**Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Medievisztika alprogram**

Kiss Attila

„...ut strenui viri...”

A gepidák Kárpát-medencei története

Doktori értekezés

Témavezető:

Dr. Prof. Olajos Terézia professor emerita

Szeged, 2014

Tartalom

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	2
I. BEVEZETÉS.....	3
I. 1. A GERMÁN KÉP VÁLTOZÁSAI A TÖRTÉNETI FORRÁSOKBAN ÉS A KUTATÁSBAN	3
I. 2. A NEMZET NÉLKÜLI „SZEGÉNY” GERMÁNOK, A GEPIDÁK MEGÍTÉLÉSE A KUTATÁSBAN	15
II. A GEPIDA CSOPORTOK KÁRPÁT-MEDENCEI BEKÖLTÖZÉSE.....	20
II. 1. KIS GEPIDA ÖSTÖRTÉNET	20
II. 2. A GEPIDÁK MEGJELENÉSE A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN – ISMERKEDÉS A RÓMAI HATÁROKKAL?	28
II. 3. GEPIDÁK A 3–4. SZÁZADI KÁRPÁT-MEDENCÉBEN? ETNIKAI INTERPRETÁCIÓK A RÉGÉSZETI KUTATÁSBAN	36
III. GEPIDÁK A HUN KORSZAKBAN.....	52
III. 1. HUN URALOM ALÁ KERÜLÉS KÉRDÉSE.....	52
III. 1. HUN URALOM STRUKTÚRÁJA	57
III. 3. RÉSZVÉTEL A HUNOK HADJÁRATAIBAN.....	59
III. 4. A GEPIDA VEZETÉS A HUN BIRODALOMBAN – ÁRDARICH ÉS A VEZETŐ RÉTEG	66
III. 5. ELHELYEZKEDÉS A HUN BIRODALOMBAN	68
IV. A GEPIDA KIRÁLYSÁG MEGALKULÁSA ÉS TÖRTÉNETE A 6. SZÁZAD ELEJÉIG	71
IV. 1. A NEDAOI CSATA: A HUN BIRODALOM FELBOMLÁSA, A FÜGGETLENEDÉS	71
IV. 2. A KÁRPÁT-MEDENCE KELETI FELÉNEK MEGSZERZÉSE.....	75
IV. 3. LEMEZFIBULÁSOK, AZ „ÁRTÁNDIAK” ÉS SOROS TEMETŐK NÉPESSÉGE, AVAGY KIK A GEPIDÁK A RÉGÉSZET SZEMSZÖGÉBŐL A HUN KOR UTÁN?	83
IV. 4. SIRMIMUM MEGSZERZÉSE ÉS A SIRMIMUMI GEPIDA KIRÁLYSÁG (473–504/505).....	95
V. A GEPIDA KIRÁLYSÁG TÖRTÉNETE A 6. SZÁZADBAN	112
V. 1. KÍSÉRLETEK SIRMIMUM VISSZASZERZÉSÉRE	112
V. 2. SIRMIMUM A GAZDASÁGI ÉS ARIÁNUS KÖZPONT?	122
V. 3. ÚJ SZEREPLŐ A POLITIKAI SZÍNTÉREN: A LANGOBARDOK. A GEPIDA–LANGOBARD VETÉLKEDÉS 552-IG	126
V. 3. RÉSZVÉTEL AZ ITÁLIAI HADJÁRATBAN?	147
V. 4. LANGOBARD KÖVETSÉG, ALBOIN HÓSTETTE ÉS FEGYVERREL ÖRÖKBEFOGADÁS?	150
V. 5. BALKÁNI TERJESZKEDÉS A RÉGÉSZETI LELETEK TÜKRÉBEN?	165
VI. GEPIDÁK FEGYVERES EREJE AZ ÍROTT ÉS RÉGÉSZETI FORRÁSOK FÉNYÉBEN: A TISZA-VIDÉK PÉLDÁJA	175

VI. 1. ÍROTT FORRÁSOK.....	177
VI. 2. FEGYVERESEK ARÁNYA A TISZA-VIDÉKI TEMETŐKBEN.....	180
VI. 3. NEM ÉS KOR SZERINTI MEGOSZLÁS.....	185
VI. 4. FEGYVEREK, FEGYVERKOMBINÁCIÓK.....	189
 <u>VII. A GEPIDA KIRÁLYSÁG BUKÁSA ÉS A NÉPESSÉG AVAR KORI TOVÁBBÉLÉSE</u>	 <u>196</u>
VII. 1. A GEPIDA KIRÁLYSÁG BUKÁSA.....	196
VII. 2. GEPIDÁK AZ AVAR KORI DUNÁNTÚLON?.....	200
VII. 3. A TOVÁBBÉLÉS SZÍNTEREI: ALFÖLD ÉS ERDÉLY.....	206
VII. 4. TOVÁBBÉLÉS AZ ÍROTT FORRÁSOK TÜKRÉBEN.....	228
 <u>VIII. ÖSSZEGZÉS.....</u>	 <u>242</u>
 <u>BIBLIOGRÁFIA.....</u>	 <u>246</u>
 <u>MELLÉKLETEK.....</u>	 <u>277</u>
 KÉPEK.....	 278
TÁBLÁZATOK ÉS ÁBRÁK.....	325

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik valamilyen formában hozzájárultak disszertációm elkészüléséhez. Témavezetőmnek, Dr. Prof. Olajos Terézia professor emeritának szeretném megköszönni bizalmát és tanácsait, valamint útmutatását, mellyel mindvégig nagyban segítette munkámat. Számomra igen hasznosnak bizonyultak útmutatásai az írott, elsősorban görög nyelvű források értelmezése terén.

Egykori tanáraink közül külön szeretnék köszönetet mondani B. Tóth Ágnesnek és Vida Tivadarnak. A gepida korszak iránti érdeklődésemet B. Tóth Ágnes órái keltették fel és még azóta is a vele folytatott számos értékes konzultáció és inspiráló beszélgetés segítette további fejlődésemet és az elmélyültebb kutatást. Vida Tivadarnak is köszönetet mondok, aki az Erasmus Szakkollégiumban volt tutorom és a közös munkának köszönhetően ismerkedhettem meg azzal a nagy arányú nemzetközi módszertani szakirodalommal, mely a kora középkor történeti és régészeti kutatásához elengedhetetlen. Külön szeretnék köszönetet mondani egykori tanárainknak, akik a régészet és történettudomány terén elindították pályámat: Almási Tibor, Fodor István, Galamb György, Horváth Ferenc, Ivanics Mária, Makk Ferenc, Vörös Gabriella, Zimonyi István. Tomka Péter bár hivatalos keretek között soha sem volt tanárom, azonban az ő sorukba említve szeretnék köszönetet mondani a Fiatal Népvándorlás Kor örökifjú kutatójának, az örök *spiritus* *rectornak*, a konferenciákon tett észrevételeiért és további gondolkodásra sarkalló felvetésiért.

Kollégák közül szeretném megköszönni Balogh Csilla, Bollók Ádám, Brandl Gergely, Csiky Gergely, Felföldi Szabolcs, Göncöl Csaba, Igaz Levente, Jakucs János, Keresztes Noémi, Ninetta, Kovács Szilvia, Kovács Tamás, Langó Péter, Marcsik Antónia, Mráv Zsolt, Révész Éva, Révész László, Schilling László, Sudár Balázs, Szentpéteri József, Szabados György, Takács Miklós, Vér Márton Gergely munkám során nyújtott igen értékes segítségét.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani a Nemzeti Kiválóság Program Jedlik Ányos Doktorjelölti ösztöndíjért és az OTKA-109510 számú pályázatban (Ember és környezet kapcsolata a Maros mentén az avar kor első felében a régészeti leletanyag és interdiszciplináris vizsgálatok alapján) történő részvételemért, melynek köszönhetően a disszertációm több fejezete is elkészülhetett. Külön köszönet illeti a Balassi Intézetet, akiknek jóvoltából a bécsi Collegium Hungaricumban tölthettem el doktorandusz időszakom alatt négy hónapot. A bécsi ösztöndíjnak köszönhetően sikerült számos itthon ritkának számító szakmunkát beszerezni, valamint konzultációs lehetőségem is nyílt a helyi szakemberekkel (Walter Pohl, Peter Stadler).

Végül, de nem utolsó sorban pedig szeretnék köszönetet mondani családomnak és barátaimnak, akik szeretete és odafigyelése nélkül munkám nem készülhetett volna el. Külön köszönöm páromnak, Bodor Tímeának az irányomba mutatott türelmet és szeretetet, mely a nehéz időszakban is új inspirációval töltött el.

I. Bevezetés

A keleti germán nyelvet beszélő gepidák a hun kort követően és az avar kort megelőzően uralták a Kárpát-medence keleti felét, sőt egyes periódusokban olyan korábbi nagyvárosok, mint az egykori császári központ Sirmium is birtokukban volt. A történetírói trendek mégsem kedveznek ennek a csoportnak, ugyanis a gótokkal és langobardokkal szemben a legutóbbi mindenre kiterjedő elemzés a gepidákról majd fél évszázada született.¹ Maga a gepida jelenlét a Kárpát-medence régmúltjának egy közel két évszázadot érintő időszakát takarja, amit azonban mégis lehetetlen tárgyalni az európai viszonyok és a korszakra vonatkozó újabb módszertani irodalom ismerete nélkül. A disszertáció írásakor két tudományág, a történettudomány és a régészet eszköztárának bevonásával kísérlem meg árnyalni a kora középkori Kárpát-medence történetének egy szeletét, ami azonban több problémát is rejt magában. A kora középkori Kárpát-medence germán etnikumainak kutatásában az írott kútfők és a régészeti leletanyag együttes vizsgálata, egyfajta interdiszciplináris szemléletmód volt a meghatározó, melynek eredményeként az egyes résztudományok hipotézis szintű elemei tudományos paradigmaként kerültek át a rokon tudományágba. A jelenségben rejlő problémát, bár már korábban is felismerte a kutatás (Herwig Wolfram, Walter Pohl), mint azt a német szakirodalomban megjelenő terminus technikus („gemischte Argumentation”, vegyes érvelés) is jelzi, azonban érdekes módon gyakorta a külföldi szakmunkák sem mentesek tőle. Munkám során a hasonló eseteket elkerülvén törekedtem és a továbbiakban is törekszem a két tudományterület eredményeinek külön történő vizsgálatára, preconcepciók gyártása helyett, csak a résztudományok módszereinek felhasználásával megszületett eredményeket szembesítem a másik tudományterület hasonló módon nyert adataival.

I. 1. A germán kép változásai a történeti forrásokban és a kutatásban

A különböző emberi csoportok, közösségek meghatározására használt terminológiai kifejezések igen fontos elemei már az ókor történeti és irodalmi munkáinak is. Cicero a római köztársaságról írott állambölcséleti művében az alábbiakban határozza meg az antik *populus* jelentését: „*a nép azonban nem olyan embergyülekezet, amely akármilyen módon keletkezett, hanem a tömegnek olyan csoportosulása, amelynek alapja a jogi megállapodás és a közös*

¹ A történettudomány oldaláról: SEVIN 1955, míg a régészet nézőpontjából pedig Csallány Dezső munkája érdemel figyelmet: CSALLÁNY 1961. Ugyanakkor még itt említhető meg Walter Pohl programadó 1980-as nagy tanulmánya, mely a Duna-vidék politikai struktúráját a hun kortól kezdve az avar periódusig tekinti át. POHL 1980.

előny”.² Mint látható a római felfogás szerint a *populus* egy jogi közösség volt, melybe nemre és származásra való tekintet nélkül beletartozott a Római Birodalom valamennyi alattvalója. A *populust* más csoportoktól elsősorban a közös jogi, politikai egység és a közös kultúra különbözteti meg. Ez a felfogás a későbbi századok, a császárkor történeti munkáiban továbbra is érezteti hatását. A latin nyelven keletkezett forrásokban az egyes emberi csoportok meghatározására a *populuson* kívül, még a *gens* és a *natio* terminusokat használják kútfőink. Mind a két terminus technikus elsősorban kisebb, vérségi alapon egymáshoz kapcsolódó közösségek jelölésére szolgált. A két szó mögött a háttérben a keletkezés, eredet (születés, nemzés) fogalma húzódik meg. A *natio* főleg kisebb területek, városi közösségekben született lakosságot, míg a *gens* az antikvitás időszakában elsősorban a római történelem menetét meghatározó közös kultusszal, őstisztelettel rendelkező patricius nemzetségeket jelölte.³

A *populus Romanus*szal szemben azonban mind a *nationak*, mind pedig a *gens*nek már az ókor időszakában is volt egy egyedi jelentése: a rómaiakkal szembenálló, a római államkereteken kívül elhelyezkedő „barbár” csoport. Ezeknek a közösségeknek a meghatározásában, szokásaik leírásában elsősorban a már görögöktől örökölt barbár sztereotípiák leírása nyilvánult meg a római forrásokban is. Meghatározó egy-egy *gens*, *natio* leírásánál a mediterránemuban kuriózumként értékelt szokások, viselet, nyelv és az eltérő eredet leírása, melyek gyakran exkurzusként jelennek meg a klasszikus munkákban.⁴ A középkor folyamán töretlen népszerűségnek örvendő Sevillai Izidor *Etimologiae* című munkájában, mely javarészt a késő antikvitás hagyományait hordozza magába, külön könyvet szentelt a népek (*gens*) fő ismérveinek meghatározására. A hispániai szerző szerint a különböző népalakulatok vagy eredendően közös helyről származnak, vagy pedig ezzel ellentétben több csoportból tevődnek össze.⁵ A *gens*eket a későantikvitás más szerzőihez hasonlóan Izidor is főként fegyverzetük, tarka szokásaik, eltérő nyelvük, és eredetük alapján határozta meg.⁶ A két fogalom azonban a késő antikvitás és a kora középkor során erőteljes jelentésváltozásokon ment keresztül.

Az elmúlt 200 évben gyakorlatilag a barbárképünk alakulását meghatározta a késő antik auctorok újrafelfedezése, akik irodalmi sémák és klisék mentén alakították ki véleményüket a velük és csoportjukkal gyakran hadban álló barbár népekről. A klasszikus

² CICERO: *Az Állam*, I, 25.

³ SZÜCS 1992, 44–47.

⁴ BRATHER 2004, 118–128.

⁵ „*Gens est multitudo ab uno principio orta, sive ab alia natione secundum propriam collectionem distincta.*”, SEVILLAI IZIDOR, *ETYMOLOGIAE SIVE ORIGINES*, 9, 2, 1.

⁶ „*Horum plurimae gentes variae armis, discolores habitu, linguis dissonae, et origine vocabulorum incertae.*” SEVILLAI IZIDOR, 9, 2, 97.

szervező megfigyelései és az általuk leírt csoportok jellege, szokásai és viselete teljesen autentikusnak minősült, egészen a legutóbbi időkig. Maga a barbár kifejezés egészen Homéroszig vezethető vissza, de a klasszikus szerzők közül tudatosan elsőként Hérodotos alkalmazza igen élesen, megkülönböztetve a *hellénéseket* és a *bárbarioikat*, azaz a polisz lakókat és a velük szembenálló csoportokat. Az általa barbárként aposztrofált etnikumoknak a lényegi „bűne” a görög nyelv ismeretének és a hellén civilizáció vívmányainak hiánya volt.⁷

A rómaiak esetében igen nehéz feladatnak minősült annak kiöltése, hogy hogyan mentesítsék magukat a „barbár” kifejezés alól, hiszen maguk sem a görögséghez tartoztak. A megoldás igen kézenfekvő volt: a latin nyelven író gondolkodók önmagukkal bővítették (görög, római, barbár) a korábbi hellén-barbár ellentétpárt, magukat ezzel a mediterrán magas kultúra letéteményeseinek sorába emelve.⁸ Természetesen a nyelv mellett az alapvető különbséget még az írásbeliség hiánya jelentette, ami a törvények, a rend fundamentumainak hiányát foglalta magába. A görögök és a rómaiak nem értették meg alapvetően a szokásjogra épülő velük szomszédos orális kultúrákat. Az egyes, Birodalmon kívül élő csoportokról kialakított kép azonban akár évszázadonként is változhatott, hiszen a *noster*, a *barbarus* és a *hostis* fogalma jelentősen függött az éppen aktuális politikai irányvonalaktól is⁹

Másrészt főleg a római íróknál érzékelhető, hogy a barbárok voltak azok, akik a birodalom terjeszkedésének útjába álltak, ők voltak centrummal szemben álló „periféria” lakói. A mediterrán világ peremén helyezkedtek el, a társadalmi-politika és katonai berendezkedésük igen kötött volt, ennél fogva morálisan és kulturálisan is determináltak voltak. Az antik auctorok személelmódjában minden csoportnak megvoltak a maguk szokásai, hagyományai, melyek főként az antik kultúra kontrasztjaiként jelentek meg. Ezek a hagyományok és leírások gyakorta nem a barbárok hétköznapi életének ismeretéből fakadnak, hanem belőlük a harcokból és háborúkból megismert ellenség képe rajzolódik ki. A római és görög kútfők megegyező, elsősorban etnográfiai sémák alapján írják le ellenfeleiket, melyek megtalálhatóak Caesar belgákról szóló ismertetésén át Tacitus germán képéig.¹⁰ Minden ilyen leírásnak alapja az eredet, az őshaza, az esetleges vándorlások (az adott népcsoportok nem őshonosak hazájukban), a politikai szervezet nélküli törzsekbe szerveződés, a monarchisztikus politikai berendezkedés, valamint a szokások és a vallási hagyományoknak az *interpretatio*

⁷ BRATHER 2004, 117–120, OHNACKER 2003, 47–48.

⁸ BRATHER 2004, 120–122.

⁹ OHNACKER 2003, 47.

¹⁰ Főként a vallás, társadalom és szokások terén mutat igen nagy hasonlóságokat az antik etnográfiai irodalom. CAESAR, DE BELLO GALLICO, II, 4; TACITUS, GERMANIA, 2, 7, 8, 9. Caesar és Tacitus kelta (6, 17) és germán (9) hitvilágról alkotott képe nagyban hasonlít.

Romana/Graeca sablonjára leírása.¹¹ A politikai berendezkedés és az életmód különbsége, mint látható, igen meghatározó ezeknél az etnográfiai „ismertetőknél”. Az már természetesen magától értetődő dolognak számított, hogy minél közelebb él egy-egy csoport a Birodalomhoz, annál civilizáltabbnak, a kultúra ismerőjének számított.¹² A földközi-tengeri magas kultúrák képviselői, azaz a tradicionális agrártársadalom képviselői a hús, tej és nomadizmusra épülő gazdasági rendszereket nem értették meg igazán, mint ez gyakorta kitűnik műveikből is. Az irodalmi sémák természetesen a képzőművészetben is hasonlóan kerültek megjelenítésre, minthogy ezeket a csoportokat az alkotásokon is sematikusan próbálják meg ábrázolni.¹³ Mind az irodalom, mind pedig a képzőművészet terén alkotó római–görög személyek nem ismerték igazán a barbárokat, nem tudták megkülönböztetni egyes közösségeiket egymástól, ezért nem véletlen, hogy gyakorta használnak nagy csoportjelölőket (szkíta, gót, hun), melyen belül az egyes egykor valóban létező entitások elvesznek.¹⁴

Maguk a germán és barbár közösségek is a római határok közelében eltöltött évszázadok alatt jelentős változásokon mentek keresztül. Főként a római szomszédokhoz való idomulás miatt jelenhetett meg a barbár elit körében az ősiség kifejezésének egyik formájaként a skandináv eredetmítosz és a mitikus időkbe visszavezethető hősök egész sora.¹⁵

A különböző kisebb-nagyobb migrációk révén a Birodalom határainál és azon belül is megjelenő barbár csoportok igen mélyreható változásokat indítottak el a késő antikvitás időszakában. A barbár (nagyobbrészt germán) közösségek megjelenését a kutatás gyakorta a mai modern, szintén Európa etnikai térképét átrajzoló migrációkhoz szokta hasonlítani. Napjaink „népvándorlói” igen nagymértékben hozzájárulnak az európai hagyományos társadalmi és vallási modell átalakulásához a modern nemzetállamokban. Ezek fényében talán nem véletlen az összehasonlítás, hiszen a kortárs auctorok is számos mélyreható változást az új jövevények számlájára írtak, miként az napjainkban is szokás.¹⁶ Valóban ilyen egyetemes átalakulás letéteményesei voltak a 4–6. század bevándorlói, s valóban oly nagymértékben elkülönültek az alaplakosság kultúrájától? Az elmúlt évtizedben Philipp von Rummel munkájával megjelent egy olyan nézőpont is a kutatásban, mely a korábbi római és barbár kapcsolatokat egy teljesen új relációba helyezi.

¹¹ TACITUS, *GERMANIA*, 2, 7, 8, 9, 11.

¹² TACITUS, *GERMANIA*, 30.

¹³ BRATHER 2004, 22–33; OHACKER 2003, 49–54.

¹⁴ KULIKOWSKI 2007, 45–52; POHL 2004, 42.

¹⁵ WOLFRAM 2004.

¹⁶ Így tett munkájában többek között Patrick J. Geary is. GEARY 2002, 46–48.

Rummel véleménye szerint az alapvető átalakulás, mely a későbbi Európa megszületéséhez hozzájárult, már a késő antik társadalom vezető rétegének belső küzdelmével elkezdődött. A 4. századtól kezdve egyre több katonai pozíciót betöltő személy került előtérbe, ami nagyban összefüggött a késő római kori állam erősen militáns jellegével is. Míg korábban ezek a személyek csak kisebb tisztségeket birtokoltak, addig a 4–5. századra már teljes kiváltságokkal is rendelkeztek. A császári uralkodócsaláddal nem egy esetben házassági kapcsolatokat létesítettek, de a korábbi szenátori arisztokrácia és az új réteg között ezek teljesen hiányoztak, egyfajta elkülönülés figyelhető meg a két csoport esetében. A felemelkedő katonai arisztokrácia tagjai között igen sok volt a barbár származású személy, akik népükből toborzott egységeikkel a Birodalom területén belül állomásoztak, hatalmuk pedig igencsak megnőtt a civil származású, elsősorban a birodalmi adminisztrációban tevékenykedő arisztokratákkal szemben. A korábbi szenátori rendhez tartozó családok félve érezték korábbi pozíciójukat, minthogy a szociális átjárhatóság lehetősége is sokkalta nagyobb lett a korábbi korokhoz képest. A két vezető csoport között a legnagyobb különbséget elsősorban a kulturális eltérések jelentették. Az új katonai arisztokrácia teljesen más reprezentációs eszközökkel kívánta kifejezni hatalmát, míg az írott kultúra, ami az egyéni kifejezés fontos kellékének számított, továbbra is a civil arisztokrácia kezében maradt.¹⁷ A két csoport az írott és képi források tanulsága szerint a viseletben is igen jelentősen eltért egymástól, hiszen a szenátorokat továbbra is tógában ábrázolták, szemben a katonai viseletbe megjelenített új réteg képviselőivel. Természetesen ezek a forráscsoportok – mint arra Rummel is rámutat – erősen sematizáló és idealizáló jellegűek, hiszen a tógás viselet sem számított ekkor már gyakorinak a civil vezetőréteg köreiben. Sőt, több írott kútfő is beszámol arról, hogy a szenátorok a korábbi korszakokkal ellentétben kardot is viseltek nyilvános megjelenéseik alkalmával.¹⁸ Már a kora császárkorban is szétvált a civil és a katonai hivatalokat betöltő személyek viselete, valamint ezek képi megjelenítése is. A 2. század végéig az érem képek és a képi ábrázolások alapján a császárokat továbbra is tógában jelenítik meg, mivel a civil és a szenátusi legitimitás igen fontosnak számított. Éles váltásra a 3. és 4. században kerül sor, hiszen ekkor az állam védelme és a katonai erények sokkal inkább előtérbe kerültek.¹⁹

A német kutató ezek alapján feltételezi, hogy a Római Birodalom nyugati felén (Keleten az adminisztratív vezető réteg és az arisztokrácia szerepe továbbra is erős, szemben a

¹⁷ RUMMEL 2008, 376–379.

¹⁸ RUMMEL 2008, 382, 388–389.

¹⁹ RUMMEL 2008, 388–389.

nyugati birodalom féllal) az általános negatív barbár kép egyáltalán nem a valóságot tükrözi, hanem sokkal inkább egyfajta propaganda végtermékének tekinthető. A késő antikvitás időszakában a rómaiakat és a barbárokat mind külső megjelenésükben, mind pedig szokásaikban már egyre kevésbé lehetett megkülönböztetni. A barbár csoportokról és azoknak a rómaiaktól eltérő öltözkészéről, szokásairól alkotott kép alapvetően a hatalmát egyre inkább elvesztő szenátori arisztokrácia egyfajta propagandája lehetett, mellyel megpróbálta a főként katonai hivatalok révén előre jutó új, rivális elitet befeketíteni.²⁰ A korábbi hódító barbár és leigázott római viszonyrendszer helyébe egyre inkább az egymás mellett élő, egymásra igen sok tekintetben ható csoportok képe léphetett. Ez a jelenség egyáltalán nem egyedülálló, hiszen már az Itáliát uraló osztrogótok esetében is megemlítik kortárs forrásaink, hogy: „*Romanus miser imitatur Gothorum et futilis Gothus imitatur Romanum*”.²¹ Az anyagi kultúra egymáshoz történő hasonulása mellett egyre inkább megfigyelhető, hogy a szellemi élet különböző területein is hasonló folyamatok játszódtak le.

Az antikvitás idején a barbár és főként germán csoportokról kialakult kép a középkori krónikások lelkes másoló és tovább örökítő munkája révén őrződött meg egészen a kora újkorig. A középkor alkonyán azonban döntő változásnak tekinthető a különböző antik auctorok újrafelfedezése. Poggio Bracciolini Tacitus és Conrad Peutinger első Jordanes kiadása (1515) a különböző német fejedelemségekben egy új reneszánszt indított el. A német humanisták az antik auctorok leírásában saját elődjeiket fedezték fel, így lassan elkezdett kialakulni egy egységes, a régmúltig visszavezethető germán kép is.²² A problémát az jelenti, hogy az egykori germán nyelvet beszélő közösségek egyáltalán nem tekintettek egymásra így, mivel ezek mind különálló saját kultusszal rendelkező és politikai formációt alkottak, melyek pedig nem rendelkeztek egy „pángermán” tudattal.²³ A régmúlt és az ősiségben rejlő lehetőségeket hamar felismerték a 15–16. század politikai és vallási életét meghatározó német nyelvterületen élő személyek is, és pozícióik és hatalmuk legitimációja érdekében gyakran nyúltak vissza egészen a népvándorlás koráig. A bécsi udvarban élő és alkotó Wolfgang Lazius például az egyes germán törzsek történetének megírása közben gyakorlatilag a korabeli Habsburg politika céljait tartotta szem előtt, hiszen a germán törzsek éppen ugyanazokat a területeket birtokolták, mint a kora újkori birodalom.²⁴ A bécsi historikus személye még azért is tekinthető kiemelkedőnek, mivel a humanisták között elsőként ő alkotja

²⁰ RUMMEL 2008, 401–407.

²¹ ANONYMUS VALESIANUS, 61.

²² KULIKOWSKI 2007, 44–50; STEINACHER 2012, 86.

²³ Ez java részét csak a humanizmus idején elkezdett történeti és a modern kori nyelvészeti kutatás hatására alakult ki a romantika időszakában. JARNUT 2004, 107–113.

²⁴ STEINACHER 2006, 324; STEINACHER 2012, 87–90.

meg a *migratio gentium*, azaz a népvándorlás fogalmát is. Hatalmas feldolgozásában ő gyűjti egybe az ókori és kora középkori germán törzsekre vonatkozó, akkor rendelkezésre álló forrásokat is.²⁵

A reformáció idején kibontakozó erőteljes német ellenállás egyik szellemi alapját is a germánság ősiségében vetett hit jelentette. Tacitus puritán germán erkölcsöket magasztaló leírása egyébként is beleillett az új vallási nézeteket követők gondolatvilágába, miként az „elődök” Rómával szembeni harca is.²⁶ A német nemzeti ébredés ellenpólusaként a korábbi Római Birodalom területén élő nemzetek tudományosságában egy igen negatív germán kép bontakozott ki. A felvilágosodás idejének szerzői még tovább tudták ezen negatívumok sorát fokozni: megtették a germánságot a Római Birodalom rombadöntőivé. A 18. század végén jelent meg Edward Gibbon munkája, mely a Római Birodalom bukásának alapvető, nemzedékek által számtalanszor használt kiindulópontja lett.²⁷ Gibbon számos belső és mentális ok mellett igen komoly indokként nevezte meg a Birodalom bukásának okai között a barbár hordák elsöprő invázióját. Persze számtalan részről érte kritika a monumentális alkotást, de mégis igen sokáig a történeti feldolgozások megkerülhetetlen része maradt a nyugati tudományosságnak.

A nemzeti romantika ébredésének időszakában jelentkezett az első igény, hogy a nemzeti történelem szerves részeként kezelhető „germán régmúlt” emlékei is helyet kapjanak az oktatásban. Vallási felekezetektől függetlenül a 19. század derekán vezették be német nyelvterületeken a különböző olvasókönyveket (*Lesebuch*), melyekben balladák, források szerepeltek tematikus rendben. Ezekben kaptak helyet elsőként, mint a „régí németekről” szóló leírások, Tacitus és számos más klasszikus auctor művei. Ekkor születik meg a közoktatás szintjén is a rómaiakat legyőző, a felszabadító Hermann (Arminius) és a Rómát elfoglaló Alarich pozitív képe, mint a germán régmúlt dicsőségének leírása.²⁸ Az anyanyelv és a népi múlt kutatása természetesen ezzel párhuzamosan haladt. A Grimm testvérek munkái mellett ekkor hozzák létre az első lelkes amatőrök a germán szülőföld kutatásának alapjait megteremtő szervezeteket, egyleteket.²⁹ Az idő előrehaladtával a klasszikus winckelmanni antikvitas tiszteletén nevelkedett kutatógenerációt az egyetemeken is felváltja a germán

²⁵ LAZIUS 1600.

²⁶ KULIKOWSKI 2007, 45–47.

²⁷ GIBBON 1776–1786.

²⁸ JOOS 1997, 32–33; FRÖHLICH 2008, 184–185.

²⁹ Az ilyen szellemben felnövő generáció egyik meghatározó élménye lesz Felix Dahn 1876-ban megjelent híres regényfolyama, a *Kampf um Rom*. A generáció érdeklődését a korszak irányába mutatja a mű 20. század derekáig tapasztalható töretlen népszerűségét.

régiségek irányába igen fogékony új nemzedék.³⁰ Ennek a váltásnak kézzel fogható nyomai is vannak, ugyanis a század utolsó harmadában indul útjára a *Monumena Germaniae Historica* sorozat (ismertebb nevén MGH). Ennek a monumentális vállalkozásnak a keretein belül – a mai napig bezárólag – a „germán régmúlt” forrásait gyűjtik össze. Természetesen a 19. században már megszületett az az alapvető koncepció, hogy külön tematikus bontásban vizsgálják a forrásokat, hiszen voltak a régmúltban germán nyelvet beszélő népek által lakott és uralt vidékek is. Akkoriban a nem németek lakta területek is belekerültek ezekbe a forráskiadványokba, melyek a nemzeti fejlődés ezen korszakában a politikai ellentétek kiéleződésére is indokot adhattak.³¹ A kutatás barbár képe azonban igen sokáig nem változott jelentős mértékben. Míg a 20. század első feléig a német nyelvterületen főként a dicső nemzeti múlt letéteményeseiként, addig az angolszász világban a római struktúrát felváltó, a középkori változásokat vérrel elindító csoportokként gondoltak rájuk. A germán (barbár) – római alaplakosság szembenállása és elkülönülés az egykori Birodalom utódállamaiban igen sokáig a kutatás meghatározó premisszája maradt.

Ezek a kulturális alapokon indult meg a 19. század végén és 20. század elején a germánság anyagi műveltségének kutatása is. A nyelvtudomány pozitív, nagy egységekben (germán, szláv) gondolkodó szemléletmódja egyfajta közös korszelemként jelentkezett a különböző területek és korszakok régészeti vizsgálata során. A német nyelvterületen igen sokáig meghatározónak tekinthető Gustav Kossina munkássága, aki a homogén régészeti kultúrák mögött egy azonos identitástudattal és nyelvvel rendelkező népi egységet sejtett.³² Tőle függetlenül, a nemzeti felhangot elvetve szintén hasonlóan definiálta a régészeti kultúra fogalmát Vere Gordon Childe is.³³ A korszak régészeti kutatása nagyon sokszor egy-egy kiválasztott tárgytípus (főként fibulák), vagy pedig szokásrendszer (fegyveres sírok) alapján próbálta meg elkülöníteni a germánság emlékanyagát a kora középkori Európában.³⁴ Az első antikvárius szellemben született munkák még tárgyakat – melyek egyben etnikumokat is takartak – vándoroltattak Európa szerte.³⁵ Összességében kijelenthető, hogy a leletanyagot egy zárt rendszer részeként képzeltek el, miként magát az egykori népeket is.

³⁰ FRÖHLICH 2008, 183–184.

³¹ GEARY 2002, 38. Elég csak a frissen alakult Olaszországra utalni: *Monumenta Germaniae Historia Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX*. Ed.: Waitz, Georg. Hannover, 1878.

³² KOSSINA 1911.

³³ „Az élesen körülhatárolt régészeti kultúrprovinciák mindig egybeesnek jól meghatározott népekkel vagy törzsekkel, a kulturális régiók etnikai régiókkal, a kulturális csoportok népekkel.” Idézi: SIKLÓSI 2006, 74.

³⁴ ZEISS 1930.

³⁵ ÅBERG 1923; RUMMEL 2008, 27–48.

Maga ez a szemléletmód azonban egyáltalán nem tekinthető korszak idegennek, minthogy a germán népek történetét összefoglaló Ludwig Schmidt monográfiájában maga is monolitikus vándorló egységekként kezelte a kora középkori forrásokban megjelenő népcsoportokat.³⁶ Összességében elmondható a 19. század második és a 20. század első felének történetírásáról, hogy ezeket a népeket homogén egységekként, a mai értelemben vett modern népekhez, nemzetekhez közelálló csoportokként festette le. A kora középkori csoportok ilyen interpretációját nagyban elősegítette a 30-as évek közepétől egyre aktívabb náci kulturpropaganda is.³⁷ Az igazi áttörést és paradigmaváltást a második világháború után Reinhard Wenskus 1961-es *Stammesbildung und Verfassung* című, máig alapvető munkájának megjelenése jelentette.³⁸ Wenskus művében elsősorban a népvándorlaskor germán népeinek etnogenezisét tárgyalta teljesen új megvilágításban, minthogy a szerző a korábbi történetírásban élő képpel ellentétben éppen a kora középkor „genseinek” polietnikus voltára hívta fel a figyelmet. Wenskusra főként a szociológia (Max Weber munkássága) és ethnoszociológia új irányzatai voltak nagy hatással.³⁹ Véleménye szerint az 1. század kisebb törzsi csoportjait, akik a római határok mellett éltek, a 3. századtól kezdve fokozatosan felváltották a nagyobb törzsi alakulatok, melyek a késő antikvitás és a kora középkor meghatározó politikai tényezői lettek. Wenskus szerint a törzsi tudat ideológiai és politikai szinten jött létre, mely egy kis közösség fiktív eredetmítoszáat tartalmazta. Ez, egy hagyományhordozó mag révén (*Traditionskern*) egy-egy nagyobb közösség fiktív eredetmítoszává vált, melynek megtestesítője általában a kiemelkedő uralkodódinasztia volt.⁴⁰ A germán népek fennmaradásának egyik legfontosabb alapköve Wenskus rendszerében a legitim uralkodóházak (*Stirps Regia*) fennmaradása. Az origót, a leszármazástudatot a germán népeknél egy szűk csoport hordozta, a hagyományt és a nép összetartozását pedig az uralkodó család testesítette meg.⁴¹ Az uralkodó egyben népét is jelképezte, így az egyes királyi dinasztiák sorsa gyakran azonos volt az általuk vezetett nép sorsával is. Az osztrogótok esete kitűnő példa erre, hiszen az Amal-dinasztia 6. század közepi bukása után gyakorlatilag az

³⁶ SCHMIDT 1941.

³⁷ A Führer célja Európa germán gyökereinek és kulturális kapcsolatainak ismertetése és összegzése volt. Ennek elősegítésére a Birodalmi vezetés és az SS is jelentős összegeket szánt a különböző határokon is átnyúló „projektekre”. 1937 és 1944 között átlagosan 6000–10000 Birodalmi Márkát folyósítottak az itáliai gótok és langobardok kutatásaihoz. A sírrégészet tárgyai mellett ekkor kezdik meg a langobard korszak épített emlékeinek is nagyobb arányú vizsgálatát a német szakemberek. FRÖLICH 2008, 198.

³⁸ WENSKUS 1961.

³⁹ A Wenskust érő hatásokról részletesebben Walter Pohl értekezett: POHL 1994, 9–26.

⁴⁰ WENSKUS 1961, 75–91.

⁴¹ A kora középkori origókról összefoglalóan: WOLFRAM 2004, 5–21; PLASSMANN 2006, 13–26.

osztrogótok is eltűnnek a forrásokból.⁴² Wenskus és a munkája révén létrejövő „bécsi iskola” egyik új módszertani újdonságát éppen az nyújtotta, hogy az egyes csoportokat nyitott egységekként kezelte, melyek fokozatosan új elemeket olvasztottak be, így ők is folyamatos átalakuláson és megújuláson estek át. A jelenséget a langobardok kapcsán a 800 körül alkotó Paulus Diaconus így írja le: „*A gazdagabbá lett langobardok, akiknek hadseregét az alávetett népek megnövelték, most már maguk kezdtek vágyni a háborúskodásra, s dicső híriük terjesztésére.*”⁴³ A beolvadó csoportok idővel átvették a beolvasztó népesség tradícióit, azonban sok esetben elképzelhető, hogy – bár írott forrásokkal nem mindenkor alátámasztható – egyszerre több, párhuzamosan egymás mellett élő hagyományörző mag is létezett. Wenskus munkájában a félreértések és a modern terminológiákhoz ragadó 20. századi jelentések elkerülése végett gyakran a *gens* terminust használja ezeknek a közösségeknek megjelölésére, azonban emellett megjelenik a törzs jelentésű *Stamm* is. A címben jelzett *Stamm* alkalmazása tudatos, hiszen Wenskus ezeket a közösségeket politikai értelemben szervezett törzsekként definiálta.

Nyomában számos kiváló munka született, elsősorban a bécsi iskola (Herwig Wolfram a gótok, Walter Pohl az avarok történetét foglalta össze) szerzőinek tollából, melyhez az utóbbi évtizedekben az angolszász történetírás is nagymértékben felzárkózott.⁴⁴ A wenskusi mű megjelenése óta eltelt évtizedben az elmélet mind a német, mind pedig az angolszász tudományosságban is igen meghatározóvá vált, azonban főként az angolszász posztmodern történetírás részéről érték támadások.⁴⁵

Bár a 60-as években megindult új teóriák valóban termékenyítőleg hatottak a történettudományra, azonban köszönhetően az angolszász kritikai megfigyeléseknek jól látszik, hogy az elmélet egyes pontjai revízióra szorulnak. Mára egyre inkább úgy tűnik, hogy Wenskus merev ragaszkodása a hagyományörző magot megtestesítő uralkodó dinasztiák szerepéhez megkérdőjelezhető. Ezt a szerepet nagyon gyakran a seregvezérek (mint Totila) is átvehették, akik a szűk kíséret számára harci sikereik révén biztosították a fennmaradást. Ha ez a fajta többletbevétel elmaradt, sokkal nagyobb krízis állt be egy-egy csoport életében,

⁴² Az Amalokat követő uralkodók legitimációjukban hivatkoztak a korábbi nagyformátumú uralkodódinasztiára. Természetesen ellenpéldát is lehet felsorakoztatni, minthogy nem minden esetben mutatható ki, hogy egy etnikai csoport fennmaradásának egyik alapja az uralkodódinasztia hatalma lett volna. A herulok királyságuk bukása után még két generáción keresztül fennmaradtak, bár a bizánci katonai szolgálatban lassan elenyészet erejük. SARANTIS 2010, 393–397; SCHÄFER 1998, 86.

⁴³ „*Iam hinc Langobardi ditiores effecti, aucto de diversis gentibus, quas superave rant, exercitu, ultro coeperunt bella expetere et virtutis gloriam circumquaque protelare.*” PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM, I, 20.

⁴⁴ WOLFRAM 1990; POHL 1988; WOOD 1990; HEATHER 1996; CHRISTIE 1999.

⁴⁵ BOWLUS 1995, 147–165.

mint egy esetleges dinasztiaaváltás esetén. A Bizánci Birodalomba beköltöző herulok példája is ezeket a folyamatokat szemlélteti.⁴⁶ A kora középkor germán közösségei számára két alternatíva létezett: szembehelyezkedés a Birodalommal, vagy a beolvadás. A két magatartásforma gyakorta egymás előfeltételének is tekinthető és egy fejlődési sort ír le.

A kora középkori kutatásban jelentkező posztmodern irányvonal Walter Goffart művéhez köthető, amelyben a korszak nagyobb történetíróinak műveit elemezte, a történeti irányzatra jellemző részletes irodalomkritikai eszköztárral.⁴⁷ Goffart a korai történeti munkákra épülő etnikai hagyományok létét teljes egészében elvetette, minthogy a kora középkori művek és szerzőik csupán egy irodalmi narratívaként kezelhetőek, nem pedig a kutatás számára is releváns, az egykori történeteket, vagy azok mozaikjait megjelenítő forráscsoportként. Bár a munkában számos fontos filológiai elemzés és észrevétel is helyet kapott, azonban nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy némely esetben már az „ultra” szkepticizmus irányába hajlik. Goffart könyve főként az angolszász kutatásban vált alapvető művé, nyomában születtek meg azok az írások, melyek a Wenskusz-féle „*Traditionskern*” igen erőteljes bírálatban részesítették.⁴⁸ Ezek közül néhány valóban jogosan hathat, (mint például a párhuzamos hagyományörző magok létezése, vagy a hagyományt biztosító mag minden kétséget kizáró léte),⁴⁹ alapvetően azonban új megoldási lehetőséget nem kínáltak, mely olyan erővel hatott volna, mint a német történész elmélete.⁵⁰ A fent ismertetettek fényében csak egyetérteni tudok Bollók Ádámmal, aki szerint a korszak forrásainak

⁴⁶ STEINACHER 2006, 322–323.

⁴⁷ Walter Goffart a kora középkor nagy szerzőinek munkáit elsősorban irodalmi alkotásként vizsgálta és elemezte, az irodalomkritika módszereivel. Az erősen posztmodern hatásokat és szemléletmódot tükröző munka némely esetben túlzottan is mostohán kezeli az írott kútfőket. Goffart véleménye szerint e munkáknak eléggé alacsony a forrásértéke, pusztá narratívák a posztmodern történetírás meghatározásával élve. GOFFART 1988, 17–18.

⁴⁸ Az Goffarthoz köthető irányzat képviselői a Traditionskern elmélettel szemben 2000-ben fogalmazták meg álláspontjukat. Lásd: A Wenskusz-féle *Traditionskern* ellen az angolszász történettudomány szisztematikus támadást intézett: *On Barbarian Identity, Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Age*, Studies in the Early Middle Ages 4, Turnhout, 2002. Igen kiváló, széleskörű bemutatása a műnek és a keletkezését indukáló okoknak: BOLLÓK 2006.

⁴⁹ Bár egy kifejezetten erre szakosodott csoportot Wenskusz csak feltételezett, azonban követői egyre inkább elfogadott tényként kezelték. GOFFART 2002, 33–34. Goffarttal ellentétben Assmann úgy vélte, hogy a korai korszakokban az emlékezést és a hagyományokat egy erre specializálódott csoport (sámánok, bárdok, griótok, papok, művészek, írnokok, tudósok) halmozták fel. Az írástalan kultúrákban ezek a személyek főként rítusok útján őrzik és ápolják ezt a tudást. ASSMANN 2004, 54–55. Ilyen téren Assmann álláspontja részben alátámasztja a wenskusi Traditionskern elméletet.

⁵⁰ A fentebb említett vitában Walter Pohl alapvetően, ha némi módosításokkal, de kiállt a Wenskusz-féle modell fenntarthatósága mellett, hiszen véleménye szerint bár a kora középkori eredetelbeszélések számos pontja fiktív és inkább irodalmi alkotásnak tekinthető, mégis fellelhetőek azok az elemek, melyek az identitástudat meglétére utalnak. POHL 2002, 226–230.

értelmezésekor a helyes kutatói utat a Wolfram-féle teljesolvasat és a goffarti minimálolvasat között találhatjuk meg.⁵¹

A történettudomány jelentős átalakulását a régészetnek csak részben sikerült nyomon követnie. A 20. század második felében a régészeti kutatás az antikvárius szemléletet felváltva egyre újabb módszertani megoldások alkalmazásával kezdett el reagálni a társadalomtudományokban jelentkező általános változásokra és a filozófiai kérdésfeltevések ezekben a munkákban is egyre inkább megjelentek. A tradicionális, alapvetően kronológiát és migrációkat vizsgáló szemléletmódot egy többbretű, elemző rendszer váltotta fel az angolszász nyelvterületen.⁵² Ezen eredmények sokkal lassabban jelentek meg a német szakmunkákban, sőt egyfajta általános elzárkózás is megfigyelhető volt a korai időszakban, ami nagyban összefüggött egy-két iskolateremtő kutató személyével is.⁵³ A német kutatók közül a legkiemelkedőbb Joachim Werner volt, aki munkássága során bár tett kísérleteket az etnikus paradigmaváltásra, azonban szemlélete alapvetően kevésbé tért el a korábbi generációkétól. Újszerű elképzeléseinek sorában említhető az egyszerű tárgyak vándorlása = népek vándorlása sablon helyébe lépő vándor ötvösök, és egyéni mobilitás lehetőségének felvetése.⁵⁴ Ezt követően egyre több kutató érdeklődése fordult az egyes régióidegen tárgyainak elemzése felé.⁵⁵ Követői azonban alapvetően még mindig az összefüggő lelethorizontok mögött rejlő etnikai magok kutatására fektettek nagyobb energiákat. Ilyen kísérletnek tekinthető Volker Bierbrauer gót régészeti anyagot feldolgozó munkamódszere is, melyben az elterjedési és viseleti modelleknek továbbra is fontos szerepe volt.⁵⁶ Az új szemléletű kora középkor kutatás német nyelvterületen főként a freiburgi iskolához és annak vezetőjéhez Heiko Steuer köthető. A korábbi etnikai alapú értelmezés helyett – az új angolszász irányzatok hatására – Steuer a társadalmi viszonyokat és a kulturális rendszerek kérdéskörét tanulmányozta.⁵⁷

A legnagyobb vihart az utóbbi évtizedben Sebastian Brather munkássága kavarta a német kora középkor kutatáson belül.⁵⁸ Brather a korábbi időszak hagyományaival teljes

⁵¹ BOLLÓK 2006, 269.

⁵² SIKLÓSI 2006. Az etnikus értelmezés lehetőségét Sebastian Brather nagyrészt elveti, míg az ellenpólusának tekinthető Volker Bierbrauer ennek bizonyos esetekben történő alkalmazhatósága mellett tör lándzsát. BRATHER 2004; BIERBRAUER 2004. A 20. század második felében a régészetben kialakuló különböző új irányzatok (New Archeology) az ilyen fajta antikvárius szemléletmódot elutasították, azonban Kelet-Közép-Európában ez a kutatói metódus sokáig fennmaradt. BÁLINT 2006, 310–312.

⁵³ VIDA 2006, 208–210.

⁵⁴ WERNER 1970, BRATHER 2004, 551–559.

⁵⁵ DRAUSCHKE 2008.

⁵⁶ BIERBRAUER 1994.

⁵⁷ STEUER 1982.

⁵⁸ BRATHER 2004.

mértékben szakított, minthogy véleménye szerint a régészet a maga eszköztárával nem alkalmas etnikai folyamatok leírására. a régészeti kultúra eleve egy mesterséges rendszer, mely nehezen vethető össze egy szintén nagyon bizonytalan etnikum fogalommal. Jelen fogalmaink szerint nem tudni, hogy a tárgyi kultúra melyik szegmense alkalmazható etnikai identitás tudat kifejezésére. A német kutató szerint a régészeti anyag nem történeti és etnikai jegyeket, hanem sokkal inkább az egykori társadalom és annak rendszereihez köthető entitásokat fejez ki

Brather ultraszkeptikus látásmódja egyelőre egy elszigeteltebb jelenségnek tekinthető a német nyelvterületen belül is.⁵⁹ Ellenpéldájaként említhető Frank Siegmund, aki az egyes kulturális jelenségek (fegyverzet összetétele, viseleti modellek) alaposabb elemzése alapján elkülöníthetőnek vél többek között etnikai csoportokat is.⁶⁰ Az ún. regionális modellek véleménye szerint szerencsésebb esetben esetleg etnikai különbségeket is kifejezhetnek.⁶¹

A 20. század második felében jelentkező új szemléletmód megszületésének köszönhetően sokkal árnyaltabban látjuk az egykori germán csoportokat. Ma már egyértelmű, hogy nyitott politikai-társadalmi-gazdasági rendszerekről beszélhetünk és nem homogén zárt egységekről. Ezek a közösségek könnyedén olvaszthattak magukba új elemeket, ezáltal maguk is új etnikai folyamatokon mentek keresztül. Ezt a jelenséget igen szemléletesen fogalmazta meg legutóbb Patrick J. Geary, aki szerint az etnogenezis leginkább egy folyóhoz hasonlítható, mely a ráakadó hordalékok révén a forrás és a tenger között teljesen megváltozik.⁶² A fentebb ismertetettek fényében mind a történeti, mind pedig a régészeti anyag értelmezésénél érdemes óvatosabban fogalmazni.

I. 2. A nemzet nélküli „szegény” germánok, a gepidák megítélése a kutatásban

Egy-egy korábbi csoport megjelenését az írott kútfőkben nagyban meghatározza sikerességük mértéke. A gepidák nem hagytak maguk után belső keletkezésű írott forrásanyagot, így főként

⁵⁹ Brather fő bírálója Volker Bierbrauer volt. BIERBRAUER 2004. Véleménye szerint az egyes jól dokumentált lelet horizontok és az írott források tudósításainak egybevetése révén lehetséges több esetben is az etnikum meghatározása. Ilyen példaként hozza fel Itália langobard birtokbavételét is. Ebben az esetben egy tömeges migrációról beszélhetünk, azonban igen fontos megjegyezni, hogy korántsem egy homogén társaság érkezik ekkor a félszigetre, hiszen írott forrásaink is megemlítik a langobardokkal közösen új hazát foglaló közösség vegyes eredetét. PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM, 26, II. A legutóbbi szakmunkák a langobardok Itáliai területszerzését az elit és a tömeges migráció egy átmeneti formájának kezelik. PRIEN 2005, 299–300.

⁶⁰ SIEGMUND 2000.

⁶¹ Ilyen volt többek között a frank és alamann területek fegyverzetének elemzése is. SIEGMUND 2000. 189–212

⁶² Idézi: BÁLINT 2006, 295. GEARY 2002, 195.

a gót közegben született latin és a bizánci görög források állnak rendelkezésünkre történetükkel kapcsolatban. Jelenleg a Kárpát-medencei gepidák és királyságuk történetével hazánkban és külföldön is főként a régészet tudomány művelői foglalkoznak. Ez korábban nem így volt, elég csak a kezdetekre, a pozitívista szellemben megszületett korai munkákra utalni. Az első germán múltat feltáró monográfiák csak igen röviden érintették a gepidák történetét, főként a germán etimológiával foglalkozó értekezések tértek ki kisebb-rövidebb szakaszon az egyes nevek eredetére.⁶³ A gepidák kutatását nagyban nehezítette, hogy egyik mai értelemben vett államalkotó nemzet sem szerepeltette őket a „mitikus” ősök sorában. Ez alól kivételként talán csak Constantin Diculescu és munkája említhető.⁶⁴ A román szerző a nagyszabású, a románság kialakulást kutató vállalkozásában az Erdély területén megfordult népvándorlás kori népek történetének feldolgozását végezte el. Véleménye szerint a román etnogenezisben gepida elemek is fellelhetők, amit egy-két a mai románban is élő archaikus nyelvi töredék meglétére alapozott.⁶⁵ Diculescu munkáját követően a Kárpát-medence keleti felét uraló germán csoport történetéről Ludwig Schmidt is megemlékezett egy rövid fejezet erejéig monográfiájában.⁶⁶ A század első felében a pozitívista német szellemű történeti munkák megszületése mellett sor került a nagyobb Tisza-vidéki temetők első sírjainak feltárására is. Szentés környékén Csallány Gábor munkássága, míg Szeged környékén (Hódmezővásárhely, Kiszombor) Móra Ferenc ásatásai és ezekre alapozva Banner János és Török Gyula leletfeldolgozásai kiemelkedők. Valamennyien helyesen a gepidák anyagaként határozták meg az általuk feltárt és feldolgozott soros temetők régészeti emlékeit.⁶⁷ Még szintén a második világháború előtti évtizedekben kezdte meg működését Csallány Dezső is.⁶⁸

A második világháború igen komoly törést jelentett a germán nyelvet beszélő csoportok kutatásában, amiből igazán csak az új módszertani iskola megszületésével lábalt ki a világégést követő történész generáció. Részben még a korábbi, századelős hagyományokat tovább örökítve született meg Heinrich Sevin *Die Gebiden* című monográfiája.⁶⁹ A német történész egy olyan összegzést készített el, melyben helyet kaptak a század derekáig feltárt régészeti emlékek is. Művének nem titkolt célja az volt, hogy egy olyan csoportot történetét mutassa be, mely nem a rómaiakkal szembeni harcokban emelkedett fel, hanem más, az írott

⁶³ DAHN 1911.

⁶⁴ Az államalkotó nemzet fontossága a kutatásban: GEARY 2002, 46–48. DICULESCU 1922.

⁶⁵ DICULESCU 1922, 196–210.

⁶⁶ SCHMIDT 1941, 529–548.

⁶⁷ CSALLÁNY 1903, 14–22; CSALLÁNY 1904, 153–170; TÖRÖK 1936; BANNER 1933; BANNER 1925. Bár ebben az elkülönítésben valószínűleg nagy szerepe lehetett Hampel munkásságának is, aki a soros temető kultúra legkeletebbi pontját fedezte fel a Kárpát-medencében. HAMPEL 1905, 68–70.

⁶⁸ CSALLÁNY 1941, CSALLÁNY 1942.

⁶⁹ SEVIN 1955.

kútfők szempontjából kevésbé preferált küzdelmekben (hunok) és helyszíneken (Kárpát-medence) aratott sikereket.⁷⁰ Elemzéseiben több esetben igen vegyes érvrendszert és forráscsoport bázist is felhasznált, hiszen a tárgyi kultúra emlékei mellett megjelennek a műben a kora középkori hagyományokra visszavezethető hősénekek is.⁷¹

A gepidák történetét taglaló magyar szakmunkák főként régészek nevéhez kapcsolhatóak. Szintén a háborút követő évtizedben kezdte meg, vagy teljesítette ki több olyan tudós (Csallány Dezső, Bóna István, Kurt Horedt) is munkásságát, akik újabb nagy összegzéseket készítettek el. Csallány Dezső 1961-ben jelentette meg a gepida régészeti emlékeket feldolgozó monográfiáját, mely egy több évtizedes kitartó kutató munka végeredménye lett.⁷² Hasonló jellegű régészeti szintézis ezt megelőzően még nem készült a gepidákról. Egyik legnagyobb erényének az tekinthető, hogy a magyarországi lelőhelyek mellett a legújabb erdélyi és délvidéki feltárások anyagai is belekerültek a kötetbe. A hatalmas munka ugyanakkor számos buktatót is hordozott magában: olyan régiók és területek anyaga is feldolgozásra került itt, melyet ma már nem tarthatunk biztosan a gepidákhoz köthetőnek. Szintén több problémát rejt magában a kötetben használt keltezési eljárások sora.⁷³ Bár a későbbi kutatás igazolta Csallány „megérzéseit”, azonban azt nem tudni, hogy gyakran mire alapozta a temetők keltezését.⁷⁴

Csallány mellett még meghatározóbbnak tekinthető Bóna István alakja, aki a magyar népvándorlaskor kutatásának történeti irányzatát képviselte a 20. század folyamán, szemben a László Gyula féle néprajzi és a Fettich Nándor nevével jelzett művészettörténeti látásmóddal. Mai napig a korszak egyik alap művének tekinthető, a népszerűsítő stílusban és jegyzetanyag nélkül megírt *Középkor hajnala* és annak idegen nyelvű fordításai. Bóna könyve a 70–80-as évek egyik legtöbbet hivatkozott szakmunkája lett a témában nyugaton is.⁷⁵ A régész szerző a gepidákat ebben a művében – miként a későbbiekben is – egy igen kötött, szinte félfeudális germán társadalom tipikus képviselőiként írta le. A korai, hun kori sikerek után a térségbe érkező langobardokkal szemben a keleti germánok mindig másodlagos szerepet játszanak. Nyugati szomszédaikhoz képest csak egy kis fegyveres mag képviseli őket, valamint királyaik kezét is megköti a hatalmat gyakorló szűk nemesi csoport.⁷⁶ Bóna a történeti források és az

⁷⁰ SEVIN 1955, 7. Bár nem Rómával szemben állnak helyt, de Sevin kiemeli, hogy a hunok elleni sikereik mindenképpen igen magas rangot predesztinálnak nekik a germánság történetében.

⁷¹ SEVIN 1955, 70–87.

⁷² CSALLÁNY 1961.

⁷³ CSALLÁNY 1961, 329–334.

⁷⁴ A pontos keltezések azt sejtetik, hogy Csallány előszeretettel használhatta a Joachim Werner által kidolgozott érmekre alapuló keltezést, melyet ő a gepida érmes sírok hiányában egyszerűen csak átvett a német kutatótól.

⁷⁵ BÓNA 1974; BÓNA 1976.

⁷⁶ BÓNA 1974, 61.

anyagi kultúra terén is hatalmas ismeretanyaggal rendelkezett, ugyanakkor egyes koncepciói érdekében ezeket igen gyakran kritika nélkül elegyítette, sőt egyes esetekben az írott források hiátusát saját elméleteivel pótolta.⁷⁷ Az iskolateremtő régész mellett szintén kiemelhető az ebben a periódusban meginduló nagyobb arányú feltárási munka, melynek eredményeként több új lelőhellyel (Szolnok-Szanda, Hósmezővásárhely-Kishomok) gazdagodott a gepida régészeti kutatás.

A 60-as évektől kezdődően Erdélyben a szász származású Kurt Horedt munkássága nemzetközi szintén is kiemelkedő volt. A malomfalvi temető és telep közzététele mellett számos összegzés született tollából, melyek Erdély gepida korszakát tárgyalták.⁷⁸ Horedt több ízben is vitába keveredett Bóna Istvánnal, melynek köszönhetően több sarkalatos probléma (az erdélyi kései leletanyag) is a kutatás előterébe került.⁷⁹ Erdéllyel szemben a Délvidék gepida emlékeinek vizsgálata visszafogottabb ütemben haladt előre a 20. század folyamán. A gepida soros temető korszak legjelentősebb szerémségi lelőhely az 1950-es években feltárt kormandin-jakovo temető, melyet Danica Dimitrijević tett közzé.⁸⁰

Az írott források feldolgozása terén is igen nagy előrelépések történtek a 60–70-es években. Maguk a források teljes körű összegyűjtését és rövid kommentárral történő kiadását 1973-ban a Szegedi Tudományegyetem egykori kiváló oktatója és kutatója Lakatos Pál végezte el.⁸¹ Munkája a német nyelvű kommentároknak köszönhetően beépült a nemzetközi tudományosságba is.⁸² A gepidák történetét főként az írott kútfők alapján feldolgozó jelentősebb munka Walter Pohl nevéhez köthető, aki 1980-ban közreadott könyv értékű tanulmányában együtt elemezte a Duna-vidék többi etnikumával egyetemben a hun korszakot követő történetüket is.⁸³ Az új német kora középkor kutatás irányvonalához csatlakozó bécsi kutató írása a Wenskus és Wolfram teremtette újabb módszertan mellett alapvetően Lakatos forrásfeldolgozására és Bóna régészeti interpretációira épült. Bóna elméletei – főként a gepida társadalom és hadsereg vonatkozásában – Pohl ezen írásának köszönhetően épültek be a nemzetközi tudományosságba. A langobardokhoz képest gyengébb szomszéd képe mellett ugyanakkor számos új elemzés is olvasható ebben az írásban, többek között a sirmiumi periódusról és a Hun Birodalom felbomlásáról. Pohl a gepidákat az osztrogót csoportokkal

⁷⁷ BÓNA 1974, 61. Ilyenre példa: Trasaric menekülése Sirmiumból a Tisza-vidéki gepidáihoz.

⁷⁸ HORED T 1977; HORED T 1979.

⁷⁹ HORED T 1977, BÓNA 1979.

⁸⁰ DIMITRIJEVIĆ 1960.

⁸¹ LAKATOS 1973.

⁸² WOLFRAM 1990; POHL 1980.

⁸³ POHL 1980.

szemben egy olyan „stabil” erőnek vélte a Kárpát-medence keleti felében, akik nem folytattak aktív terjeszkedő politikát a 6. században.⁸⁴

Az 1980-as évek nagy középkori lexikon összeállító munkájának egyik eredményeként jött létre 1993-ban a több szerzős *Hunok–Gepidák–Langobardok* című szócikk gyűjtemény, ahol a gepida vonatkozású részeket Bóna István mellett Cseh János, Nagy Margit és B. Tóth Ágnes jegyezték.⁸⁵ A kiváló magyar vállalkozás mellett a gepidák az igen rangosnak tekinthető *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 11. kötetében külön szócikket kaptak (Walter Pohl és Günther Neumann mellett a régészetre vonatkozó részeket Nagy Margit és B. Tóth Ágnes készítette el), mely később magyar nyelven is elérhetővé vált a *Móra Ferenc Múzeum–Studia Archaeologica* 2000-ben kiadott kötetében.⁸⁶

A gepidák kutatásában igazi megélénkülés a 2000-es években figyelhető meg, ugyanis ekkor indult útjára a *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* című sorozat, melynek gepida kötetei az eddig kiadatlan és hiányosan közölt hazai gepida régészeti anyag publikálását tűzték ki célul. A 2002 és 2005-ben megjelent kötetekben az 1950-es éveket követő temetőfeltárások eredményeit, míg a 2006-ban B. Tóth Ágnes tollából megjelent monográfia a Tisza-vidéki települések és az ott feltárt régészeti leletanyag feldolgozását tárta a szakmai közönség elé.⁸⁷ A gepida corpusokon belül is kiemelendők Nagy Margit írásai, aki a részletes tipokronológiai elemzések mellett a lelőhelyek horizontálistatigráfiai feldolgozására is törekedett.⁸⁸

A Tisza-vidék mellett a keleti germán törzs másik fő szállásterületének tekinthető erdélyi régészeti anyag közzététele is a 2000-es évek második felében indult meg. Horedt munkásságát Radu Harthoiu folytatta, aki elődjéhez hasonlóan több, az egész korszakra kiterjedő összegzést tett közzé, részben eltérve és meghaladva elődje munkáit.⁸⁹ Az utóbbi időben erdélyi törzsterületek magyar kutatói is megjelentek szakmai fórumokon munkáikkal, amit a 2010-ben kiadott *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában* kötet is jelez.⁹⁰

Az elmúlt évtizedek gyenge gepida államáról vallott nézetek az utóbbi években kerültek revízió alá. Alexander Sarantis több tanulmányában is kritikai észrevételekkel illette

⁸⁴ POHL 1980. 296.

⁸⁵ Bóna István–Cseh János–Nagy Margit–Tomka Péter–Tóth Ágnes: *Hunok–Gepidák–Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak*. MÖK 6. Szeged, 1993.

⁸⁶ NAGY 1998; POHL 1998; POHL 2000.

⁸⁷ BÓNA–NAGY 2002; NAGY 2005; B. TÓTH 2006.

⁸⁸ BÓNA–NAGY 2002; NAGY 2004; NAGY 2005.

⁸⁹ HARHOIU 1999–2001; HARHOIU 2001.

⁹⁰ *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában*. Szerk. Körösfői Zsolt. Molnár István Múzeum Kiadványai 3. Székelykeresztúr, 2010.; Valamint itt említhető még meg Dobos Alpár munkássága is, aki jelenleg is az erdélyi soros temetők új szempontú teljes feldolgozásán dolgozik: DOBOS 2010; DOBOS 2011; DOBOS 2013.

a Bóna és Pohl nevéhez köthető koncepciókat.⁹¹ Véleménye szerint a gepidák a Duna-vidék egyik legerősebb csoportjának tekinthetők az 552-es harcokig, minthogy fellépéseikkel több ízben is veszélyeztették Justinianos itáliai és balkáni terveit. Kérdéses azonban, hogy az elkövetkezendő időszakban milyen mértékben sikerül megvédenie érveit a korszak meghatározó kutatóival szemben. Új nézőpontja mindenesetre jelentősen megélénkítheti a keleti germán gepidák történeti kutatását, mely talán ezek után kimozdulhat a korábban hozzájuk társított „szegény gót rokonok” szerepköréből.

II. A gepida csoportok Kárpát-medencei beköltözése

II. 1. Kis gepida őstörténet

Egy nép, vagy bármely szinten szerveződő közösség legkorábbi történetének, origójának megragadása az egyik legnagyobb kihívás elé állítja mind a mai napig az antikvitás és kora középkor történeti kutatását. Természetszerűleg abszolút etnogenetikai nullpontot – mint azt Bálint Csanád is jelezte összegző tanulmányában – a forrásadottságok jellegéből fakadóan nem tudunk a mediterrán korai magas kultúrák területén kívül élő barbár csoportok esetében kimutatni.⁹² A belső keletkezésű jól datálható írott források hiánya okozza a legnagyobb fejtörést, ugyanakkor a külső keletkezésű kútfők prekonceptiói és tendenciózus irányultságai is csak tovább növelik a problémák körét.

A gepida történelem kutatása az önálló belső írásbeliség hiánya miatt természetesen rá van kényszerülve a külső források a tüzetesebb vizsgálatára, melyek számos koncepció és teória lehetőségét rejtik magukba. A főként 6. században született írások java része a gepidákat egy a keleti germán, főként gótnak jellemzett kultúra és szokásrendszer hordozói közé sorolta be. A mediterrán területek írói – így Prokopios is – a vandálokat, osztrogótokat, vizigótokat és gepidákat egy hasonló habitusú és azonos szokásjoggal rendelkező, egységes nyelvet beszélő, valamint ariánus vallást követő csoportként jelenítik meg.⁹³ Ezzel szemben a gótok történetét megíró – és annak hagyományait valószínűleg jobban is ismerő – Jordanes

⁹¹ SARANTIS 2009, SARANTIS 2010.

⁹² BÁLINT 2006, 295.

⁹³ PROKOPIOS, DE BELLO VANDALICO II. 3–5.

már csak a két gót törzs és a gepidák esetében feltételez rokonságot.⁹⁴ Az egyébként igen rossz forrástani helyzetet azonban a gót származású történetíró műve sem enyhíti, mivel munkája igen sok prekonceptcionális vonást tartalmaz, melynek célja a keleti gót csoportokat uraló Amal-dinasztia történeti szerepének kiemelése.

A gepidák történetének legkorábbi eseményét éppen a Cassiodorus gót historiáját kivonatoló Jordanes hagyományozta az utókorra 551 környékén.⁹⁵ A *Getica* megőrizte a gótok legendás vándorlásának mondáját, melyben a gepidák is szerepet kaptak. A legenda szerint a gótok Berig nevű királyuk vezetésével három hajóval keltek át Scandza szigetéről a kontinensre, melyek közül az utolsó megkésve indult.⁹⁶ A harmadik, késő hajó utasaiban jelöli meg a gót történeti emlékezet a gepidákat, akik nevüket is lusta, rest mivoltukból nyerték Jordanes tudálékos etimológiája szerint.⁹⁷ A skandináviai kivonulás két helyen is feltűnik a *Geticában*: először a gótok „őstörténetét” bemutató 25. caputban, utána pedig az első gót–gepida összecsapások leírása előtt, egyfajta gepida eredet-exkurzusként olvashatunk róla.⁹⁸

A történeti kutatás főként a korai időszakban szinte szó szerint vette a leírás java részét, valamint a gótok és a gepidák skandináviai származásának teóriáját is. A pozitivisták szellemben megszületett első összefoglalások – Constantin Diclescu, Ludwig Schmidt, Heinrich Sevin – bár igen különböző mértékben, de hitelt adtak a Skandináviából történő vándorlásnak.⁹⁹ A keleti germán népek történetét összefoglaló Ludwig Schmidt szerint a vándorlásnak nagy a valószínűsége, habár ma már talán kissé megmosolyogtatón megjegyzi, hogy Berig nem lehetett király (legfeljebb vezető), mivel elképzelhetetlen, hogy uralkodó

⁹⁴ JORDANES, *GETICA* 94; 133; 199. Jordanes a vandálokat egy teljesen különálló egységként kezeli, a gót csoportoktól teljesen függetlennek tekinti történetüket is. Egyedül a legendás vandál király, Geiserich képez kivételt, akit pozitív színben tüntet fel munkájában. GOFFART 1988, 85.

⁹⁵ Cassiodorus és Jordanes munkáinak kapcsolatához lásd: CROKE 1987. GOFFART 1988, 23–31.

⁹⁶ JORDANES, *GETICA*, 25, 94.

⁹⁷ A nyelvészeti kutatásoknak köszönhetően tudjuk, hogy a gepida népnév sokkal inkább egy öndicsérő önelnevezés lehetett, ellentétben a gót történetíró etimológiájával. Jelentése 'az Istenektől megajándékozott'. NEUMANN 2008, 367–370.

⁹⁸ „*Ex hac igitur Scandza insula quasi officina gentium aut certe velut vagina nationum cum rege suo nomine Berig Gothi quondam memorantur egressi: qui ut primum e navibus exientes terras attigerunt, ilico nomen loci dederunt. Nam odieque illic, ut fertur, Gothiscandza vocatur.*” JORDANES, *GETICA*, 25. „*Quomodo vero Getae Gepidasque sint parentes si quaeris, paucis absolvam. Meminisse debes me in initio de Scandzae insulae gremio Gothos dixisse egressos cum Berich rege suo, tribus tantum navibus vectos ad ripam Oceani citerioris, id est Gothiscandza. Quarum trium una navis, ut adsolet, tardior nanta nomen genti fertur dedisse; nam lingua eorum pigra gepanta dicitur. Hinc factum est, ut paulatim et corruptae nomen eis ex convicio nasceretur Gepidas. Nam sine dubio ex Gothorum prosapie et hi trahent originem; sed quia, ut dixi, gepanta pigrum aliquid tardumque designat, pro gratuito convicio Gepidarum nomen exortum est, quod nec ipsud credo falsissimum: sunt etenim tardioris ingenii et graviore corporum velocitate.*” JORDANES, *GETICA*, 94–95.

⁹⁹ DICULESCU 1922, 18; SEVIN 1955, 13–15. Sevin munkájában olyan későbbi forrásokkal is operál, mint a Beowulf ének. Az angolszász hősköltemény említi a gepidákat is, akik a német szerző véleménye szerint nem a Visztula-vidék Jordanes által említett, hanem a Skandináviában hátramaradt leszármazottaival azonosak.

nélkül maradjanak vissza gót csoportok az „őshazában.”¹⁰⁰ A világháború utáni keleti germán kutatást nagyban meghatározó Herwig Wolfram gót monográfiájában alapvetően kiállt a skandináv bevándorlás teóriája mellett, de ő már egy fokozatos, több generáción keresztül elhúzódó migráció mellett érvelt.¹⁰¹

Az írott kútfők értékelésben alapvető változást Walter Goffart posztmodern szellemben megírt monográfiája hozott. Az angolszász kora középkor kutatás képviselője szerint az egész gót vándorlás történet több sebből vérzik és sokkal inkább mutatja be saját korának (6. század) viszonyait, mint a századokkal korábbi állapotokat.¹⁰² Goffart szerint kérdéses, hogy a Cassiodorus–Jordanes hagyományon kívül létezett-e egyáltalán valamilyenfajta egységes gót emlékezet, mely megőrizte volna a mitikus vándorlás stációinak sorát.¹⁰³ Mindemellett igen sok az áthallás a Prokopios munkájában leírt hagyományokkal is, melyek bemutatják a másik mitikus sziget, Theune területét, népeit és etnográfiját, valamint az északra vándorló herulok esetéről is beszámol.¹⁰⁴ Jordanes és Cassiodirus műve alapvetően erős politikai ihletettséggel rendelkezik, hiszen a római szenátor levelezéséből megtudhatjuk, hogy a 6. század folyamán több ízben is felmerült annak igénye, hogy a római történet mintájára egyfajta gót történelmet is összeállítsanak.¹⁰⁵

A vándorlás mítosza a kora középkori *Origo gentisekben* feltételezhetően általános toposznak tekinthető. Ezeknek közös jegye, hogy az adott kiemelkedő népcsoport mindig egy más területről érkezik meg, és főként a helyi autochton lakosokat győzi le. Ezekben a motívumokban inkább az alapító tettet, az etnikai összetartozás biztosítékát kell felfedeznünk, nem pedig a tényleges történeti tényeket. Ilyen volt többek között a késő antikvitás és a kora középkor időszakában a Trója-mítosz is, mely számos fejlődésen ment át, valamint a skandináv származás mítosza is a germánok esetében.¹⁰⁶ A klasszikus előképek mellett számos esetben megfigyelhető ezeknek a vándorlásoknak a leírásában a Bibliára visszavezethető motívumrendszer is (a kiválasztott nép Izraelbe vezetése). Ezekben az elbeszélésekben igen ritkának számít, ha a „kiválasztott csoport” autochton elem egykori

¹⁰⁰ SCHMIDT 1941, 195–196.

¹⁰¹ WOLFRAM 1990, 47–50. Véleménye szerint Berig az egyik nagyobb törzsnek volt a vezetője, akinek nevét valamilyen véletlen folyamán megőrizte a gót emlékezet.

¹⁰² GOFFART 1988, 87.

¹⁰³ GOFFART 1988, 89–90. A minél nagyobb hitelesség biztosításának érdekében Goffart számos korai auctort felsorakoztat, akik alátámasztják leírásának pontosságát, valamint előveszi az akkoriban közkedvelt britanniai gót származás toposzát is, melyet ezek segítségével cáfol meg.

¹⁰⁴ GOFFART 1988, 88–91; PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO, II, 15, 1

¹⁰⁵ CASSIODORUS, VARIAE, IX, 24–25; XI, 1; XII, 20. Christiansen munkája is alapvetően ebben a kicsengésben íródott. CHRISTIANSEN 2002.

¹⁰⁶ A gót történet mellett feltételezhetően több ponton is megfigyelhető az érintkezés a Cassiodorus-féle hagyományok és az első lejegyzett langobard eredetmítoszok között. ORIGO GENTIS LANGOBARDORUM, 1–2.

őshazájában, hiszen sokkal inkább a migráció mitikussága és a helyzet stabilizálása élvez előnyöket ezekben az esetekben.¹⁰⁷

A történeti mellett természetszerűleg a régészeti kutatás is igen hamar megkísérelt a skandináv hagyományok nyomába eredni. A legkorábbi keleti germán és gót csoportokhoz köthető anyagi műveltség az ún. Wielbark-kultúra volt, melynek első periódusában a legfőbb elterjedési területe Pomeránia és a Visztula alsó folyásvidéke volt (2–3. kép).¹⁰⁸ Ez a régészeti egység mindenképpen helyi alapokon jött létre, nagy arányú skandináv bevándorlás nem figyelhető meg a területén és a legkorábbi lelethorizontjában sem. Az egyetlen kapcsolódási pontnak csak a kőpakolásos halmok, kőkörös temetkezések szokásának elterjedése tekinthető (a császárkor B1-es periódusából), ezek azonban nem egy tömbben, hanem elszórtan jelentkezik az Északi-tenger partvidékén (1. kép).¹⁰⁹ A gót régészet legutóbbi összegzője Volker Bierbrauer véleménye nagyban összecseng a történész Herwig Wolfram nézeteivel: tömeges migrációval nem számol, csak fokozatos, kisebb csoportok beköltözését tudja elképzelni a kultúra területére. Az írott források és a régészeti leletek alapján is csak egy igen csekély skandináv kapcsolódási pontot feltételezhetünk a gótok és a gepidák korai történetében. A keleti germán csoportok minden valószínűség szerint őslakosok lehettek a területen, maximum egy-két nagyobb nemzettség bevándorlása gyanítható a tengeren túlról.

További kérdésként merül fel, hogy a korai keleti germán tömbön belül hol helyezkedhetett el a gepidák legkorábbi szállásterülete, vagy egyáltalán mennyiben különül el a legkorábbi időszakban történetük a gót csoportokétól. A Cassiodorus–Jordanes hagyománykört leszámítva igen későn jelennek meg az első tudósítások a gepidákról a latin és görög nyelvű etnográfiai forrásokban. A keleti germán csoportról egyáltalán nem ismertek adatok az 1–2. századi elbeszélő művekben. Nevük hiányzik Tacitus, Plinius és Ptolemaios leírásából is, míg a velük egy kulturális közegből származó gót és más keleti germán törzseket (burgundok, rugiak) már ebben a korai periódusban is több ízben említik az antik auctorok.¹¹⁰ A legkorábbi történészi próbálkozások a markomann háborúk időszakára kísérik meg az első külső keletkezésű, gepidákra vonatkozó adatok rekonstruálását. A *Historia Augusta* Marcus Aurelius életrajza a 169-es évnél egy több törzset is magába foglaló nagy támadás tényét közli az északi határok mentén. Az ismert népcsoportok (markomannok, kvádok, hermundurok, roxolánok) mellett a forrás szerzője egy *sicobotes* nevű etnikumot is megnevez a támadó

¹⁰⁷ PLASSMANN 2006, 360–361.

¹⁰⁸ BIERBREUER 1994; B. TÓTH 1999, 14.

¹⁰⁹ BIERBREUER 1994, 75–85; BIERBRAUER 1998, 391–393. A lelőhelyek alapján ezeket a temetőket Odry – Wesiory – Grzybnica típusnak nevezik meg a szakmunkák.

¹¹⁰ STRABÓN VII, 1, 3; TACITUS, GERMANIA 43 – 44; PTOLEMAIOS, GEÓGRAPHIKA, II, 11, 10. SCHMIDT 1941, 529.

barbárok között, akik más helyen nem is szerepelnek az írott kútfőkben.¹¹¹ A korai történeti kutatás ebben a *sicobotes* népnévben vélte felfedezni az első gepida adatot, azonban ennek egyenlőre igen kicsi a valószínűsége.¹¹²

Az első említések a 3. század derekáról származnak, a *Historia Augusta* lapjairól. A gepidák Claudianus életrajza alapján részt vettek a 269-es nagy keleti germánok vezette balkáni hadjáratokban, melyek a Naissus melletti harcokkal végződtek.¹¹³ A leírás több ponton is rejt problémát magában, amely javarészt a mű keletkezésével és felépítésével hozható kapcsolatba. A *Historia Augusta* mindössze egyetlen középkori kéziratban maradt fent és összesen hat Diocletianus és Constantinus időszakában alkotó szerző műveként tartják számon. A gondot az jelenti, hogy a megnevezett hat szerzőre és munkáságukra utaló információ nem áll rendelkezésünkre az egyébként forrásokban bővelkedőnek nevezhető korszakból. Maga a munka is számos anakronizmust tartalmaz: nagyon gyakran 4. és 5. századi intézményeket és tisztségeket vetít vissza a 3. századi életrajzokba, sőt több helyen a Constantinus utáni történetírás ismerete (többek között Ammianus Marcellinus munkája) is tetten érhető a szövegben.¹¹⁴ Az adott forráshelyen is érzékelhető ugyanez a fajta időbeli asszinkron, hiszen a felsorolt népek sorában szerepelnek ekkor az *austrogotik* és a *visigotik* is.¹¹⁵ Ezek a megnevezések azonban csak az 5. század folyamán terjedtek el a gót közösségekben belül.

Ha a *Historia* további életrajzainak adatait vizsgáljuk, akkor ellenben nem zárható ki teljesen a gepida híradás hitelessége. Probus császár életrajzában megemlíti a gepidákat is a greutungok és a vandálok mellett a Birodalomba betelepített barbár csoportok között.¹¹⁶ Ennek a forrásrészletnek a hitelességét több kortárs epigráfiai emlék segítségével korábban már Ludwig Schmidt is alátámasztotta. Ezeken a sírköveken a származásra utaló „gepida” jelző található a személynevek mellett.¹¹⁷ A feliratos kútfők mellett szintén a 3. század második feléből származó híradás, Mamertinus 291-ben előadott panegyricusa is megnevezi a

¹¹¹ HISTORIA AUGUSTA, MARCUS AURELIUS, XXII, 66 – 67.

¹¹² A legkorábbi munkák, melyek az első gepida adatot látják a forrásban: DAHN 1911, 14; ZEUSS 1837, 437. Etimológiai alapon a népnévből szinte semmilyen ismert formájában sem rekonstruálható a későbbi gepida ethnonym.

¹¹³ „*Denique Scytharum diversi populi, Peuci, Grutungi Austrogoti, Tervingi, Visi, Gipedes, Celtae etiam et Eruli, praedae cupiditate in Romanum solum inruperunt atque illic pleraque vasatarunt...*”. HISTORIA AUGUSTA CLAUDIANUS, 6, 1–4.

¹¹⁴ ADAMIK 2009, 734–737; HAHN 1968, 13–16; KULIKOWSKI 2007, 20–21.

¹¹⁵ Emellett megemlíthető még, hogy olyan korábbi csoportok, mint a kelták is szerepelnek az adott forrásrészletben!

¹¹⁶ „*Sed cum ex aliis gentibus plerosque pariter transtullisset, id est ex Gepidis, Grauthungis et Vandulis, illi omnes fidem fregerunt et occupato bellis tyrannicis Probo per totum paene orbem pedibus et navigando vagati sunt nec parum molestiae Romanae gloriae intulerunt.*” HISTORIA AGUSTA, PROBUS, 18, 1–3.

¹¹⁷ SCHMIDT 1941, 530–531. Az idézett sírkövek forráshelyei: CIL XVI 1091; VIII 4105; (136, 283.)

gepidákat, akik a vandálokkal szövetségben a terving gótok és a taifalok ellen harcoltak.¹¹⁸ Forrásaink alapján is jól látszik, hogy az első híradások valamikor a 3. század derekától kezdődően kezdik el említeni a gepidákat. A keleti germán csoport ekkor kerül első ízben a római auctorok látókörébe, hiszen főként a Birodalom határai mentén, vagy esetleg azokat átlépve római területeken harcoltak.

A többi keleti germán csoportnál meglévő korai híradások hiánya, a 3. században jelentkező első tudósítások és a Jordanes *Geticájában* leírt történetek alapján a történeti és filológiai kutatás több esetben is arra a következtetésre jutott, hogy a gepidák politikai-törzsi önálló szervezete a 2–3. századnál korábbi időre nem vezethető vissza.¹¹⁹ A gót eredetmítosz visszamaradó és késve induló gepidáiról közvetített kép is feltételezhetően ezt az eshetőséget erősítheti. A homályos skandináv migráció, mint láttuk, legjobb esetben is csak nemzetségek és uralkodó dinasztiák származása esetén feltételezhető. Jordanes művében nagyon sokszor saját korának etnikai csoportjait és politikai–geográfiai állapotát akarja visszavetíteni a korábbi időszakokra, ami feltételezhetően így történhetett a gepidák esetében is.¹²⁰ Berig király három hajója, melyek Scandza szigetéről kifutottak annak a három politikai alapon szerveződő csoportnak az allegóriája, akik a *Getica* szövegében több ízben is testvérnépként tűnnek fel. A különböző gót csoportok és a gepidák közös származására és történetük közös indulására számos ponton utal a gót auctor művében, sőt nagyon gyakran testvéreknek is nevezi a különböző etnikumokat.¹²¹ A gótok történetének ismertetésénél is több leszakadó csoportot nevez meg Jordanes, az egyik elsőt éppen Filimer király idejében.¹²² Ha csak a *Getica* belső felépítését, a gepidák nevének jordanesi értelmezését és a forrásokban történő igen kései megjelenésüket vesszük alapul, akkor is igen valószínűnek tűnik, hogy a gepidák önálló politikai szervezete csak a 2–3. század folyamán jöhetett létre. Természetesen kútfők hiányában nem eldönthető az a kérdés, hogy mikortól léteznek önálló gepida csoportok, de a fentebb ismertetett adatok nagyban valószínűsítik a kései etnogenezis és politikai intézményrendszer kialakulásának lehetőségét.

A legkorábbi szállásterület lokalizálásához ismét csak elsődleges forrásként kínálkozik Jordanes tudósítása: A gót történetíró leírása szerint a gepidák a Viscla folyó által határolt

¹¹⁸ MAMERTINUS, 17, 1.

¹¹⁹ Mérvadóbb szakmunkák, melyek ezt a lehetőséget fogadják el: SCHMIDT 1941, 529; WENSKUS 1961, 469, 435.

¹²⁰ Az állapotok visszavetítéséről lásd: GOFFART 1988, 89–90.

¹²¹ JORDANES, *GETICA*, 99, 199–200, 261–263. A későbbi Fastida történet során hasonló fegyverzetet viselnek, és harcmódorukról is ez mondható el. A mauriacumi csatában a nyugati gótokat és gepidákat testvéreknek nevezi Jordanes, valamint a hun udvarban kiemelkedő szerepet biztosít Ardarichnak is.

¹²² JORDANES, *GETICA*, 26. Filimer és a leszakadt híd inkább egy allegorikus értelmezést sugall, a visszamaradt gótok kifejezője: GOFFART 1988, 92.

szigeten éltek Spesis provinciában, melyet „Gepediosnak” neveztek el.¹²³ A leírásban szereplő Viscla folyó a korszak topográfiai adatait ismerve a Visztulával azonosítható, a „*amnis vadibus circumactam*” kifejezés pedig minden bizonnyal a folyó hullámai által körbefogott területre, azaz a folyó Alsó-folyásának vidékére tesz utalást. Ezt erősíti az az adat is, mely szerint a gepidák után a vividariusok éltek ezen a területen. Jordanestől azt is megtudjuk, hogy a vividariusok földje az óceán partján, a Visztula hármastorkolatánál fekszik.¹²⁴

A gepidák szállásterületének régészeti alapon történő meghatározása már igen régóta foglalkoztatta a lengyel és német kutatást. Abban mai napig megegyezik a régészek nagyobb hányada, hogy az ún. Wielbark-kultúrán belül található meg a rugiak és a legkorábbi gót törzsek emlékanyaga is a római császárkor korai szakaszában (3. kép).¹²⁵ Az egyes nagyobb kulturális csoportok anyagi műveltségén belül az azt alkotó etnikumok meghatározása nagyon gyakran lehetetlen, vagy pedig csak más forráscsoportok bevonásával lehetséges. Ez az eljárás azonban a régészet területén belül hiányzó adatsorok kiegészítésével nagyon gyakran klasszikus körérvéléseket eredményez. A régészeti irodalomban Reinhard Schindler révén már az 1940-es években megjelentek azok a nézőpontok, melyek a gepidák szállásterületét az egyes tárgytipusok (főként kerámia) osztályozásának segítségével a Visztula alsó folyásától keletre, egészen a Passarge folyóval bezárólag határozták meg.¹²⁶ A lengyel kutatás nagyon sokáig ebből az alaphelyzetből kiindulva próbálta ezt a lokalizációt más adatokkal megtámogatva is alátámasztani. Jerzy Okulicz a weklicei temető elemzése kapcsán szintén érintette a kérdéskört. Véleménye szerint a Jordanes által leírt terület az ún. elbingi magaslattal (Elbląg) lehet azonos, hiszen az a Visztula deltájában helyezkedik el és eléggé kiemelkedik a környező sík vidékéből. Ezen a területen és ettől keletebbre, ugyanakkor a tengerparttól nem távolodva a Wielbark-kultúra nekropoliszaiban a csontvázas sírok dominálnak, szemben a hamvasztásos és a birituális formákkal.¹²⁷ A temetkezési szokások ilyenfajta eltérése Okulicz értelmezésében egy külön etnikum meglétét sugallja, ami minden bizonnyal a gepidákkal hozható összefüggésbe. Ezeken a területeken a Wielbark-kultúra jelenléte folyamatosnak mondható, hiszen az új lelőhelyek nyitása és a korábbiak használata

¹²³ „*Hi ergo Gepidae tacti invidia, dum Spesis provincia commaneret in insulam Visclae amnis vadibus circumactam, quam patrio sermone dicebant Gepedios. Nunc eam, ut fertur, insulam gens Vividaria incolit ipsa ad meliores terras meantibus.*” JORDANES, GETICA, 96.

¹²⁴ JORDANES, GETICA, 36.

¹²⁵ BIERBRAUER 1994, 96–98; GODLOWSKI 1986, 147; WOLAGIEWICZ 1986.

¹²⁶ SCHINDLER 1940, 107.

¹²⁷ OKULICZ 1989, 117–121. Okulicz ezt a temetkezési szokások alapján elhatárolható területet Elbąg-csoportnak nevezte el.

egészen a C2 periódusig folyamatosnak tekinthető (1. kép).¹²⁸ Volker Bierbrauer szerint azonban Okulicz eredménye javarészt csak a kutatottság állapotát, nem pedig az egykori valóságot tükrözheti, valamint az általa körülhatárolt terület a gepida csoportok számára nem lehetett elégséges sem.¹²⁹ A német kutatónak valószínűleg jogosak érvei, hiszen ha az összes csontvázas rítus szerint temetkező személyt gepidának tekintenénk, akkor jóval nagyobb lenne az ehhez az etnikumhoz köthetők aránya.

Volker Bierbrauer több munkájában is megkísérelte az adott kultúrán belül gepidák szállásterületének meghatározását. Véleménye szerint két megoldással érhetőek el eredmények: a visszafelé nyomozás és a lokális csoportok kimutatása.¹³⁰ Okfejtése szerint a lokális csoportok sem a temetkezési szokások, sem pedig egyes tárgyak, vagy pedig rítus elemek (kőkörok, halmos temetkezések) alapján nem határolhatóak el, hiszen a Wielbark-kultúra eléggé egységes arculattal rendelkezik. Az írott források (főként Jordanes tudósítása) és a régészeti kronológia elemzéséből nyerhető adatok azonban kirajzolják a gót csoportok vándorlását. A B2/C1a periódusban a Wielbark-kultúra Visztulától nyugatra elterülő részein javarészt megszűnik az élet és új lelőhelyek jelennek meg a folyó középső szakaszán. Az ide vándorló csoportok részben elűzik a helyi przeworsk alaplakosságot, részben pedig beolvasztják saját anyagi műveltségükbe. A következő évtizedekben (C1b és C2) tovább folytatódik ez az előrenyomulás, hiszen a Wielbark kultúra új lelőhelyei jelennek meg Volhíniában, Észak-Moldvában, majd pedig Ukrajnában is.¹³¹ Ezen pár évtized alatt a délre vonuló csoportba Bierbrauer egyértelműen a dél felé nyomuló gót közösségeket ismerte fel. A források tanulsága szerint a gepidák ebben az időszakban a gótoktól keletebbre éltek, valahol a Visztula deltájának közelében. A Wielbark-kultúra első expanziós fázisának eredményeként a folyótól keletre maradó csoportok lehetnek ténylegesen a gepida közösségek a császárkor korai szakaszában. Ugyanakkor Bierbrauer nem számol azzal a ténnyel, hogy az első terjeszkedési fázis után maradnak vissza wielbark közösségek a Visztula-középső folyásának vidékén is. Jordanes Visztula menti gepida őshazára vonatkozó beszámolója időben sajnálatos módon nem rétegezhető és nem helyezhető el, annyi tűnik csak bizonyosnak, hogy a kora császárkor folyamán gepida közösségek éltek ezen a területen. Ha idevesszük Jordanes azon értesülését is, hogy Fastida gepida király valamikor a 3. század folyamán a

¹²⁸ Nagyobb törés a kultúra életében majd csak a C3–D1 periódusban következik be, azonban egyes vélemények szerint egyes lelőhelyeken csak az 5. század első felében szűnik meg az élet. BIERBRAUER 1998.

¹²⁹ BIERBRAUER 1998, 397–398.

¹³⁰ BIERBRAUER 1994, 96–98; BIERBRAUER 1998, 393.

¹³¹ BIERBRAUER 1994, 52–87.

burgundok legyőzésével szerzett újabb földeket, akkor a pontos elterjedés kérdése még bizonytalanabbá válik.

Mint láthattuk a mai napig vita tárgyát képezi régészek és történészek körében, hogy milyen hitelt adhatunk a Jordanesnél fennmaradt, a gepidák korai történetére vonatkozó beszámolónak. Egyesek tudálékos eredetmítosznak tekintenek az elbeszélésre, míg más, főként régész kutatók megpróbálták ezt a skandináviai csoportot is kimutatni az Északi-tenger partvidékének leletanyagában. Ha eldönteni nem is tudjuk, annyi minden esetre biztosnak tűnik, hogy a gepidák és a különböző gót csoportok eredete és története egy töről fakad. A kiválás pontos idejét és okát források hiányában lehetetlen meghatározni. Az mindenesetre feltűnő, hogy a Krisztus születése utáni 1. és 2. század történetírói és geográfusai a gepidákról nem emlékeznek meg, ellentétben a gótokkal, burgundokkal, rugiakkal.

II. 2. A gepidák megjelenése a Kárpát-medencében – ismerkedés a római határokkal?

A gepidák története bár északon, a Balti-tenger mellett veszi kezdetét, mégis a legtöbb információnk már a római határok előteréből származik róluk. Későbbi királyságukat is a Kárpát-medencében, vagyis a limes tözsomszédságában hozzák létre. Az, hogy mikor kerülhettek első csoportjaik erre a területre már régóta komoly vita tárgyát képezi mind a történészek, mind pedig a régészek körében. Egyesek igen korai időszakra (3. század dereka, Bóna István), míg mások a hun korra helyezték a gepidák Kárpát-medencei megjelenését az (5. század Kaczanowski, Bierbrauer). Az antik auctorok a 3–4. században a Barbaricum vidékein végbemenő intenzív népmozgásokról pontos részletekkel nem minden esetben szolgálnak, mivel Dacia elvesztésével jelentős területek kikerültek a római politika látóköréből.

Az első – nem később, barbár közegben megszületett – munkák (a *Historia Augusta* több életrajza) a 3. század 70-es éveiben említik első ízben a gepidákat, akik főként más keleti germán csoportokkal együtt az Észak-Balkán térségében fosztogattak. Mint korábban láttuk ezek közül az említések közül nem biztos, hogy mindet hiteles tényként fogadhatjuk el, azonban az epigráfiai anyag mindenképpen azt sejteti, hogy kisebb csoportjaik már más barbárokkal együtt ekkor is megjelenhettek a római határok mentén. Az első forráshely, mely a Kárpát-medence térségéhez kapcsolja a gepidák történetét szintén a *Geticában* található.¹³² A történet szerint a gepidák Fastida nevű királya a burgundok legyőzése és területeik

¹³² JORDANES, GETICA 94–100.

megszerzése után az akkor még egységes vezetés alatt álló gótok földjeiből akart részeket kiszakítani. Fastida követeket küldött Ostrogotához egy ultimátummal: vagy átadja neki a kívánt területet, vagy pedig készülhet a háborúra. A gepida követek érdekes indokot találtak igényükre is: „*s panaszkodott, hogy zord hegyek közé vannak zárva és sűrű erdők közé szorítva*”.¹³³ A harcok során Ostrogotha végül győzelmet arat a gepidák felett, akik kénytelenek visszavonulni saját hazájukba. Jordanes sajnálatos módon nem nevezi meg, hogy végül az új szerzeményekre, vagy pedig régebbi területeikre vonultak vissza a gepida hadak. Maga a forrásrészlet – miként a *Getica* számos korai történetre vonatkozó helye – több problémát is felvet: 1. Mikor és hol zajlik le a két fél között az összecsapás? 2. Hol található a beszorított terület? 3. Hová vonulnak vissza a gepidák?

Az Origo Gothica szerkesztését figyelembe véve a történetnek valamikor a 3. század közepén kell játszódnia. A gót–gepida konfliktust közvetlenül Cniva 250-es években vezetett balkáni hadjáratai követik a munkában, ami szintén ezt a felvetést erősítené.¹³⁴ Azonban mindenképpen megjegyzendő, hogy Jordanes (vagy Cassiodorus) korábban a más források alapján Cnivához köthető eseményeket is Ostrogotához kapcsolta.¹³⁵ Jordanes leírja a gót vezetőről, hogy ő még mindkét gót népcsoport fölött állva gyakorolta a hatalmat.¹³⁶ Nevének összecsengése a későbbi keleti gót önelnevezésével mindenképpen elővigyázatosságra készíthet, hiszen a 3. század dereka környékén még egyáltalán nem beszélhetünk a gót csoportok szétválásáról.¹³⁷ Az osztrogót népnév a hun uralom alatt álló gótok csoportjának megnevezésére csak az 5. század folyamán kezd elterjedni az antik irodalomban.¹³⁸ Michael Schmauder szerint azonban a gótok első szétválása éppen a korábban idézett *Historia Augusta* 269-re keltezhető adatával függ össze, mely már több később is használt gót csoportnevet is megemlít.¹³⁹ Schmauder azonban ennél a pontnál nem számol azzal a lehetőséggel, hogy a császáréletrajzok későbbi összeállításúak és számos anakronisztikus adatot is tartalmaznak éppen a 3. század vonatkozásában. Maga Ostrogotha más forrásból egyébiránt nem ismert, éppen ezért már Ludwig Schmidt is úgy vélte, hogy csak egy mitikus kitalált személy lehet a

¹³³ „... *inclusum se montium quaeritans asperitate silvarumque densitate constrictum*...”. JORDANES, *GETICA*, 98.

¹³⁴ JORDANES, *GETICA*, 101–103.

¹³⁵ JORDANES, *GETICA*, 90–91. Az itt ismertetett események Phillipus Arabs uralkodásának idején játszódhatnak, abban a periódusban, amikor már biztosan Cniva van a gót csoportok élén. WOLFRAM 1990, 54–55.

¹³⁶ „*Ostrogotham, cuius adhuc imperio tam Ostrogothae quam Vesegothae, id est utrique eiusdem gentis populi*”. JORDANES, *GETICA*, 98.

¹³⁷ Korábban éppen a nyugatabbra élő gót csoportokat említik tervingi néven 291-ben. MAMERTINUS, XII, 17, 1.

¹³⁸ WOLFRAM 1990, 34–36. A tervingi – greutungi és a vízi és-osztrogót megnevezések egymást váltó párosok. Az első megjelenése a klasszikus irodalomban az osztrogót névnek a 399-es évhez köthető.

¹³⁹ SCHMAUDER 2002A, 224–226.

gót uralkodók sorában.¹⁴⁰ Az események pontos datálásában egy másik forrás is igen komoly erővel bírt a kutatásban. Mamertinus Maximianus császárhoz írott dicsőítő beszédéből tudjuk, hogy a gepidák a vandál viktovalokkal együtt támadták meg a tervingi gót–taifal szövetséget.¹⁴¹ A panegyricus 291. április 1-én hangzott el és nem sokkal korábbi történéseket rögzít. Több kutató is úgy vélte, hogy a két forrás mindenképpen összekapcsolható, hiszen egy eseményről tudósítanak.¹⁴² Ellenben komoly ellenérvként hozható fel, hogy Jordanes szövege számos ponton mitikus adatokat tartalmaz és a korai időszak eseményeivel kapcsolatban nem minden esetben megbízható. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk két szempontot is a forrás időpontjának meghatározásakor: 1. Ostrogothaként szereplő Cniva visszatérése a moesia-i hadjáratról 2. A gót nép egységes egészként kezelése.

Az időréteg meghatározásában segíthet az események térbeli elhelyezése is. A csatára a *Getica* tudósítása alapján az Auha folyó mellett elhelyezkedő Galtis városánál kerülhetett sor.¹⁴³ A folyó és a város csak a *Geticában* fordul elő és feltehetően egy szójáték lehet, hiszen gótul az *auha* 'folyót, vizet, míg a *galt* 'pusztaságot, síkságot jelent.¹⁴⁴ A korábbi kutatás megpróbálta lokalizálni ezt a helyszínt. Kurt Horedt és nyomában Herwig Wolfram is valahová a Prut középső és felső folyásának vidékére helyezte a forrásban szereplő várost és folyót.¹⁴⁵ Ha ilyen konkrétan nem is határozható meg a gót etimológiájú csatahely, az mégis bizonyosnak tűnhet, hogy az egykori római területeken kívül, a gótok szállásvidékén kell keresnünk a helyszínt. A 3. század derekán feltehetően a gótok területén folyt keresztül a Bug, Prut és Szeret, melyek esetlegesen szóba is jöhetnek az Auha megfelelőiként. Bóna István a csata és a történet helyének lokalizációjánál felhasználta a követség során elhangzó gepida beszédet is érvrendszerébe. A zord hegyek és a sűrű erdők véleménye szerint a Kárpátok észak-keleti szegletében, az egykori Dacia provincia tözsomszedságában keresendőek.¹⁴⁶ A Kárpátok ívén belülre meghatározott helyszínek is megvan ebben az érvelésben a logikus magyarázata: Bóna a két kútfő tudósításainak eseményeit egybevonta és a Dacia birtoklásáért meginduló harcokkal kapcsolta egybe régészeti–történeti konstrukciójában. Dacia gót

¹⁴⁰ SCHMIDT 1941, 223, 530. Schmidt nyomán Herwig Wolfram is úgy vélte, hogy nem lehetett ténylegesen létező uralkodó. Véleménye szerint egy heros eponymosszal állunk szemben. WOLFRAM 1990, 26, 42; HEATHER 1996, 44.

¹⁴¹ „*Furit in viscera sua gens effrena Maurorum, Gothi Burgundos penitus excidunt rursusque pro victis armantur alamanni itemque Tervingi, pars alia Gothorum, adiuncta manu Taifalorum, adversum Vandalos Gipedesque concurrunt.*” MAMERTINUS, 17, 1.

¹⁴² SCHMIDT 1941, 530. WOLFRAM 1990, 68; BÓNA 1961A, 195.

¹⁴³ JORDANES, GETICA, 99.

¹⁴⁴ WOLFRAM 1990, 68; B. TÓTH 1999, 17.

¹⁴⁵ WOLFRAM 1990, 68–69; HOREDTE 1971, 711. A *Geticában* visszatérő problémát jelent az egyes városok, helyek lokalizációja. Nagyon gyakori eljárás, hogy Jordanes egyedi alakokat használ, sőt igen gyakorta beszélhetünk munkájában *happax legomenon*ról is. Ehhez lásd: Nedao, Bolia, Herta esetét is.

¹⁴⁶ BÓNA 1986A, 66–69; BÓNA 1993B, 52.

birtokbavétele és benépesítése azonban egyáltalán nem tűnik ilyen könnyen eldönthető kérdésnek, mint azt korábban a magyar szakember gondolta. Az tény, hogy a római vezetés 271-el feladja a tartományt, azonban annak kiürítése és a korábbi infrastruktúra teljes felszámolása hosszabb időbe tellett. Az egyes kutatók vérmérséklete nagyban meghatározta a gót foglalás datálását: javarészt a 275 és 295 közötti időszakra teszi ezt a történeti és régészeti kutatás.¹⁴⁷ A régészeti leletek keltezése és megjelenése azonban nagyban árnyalja ezt a képet. Még az első generáció hiányát beleszámolva is igen sok idő telik el a tartomány tényleges megszállása és benépesítése között, hiszen arra javarészt csak a C3-as időszakban kerül sor.¹⁴⁸ Michael Schmauder szerint mindenképpen érdekesek Constantiusnak a régióba vezetett hadjáratok, amelyek egyértelműen jelzik, hogy a gót szállásterület központja még nem az egykori római provincia volt, hanem az Olt, Moldva és Bukovina környéki részek. Változás szerint csak ezen a hadjáratok után állhat be, ugyanis ekkor kezdenek el a gótok megszállni a korábban felhagyott tartományt. A régészeti leletek is ezt igazolják, mivel csak ekkor ragadható meg a tartomány belső területeinek a birtokbavétele is.¹⁴⁹ Ezek fényében talán érdekesen hathat a 290-es években a Dacia területéért meginduló harc ténye.

Schmauder 2002-es monográfiájában sommásan összegezte a forrásokból nyerhető adatokat. Véleménye szerint a két kútfő két időben és térben különböző eseményről számol be. Jordanes híradása a 250 körüli évekre datálható és még a Kárpát-medencén kívül történhetett meg (fontos érve, hogy ekkor még együtt vannak a gót csoportok). Ezután – bár írott források nem igazolható, – a gepidák már a Kárpát-medencébe költözés után támadják meg vandál szövetségeseikkel a 3. század végén a gót csoportokat, akik még nem foglalták el Dacia provinciát. Véleménye a fentebb ismertetett okfejtés alapján több ponton is elfogadhatónak tűnik, akkor is, ha Jordanes elbeszélése tényleg sok bizonytalan elemet is tartalmaz.¹⁵⁰ A *Getica* belső struktúráját követve tényleg egy Kárpát-medencén kívüli katonai akcióról lehet szó, ami valamikor a 3. század derekán ment végbe. Az események ismertetését megelőzi a

¹⁴⁷ SCHMAUDER 2002B, 187–188. Wolfram javarészt az aurelianuszi kiürítés utáni évtizedekre teszi a foglalást. WOLFRAM 1990, 68–69.

¹⁴⁸ Bierbrauer a legkorábban a C2 periódusra (Ez a császárkori Barbaricumra használt kronológiai rendszer, nagyjából 220/230–300 közé tehető), azaz a 300 körüli évekre teszi, az Olténia, Moldva és Bukovina környékén a régészeti leletanyagot. Ez a régészeti leletkör az ún. Maroszentanna-Csernyahov kultúra, melyben a régészeti kutatás a gótokat látja, több más etnikummal egyetemben. Az erdélyi részek középső és déli része csak a C3a-ban azaz a 4. század első fele és dereka között kerül csernyahovi behatás alá. BIERBRAUER 1994, 121–133. Az „*exploratores*” hiányoznak ebben a régióban, sőt a Dacia Apuleia környéki részekben még a 4. század első harmadában sincs régészeti leletanyag. Ez azért tekinthető roppant problematikus, mivel a kultúrának részben nevet adó maroszentannai temető, melyet Kovács István az 1910-es években tárt fel, szintén ezekre az üres területekre esik. Érdekes, hogy Dacia jó részén még a 4. század első harmadában sincs semmi, a régészek nem hiába szkeptikusak jelen esetben a Wolfram-féle koncepciókkal kapcsolatosan. SCHMAUDER 2002B, 189.

¹⁴⁹ SCHMAUDER 2002B, 189–191.

¹⁵⁰ SCHMAUDER 2002A, 227.

gepidák burgundok ellen vezetett harca.¹⁵¹ A burgund törzsek keleti csoportja ebben az időszakban valahol a Visztula folyók mellett élhetett.¹⁵² Ezeket a közösségeket támadhatta meg Fastida és győzte le Jordanes tudósításában – némi túlzással élve – szinte a megsemmisülésig. Az antik történetírók a 3. század közepén egyértelműen egy igen erőteljes burgund aktivitásról számolnak be: nyugati csoportjaik ekkor kezdték el támadni a római limeseket az alamann és vandál csoportokkal közösen, míg a keletebbre élő töredékeik a gótokkal együtt ekkor tűntek fel a Fekete-tenger partjánál, ahol igen sokáig kimutatható jelenlétük is.¹⁵³ Ezek az események is azt erősítik, hogy a 3. század közepén ténylegesen egy aktív gepida politikával számolhatunk. Ennek egyik indikátora talán az lehetett, hogy a gepidák – a gótok sikeres balkáni fosztogatásain felbuzdulva – a nagyobb bevétellel kecsegtető római területekhez akartak eljutni.

Az azonban továbbra is kérdésesnek tűnik, hogy a gepidák honnan indultak és hová tértek vissza a gótok ellen vezetett hadjáratból. A Visztula-vidéki szállásterületet Fastida – mint láttuk – ekkor újabb földek megszerzésével növelte meg. Az Origo Gothica szövege nem igazán segít minket a helyzet tisztázásában. Jordanes megjegyzi, hogy Fastida a harcok után megmaradt embereivel visszatért hazájába (a szövegben *patria*).¹⁵⁴ Joggal merül fel a kérdés – mint arra Volker Bierbrauer is felhívta a figyelmet –, hogy ez a *patria* jelen esetben a Visztula alsó folyásvidékét, vagy pedig az újabb foglalt területeket jelenti-e.¹⁵⁵ Ugyanakkor tovább bonyolítja az amúgy is zavaros képet a gepida követek „magas hegyek és sűrű erdők” közé helyezett Gepidiájának leírása is. Pusztán a források elemzéséből kiindulva ezt a területet több kutató is (Kurt Horedt, Bóna István) a Kárpát-medence északnyugati szegletével azonosította.¹⁵⁶ A szövegben alkalmazott leírás és a történet dinamikája azonban nem teszi lehetővé egy konkrét régióval történő megfeleltetést. Maga a párbeszéd egy retorikusan felépített, pattanásig feszült dialógusban hangzik el, így könnyen elképzelhető, hogy átvitt értelmű lehet az adott leírásnak. B. Tóth Ágnes és tőle függetlenül Jörg Kleemann ezt felismerve arra utaltak munkájukban, hogy a zord környezet nem egy ténylegesen létező szálláshellyel lehet azonos, hanem sokkal inkább a gazdag római határoktól való távolságot jelezheti.¹⁵⁷ A gepidák nem vettek részt a dunai és a balkáni római provinciák ellen vezetett nagyobb hadjáratokban. A *Historia Augusta* tudósításának egy része kései betoldás is lehet

¹⁵¹ JORDANES, GETICA, 9

¹⁵² SCHMIDT 1941, 130.

¹⁵³ A keleti burgund közösségekre vonatkozó értesítéseket lásd: SCHMIDT 1941, 130–131.

¹⁵⁴ JORDANES, GETICA, 100.

¹⁵⁵ A kérdést újabban Volker Bierbrauer is felvetette a korai gepida foglalt területek elemző tanulmányában. BIERBRAUER 2006, 170–173.

¹⁵⁶ BÓNA 1961A; HOREDT 1971.

¹⁵⁷ B. TÓTH 1999, 16–17; KLEEMANN 2005, 232.

(főként II. Claudius életrajzában), ami szintén ezt az eshetőséget erősíti. A Rómából és Ostiából származó epigráfiai emlékek és a betelepítésükről szóló adatok azonban arra engednek következtetni, hogy egyes közösségeik – talán kisebb katonai csoportjaik – ebben az időben már ténylegesen eljuthattak a római határok előterébe, míg a nép nagy része maradt korábbi szállásterületein.¹⁵⁸ A *Geticá*ból kirajzolódó Fastida kép szintén egy karizmatikus, katonai sikerei révén felemelkedő vezetőt (*Heerkönig, big-man*) és a köré csoportosuló kisebb fegyveres csoportot feltételez, aki a további sikerek érdekében támadja meg a szintén igen nagy presztízzsel bíró gótokat.¹⁵⁹ A Jordanasnél leírt események egyik igen fontos információja még, hogy a gepidák amellet, hogy új területeket is szereztek, más csoportokat is uralmuk alá vontak. Ez alapján igen könnyen be tudjuk őket illeszteni a 3. század egyre növekvő, több etnikumot is magukba olvasztó törzsi csoportosulásainak körébe (alamannok, frankok stb.)

A Jordanes hely tüzetesebb elemzése alapján eléggé valószínűnek tűnik, hogy az ott leírt események mind térben, mind pedig időben elválaszthatóak a Mamertinus panegyricusában közöltektől. Az írott kútfők vizsgálata során továbbra is fontos kérdésként merül fel, hogy melyik időponthoz, vagy periódushoz köthetjük a gepidák Kárpát-medencei beköltözését. A 291-es Mamertinus féle dicsőítő beszéd – melyet mint láttuk többen összekapcsoltak Jordanes adataival – csupán egy gepida–vandál szövetség a terving–taifal koalícióval szembeni harcát említi meg.¹⁶⁰ A hely lokalizálása nem történik meg, pusztán az összecsapásról van információnk. Bóna és nyomában több kutató is a Daciáért meginduló harc részeként kezelte az adott forráshelyet.¹⁶¹ Ha minden igaz, akkor ezek mögött az események mögött a római diplomácia háttér munkáját sejthetjük, aminek igencsak érdekében állt a határai menti konfliktusok elkerülése.¹⁶² A vandálok a 3. század 70-es éveitől igen sok kárt okoztak a római limesek mentén Pannoniában, Raetiában és Moesiában egyaránt, azonban 270-ben Aurelianusnak sikerült békét és szövetséget kötnie a Kárpát-medencében élő

¹⁵⁸ Nagyon gyakori, hogy ebben az időszakban és korábban is számos harcos közösség próbált meg egy-egy etnikumból kiválva nagyobb zsákmány reményében a római határok közelébe akciókat vezetni. Az antik világ emlékezetébe igazán a Kr. u. 166/167-es év kapcsán vésődött be a langobardok neve, ugyanis ekkor az obiusokkal közösen 6000 emberrel a markomann–kvád–szarmata háborúk nyitányaként megtámadták az Arrabona és Brigetio közötti limes szakaszt Pannoniában. Feltehetően nem az egész hadra fogható közösség jelent meg ekkor a római határok mentén. Az forrásaink alapján nem eldönthető, hogy csupán egy kisebb fegyveres csoportról, dél felé vándorló közösségről, vagy egy fosztogatásra összeverődött vegyes seregről beszélhetünk. DOBESCH 1994, 19–20.

¹⁵⁹ WOLFRAM 2005, 55–60; WOLFRAM 2009, 8–10.

¹⁶⁰ „Fruit in viscera sua gens effrena Maurorum, Gothi Burgundos penitus excidunt rursumque pro victis armantur Alamanni itemque Tervingi, pars alia Gothorum, adiuta manu Taifalorum, adversum Vandalos Gipedesque concurrunt.” MAMERTINUS 17, 1.

¹⁶¹ BÓNA 1961A, 195; HOREDT 1971, 711; WOLFRAM 1990, 66–68.

¹⁶² MAMERTINUS, 17, 1; NAGY 1994, 158.

csoportjaikkal.¹⁶³ A római szövetségesként véghezvitt támadásról és eredményességéről nem rendelkezünk további információval. Több kutató a gót–vandál közös említést is arra használta fel, hogy a Kárpát-medencébe költöztesse a gepidákat, sőt azok szomszédainak tekintse őket.¹⁶⁴ Azt a fontos tényt azonban nem vették figyelembe, hogy Mamertinus nem nevezi meg, hogy melyik vandál ágról van szó.¹⁶⁵ Az információ hiányában nem tudjuk meghatározni azt sem, hogy pontosan hol játszódhattak le a harcok. A terving megnevezést elsősorban a Dacia területén élő csoportokra alkalmazzák az auctorok, azonban – mint láttuk – ők ebben a periódusban még nem biztos, hogy Daciában tartózkodhattak. A Kárpát-medencétől északabbra élő vandál törzsek is könnyen szóba jöhetnek az adott forráshely értelmezésekor, akik az ekkor még biztosan Alsó-Visztula vidéken (vagy attól délebbre) élő gepida csoportokkal is könnyebben kapcsolatba léphettek. Ezt a felvetést erősíthetik a későantik kútfőknek a 4. századi gepidákra vonatkozó forráshiátusai is. A Barbaricum viszonyaiban igen jól tájékozott Ammianus Marcellinus és számos más kortársa 4. században egyáltalán nem tesz említést a gepidákról. Ez azért is különös, mivel a korszakban igen sok információval rendelkezünk a vandálok és szarmaták belső ügyeiről is.¹⁶⁶ A vandál, gót és szarmata konfliktusokban egy ízben sem említik meg a gepidák részvételét valamelyik oldalon, ami szintén a Kárpát-medencei jelenlét hiányát igazolhatja.¹⁶⁷ Az elképzelhetetlennek tűnik, hogy a vandálok, szarmaták és gótok társaságában élő gepida közösségek teljesen passzív résztvevői lennének a 4. század pattanásig feszült barbaricum politikai játszmáinak. Mindemellett az is figyelemfelkeltő, hogy nem szerepel egyszer sem nevük a római területeket támadó barbár alakulatok között.

A 4. század folyamán több kutató feltételezése szerint még két geográfiai munka is megemlíti a gepidákat. A 4. században keletkezett *Tabula Peutingeriana* Porolissum mellett és a nyugati gót csoportokkal azonosítható *Getaek* mellett szerepeltet egy *Piti* nevű etnikumot.¹⁶⁸ A Piti névalakot többek között Kaspar Zeuss és nyomában Heinrich Sevin is a *Tabulában* szereplő számos elírás egyikeként kezelte és felvetette a gepida alakra történő javítás lehetőségét is.¹⁶⁹ A későantik térkép azonban több ponton sem nevezhető

¹⁶³ PROHÁSZKA 2004, 106–107.

¹⁶⁴ A Kárpát-medencei vandál emlékekről és azok kronológiájáról újabban: PROHÁSZKA 2004, 105–107; HULLÁM 2012.

¹⁶⁵ A történeti forrásokban főként a silingek és hasdingok jelennek meg nagyobb számban. SCHMIDT 1942, 1–11.

¹⁶⁶ Ilyen esemény többek között a korszakból a szarmata belháború említése is. AMMIANUS MARCELLINUS, XVII, 12.

¹⁶⁷ Nem szerepelnek többek között a Maros menti konfliktusok leírásánál sem, ahol a vandál Visumar királyra támadnak rá a gótok. JORDANES, GETICA, 113–114.

¹⁶⁸ TABULA PETENGERIANA, VIII, 3, 4.

¹⁶⁹ ZEUSS 1837, 436; SEVIN 1955, 29–30.

megbízhatónak, elég ha figyelembe vesszük, hogy a bastarnák is szerepelnek rajta a fentebb említett helységek és csoportok közelében.¹⁷⁰ Másik kútfőnk Julius Honorius *Cosmographiája* a *Gothi* és a *Duli* népek közé helyezi topográfia leírásában a gepidákat *Gippedi* alakban.¹⁷¹ A 4. és 5. század fordulóján összeállított munka az óceántól nyugatra lakó népek között sorolja fel a gepidákat, azonban teljes következetességet nem várhatunk tőle. A jegyzékben szerepelnek többek között olyan régebbi csoportok is, mint a langobardok és a basztarnák. Előbbiekről egészen az 5. század végéig nincsenek információink, míg utóbbiak a 3. század vége óta beolvadtak a különböző gót közösségekbe.¹⁷² Ebben a felsorolásban a gepidák a legkeletebbi helyen kaptak helyet, ami a fentebb említett forrástani problémák fényében igen csak elgondolkodtató. Összességében leszögezhető, hogy a 4. és 5. századi földrajzi irodalom sem határozza meg pontosan a gepidák helyzetét.

Írott forrásaink sorát végigvéve kijelenthető, hogy a gepidák az 5. századig feltételezhetően nem élhettek még a Kárpát-medence térségén belül. Pontos élőhelyük lokalizálása igen sok kérdést vet fel. A gót hagyomány szerint a császárkor fiatalabb időszakában lakhelyük még a Visztula alsó folyásának vidékén lehetett. Jordanes/Cassiodorus ugyanakkor tudósít szálláshelyük kibővítéséről is, ami talán egy kisebb fajta elmozdulást jelenthetett a Visztula mentén. A 3. század közepén, ha hitelt adunk az Origo Gothica tudósításának, akkor a gótokkal is összetűzésbe kerülhettek a Kárpátok ívén kívüli területeken. A század folyamán első csoportjaik is megjelenhettek a római határok mellett, talán egyes közösségeik is részt vehettek a római provinciák elleni rabló hadjáratokban. Azonban mindenképpen megjegyzendő, hogy a 4. század folyamán nincsenek a Birodalmat támadó törzsek között, sőt a Barbaricum belső villongások során sem idézik őket. Mindezek alapján eléggé valószínűnek tűnik, hogy az 5. századig még a Kárpátoktól északra éltek csoportjaik. Az természetesen a nagyon szűkös forrásadottságokból adódóan nem eldönthető, hogy a Visztula mellett maradt-e az egész népesség, mint arra a régészeti leletek is következtetni engednek, vagy pedig kisebb közösségeik, fegyveres csoportjaik esetleg már megkezdtek a lassú vándorlást déli irányba. Az ilyen esetekben gyakran merül fel a történeti kutatásban az elitvándorlás eshetősége is. A Wenskusra építő szakmunkák szerzői gyakorta úgy képzeltek el a vándorlások időszakát, hogy mindössze csak a vezető elit, egy szűk főleg hadra foghatókból és hozzátartozóikból álló, vegyes eredetű közösség vándorolt és nem a mai értelemben vett

¹⁷⁰ Munkájában Ludwig Schmidt sem fogadta el a gepida azonosítás lehetőségét. SCHMIDT 1941, 530, 9. JGYZ.

¹⁷¹ „*Gothi gens, Duli gens, Gippedi gens.*” JULIUS HONORIUS, 26.

¹⁷² SCHMIDT 1941, 94–96.

teljes migrációk zajlottak le.¹⁷³ Mára azonban egyre inkább árnyalódott a fogalom és a mögötte rejlő tartalom is. Elitvándorlás alatt ma egy olyan folyamatot értünk, mely során egy számbelileg kisebb közösség, mely lehet akár vegyes eredetű is, egy új területre költözés révén a hatalmat magához ragadva átveszi a korábbi autochton elit társadalmi és gazdasági vezető szerepét.¹⁷⁴ Roland Prien éppen az Itáliát hatalmába kerítő osztrogót és langobard csoportok kapcsán számolt hasonló elitmigrációval.¹⁷⁵ Az írott források elemzése után talán érdemes azt is megvizsgálni, hogy számolhatunk-e bármiféle (elit, kisebb csoportos, teljes népesség) gepida beköltözéssel a régészet oldaláról.

II. 3. Gepidák a 3–4. századi Kárpát-medencében? Etnikai interpretációk a régészeti kutatásban

A gepidákat a legkorábbi történeti és régészeti próbálkozások – alapul véve a kora középkori szálláshelyüket is – elsősorban a Kárpát-medence északkeleti térségébe (főként a Felső-Tisza vidékére) kívánták helyezni. Ez a régió egy kultúráisan nagyon sokszínű terület volt a késő császárkor folyamán, hiszen a kései szarmata, a római kultúra hatása mellett igen intenzív Przeworsk és Csernyahov-kultúrához köthető elemek is színesítették a helyi művelődést. Ebbe a közegbe egy-egy etnikumot pontosan elhatárolni a régészet adta módszertani keretek mellett nem lehetséges. A gepidák a császárkor korai és kései periódusának kezdetén is még biztosan a Wielbark-kultúra területén belül élhettek, azonban esetleges délebbre húzódásuk során számos új, az anyagi művelődést érintő hatás is érhette őket. Ezek fényében a pusztán wielbark sajátosságokat mutató lelőhelyek keresése a Kárpátok hágóin belül sem tűnik egy biztosan alkalmazható kutatási módszernek. Mindezen módszertani megfontolások ellenére azonban látni fogjuk, hogy a korábbi régészeti kutatás nagyon sok esetben mégis bizonyos kulturális jegyek, szokások és tárgytypusok elkülönítésével próbálta meg megragadni a keleti germán entitás anyagi kultúráját.

¹⁷³ BRATHER 2004, 239–240

¹⁷⁴ Az elitmigráció fő jellemzői a régészeti leletanyag fényében az alábbiakban összegezhetők: 1. Az érdeklődő vagy első kontakt időszakban számos új tárgy jelenik meg a későbbi vándorlási területen, melyet, vagy hadjáratok, vagy több kisebb vállalkozás keretében derítenek fel, esetleg hídfoállításokat is létrehozhatnak itt. 2. Az ún. alapítófázisban az új jövevények anyagára gazdag temetkezések, a régi hazából hozott szokások és tárgyformák a jellemzők kevés helyi elemmel, valamint a háztípusok és a kerámiaművesség is igen jelentős hasonlóságot mutat a kiinduló területek anyagával. 3. Az ún. visszaáramlás időszakában egyre erősebbek a kontaktusok a két régió között, az új szállásterületen a településkép jelentős változásokon megy át, megjelennek az igazi „vegyes” formák is. PRIEN 2005, 318–320.

¹⁷⁵ PRIEN 2005, 117–118.

A szarmata régészeti leletanyag első nagy összefoglalója Párducz Mihály konkrétan nem foglalkozott a Felső-Tisza vidéki szarmata leletek etnikai értelmezésével, de az 1950-ben megjelent III. szarmata corpusában leírt álláspontja mégis meghatározóvá vált a későbbi kutatások számára. Párducz ebben a művében ír először az általa Tápé-Malajdok csoportnak nevezett temetők köréről, melyeknek főbb jellemzőit az alábbiakban foglalta össze.¹⁷⁶ A horizont véleménye szerint 350–430 közé keltezhető, fő tájolási iránya a DNY-ÉK, a koporsós temetkezések a fennmaradó vaskapcsokkal együtt általánosan jellemzőek, a korábbi korszakoktól eltérően pedig igen nagy a sírba helyezett fegyverek száma is (a fegyvereket általában a halottak bal oldala mellé helyezik).¹⁷⁷ Párducz Mihály a Tápé–Malajdok csoportot a gepida etnikummal hozta összefüggésbe, mert úgy vélte, hogy a temetők anyagában a kifejlett 5–6. századi gepida régészeti kultúra 4–5. századi előzményeit találta meg. Interpretációja szerint a gepidák a Felső-Tisza vidékéről kiindulva már a 4. század vége felé uralmuk alá hajtották a Tiszától keletre fekvő területeket egészen a mai Szegedig.¹⁷⁸ Ennek a véleménynek a kialakításban meghatározó lehetett a korábbi német történeti szakmunkák (Diculescu, Schmidt) és a magyar régészet álláspontja is, amit Párducz igen jól ismerhetett.

A kutatásban mindmáig Bóna István érvei voltak meghatározóak az északkelet-magyarországi régió etnikai arculatának meghatározásakor. Bóna először 1961-ben az újhartyáni germán lovas sírral kapcsolatban fejtette ki nézeteit. Véleménye szerint a Kárpát-medencétől északra, északkeletre elhelyezkedő 3–4. századi temetők fegyveres temetkezései rokoníthatóak, az északkelet-magyarországi 4. századra keltezhető fegyveres sírokkal. Bóna szerint a Felső-Tisza vidéken, a Szamos, Ér, Berettyó és Sebes-Körös által határolt területen a gyöngyös viseletben, ruháikat fibulákkal összefogó, púposhátú csontfésűkkel és fegyverekkel temetkező közösség az írott forrásokból ismert korai gepidákkal lenne azonos.¹⁷⁹ Bóna a régészeti párhuzamok mellett megpróbálta érveit az írott források adataival is kiegészíteni.¹⁸⁰ Bóna az 1961-es és a későbbi munkáiban három forrás segítségével kísérelte meg bebizonyítani a gepidák igen korai, 3–4. század fordulójára keltezhető Felső-Tisza vidéki megjelenését: Jordanes *Geticája*, Mamertinus *Panegyricusa* és a *Tabula Peutingeriana* mind igen fontos szerepet kaptak a népvándorlás kor meghatározó kutatójának érvrendszerében.¹⁸¹ Bóna az írott kútfők adatait értelmezve a keleti germán beköltözők szállásterületét közvetlenül

¹⁷⁶ A csoport névadó temetőjét szintén Párducz Mihály tárta fel. Közölve: PÁRDUCZ–KÖREK 1948, 291–311. A mai kutatás már gyakorta kritikával kezeli a Párducz által lefektetett alapokat. Kritikájához lásd: HARMATTA 1952; KULCSÁR 1998.

¹⁷⁷ PÁRDUCZ–KÖREK 1948, 291–311; PÁRDUCZ 1950, 107–116.

¹⁷⁸ PÁRDUCZ 1972, 128–129.

¹⁷⁹ BÓNA 1961A, 206.

¹⁸⁰ BÓNA 1971, 274.

¹⁸¹ BÓNA 1993B, 52–59.

a victovalok szomszédságába helyezte. Mint ismeretes a Przeworsk-kultúrához köthető – amely anyagában Bóna a victovalokat sejtette – jellegzetes urnatemetők fegyvermellékleteikkel (kard, lándzsa, pajzsdudor, aszimmetrikus sarkantyú) végigkísérik az egész 3. század Felső-Tisza vidéki leletanyagát, azonban ez a horizont a 4. századra hirtelen megszűnik, a jellegzetes lelőhelyek eltűnnek. Bóna ezt a jelenséget úgy értelmezte, hogy az alakulóban lévő gepida hatalom politikai és kulturális hatása alá vonta a vandálokat. Ma már tudjuk, hogy a Przeworsk-kultúra urnatemetői, ha el is tűnnek, azonban a telepek és az előkelő sírok emlékei még mindig egy stabil helyben maradási sejtetnek.¹⁸² Ugyanakkor egy több régiót is átívelő anyagi művelődés esetében igen kérdésesnek tűnik, a kultúrát alkotó egyes etnikai csoportok megragadása.

Röviden összegezve elmondható, hogy Bóna véleménye szerint az írott források alapján már a 3. század végén Északkelet-Magyarország területét a gepidák tarthatták megszállva. Az írott kútfők adataihoz azonban ekkor még nem igazán tudott konkrét tárgyi emlékeket is csatolni. Bóna az elkövetkezendő két évtizedben a folyamatosan napvilágra kerülő temetők és szórványleletek tükrében próbálkozott meg a korai gepida szállásterület meghatározásával és a gepidák Kárpát-medencén belüli vándorlásának kimutatásával. Nézeteit az Orosháza történetében, a kisvárdai vár történetében és a Szabolcs-Szatmár megye műemlékeiben fejtette ki.¹⁸³ Véleménye szerint a 4. század vége felé egy új nép költözött a victovalok mellé, akik már nem hamvasztották halottaikat, hanem csontvázasan temetkeztek.¹⁸⁴ A Tisza menti terjeszkedésüket jelzik a Gáva-Katóhalm, Tiszanagyfalu-Kistelki dűlőben feltárt leleteik. Északon és keleten az új népesség még kívül esik az egykori szarmaták által benépesített területeken. Az új kultúra jelenlétének egyik jele Bóna szerint a fülescsupor szerű edények, melyek a Csernyahov-Marosszentanna kultúra nyugati ágának is meghatározó leletei. Az új népesség lépésenként haladva DNy-i irányba, a Tisza mentén haladva elérte a mai Nyíregyháza határát, amit jelez, hogy a város határát új lelőhelyek veszik körbe.¹⁸⁵ Bóna szerint ez az intenzíven terjeszkedő germán/gepida csoport fokozatosan magába olvasztotta a helyi autochton vandál és szarmata lakosságot, melynek jelei a leletanyagban is lemérhetőek (D-É-i tájolás; karneol, és üveggyöngyök viselete). 350 körül feltehetőleg Ártánd irányából kiindulva a gepida és szövetséges germán népek egyes

¹⁸² A Przeworsk-kultúra C2-es fázisra keltezhető temetkezési helyei teljes egészében hiányoznak a Kárpát-medencéből. Feltételezhetően az ún. Dobrodzień típusba sorolható szórt hamvas temetők jellemezhetik ezt a kort, melyek közül egyelőre ma még csak egy (Kisszelmenc) ismert a térségből. A telepek ellenben folytatódnak ebben a periódusban, valamint a gazdag vezetőréteg magányos temetkezései is ismertek még, ami mind arra utal, hogy a kultúrát alkotó népesség helyben maradt. PROHÁSZKA 2004, 104–107; HULLÁM 2012, 90–92.

¹⁸³ BÓNA 1961B, 92–93; BÓNA 1965, 114–115; BÓNA 1986A, 66–69.

¹⁸⁴ BÓNA 1986A, 66.

¹⁸⁵ BÓNA 1986A, 67.

csoportjai áttörték a szarmata nagysáncot és Szentés, Orosháza, Makó és Szeged környékén telepedtek meg. Mint látható a korábbi Párducz által létrehozott Malajdok-csoport így kerül be végül Bóna korai-gepida koncepciójába.¹⁸⁶ Sőt a magyar régész a leletek történeti interpretációjába még tovább megy: Nézete szerint éppen a gepidák ellen épülhetett 358 táján a fordított irányú, dél felé néző szarmata sáncmű, mely a Körösök völgyét zárta el. 378, vagyis a hadrianopolisi csata után a római kormányzata gótokkal volt elfoglalva, így nem tudott segítséget nyújtani a szarmatáknak, ezért a gepidák az északkelet-magyarországi szállásterületükről kiindulva általános támadást intézhettek a szarmata sáncvonal ellen, melyet át is törtek. Régészeti vetülete a támadásnak a 4. század végére keltezve eltemetett két éremlelet Hajdúnánás-Tedejről és Öcsödről. Az előretörő germánok a sánc déli oldalán is megnyitják új temetőiket (Pl.: Tiszalök-Rázom). A délnyugati irányba folytatott vándorlás egyik megbízható jele ezen felül, hogy az új germán népességhez köthető telepek elnéptelenedtek, temetőiket pedig elhagyták.¹⁸⁷ Mint látható a népvándorlás kori régészet meghatározó kutatója az egyes leletek és temetők esetében igen komoly történeti következtetések megalkotására vállalkozott, sőt írott forrásokkal nem igazolható belső migrációkat és harcokat is rekonstruált ezek alapján. Mindemellett figyelemreméltó, hogy míg korábban egy 3. századi beköltözést sejtett, addig ez az idő előrehaladtával szép fokozatosan a 4. századi időszakra csúszott át. Munkamódszere és következtetései abszolút a korábbi századelős őskori kutatási hagyományokra visszatekintő etnikum=régészeti kultúra tipikus mintapéldája.

A nyolcvanas években Bóna álláspontját erősítette meg Lovász Emese is, aki a tiszakarád-inasai temető feltárását végezte el. Lovász Emese a temető közel 50 feltárt sírját az előkerülő leletanyagra hivatkozva germánnak minősítette, melynek korát az 5. század derekával bezáróan határozta meg.¹⁸⁸ A kutatás menetében a nyolcvanas évek második fele és a kilencvenes évek hozták meg az igazi változást. Ekkorra tehető a tiszadobi, tiszavalki temető feltárása és egy új, elsősorban a temetkezési rítust elemző kutatói magatartás megjelenése. A további munka előrehaladásában nagy szerepet játszott az 1964–90 között kisebb-nagyobb megszakítások közepette feltárt tiszadob-szigeti temető Istvánovits Eszter által közzétett publikációja.¹⁸⁹ Istvánovits a temető leletanyaga mellett főként a temetkezéseknél megfigyelhető rítuselemeket tartotta elsődleges szempontnak. A temetőből

¹⁸⁶ BÓNA 1986A, 69.

¹⁸⁷ Itt valószínűleg a Felső-Tisza vidékének temetkezéseire gondolhatott Bóna, melyek ekkor még javarészt közöletlenek voltak.

¹⁸⁸ LOVÁSZ 1987, 10–14.

¹⁸⁹ ISTVÁNOVITS 1993.

összesen 34 sírt tárt fel, melyek java része (23 temetkezés) D–É-i irányítású. A nekropolisz anyaga gazdagnak mondható, hiszen a korábbi szarmata szokásokhoz képest megnőtt a fegyvermellékletek száma is, valamint egyéb gazdag és értékes tárgyak is szép számmal jelentek meg itt (6. kép). Ugyanakkor igen jelentős Csernyahov–Marosszentanna területéről érkező hatások is érték ezt a közösséget (a kései periódusban NY–K-i tájolás). A temető ilyen irányú feldolgozása alapján Istánovits arra a következtetésre jutott, hogy a Tiszadob-Sziget és az északkelet-magyarországi temetők nagy részének etnikuma több komponensből tevődik össze.¹⁹⁰ Az ide érkező lakosság a 4. század közepe táján jelent meg a Felső-Tisza vidékén, és a nekropoliszok leletei alapján az 5. század elején hagyják el a területet (4. kép). Az itt megtelepülők egyes temetkezési szokásokban és a tárgyi anyagukban erősen párhuzamba vonhatóak a Marosszentanna–Csernyahov kultúra más lelőhelyeivel. Ugyanakkor a jelentősebb eltérések sokkal inkább egy másik alapelemre utalnak, mely még meghatározóbb a temetők anyagában: az „iráni”.¹⁹¹ A poliéderez végű fülbevalók, üveg poharak pedig arra engednek következtetni, hogy ezek a közösségek szoros kapcsolatot ápolhattak Pannonia provinciával is. Istvánovits Eszter szerint a tiszadobi temetkezőhely szoros rokonságot mutat a Csongrád környéki és a Párducz Mihály által Tápé-Malajdok csoportnak nevezett temetők anyagával. A Malajdok–csoport gepida és germán eredete éppen ezekben az évtizedekben kérdőjeleződött meg, hiszen Párducz monográfiája óta Vörös Gabriella első ízben tárt fel a malajdokihoz hasonló temetőt Sándorfalva-Eperjesen. A sírok bár anyagukban erős germán hatást mutattak, de rítuselemei alapján (Pl.: D–É-i tájolás, Körárkos temetkezések) mégis inkább iráni szarmata etnikumhoz kötötte őket a feltáró.¹⁹²

A kutatás szempontjából szintén igen fontosnak tekinthető a 60-as években elkezdett Ártánd és Biharkeresztes környéki temetők feltárása.¹⁹³ A 4. és 5. század fordulóján megnyitott Ártánd–Kisfarkasdomb és Ártánd–Nagyfarkasdomb nekropoliszok anyaga bár ma még teljes egészében közöletlen, de Mesterházy Károly számos helyen a fontosabb leleteket és sírcsoportokat már publikálta.¹⁹⁴ A kisfarkasdombi temetőben nagyjából 50, míg a nagyfarkasdombban pedig közel 70 sírt tártak fel az ásatók. Ezeknek a temetkezéseknek a

¹⁹⁰ ISTVÁNOVITS 1991, 42.

¹⁹¹ ISTVÁNOVITS 1993, 1000–103.

¹⁹² VÖRÖS 1983, 158–160.

¹⁹³ 1965-től kezdve közel tíz éven keresztül folytak nagyobb beruházások (útépítés, homokbányászás) Ártánd és Biharkeresztes közelében. Ezalatt az idő alatt összesen négy temetőrészlet került feltárássra. A feltárássokat Módy Gyula, Nepper Ibolya és Mesterházy Károly végezték el. A témánk szempontjából jelentősebb temetők Ártánd–Kisfarkasdomb és Ártánd–Nagyfarkasdomb. A másik két lelőhely (Ártánd–Lencsés domb és Biharkeresztes–Toldi útfél) javarészt az 5. század végére és a 6. század elejére datálható kisebb sírcsoportokból áll. A kutatástörténetről összefoglalóan: MESTERHÁZY 2007, 266–267. A gepida soros temető kultúrához köthető temetkezéseket Mesterházy a II. Gepida corpus kötetében közölte is. MESTERHÁZY 2005.

¹⁹⁴ MESTERHÁZY 1989; MESTERHÁZY 2007; MESTERHÁZY 2009.

jelentős része D–É-i tájolású, azonban megjelenik szórványosan a Ny–K-i forma is, valamint a temető 5. századi periódusában pedig főként É–D-i sírok a dominánsak. Mind a két temető nagyjából a hun kor előestéjén indult meg (4. század utolsó harmada), de míg a kiskarkasdombi az 5. század derekán befejeződött, addig nagyfarkasdombi lelőhelyet egészen az 5. század végéig használták.¹⁹⁵

Már az első feltárások idején is igen nagy volt az érdeklődés a régészeti lelőhelyek után, amit jól bizonyít, hogy Bóna a 70-es évektől kezdve folyamatosan, mint gepida lelőhelyre hivatkozott a feltárások anyagára.¹⁹⁶ Az első közlésekben és rövid értékelésekben még nagyban tetten érhetőek Bónának a régió késő császárkori germán/gepida benépesítéséről vallott nézetei. Az első összefoglalásokban Mesterházy Károly egyértelműen a gepida etnikumhoz köti az Ártándi temetők anyagát.¹⁹⁷ Véleménye szerint a Visztula-vidékkel – ahonnan a gepidák is származnak – ha vékony szálon is, de jól kimutathatóak a kapcsolatok Ártándon.¹⁹⁸ Mesterházy ennek okát abban látta, hogy a 3. században meginduló lassú (közel 100 éves) vándorlás alatt az északról elinduló gepidák anyagi műveltsége jelentősen átalakult, hiszen számos csernyahov és przeworsk elemmel színesedhetett mind a rítus, mind pedig a tárgyi emlékek terén is.¹⁹⁹ Talán kissé érdekesen hathat az Biharkeresztes–Toldiútfél 10. sírjából előkerült kerámia értelmezése is.²⁰⁰ A felpolírozott kerámia Mesterházy szerint – bár 6. századra datálható temetőrészletből került elő, de szintén a korábban létező erőteljes főként Wilebark kapcsolatrendszerre utal. A problémát azonban az jelenti, hogy az idézett párhuzamba állítható kerámiaanyag időben hatalmas (közel 5–6 évszázad!) szórást mutat (Oksywie-kultúra majd a későbbi Cecele-fázis).²⁰¹ Az eddig közzétett ártándi temetők kerámiaművessége egyébiránt sokkal több szállal kötődik a korábbi helyi késő szarmata és a hun korszak anyagához.²⁰² További komoly érvként szerepel Mesterházynál a temető etnikai értelmezésekor a jelenlévő erőteljes germán hatás és a lelőhely használatának kora is. Az 5. században itt élő germán népesség szolgáltatta majd azt az alapot, mely elvezet minket a hun

¹⁹⁵ ISTVÁNOVITS 2000, 199–200; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1999, 76, 82; MESTERHÁZY 1986, 192. MESTERHÁZY 2007, 285–287.

¹⁹⁶ BÓNA 1971, 274. Sőt, már korábbi 1961-es tanulmányában is gepidának minősítette ezt a régiót, hiszen az 1930-as években erről a területről előkerült már szórványként egy csont fésű, amit Bóna a gepida etnikumhoz kötött.

¹⁹⁷ MESTERHÁZY 1989, 192–198.

¹⁹⁸ Mesterházy véleménye szerint a megjelenő borostyángyöngyök és azok karláncként történő használata bár a szarmatáknál is megfigyelhető, azonban ezek megtalálhatóak a Wielbark-kultúrában is. MESTERHÁZY 1989.

¹⁹⁹ MESTERHÁZY 1989, 193. Ilyen hatásként értékelte a kerámiaművességben megjelenő új jegyeket, valamint a vandál típusú fegyvereket is (és azok összehajtogatását a temetési szokáson belül). Természetesen ezek a tárgytipusok sokkal inkább egy adott régió és korszak művelődését jelzik, nem pedig egy adott etnikumot. Az itt megjelenő fegyverek az egész közép-kelet európai Barbaricumban széles körben elterjedtek.

²⁰⁰ Közölve az anyag: MESTERHÁZY 2005, 59.

²⁰¹ MESTERHÁZY 1989, 193.

²⁰² Erre részben maga Mesterházy is rávilágít írásában: MESTERHÁZY 2007, 273–276.

kor utáni gepida kultúrához. A hun periódusban használt temetőrészekben persze a feltáró szerint általánosnak tekinthetők az É–D-i tájolású sírok, amelyekben java részt a nomád uralom alatt is itt élő germánokat lehet sejteni. Mesterházy szerint erre utalnak többek között a megjelenő lemezfibulák, valamint az ékvészt csatok és fibulák is. A fej mellé helyezett kerámia, a több előkerülő edény, a magas fegyveres szám és a lábbeli csatok szintén a tárgyi kultúra és a szokásrendszer germán mivoltára hívják fel a figyelmet.

Régészeti adataink alapján egyenlőre az biztosan kijelenthető, hogy a Felső-Tisza vidék anyagi művelődésében semmi nyom sem utal a 3. századi gepidák megjelenésére. A Tiszadob és Ártánd típusba sorolható temetőket sokkal később, gyakorlatilag a 4. század második felében és végén nyitják meg. A két csoporttal és azok etnikai értelmezésével a későbbiekben Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria foglalkozott több tanulmányban is. A szerzők szerint a kilencvenes évekre két csoport körvonalai váltak láthatóvá az északkelet-magyarországi régióban, mely két etnikai összetevőt foglalt magába: egy germánt és egy iráni (4. kép). Míg a Tiszadob-csoportban az iráni, addig az Ártánd-csoportban a germán elemek a meghatározóak. Utóbbiban, ha feltételesen is, de álláspontjuk szerint valamilyen szinten sejthető a gepida jelenlét, azonban a későbbi soros temető kultúrával mégis igen kevés a kapcsolódási pont.²⁰³ A rendelkezésre álló adatok alapján igen részletesen összehasonlították a nekropoliszok tárgyainak kronológiai helyzetét és a hozzájuk köthető temetkezési rítusokat is. Véleményük szerint az előkerülő leletek bár szoros rokonságot mutatnak a Marosszentanna-Csernyahov kultúrával, de inkább egy bizonyosfajta általános divatjelenségként foghatjuk fel a keleti irányból érkező tárgyak általános elterjedését, ami már az 5. századi uniformizálódásnak lehet az előfutára.

A temetkezések tájolására a legáltalánosabban a D–É-i típus a jellemző, de előfordul egy-két eset É–D-ire is, de hasonlóak már megfigyelhetők a korábbi alföldi szarmata temetkezéseknél is (6. kép, 2).²⁰⁴ Kulcsár Valéria kimutatásai alapján az É–D-i irányítású sírok megjelenése évszázadonként visszatérő tendenciát mutat, és általában valamiféle új, a steppéről betelepülő szarmata népcsoporttal hozhatók összefüggésbe, mivel a steppei szarmatáknál az 1. századtól kezdve az É–D-i tájolás volt a meghatározó szemben a Kárpát-medencei rokonaiknál megfigyelhető D–É-ival.²⁰⁵ Azonban Mesterházy Károly kimutatta,

²⁰³ A szerzőpáros szerint a Tápé–Malajdoki és a Tiszadob–kör temetői igen sok hasonlóságot mutatnak leletanyagukban, míg a Csongrád környékén feltárt temetők pedig az ártándi nekropoliszokkal mutatnak igen sok kapcsolódási pontot. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1999, 89–93; ISTVÁNOVITS 2000, 203.

²⁰⁴ ISTVÁNOVITS 1998, 310–311.

²⁰⁵ KULCSÁR 1998, 20. A D–É-i tájolások az iráni nyelvű nomád népek dél-kultuszával magyarázhatóak, ugyanis az iráni népek világképében az élet forrása a delelő, tüzes sugarú Nap, így a kihunyt földi élet túlvilági megújulása is éppen onnan várható. Ehhez lásd: FODOR 1997, 110.

hogy az É-D-i irányítású sírok leletanyagukban és egy-két szokás tekintetében is eltérnek. Többek között csak ilyen temetkezéseknél található meg a germánokra jellemző lábbeli csat viselete és a fej mellé helyezett edénymelléklet (főként Murga-típus) adás szokása.²⁰⁶ A Tiszadob-körben a Marosszentanna-Csernyahov kultúrától eltérően csak egy-egy edényt helyeznek a sírba, azt is az elhunyt lába mellé (általában minden második, harmadik sírba kerül edény). Ha van koporsó, akkor az edény belülré kerül szintén a láb mellé. Tiszadobbal ellentétben Ártádon két darab edény is van egy-egy sírban. Bár a temetkezésekbe kerülő edények szarmata jellegűek, azonban figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy a környék kerámiaművességét a szarmata kézművesek erősen befolyásolták a késő római korban.²⁰⁷

Eltérő tájolásként még a NY-K-i jelenik meg, de csak az Ártándi és a Tiszadobi temetőben. Általánosan megfigyelt tendencia, hogy a NY-K-i irányítású sírok gyakran átvágnak egy-két D-É-i temetkezést, mely a korábbi szarmata kultúrára egyáltalán nem jellemző (7. kép). Másrészt általában a NY-K-i tájolású sírok a temetők legkésőbbi temetkezései, melyek mellékleteket nem igen tartalmaznak, csak a viselet elemeit, amit általában ideológiai elkülönülésként, a kereszténység megjelenéseként, vagy egy kialakuló új társadalmi csoport létrejöttével szoktak magyarázni.²⁰⁸ Ez a temetkezési forma jellemzi a Marosszentanna-Csernyahov-kultúra legkésőbbi fázisát is, így könnyen elképzelhető, hogy az átvétel ebből a kultúrkörből származik.²⁰⁹

Mind a Tiszadob, mind pedig az Ártánd-kör temetkezéseiben igen gyakori mellékletként szerepelnek fegyverek.²¹⁰ A sok rokon vonást mutató Marosszentanna-Csernyahov kultúrán belül a kutatás elfogadott álláspontja alapján nem helyeznek fegyvert a sírba. Többek között Bóna István is erre hivatkozva érvelt a gepida etnikum mellett Felső-Tisza-vidék régészeti leleteit illetően.²¹¹ Az általunk vizsgált temetkezésekben a leggyakoribb fegyvernek a lándzsa számít, mellette előfordul még a kard, a pajzs (a korábbiaknak tekinthető

²⁰⁶ MESTERHÁZY 1989, 192–198; MESTERHÁZY 2009, 80–86; ISTVÁNOVITS 1998, 310–311. ISTVÁNOVITS 2000, 201.

²⁰⁷ ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 1999, 69–76; ISTVÁNOVITS 1998, 312, ISTVÁNOVITS 2000, 201.

²⁰⁸ A D-É-i tájolású sírok gödrei nagyok és szélesek (100 cm), míg a NY-K-iek keskenyek és hosszúak (50x200 cm), középen egy ovális gödröt vájnak ki a halottnak, ami a Marosszentanna-Csernyahov kultúrán belüli szarmata népelemekkel hozható összefüggésbe. ISTVÁNOVITS 1991, 34–35.

²⁰⁹ ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 1999, 76.

²¹⁰ A fegyverek nagyobb arányú megjelenése általános korjelenséggént értékelhető a 4. század derekától kezdődő periódusban az Alföldön. VÖRÖS 1988.

²¹¹ Ez az állítás nem pontosan fedi a valóságot, ugyanis ukrán régészek összegyűjtötték a Marosszentanna-Csernyahov-kultúra területéről előkerülő fegyvereket, amiknek kimutatásuk szerint 40%-a sírokból kerül elő, azonban még így is csak a sírok 0,5%-ban van fegyvermelléklet. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a Wielbark-kultúra területéről is ismerünk fegyvermellékletet (kardgomb töredéke), azonban ez inkább a mágikus, szakrális típusú sírleletek körébe sorolható. Újabban egy jelképes fegyveres temetkezés emlékét sikerült felfedezni a krosnoi 27. sírban. A temetkezés mellékletei között egy kardgomb töredéke került elő. KONTNY-NATUNIEWICZ-SEKUŁA 2007, 161–167.

kannelurázott pajzsdudorok és a Libenau-típusúak is) és a tör is, különböző kombinációkban (8. kép, 1).²¹² A kardok estében megfigyelhető, hogy a temetés előtt ketté törik őket, mégis mintha épp lenne úgy helyezik bele a sírba.²¹³ Az összehajtogatás szokására is van példa Csongrád-Kenderföldek és Ártánd-Kisfarkasdomb esetében, ami sokkal inkább germán hatásnak értékelhető (lásd przeworsk-kultúra temetkezései) (8. kép, 1–8).²¹⁴ Ártádon több esetben megfigyelhető a teljes fegyverzetben eltemetett (Kard–lándzsa–pajzs) harcosok jelenléte, mely a korábbi időszak szarmata emlékanyagában ritkának számított (8. kép, 1). Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a fegyverzet darabjai mind a 4. század során uniformizálódó barbaricum kultúra termékeiként határozhatóak meg. Azonban véleményem szerint megjegyzendő, hogy míg a közzétett ártándi lándzsahegyek sokkal inkább helyi jellegzetességeket mutatnak, addig a kardok (keresztvassal ellátott hosszú) és a pajzsdudorok (Libenau-típus) már egyértelműen az 5. század egységes hun kori kultúráját tükrözik.²¹⁵

A fésű sírba helyezése a szarmata-alán temetkezési rítustól idegen, inkább a germán sírok jellegzetes kelléke, és általában a fej mellett szokott előkerülni. Bár a Tiszadob-kör temetkezéseiben szokatlan, mégis Tiszakarád-Inasa 19. sírjában megtalálható, de a germán szokástól eltérően nem a fej mellé helyezve, hanem tarsolyra felfüggesztve.²¹⁶ A gyöngyös temetkezés szokása mind a két kör sírjaiban kimutatható, Ártánd-Kisfarkasdombon még gyakran tükör is társul hozzájuk. A csat viselete mindkét nemre jellemző.

Ezekhez a temetőkhöz az utóbbi időben sikerült több települést és további új leletet is hozzákapcsolni. Közös jellemzőjük, hogy hiányzik belőlük a római import, valamint a legkésőbbi szórványleletek már a hun korig tolják fel időhatáraikat.²¹⁷ A 4. században új tárgytipusok jelentek meg a Kárpát-medencei Baricumban, valamint új szokások is elterjedtek. A Marosszentanna-Cernyahov kultúra intenzív hatása mellett számolhatunk egy szintén igen karakteres keleti hagyományrendszer megjelenésével is. Ezt a változást jelzi a tápé-malajdoki

²¹² A kanellurás pajzsdudorok nagyjából a 4. század végén jelennek meg, míg a Libenau-típusú példányok használata főként az 5. század első felére és közepére jellemző, de kimutatható a forma továbbélése a későbbiekben is. DICKINSON 1992, 19; KACZANOWSKI 1993, 148–150. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992, 72–74.

²¹³ ISTVÁNOVITS 2000, 201.

²¹⁴ ISTVÁNOVITS 1998, 313; ISTVÁNOVITS 2000, 201;

²¹⁵ Bár Mesterházy a lándzsahegyeket rokonította a későbbi gepida kori darabokkal, mégis azok legjobb párhuzama a 4–5. századi helyi hagyományokra vezethető vissza, ami a fegyverek terén nem mutat sok kapcsolódási pontot a későbbi germán idősakkal. MESTERHÁZY 2007, 285; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995, 20–21, KÉP. 3, 6–7; 5, 1. Legjobb analógiák a korszak rokon Csongrád környéki temetőiben lelhetőek fel.

²¹⁶ ISTVÁNOVITS 1998, 313, ISTVÁNOVITS 2000, 202.

²¹⁷ ISTVÁNOVITS 1999, 180–182; ISTVÁNOVITS 2000, 202–203. A tiszavasvári telepen többek között egy cikáda fibula is napvilágra került.

temetőben tapasztalható változások sora.²¹⁸ A korábbi szarmata mellett az egész Alföld területén igen sok még a germán hatás a leletanyagban, ugyanakkor főleg Ártánd esetében már a hun kor jellegzetes vonásaival kell számolnunk.

A kérdéskör nemcsak a magyar tudományosságot, hanem a nemzetközi kutatást is több szempontból foglalkoztatta. A Bóna-féle korai gepida beköltözés teóriája mellett igen hamar megjelentek az újabb kutatás eredményeit is igazoló állásfoglalások. A lengyel régészek részéről Kazimierz Godlowski munkája kiemelhető, aki szerint a gepidák Fastida királyuk veresége után a forrásban megjelöltekhez híven visszatértek az Alsó-Visztula vidékére.²¹⁹ Véleménye szerint a tiszadobi és az északi temetők nagyon kevert anyagúak és több variáció is elképzelhető etnikai értelmezésükre. A gepidák hiánya a temető benépesítői között írott forrásokkal is igazolható: Eutropius csak a terwingeket, a viktovalokat és taifalokat nevezi meg Dacia elfoglalóiként, gepidákról nem emlékezik meg. A gepidák ezek fényében továbbra is a Kárpátoktól északra élhettek, amire a lengyel régész szerint a Wielbark-kultúra (Bug közepéig terjeszkedik ekkor) 4. század végéig 5. század elejéig tartó kontinuitása is utal.

A késő császárkori Barbaricumban jelentkező erős iráni hatások kiemelt vizsgálata természetesen a nemzetközi és a magyar kutatásban sem múlt el nyom nélkül. A cseh császár és népvándorlás kor kiemelkedő ismerője Jaroslav Tejral egyenlőre nem talált megnyugtató választ a kérdéskör megoldására. Véleménye szerint a tiszadobi temetőben igen erős iráni és ázsiai jellegzetességek lelhetőek fel a sokkal kevésbé megfogható przeworsk kulturális hatások mellett.²²⁰ Mesterházy Károly szakítva korábbi gepida elképzeléseivel főként az Ártánd–Nagyfarkasdomb temetőjében vélte felfedezni az iráni komponens nyomait. Az É–D-i tájolású temetkezésekben véleménye szerint elsősorban az erős pontusz vidéki és keleti kapcsolatok (keleti tükrök, ékvéses fibula Tamanról, keleti kardok, torzított koponya), valamint szokások alapján feltételezhető, hogy alánok is megjelennek a gepidák mellett a hun korszakban Ártándon.²²¹

Legutóbb Volker Bierbrauer fogalmazott meg Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria gondolataihoz igen hasonló elképzeléseket. Véleménye szerint az írott forrásokból 455 előtt nem rajzolódik ki pontosan, hogy a gepidák merre éltek vagy hogy egyes csoportjaik

²¹⁸ A Tiszadob-körrel való rokonságra már felhívták a figyelmet. A Tiszadobi 5. és a malajdoki 32. sír szinte azonos a mellékleteit tekintve. Valószínűleg igen hasonlóak a kronológiai kereteik is. ISTVÁNOVIT–KULCSÁR 1999, 88.

²¹⁹ GODLOWSKI 1986, 147; GODLOWSKI 1994, 80–82.

²²⁰ TEJRAL 1999, 243–248.

²²¹ MESTERHÁZY 2009, 88.

letelepedtek-e már a Kárpát-medencében.²²² A régészeti leletanyag értékelése kapcsán főként a Bóna által megfogalmazott téziseket veszi igen komoly vizsgálat alá.²²³ Igazodva Istvánovits és Kulcsár kutatásaihoz, elveti a Tiszadob-csoport gepida mivoltát, valamint továbbhaladva a szokások és az általános jelenségek alapján az ártándi temetők germán jellegzetességeit is cáfolja.²²⁴ A Felső-Tisza-vidéken véleménye szerint továbbra is szarmata kontinuitásról beszélhetünk, amit jelentősen színezt számos, a korszakban jelentkező kulturális hatás is. Ezek a temetők nem alkalmasak az etnikai azonosításra, hiszen a barbaricum régióban gyakori a határ menti kultúrák egybeforrása és asszimilációja is. Bierbrauer a régészeti eszközök alkalmazásával sem látja igazolhatónak a gepidák szállásterülete (a Visztula-vidék, Wielbark-kultúrája) és az ártándi temetők közötti kapcsolatok kimutatását.²²⁵

A kutatás utolsó vonulataként H. Vaday Andrea kronológiai jellegű észrevételeit kell kiemelni, melyek a Mezőszemere-Kismarifének temetőjének feltárása kapcsán merültek fel. Vaday Andrea kétségbe vonta Istvánovits Eszternek a Tiszadob-Tiszakarád-Tiszavalk-Szilhalom-Pamlényi tábla- és a Mezőszemerei temetőkkel kapcsolatos azon álláspontját, hogy közel egy időben, ugyanaz a népesség használta volna őket, a hun kor előestéjén. Véleménye szerint Szilhalom-Pamlényi tábla, Mezőszemere a legrégebbiek az előbb felsorolt temetők közül és ez a két temető a 4. század derekára keltezhető. A Tiszakarád, Szilhalom-Budaszög, Tiszadob, Tiszavalk temetők elhelyezkedésüket tekintve nem igazodnak a sánchoz (koruk is problémás), ellenben a Mezőszemerén és Szilhalom-Pamlényi táblán feltárt temetkezések és a belőlük előkerülő leletek szorosabb római kapcsolatokra utalnak, így könnyen elképzelhető, hogy csak ebben a két temetőben lelhetők fel a sáncvédő szarmaták temetkezései.²²⁶

A fentebb ismertetettek alapján szembetűnő, hogy a gepidák korai megjelenésének teóriája és annak elterjedése egyértelműen Bóna István munkásságához köthető. Természetesen megemlíthető, hogy munkája nem minden előzmény nélküli, mivel az etnikai azonosítás alapkoncepciói már Párducz munkáiban is megjelentek. A népvándorlás kori régészeti iskola jeles képviselője pályája egészéhez hasonlóan előszeretettel vegyítette a

²²² BIERBRAUER 2006, 175–183.

²²³ Megjegyzendő, hogy itt Bierbrauer alapvetően az etnikus értelmezést veszi kritika alá a magyar régészet részéről, melynek fő képviselője Bóna István volt. A Bónára épülő rövidebb összefoglalások, amiket B. Tóth Ágnes és Nagy Margit a *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* gepida címszavába írt szintén kíméletlen kritikában részesülnek. Sajnálatos módon Bierbrauer nem ismerte a cikk írásának idején B. Tóth Ágnes 1999-es írását, mely sok szempontból eltért a korábbi kutatói hagyományoktól és sokkal árnyaltabb képet festett a kérdésről.

²²⁴ BIERBRAUER 2006, 185–186. Míg a Tiszadobi temető véleménye szerint a C3/D1–D2a, addig Áránd a D3 periódusig használatban marad, azonban anyaga és időrendje is még nagyon messze esik a Tisza-vidék gepida soros temetőitől.

²²⁵ Főképp Bóna 3. századi koncepciójába nem illik bele az igen kései Wielbark-lelethorizont léte.

²²⁶ VADAY–DOMBORÓCZKY 2001, 116–121.

különböző forráscsoportokat, a hiányzó kapcsolódási pontokat pedig egyedi elképzelésekkel hidalta át. Jelen esetben az írott kútfőkből nyerhető adatokat próbálta meg rávetíteni a régészeti anyagra, ami sokszor igen sok problémát rejtett magában. A bizonytalan Fastida történet – amit egybevont Mamertinus adatával – számára egyértelműen a korai gepida megjelenés egyik fő forrása lett. A germán, ugyanakkor elsősorban nem przeworsk jellegzetességeket mutató temetők esetén a forrásokkal összhangban egyértelműnek látta a gepidák korai megtelepedését. Az írott emlékek hiányában további konstrukciókat is alkotott: a régészeti leletanyag, egyes lelőhelyek nyitása és záródása alapján egy északról dél felé tartó vándorlás képét is sikerült megrajzolnia, melyről írott kútfők nem emlékeztek meg.²²⁷ Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy Bóna elméletének cáfolata már a 90-es években megszületett a szarmata korszak kutatóinak részéről. Az etnikus értelmezés bár ezekben az írásokban is megjelenik, azonban konkrét etnikum megjelölése helyett az iráni és a germán népesség meghatározását használják az adott szakmunkákban. Az újabb kutatások révén a korábbi germán irányultságot a régió kutatásában lassan felváltotta a szarmata–iráni koncepció.

Sajnálatos módon a visszafelé keresés módszere sem lehet jelen esetben segítségünkre. Egyenlőre nem ismerünk a Kárpát-medencéből egy olyan zártabb kulturális egységet, mely a Visztula-vidékéig visszavezethető. Jelenleg azonban azt sem tudjuk biztosan az írott kútfők adatai alapján, hogy a gepida közösségeknek merre lehetett a konkrét szállásterülete. Elképzelhető, hogy a Jordanes-féle híradások alapján a lakosság egy része, vagy akár kisebb harcos közösségek is elhagyták már a Visztula menti területeket (burgund történet, Fastida esete).²²⁸ Ebben az esetben azonban nem megragadható, hogy merre, melyik kulturális közegbe kereshetők a gepidák régészeti emlékei: A Bug középső vidékének Wielbark, vagy pedig esetleg a szomszédos Csernyahov-kultúrájában. Annyi minden esetre valószínűnek látszik, hogy a hun kor előestéjén a Visztula felső folyásvidékétől a Kárpát-medencéhez már közelebb kellett élniük egyes közösségeinknek (nem az egész csoportnak!), hiszen más módon nem tudtak volna tevékeny részesei lenni az 5. század politikai és hadi eseményeinek. A gepidák egyes csoportjai ekkoriban talán tényleg a vandálok (a Kárpát-medencén kívüli

²²⁷ Hasonló konstrukciók számos esetben születtek meg tollából. A közép avar kori bevándorlás és a késő avar kor időrendjének forrásokhoz történő kapcsolásával szemben legutóbb Bálint Csanád fogalmazott meg éles kritikát: BÁLINT 2004, 37–47.

²²⁸ A weklíce temetőben, mely a Wielbark-kultúra Alsó-Visztula vidéki temetkezései közé tartozik (a korábban gepidákhoz kötött területek) a C2 és C2b fázisokban (a temető 5. fázisa) jelennek meg nagyobb számban a csontvázas temetkezések az urnasírokkal szemben. A leletanyagot a folyamatos egyszerűsödés jellemzi. A következő és egyben záró periódusa (C3–D1, a temető 6. fázisa) mindössze egyetlen egy hamvasztásos sír utal. Talán ezek a kronológiai határok is a fokozatos változást és a lelőhelyek lakosságának fogyatkozását tükrözhetik. KONTNY–NATUNIEWICZ–SEKUŁA 2011, 133.

csoportjaik) szomszédságában élhettek, hiszen Hieronymus is tudósít egyik levelében arról, hogy gepidák fosztogatták a többi barbárral együtt Gallia területét.²²⁹ A vandál és más etnikumok 5. század eleji elvándorlása minden bizonnyal jelentősen hozzájárulhatott a beköltözésükhöz a Kárpát-medencébe.

Érdekes ezek után azt is megnéznünk, hogy mi áll rendelkezésünkre az adott régió, azaz a feltételezett érkezési terület anyagi kultúrájából. Az Észak-Alföld térségében a 4. század végére 5. század elejére keltezhetően 153 sírt tártak fel, de ennek mindössze a feléről vannak információink.²³⁰ A mai napig „gepida gyanús” lelőhelyként kezelt ártándi temetőkből mindössze 120 temetkezés ismert, amelyeknek mind a leletanyaga, mind pedig a szokásrendszere egy igen vegyes képet tükröz. A helyi szarmata közösségek hagyományaitól a tájolás tekintetében a Ny–K-i és az É–D-i temetkezések térnek el leletanyagukkal együtt. Az ilyen típusba sorolható sírok azonban az ártándi temetkezőhelyen is csak a temetkezések egy töredékét képezik.²³¹ Feltételezhetően ezek sokkal inkább jelentenek kronológiai jelzőket, mint tényleges etnikai hagyományok materializált voltát. Maga Mesterházy Károly is felhívja a kutatás figyelmét újabb írásában arra, hogy az É–D-i tájolású sírok az egyik leginkább elterjedt formának tekinthetők a hun korszakban (10–11. kép).²³² Ezek alapján hibás lenne bármiféle etnikai következtetés levonnunk (akár iráni, akár germán irányultsággal), hiszen akkor azoknak érvényesnek kellene lenniük akár a Dunántúl hasonló módon temetkező közösségeire is. Ez a megállapítás szintén érvényes az ezen temetkezésekhez kapcsolható leletek és szokások körére is. Főként ezekből a sírokból ismertek a keleti típusú keresztvassal ellátott hosszú kétélű kardok, a Murga-típusú kerámiák a fej mellett, a lábbeli csatok, valamint egyéb hun korra keltezhető leletek (ékvéséses csatok, lemezes ezüst fibulák). A harcos sírok egész sorát ismerjük hasonló paraméterekkel a Kárpát-medence egész területéről a Hun Birodalom fennállásának idejéből (10. kép, 1; 11. kép).²³³ Feltehetően ezekben a halottakban a Hun Birodalom vezető harcos elitjét tarthatjuk számon, akiknek etnikuma az egységes anyagi művelődés miatt nem meghatározható. Jaroslav Tejral ezeket a temetkezéseket a hun kori igen egységes a ún. keleti germán „koinéhoz” sorolta, mely a

²²⁹ HIERONYMUS, EPISTOLAE, CXXIII, 15.

²³⁰ ISTVÁNOVITS 1998, 309.

²³¹ Ártánd–Kisfarkasdombon 3 Ny–K, 9 É–D, míg Ártánd–Nagyfarkasdombon 17 NY–K és 10 É–D irányítású sírt sikerült feltárni. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1999, 76–82.

²³² MESTERHÁZY 2009, 85–86.

²³³ Ilyen egységes szokás szerint eltemetett halottakat ismerünk Szirmabesenyőről, Tarnaméra–Urak dűlőjéről, Lengyeltótiából és Keszthely–Gáti dombról, Lébényről és Léva/Levicéről, Lengyeltótiából, Tarnaméra–Urak dűlőjéből és Szirmabesenyőről is. BÓNA 1993A, 172; TOMKA 1993, 52; BAKAY 1978, 149–172; BÓNA–SZABÓ 2002, 240–241; MEGAY 1952, 132–134. Tejral véleménye szerint ezek a temetkezések valószínűleg a D2/D3 átmeneti periódusra datálhatóak javarészt. TEJRAL 2008, 82–86.

nomád uralom egyik legnagyobb népességét és kulturális egységét biztosította.²³⁴ Az ártándihoz nagyon hasonló temetők találhatóak még Csongrád környékén is, ahol a temetkezési szokások mellett a leletek is egy nagyon hasonló arculatot mutatnak.²³⁵ Ezeknek a nekropoliszoknak közös jellegzetességük, hogy a hun kori egységes lelethorizont mellett igen sok szállal kötődnek a korábbi szarmata anyagi műveltséghez is.

Jelen esetben egyfajta uniformizálódással állunk szembe, melynek előszelei már a hun kor előestéjén is érzékelhetőek a régióban és az egész Barbaricum területén is. A 4. és az 5. század fordulóján nagy változások mennek végbe a különböző barbaricum régészeti kultúrákban. Jaroslav Tejral például ezt a periódust poszt, vagy pedig kései Csernyahovjellzővel illeti, mivel számos esetben megmarad a korábbi anyagi művelődés, azonban tőle addig idegen elemekkel is színesedik (fegyveradás szokása többek között az É–D-i tájolású sírokban).²³⁶ Az egyes helyi kultúrákban nemcsak új tárgyak, hanem új szokások is megjelennek, de ezeknek a hatásoknak az intenzitása nagyon különböző. A helyi autochton és az újonnan jövő csoportok között igen gyorsan végbemehetnek a kulturális kölcsönhatások. Ezt a képet kiválóan szemlélteti a mai nyugat romániai telep kutatás is, ahol eben a korszakban a szarmata kultúra, a przeworsk és a csernyahov egyszerre, egymás mellett, egymással keveredve van jelen ebben a periódusban.²³⁷ A 4. század közepe nagy átalakulást hoz a temetkezési szokások terén is. A Szamos–felső folyásának völgyében a helyi Przeworsk-kultúrát számos Csurnyahov és poszt-Csurnyahov hatás éri, elsősorban kis elszigetelt homogén temetők jönnek létre, ahol a Csurnyahov elemek keverednek a Przeworskkal. Ioan Stanciu véleménye szerint emberek tömeges vándorlása zajlik ekkoriban a hun előretörés árnyékában, aminek lenyomataként ebben az időszakban a Felső és Közép-Tisza vidék, valamint Észak-Erdély kulturálisan nagyon egységes arculatot mutat.²³⁸ Ebben az igen sokszínű, etnikailag mindenképpen heterogén kultúrában szinte lehetetlennek tűnik az írott forrásokból is ismert csoportok (keleti germánok, alánok, vandálok, gepidák) elkülönítése.²³⁹

²³⁴ TEJRAL 2002, 503–505.

²³⁵ A Csongrád környéki sírok és temetők adatainak egy jelentős része sajnálatos módon nem teljesen ismert, azonban egyes szokások (kardok meghajlításának szokása, kardok párosával a sírokban), tárgyak (pajzsok 5. századi típusai, kardok és lándzsák) és viseleti elemek (aláhajtott lábú fibulák, tükrök, poliédrikus fibula) nagyon sok hasonlóságot mutatnak az ártándi temetőkkel. PÁRDU CZ 1959; ISTVÁNOVITS – KULCSÁR 1999, 88.

²³⁶ TEJRAL 2000, 6–12.

²³⁷ GINDELE 2011, 217–218.

²³⁸ A przeworsk, a csurnyahov és iráni elemei egyfajta szintézise alakul ki. STANCIU 2008, 155–158. A Tisza-vidék átalakuló kultúrájával kapcsolatban lásd a magyarországi szarmata kutatás véleményét: VÖRÖS 2004, 8; SÓSKÚTI–WILHELM 2005, 103–105; VADAY 1984; VADAY 1985; VADAY 1989, 209.

²³⁹ A hazai szarmata kutatás főként a továbbélő temetkezési szokásokat alapul véve (körárkos és halmos sírok), egyértelműen amellet foglalt állást, hogy a helyi szarmata csoportokra rakódtak az új jövevények.

Ha az írott forrásokat is szemügyre vesszük szintén egy etnikai téren vegyes kép tárul elénk. Az ismert vandál–alán–szvéb elvonulás mellett éppen az 5. század elejéről van értesülésünk egy feltehetően gót származású vezérről, Radagasiusról, aki a régióból nagyszámú vegyes gót és szarmata–alán csapataival kiindulva támadta meg Itáliát. Radagaisus származása eléggé homályos, azonban mára a történettudomány elfogadta, hogy feltehetően a hunok elől menekülő keleten élő gót csoportok egyik vezetőjeként tekinthetünk rá.²⁴⁰ Serege ugyanolyan vegyes képet festhetett, mint a fentebb ismertetett 4. és 5. század fordulójára keltezhető régészeti leletek is. Kazanski szerint a 4. század végén megszűnő lelőhelyek egy része éppen ehhez az etnikailag heterogén csoporthoz köthető.²⁴¹

A Kárpát-medence keleti felét a késő császárkor idejében három nagyobb művelődés határozta meg: a Przeworsk-kultúra, a helyi szarmaták anyaga és a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra. Ezek – mint láttuk – nagyon sok esetben vegyesen jelennek meg egy-egy lelőhely anyagában, ami még inkább megnehezíti a kapcsolatrendszerek értékelését. A korábban gepidákhoz kötött temetkezési helyek java része azonban sokkal inkább a hun korszak igen mozaikos régészeti műveltségéhez köthető. Az egyes kulturális tömbökön belül az etnikus meghatározás egyenlőre pusztán régészeti eszközökkel megoldhatatlan feladatnak látszik. Egyes rövidebb periódusban beköltöző kisebb közösségek eredetének megragadásához ma már rendelkezésünkre állnak komolyabb természettudományos vizsgálati lehetőségek is (stroncium vizsgálat).²⁴² Ezek ellenben jelen eszköztárunkkal csak azt képesek kimutatni, hogy az elhunyt illető a területen, vagy esetleg máshol született. Még az ilyen vizsgálatok sem lehetnek egyenlőre segítségünkre abban, hogy az itt eltemetett személyeket esetleg a Kárpátoktól északra található régióból származtassuk.

*„Azt hiszem elegendő annak kimondása, hogy a IV. századi keleti germán népcsoportok etnikai elkülönítéséhez az anyagi kultúra vizsgálata egymagában nem elegendő, csak a régészeti jelenségek és a történeti források egybevetésével remélhetünk némi sikert elérni.”*²⁴³
Sajnos Bóna 1961-es felvetése óta a várt komplex kutatási módszer megszületése még várat

²⁴⁰ WOLFRAM 1990, 175–176, 268. Kazanski egyenesen Radagasiushoz és vegyes etnikumú csoportjának elvonulásához kötötte az utóbbi időszakban a Marosszentanna–Csernyahov kultúra végét. Véleménye szerint a régészeti kronológia záró pontja (D1 fázis) és a történeti kútfők nagyszámú keletről érkező barbárjai között minden valószínűség szerint létezik összefüggés. Újabban felmerült a kutatásban, hogy a Csernyahov-kultúra több lelőhelyen is bőven tovább él a klasszikusnak tekintett D1-es záró periódus után is. KAZANSKI 2012, 294–296.

²⁴¹ KAZANSKI 2012, 296.

²⁴² TÜTKEN–KNIPPER–ALT 2008, 13–42.

²⁴³ BÓNA 1961A, 195.

magára, sőt a történeti és régészeti adatok kritika nélküli vegyes felhasználása is sok esetben tévútra vitte a kutatást.

Szűkös írott kútfőink alapján igen nehezen tudjuk a gepida etnogenezis időpontját meghatározni. Első biztos említéseink a 3. század derekáról származnak, ez lehet az első időpont, amikortól számítva már önálló etnikumként és politikai szervezetként kezelhetjük őket. A Kárpátokon belüli megjelenésüket a korábbi kutatás egyértelműen a 3. század második felére helyezte, részben az antik híradásokat, részben pedig az azokra építő régészeti interpretációkat is alapul véve. Ennek ellenére szűkös forrásaink egyértelműen jelzik, hogy a fő szállásterületük ekkor még a Visztula alsó folyásának vidékén, vagy attól délebbre lehetett. Az írott kútfők közül egy (*Historia Augusta* életrajzai) bár említi a gepidákat a Birodalom dunai provinciáit támadó csoportok sorában, azonban ennek forrásértéke igen kérdéses (kései szerkesztés, betoldások). Ugyanakkor nem kizárható, hogy egyes kisebb közösségeik részt vehettek ezekben a rabló hadjáratokban, amit jól tükröz a Rómából és Ostiából előkerült feliratos emlékek köre is. Feltehetően még a 4. század folyamán sem élhettek közösségeik a Kárpát-medencében, mivel az aránylag gazdagnak nevezhető írott forrásanyag nem nevezi meg őket sem a Birodalom elleni támadások alkalmakor, sem pedig a barbaricum belharcok leírásakor. Azok a kísérletek, melyek a korszak geográfiai és térképészeti anyagában keresik hazájuk meghatározását szintén elvetéltnek tekinthetőek, mivel ezek java része csak igen korlátozottan használható. A vandálokkal közös támadásuk a nyugatra élő gót közösségek ellen nem feltétlenül jelentheti azt, hogy Dacia területére lokalizálható a küzdelem, hiszen ekkor még feltételezhetően a gótok szállásterületének magja is a Kárpátokon kívül helyezkedett el.

Azok a kísérletek, melyek megpróbálták a legkorábbi gepida jelenlétet az Északkelet-Magyarországon található temetők népességében keresni, igen nehezen igazolhatóak. A régióban egy igen sokszínű kultúra virágzik, melyen belül az etnikumok elkülönítése mai eszköztárunkkal nem lehetséges. Tovább tetézi a problémát, hogy a hun korszak alatt és után kialakuló igencsak interetnikus anyagi művelődés sem teszi lehetővé egyes csoportok elkülönítését a régészeti leletanyagon belül. A hun korban a gepidák már feltehetően a Kárpát-medence területén élhettek, hiszen folyamatos résztvevői a nagy zsákmányszerző hadjáratoknak, melyekhez általában csak a hun ordu közelében élő csoportok csatlakoztak. Ezek fényében talán ténylegesen el kell fogadnunk, hogy a gepidák szállásterületét nem ismerjük bizonyossággal 454 előtt.

III. Gepidák a hun korszakban

III. 1. Hun uralom alá kerülés kérdése

Bár a hun csoportok eredete, nyelve, hatalmi struktúrája mai napig számtalan vita tárgyát képezi a történeti és régészeti kutatásban, abban minden szakember egyetért, hogy az európai Barbaricum életében döntő változást hozott a Hun Birodalom hadainak megjelenése a kelet-európai steppe vidéken.²⁴⁴ A nomád birodalom gyors csapatai elől menekülve ekkor kényszerült az alánok, a keleten élő (greutungok) és a nyugaton élő (tervingek) gót közösségek egy része is elhagyni otthonát.²⁴⁵ Természetesen jelen esetben sem beszélhetünk teljes migrációról, amit jól szemléltet, hogy az említett etnikumok a későbbiek folyamán feltűnnek a hunok alattvalóiként is a forrásokban.²⁴⁶

A hun terjeszkedés az alánok és a két gót királyság elpusztításával sem ér véget, hiszen a 4. század végén és 5. század elején csapataik feltűnnek már a római határok előterében is. Feltehetően a 400-as években kezdték el a római limeseken túl található barbár népalakulatok meghódítását. 400–401 körül már biztosan a Duna vidékén találhatóak csoportjaik, vagy felderítő hadaik, ugyanis Uldin nevű vezérük itt veri meg a Keletrómai Birodalomból

²⁴⁴ VÁSÁRY 2001, 54–55; SCHÄFER 1997, 43–52. Már a 18. század óta dúl a vita – amit Deguignes indított el –, hogy a hunok kapcsolhatóak-e a kelet-ázsiai gyökerű, a kínai forrásokban hszinung-nuknak nevezett néppel. HARMATTA 1999, 27. A vita a mai napig tart és a kérdés még mindig nem tisztázott. Annyi mára bizonyossá vált, hogy a hszinung-nuk és hunok között névazonosság áll fent, azonban ez nem jelenti azt, hogy az Európában megjelenő hunok azonosak lennének a hszinung-nukkal. RÓNA-TAS 1997, 171. Harmatta János szerint a legkorábbi ismert hun uralkodók nevei a kelet-iráni típusú saka csoportba tartoznak, tehát a Volgánál megjelenő hunok uralkodó rétege feltehetően hszinung-nu eredetű lehetett, de a törzsszövetségen belül a török nyelvű törzsek dominanciája egyre nagyobb lehetett, mivel az 5. században már a királyi család tagjainak is török és gót eredetű a neve. HARMATTA 1986, XXVI–XXVIII. Legutóbb Tomka Péter próbálkozott az európai és az ázsiai „hun” leletek összekapcsolásával. Véleménye szerint ez igen problematikus, ugyanakkor továbbra sem lehet kizárni, hogy egy szűk vezetőréteg az egykori Kína határaitól eljutott a közép-ázsiai területekre, ahol az alán csoportokkal összeolvadva lerakhatta a későbbi nagy birodalom alapjait. TOMKA 2008, 91–97.

²⁴⁵ A szakirodalomban régóta meghonosodott a 375-ös dátum, melyhez a kutatás Ermanarich gót királyságának szétesését köti. Újabban Krautschick sorakoztatott fel kritikai érveket a hunok gótok felett aratott győzelmének korábbra datálásával kapcsolatban. Véleménye szerint a gótok és hunok harca már jóval 375 előtt megkezdődött, és Ermanarichnak legkésőbb 374 folyamán kellett vereséget szenvednie az újonnan érkező nomádoktól. KRAUTSCHICK 1999, 65–67. A gótokra vonatkozó források: AMMIANUS MARCELLINUS, XXXI, 3–4; JORDANES, GETICA, 129; Alánok: AMMIANUS MARCELLINUS XXXI, 3. Athalarich tervingi népe szinte biztos, hogy nem minden egyes nyugati gót csoporttal együtt települt be a Birodalom területére. Erre utal, hogy a gót uralkodó csak 582-ben kezdett tárgyalásokat ez ügyben a császári vezetéssel.

²⁴⁶ A korábbi greutung tömbből fog majd megalakulni a későbbi osztrogót csoport, feltehetően éppen a hun időszak alatt. Azonban több szórtan elhelyezkedő gót közösségről is vannak információink ebből az időszakból, akik nem biztos, hogy az (gótok feletti) uralmat a nomád fennhatóság alatt megszerző Amal-dinasztia fősége alá tartoztak. WOLFRAM 1990, 250–255; HEATHER 1996, 111–117. Az alánok bár a forrásokban nem szerepelnek közvetlenül a hunok hadjárataiban, de a Hun Birodalom bukásánál ők is megtalálhatóak a nedoi csatában felsorolt népek sorában. JORDANES, GETICA, 261–264.

elmenekülő Gaina gót zsoldosvezér csapatait.²⁴⁷ Elsősorban a Kárpát-medence térségébe vezetett hun hadjáratokra utalhatnak a szarmaták nagyobb tömegű beköltözései római területekre, valamint a 405–406-os évek nagy barbár, elsősorban germán népmozgásai.²⁴⁸ 405-ben egy főként gótokból álló sereg támadta meg Itáliát Radagaius vezetésével, míg ezt kihasználva 406 elején vandálok, szvévek, alánok, burgundok keltek át az Itáliába átvezényelt csapatok miatt védtelenül hagyott Rajnán és foglaltak el római területeket. Bóna István szerint a hunok a 400-as évek első évtizedében két irányból, harapófogó szerűen indították meg támadásukat a Kárpát-medencében élő népek ellen. Az egyik szárnyuk Uldin vezetésével az Al-Duna vidékéről kiindulva támadta a szarmatákat. A másik csoportjuk, melynek csak régészeti nyomai vannak Bóna István szerint a Kárpátokat megkerülve Dél-Lengyelországon és Szilézián keresztül jutott el a Morva völgyébe. Bár Bóna hun monográfiájában nem jelöli meg régészeti forrásait, feltételezhető, hogy a Przeworski, a Csernyahov és a Wielbark-kultúra Kárpátoktól északra található lelőhelyeinek felszámolására utalt igen homályosan.²⁴⁹ A klasszikus D1 periódusban valóban igen komoly átalakulásokon megy át a Przeworski-kultúra. A korábbi temetkezési rítusok megváltoznak, ugyanis megjelennek a kis csontvázas temetők, valamint a szórt hamvas rítust is tovább használják. Egyes helyeken – mint az északi Kárpátok előterében – szép fokozatosan feladják területeiket, valamint a telepkeikről jellegzetes kerámiaművességük emlékei is fokozatosan eltűnnek. A korábbi nagy kiterjedésű anyagi műveltség egyes kisebb régiókra koncentrálódik (Kis-Lengyelország), kisebb központok jönnek létre. A keleti steppei típusú leletek megjelenése jól példázza a Kárpát-medencével fenntartott kapcsolatokat. Magdalena Maczynska véleménye szerint igen erőteljes átalakulás érzékelhető a korábbi przeworski területeken a népvándorlás beköszöntével. A lelőhelyek egy részét valóban feladják a D1-es periódusban, azonban a helyben maradók emlékei egészen az 5. század derekáig kimutathatóak. Ők azok a csoportok, akik intenzívebb kapcsolatokat is fenntartanak Attila hunjaival.²⁵⁰

A *Getica* beszámol arról, hogy a hun uralom alatt élő osztrogótok a 400-as évekre keltezhetően a Kárpát-medence térségébe vezettek hadjáratokat. Jordanes Vinitharius bukása utánra teszi Hunimund uralkodását, aki a szvébek ellen viselt háborút sikeresen, valamint fiáét

²⁴⁷ ZÓSIMOS V, 22, 1–3.

²⁴⁸ HEATHER 1995, 10–13; HEATHER 1996, 107.

²⁴⁹ BÓNA 1984, 266; BÓNA 1993A, 21. Bóna utalásai eléggé homályosak, nem tudni pontosan, milyen régészeti leletekre célzott, ugyanis nem nevezi meg a pontos régészeti forrást. Azonban eléggé kétségesnek tűnik, hogy apróbb régészeti leletek (sírleletek, egyéb elszórt tárgyi emlékek) alapján rekonstruálható lenne ez a támadó szárny. Legutóbb Sebastian Brather foglalt állást amellelt, hogy a régészet csupán a maga eszköztárával az írott források adatai nélkül nem képes az eseménytörténet, vagy konkrét politikai események modellezésére, illetve alátámasztására. –522.

²⁵⁰ MACZYNSKA 2003, 185–199.

Thorismudét is, aki pedig a gepidák ellen harcolt. A gót krónikás szerint az Amal uralkodó bár legyőzte őket, azonban a csata közben leesett lováról, és meghalt.²⁵¹ A két hadjárat datálásáról különböző variációk olvashatók a szakmunkákban.²⁵² Jordanes az alábbiakat mondja a Thorismud halála utáni eseményekről: „*Miután meghalt, annyira gyászolták az osztrogótok, hogy negyven éven keresztül nem lépett helyére más uralkodó.*”²⁵³ Thorismudot követő uralkodó Vandalarius fia Valamer volt az osztrogótok élén, aki 447-ben a második balkáni hadjárat idején – amiről szintén Jordanes számol be a *Romanában* – már biztosan az osztrogótokat vezette, így Thorismud halála és a gepidák meghódítása az 5. század elejére (407?) tehető.²⁵⁴ A gepidák ellen viselt hadjáratról ezen túlmenően csak azt tudni, hogy Thorismud uralkodásának második évében történt. Ez alapján Hunimund szvébek ellen vezetett hadjáratának legkésőbb 405 környékén, vagy még azt megelőzően kellett megtörténnie. A 405-ös datálást erősíti meg a 406-os szvéb, vandál, alán áttörés a rajnai limes mentén is.

Természetesen nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a Jordanesnél található évek és időintervallumok korántsem tekinthetőek megbízhatónak. Bár fő forrásunk ez esetben nem szól arról, hogy az osztrogótok mellett hun csapatok is részt vettek volna a hadjáratban, ám az nehezen elképzelhető, hogy a gótok, mint alávetett nép, önállóan vezettek volna támadást, mindenféle hun irányítás, ellenőrzés nélkül. A hunok alávetett népük iránti bizalma egyébként sem lehetett teljes, ugyanis a 375 utáni időszakban többször előfordult, hogy hun uralom alatt élő osztrogót csoportok menekültek nyugatra.²⁵⁵ Egy hun irányítás alatt álló osztrogót sereg azonban teljesen beleillik a 400-as évek elejének hun politikájába.

²⁵¹ JORDANES, GETICA, 250.

²⁵² A kutatók a gepidák hódoltatását különböző időpontokra datálják. 410 körülre lásd: VÁCZY 1940, 81, 418-ra: THOMPSON 2003, 59. Sem Váczy, sem pedig Thompson nem adja meg, mi alapján döntött így.

²⁵³ JORDANES, GETICA, 251. Az adott részlet Kiss Magdolna fordítása: KISS 2004, 92.

²⁵⁴ A Jordanesnél található filológiai problémákra legutoljára Schäfer Tibor hívta fel a figyelmet. Ilyen esettel találkozhatunk a Valamert megelőző osztrogót uralkodóknál is. A 250–252-es caputban is számos egymásnak ellentmondó közlés áll: Vandalarius egyszerre unokaöccse Ermanarichnak és Thorismudnak is, azonban a 80. caput adata itt kimarad, mely szerint Vandalarius Vinitharius fia, holott a két dolog eleve kizárja egymást. SCHÄFER 1997, 100–101. Vandalarius végig passzív szereplője a cselekményeknek, nevén és fiain kívül semmi konkrétum nem tudunk meg róla, sem a státuszát, sem pályájának kiemelkedőbb eseményeit. Nevének jelentése: 'a vandálok előzője', ez mégis utalhat életének egy fontos mozzanatára, a vandálok legyőzésére. Világos, hogy itt Jordanes el akar valamit titkolni, ezért iktat be egy közel negyvenéves interregnumot. A másik szintén elhallgatott részlete a *Geticának* Balamber és Vadamerca frigye. Jordanes szerint Balamber miután megöli Vinithariust, feleségül veszi annak unokáját Vadamercát, de aztán nem szól róluk. Schäfer Tibor ezen ellentmondások feloldására a következő kézenfekvő magyarázatot nyújtja: Vinitharius halála után a gótok feletti uralmat Gesimundra ruházták a hunok, aki hamar elhalálozott, és helyére a félig hun származású Vandalarius került, azonban az új gót uralkodó kisebb ellenállásba ütközött saját uralkodóházán belül. A Vandalariusszal szembenálló másik Amal feltehetően Radagaisus lehetett, akinek története és vándorlása nagyban hasonlított a Vandalarius mellé beiktatott Beremud történetére. SCHÄFER 1997, 103–104.

²⁵⁵ Először Odotheusról van adatunk, aki 386-ban menekült el osztrogótok élén hun uralom alól. Ezt a csoportot a római kormányzat Kis-Ázsiában telepítette le. 398-ban Tribigild nevű vezérük sikeresen visszaverte a Kis-

Jordanes az osztrogótok esetében csak a szvébek és a gepidák elleni hadjáratokról ír, azonban az Amal-ház egyik tagjának, Vandalariusnak a neve arra a következtetésre adhat okot, hogy az osztrogótok részt vettek a vandálok elleni hun támadásokban is. Ezek a harcok nagyjából a szvébek ellen viselt küzdelmekkel egy időben történhettek. Ezt a feltételezést erősítheti az a tény is, hogy a vandálok 406 januárjában már Wormsnál átkeltek a Rajnán, és római területekre értek. Ugyanakkor számolni kell azzal is, hogy maradtak még további vandál csoportok a Kárpát-medencében és az attól északra fekvő területeken, melyeknek pacifikálására 406 után is sor kerülhetett.

Walter Pohl az események értelmezésekor teljesen új nézőpontra hívta fel a figyelmet: elképzelhető, hogy Thorismund gepidák ellen viselt hadjárata a szövegkörnyezet alapján akár későbbre is datálható és egy Amal-dinasztián belüli konfliktust palástol.²⁵⁶ Jordanesnek a hun kori Amal-nemzettséggel kapcsolatos adatai sok ellentmondást hordoznak, így korántsem lehetetlen, hogy az események valóban egy osztrogót belharc emlékeit homályosítanak el. A gót szerző éppen Vandalariusról nem emlékezik meg az adott időszak tárgyalásakor. Felmerül a kérdés, hogy nem a későbbi Nagy Theoderich nagyapjának uralkodását homályosítaná el az osztrogótok háborúja és a negyvenéves interregnum?

Hieronymus egyik 409-re datált levelében megemlíti a gepidákat is a Római Birodalom nyugati határait átlépő és Galliát is fosztogató csoportok között.²⁵⁷ Constantin Diculescu többek között ehhez az eseményhez kapcsolta monográfiájában a szilágysomlyói kincs elrejtését is, aminek gepidákhoz kötése mára már egyre kétségesebbé vált.²⁵⁸ Hieronymuson kívül még egy forrás, Salvianus is megemlékezik a gepidákról a 440-es években.²⁵⁹ Kérdéses, hogy az adott helyen ezekről a gepidákról lehet-e szó, vagy pedig a hun uralom alatt élőkről. A tudós egyházi férfi ugyanitt a szászokat, a frankokat és a hunokat is megemlíti még, ami szintén nem könnyíti meg a válaszadást. A 430-as évektől kezdve Gallia közelében a frankok és a szászok mellett a hunok is feltűntek, mint a rómaiak segédcsapatai, így nem eldönthető, hogy munkájában róluk, vagy pedig a Kárpát-medencében élőkről van szó. Egy további szintén igen homályos

Ázsiára támadó hunokat. Ezt követően Radagaisusról van adatunk, aki 405/406-ban vezette az Itáliába vonuló Birodalmon kívül élő népeket. HEATHER 1996, 103; WOLFRAM 1990, 141.

²⁵⁶ POHL 2000, 180.

²⁵⁷ „*Innumerabiles et ferocissimae nationes universas Gallias occuparunt. Quidquid inter Alpes et Pyrenaeum est, quod Oceano Rhenoque includitur, Quadus, Vandalus, Sarmata, Halani, Gepides, Heruli, Saxones, Burgundiones, Alamanni, et, o lugenda respublica! Hostes Pannonii vastarunt.*” HIERONYMUS, EPISTOLAE, CXXIII, 15; SCHMIDT 1941, 531.

²⁵⁸ DICULESCU 1922, 48–51; SEVIN 1955, 52–53. Azonban ma már egyre több kétely merül fel a szilágysomlyói kincs elrejtésének időpontjával és az azt birtokló etnikum kilétével kapcsolatosan is. Ezekhez összefoglalóan lásd: STARK 1999, 174–175. A kincs gepida voltát legutóbb Volker Bierbrauer és Michael Schmauder is megkérdőjelezte: BIERBRAUER 2006. SCHMAUDER 2007, 229–231.

²⁵⁹ SALVIANUS IV, 14, 67–68; IV, 17, 81.

kútfőadatot is meg lehet említeni a nyugatra szakadt gepida csoportokról: Prosper Havanensis igen hiányos krónikájában megemlékezik arról, hogy a gepidák visszaverték 455-ben a Galliára támadó burgundokat.²⁶⁰ Korábban feltételezték, hogy a 409-ben Galliát fosztogató gepidák egy részét a rómaiak letelepítették a tartományba, azonban problematikus, hogy erről írott kútfő nem emlékezik meg. Felmerülhet az is, hogy ezek olyan kis közösségek voltak, melyeket nem éreztek az antik auctorok sem említésre méltónak. Ludwig Schmidt szerint bár a galliai foedus elképzelhető, de a 455-ös burgund háborúra vonatkozó híradás lehetőségét teljes mértékben kizárta.²⁶¹ Legutóbb Schäfer Tibor vizsgálta meg tüzetesebben Orosiusnak a Birodalmat támadó népekről szóló híradását és arra a következtetésre jutott, hogy a korai egyházatya az adott helyen főként klasszikus bibliai hasonlatokat használ.²⁶² A levélben szereplő 11 nép párhuzamba állítható az Izraelt támadó csoportok felsorolásával. Problematikus, hogy a legtöbb későantik szerző csak a vandálok, szvébek és alánok nevét sorolja fel a 406-os nagy támadás során, pedig feltételezhetően több néptöredék is csatlakozhatott ehhez a gigantikus vállalkozáshoz, azonban csak ez a három csoport tudott a Birodalmon belül tartósabb eredményeket (önálló királyság alapítása) elérni. Schäfer is megkérdőjelezi több Hieronymusnál szereplő csoport tényleges részvételét az eseményekben, ugyanakkor a gepidák esetében valószínűsíti ennek lehetőségét.²⁶³

Bár forrásaink eléggé hiányosak, azonban egyfajta halvány kép mégiscsak kirajzolódik belőlük a századforduló eseményeiről. Az 5. század elején az Al-Duna mellett feltűnő hun Uldin és az egész barbaricumban uralkodó nyugalanság (szarmata és más csoportok vándorlása, a 406-os rajnai támadás) óriási átalakulást hozott a Kárpát-medencében és közvetlen térségében. A gepidákkal korábban többször is szövetségben lévő vandálok ekkor hagyják el java részt korábbi hazájukat. Nem lehetetlen, hogy a Kárpátok hágóin kívül élő csoportjaikkal együtt több gepida közösség is elvándorolt szállásterületéről. Ebben akár a hunok támadása is közrejátszhatott, amit biztos forrásadatok hiányában nem tudunk pontosan keltezni. Az sem kizárható, hogy a helyben maradó gepida közösségek majd csak a Hun Birodalom központjának Kárpát-medencei áthelyezésével kerülnek véglegesen nomád főség alá. Sajnálatos módon a nagyon töredékes és sok bizonytalan (Jordanes tudósítása az Amal dinasztiairól) kútfő nem teszi lehetővé ezeknek az éveknek az értékelésénél a kijelentő mód használatát.

²⁶⁰ „At Gippidos Burgundiones intra Galliam diffusi repelluntur.” PROSPER HAVENANSIS, 5.

²⁶¹ SCHMIDT 1941, 531.

²⁶² SCHÄFER 2008, 185–186.

²⁶³ SCHÄFER 2008, 188 – 189.

III. 1. Hun uralom struktúrája

Manapság egyre nyilvánvalóbb a történeti kutatásban, hogy egy-egy nomád birodalom létrejöttékor a belső és a külső nyomás ugyanolyan erővel volt jelen. A nomád birodalmak genezisének egyik legfontosabb mozzanata mindig egy-egy új vezértörzs, vezérnemzetség és a köré szerveződő erős katonai mag felemelkedése. A vezértörzsek hatalmukat először általában a közeli, rokon törzsekre terjesztették ki, majd fokozatosan meghódították a távolabbiakat is. A felemelkedő nemzetségből egy másik törzs meghódításával vette kezdetét a birodalom gyors szerveződése.²⁶⁴ A megalakult új hatalom elsődleges feladata a terjeszkedés, ami a vezértörzs, vezérnemzetség presztízsét növeli, és biztosítja az uralkodó dinasztia számára a hatalmat.²⁶⁵ A folyamatos politikai és katonai expanzió során más nomád és nem nomád törzseket, törzsszövetségeket, letelepedett csoportokat is uralmuk alá hajtottak. Ilyenkor igen jellegzetes és visszatérő jelenségnek tekinthető, hogy a meghódított csoportok egy része időszakosan eltűnik a forrásokból és ismét csak a nomád birodalom bukásánál találkozhatunk velük.²⁶⁶ A nomád birodalmak egyik jellegzetessége, hogy a legyőzött csoportok politikai egységét nem minden esetben bontották meg, hűségük fejében a meghódítottak vezetői megtarthatták vezető pozíciójukat népük élén.²⁶⁷ A nomád államalakulat létrejöttének másik fontos indikátora a külső nyomás lehetett. Barfield szerint a hszüang-nuk esetében a kínai állam gyakorolt igen nagy hatást a nomád szomszédokra, akiktől az óriási jövedelmek mellett nem egyszer a belső politikai struktúrákat (adminisztráció, államszervezés) is átvették.²⁶⁸

Szintén Barfield volt az, aki 1992-ben megjelent monográfiájában rámutatott a nomád birodalmak rendszerében mutatkozó alapvető kettősségre: külkapcsolataiban elsősorban az autokrata, míg belső szervezetükben főleg a szövetségi jelleg volt a meghatározó. Barfield szerint a nomád uralmi rendszer három szintből tevődik össze. A legfelső szintjén az uralkodó és udvara található, ezt követik a törzsek, törzsszövetségek élére kinevezett kormányzók, akik gyakran az uralkodócsalád tagjai is, majd végül a helyi törzsi vezetők, akiket bár népük

²⁶⁴ KHAZANOV 1984, 164–168; 228–233; CZEGLÉDY 1969, 78–79; KRISTÓ 1996, 79; NÉMETH 1930, 30–34; VÁSÁRY 2003, 21–22.

²⁶⁵ A türk kagánok szakralitásának és uralkodásuk alapjának meghatározója a *qut*, a karizma, melynek elvesztése (természeti csapás, katonai vereségek) akár az uralkodó életébe is kerülhet. A türk és nomád uralkodók karizmájáról és szakralitásukról ír: MÁRTON 1996, 74–75; RÓNA-TAS 1996, 196–197.

²⁶⁶ Több esetben is megfigyelhető, hogy a meghódított nomád csoportok neve egy időre eltűnik a forrásokból. Ez a jelenség gyakorlatilag azt takarja, hogy a külvilág felé elveszítik önállóságukat. A hszüang-nuk esetében erről a jelenségről így számol be a kortárs kínai kútfő: „...így ezek mind hunok lettek és az újjászítók népek most már egyetlen családdá egyesültek”. DE GROOT 2006, 118.

²⁶⁷ CZEGLÉDY 1969, 78–79. Kiváló példák állnak rendelkezésünkre a mongol korból, ahol több eset is ismert az orosz fejedelemségek kapcsán lásd: VÁSÁRY 1986, 295–298.

²⁶⁸ BARFIELD 1981, 45–61.

választ, de ugyanakkor a nomád uralkodónak is hűséggel tartoztak.²⁶⁹ A nem nomád csoportok ugyanígy betagozódtak ebbe a rendszerbe, hűségük fejében megőrizhették szuverenitásukat. Az alávetett közösségek belső öngazgatásuk biztosításáért cserébe elsősorban engedelmisséggel és adóval tartoztak. Mindezek mellett a legfontosabb, amit a vezető nomád törzsek elvárhattak az általuk meghódítottaktól, bizonyos számú katonai haderő kiállítása volt, amit az uralkodó bármikor felhasználhatott saját céljaira. A mongol kánnál követségben járó Plano Carpini szemléletes példát hoz erre: „A meghódolóktól ezeket követelik: szálljanak velük együtt hadba bárki ellen, amikor nekik úgy tetszik”.²⁷⁰

A katonai segédnépek a hadjáratok alkalmával a legváltozatosabb szerepköröket töltötték be, de feladatukat nagyrészt harcmódoruk határozta meg. A könnyűlovasokból álló kutrigurokat Baján avar kagán 567-ben Dalmácia felprédálására küldte.²⁷¹ Szintén az avarok mellett harcoltak Konstantinápoly 626-os ostrománál a gepida és szláv segédcsapatok is, akik feltehetően a nehéz- és a könnyűgyalogság szerepét töltötték be az alapvetően nehézlovas harcmódort képviselő avarok mellett.²⁷² A segédnépek fontos szerepe volt még az elővéd és az utóvéd biztosítása. A *De Administrando Imperio* 39. fejezetének tudósítása szerint a magyarok mellett segédnépként harcoló kabarok a háborúban „az élen jártak”.²⁷³ „Az élen jártak” kifejezést a kutatás az elővéd szerepeként értelmezte, melynek feladata az ellenséggel való első összecsapás és a katonai felderítés volt.²⁷⁴ Az egyik legsúlyosabb vétségnek számított, ha egy alávetett nép nem látta el a segédnépi kötelezettségeit, nem engedelmeskedett a hadba hívó parancsnak. Bayan Čor šine-usu-i felirata szerint az ujgurok a parancsot nem teljesítő seki oguzokat teljesen megsemmisítették.²⁷⁵

Az általánosan bevett nomád hagyománytól a Hun Birodalom nagykirályai sem tértek el, bár Otto Maenchen-Helfen szerint a későbbi nomád berendezkedés mintájául szolgáló Mongol Birodalomhoz viszonyítva egy egyedi, Duna-vidéki struktúra jött létre a hatalmi

²⁶⁹ BARFIELD 1992, 5–8.

²⁷⁰ PLANO CARPINI VII, 2. Az idézett szöveget Ruitz Izabella fordította.

²⁷¹ A kutrigur támadás emléke Meander Protéktor fragmentumaiban maradtak fenn. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 37. Az Avar Kaganátus katonai segédnépeivel és azoknak a hadjáratokban betöltött szerepével az írott és régészeti forrásanyagra támaszkodva utoljára Nagy Katalin foglalkozott. NAGY 2007.

²⁷² SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 180. A könnyű- és nehézlovasság hagyományos alapon történő értelmezése ellen Négyesi Lajos emelte fel szavát. Négyesi szerint a felosztást alapvetően nem a védőfegyverzet súlya alapján kellene elvégezni, hanem a terminológiának inkább a lovasságnál megjelenő két alapvető harcmódort kellene meghatározni. A könnyűlovasság, a védőfegyverzet súlyától függetlenül alapvetően támadó, nagyobb manőverező képességű feladatok, míg a nehézlovasság kisebb manőverező képességgel főleg védelmi feladatok végrehajtására képes. NÉGYESI 2000, 375–378.

²⁷³ DAI, 37.

²⁷⁴ GÖCKENJAN 1972, 36; KRISTÓ 1980, 115; SZÜCS 1992, 288.

²⁷⁵ BAYAN ČOR K3–k4. A forrás bár kissé túlzó, feltehetően a politikai kereteiket verték szét, nem teljesen fizikálisan semmisítették meg őket. A felirat új kritikai kiadása: BERTA 2004, 304. Hasonló büntetésben részesültek a mongol korban a szaratul nép ellen segítség küldését megtagadó tangutok is a *Mongolok Titkos Történetének* tudósítása szerint. MTT, 128.

centrumnak a római határok mellé történő áthelyezésével.²⁷⁶ Az Európában a 370-es évek során megjelenő és birodalmat alapító hunok hódoltatott és segédnépeinek jelentős hányadát a különböző germán nyelvet beszélő törzsek alkották. A hunok a fentebb vázolt nomád gyakorlatnak megfelelően meghagyták az alávetett germánok belső politikai integritását; vezetőiket, akik hűek voltak hozzájuk, továbbra is maguk választhatták.²⁷⁷ A germánok és nomád vezetők közötti viszony alapvető átértékelésére került sor nemrég, melyhez Schäfer Tibor munkái nagymértékben hozzájárultak.²⁷⁸ A sematikus úr–szolga viszony helyébe egyre inkább az egyenlő, egymással együttműködő felek kapcsolatának képe kezd kirajzolódni. A Hun Birodalom sikereinek alapját a vezető réteg közötti szoros kapcsolatok teremtették meg. Schäfer Tibor szerint a Kárpát-medencei nomád birodalom egy laza, a különböző törzsek között fennálló szövetség volt, ahol az uralkodó nem korlátlanul gyakorolta hatalmát. A nagykirály fő feladata a presztízsjavak biztosítása és szétosztása volt. Ezek alapján a különböző népek közötti legfőbb összekötő kapocsnak a közös zsákmányszerzés bizonyult, valamint ezt követően a megszerzett javak védelme és biztosítása.²⁷⁹ Természetesen az értékek felhalmozása a hatalommegtartás elengedhetetlen eszköze volt a különböző népek között, ugyanis a hun főuralkodóktól megszerzett javakat a germán törzsfők újraosztották katonai kíséretük között. Bár tény, hogy a germán és a különböző iráni csoportok igen magas pozíciókat vívtak ki maguknak – ami némi anakronizmust is eredményezett a rendszerben –, azonban a birodalomban a nomád hatalom autokratikus arculata alapvetően megmaradt, mint arról a források is igen szemléletesen beszámolnak.²⁸⁰ A nomád uralom alapvetően nem területiális alapokra épült, hanem népek és személyek függőségén alapult.

III. 3. Részvétel a hunok hadjárataiban

Szerencsés módon a Hun Birodalom vezető rétegének összetételéről és a hadjáratokban részt vevő segédnépekről is több forrás áll rendelkezésünkre. A gepidákra vonatkozó adatok java része azonban egyértelműen Jordanesnek köszönhető, aki mint korábban is felhívtuk rá a figyelmet, főként a három etnikum (nyugati és keleti gótok, gepidák) rokonságáról vallott nézetek miatt szerepelteti a keleti germán népcsoportot munkájában.

²⁷⁶ MAEANCHEN-HELFEN 1978, 97.

²⁷⁷ POHL 1980, 244. WENSKUS 1961 75, 95.

²⁷⁸ SCHÄFER 1997; SCHÄFER 2001A; SCHÄFER 2001B.

²⁷⁹ SCHÄFER 2001B, 27.

²⁸⁰ STICKLER 2002, 98.

409 után közel három évtizedig nem említene forrásaink a hunok mellett harcoló germán (utoljára a szkíreket) segédnépeket. Érdeemes megjegyezni azonban, hogy ez a közel három évtized, vagyis Uldin halála és Attila trónra kerülése közötti időszak a hun történelem egyik forrásokban legszegényebb korszaka.²⁸¹ Ruga és testvéreinek (Oktar, Mundzuk) korából egy kisebb balkáni betörésről (422) és nagyrészt a Nyugatrómai Birodalomnak nyújtott katonai segítségekről vannak csupán adataink. A hunok Aëtium többször is megsegítették, mind a Birodalmon belüli riválisai, mind pedig a Galliára törő nyugati gótok, frankok, bagaudák, burgundok ellenében.²⁸²

Wirth szerint a Hun Birodalom belső problémái miatt nem hallani a 409-et kövöző időszakban a különböző alávetett segédnépekről.²⁸³ Erre példaként a Jordanesnél szereplő Beremud történetét hozza fel.²⁸⁴ A 400-as évek elején meghódított népek integrálása a Hun Birodalomban valóban számos nehézségbe ütközhetett, de itt is csak feltételezésekre vagyunk utalva. A belső konszolidáció mellett feltehetően ennek az időszaknak a végére esik a Hun Birodalom Rajna vidékéig tartó nagy expanziója is, mely során a különböző germán törzseket folyamatosan uralmuk alá hajtották.²⁸⁵ A Rajna vidéken élő germán csoportok hódoltatására utalhat az egyedül Sókratés egyházatyánál megőrzött 430-ra keltezhető hun–burgund háború története is.²⁸⁶ Feltehetően ebben az időszakban kerül át keletről a hun hatalmi központ is a Kárpát-medencébe, a két birodalomfél határainak előterébe. Ruga már biztosan innen indítja el hadait Aëtius megsegítésére, valamint a hun királysírok Dunától északra lévő helyzetéről

²⁸¹ THOMPSON 2003. 61.

²⁸² MAENCHEN-HELFEN 1978, 60–62; WIRTH 1999, 41–43.

²⁸³ WIRTH 1999, 41.

²⁸⁴ WIRTH 1999, 41; JORDANES, GETICA, 179, 251. – Beremud nevét és történetét három alkalommal is megemlíti Jordanes: az Amal-geneológia felsorolásánál a 81., a nyugati gót Theodericus uralkodásánál a 179., és Thorismud halála után a 251. caputban. JORDANES, GETICA, 81, 179, 251. A 179. és a 251. fejezet azonban ellentétes információkat közöl Beremudnak és fiának Vetericusnak a nyugati gót tolosi királyságba jöveteléről (427). A 179. fejezetben Jordanes szerint azért érkezik az egyenesen Ermanarichtól származó Amal nyugati testvéreihez, hogy ott könnyebben hatalomra juthasson, míg a 251. caputban már a hun uralom miatt megaláztatás miatt kénytelen elhagyni Beremud fiával együtt az osztrogótokat. JORDANES, GETICA, 179, 251. Wolfram álláspontja szerint Beremud a hunok elől menekül el nyugati rokonaihoz. Wolfram 1990, 257–258. Heather hívta fel arra a figyelmet, hogy Beremuddal és utódaival kapcsolatban több kronológiai probléma is adódik. Beremud unokájáról, Eutharicusról, 515-ös Theoderich lányával kötött házasságakor megjegyzi, hogy korára nézve ifjú. Ez azonban elég nehezen magyarázható Jordanes értesülése szerint, ugyanis Eutharicus apja Vetericus már 419-ben biztosan élt. HEATHER 1989, 106. Christensen szerint Beremud története megegyezik Theoderic apai nagybátyjának Vidimernek a történetével, így nem zárható ki, hogy a megváltoztatott geneológia célja az első unokatestvérek közötti házasság tényének elfedése lenne. CHRISTIANSEN 2002, 152.

²⁸⁵ Attila és Bleda a margusi békeszerződés után állítólag folytatták a Scythiában élő népek hódoltatását, mely során fennhatóságukat az Óceán partján élő népekre is kiterjesztették. THOMPSON 2003, 71–72.

²⁸⁶ SÓKRATÉS, VI, 30. Ha az elbeszélésből a csodás elemeket elhagyjuk, akkor egy 430-ban a burgundok ellen vezetett hun hadjárat képe bontakozik ki. A hunokat vezető király Uptar feltehetően azonos volt Ruga fivérével Oktarral. A támadó hun csapatokat feltehetően uralkodójuk váratlan halála zavarhatta meg, így arathatott győzelmet felettük a jóval kisebb számú burgund sereg. MAENCHEN-HELFEN 1978, 60–62; THOMPSON 2003, 64.

beszámoló információk is ezt a feltevést erősítik.²⁸⁷ A hun ordu Kárpát-medencei megjelenésével már biztosra vehető, hogy a gepida csoportok is hun főség alá kerültek. A Duna vonalán ekkor egy igen nagy hadi potenciállal rendelkező új államalakulat jön létre, mely az erős keleti csoportok mellett főként germán és iráni alattvalóira támaszkodik.

A Hun Birodalom politikájára az elkövetkezendő időszakban a nyugat segítése és a keleti birodalomfél tartományainak pusztítása lesz a jellemző.²⁸⁸ Feltehetően, bár források nem számolnak be minden esetben róluk, de a hun ordu Kárpát-medencébe kerülésével a gepidák is bekapcsolódnak nomád vezetőik hadjárataiba. Döntő változás 445 körül állt be a Hun Birodalom és a gepidák életében is, ugyanis Attila megölette bátyját, Bledát, és így a hunok egyedüli ura lett.²⁸⁹ Attila első önálló hadjáratát a Keletrómai Birodalom ellen vezette 447-ben. Az alkalmat a 447 januárjában bekövetkezett nagy földrengés szolgáltatta, melynek során számos balkáni várost ért óriási kár, sőt magának Konstantinápolynak a falai is leomlottak.²⁹⁰ A helyzet a korábbiakhoz képest megváltozott, mert a keletrómai haderő ennél a kivételes alkalomnál otthon állomásozott. A perzsák sem jelenthettek problémát a keleti birodalomfélnek, mert 441-ben egy igen hosszú békét kötöttek velük, mely egészen 502-ig maradt érvényben.²⁹¹

A hadjáratban résztvevő népekről Jordanes a *Romanában* közöl adatokat: A gót szerző szerint Attilát a hadjáratra elkísérte Ardarich, a gepidák királya, Valamer, az osztrogótok ura és számos más törzs és vezetőik is.²⁹² Sajnos nincs egyéb információnk arról, hogy a hadjáratra érkező segédnépek milyen szerepet tölthettek be a harcok folyamán. A gepidákon és az osztrogótokon kívül a *Romana* nem nevezi meg a hadjáraton résztvevő többi népet. Lehetséges, hogy a hunok elsősorban a dunai limeshez közelebb élők közül egészítették ki csapataikat, a Rajna vidék germán törzseit például nem mozgósították, mint a későbbiek során sem. Ez egyébként is nehezen lett volna kivitelezhető, mivel a váratlan események miatt gyorsan fel kellett állítani a támadó seregeket. A Rajna menti népekkel kapcsolatban felmerül

²⁸⁷ STICKLER 2002, 105–107.

²⁸⁸ A két fél között kialakuló pozitív kapcsolatot több adat is erősíti. Többek között közös hadjáratokat vezettek Galliába, éppen ezért notariusokat küldnek a hun orduba, akik a latin és a görög levelezéseket is intézni tudják. Ez lehet az első lépés a központi adminisztráció kialakulása felé, azonban csak a személyi függőségről vannak inkább adataink jelen esetben. STICKLER 2002, 105–107.

²⁸⁹ A testvére, Bleda elleni puccsban Attila Bóna István véleménye szerint felhasználta germán szövetségeseit is, a szkír Edikát, a testőrség parancsnokát és a hun orduhoz legközelebb lévő gepidák erőit is, akiket Ardarich vezetett: BÓNA 1993A, 57. A korszak kútfőiben azonban erre vonatkozó adat nem található, így ezek java része spekuláció. A Bleda megölését bemutató források: JORDANES, GETICA, 181; MARCELLINUS COMES, 445; PRISKOS, FRAG. 9.

²⁹⁰ BÓNA 1993A, 75; WOLFRAM 1991, 191.

²⁹¹ MAENCHEN-HELFEN 1978, 81.

²⁹² „Hunnorum rex Attila iunctis secum Gepidas cum Ardarico, Gothisque cum Valamir, diversasque alias nationes suis cum regibus, omnem Illyricum Traciamque et utramque Daciam, Mysiam et Scythiam populatus est.” JORDANES, ROMANA, 331.

az a probléma is, hogy mennyire terjedt rájuk ki és milyen jellegű volt a hun fennhatóság, valamint milyen mértékben érintette őket a katonai kontingensek küldésének kötelezettsége. A fő terület, ahonnan az alávetett népek érkezhettek a hadjáratra, a Kárpát-medence és közvetlen térsége lehetett, vagyis a hun ordu környezete.

A hun hadigépezetben először ennél a támadásnál említik meg nagyobb számban a germán segédcsapatokat, ami alapján több szerző is arra következtetett, hogy a hun harcmódor és taktika jelentős mértékben átalakult. Ha azonban megnézzük a különböző forráshelyeket, akkor jól láthatjuk, hogy a Hun Birodalom megalakulásától kezdve folyamatosan alkalmazta a különböző alávetett etnikumokat a harcokban. Először a keleten élő gótokról, majd a szkírekről, később pedig a rugiakról is vannak elszórt kútfőadataink.²⁹³ Igen gyakori esetnek számít, hogy a különböző magas kultúrákból származó írott források csak a nomád birodalomnak nevet adó törzs nevét szerepeltetik a harci cselekményeknél. Éppen ebből fakadóan nagyon nehéz azt a pontos időpontot megragadni, amikortól kezdve a gepidák is bekapcsolódnak a hun hadigépezet működésébe. Esetükben a képet az is tovább torzítja, hogy hun uralom alá kerülésük pontos dátuma sem áll rendelkezésünkre. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy több kisebb forrásutalás is szól a 440-es évek előtt is a germánok részvételéről a hunok melletti hadjáratokban, akkor nem elképzelhetetlen, hogy a gepidák már legkésőbb a 420-as évektől kezdve szintén megtalálhatók ezekben a seregekben.

A hunok harci kultúrája feltehetően a germán csoportok tömeges integrációjával sem változott meg alapvonásaiban, hiszen az első behódoló népek – akik a steppe vidéken éltek – szintén a lovas harcászathoz voltak szokva.²⁹⁴ Manapság főként régészek körében vetődött fel

²⁹³ Szkírek 408-ban: SÓZOMENOS, IX, 5; a rugiak esetleges feltűnésére 441-es hadjáratnál lásd: PRISKOS, Frag. 5. BLOCKLEY 1981, 380. A hadjáratot vezető Valpist Wirth minden ok nélkül a szkírekhez köti. WIRTH 1999, 73.

²⁹⁴ A germánokat szinte kizárólagosan gyalogosként képzeltek el az antik auctorok tudósításai alapján, valószínűleg ezért alakulhatott ki az a kép a szakirodalomban, hogy a germán törzsek harcosainak alkalmazásával nagymértékben lelassultak az 5. század elején még gyors hun hadjáratok. Korábban Thompson hívta fel a figyelmet arra, hogy a germán törzsek körében a legkorábbi időtől kezdve (Caesar, Tacitus) történik utalás lovasokra. THOMPSON 1958, 5. A hun fennhatóság alatt élő törzsek harcászataival kapcsolatban kevés forrás maradt ránk. Legtöbb adatunk az osztrogótokról áll rendelkezésünkre, ám ezeknek a döntő hányada is inkább a hun uralom megszűnte utáni időszakból származik. A már igen korán a steppevidékre kijutó gót törzsek harcászataira igen jelentős hatást gyakorolhattak az iráni nyelvet beszélő nomád szarmaták és alánok. Ezekről a népektől nem a nehézlovas harcászat elemeit is elsajátíthatták a gótok. WOLFRAM 1990, 302–303; SCHÄFER 2004, 20. A 4. század végétől kezdve a keleti területeken élő gót törzsek az antik auctorok leírásaiban előszeretettel jelennek meg lovas harcosként. A 4. század végéről a hadrianopolisi csata leírásánál feltűnnek az osztrogót lovasok, akik váratlan megjelenésükkel eldöntik a harcok kimenetelét. Vegetius katonai kézikönyvében, amely a 430-as évekre datálható külön kiemeli az alánok és a hunok mellett a gót lovasság erejét: „*nam licet exemplo Gothorum et Alanorum Hunnorumque equitum arma profecerint...*”. VEGETIUS, I, 20. A hun kort követően a balkáni 478–479-es osztrogót harcok eseményeinél Malchus egyik fragmentumában olvasható, hogy egy-egy osztrogót harcos két-három lóval indult csatába. MALCHUS, FRG. 18, 2. Az osztrogótok körében még közel egy évszázaddal később, a 6. század derekán is javarészt a nehézlovasság alkotja a fő csapatnemet a hadseregen belül. Prokopios a gót háború eseményeinek leírásánál megkülönbözteti a karddal és lándzsával harcoló gót lovasokat a bizánciak lovasíjász nomád segédcsapataitól. PROKOPIOS, DE BELLO GOTICO,

annak lehetősége, hogy éppen a fordított folyamatok zajlódhattak le és a Kárpát-medencei germán közösségek egy része idomulhatott jelentős mértékben a hun harcmódorhoz, amit jól mutat a Kárpát-medencéből származó harcos elit sírjainak igen egységes arculata.²⁹⁵ Az kérdésesnek tűnik, hogy a germán csoportok egész népessége átvette volna a hun kultúra harci vívmányait. Annyi azonban bizonyos, hogy a vezető réteg és kísérete teljes mértékben hasonult a hun uralkodók reprezentációjához és hadi szokásaihoz is.²⁹⁶

Attila következő támadását a korábbi szövetséges Nyugatrómai Birodalom ellen intézte 451-ben. A Galliát sújtó hadjárat valószínűleg a hunok és a nyugatrómai kormányzat között húzódó évtizedes problémák végkifejletének tekinthető.²⁹⁷ Attila Galliába készülő seregéről a késő római irodalom kiemelkedő alakja, a kortárs Sidonius Apollinaris is beszámolt. Szerinte a Gallia ellen támadó erőket a hunok mellett a rugiak, gepidák, gelonok, burgundok, szkírek, bellonotok, neuroiok, basztarnák, thüringek, burkteránok és frankok alkották.²⁹⁸ Sidonius népfelsorolásában található olyan, az 5. században már nem létező népek, mint a basztarnák, brukteránok, gelonok és a neuroiok, ellenben a bellontok sohasem éltek, mivel az antik irodalom kreálmányának tekinthetőek.²⁹⁹ A gepidák, a szkírek, a rugiak feltehetően ott voltak a hunok mellett, hiszen már az ezt megelőző hadjáratokban is részt vettek nomád uraik oldalán. Érdekes módon a hunoknak legrégebben meghódoló osztrogótok kimaradtak ebből a felsorolásból. Azonban Jordanes a *Geticában* a Galliai hadjárat sorsdöntő csatájában, a mauriacumi ütközetben, több ízben is megemlíti az osztrogótokat.³⁰⁰ Nem

I, 27, 27–29. A forrásadatok fényében a kizárólagosan gyalog harcoló germánokról alkotott sematikus kép a gótok esetében szertefoszlani látszik. A többi hun uralom alatt élő törzsről nincsenek ilyen részletes információink.

²⁹⁵ Jaroslav Tejral több esetben is már nomadizált germán csoportokról beszél a Kárpát-medencében. A hosszú hun kardok, melyek igen gyakran kerülnek elő a sírok anyagából főként lovas hadviseléshez használhatóak. TEJRAL 1999, 267; TEJRAL 2008, 82–86; ANKE 2007, 220. Bodo Anke szerint a vezetők és fegyveres elitjük ezeket a fegyvereket átvették. A többi fegyveres azonban csak a nekik tetsző elemeket, mint a könnyű keskeny pengéjű langsxokat, kezdi el alkalmazni, amit tudnak a test-test elleni közelharcban is használni. ANKE 1998, 83. ANKE 2007, 224.

²⁹⁶ Megőriznek sok mindent a saját kultúrából a germán csoportok is, hiszen a sírokban gyakorta pajzsok is megjelenik a hosszú kétélű lovassági kard mellett. TEJRAL 1999, 260–262. A hun kor után is használják a keskeny pengéjű langsxokat és a háromélű nyílhegyeket, főként a Kárpát-medence térségében. ANKE 1998, 68–69. QUAST 1999; TEJRAL 2002. 503–504.

²⁹⁷ THOMPSON 2003, 110–113. A hadjárat megindításának egyik lényeges momentumak lehetett, hogy időközben császárváltásra került sor a keleti udvarban. II. Theodosius helyét Markianos császár foglalta el, aki szakított elődjének politikájával és megtagadta a hunoknak fizetendő évpénzek folyósítását. WOLFRAM 1991, 199. A nyugatrómai hercegnő kezének legendás megkérése és a vandál segítség a nyugati gótoknak szintén felmerült már, mint a galliai hadjárat egyik kiváltó oka. A hun vezetés azonban a 450-es évekig igen kiváló kapcsolatot ápolt a Nyugatrómai Birodalommal. Újabban Fischer vetette fel, hogy a támadás hátterében sokkal inkább sejthető a Priskosnál megőrzött frank hercegek története. A német szerző szerint Attila támogatása és seregeinek fellépése miatt kötött végül szövetséget a nyugati gót uralkodó Ätiuszal. FISCHER 2008, 188–190.

²⁹⁸ „... *pugnacem Rugum, comitante Gelono Gepida trux sequitur...*” SIDONIUS APOLLINARIS, VII, 319–325.

²⁹⁹ THOMPSON 2003, 114.

³⁰⁰ JORDANES, *GETICA*, 192–217. Jordanes mellett Damaskios is előkelő helyet biztosít Valamirnak Attila mellett, a hun uralkodó kíséréjeként (οἰκεῖος) tartja számon. SCHÄFER 1997, 128–129.

valószínű, hogy ne vettek volna részt a 451-es galliai hadjáratban, mely igen nagy zsákmány megszerzésének lehetőségével kecsegtetett. A hun ordu közelében élő germán szövetségesek mellett először mutathatóak ki más germán csoportok is a nomád hadsereg kötelékeiben. A thüringek és a frankok szállásterülete a hun hadsereg felvonulási útjába esett, így nem lehet véletlen részvételük sem a harcokban.³⁰¹

Sidoniusén kívül még egy népfelsorolás maradt fenn Paulus Diaconusnál. Bár a forrás kissé kései, ám Sidoniussal ellentétben egyetlen olyan törzsi-politikai formáció sem szerepel benne, amelyik nem ebben a korban létezett. Feltételezhető, hogy a langobard szerző népjegyzékének összeállításakor nagyban támaszkodott Jordanes nedaoi csatájának felsorolására, valamint más 5. századi művek adataira is. Paulus Diaconus a gepidákat Ardarich, az osztrogótokat Valamer vezetésével, s a markomannokat, kvádokat, szvéveket, herulokat, turkilingeket, és rugiakat említi.³⁰² A gepidák, az osztrogótok, a rugiak ugyanúgy megtalálhatók ebben a felsorolásban, a szkíreket pedig uralkodó dinasztiájuk, a Turkiling dinasztiával jelezte a langobard szerző.³⁰³

A hunok a gepidákkal, osztrogótokkal, rugiakkal, szkírekkel a Duna mellett indulhattak el a folyó felső folyásirányát követve, majd pedig a mai Közép-Németország területét elérve csatlakozhattak hozzájuk thüring szövetségesek, a Rajna mellé érve pedig a burgundok maradékai és a frankok gyarapították a hun haderő létszámát.³⁰⁴ A hadjárat folyamán végbement események közül egyedül a mindent eldöntő mauriacumi (a köztudatban

³⁰¹ A frank részvétel esetében a források alapján nem eldönthető, hogy a már római területeken élő, vagy pedig a Rajna vidéki csoportok vettek részt a hadjáratban. Altheim szerint ebben az esetben a frankok két ágának, a ripuárinak és a szálinak a hatalmi rivalizálásáról lehetett szó. Véleménye szerint a száli frankok jelentős része Attilát támogatta, míg a kisebbik részük a ripuári frankokkal együtt Aëtius mellett foglalt állást. ALTHEIM 1959, 320. Bóna biztos benne, hogy a hunok oldalán is harcoltak frankok, sőt a rajnai frankok egy jelentős része, és feltehetően a száli frankok, Childerik vezetésével támogatták Attilát nagy galliai hadjárata során. BÓNA 1993a, 113–117. A frankok jelenléte a hunok oldalán, a hadjárat idején biztos, ám a források alapján nem lehet eldönteni, hogy Childerich valóban Attila szövetségese volt-e. Sidonius Apollinaris frank adatánál nem meghatározható, hogy a galliai, vagy pedig a Rajna mentén élő csoportokra célzott-e a galliai kortárs. Priskos tudósításából sem derül ki, hogy a frankok melyik törzsében robbant ki belviszály, és így valóban azonosítható lenne-e a forrásban szereplő idősebb fiú Childerikkal. Forrásaink: FREDEGAR II, 53; PRISKOS, FRAG. 20.

³⁰² PAULUS DIACONUS, HISTORIA ROMANA, XIV, 2.

³⁰³ A Turkiling elnevezés elsősorban Odovacer kori forrásokban fordul elő. A dinasztia három tagja ismert név szerint is: Edika, aki Attila hadvezére volt; valamint az ő két fia Hunvulf és Odoacer. SCHMIDT 1941, 99. A bakodpusztai gazdag, 5. század második felére keltezhető sírokban korábban a dinasztia női tagjait feltételezi a régészeti kutatás. KISS 1983A, 101–112. Természetesen mára ez a vélemény egyre nehezebben tartható.

³⁰⁴ WIRTH 1999, 99. Bernard S. Bachrach végzett számításokat a Galliába vonuló hun erők létszámáról. Véleménye szerint az osztrogótoknak körülbelül 20000 a gepidáknak 10000 körül lehetett a potenciálisan hadra fogható embereik száma. A hunokkal és a többi meg nem nevezett a hadjáratban résztvevő néppel együtt a Galliára támadó sereg összlétszáma Bachrach számítása szerint nagyjából 40–50000 fő lehetett. BACHRACH 1994, 64–67. A számításokkal kapcsolatban felmerülő legnagyobb problémát az jelenti, hogy nem számol azzal, hogy ekkora sereg esetén mekkora ellátásra és utánpótlásra lenne szükség. Valószínűbb, hogy ennél a számnál jóval kevesebben vettek részt a hadjáratban. Csak 2000 lovas esetén, mint ahogyan arra már az 1066-os normandiai hadjáratban rámutattak, legalább havi 300–300 tonna takarmányra volt szükség. Erre és az irreális középkori számadatokra vonatkozóan lásd: VESZPRÉMY 2006, 519.

catalaunumiként elterjedt) csata kapcsán említi meg kizárólagos forrásunk, Jordanes a hunok mellett harcoló gepidákat.³⁰⁵ A csata tényleges jelentőségéhez nem férhet kétségünk, hiszen arról még a fél évszázaddal később keletkezett *Lex Burgundionum* is történeti vízvázalasztóként emlékezik meg.³⁰⁶ Érdekes momentum, hogy Jordanes *Geticájának* leírásán kívül a többi nyugati krónika nem szól a hun haderő összetételéről, minden esetben csak a hunok és ellenfeleik, a rómaiak és a nyugati gótok szerepelnek a csata résztvevőiként.

A mauriacumi csata leírásánál Jordanes kizárólag az osztrogótokat és a gepidákat nevezi meg név szerint az Attilát erősítő törzsek közül. Hasonló megoldással találkoztunk már a *Romana* 331. fejezetében is. Ennek oka feltehetően szintén az lehetett, ami miatt a gepidák több ízben is előfordulnak a gót szerző munkájában: Jordanes és a gót hagyomány is rokonnépnek ismerte a gepidákat.³⁰⁷ A küzdelem lefolyását tekintve számos momentum homályos, Jordanes feltehetően Cassiodorust másolva korábbi görög irodalmi tradíciókat emelt át művébe, amit a retorikai elemek és szentenciák is alátámasztanak.³⁰⁸ A csata előtti éjszaka állítólag tizenötezer frank és gepida csapott össze egymással.³⁰⁹ Az itt szereplő számokat azonban erős túlzásnak tekinthetjük, hiszen ez idő tájt egy germán nép lélekszáma sem nagyon haladhatta meg a 20000–25000 főt.³¹⁰ A gepidáknak ebben az esetben bizonytalan bármiféle elővéd vagy felderítő szerepet tulajdonítani, ugyanis a gót auctor által leírt esemény inkább a harc gigantikus voltát kívánja kiemelni. Jordanes szerint Attila a csata folyamán az osztrogótokat Valamer vezetésével, valamint a gepidákat Ardarich vezetésével az egyik szárnyra állította, szembe a nyugati gótokkal. A harcok során a nyugati gót uralkodót, Theoderichet az egyik verzió szerint egy osztrogót harcos, Andag lövedékével (*telo*) ölte meg.³¹¹ Ebben az esetben Jordanes egy „családi tradíciót” örökíthetett meg, mivel Jordanes Andag fiának, Gunthigisnek volt a jegyzője.³¹² Jordanestől tudjuk, hogy Gunthigis és ősei is az Amal család mellékágából származnak. Jordanes leírásában így természetesnek hathat, hogy egy Amal családhoz tartozó személy öli meg a nyugati gót királyt. Az osztrogótok és a gepidák vezette szárnyat visszaszoríthatták, mivel a vizigótok rátámadtak az Attila vezette

³⁰⁵ JORDANES, *GETICA*, 192–217. A galliai hadjáratban Jordanes leírásán kívül elsősorban a galliai szentéletrajzok nyújtanak még némi támpontot, bár ezeknek némely adatát kellő forráskritikával kell kezelni. Az irodalmi hagyománnyal kapcsolatban lásd: BARNISH 1992, 45–47.

³⁰⁶ *LEX BURGUNDIONUM*, XVII, 1.

³⁰⁷ JORDANES, *GETICA*, 94–95; CHRISTIENSEN 2002, 337–339.

³⁰⁸ BARNISH 1992, 39–41. Jordanes más csatáinak leírása is tükrözi, hogy szerzőnk nem minden esetben volt tisztában a harcok lefolyásával, az általa leírt összecsapások minden esetben egysíkiúak; véres, test-test elleni küzdelmekről szólnak. Valószínűleg a gót auctor nem volt jártas a hadművészetben.

³⁰⁹ JORDANES, *GETICA*, 217.

³¹⁰ SCHÄFER 1997, 120.

³¹¹ JORDANES, *GETICA*, 209.

³¹² JORDANES, *GETICA*, 266.

centrumra, ami a hunok visszavonulását vonta maga után.³¹³ A galliai hadjárat további szakaszából nincs több adatunk a gepidák részvételéről. A hun csapatok ugyanazon az útvonalon térhettek vissza szállásaikra, amelyiken jöttek. A visszavonulás közben a szövetséges thüringek és frankok védhették a főerők hátát a várható ellenséges támadásoktól.³¹⁴

A soron következő 452-es itáliai hadjáratával kapcsolatban nincsenek adataink arról, hogy mely népek vettek részt benne. Prosper munkájában csak annyit közöl például, hogy Attila a Galliában elszenvedett embervesztéseket pótolta.³¹⁵ Az itáliai hadjárat lehetett az utolsó olyan hadi esemény, melyen germán segédnépek részt vehettek a hunok oldalán a Hun Birodalom felbomlását megelőzően.

III. 4. A gepida vezetés a Hun Birodalomban – Ardarich és a vezető réteg

Jordanes korábban ismertetett Fastida története óta az első gepida király a hun korban tűnik fel Ardarich személyében. Ardarichról először a 447-es balkáni hadjárat kapcsán van információnk, a források hézagossága miatt nem tudni, hogy mióta tölthette be ezt a tisztséget népe élén.³¹⁶ Bóna véleménye szerint Ardarich és a hozzá hasonló előkelők, azaz *logadé*sek csak Bleda 445-ös meggyilkolása után kerülnek be a hun Birodalom vezetésébe. Bóna úgy vélte, hogy Attila személyes hatalmát ezekre a hozzá hű személyekre és katonai kíséretükre alapozta, ami a Hun Birodalom struktúrájának megváltozásával is együtt járt.³¹⁷ A belső keletkezésű és a részletesebb külső források hiányában azonban ezt nem lehet ilyen egyszerűen kijelenteni. Timo Stickler szerint a hun uralom struktúrájában már korábban is elképzelhetőnek látszott, hogy az alávetett népek és azok előkelői ugyanolyan fontos pozíciót töltöttek be.³¹⁸ Az első bizonytalan adatok ezzel kapcsolatban Sozomenostól származnak, aki művében elsőként említi a *logadé*seket Uldin al-dunai hadjáratánál.³¹⁹ Sajnálatos módon a Hun Birodalom belső struktúrájába és működésébe csak az Attila-korban – Priskosnak és Jordanesnek köszönhetően – láthatunk bele, a korábbi időszakról csak nagyon szórványos adatokkal rendelkezünk. A nem hunszármazású személyek említése, valamint a különböző germán törzsek részvétele a hadjáratokon azonban mind azt a lehetőséget sejtetik, hogy ez a

³¹³ JORDANES, GETICA, 210–213.

³¹⁴ WIRTH 1999, 104.

³¹⁵ PROSPER, 1367.

³¹⁶ JORDANES, ROMANA, 331; JORDANES, GETICA, 199.

³¹⁷ BÓNA 1993A, 58–60.

³¹⁸ STICKLER 2002, 98.

³¹⁹ SOZOMENOS, 9, 5, 4.

rendszer már jóval Attila uralkodása előtt kialakult, ő csak egy kész struktúrát örökölt. A 440-es és 50-es években a germán előkelők biztosan kiemelkedő pozíciókat töltöttek be a hun állam vezetésében. A birodalom folyamatosan bővülő alávetett csoportjaival egyfajta új, hatalmasra növekedett katonai koalíciót hozott létre a római határok mentén. Feltételezhető, hogy egyfajta közös csoportidentitás is kialakulhatott ebben az esetben, azonban ez – mint ahogyan a hun hatalom felbomlása is szemlélteti – nem írta felül a már meglévő csoporttudatokat. A hun főség nem egy új egységes „hun etnikai tudat” bölcsője volt, csupán a harcos elit körében alakulhatott ki egyfajta új identitásképző folyamat.³²⁰ A hun uralkodók presztízse meghatározhatta birodalmának állapotát és erőviszonyait is. Az uralkodói hatalom erejét jelezték a sikeres hadjáratok és portyák, valamint az ezek révén kifacsart nagyobb arányú sarcok is. Az igazi összetartó erőt ezek között az etnikailag igen különböző elitek között mégiscsak a közös zsákmányszerzés és az összefogás révén könnyebben megszerezhető bevételek jelenthették. A hun vezetés – mint azt kútfőink is jól szemléltetik – mégis alapvonásaiban megőrizte a nomád hatalmi berendezkedés minden főbb aspektusát. Az akatzirok lázadásának leverése és a hun trónörökös kinevezése élükre szintén nem a minden kontroll nélküli föderatív berendezkedés lehetőségét erősíti.³²¹ Feltételezhetően a hunok a nagyobb és gyakran lázadó csoportok egy egységben tartását sem támogatták igazán. Nem véletlen, hogy az Amal testvérek is hárman uralkodtak népük felett, ami szintén a megosztás egyik eszköze lehetett.³²² A keleten élő gót csoportok egy részének élére került ekkor csak az Amal-dinasztia, ugyanis mellettük több független gót csoportosulás is létezett ebben az időben.³²³

Ardarich mindenképpen ennek a több etnikumból álló előkelő csoportnak volt igen kiemelkedő tagja. Feltételezhetően a kiépített adminisztrációs rendszer hiányában ezek a hun uralkodóhoz több szállal is kötődő és lojális személyek végezheték a birodalom irányításának fő feladatait is.³²⁴ Jordanes külön megemlíti a *Geticában*, hogy Ardarich – természetesen az osztrogót Valamerrel együtt – az alávetett népek között a leghűségesebb volt és bölcsességét többször is kamatoztatni tudta a hun nagykirály.³²⁵ A kiemelkedő hűség természetesen

³²⁰ STICKLER 2002, 96–98. Talán ilyen a birodalom összetartozását szolgáló identitásképző lehetett a különböző népekből származó harcos elit körében a hadisten kardjának legendája is.

³²¹ PRISKOS FRAG. 11, 2.

³²² HEATHER 2011, 212–227. A hunok nem jelölték ki, hogy a három testvér közül melyik legyen a fő uralkodó. Ez kiváló eszköz lehetett az egységesülő gót csoportok és vezetők sakkban tartására is. Ugyanakkor több kisebb törzsi közösség esetén valószínűleg nem bolygatták meg a kialakuló hatalmi struktúrát.

³²³ A gótok egy része például megmaradt hun főség alatt és a 460-as években még részt vettek Dengizik Al-Duna vidékére vezetett hadjáratában is.

³²⁴ POHL 1980, 246–247.

³²⁵ „...rex ille famosissimus Ardaricus, qui ob nimiam suam fidelitatem erga Attila eius consiliis intererat.” JORDANES, *GETICA* 199. „Ardaricus fide et consilio, ut diximus, clarus.” JORDANES, *GETICA*, 200.

kifizetődhetett mind Ardarichnak, mind pedig gepida kíséretének. A gepidák a nagy balkáni, galliai és itáliai hadjáratokból hatalmas bevételekre tehettek szert, ami tovább növelte presztízsjüket a nomád hatalom alattvalóinak körében. Walter Pohl szerint Ardarich a népvándorlás korban igen tipikusnak tekinthető „*Heerkönig*”, vagyis katonai vezető lehetett, akinek felemelkedését a katonai sikerek és az ezekből beáramló zsákmány biztosította.³²⁶ Ezek a katonai vezetők már régóta megtalálhatóak a germán csoportok történetében, felemelkedésük egyben egy új elit és közösség dinamikus előretörését is jelentette. Az ilyen uralkodók katonai sikereik révén több más etnikumot is ellenőrzésük alá tudtak vonni, ezáltal megalapozva egy későbbi polietnikus királyság alapjait.³²⁷ A frissen uralmat magukhoz ragadó személyek további saját és dinasztiajuk legitimitásának megteremtése érdekében ekkor nyúlnak a szakrális szférához: elődeiket istenekig és legendás hősökig vezetik vissza. A katonai potenciál és a növekvő presztízs feltehetően a „*gens Gepidarum*” folyamatos gyarapodásához is nagymértékben hozzájárulhatott. Ebben az időszakban számos csoport csatlakozhatott az igen sikeres gepida politikai közösséghez.

III. 5. Elhelyezkedés a Hun Birodalomban

A Hun Birodalmon belül az egyes etnikumok meghatározása már a legrégebbi szakmunkák óta a kutatás egyik visszatérő problémája. Az írott források sajnálatos módon nem adnak hírt az egyes alávetett csoportok nomád birodalmon belüli elhelyezkedéséről. Az anyagi kultúra 5. századi egységesülése miatt már Alföldi András is igen problematikusnak találta a régészeti alapú vizsgálatokat.³²⁸ Alföldi nézetei igen sokáig mérvadóak voltak a kutatásban. Véleményét Bóna István is osztotta, azonban főként az 5. század második felének etnikai viszonyaira alapozva ő már megpróbálta elhelyezni az egyes népeket a hun kori Kárpát-medencében.³²⁹ A gepidákat ennek megfelelően és részben igazodva korábbi elméleteihez is a Felső-Tisza vidékére lokalizálta. Bóna véleményét a kutatás alapvonalaiban elfogadta, de

³²⁶ POHL 1980, 248–249.

³²⁷ WOLFRAM 2005, 55–60; WOLFRAM 2009, 8–10. A Heerkönigek intézményének fejlődése nyugaton folyamatos, ellentétpárja a Voklkskönig (a közösségi kultuszok alakja, vezetője), akik a korai idősakra jellemzőek. Nem tipikusan germán hagyományról van szó, hiszen megtalálhatók ezek az alaptípusok nomád csoportoknál is.

³²⁸ ALFÖLDI 1932.

³²⁹ BÓNA 1993A, 183–184.

érdeemes megjegyezni – mint ahogyan azt B. Tóth Ágnes is megtette már korábban – hogy ezek a meghatározások roppant mód hipotetikusak.³³⁰

A régészeti kutatás jelen esetben mindenképpen nehéz helyzetben van, minthogy az írott kútfők nem hívhatóak segítségül a kérdés megválaszolásához. Jordanes Visztula-vidéki adatait követően csak a 455-ös nedaoi csata után említi meg a gepidák szállásterületét: az egykori hun központi területek és Dacia provincia. Volker Bierbrauer éppen a régészeti leletanyag értelmezésének bizonytalan volta és a hiányzó írott források miatt érvelt amellett, hogy a gepida szállásterület és Kárpát-medencei jelenlét 455 előtt semmiképpen sem határozható meg.³³¹

A hun ordu Kárpát-medencébe helyezésével mindenképpen óriási változások álltak be a térség etnikai viszonyaiban. A jelentős germán és iráni csoportok távozás mellett természetesen a Kárpát-medence keleti felében továbbra is maradtak korábban itt élő szarmata és germán közösségek. A hun központ megjelenésével mellettük számos harcos csoport is került erre a területre, aminek nem titkolt célja a római birodalomrészekre gyakorolt nyomás erősítése volt. A római vezetés a korábbiakban minden esetben egy hasonló nagy, határai mentén kialakuló erőkoncentrációt kívánt elkerülni, vagy a diplomácia úton, vagy pedig saját fegyverei segítségével.³³²

Priskos leírását ismerve az is kérdésesnek tűnik, hogy mennyire beszélhetünk a nomád uralom alatt élő csoportok esetében egységes szállásterületekről. A vezetők és katonai kíséretük mindenképpen az *ordu* közvetlen közelében helyezkedtek el, míg a népesség java része – a többi fegyveressel együtt – ezektől valószínűleg jóval távolabb.³³³ Az sem tűnik biztosnak, hogy az egyes csoportok ebben a periódusban megtartották zárt egységüket, hiszen elképzelhető, hogy sokkal inkább személyi függőségek, mintsem territoriálisak alakulhattak ki. Könnyen elképzelhető, hogy egy etnikailag nagyon mozaikos kép rajzolódhatott ki ebben a periódusban a Kárpát-medencében. Az biztos, hogy a korábban igen merevként és zártként kezelt etnikai egységek ekkor igen sok változáson mehetek át.

A gepida fegyveres közösségek kiemelkedő szerepe alapján feltételezhető, hogy 420-as évekre már biztosan a Kárpát-medencében élhettek közösségeik. A régészeti leletanyag azonban további elemzések és esetleges lokalizációk kimutatására nem alkalmas. A hun kori

³³⁰ B. TÓTH 1996, 111–112. Bóna főleg korábbi munkássága nyomán Walter Pohl is a Felső-Tisza és a Körösök vidékére (leírásában Bónára támaszkodva Poroshát–Malajdok–Csongrád csoport *sic!*) helyezte a gepidák korai szállásterületét. POHL 1980, 249–250.

³³¹ BIERBRAUER 2006, 194–196.

³³² HEATHER 2005, 421; STICKLER 2002, 96–97; 107–110.

³³³ Walter Pohl feltételezte, hogy a harcos elitet a hun uralkodók mindenképpen közvetlen közelükbe tartották, míg a termelő munkát végző közösségek java része a saját szállásterületükön helyezkedhetett el. POHL 1980.

Kárpát-medencére jellemző a magányos, pár síros, vagy kisebb közösségi temetők használata.³³⁴ Ezekben igen egységes rítusok szerint temették el a halottakat (10–11. kép). Ezek alól a kisebb temetők alól kivételt csak az Ártánd és a Csongrád környéki nekropoliszok jelentenek nagyobb sírszámaikkal. Ugyanakkor mind a szokások, mind pedig a leletanyag terén ezek a nagyobb közösségek sem különíthetők el jobban a hun korszak anyagában. A hun periódusban általánosnak tekinthető keleti fegyver (hosszú keresztvassal ellátott kardok, egyélű keskeny pengéjű saxok) és ékszer formák mellett a keleti germán közösségek jellemző tárgyi kultúra (lemezfibulák, pajzsdudorok) használata is (8. kép, 1–2).³³⁵ A magányosan eltemetett személyekben feltételezhetően a Hun Birodalom fegyverforgató elitjét kell látnunk, akiknek etnikai meghatározása mai eszközeinkkel nem lehetséges.

A hun korszakban élt gepida közösségekről igen kevés információ áll rendelkezésünkre mind az írott kútfőkben, mind pedig a tárgyi kultúra terén is. Az biztosnak tűnik, hogy csoportjaik valamikor az 5. század első harmadában már a Kárpát-medencében élnek a hunok mellett. Feltehetően az 5. század eleji népmozgások – amikben kisebb leszakadó részek részt is vehettek – is nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy közösségeik beköltözhesse a területre. Feltételezhetően az igen sok átalakulással járó 5. század igen sok változást hozott a gepida népesség életében is. A hunok melletti sikeres hadjáratok révén egy új harcos elit jön létre körükben, melynek kiemelkedő és nagy presztízzsel bíró vezetője Ardarich lett. A gepidákat részben tekinthetjük a hun kor győzteseinek is, hiszen a katonai sikerek révén feltehetően számos újabb csatlakozó és beolvadó csoport színesíti majd a korábbi gepida tradíciókat. A másik nagy változás a császárkorhoz képest: a gepidák is elérték a római határok előterét, melyek valóban igazi profitot hoztak számukra. Sajnálatos módon jelen forrásadottságok és a régészeti interpretáció korlátai mellett nem lehetséges a keleti germán népesség pontosabb lokalizációja a Kárpát-medencén belül.

³³⁴ TOMKA 1993, 20; TOMKA 2007, 252–257.

³³⁵ TEJRAL 2002, 503–505; TEJRAL 2008, 82–86.

IV. A Gepida Királyság megalakulása és története a 6. század elejéig

IV. 1. A nedaoi csata: A Hun Birodalom felbomlása, a függetlenedés

453-ban a Keletrómai Birodalom ellen készülő Attila saját lakodalmán váratlanul orrvérzésben meghalt, azonban még ennél is súlyosabb problémát jelentett, hogy a Hun Birodalom hivatalosan előre kijelölt, designált trónörökös nélkül maradt. A trónt főfeleségétől, Arykantól származó legidősebb fia Ellák foglalta el.³³⁶ Ezt követően feltételezhetően Ellák két testvére Dengizik és Irnek is részesülni akartak a hatalomból, így igen hamar testvérháború robbant ki.³³⁷ A felek többször összezsúfolhattak az Attila halálát követő időszakban, a mindent eldöntő csatára pedig a pannoniai Nedao folyó mellett került sor, melynek pontos azonosítása a mai napig nem történt meg.³³⁸ A Nedao folyó esetében egy a *Geticában* számos alkalommal jelentkező *hapax legomenon*nal van dolgunk, ami csak még inkább megnehezíti a lokalizációs törekvéseket. A csata időpontját a kutatás 454 és 455-ös év közötti időszakra helyezi, azonban a fő problémát sokkal inkább a harcokban résztvevő két tábor és az egyes népek hovatartozásának kérdése jelenti.³³⁹ Sajnálatos módon a csatáról egyedülként és részletesen megemlékező Jordanes nem nyújt segítséget ennek tisztázásában. A gót történetíró leírásában csak a résztvevő népeket sorolja fel, mely során egy az egyes népcsoportok fegyverzetét bemutató igen bő leírást is beiktat.³⁴⁰ Tudósítása alapján a két biztosan szembenálló felet az Ardarich vezette gepidák és egyéb meg nem nevezett lázadó népek, valamint az Ellák

³³⁶ A hatalomátvétel zökkenőmentesen történt meg, Bóna István szerint Ellákot Onegesius nagyvezér már régtől fogva támogatta. BÓNA 1993A, 191. Erre a források közvetlenül nem utalnak, feltehetően Bóna Priskos leírásában szereplő részleteket vette alapul jelen rekonstrukciójához.

³³⁷ Jordanes, Prosper Tiro és Victor Tonnensis is egyaránt utal arra, hogy a Hun Birodalom felbomlását előidéző harcokat Attila örökösei kezdték meg egymás ellen. Attilának valószínűleg több fiú örököse is volt, azonban ezek jelentős része kiskorú lehetett, valamint ami a még legfontosabb nem tudtak kellő támogatást szerezni. SCHÄFER 2001B, 28–29.

³³⁸ JORDANES, GETICA, 260. A Nedao folyó azonosítására számos kísérlet történt idáig. A Nedaot azonosították már a Nyitra jobb oldali mellékfolyójával, a Marcellinus comesnél szerepelő *Natoual*, a Ravennai Névtelen *Netabio* nevű civitaszával, vagy a Moesia Superiorban található *Natoual* is. Egyes feltételezések szerint a Nedao szó ablativus esetben áll, így tehát egy *Nedaus*, *Nedavus* alakra megy vissza, mely kelta, vagy illír eredetű név lehetett. MAENCHEN-HELFEN 1978, 110–111. Legutóbb Vékony Gábor kísérelte meg a Nedao név értelmezését: véleménye szerint egy gót hősi ének *Denao* (Donaus=Duna) nevének eltorzított alakjából származhat a Jordanesnél szereplő névalak. A kutatásban ma az a nézet uralkodik, hogy a Nedao a Száva valamelyik mellékfolyója lehetett. BÓNA 1993B, 45. Ezzel szemben Walter Pohl a harcok helyszínéként a Tisza-vidéket jelöli meg, ugyanis véleménye így értelmet nyer Jordanes tudósítása az elfoglalt hun földekről is. POHL 1980, 259.

³³⁹ WOLFRAM 1990, 259.

³⁴⁰ „*Nam ibi admirandum reor fuisse spectaculum, ubi cernere erat contis pugnantes Gothum, ense furem Gepida, in vulnere suo Rugum tela frangentem, Suavum pede, Hunnum sagitta praesumere, Alanum gravi, Herulum levi armatura aciem strui.*” JORDANES, GETICA, 261.

nagykirály vezette hunok alkották. Már a legkorábbi történeti kutatás is ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a Nedao folyó menti csatában a hun uralom ellen felkelt Ardaric gepida király által vezetett népek és az utoljára összefogó Attila fiak ütköztek meg.³⁴¹

A kutatásban elsőként Constantin Diculescu figyelt fel arra a jelenségre, hogy egyes szarmata, alán és gót csoportok a nedaoi csata után recepciót kértek római területekre, ami a győztes népekre nem igazán jellemző.³⁴² A felmerülő kérdésekkel kapcsolatban Alföldi András vetette fel elsőként annak a lehetőségét, hogy Nedaónál egyes népek a hunok oldalán harcoltak. Alföldi szerint szokatlan, hogy a gótok tetteit mindig dicsőítő Jordanes a csata leírásánál szinte meg sem említi gótjainak és az Amal nemzetségnek hőstetteit, ellenben az osztrogótok által gyűlölt gepida Ardaricot teszi meg a csata hőséne. Alföldi ezt a szokatlan jelenséget úgy magyarázza, hogy a keleti gótok már korábban függetlenítették magukat a hunok uralma alól és távol maradtak a csatától, azonban a visszavonuló hunok vereséget mértek rájuk.³⁴³ Alföldihez igen hasonló meggyőződésre jutott az adott forráshelyet elemezve Franz Altheim is monográfiájában.³⁴⁴

Az osztrogótok Nedaonál betöltött szerepével kapcsolatban Rosenfeld és az ő felvetéséből kiindulva Várady László volt az, aki úgy vélekedtek, hogy a gótok ugyan részt vettek az ütközetben, de nem a felkelő csoportok oldalán.³⁴⁵ Várady két érvet is szerepeltetett munkájában ennek alátámasztására: egyrészt Jordanes igen pozitív megemlékezése Ellákról³⁴⁶, másrészt a gótok is azok között a népek között vannak megemlítve, akik bebocsátást kértek a Keletrómai Birodalomba a csata után.³⁴⁷ Várady véleményét és az általa kínált értelmezési lehetőséget újabban a bécsi történeti iskola képviselői is elfogadták.³⁴⁸

A Hun Birodalom felbomlásának körülményeiről és a Nedao mellett vívott csatáról legutóbb Schäfer Tibor írt teljesen új megközelítésben. Nézete szerint az Attila halálát követő, egészen a csatáig tartó időszakban az Attila-fiak nem békültek ki egymással – hiszen ez ellentmond a testvér és polgárháborúk lefolyásának –, sőt Nedaónál az őket támogató csoportok álltak egymással szemben.³⁴⁹ Ellák pártján voltak a keleti gótok, az alánok jelentős része és a szkírek egyes csoportjai is. Schäfer Dengizik és Irnek pártján állóknak tekintette a

³⁴¹ Eleinte főként a német kutatók képviselték ezt az álláspontot. DAHN 1911, 16; ZEUSS 1837, 438; SEVIN 1955, 63–87.

³⁴² DICULESCU 1922, 63–64.

³⁴³ ALFÖLDI 1926, 121–123.

³⁴⁴ ALTHEIM 1959, 341.

³⁴⁵ ROSENFELD 1955, 221, VÁRADY 1969, 354.

³⁴⁶ „*Nam post multas hostium cedes sic viriliter eum constat peremptum, ut tam gloriosum superstitis pater optasset interitum.*” JORDANES, GETICA, 262.

³⁴⁷ VÁRADY 1969, 324

³⁴⁸ POHL 1980, 258–259; WOLFRAM 1990, 260.

³⁴⁹ SCHÄFER 2001B, 30.

gepidákat és szövetségeseiket, amit elsősorban a későbbiek során is a hun töredékek és a gepidák között fennálló békés kapcsolatokkal támaszt alá. Véleménye szerint ugyanis a hunoknak a 450-es és a 460-as években a gepidák területén kellett átvonulniuk ahhoz, hogy megtámadják az osztrogótokat, ami pedig csak egy esetleges békés viszony esetén lehetett kivitelezhető.³⁵⁰ Bár a győzelmet a Dengiziket és Irneket támogató csoportok szerezték meg, hatalmuk azonban pártfogóik erejéhez képest csekély volt, így kénytelenek voltak beletörődni hatalmuk elvesztésébe. Gyakorlatilag a gepidák és kárpát-medencei germánok bábkirályként használhatták őket.³⁵¹

Schäfer Tibor véleménye bár illeszkedik az utóbbi évtizedek csatáról kialakított koncepciójába, azonban mégis egy igen markáns ponton eltér tőle. Elmélete alapvetően a későbbi erőviszonyok ismeretére épül, ami viszont önmagában is eléggé sok kérdést vet fel. A gepidák és a hunok között fennálló jó viszony több ponton is támadható. Schäfer érve szerint a hunok a gepidák szállásterületén vonultak át a későbbiek folyamán két alkalommal is. Az első hun támadásra a 455-ös pannonia osztrogót beköltözés után kerülhetett sor, mint arról Jordanes is megemlékezik.³⁵² Bár a forrás konkrétan nem nevezi meg a hunok vezetőit (Attila fiai), de a korábbi kutatás feltételezése szerint Attila két fia, Dengizik és Irnek támadt rá a keleti gótokra.³⁵³ A szorongatott helyzetben a harcot egyedül felvevő Valamer az *Origo Gothica* szerint olyan súlyos vereséget mért a hunokra, hogy azok egészen a *Danaber* folyóig vonultak vissza, melyet saját nyelvükön *Varnak* neveztek.³⁵⁴ A *Getica* azonban már korábban megemlíti, hogy a birodalom felbomlását eredményező vesztes csata után a hunok egykori szállásterületükre, a Pontus-vidékre vonultak vissza.³⁵⁵ Ezek alapján elképzelhetőnek tűnik, hogy a nedaoi csatavesztés mellett a gótoktól elszenvedett vereség is nagyban befolyásolta a hun maradványok visszatérését az Al-Duna vidékére. A 455-ös évben a gepidák még feltételezhetően nem szerezhették meg a hunok korábbi szállásterületének teljes egészét. A korábbi telepek erőszakos pusztítása és a fokozatos megjelenés a Tisza-vidéken és Erdélyben

³⁵⁰ SCHÄFER 2001B, 33. A két hun–gót háborúról szintén a *Getica* számol be: JORDANES, *GETICA*, 268–269; 272–273.

³⁵¹ SCHÄFER 2001B, 32–33.

³⁵² JORDANES, *GETICA*, 268–269.

³⁵³ MAENCHEN-HELFEN 1978, 118–121; WOLFRAM 1990, 259–260.

³⁵⁴ JORDANES, *GETICA*, 269. Maenchen-Helfen szerint a *Danaber* folyó a Dnyepert, vagy pedig a Dunát jelentheti. Az értelmezési problémákat a középkori átírások jelentik főként (Danabri, Danabri, Danubi alakok feltételezik a szövegromlást). A német szakember szerint feltételezhetően ekkor még a Duna vidéken lehettek a hun csapatok és csak a második támadás alkalmával érkeznek az Al-Duna irányából. MAENCHEN-HELFEN 1978, 119.

³⁵⁵ JORDANES, *GETICA*, 263.

egy lassabb terjeszkedést és elhúzódozó hódítást feltételez.³⁵⁶ Ezek fényében a hun erőknek 455-ben még egyáltalán nem kellett átvonulniuk a gepidák szállásain.

A következő keleti gótok ellen vezetett hadjáratra a 460-as években került sor. A harcok keletkezésével kapcsolatban Maenchen-Helfen két dátumot vél lehetségesnek: 463–64, 466.³⁵⁷ Az okot az szolgáltatta, hogy a gótok megtámadták a belső Pannoniában (Pannonia interior) élő sadagisokat. A sadagisok a kutatók egyik felének álláspontja szerint a hunok közül kiszakadt törzs, míg más vélemények alapján a hunokkal szövetséges szarmata törzsek egyike volt.³⁵⁸ Megsegítésükre maga Dengizik indult el immár valóban az Al-Duna vidéki szálláshelyeiről, maga mellé gyűjtve a még hűségén maradt törzseket: *vultinzurest*, *angiscirit*, *bittuguerest* és a *bardorest*.³⁵⁹ A hun haderő ismét az osztrogótok keleti területeit támadta meg: a Valamer székhelyeként számon tartott Bassianát. A szállásterületek védelmének céljából a belső Pannonia területén harcoló gót csapatok gyorsan visszavonultak saját földjükre, ahol óriási vereséget mértek a behatoló hun csapatokra. Jordanes szerint a hunokra mért csapás olyan nagymértékű volt, hogy a gót szerző idejében élő hunok maradványai is rettegték a keleti germán nép fegyvereitől.³⁶⁰ Az itt elszenvedett vereség azonban nem lehetett olyan végzetes, hiszen konkrétan Dengizik hunjai törnek be 468–69-ben a Keletrómai Birodalom területére, ahol közel egy évig tartották magukat a birodalmi csapatokkal szemben.³⁶¹ Pohl feltételezi, hogy a hun csapatok eleve egy dunai limeseket érintő portya után támadtak rá a gótokra.³⁶²

Az még mindig kérdésesnek tűnik, hogy a 460-as években vezetett hadjárat mennyire érintette a gepidák szállásterületét. Azt sajnos nem tudjuk megmondani, hogy ekkor meddig ér el a politikai fennhatóság és sikerült-e 10 éven belül ezt kiterjeszteniük az egykori Hun Birodalom teljes központi részeire. Valamint szintén kérdéses lehetett az is, hogy mennyire sikerült megszervezni a terület teljes igazgatását is. Ugyanakkor Schäfer Tibor nem számol jelen esetben azzal a lehetőséggel sem, hogy az Al-Duna felől érkezve nem kellett végighaladni az Alföld egész, vagy központi területein, hiszen a 440-es években végigpusztított és javarészt lakatlan keletrómai határvidék talán még kevesebb ellenállásra készíthette a felvonuló nomád erőket. Véleményem szerint sokkal evidensebbnek hathat a Duna vonalát Sirmiumig követő útvonal követése, mintsem a gepidák feltételezett földjének

³⁵⁶ VADAY 1997, 84–86.

³⁵⁷ MAENCHEN-HELFEN 1978, 123.

³⁵⁸ Kiszakadt hunok: BÓNA 1993A, 192; VÁCZY 1940, 137; a hunokkal szövetséges szarmaták: WOLFRAM 1990, 264.

³⁵⁹ JORDANES, GETICA, 272.

³⁶⁰ JORDANES, GETICA, 272–273.

³⁶¹ THOMPSON 2003, 128 – 129; VÁCZY 1940, 138.

³⁶² POHL 1980, 265–266.

érintése. A logikus útvonalak feltérképezése mellett ugyanakkor továbbra is felmerül, hogy miért kellett baráti viszonyt ápolniuk a gepidáknak a hunokkal a gót hadjárat során. Schäfer érveinek sorába felveszi a félig hun származású Giesmos és fia Mundo alakját is, akik véleménye szerint szintén a gepidák által későbbiekben támogatott Attila örökösök lehettek, egyfajta legitimációs jogalapok. A felvetés bár elgondolkodtató, de olyan csekély számú kútfőadat áll rendelkezésünkre a kérdéssel kapcsolatban, hogy nem igazán lehet ezeket a kijelentéseket biztosan alátámasztani.

Összefoglalva elmondható, hogy a Nedao folyó mentén vívott csata igazi győztese mindenképpen a gepidák lettek. Több más csoporttal közösen keltek fel a hun főség ellen, míg feltehetően számos nép továbbra is a hun hercegeket támogathatta. A felkelés okai között valószínűleg igen fontos szempont lehetett, hogy a hun trónörökösök fel kívánták osztani az egyes alávetett csoportokat egymás között, ezzel a vezetők és kíséretének az Attila-korban kivívott fontosabb pozíciói is elvesztek volna.³⁶³ A csata a gepida-liga győzelmével ért véget, melynek köszönhetően számos igen erős hadi potenciállal rendelkező csoport kivált a Hun Birodalom kötelékéből. A hun maradékok idővel – legkésőbb a gótoktól elszenvedett 455-ös vereség után – visszahúzódhattak az Al-Duna, vagy a Pontus-vidékre, ahonnan a 460-as években még több támadást intéztek a Keletrómai Birodalom és a Pannóniában élő osztrogótok ellen is.

IV. 2. A Kárpát-medence keleti felének megszerzése

A hun uralkodó legidősebb fia Ellák a csataterén vesztette életét, testvérei Irnek és Dengizik pedig a hozzájuk hű maradt hunokkal együtt a Kárpát-medencétől keletre fekvő egykori szállásterületekre húzódtak vissza. A 460-as években Irnek a birodalom területén *Scythia Minor*-ban bizánci szolgálatban állt, míg testvére Dengizik a Birodalommal vívott határkonfliktusban vesztette életét, fejét elrettentésül Konstantinápolyba küldték.³⁶⁴ A Kárpát-medencében az egykori Hun Birodalom központjában különböző germán királyságok jöttek létre, melyek közül a gepida és az osztrogót emelkedett ki.

A győztes „ligát” vezető gepidák a hunok fő szállásterületét, az Alföldet és Erdélyt szállták meg, valamint a bizánci kormányzattal is szövetséget (foedus) kötöttek, melyről a

³⁶³ Timo Stickler szerint a kivívott magas pozíciók visszaszorítását jelentette a népek és csoportok felosztása a hun királyfiak között. Mivel az új uralkodónak még nem volt kellő presztízse, így könnyű volt a korábbi harcos elitet is a nomád uralkodók ellen hangolni. STICKLER 2002, 98.

³⁶⁴ JORDANES, GETICA. 266; PRISKOS 48. FRAG.; BÓNA 1993. 192–193.; THOMPSON 2003. 128., 146.

történetíró Jordanes így emlékezik meg: „*Mivel a gepidák erővel jogot formáltak a hunok szálláshelyeire, s mint győztesek egész Dacia földjét birtokukba vették, a Római Birodalomtól semmi mást, csak békét és évi adót, miként erős férfiakhoz illik, barátsági szerződésben követeltek* (Kiss Magdolna fordítása).”³⁶⁵

Az adott forrásrészlettel kapcsolatban több kérdés is felmerül: 1. Mit takar a Jordanesnél olvasható hunok szálláshelyei és egész Dacia elnevezés 2. Milyen ütemben mehetett végbe a területek elfoglalása. Az első kérdés megválaszolása valószínűleg a forrásadottságokból kifolyólag is könnyebbnek látszik. A történeti kutatás Dacia alatt elsősorban a korábbi, traianuszi tartományt értette, melyet a 4. századtól kezdve már biztosan a gótok tartottak uralmuk alatt.³⁶⁶ A hunok szálláshelyét a *Getica* Birodalmuk fennállásának időszakában nem nevezi meg, ellenben a gepidák 6. századi szállásterületének leírása a 33. caputban is szerepel. A gót történetíró itt a Tisia, Flutausis és a Danubius folyók által leírt földeket köti a gepidákhoz.³⁶⁷ A Tisia és a Danubius azonosítása egyértelmű, azonban a Flutausis folyónév, mely az Isterbe (Duna) folyik, kissé zavaros földrajzi ismereteket feltételez. A Flutausis talán a Marossal, vagy még inkább az Olttal lehet azonos ebben az esetben.³⁶⁸ Walter Pohl véleménye szerint Dacia provincián nem a traianuszi, sem pedig az aurelianuszi területeket kell értenünk, hanem sokkal inkább az egész Tisza, Duna, Olt és Kárpátok között elterülő egykori barbaricum régiót.³⁶⁹ A későbbi geográfiai szakmunkákat – Ravennai névtelen leírása – figyelembe véve Martin Eggers is hasonlóan értékelte a Dacia fogalom mögött rejlő földrajzi egység kilétét, ellenben munkája végén megjegyzi, hogy a késő antikvitás és a Karoling-kor Pannonia és Dacia fogalmai nem pontosan meghatározhatóak.³⁷⁰ Jordanes a *Geticában* azonban még a 74. fejezetben is megadja Dacia leírását: ezek alapján a Dunától északra, a Kárpátok által övezett erdélyi területeket érti a szerző, mely részben azonos a traianuszi tartománnyal. Megjegyzi még továbbá, hogy ezt a

³⁶⁵ „*Nam Gepidi Hunnorum sibi sedes viribus vindicantes totius Daciae fines velut victores potiti nihil aliud a Romano imperio, nisi pacem et annua sollemnina, ut strenui viri, amica pactione postulaverunt.*” JORDANES, *GETICA*. 264.

³⁶⁶ WOLFRAM 1990, 260.

³⁶⁷ „*...gens residet Gepidarum, que magnis opinatisque ambitur fluminibus. Nam Tisia per aquilonem eius chorumque discurrit; ab africo vero magnus ipse Danubius, ab eoo Flutausis secat, qui rapidus ac verticosus in Istri fluentia furens divolvitur.*” JORDANES, *GETICA*, 33.

³⁶⁸ Florin Curta szerint a Dacia környezetét és határait leíró fejezetek igen sok ellentmondást tartalmaznak a *Geticában*. A folyók teljesen rapszódikusan vannak említve, sőt még az Alpok (jelen esetben a Kárpátok) hágói is megjelennek a leírásban. A két fejezetet összevetve elképzelhetőnek tartja a régész kutató, hogy a Flutausis az Alutával, azaz az Olttal lehet azonos. CURTA 1999, 133.

³⁶⁹ POHL 1980, 263. Walter Pohl jelen esetben nem támasztja alá teljes egészében érveit, főként a korábbi geográfiai irodalomra nem hivatkozik jelen azonosításánál.

³⁷⁰ EGGERS 2008, 26–27. A Ravennai Névtelen munkájában valószínűleg éppen Jordanes leírására hagyatkozott, hiszen megjegyzi, hogy Daciát korábban Gepidiának, később pedig *Unniának* (az avarok után) nevezték. RAVENNAS ANONYMUS, *COSMOGRAPHIA*, I. 11; IV, 14.

földet előbb a gótok, őket követően pedig a gepidák szállták meg, ami miatt *Gepidiának* is nevezték a területet.³⁷¹ Az *Origo Gothica* belső logikáját követve tehát a Dacia terminus alatt feltehetően a korábban nyugati gót csoportok által is megszállva tartott Erdélyi-medencét kell értenünk. A *Getica* többi fentebb idézett passzusa alapján pedig arra következtethetünk, hogy a hunok szállásterülete a Tisza, Körös, Maros és Duna folyók által közrefogott részeket takarhatta.

Másik felmerülő kérdésünk, azaz a terület birtokbavételének és a hatalom kiépítésnek időtartama már sokkal nehezebben ragadható meg az írott kútfők segítségével. A *Getica* mindössze annyit közöl, hogy a gepidák jogot formáltak a hunok szállásterületeire.³⁷² Azt nem tudjuk meg az adott forrásrészletből, hogy a területek elfoglalása harcokkal járt-e együtt, valamint azt sem tudjuk meg, hogy honnan indították el terjeszkedésüket a gepida seregek.

A győztes csata után az egykori hun centrumban több csoport is élhetett, akik a nomád uralom megszűntével maguk is függetlenedni kívánhattak. Bár Jordanes művében nem említi meg, de könnyen elképzelhető, hogy több fegyveres konfliktusra is sor kerülhetett az 5. század derekát követően a gepidák új foglalásának biztosítása miatt. A békés foglalás lehetőségét napjainkra egyre több régészeti lelet és szakember kezdi el megkérdőjelezni. Az igen gazdag későszarmata–hun kori telepek nagyon sok esetben egy markáns pusztulási réteggel fejeződnek be, feltételezhetően az 5. század derekán. Az egyes objektumok felső rétegében gyakorta égésréteg figyelhető meg, melyet elplaníroztak. Emellett a korábban használt tárlógödörökben, szabálytalanul melléklet nélkül bedobált halottak vannak és felettük is a településeken megfigyelt égésréteg helyezkedett el, benne a hun periódus jellegzetes összetört kerámia darabjaival (12–13. kép).³⁷³ A halottak általában gyerekek, nők és idősebbek személyek voltak, nagyon ritka a felnőtt férfi körükben.³⁷⁴ Vaday Andrea véleménye szerint az erőszakos cselekmény a gepidák 455 utáni terjeszkedéséhez köthető.³⁷⁵ A leletösszefüggések arra utalnak, hogy kisebb gepida csoportok szóródtak szét az egykori szarmata nagysáncon belül, akik kifosztották a védelem nélküli településeket is. A planírozási réteg mindenképpen rájuk és igen rövid tartózkodásukra utal, mivel a kutató szerint itt

³⁷¹ „*Quae patria in conspectu Moesiae sita trans Danubium corona montium cingitur, duos tantum habens accessus, unum per Boutas, alterum per Tapas. Haec Gotia, quam Daciam appellavere maiores, quae nunc, ut diximus, Gepidia dicitur...*” JORDANES, *GETICA*, 74.

³⁷² JORDANES, *GETICA*, 264.

³⁷³ Ilyen szempontból igen kiváló megfigyelésekkel szolgált a Tisza-földváron. VADAY 1997.

³⁷⁴ Igen fiatal felnőtt férfiak hasonló módon lettek elföldelve Tiszabura-Pusztataksóny 3. lelőhelyén. Az antropológiai elemzés szerint a koponyákon éles és tompa tárgyak behatás kimutatható, ami könnyen okozhatta az egyének halálát is. HAJDÚ–MARCSIK 2012, 67. Rákóczipfalva – Bagi földek 5. számú lelőhelyén ellenben igen magas volt a felnőtt férfiak aránya a gödörhullák körében. A nyolc váz közül hét felnőtt férfi volt 25–50 év között. MASEK 2012, 47–48.

³⁷⁵ VADAY 1994, 106; VADAY 1997, 84–86.

táborozhattak és várhatták a többi csoportot. Mivel a gödrökben található halottak nem sajátjaik voltak, ezért nem szabályos temetésben részesültek és csak sebtében földet szórtak rájuk.³⁷⁶ Ezt a nézetet legutóbb Istvánovits Eszter tekintette igen kérdésesnek. Véleménye szerint eléggé homogénnek a vázak alatt és fölött lévő réteg is, valamint több olyan esetet is felsorolt, melyben melléklet, vagy kísérőlelet is volt a hasonló hun kori objektumokban. Rámutatott ugyanakkor arra is, hogy a csecsemő és egyéb felnőtt vázak a korábbi időszak szarmata telepein is előfordulnak. A hullákat tartalmazó gödrökben gyakran a vázak alatt kutyák maradványai is fellelhetők, mely pedig sokkal inkább a szakrális, áldozati funkció valószínűségét erősítheti. A feltételezett gepida támadás esetén Istvánovits szerint nem egy-két halottal, hanem nagyobb tömegsírokkal kellene számolunk a telepek szomszédságában.³⁷⁷ Valószínűleg mindkét elképzelésnek megvan a maga lehetséges értelmezési tere, ellenben az olyan gondosan és jól dokumentált esetekben, mint amilyen a Rákóczifalva–Bagi földek 5. számú lelőhelye szolgáltatott, elfogadhatónak tűnik az erőszakos pusztítás.³⁷⁸

Ugyanakkor nem minden lelőhelyen megy végbe hasonló erőszakos cselekmény. A Dorozsma-Nagyszék mellett feltárt településeket feltételezhetően békés módon hagyják fel, azonban azt még nem lehet eldönteni, hogy a jelzett események előtt, vagy után-e. Mindenesetre érdekes, hogy egy-két verembe a későbbi gepida kerámia jellegzetes darabjai is megtalálhatóak.³⁷⁹ Hasonló eset ismert a tápéi szintén kései keltezésű telepről is, itt azonban a teleptől nem messze már a legkorábbi gepida megtelepedésre utaló temetkezések is megfigyelhetők.³⁸⁰ Egyenlőre azonban még nem ismertek olyan települések, melyeken kimutatható minden kétséget kizáróan az egymás mellett élés. A kései szarmata leletanyag keltezésének felső időhatára eddig a 450-es éveknel megállt, így a kapcsolódási pontok kimutatása igen nehéz feladatnak minősül.³⁸¹ A két csoport anyagi kultúrája közötti kapcsolatok leginkább a kerámiaművesség terén érhetőek tetten. B. Tóth Ágnes a gepida házi kerámia és egyes jellegzetes edényformák esetén feltételezte, hogy azok kései szarmata előzményekre vezethetők vissza. A szarmata közösségek ugyanakkor a jellegzetes későrómai

³⁷⁶ Legutóbb Rákóczifalva–Bagi földek 5. számú lelőhelyen sikerült kimutatni az egységes pusztulási réteget a településen, mellyel összefüggésbe hozhatóak szintén a település szélén felfedezett gödörhullák is (5 gödörbe 8 teljes váz feküdt). MASEK 2012, 47.

³⁷⁷ ISTVÁNOVITS 1999, 176–178.

³⁷⁸ MASEK 2012.

³⁷⁹ PINTYE–SÓSKÚTI–WILHELM 2003, SÓSKÚTI–WILHELM 2005, 105–106. Az egyik gödörben a jellegzetes kései szarmata-hun kori anyag mellett jellegzetes korongolt gepida edények töredékei is előkerültek.

³⁸⁰ VÖRÖS 1992. A gepida temetkezéseket B. Tóth Ágnes közölte: B. TÓTH 1994, 285–310. is.

³⁸¹ Eddig a Rákóczifalva–Bagi földek lelőhelyen volt megfigyelhető a két eltérő településstruktúra időbeli egymásutánisága. Jellemző, hogy a korábbi későszarmata-hun kori objektumokat a gepidák kori réteg objektumai felülrétegezték és többször át is vágták. MASEK 2012, 55–56.

kerámiaműves hagyományokat is továbbadhatták a gepidáknak.³⁸² Kérdéses ugyanakkor, hogy jelen helyzetben mennyire beszélhetünk a két közösség között létrejövő kapcsolatokról, vagy esetlegesen csak a két kultúra alrendszerének hasonlósága merülhet fel. Ez a jelenség nagyon gyakorinak tekinthető a kultúraváltások periódusában.³⁸³

Az mindenesetre a történeti folyamatok és a régészeti leletek fényében is nyilvánvalónak hathat, hogy a gepida hatalom megszervezése az új területek felett egy elhúzódó folyamat része lehetett. A korábbi hunkori lakosság konszolidálása nem minden esetben történhetett meg fegyveres erő bevetése nélkül, mint azt a telepek példája is mutatja. Ugyanakkor a helyben élő hun elemek és a hun kori szarmaták értékes új elemekkel gazdagíthatták a szűk gepida elitet, mely hatalmát fegyverei sikerének köszönhette. A gepida etnogenezis mindenképpen egy új fázisába léphetett a hun korszakot követő évtizedekben. Belső források hiányában ezek az események azonban nem ragadhatóak meg egykönnyen. A korai soros temetők antropológiai arculatában igen markáns elemként fordulnak elő a különböző paleoázsiai, turanid, mongolid és egyéb korábbi népekre utaló jegyek, amik szintén ezt a felvetést erősíthetik.³⁸⁴ Hasonló példát szolgáltat a langobardok Kárpát-medencei megjelenése és terjeszkedése is. A kisszámú fegyveres elit a nyugati germán csoport esetében a 6. század elején forrásokkal is igazolhatóan terjesztette ki hatalmát a szvébek és más töredék germán nyelvű csoportok fölé.³⁸⁵ Ez a felülrétegzett társadalom képes volt a terjeszkedés révén kiállni az idők próbáját és a kis politikai mag fenn is maradt igen sokáig. Bár az 5. század második felének nagyobb katonai eseményeiből úgy tűnik, hogy javarészt kimaradnak a gepidák, ugyanakkor ez a periódus lehet az új népelemek integrálásának kora is, mely egy új etnogenezishez vezethet. A császári kincstárból érkező biztos bevételek fenntarthatták a fegyveres politikai elit presztízsét.

A gepida hatalom megszervezése minden bizonnyal több időt vehetett igénybe, mint azt forrásaink sejtetik, de a régió politikai és hadi helyzete a kezükre játszott az elkövetkezendő évtizedekben. A meglehetősen agresszív politikát folytató osztrogót csoportok nemcsak a császári vezetés, hanem a szomszédos csoportok rosszallását is kivívták.³⁸⁶ A gótok nyugtalanságát jelzik a szomszédaik ellen vezetett hadjáratok. Előbb a

³⁸² B. TÓTH 2006, 82.

³⁸³ BRATHER 2004.

³⁸⁴ BARTUCZ 1936, 196–197, 203.

³⁸⁵ ORIGO GENTIS LANGOBARDORUM, 3–4; HISTORIA LANGOBARDORUM CODICIS GOTHANI, 3–4.

³⁸⁶ Először a szokásos évi adó elmaradása miatt törtek rá Illyricumra, amit sikerült kifosztaniuk. A császár engedve a követeléseknek újra elkezdte a szokásos évi tribútum kifizetését, cserébe azonban az ifjú Theoderichet kérte váltság gyanánt. JORDANES, GETICA, 270–271. Jordanes szerint a konfliktus oka az volt, hogy a Balkánon élő gót csoportok vezetője, Theoderich Strabo megkapta az éves juttatásokat, szemben az Amal-dinasztia tagjaival.

földjeikre törő szvébekkel kerültek összetűzésbe, majd pedig azt követően a szkírekkel is harcoltak, akik a vesztes csata ellenére megölték a kemény összecsapás során Valamert is.³⁸⁷ Az egyes törzsek és csoportok pontos lokalizációja a nagyon szűk írott forrásadottságok miatt igen nehézkes ebben a periódusban. Több kutató, főként régészeti megfontolások alapján a szkírek lakhelyét a Duna–Tisza közére, annak is délnyugati felére helyezi.³⁸⁸ A szváb csoportok a hun kort követően az Észak-Pannonia térséget, míg a rugiak a mai Alsó-Ausztria egyes területeit, Norricum szomszédságában birtokolhatták.³⁸⁹ A megmaradt szarmata csoportok még önálló politikai szervezetbe tömörülve ekkor két királyuk vezetésével a kutatás véleménye szerint a Duna–Tisza közén élhettek.³⁹⁰ A szűkös forráslehetőségek miatt azonban biztos lokalizáció a szarmaták, szkírek esetében nem várható el, mivel az írott kútfők eléggé homályosan fogalmaznak lakhelyük esetében. A bizonytalan írott híradásokhoz igen sokszor a korszak egységes, hun korból kinövő arisztokráciájának sírjait társítva alkották meg a magyar

³⁸⁷ JORDANES, GETICA, 275–276. A csata sikeréhez kétségek férhetnek, mivel a küzdelem után Valamer megmaradt erői Thidimerhez menekültek. Ez a lépés merőben szokatlan lenne egy teljesen megnyert csata után. Ezek alapján feltételezhető, hogy a gótok is igen nagy veszteségeket szenvedtek el a harcokban. Erre utalhat, hogy Priskos 45. fragmentumában nem közöl a szerző egyértelmű szkír vereséget, sőt megemlíti azt is, hogy mindkét fél szövetségesek keresésébe kezdett. PRISKOS FRAG. 45.

³⁸⁸ A szkírekhez köthető régészeti anyagot Kiss Attila gyűjtötte össze korábban. Itt főként a híres bakodpusztai lelet etnikai értelmezése nyomott igen sokat a latba. Azonban érdemes megjegyezni, hogy a nagyfíbulás, hun kor végi viseletbe eltemetett hölgyek ilyen pontos azonosítása jelen körülmények között nem lehetséges. Ezen kívül még főként egyes ékvéséses stílusban készített csatok (Kiskunfélegyháza) lettek szkírként meghatározva. KISS 1981; KISS 1983A. Ezt a fajta lokalizációt a történeti szakmunkák is átvették. LOTTER 2003, 102–103. A korábbi hun kori lakhelyüket Halavasalföldre helyezte a kutatás, innen vándoroltak volna az események időszakára a Duna–Tisza közére. POHL 1980, 249–250. Jordanes munkájában csak annyit közöl róluk, hogy a Danubius fölött laknak ebben az időszakban. Ezek fényében a korábbi kutatás északabbra helyezte szállásterületüket.

³⁸⁹ A szvébek elhelyezkedésével kapcsolatban főként Jordanes adataira, míg a Rugiak esetében pedig Szent Severinus életrajzára támaszkodhatunk. JORDANES, GETICA, 274; EUGIPPIUS, VITA SANCTI SEVERINI, V. Lotter szerint a rugiak korábban a Kárpátok északkeleti részén élhettek, de a hun területfoglalások miatt kerülhettek csoportjaik nyugatabbra a herulokkal együtt. LOTTER 2003, 102–103. A szváb csoportok később lejjebb húzódhattak a gótok elvonulása utáni periódusban. CASTRIUS 1995, 72–85.

³⁹⁰ Lakatos Pál véleménye szerint nemcsak a 460-as, hanem az azt követő időszakban is itt élnek csoportjaik, ráadásul gepida főség alatt. LAKATOS 1983, 153. A problémát az jelenti, hogy a régióban a szarmata leletanyag belső kronológiája még mindig nem engedi meg a 450 utáni évekre történő kelteztést. Ennek ellenére a szarmata kutatás véleménye szerint töredékeik igen sokáig élhetnek ezen a területen tovább. A Duna – Tisza közéről hiányzó soros temetők is ezt támasztják alá. SÓSKUTI–WILHELM 2005, 106; VADAY 2003. Az igen kései továbbélés egyik nagyon fontos forrásának tekinti a kutatás Anastasios császár 516-ban felvett Sarmaticus jellzőjét, mely Alföldi András szerint a szarmaták földjére vezetett hadjáratról emlékezik meg. ALFÖLDI 1942, 687. Ide szokás sorolni még Paulus Diaconus adatát is, aki megemlíti a szarmatákat is a langobardokkal Itáliába vonuló csoportok között. PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM, II, 26. Megjegyzendő, hogy mind a két forrás igen sok problémát rejt magába. Paulus az adott helyen egy nagy népfelsorolást ejt meg, melyben szerepelteti a szarmaták mellett a noricumiakat és a pannonokat is, mely egyértelmű archaizálásnak tekinthető. A kora bizánci kor uralkodói körében felvett különböző jellzők (Sarmaticus, Gepidicus, Langobardicus stb.) használata igen rapszodikus és sokszor archaizáló. Agathias szerint például Justinianos címe között szerepelt a Langobardicus jellző is, pedig a germán csoport végig szövetséges volt. AGATHIAS, I, 4. A szarmaták utolsó szereplése a Bolia csatát követő 470-es évek eseményeihez köthető, Singidunum elfoglalásához és elvesztéséhez, valamint a gótokkal való összetűzéseikhez. Feltehetően az Alföldön helyben maradt csoportjaik idővel beolvadtak a gepidákba. Önálló előfordulásuk a későbbi szövegekben azért sem várható, mivel a gepida politikai hatalom alatt élhettek közösségeik. Ezekben az esetekben a különböző auctorok nem nagyon emlékeznek meg ezekről a csoportokról munkáikban, csak a politikai hatalmat birtokló, a hatalomnak nevet adó csoportok vannak megemlítve.

régészek azokat a térképeket, melyet mai napig használnak a történeti kutatásban is a Kárpát-medence 5. század közepi etnikai viszonyainak ábrázolásához.

Az agresszív osztrogót csoportok elleni fellépés sem váratott sokat magára: a szkírek és a szvébek erőiket egyesítve, valamint a szarmatákkal kiegészülve ütköztek meg gót ellenfeleikkel a pannoniai Bolia folyó mellett.³⁹¹ Jordanes leírása szerint a csatában részt vettek még rugi és gepida erők is a szövetségesek oldalán, több más meg nem nevezett csoporttal együtt.³⁹² Az események hátterében a bizánci diplomácia keze is igen erőteljesen sejthető, hiszen Aspar rosszallása ellenére még a csata előtt utasíthatta I. Leó az Illyricumi magister militumot, hogy küldjön segítséget a szkíreknek.³⁹³ A ma közelebbről nem meghatározható csatatéren végül mindezek ellenére mégis a gót csoportok diadalmaskodtak.³⁹⁴

Kérdéses, hogy a gepidák milyen mértékben vehettek részt ezekben a küzdelmekben. Az események jobb megértéséhez a *Geticában* leírt további történések és maga a forrás részletesebb vizsgálata nyújthat segítséget. A csata leírásakor a komolyabb erőket felvonultató gótellenes koalíció tagja feltűnő módon mind királyaik irányítása alatt vesznek részt a küzdelemben. A szvébeket Hunimundus és Alarichus, a szarmatákat Beua és Babai, míg a szkírek erőit Edica és Hunvulfus vezette.³⁹⁵ A gepidák és a rugiak esetében azonban nincsenek megemlítve a vezetők. Ez talán nem lehet véletlen, elképzelhető ugyanis, hogy ezek a népek nem küldtek igazán jelentős segítséget a csatába, vagy csak egyszerűen külön, a hivatalos vezetéstől független, gótellenes csoportjaik vettek részt benne. Az osztrogótok a harcok után fokozatosan a szövetséges népcsoportok megregulázásába kezdtek. Először a szvébeket verték meg, akiknek egy része az alamannokhoz menekült.³⁹⁶ Feltételezhetően a Dunán átkelve ekkor a rugiak földjeit is veszélyeztethették, amire a *Vita Sancti Severini*ben

³⁹¹ JORDANES, *GETICA*, 277–278.

³⁹² „...secum tam Gepidas quam ex gente Rugorum non parva solacia...” JORDANES, *GETICA*, 277.

³⁹³ PRISKOS, FRAG. 45. Más forrás az eseményről sajnálatos módon nem számol be. Az alán származású Aspar karrierje során végig gótbarát politikát folytatott, halála után örökségét a Balkánon élő Theoderich Strabo kívánta továbbvinni. OSTROGORSKY 2001, 70–71.

³⁹⁴ A Bolia folyó, hasonlóan a Nedaohoz, mai napig nem megfeleltethető más pannoniai folyóval. A korai kutatás főként az Ipolyval és a vele szembefekvő Duna szakasszal azonosította a csata helyszínét, míg újabban Kiss Attila a véleménye szerint gazdag előkelőhöz tartozó kőberakásos pajzs töredéke alapján a Sárvízet jelölte meg a lehetséges terepként. WOLFRAM 1990, 265; KISS 1997, 83–132. A Sárvíz azonosságát a Boliával újabban több történeti érv felsorakoztatásával próbálta meg alátámasztani Kiss Magdolna és Fazekas Ferenci is közös tanulmányában. KISS–FAZEKAS 2005, 271–272. A korábban pajzs szegélyként értelmezett leletről Jörg Kleemann mutatta ki, hogy feltételezhetően egy díszes nyereg kápaverete lehetett. KLEEMANN 2007. Korábbi feltételezés: KISS 1997, 118.

³⁹⁵ „Quorum exitio Suavorum reges Hunimundus et Halaricus vereti, in Gothos arma moverunt freti auxilio Sarmatarum, qui cum Beuca et Babai regibus suis auxiliarii ei advenissent, ipsasque Scirorum reliquias quasi ad ultionem suam acrius pugnatueros accersientes cum Edica et Hunuulfo eorum primatibus habuerunt...” JORDANES, *GETICA* 277.

³⁹⁶ JORDANES, *GETICA* 280.

megmaradt kis történet is utal.³⁹⁷ Komolyabb harcokra és összecsapásokra ellenben itt nem került sor, sőt a későbbi híradások már egyenesen arról tudósítanak, hogy Flaccitheus rugi király fiának egy Amal származású felesége van Giso személyében.³⁹⁸ Forrásunk alapján az sejthető, hogy az osztrogótok csak kisebb betörésekkel nyugtalanították a rugiakat, akik közül a gótellenes csoportok távozhattak Itáliába, miként Odoacer és az uralma alatt megmaradó szkírek egy része is. A helyben továbbélő közösségek kiegyezhettek a gótokkal is, melynek része lehetett a dinasztikus házasság.³⁹⁹ Ezt követően a császári neveltetésből visszakerült Theoderich az időközben Singidunumot elfoglaló szarmatákra is igen súlyos csapást mért, királyukat Babaiát pedig családjával együtt kivégeztette.⁴⁰⁰ Az események fő haszonélvezője egyértelműen a két birodalomfél lesz, hiszen a határaik mellől ekkor rengeteg zsákmányszerző csoport tűnik el, valamint jelentős számú igen képzett katonai erővel gyarapodnak hadseregeik.⁴⁰¹

A gepidák ellen vezetett megtorló hadjáratról egyelőre nincsen adatunk. A rugiakhoz hasonlóan elképzelhető, hogy ők sem vettek nagyobb mértékben részt ezekben a harcokban. Annyi minden esetre Jordanes alapján is biztosnak tűnik, hogy a politikai hatalmat birtokló uralkodók nem támogatták a harcot.⁴⁰² Az ellenül vezetett büntető expedíció egyébként is nagyobb előkészítést igényelhetett volna, hiszen a gótoknak feltételezhetően több népen és területen is át kellett volna verekedniük magukat ahhoz, hogy a gepidák törzsorszáágát elérjék.⁴⁰³ A szarmata csoportok forrásaink alapján fokozatosan dél felé húzódhattak – talán éppen a gepida előrenyomulás miatt is – aminek egyenes következménye lesz Singidunum megszerzése a bizánciaktól. A gót vereség hatására a szarmaták csoportjai tovább aprózódnak és megnyitják majd a további sikeres déli irányú terjeszkedés lehetőségét a gepidák előtt is.⁴⁰⁴

³⁹⁷ EUGIPPIUS, VITA SANCTI SEVERINI, V. A rugi király az osztrogótok miatt érzett félelme miatt keresi fel a szent embert, aki végül azt tanácsolja neki, hogy ne hagyja el királyságát, hanem maradjon meg országában. Kérdéses ugyanakkor, hogy mennyire megbízható ezen a helyen Eugippius.

³⁹⁸ EUGIPPIUS, VITA SANCTI SEVERINI, VIII.

³⁹⁹ LOTTER 2003, 114. A szkírek és feltehetően a gótokkal ellenséges rugi csoportok egy része a bosszúhadjáratok elől ekkor távozik Odoacer vezetésével Itáliába, míg testvére Hunvulfus pedig bizánci szolgálatba áll. Az események valamikor a 470-es év folyamán történhetnek meg.

⁴⁰⁰ JORDANES, GETICA 282.

⁴⁰¹ A poszthun kori katonai vezetőréteg egyszerre volt egy-egy népcsoport vezető elitje, valamint a Birodalom határa mentén elő, az auctorok szemében rablóvezérek. Az egyetlen járható útnak a nagyobb katonai vereségek esetén mindig a késő antik katonai karrier kínálkozott. POHL 1980, 268.

⁴⁰² LOTTER 2003, 127.

⁴⁰³ Az még továbbra is kérdéses, hogy kik élhetnek ekkor a Duna–Tisza közén, de mint azt a későbbi adatok is mutatják ez a terület nem tartozott ekkor és később sem szervesen a Gepida Királysághoz. A Duna–Tisza közének erős mocsaras jellege kérdésessé teszi, hogy megérte-e ekkor a gepidáknak kiterjeszteni a ezekre a részekre uralmukat.

⁴⁰⁴ Jordanes még a Szávától délre is megemlíti csoportjaikat, mikor Theoderich elindul a Balkán felé. JORDANES, GETICA, 285. A későbbiekben is összeütközésbe kerülnek még szarmata közösségekkel ezeken a részeken. Ehhez lásd: ENNODIUS, 35.

A Duna-vidéken a Hun Birodalom bukása után egy nagyon sokszínű, ugyanakkor politikailag töredezett kép bontakozik ki. Az újonnan létrejövő politikai csoportosulások egyáltalán nem nevezhetők stabilnak és kiforrottnak. A fegyveres elit korábbi Birodalomból származó bevételei – amik az Attila-korban megvoltak – jelentősen lecsökkentek, vagy el is apadtak. Nem volt már meg az a politikai szervezet sem, mely egységes akarattal tudta volna irányítani ezeket az etnikailag igen tarka csoportokat egy közös cél (a Birodalom ellen) érdekében. A fegyverfogó vezetőréteg a bevételcsökkenés miatt igen hamar egymásnak esett, a királyok, vagy harci vezetők már több esetben nem tudták megőrizni korábbi presztízsüket. A hatalom nélkül maradt katonai közösségeket a bizánci hatalom és a nyugati birodalomfél egyaránt fel tudta szívni haderejébe és ezáltal fel is tudta használni saját hadjárataihoz. A régióban az egyedüli stabil hatalommal az osztrogótok és a gepidák rendelkeztek.⁴⁰⁵ Míg a gótok a bizánci területek és a szomszédos barbár népek megsarcolásából szereztek bevételeiket és tekintélyüket, addig a gepidák más fejlődési úton indultak el. A hun korban hatalmas tekintélyt szerző harci közösségeik új elemeket integráltak az alakulóban lévő királyságba. Ez a felülrétegzett társadalom az ami elválasztja a korszakban a gepidákat a szkírektől és más csoportoktól. Emellett a terjeszkedő csoportok hatalmát és stabilitását a Bizánctól nyert foedus és folyamatos bevétel is fenntartotta. A harci vezetők uralta kis közösségek számára feltételezhetően ekkor jött el az idő, hogy kialakítsák saját tradícióikat és megteremtsék hatalmuk bázisát is.

IV. 3. Lemezfibulások, az „ártándiak” és soros temetők népessége, avagy kik a gepidák a régészet szemszögéből a hun kor után?

Az írott források nyújtotta kép alapján a gepidák az 5. század második felében fokozatosan birtokukba veszik a Kárpát-medence keleti felét. Ezzel szemben a régészet terén ennek a folyamatnak a megragadása igen nehéz feladatnak tűnik, minthogy a gepidák hun kort megelőző régészeti anyagát sem ismerjük biztosan. A mai napig igen komoly módszertani problémát jelent a legkorábbi biztosan a gepidákhoz, vagy a Gepida Királysághoz köthető anyagi kultúra előzményeinek megragadása. A régészek java része jelenleg is egyetért abban, hogy az 5. század második felében az Alföldön és Erdélyben kialakuló, a nyugati fejlődéshez sorolható nagy soros temető kultúra lehet az új germán királyság emlékanyag. Az írott források terén jelentkező bizonytalanságok ellenére a régészeti kutatás mégis megkísérelte a terjeszkedés kiindulási pontjának azonosítását is. A régészek közül elsőként Kovrig Ilona

⁴⁰⁵ POHL 1980, 285–287.

különített el egy szűkebb csoportot, melyet ő a gepidákhoz kapcsolt. A Felső-Tisza vidéken található nagy lemezes fibulák „nyugati-gót” etnikai azonosítását elvetette, helyette pedig az 5. századi gepida arisztokrácia nő tagjait vélte felfedezni ezeknek a síroknak az elhunytjaiban (16. kép).⁴⁰⁶ Elmélete igen hamar nagy népszerűsége tette szert, hiszen a magyar népvándorlás kori iskola vezető kutatója Bóna István is felhasználta gepida koncepciójához.⁴⁰⁷

A nagyméretű lemezfibulák már a legkorábbi időtől kezdve az etnikai értelmezések homlokterébe kerültek. Kezelték már ezt a tárgytypust a régészeti kutatásban, mint a tipikus gót, gepida, alán, szarmata, szkír, hun leletanyag meghatározó, etnospecifikus elemeként.⁴⁰⁸ Maga a nő ruházatot összekapcsoló dísz a népvándorlás kor előtti Csernyahov–Marosszentanna-kultúra anyagában is már megjelent, legkorábbi fejlődési szakaszában a kisméretű példányokat Bierbrauer Villanfontana-típusnak nevezte (D1-es periódus tipikus termékei).⁴⁰⁹ A későbbi példányoknál megfigyelhető, hogy a fibula mérete jelentős növekedésen megy keresztül, valamint megjelennek rajtuk a különböző applikációk is a lemezeken (a láblemezen és a kengyel két végén), valamint a fejlemezen található az oldalpálcák és a velük egybeöntött díszgombok is.⁴¹⁰ Az új elemek kialakulása és a különböző díszítési eljárások alapján Bierbrauer egy relatív fejlődési sort állított fel, melyben a legnagyobb, 27 cm-es példányok jelentették az utolsó szakaszt.⁴¹¹ A Felső-Tisza vidékén található fibulák egy jelentős részét Bierbrauer az ún. La an der Thaya/Bakodpuszta (D2b) és az azt követő átmeneti (D2b/D3) időhorizontba sorolta, melynek időhatárai 420/30–440/50 és 440/450–460/70 közé helyezhetőek (14–15. kép).⁴¹² A Bierbrauer 2006-os „anti-gepida” tanulmányában éppen a különböző időhorizontokba sorolható lemezes fibulák miatt támadt a magyar kutatásban jelentkező Felső-Tisza menti gepida nemességről alkotott teóriát.⁴¹³

A nagy lemezes fibulák datálásánál gyakorlatilag igen komoly problémát jelent a régészetben gyakran felmerülő gyártási és használati idő közötti olyankor igen nagy időeltérések megléte is. Az alig két tucat Kárpát-medencéből származó fibulát Bierbrauer megpróbálta alig pár évtizedes pontossággal keltezni az egyes ismertetőjegyek alapján. Ez gyakorlatilag szinte lehetetlennek tűnő vállalkozás, hiszen számos eset mutatja (főként

⁴⁰⁶ KOVRIG 1951, 117–118.

⁴⁰⁷ BÓNA 1988, 123–124; BÓNA 2002, 20.

⁴⁰⁸ A kutatásokról és a tárgytypus etnikai értelmezéséről összefoglalóan lásd: GAUß 2009, 31–34. Gót értelmezése a leleteknek: ÅBERG 1923, 13–15.

⁴⁰⁹ BIERBRAUER 1991, 569–571.

⁴¹⁰ BIERBRAUER 1980; BIERBRAUER 1991; BIERBRAUER 1992, 263–266.

⁴¹¹ BIERBRAUER 1991.

⁴¹² D2b horizontba tartozónak tekintette Bierbrauer: Gyulavári; Perjámos; Mád és Balsa. D2b/D3 átmeneti periódusok: Mezőkövesd–Mocsolyás, Tiszalök, Barabás. Székely. Míg a D3-ra datáltak: Kassa, Zakold, Gáva. Bierbrauer 1991, 569–571; BIERBRAUER 2006, 191–192.

⁴¹³ BIERBRAUER 2006, 191–194.

javítások és későbbi leletek), hogy ez a fajta igen merev tipokronológiai rendszer nem használható a térség leletanyagának egy-két kiemelt tárgytípusára.⁴¹⁴ A kronológiai rendszer igen precíz mivoltának egyik visszatérő problémáját jelentik a különböző ékvéséses kísérő tárgyak és megoldások alkalmazásai a lemezfibulákon. Bierbruaer véleménye szerint ezek a fibulák világosan elválnak a későbbi (D3–Domolospuszt/Bácsordas) horizont ékvéséses technikával készült tárgyaitól. Maga az ékvéséses díszítőtechnika és annak alkalmazása feltételezhetően sokkal korábban feltűnik és mint arra Nagy Margit és Florian Gauß is rámutatott nagyon gyakran együtt él a nagy lemezfibulák használatával.⁴¹⁵ Alapvetően presztízs, igen nagy értékkel rendelkező tárgyakról van szó jelen esetben, amit jól mutat, hogy igen gyakran idősebb hölgyek temetkezéseiben lehet felfedezni ezeket, már javított állapotban (17. kép).⁴¹⁶ Az az elit, mely ezeket a tárgyakat viseli – mint arra Jaroslav Tejral is rámutatott – bár feltételezhetően a Hun Birodalom bukása utáni időszakban lett eltemetve, azonban a szokásrendszere és a mellékleteinek egy jelentős része (a fibulák is) még a germán korszakot megelőző periódushoz kötődik és java részük a nagy hun hadjáratok bevételeiből készülhetett.⁴¹⁷ Az elhunytak egy részét véleménye szerint nem sok idővel a nomád államalakulat felbomlása után temethették el.⁴¹⁸ Nem véletlen tehát ez az egységes rítus és tárgyhasználat ezeknél a temetkezéseknél, minthogy ezek sokkal inkább kötődnek a hun kor, mint az azt követő germán királyságok anyagi műveltségéhez, bár kétségtelen tény, hogy egy jelentős csoportjuk a nomád birodalom felbomlását követő évtizedekben kerül a földbe.

Ennek ellenére a kutatásban továbbra is megfigyelhető a lemezes fibulák esetén – ha különböző mértékben is – az etnikai azonosítás igénye.⁴¹⁹ B. Tóth Ágnes a jelen helyzetben egyenlőre csak az 5. század utolsó harmadában induló nagy soros temetőket fogadja el mindenki kétséget kizáróan a gepidák és a Gepida Királyság régészeti kultúrájaként.⁴²⁰ Ennek a klasszikus meroving kori horizontnak azonban már nincs igazán köze a magányosan

⁴¹⁴ GAUß 2009, 186–193.

⁴¹⁵ NAGY 2005, GAUß 2009, 184–195. Gauß az igen szoros és rövid ideig tartó használatot többek között jóval hosszabb (nem egy-két évtized időtartalmú) datálási idő bevezetésével oldotta meg monográfiájában. Mellettük Jaroslav Tejral is felhívta az igen szűkös datálási időből fakadó problémákra a figyelmet. TEJRAL 2008, 64.

⁴¹⁶ BÄRBULESCU 2008, 195–200; PROHÁSZKA 2003, 81–82. Idősebb nőt helyeztek nyugalomra a Mezőkövesd–Mocsolyási temetkezésben is. LOVÁSZ 2005, 50–54. A leletekről mellékletekben található kép: 15. kép.

⁴¹⁷ TEJRAL 2008, 105–106. Ilyen temetkezésnek minősített Tejral a Mád, Székely, Barbás, Kiskunfélegyháza, Gyula és Tiszalök előkelő női sírjait is.

⁴¹⁸ TEJRAL 2008, 92.

⁴¹⁹ B. Tóth Ágnes például igen finoman fogalmaz a lemezfibulák etnikai értelmezésével kapcsolatosan. A germán korszak kutatója biztosan csak a 5. század második felére datálható példányok esetében fogadja el a gepida értelmezés lehetőségét. B. TÓTH 1999, 24–25. Prohászka Péter az egyes fibulák datálásánál ezzel ellentétben éppen az ismertebb történeti adatokra támaszkodik (a szkírek elvonulásának 469-es dátuma) PROHÁSZKA 2003, 81.

⁴²⁰ B. TÓTH 1999, 25.

eltemetett lemezfibulás kör képviselőihez. Egyenlőre ilyen ékítménnyel földelt személyek nem ismertek a soros temető korszakból, azonban feltételes jelenlétük elvi lehetőségét nem vethetjük el, hiszen a sírrablók a későbbi korokban éppen a nemesfém tárgyakkal rendelkező női temetkezéseket bolygatják meg a legnagyobb mértékben. A lemezfibulás csoport alapjai ellenben megtalálhatóak már mind a tiszadobi, mind pedig az ártándi temetők anyagában is.⁴²¹ A helyzet érdekességét az adja, – mint arra már Istvánovits Eszter is felfigyelt – hogy a nagy lemezfibulás kör képviselői az egykori Tiszadob-csoport helyén jelentkeznek, ugyanakkor a régióban nem található nagyobb soros temető a 6. századból.⁴²²

Szintén nehezen illeszkednek, de mégis igen sok szállal kötődnek a későbbi Gepida Királyság anyagi kultúrájához a hun kor után előkerülő előkelő fegyveres és „fejedelmi” temetkezések (19. kép, 20. kép, 22. kép). Az Apahidán, Oroson és Érmihályfalván előkerülő sírok közös jellegzetessége, hogy az ott eltemetett személyek mind a hun korból kinövő katonai arisztokrácia tagjai voltak, akik több szállal is kötődtek a Bizánci Birodalomhoz. Igen hasonló temetkezések ismertek a Kárpát-medencétől távolabb eső régióból is az Attila-kort követően. A leghíresebbek ezek közül a tournai Childerichhez köthető, valamint a csehországi blučinai temetkezés volt.⁴²³ Mindegyik előkelő sír közös jellemzője az igen egységes fegyverzet (spatha, keskeny pengéjű langsax) és a Mediterráneumból származó minőségi termékek (szív alakú szíjszorító kőberakásos csatok, áttört díszítésű hagymagombos fibulák, pecsétgyűrűk) nagy száma (25. kép). Legutóbb Philipp von Rummel érvelt amellett, hogy az ezekben a sírokban eltemetett személyek bár a barbár törzsi királyságok élén álló személyek voltak, de megjelenésükben és reprezentációjukban ők sokkal inkább egyfajta *habitus militaris* (a későrómai katonai arisztokráciát), mintsem egy *habitus barbarus* testesítettek meg.⁴²⁴

Az apahidai három temetkezés bár teljesen különböző időpontokban került elő, de feltételezhetően egy kisebb, rövidebb időszakban használt temetkezési helyhez tartozhatott

⁴²¹ Ékvéséses csat, és lemezfibulák is előkerültek ennek a körnek a hagyatékából.

⁴²² ISTVÁNOVITS 2000, 206.

⁴²³ Childerich valamikor 481–482 táján halhatott meg. Sírját, melyet nevével ellátott pecsétgyűrűje alapján azonosítottak, 1653-ban találták meg. Az utólagos modern környezet-rekonstrukciók arra engednek következtetni, hogy egy 20–40 m átmérőjű halomsírba temették el a frank uralkodót, egy sírkamrába. E temetkezési típus korábban ismeretlen volt a germán népek körében, csak az 5. századtól terjedt el nomád (hun, alán) hatásra a Duna vidéktől Skandináviáig. A sírban ezen kívül lovas temetkezés nyomaira is ráleltek. A sír leletanyagában dominálnak az igen gazdag keleti típusú kőberakásos ékszerek, valamint egy a keleti kapcsolatokra utaló saxot is elhelyeztek a temetés alkalmával. Maga a síregyüttes leletanyaga nagyon sok szállal kötődik a korszak keletigermán arisztokráciájához. A leletanyag legjobb párhuzamai a Duna vidéki arisztokrácia körében lelhetőek fel (pl.: Apahida, Komárom-Szőny, Blučina). A keleti kapcsolatok mellett azonban főként a mediterrán és bizánci elemek dominálnak a leletanyagban. A Childerich sírral kapcsolatban jó történeti, régészeti összefoglalást nyújt. PÉRIN–KAZANSKI, 1997, 173–179; a temetkezés és az előkerült tárgyak historiográfiai áttekintése: LEBEQ 2002. Blučina–Cezavy temetkezés közzététele: TIHELKA 1963

⁴²⁴ RUMMEL 2005, 374–375.

mindegyik.⁴²⁵ Az aranyban és ezüstben való gazdagság, valamint a kiemelkedő minőségű presztízstárgyak alapján mindenképpen egy germán uralkodó család temetkezési helyeként tartják számon. Bár felmerült több etnikai értelmezési lehetőség is, azonban mára a kutatás jelentős része elfogadja az apahidai temetkezések gepida mivoltát.⁴²⁶ A sírok kronológiai helyzete és egyes leletek 5. század végi, sőt 6. század eleji keltezése természetesen szintén ezt a teóriát támasztják alá. Dieter Quast szerint ezek a temetkezések és a gazdag mediterrán anyaguk jól reprezentálja a bizánci politikának a régiót illető bizonytalanságát. A Hun Birodalom bukása után a bizánci vezetés a zavarosban halászva megpróbálhatott magának új szövetségeseket – ezek közül a gepidák tűntek a legerősebbnek – megnyerni, akik a hunokkal ellentétben nem fogják a dunai határokat folyamatosan támadni.⁴²⁷ A legjobb minőségű áruk éppen az 5. század végén és a 6. század elején jutnak el a gepidákhoz, utána az import aránya és összetétele jelentősen átalakul.⁴²⁸

Szintén az 5. század második felének és utolsó harmadának előkelő sírjaihoz köthető az érmihályfalvai magányos temetkezés (22. kép, 1).⁴²⁹ Az itt eltemetett személy a sírban található díszített tokkal ellátott spáthájával és keskeny pengéjű langsaxával teljes mértékben beleillik az ún. *Goldgriffspatha* horizont temetkezéseibe.⁴³⁰ A legközelebbi párhuzamai a temetkezésnek feltehetően Bešenovon, és Komáromban kerültek elő (21. kép).⁴³¹ Az ezüst

⁴²⁵ Az első sír 1889-ben került elő és a gazdag leletanyaga az 5. század harmadik negyedére datálható: FINÁLY 1889, 305–320; A második temetkezés szintén igen gazdag volt, azonban a közlők az 5. század derekára (454 utánra mindenképpen) keltezték. HOREDT–PROTASE 1972A, 216. A harmadik kirablott sír 200 méterre feküdt a második sírtól: MATEI 1982, 387–392.

⁴²⁶ Elfogadja a gepida értelmezés lehetőségét többek között: BÓNA 1986A, 146–149; QUAUST 2001; SCHMAUDER 2002A, 52–54. Maga Kurt Horedt is többször megváltoztatta álláspontját a sírokkal kapcsolatban. Értelmezte őket gepidaként: HOREDT 1958, 81; osztrogótként: HOREDT, PROTASE 1972A, 216–220, és alánként is: HOREDT 1986, 20–21. Az apahidai sírok kronológiai bizonytalanságai miatt Volker Bierbrauer természetesen legutóbb szintén arra hivatkozva vetette el a gepida értelmezés lehetőségét, hogy a gepida soros temetők Erdélybe nem indulnak az 5. század végénél korábbi időpontban. BIERBRUER 2006, 193–194. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a sírban található feliratos gyűrűt Opreanu újabban egy Ravennában a 6. század elején készített darabnak véli. Erre alapozva elveti a korábbi bizánci ajándék teóriáját is. Az osztrogót Itáliában készített tárgyakat sokkal inkább Theoderich 6. század elei politikájának részeként kezeli. OPREANU 2014, 280–282)

⁴²⁷ QUAUST 2001, 442–443. Hasonlóan vélekedik Jarolsav Tejral is. TEJRAL 2012, 119.

⁴²⁸ QUAUST 2001, 443–444.

⁴²⁹ ROSKA 1930, 230 – 232. A kard különlegességének tekinthető a koptatója. A kardhüvely egykori koptatója szintén ezüstből készült, alakja a tipikus U-formájú koptatók típusába sorolható. A koptató középső részét egy lemez kapcsolja össze. A koptató alsó felén egy külön tag található. A felső fele a rombusz alakú, és a koptató közepétől induló lemezre illeszkedik rá. A rombusz felső részén szintén egy rekesz található. A rombusz alakú lemez alsó felén két oldalt egy-egy kerek rekesz található. A rombusz egy kerek részben végződik, amely szintén egy, már a koptátón túlő kerek gombban végződik

⁴³⁰ A *Goldgriffspatha* horizontot és egyes fegyvereket újabban Böhme és Quast is megpróbálta a bizánci fegyverműhellyel összefüggésbe hozni. BÖHME 1994, 80–82; QUAUST 2005, 282–287. Dieter Quast ikonográfiai adatokat is felgyűjtött elmélete alátámasztáshoz. Véleménye szerint az alapforma származhat a Mediterráneumból, azonban könnyen elképzelhető, hogy csak a bizánci katonai elit fegyvereit helyi utánzatokkal próbálták meg pótolni az alamann területeken. Hasonlóan felveti a bizánci utánzat lehetőségét Wielfried Menghin is monográfiájában. MENGHIN 1983, 166.

⁴³¹ PIETA 1987, 415; KIDD 1990; QUAUST, 1996, 535.

koptató legjobb analógiája a basel–kleinhüningeni 63. sírból ismert. Ezek alapján a temetkezés az 5. század második felére, vagy még inkább a század utolsó harmadára datálható.⁴³² Jaroslav Tejral szerint Érmihályfalva egy lokális centrum lehetett, melynek irányítóját tisztelhetjük az előkelő férfi temetkezésében.⁴³³ Szintén hasonló előkelő nyugodhatott még Oroson is, azonban erről a lelőhelyről csak egy töredékes, kardhoz tartozó díszet ismerünk.⁴³⁴

Az újfajta díszfegyverekkel és insigniákkal felszerelt harcosokban és vezetőkben mindenképpen a Bizánci Birodalommal jó kapcsolatot ápoló, hun korból felemelkedő fegyveres elitet kell látnunk (20. kép). A problémát azonban továbbra is az jelenti, hogy a hun periódushoz hasonlóan ezeknek a személyeknek a temetkezése is igen nagy egységet alkot az egész európai Barbaricumban. Fontos azonban megjegyezni, hogy bár ezek a vezetők bár továbbra is magányosan temetkeznek, mégis több a Kárpát-medencétől nyugatra elhelyezkedő meroving kori lelőhelyen ők alkotják már a későbbi soros temetők alapító sírjait.⁴³⁵ A Kárpát-medence esetében erre nincsen példánk, de az egyes előkelő temetkezésekben található tárgytipusok (mediterrán övcsatok, keskeny pengéjű langsxaxok) egyszerűbb kivitelű analógiái már ellenben megjelennek a század végén induló nagy nekropoliszok legkorábbi sírjaiban is (24. kép, 1).⁴³⁶ Nem tűnik kizártnak, hogy az érmihályfalvai és az apahidai temetkezések esetében egyfajta, a köznéptől elkülönülő vezető réteggel állunk szemben, mely kronológiai téren megelőzi meroving típusú soros temető kultúrát, vagy akár egyes legkésőbbi sírjai átfedésben is lehetnek vele. Ezen temetkezések gepidákhoz kötése pusztán régészeti megfontolások alapján természetesen nem lehetséges, ellenben az igen kései keltezésük és elhelyezkedésük már ennek lehetőségét sugallja. Feltételezhetően a későbbi hatalmi koncentráció helyeinek közelében az első generáció legkiemelkedőbb vezetői nyugodhattak.

Jaroslav Tejral szerint bár felmerülnek bizonyos aggályok a korai előkelő temetkezések és a soros temetők összekapcsolásakor, mégis mindkét esetben elképzelhető a gepida meghatározás. A cseh kutató úgy véli, hogy a gepidák a 460–480-as években elhagyták a Felső-Tisza vidéket, majd fokozatosan dél felé húzódtak, amit a számos új lelet is bizonyít. Ez a vándorlás és a terület megszerzése utáni konszolidáció eltarthatott akár a 480-as

⁴³² BĂRBULESCU 2008, 178–179.

⁴³³ TEJRAL 2008, 107.

⁴³⁴ BÓNA 1993A, 289.

⁴³⁵ THEUNE 2004, 229–234.

⁴³⁶ Hódmezővásárhely–Kishomok 82. sír: BÓNA–NAGY 2002, TAF. 23. 82. 1; Kormandin: CSALLÁNY 1961, TAF. CCLXXVI, 2; Gyulavári: CSALLÁNY 1961, TAF. CXCI. 2; Szentes–Berekhat 37. sír: CSALLÁNY 1961, TAF. LXXXIV. 3.

évekig is, hiszen ekkor számos korábban itt élő csoport egykori lakhelye ürült ki.⁴³⁷ A fokozatos stabilizációnak köszönhetően létrehozzák az új kulturális egységeket, így a Közép-Tisza vidéken erős hatalmi centrum alakul ki. A letelepülés utáni társadalmi, gazdasági virágzásnak köszönhetően itt jönnek létre majd a nagy soros temetők.⁴³⁸ Bár történetileg igen releváns Tejral állítása, azonban pusztán régészeti eszközökkel ez a fajta fejlődés még mindig igen nehezen kimutatható.

Az elmúlt évtizedek főként Bóna István munkáira építő kutatása az előkelő temetkezések mellett főként a Felső-Tisza-vidéki nekropoliszokban és talán még inkább az Ártánd-csoportban látta azt a magot, mely a hun kort követően létrehozza a soros temető kultúrát. Az, hogy milyen kapcsolat mutatható ki régészeti megfontolások alapján az Ártánd-kör és későbbi soros temetkezések között továbbra is igen kérdésesnek tűnik. Mint már szó volt róla az Ártándi temető és a Felső-Tisza vidék lemezfibulás temetkezései között több ponton is kimutathatóak egyezések – melyek javarészt kronológiai átfedéseket és közös kulturális közeget takarnak –, ellenben a soros temetőkről ez nem mondható el. A Tisza-vidék és Erdély 5. század végén meginduló soros nekropoliszai beleillenek abba a fejlődési sorba, mely Galliában és a dél-német területeken is megfigyelhető az 5. század derekán. A több évszázados romanizált lakossággal való együttélés, valamint a nagyobb népvándorlási hullámok elulása teremti meg azt az alapot Európa szerte, melyen ez a civilizáció létrejön.⁴³⁹ A Kárpát-medencében már a hun korszakban megkezdődik a helyi romai lakosság és a betelepülő barbárok, temetők szintjén is követhető interakciója. Az első száz síros nekropoliszok a Dunántúlon jönnek létre az 5. század második felében. Az egységes Ny–K-i tájolás, a téglasírok alkalmazása, az egyszerűsödött provinciális árúk jelenléte feltehetően az autochton lakosság szokásait, míg a megjelenő új tárgytypusok és mellékletadási szokások pedig a beköltöző barbárok kultúráját reprezentálhatják.⁴⁴⁰ Nem tudni, hogy a Tisza-vidék hasonló kultúrájú temetői milyen kontaktusokkal rendelkeznek, vagy mik indítják el a korábbi kis temetkezőhelyek ilyen irányú átalakulását. Feltételezhető, hogy a Duna vonaláig elhatolva

⁴³⁷ TEJRAL 2012, 127. Tejral úgy véli, hogy a gepidák is több csoportot olvaszthatnak ekkor magukba, ezáltal egy új etnogenezis megkezdődik soraikban. A Közép-Tisza vidéken (Csongrád környéke) található temetőket a korábbi népesség még jóval előbb felhagyja. Nagyon hasonlóan vélekedik B. Tóth Ágnes is a gepida soros temetők létrejöttéről. Véleménye szerint is a gepidák a térdégben található szarmata és hun kori népelemeket magukba olvaszthatták. B. TÓTH 1996, 112; B. TÓTH 1999, 25.

⁴³⁸ TEJRAL 2012, 125–127.

⁴³⁹ Joachim Werner programadó tanulmányában úgy vélte, hogy a soros temetők alapjait azok a germán foederati zsoldosok rakják le, akik az 5. század elején betelepülnek Galliába. A helyi kultúra egyes elemeinek elsajátítása révén alakulna ki ez a fajta igen egységes kultúra. WERNER 1950. Legújabbban Hurbert Fehr vizsgálta meg alaposabban a soros temető kultúra alapjait. Véleménye szerint a romanizált lakossága hatása a betelepült germánokra nem csak a temetkezési szokások, hanem az egyes viseleti és mellékletadási szokások kialakulásában is igen sok ponton nyomon követhető. FEHR 2010, 725–783.

⁴⁴⁰ TEJRAL 2008, 109–110; TEJRAL 2012, 119–124.

a gepida csoportok is érintkezésbe léptek nagyobb arányú későantik lakossággal, ugyanakkor sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy egyszerűen egy általános korjelenséggel állunk szemben.

A Tisza-vidék és Erdély soros temetőiben szinte kivétel nélkül a nyugat–keleti tájolás a jellemző, szemben a korábban ismertetett régiók észak–déli sír irányításával.⁴⁴¹ A kiskarkasdombi és a nagyfarkasdombi temetőben egyértelműen a D–É és az É–D tájolás a domináns, a Ny–K-i sírok pedig a maguk javarészt mellékletnélküliségével inkább értékelhetőek kései csernyahov hatásként, mint sem az első soros temetők felé mutató lépésként.⁴⁴² Az Ártánd közelében található nekropoliszokban ez a váltás szintén a hun kor után következik be. A publikált és mindenképpen 5. század dereka utáni periódusra keltezhető Ártánd–Lencsésdomb és Biharkeresztes–Toldi útfél esetében már egyértelműen a nyugat–keleti tájolás az uralkodó.⁴⁴³ Kérdéses ugyanakkor, hogy ezek a temetők mennyiben tükröznék egyfajta, a korszakra jellemző rítusváltást, vagy esetleg új közösségek megjelenését a régióban.

A temetkezési szokások mellett a tárgyi leletanyagban némely esetben tetten érhetőek közös kapcsolódási pontok a két csoport között. Mesterházy Károly egyes kerámiatípusokban valamint övcsatokban vélte felfedezni a két anyag között a hasonlóságot és az átmenetet. Ártánd–Kiskarkasdomb 16. sírjának edényét a későbbi időszak gepida kettőskónikus sírkerámiájával vetette össze, ugyanakkor felhívta rá a figyelmet, hogy az edényen található talpgyűrű inkább a korábbi szarmata kerámiaművesség jellegzetessége.⁴⁴⁴ A temető többi temetkezése is ezt erősíti, hiszen az itt található kerámiaanyag inkább a kései szarmata fazekas művesség körébe sorolható (9. kép).⁴⁴⁵ A gepida edényekhez mind méretében, mind pedig alakjában valóban hasonlít a kiskarkasdombi példány, de a bikónikus poharak besimított és pecsételt díszítése, mely a gepida kori darabok jellegzetessége, még hiányzik róla.⁴⁴⁶ Ugyanakkor ez a darab is, miként az edények java része a lelőhelyen, sokkal inkább kötődnek a szarmata és a hun kori kézműves tradíciókhoz. Ezt a fajta igen vegyes képet erősíti a sírról nyerhető többi információ is. A temetkezés tájolása DNY–ÉK, a mellékletül adott edény pedig a lábak környékéről származik.⁴⁴⁷ Ebből a sírból került elő az ékvéssett csat is, mely a

⁴⁴¹ Bár megjegyzendő, hogy nagyon elszórva, de jelentkeznek a soros temetőkben az ilyen tájolású sírok is. BÓNA–NAGY 2002, 81–82; MESTERHÁZY 2009, 88.

⁴⁴² ISTVÁNOVITS 1998, 310–311.

⁴⁴³ MESTERHÁZY 2005. Ezek a temetők már olyan leleteket tartalmaznak, melyek szintén megengedik az 5. század végi keltezést. A lencsésdombi 1. sír igen egyedi fibulájáról és annak kulturális kapcsolatairól összefoglalóan: NAGY 2007, 40–42.

⁴⁴⁴ MESTERHÁZY 2007, 275–276. Mesterházy a legjobb analógiát az edényeknek a későbbi gepida sírkerámiába fedezte fel: BÓNA–NAGY 2002, 29, TAF. 81. 1–2; BÓNA–NAGY 2002, 225, TAF. 49, TAF. 98, 2.

⁴⁴⁵ MESTERHÁZY 2007, 275.

⁴⁴⁶ NAGY 2004, 165.

⁴⁴⁷ MESTERHÁZY 2007, 289.

temetőt az 5. század derekára keltezi.⁴⁴⁸ Az edény helyzete és a sír tájolása, valamint az igen vegyes leletanyag is kiválóan tükrözi, hogy az ártándi temetkezések milyen sok kulturális sokszínűséget rejtenek magukban és mennyire nem lehet őket egyfajta merev értelmezési sablonba beleilleszteni. Az Ártánd és Biharkeresztes határában feltárt lelőhelyek anyagában egy-két övcsat szintén a Tisza-vidék soros temetőivel mutat rokonságot. Itt főként az ovális csatkarikájú, a pecek tövével kőberakással díszített példányok említhetők. Ilyen ismert az ártánd–nagyfarkasdombi 71. és az ártánd–lencsésdombi 3. sírből is (23. kép, 1, 3).⁴⁴⁹ Párhuzamai megtalálhatóak a Tisza-vidék soros temetőinek feltételezhetően legkorábbi lelethorizontjában (23. kép, 2, 4).⁴⁵⁰ A kőberakással díszített övszerelések mellett háromszög alakúra kiszélesedő tövissel ellátott csat ismert Biharkeresztes–Toldi útfél 6. számú temetkezéséből, melynek igen közeli párhuzama Hódmezővásárhely–Kishomok 51. sírjából került elő (23. kép, 5–6).⁴⁵¹

A négy temető leletanyagáról összességében elmondható, hogy igen kevés olyan jellegzetes lelet jelenik meg bennük, mely a későbbi soros temetőknek is széles körben elterjedt emlékeként kezelhető. Az igen bizonytalanul kapcsolható kerámia anyag mellett a Ártánd környékéről előkerülő különböző övcsatok párhuzamai megtalálhatóak a Tisza-vidék soros temetőinek egy-két korai temetkezésében is. Ezek a tárgyak egyértelműen az 5. század második fele és utolsó harmada közé datálhatóak. A két Ártánd melletti temető közül a nagyfarkasdombi Záhony-típusú ékvéssett fibulája alapján biztosan az 5. század utolsó harmadában, míg a kismarkasdombi a század közepén zárul.⁴⁵² Nagyfarkasdomb, Lencsésdomb (szintén a fibula) és Biharkeresztes–Toldiútfél a leletek alapján is már egyértelműen megélheti a gepida soros temetők időszakát. A kerámiaanyag a biharkeresztesi temetőben még a 6. század első harmadába történő keltezés lehetőségét is megengedi.⁴⁵³ Bár a tárgyi leletanyagban kimutathatóak kapcsolatok az ártándi temetők és a klasszikus soros nekropoliszok között, azonban ezek még mindig egy igen vékony száll mentén ragadhatóak meg. A temetkezési rítushoz hasonlóan továbbra is eldönthetetlen kérdésnek minősíthető,

⁴⁴⁸ A csat datálást a Hódmezővásárhely–Sóshalmi példány fényében lásd: NAGY 2005, 82–88. A csatot Jaroslav Tejral az átmeneti D2/D3-as fázisba sorolta be. TEJRAL 2008, 90–92.

⁴⁴⁹ MESTERHÁZY 2007, 91, ABB. 3, 8; MESTERHÁZY 2005, TAF. 1. 3. 1.

⁴⁵⁰ Gyula–Fövenyes: BÓNA 2002, TAF. 2, 5; Szentés–Berekhat 202: CSALLÁNY 1961, TAF. LXXXIII, 8.; Szolnok–Szanda 77: BÓNA 2002, TAF. 39, 77, 1, 3.

⁴⁵¹ MESTERHÁZY 2005, 59; NAGY 2004, 147–148.

⁴⁵² A Záhony-típusú ékvéssett fibuláról és a datálásról. MESTERHÁZY 1989, 198–199; ISTVÁNOVITS – KULCSÁR 1999, 93; TEJRAL 2002, 324–325.

⁴⁵³ MESTERHÁZY 2005, 60. Az itt található kerámiaanyagban megjelennek már a gepida sírkerámia jellegzetes gömbölyű formájú edényei, valamint a jellegzetes kettős kónikus, díszített edények is. Igazán keltező értékkel azonban csak a háromszög alakúra kiszélesedő tövissel ellátott csat bír. A lelőhelyen található egyetlen lándzsahegy nem tartozik a jól datálható leletek közé.

hogy ezek a tárgyak csak egykorúságot, vagy esetleg közös, azonos használói kört (etnikumot) takarnak-e. Az egy-két apró tárgyat leszámítva a két ártándi temető tárgyi anyagának formakincse sokkal közelebb áll a korábbi időszakok (késő szarmata, hun kor) anyagi művelődéséhez.⁴⁵⁴

A Tisza-vidék és Erdély soros temetkezőhelyei nagyjából az 5. század utolsó harmadában indulnak meg. A legkorábbi temetkezések, az alapító sírok is igen egységes arculatot mutatnak és nagyon kevés összekötő kapocs található csak a korábbi időszak anyagi művelődésével. A legkorábbi férfisírokban egyaránt megtalálható a hun kor után a germán előkelők temetkezéseiben előforduló ún. keskeny pengéjű langsaxok csoportja, mely főként mediterrán–bizánci áruk társaságában fordul elő (24. kép, 3–4). Legkorábbi leletnek a szolnok-szandai 30. sír töredékes darabja tekinthető, melyet Nagy Margit a kísérelétek alapján az 5. század második fele és vége közötti időszakra datált.⁴⁵⁵ Szintén a korai langsaxok körét bővítik a Torda közeli kis temetőrészlet sírjaiban található példányok is.⁴⁵⁶ A langsaxok használata egészen a gepida kor végéig megfigyelhető, hiszen Hódmezővásárhely-Kishomok 106. sírjában egy suicidava-típusú övcsattal együtt került elő egy példány, ami a 6. század középső harmadára keltezhető.⁴⁵⁷ A korábbi hun kor anyagi kultúrájának maradványa lehet a temetkezésekben az igen gyakran feltűnő háromélű nyílhegyeknek egy része is (24. kép, 2). A legkorábbi példányaik a nomád darabokhoz hasonlóan igen kicsik, 4–5 cm hosszúak voltak.⁴⁵⁸ A soros temető korszakban a gepidáknál a hun-kori példányokhoz képest nagyobb darabok (9–12 cm) kerülnek elő. Könnyen elképzelhető, hogy a korábbi hagyományok alapján, de már maguk gyártották tovább a korábban hatékony fegyvert. A női sírok legkorábbi darabjainak az ékvéséssel díszített övcsatok és fibulák tekinthetőek. A klasszikus D3-as periódus végére keltezhetőek a szőreg-téglagyári 19. és a szolnok-szandai 91. női sír nagyobb méretű ékvéssett fibulái (26. kép, 1–2).⁴⁵⁹ Ezeket követik időben a háromgombos kis méretű sugaras mintával, később pedig indamintával díszített ékvéssett

⁴⁵⁴ Arról nem is beszélve, hogy a szokások terén is számos olyan elem található meg, ami a későbbi gepida anyagi kultúrában idegen. Két női sírban is található többek között lándzsahegy mellékletül. MESTERHÁZY 2007, 273.

⁴⁵⁵ BÓNA 2002, 206; NAGY 2005, 154. A temetkezésben érdekes módon méretei alapján (4,8 cm) igen korainak tekinthető háromélű nyílhegy is előfordult, ami szintén hun kori örökségnek tekinthető a Tisza-vidék soros temetőiben.

⁴⁵⁶ NÉMETI 2008, 360–365.

⁴⁵⁷ NAGY 2004, 152–153. A suicidava-típusú csatok maszk formájú áttöréssel díszített csoportjába tartozik a temetkezésből ismert példány, melyet Schulze-Dörlamm D2-es csoportjába sorolt és a 6. század derekára datált a bizánci eredetű övcsatokat vizsgáló munkájában. SCHULZE-DÖRLAMM 2002, 155.

⁴⁵⁸ Már Bodo Anke is felfigyelt rá, hogy a gepida temetőkben igen sok hasonló nyílhegy fordul elő. Véleménye szerint ezek a példányok a korábbi korszak népessége, vagy csak kézműves hagyományai alapján élnek tovább. ANKE 1998, 68–69. Ilyen kisebb méretű példány ismert többek között a Szolnok-Szandai 30. sírból is.

⁴⁵⁹ NAGY 2005, 187; BÓNA 2002, 214.

fibulák, melyek az 5. század második felében terjednek el nyugaton. Ezeknek egyszerűbb helyi változatai lehetnek a gepida temetkezésekben is fellelhető példányok (26. kép, 3–4).⁴⁶⁰ A szolnok–szandai 118. sír ékvéssett négyzetes szíjszorítóval felszerelt csatja szintén ehhez az igen korai csoporthoz tartozik (26. kép, 5).⁴⁶¹ Legjobb párhuzamai megtalálhatóak Itáliában és a Krím-félszigeten is az 5. század második fele és a 6. század eleje között.⁴⁶²

A soros temetők legkorábbi horizontjának leletei és az ártándi temetők záró fázisa között tehát igen kevés hasonlóság mutatható ki. Bár a lencsésdombi és a toldi útféli temetkezőhely esetén biztos az egyidejűség, azonban még mindig kérdéses, hogy ezek a sírok és az ott eltemetettek hogyan viszonyulnak a másik két ártándi temetőhöz. Az minden esetre jól látszik, hogy nagyfarkasdomb és kislefarkasdomb esetében nem mutathatóak ki egyezések a korai soros temető horizonttal. Ennek fényében pusztán régészeti módszereink segítségével még mindig nem tudjuk meghatározni azt a területet, ahonnan kiindulva a gepidák elkezdhetik királyságuk megszervezését és jellegzetes soros nekropoliszaik kialakítását. A Tisza-vidék és Erdély soros temető kultúrája nem egy egységes népalakulathoz köthető anyagi művelődést tükröz, hanem sokkal inkább egy egységes vezetés alatt szerveződő új királyság emlékműanyagát őrzi, amelyben az itt élő korábbi népcsoportok is fokozatosan beolvadnak. Feltételezhetően az egységes lelethorizont létrejötté nagyban hasonlítható a későbbi közép és késő avar kori „uniformizálódással”, ami az avar politikai hatalmat szimbolizálta.⁴⁶³ Újabban azonban főként a temetőkre korábban alkalmazott „gepida” jelzőt érték igen komoly bírálatok. Volker Bierbrauer szerint a Kárpát-medence keleti felének soros temetői alapvetően nem tartalmaznak semmiféle olyan egyediséget, mely elválasztaná őket a keleti meroving-kultúrkör többi – akár szomszédos langobard – elemétől.⁴⁶⁴ A német régész a „gepida” jelzőt pusztán az írott források ismeretében és nem régészeti alapon tartja elfogadhatónak. Bierbrauer előtt nem sokkal már Florin Curta is megvizsgálta a gepida és langobard leletanyag hasonlóságait és eltéréseit. Véleménye szerint a fegyverzet a 6. század folyamán teljesen univerzális formákat képvisel egész Európában, így az alapján valóban nem lehet különbséget tenni a Kárpát-medence két fele között. Szintén ez érvényes a pecsételt kerámia formáira is. Ellenben a női sírok leletanyagát igen eltérő fibulaformák (melyek persze nem etnikus jelzők) jellemzik, melyek mind összetételükben, mind pedig a többi ékszerrel együtt alkotott viselet-modelljükben elválasztják egymástól a két régiót. Emellett véleménye szerint

⁴⁶⁰ NAGY 2004, 156–158; TEJRAL 2002, 325.

⁴⁶¹ BÓNA 2002, 217.

⁴⁶² VINSKI 1978, 35–39; AJBABIN 2011, 230.

⁴⁶³ VIDA 2009A, 118.

⁴⁶⁴ BIERBRAUER 2006, 196–199.

a torzított koponyák is csak a Kárpát-medence keleti felére jellemzőek.⁴⁶⁵ Ha valóban csak az egyes tárgytypusokat szemléljük, akkor tényleg igen sokszor nincs különbség a Kárpát-medence nyugati és keleti területei között. Ugyanakkor, ha nem csak elemeiben, hanem összetételében és ezek arányában vizsgáljuk az anyagi kultúrát, akkor eléggé markáns válaszvonalak válnak láthatóvá. Az egységesnek vélt fegyverzetben is mutatkoznak többek között olyan elemek (keskeny pengéjű langsaxok, háromélű nyílhegyek), melyek kifejezetten régió specifikusnak tekinthetők.⁴⁶⁶ Emellett a kerámiaművesség is több ponton kapcsolódik a megelőző korszakhoz, melynek köszönhetően egy egyedi új kézműves hagyomány alakul ki.⁴⁶⁷ Az erőteljes itáliai és mediterrán-bizánci hatások is szintén számos egyedi szint kölcsönöznek a Tisza-vidék és Erdély anyagai műveltségének, mely alapján könnyen el tudjuk különíteni a csoportot a keleti soros temető kultúrán belül is.

Összességében megállapíthatjuk, hogy biztosan a gepidákhoz és magához a Gepida Királysághoz csak az 5. század utolsó harmadában induló nagy soros temetőket tudjuk hozzákapcsolni. Feltételezhetően ez a régészeti kultúra – mint korábban is számos másik – egyáltalán nem volt etnikai téren homogén, számos korábban itt élő csoport színesíthette azt. Az ún. lemezfibulás kör hozzákapcsolása a hun kor után kezdődő gepida műveltséghez igen problematikusnak tűnik. Egyrészt az egységes és korábban használt formák is azt sejtetik, hogy ennek a körnek az alapjai még a hun korszakban teremtődtek meg. Egyenlőre, bár igen vékony szálon megragadhatóak kapcsolódási pontok a korábban „gepidaként” kezelt Ártánd környéki temetőkkel, azonban a sírok anyagának és rítusának elemzése több problémát is rejt magában. Elképzelhető, hogy az itt élő közösségek egy része megéli a soros temető kultúra kialakulásának periódusát és idomul annak szokásrendszerekhez. Ugyanakkor a teljes közölés hiányából fakadóan még mindig nem tudjuk kellőképpen elemezni az egyes nekropoliszokat, valamint megállapítani egymáshoz való viszonyukat. A nomád hatalom bukása után és a század utolsó harmada között több előkelő, magányosan eltemetett személyt is ismerünk a Kárpát-medence keleti feléből. Ennek a körnek több kapcsolódási pontjai is van a későbbi kultúrával, ugyanakkor hordozóikban a köznéptől elkülönülő magányos regionális hatalmat birtokló elitet sejtethetjük. A meroving soros temető kultúra központi területén több jel is arra utal, hogy nagyon gyakran ez a réteg nyitja meg a későbbi évszázadokon keresztül használt temetkezési helyeket.

⁴⁶⁵ CURTA 2001, 199–203.

⁴⁶⁶ QUAIST 2001; ANKE 1998, 68–69.

⁴⁶⁷ B. TÓTH 2006.

IV. 4. Sirmium megszerzése és a sirmiumi Gepida Királyság (473–504/505)

A gótok érezve az egyre fokozódó szorítást és a gazdagabb területek nyújtotta lehetőségeket 473-ra felszámolták pannoniai uralmukat és központjukat áthelyezték a Balkánra.⁴⁶⁸ Természetesen a nagyobb gazdagsággal kecsegtető régió mellett komoly előnyt jelenthetett számukra a Birodalmon belüli önálló közigazgatás és foedus kiharcolása is. Az üresen maradt egykori császárvárost, Sirmiumot a gepidák Trapstila nevű királyuk vezetésével magukhoz ragadták. A megszállás pontos időpontja nehezen követhető nyomon, annyi bizonyos, hogy a gótok 488-s átvonulásának idején már régebb óta birtokolták a gepidák a területet.⁴⁶⁹ A gepidák mindenképpen 473, vagyis az osztrogótok Balkánra történő távozása után szállhatták meg a magára maradt egykori tartományi központot. Az időzítés kiváló volt, hiszen 473 körül gyakorlatilag minden, a térségben érdekelt jelentős hatalom le volt kötve, mivel ekkor mind a két birodalomfélben belháború zajlott.⁴⁷⁰ A bizánci kormányzat, akihez jogilag tartozott Sirmium, *de facto* kénytelen volt beletörödni fontos városának elvesztésébe.⁴⁷¹ Sirmium és környékének hovatartozása az 5. század folyamán jogilag a két birodalomfél között vándorolt. A keleti vezetés III. Valentinianus és Eudoxia házasságától számítva saját területének tekintette a császárvárost és a hozzá tartozó részeket is, bár a hun invázió és Pannonia tartomány elajándékozása jelentős mértékben korlátozta jogaik életbe lépését.⁴⁷² Mindezek

⁴⁶⁸ WOLFRAM 1990, 268–270; POHL 1980, 288. A nem sokkal a Balkánra érkezés után az Amal-csoportok trónjára kerülő Theoderichet a bizánci vezetés rögtön bevette a szabadon garázdálkodó Theoderich Strabo gótzai ellen. Az elkövetkező évtized gyakorlatilag a két Theoderich versengését hozza. A tét igazi téje a Balkánon élő valamennyi gót feletti hatalom megszerzése volt. A szerencsés véletlenek egybejátszásának köszönhetően ezt végül az Amal származású vezetőnek sikerül megkaparintania.

⁴⁶⁹ „μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πατρὸς πρὸς Θραυστίαν, θεῖον αὐτοῖ, γεγινώς, καὶ διῆγεν ἐν τῷ Σιρμίῳ. καὶ γινὼς τοῦτο ὁ ... (MALALAS XVIII, 450)”. „τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἦλθε πρὸς Πῆγαν, τὸν θεῖον αὐτοῦ ἀπὸ μητρὸς, ῥῆγα ὄντα τοῦ Σερμίου. καὶ γινὼς τοῦτο ... (THEOPHANÉS A:M. 6032)”. Theophanésnál Thrapstila neve tévesen Πῆγαν alakban szerepel. Valószínűleg egy ortográfiai hibáról lehet szó. Thrapstila és uralkodó dinasztiája a források alapján nem meghatározható, hogy milyen kapcsolatban állt a 450-es évek gepida nagykirályával Ardarichhal. SCHMIDT 1941, 533.

⁴⁷⁰ Nyugaton szétagolt a politikai hatalom az 5. század második felében főként a hadsereg emberanyagának feltöltése miatt érdekelt a régióban, de igazán az intézkedések és a tényleges politikai befolyás már nem ér el ideig. 474-ben Glycerius és Julius Nepos viszálya miatt egyébként sem marad idő az egykori Pannonia secundában zajló események nyomon követésére. Keleten a friss császár az iszauri Zénon ellen bontakozik ki a Basiliscus-féle felkelés is, melyet Theoderich Strabo magánakciói is kísérnek. OSTROGORSKY 2001, 70–73.

⁴⁷¹ POHL 1980, 288–289. A gepidák a nedaoi csata után folyamatosan évi tributumot kaptak a keleti kormányzattól. JORDANES, GETICA, 264.

⁴⁷² WOZNINAK 1981, 352–353. Cassiodorus a *Variae*ban fennmaradt levele szintén ehhez az időszakhoz kapcsolja a tartomány és a régió elvesztését: „*Placidiam mundi opinione celebratam, aliquorum principum prosapia gloriosam purpurato filio studuisse percepimus, cuius dum remissemus administrat imperium, indecenter cognoscitur imminutum. nunc denique sibi amissione Illyrici comparavit factaque est coniunctio regnantis divisio dolenda provinciis. militem quoque nimia quiete dissolvit. pertulit a matre protectus quod vix pati potuit destitutus. Sub hac autem domina, quae tot reges habuit quot parentes, iuvante deo, noster exercitus terret externos: qui provida dispositione librat nec assiduis bellis adteritur nec iterum longa pace mollitur. in ipsis*

ellenére a keleti kormányzat megszállta és a hun invázióig kezében is tartotta Sirmiumot. Jogi igényük teljes tudatában telepíthetik le ide a gót csoportokat a nedaoi csata után.⁴⁷³ A tényleges adminisztráció és az egyházi szervezet meglétéről a 440-es évek után nincsen tudomásunk.⁴⁷⁴ A gepidák bár a terület uraivá válhattak, azonban nincsen arról adatunk, hogy hivatalosan bármilyen szerződés formájában a bizánciak átengedték volna nekik ezeket a földeket. A forráshiátus ellenére azonban sokat elárul a két fél közötti politikai relációkról az is, hogy a császári vezetés nem követeli vissza Sirmiumot, míg az a gepidák kezén van (504). Nincs információnk többek között a 455 óta folyósított évi járadék megszüntetéséről sem, ami a bizánci vezetésnek közkedvelt eljárása volt a megromlott viszony esetén. Ha jogilag nem is ismerhették el uralmukat, de – mint arra Frank Wozniak és Constantin Diculescu is utalt korábban – mindenképpen békés, akár szövetségi viszony is fennállhatott a két fél között.⁴⁷⁵ A gepidák a gótokkal ellentétben nem jelenthettek akkora veszélyt, sőt majd mint látni fogjuk a későbbiek folyamán fel is lehetett használni őket ellenük.

Sirmium és a Szerémség megszállása igen fontos geopolitikai lépésnek tekinthető, ugyanis a Balkánt és Itáliát összekötő utak metszéspontjánál fekszik. A Balkán felől nézve nevezhetjük akár Itália (és Dalmácia) kulcsának is, hiszen a kiépített római úthálózat és a vízi szállítás nyújtotta előnyök révén gyorsan elérhető a félsziget. Mindezek mellett a későrómai örökség, a jelentős műhelyek és az urbanizált életmód továbbélése szintén jelentős vonzerőt jelentett a barbár csoportok szemében.

Sirmiumot feltételezhetően Trapstila foglalhatta el, legalábbis őt említik forrásaink a város első uraként.⁴⁷⁶ Ez az új foglalás azonban elképzelhető, hogy az alakulóban lévő gepida hatalmi struktúrát kissé megbolygatta. Később Ennodius tudósít panegyricusában arról, hogy a Sirmiumot uraló gepidák vezére szövetségre lépett a többi gepida fölött hatalmat gyakorló Gunderithhel (a forrásban *ductorként* szerepel).⁴⁷⁷ Walter Pohl és Lotter is egy különvált gepida törzsi csoportként értelmezte Trapstilát és a korábbi római területeket elfoglaló kíséretét, míg Gunderith véleményük szerint a helyben maradó gepida közösségek ura lehetett.⁴⁷⁸ Könnyen elképzelhető, hogy a harcos elit egy része egy kisebb csoport és katonai vezetők kiválásával hajtotta végre a császárváros elfoglalását. Ennodius szövege legalábbis

quoque primordiis, quando semper novitas incerta temptatur, contra Orientis principis votum Romanum fecit esse Danuvium.” CASSIODORUS, VARIAE XI, 1, 9–10.

⁴⁷³ JORDANES, GETICA, 264.

⁴⁷⁴ WOZNINAK 1981, 356, BRATOŽ 2011, 216–218.

⁴⁷⁵ DICULESCU 1922, 102 – 110, WOZNINAK 1981, 363.

⁴⁷⁶ MALALAS XVIII, 46, 450; THEOPHANÉS A. M. 6032; ENNODIUS VII, 28–34.

⁴⁷⁷ „*urebant animum principis dolosi blandimenta conmenti et circa alios Gepidas, quorum ductor est Gunderith, intempestiva Traserici familiaritas.*” ENNODIUS XII, 61.

⁴⁷⁸ POHL 1980, 288; LOTTER 2003, 127.

azt sejteti, hogy a két terület – Sirmium és a Kárpát-medence keleti fele – fölött nem alakult ki ekkor egységes hatalom és vezetés.⁴⁷⁹ Sajnálatos módon a gepida uralkodók geneológiájának felvázolásához igen kevés forrással rendelkezünk, így nem tudjuk azt sem megmondani, hogy milyen kapcsolatban állhattak az adott személyek egymással, vagy akár a korábbi vezetővel, Ardarichhal. A hatalom ilyen jellegű megosztására több példát is fel tudunk sorakoztatni: a legkézenfekvőbbnek a 460–70-es évek Amal családja tűnik, akik bár szövetségesek maradtak, mégis saját szakállukra politizáltak (Vidimer útja Itáliába, Thiudimer Balkánra vonulása).⁴⁸⁰

A terület és a város geopolitikai jelentősége igen hamar megmutatkozott. 488-ban az isauri származású Zénón bizánci császár, hogy a Birodalmat egyre jobban nyomasztó évtizedes gót problémát megoldja, és a Balkánt is tehermentesítse, békét és szerződést kötött Theoderich Amallal, a későbbi I. (Nagy) Theoderichhel (488–526).⁴⁸¹ Theoderichnek Odoacer (476–493) Itáliai hatalmát kellett felszámolnia, ami egyre terhesebbé vált már a keleti kormánynak.⁴⁸² Az Itália felé vonuló osztrogót vezért a Száva völgyében, az *Ulca* mocsarai mellett feltartóztatták a gepidák. Az kérdésesnek tűnik, hogy lehetett-e valamilyen kapcsolat Odoacer és a sirmiumi gepidák között. Herwig Wolfram nem zárja ki ennek lehetőségét, azonban ezt nem tudta források segítségével alátámasztani.⁴⁸³ Az éhező és szorult helyzetbe került gótok Ennodius retorikus előadása szerint, csak vezérük példamutatásának köszönhetően tudták a csatát a maguk javára fordítani.⁴⁸⁴ A harcokban az egyedül Paulus Diaconusnál fennmaradt adat szerint elesett a gepida király is.⁴⁸⁵ A gótok a téli időszakot a jelentős készletekkel rendelkező nagyvárosban vészelték át, majd utána továbbvonultak Itália felé. Az üresen maradt sirmiumi gepida trónt Trapstila fia Trasaric foglalta el.

⁴⁷⁹ ENNODIUS XII, 61.

⁴⁸⁰ JORDANES, *GETICA*, 268–269; 283–284. Hasonló, több törzs és csoport különválásáról és egyéni akcióiról számos adat is rendelkezésünkre áll a Kr. e. 4–3. századi kelta terjeszkedés korából is. Ezeknek a kiválásoknak és akcióknak különböző indítékai lehetnek: túlnépesedés, vagy egyszerűen a gazdagságot jelentő területek (Mediterránum) irányába történő elmozdulás igénye. Ehhez részletesebben: SZABÓ 2005, 28–35.

⁴⁸¹ ANONYMUS VALESIANUS, 49; JORDANES, *ROMANA*, 348–349; JORDANES, *GETICA* 291–292. OSTROGORSKY 2001, 71. VÁRADY 1984, 37–40.

⁴⁸² Odoacer többek között beleszólt a keleti trónviszályába, amivel kivívta Zénón ellenszenvét. A kettőjük közötti konfliktust tovább fokozta, hogy 481-ben Odoacer megszállta Dalmáciát is, amit a keleti kormányzat nem nézett jó szemmel. Többek között a Rugi Királysággal kötötte próbálták meg először hátba támadni, de a kísérletek kudarcot vallottak, ugyanis Odoacer és testvére Hunvulf két hadjáratban gyakorlatilag teljesen megsemmisítette a Rugi Királyságot. BÓNA 1969, 284–285; WOLFRAM 1991, 266–270.

⁴⁸³ WOLFRAM 1990, 280. Feltételezhetően Theoderich nyugati útja mozgásba hozhatta Odoacer politikai rendszerét is. Arról, hogy kikkel próbálta felvenni a kapcsolatot az itáliai germán uralkodó sajnos nincs információnk.

⁴⁸⁴ A harcok leírása: ENNODIUS VII; 28–34. Azt sajnos nem tudjuk, hogy létezett-e valamilyen szövetség a gepidák és Theoderich között, ugyanis erre vonatkozóan nincsen forrás. POHL 1980, 290–291.

⁴⁸⁵ PAULUS DIACONUS, *HISTORIA ROMANA*, XV, 15.

Felmerült annak a lehetősége, miszerint Theoderich a félig gepida-félig hun származású vezér, Mundo átállásának köszönhetette sikerét.⁴⁸⁶ Ezt elsősorban Malalas és Theophanés adataira hivatkozva állítják többen a kutatásban, ugyanis a két forrás megemlíti, hogy Mundo Theoderich csábítására elment Itáliába.⁴⁸⁷ Azt azonban figyelmen kívül hagyják a Mundo átállását valló kutatók, hogy Theoderich Róma uraként van említve az adott forráshelyeken, ami pedig csak 493 utánra keltezhető, mivel ekkor törte meg véglegesen Theoderich Odoacer ravennai ellenállását.⁴⁸⁸ Mundo átállását nem említi meg az e tekintetben fő forrásnak minősülő Ennodius sem.⁴⁸⁹ Mundo ebben az időszakban még túl fiatal lehetett ahhoz, hogy részt vegyen a harcokban. Schäfer Tibor és Patrick Amory szerint, ha 536-ban még részt vett csatában, akkor a 480-as évek táján születhetett, így a 488-as harcok időszakában még csak gyerek lehetett.⁴⁹⁰

A gepidákat újra csak az 500-as évek elején említik forrásaink, az úgynevezett *sirmiumi háború* eseményei kapcsán. 504-ben Theoderich hadjáratot indított a sirmiumi gepida királyság ellen. A Pitzia comes és Erdwic által vezetett harcok gyakorlatilag kardcsapás nélkül értek véget, mert Trasaric elmenekült, még anyját is hátrahagyva ellenségeinek.⁴⁹¹ A Theoderichnek 507-ben dicsőítő beszédet tartó Ennodius szerint Itália ura a gót területekre betörő gepida fosztogatók, valamint Trasaric vélhető szövetséggkötésének (a gepidák másik részének urával Gunderithel) ürügyén indította meg hadjáratát. Természetesen a rengeteg pontatlanságot és csúsztatást tartalmazó szövegben a „fő cél” Itália egykori határainak visszaállítása, melyet csak a gót uralkodó valósíthat meg.⁴⁹² A Sirmium elleni

⁴⁸⁶ POHL 1980, 291; NAGY 1984, 222. A 6. század elején az írott kútfőkben feltűnik egy Mundonak nevezett személy, akit Jordanes Attila leszármazottjaként ismer, míg a bizánci források gepida származását emelik ki. Mundo a latin nyelvű forrásokban *Mundo*, a görögben *Μοῦνδος*, az egyetlen róla szóló szír adat Zachariás Rhétor pedig nevét a latinos *Mundus* alakban közli. BYZTURC II, 194. Zakhariás Rhétor munkájának részletei megjelentek: KMOŠKÓ 2004, 47–48; 97–102. Életpályája eléggé kalandosnak mondható. A forrásokban először rablóvezérként jelenik meg, majd pedig előbb osztrogót, később pedig Justinianos szolgálatába álló személyként (magister militum per Illyricum).

⁴⁸⁷ „... ῥῆξ Ρώμης ὁ Οὐαλεμεριακὸς ὁ καὶ Θευνδερῖχος, πέμψας προετρέψατο τὸν αὐτὸν Μοῦνδον· καὶ πεισθεὶς ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν μετὰ τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ καὶ διέτριψε πρὸς αὐτόν, ὑπερμαχῶν ὑπὲρ τοῦ Οὐαλεμεριακοῦ τοῦ... (MALALAS XVIII, 451)”. „... ὁ ῥῆξ Ρώμης, ὁ Θευνδερῖχος, πέμψας πρὸς αὐτόν, καὶ πεισθεὶς ἀπῆλθε πρὸς αὐτόν καὶ ἦν μετ’ αὐτοῦ συμμαχῶν αὐτῷ... (THEOPHANÉS A. M. 6032)”.
⁴⁸⁸ „... ῥῆξ Ρώμης ὁ Οὐαλεμεριακὸς ὁ καὶ Θευνδερῖχος ... (MALALAS XVIII, 451)”. „... ὁ ῥῆξ Ρώμης, ὁ Θευνδερῖχος... (THEOPHANÉS A. M. 6032)” PROSTKO-PROSTYŃSKI 1994, 228;

⁴⁸⁹ ENNODIUS VII, 28 – 29.

⁴⁹⁰ AMORY 2003, 397; SCHÄFER 2001, 32.

⁴⁹¹ „Pitzamum quoque suum comitem et inter primos electum ad obtinendam Sirmiensem dirigit civitatem. Quam ille expulso rege eius Trasarico, filio Trapstilae, retenta eius matre obtinuit.” JORDANES, GETICA 300.

⁴⁹² „... unde cotidiana insultatio et inconposita legationum frequentia mittebatur. urebant animum principis dolosi blandimenta commenti et circa alios Gepidas, quorum ductor est Gunderith, intempestiva Trasericum familiaritas. credebas in tua iniuria perire, quia diu licebat Italiae possessionem te dominante retineri, nec sufficebat consolatio, quod eam tu non perdideras, cum immensus esset dolor, cur illam retentator non inter dominationis tuae exordia reddidisset. minui aestimas quod non crescit imperium.” ENNODIUS XII, 60–62.

támadás okát a különféle szakmunkák igen változatos módon értelmezik. Ludwig Schmidt a keleti germán népek történetét bemutató monográfiájában úgy interpretálta Theoderich cselekedetét, hogy a gót király Itália védelmének érdekében foglalta el Sirmiumot, ami az egyik legfontosabb bázisa volt a Balkánról Itáliába vezető útnak.⁴⁹³ Wilhelm Ensslin szerint kisebb határ menti konfliktusok vezettek el a hadjáratához.⁴⁹⁴ Wolfram véleménye alapján Theoderich a megerősödő gepida hatalomtól tartott, ami a Tisza-vidéki gepidák és a sirmiumi csoportjaik összefogása eredményezett volna.⁴⁹⁵ Az mindenképpen megemlíthető, hogy Ennodius munkájában tudatosan kerül a bizánci államhatalom említését, amivel a 6. század elején egyre inkább éleződött a feszültség. Már az 5. század végén megromlott az alapvetően békésnek tekinthető osztrogót–bizánci viszony, melyben az új bizánci uralkodónak, Anastasiosnak is jelentős szerepe volt.⁴⁹⁶ A diplomáciai téren egyre jobban elmérgesedő (pápaválasztás, követek visszautasítása) patthelyzetet végül az osztrogót fél fellépése törte meg, ugyanis ezzel a külső erődemonstrációval megelőzték a konstantinápolyi udvar készülődését. A hadjárat hátterében minden valószínűség szerint a bizánci diplomácia szervezkedése elleni gyors fellépés igénye, nem pedig az eléggé áttetszőnek ható propagandisztikus sablon állhatott. Kérdéses az is, hogy a Gunderikkel való kapcsolatok esetében említett *intempestiva familiaritas* valóban a rokon csoportokkal történő kapcsolatfelvételt, vagy esetleg a Birodalmi háttérjátszmákra utalhat.

Az eseményekre és a diplomáciai háttérjátékokra vethet fényt egy nemrégiben előkerült feliratos emlék is. Ezekről a folyamatokról igen szűkösen számolnak be írott forrásaink, éppen ezért minden újonnan felfedezett forrásnak igen nagy jelentősége van. Jelen esetben nem is akármilyen emlékről van szó, hiszen magának Trasaricnak a sírköve került elő! A mai Isztambul területén (Vefa kilise kamii) már régről ismert volt egy bizánci templom, melyet már az oszmán fennhatóság alatt medreszévé alakítottak át. A templomtól pár száz méterre található a Valens császár nevéhez köthető aqeductus is. A 7–10. századok között ez a terület Konstantinápolyhoz tartozott, több ásatásra is sor került a területen.⁴⁹⁷ 2006-ban fedeztek fel az épület déli felében egy a kora bizánci korból ismert felirat töredékét, amely 6

⁴⁹³ SCHMIDT 1941, 348.

⁴⁹⁴ ENSSLIN 1959, 129.

⁴⁹⁵ WOLFRAM 1990, 321.

⁴⁹⁶ PROSTKO-PROSTYŃSKI 1994, 215–246. Legutóbb a pápaválasztás körüli bonyodalmakról és Bizánc szerepéről az eseményekben összefoglalóan Kovács Tamás írt. Véleménye szerint a keleti vezetés több téren (kulturális, egyház szervezet, a szenátus) is növelni akarta befolyását az osztrogótok uralta Itáliában, ami végül súlyosabb belső konfliktusokhoz vezetett. Theoderich a pápaválasztással járó belső pártharcoktól eleinte megpróbálta függetleníteni magát, de a politikai viszonyokat nézve ezt nem tehette meg sokáig. KOVÁCS 2011, 134–139.

⁴⁹⁷ Ezekről összefoglalóan: ÇETINKAYA 2009, 225. A templom azonosítására az írott kútfők alapján több lehetőség is kínálkozik, azonban a biztos pontnak az Oszmán hódítás utáni állapotok tekinthetőek.

javarészt jól olvasható sorból állt (28. kép).⁴⁹⁸ A vésett bizánci betűtípus alapján a felirat az 5–6. századra keltezhető, amit tartalma csak még inkább megerősített. Felirat magyarul így hangzik: „*Itt nyugszik (a dicső) emlékezetű Thrasarich, comes domesticon, a gepidák királya, a dicső emlékezetű Thraustila (fia?), ahol élt (...) (éveket) (...) hat (...).*”⁴⁹⁹

Bár maga a szöveg több helyen hiányos volt, de mindezek ellenére is, valamint a többi történeti forrás alapján egyértelműnek tűnik, hogy az egykori gepida király tiszteletére állított sírfeliratról van szó. Korábban Bóna István azt feltételezte, hogy Trasaric a Tisza-vidéki főkirályhoz, Gunderithez menekült, amiről azonban írott kútfő nem emlékezett meg.⁵⁰⁰ Trasaric további sorsáról csúfos menekülése után az írott források nem számolnak be, azonban az előkerült epigráfiai emlék alapján máris tovább követhető pályája: Konstantinápolyban halt meg, megkapta comes domesticorum címét, ami egy a későrómai korból továbbélő katonai rang volt. A comes domesticorum pozíció és annak előzményei először 3. században megjelenő protectores tisztségek között kereshetők (protectores domesticorum). A posztot betöltők eleinte az elit testőrség válogatott tisztjeinek vezetői voltak, majd idővel elveszítik szerepüket, sőt az 5. századra gyakorlatilag reprezentációs feladatokat ellátó tisztekké válnak. Magának a hivatalnak azonban igen nagy maradt a presztízse (részben az udvaron belüli fontosságának köszönhetően), amit jól mutat, hogy egyre inkább fizetős pozícióvá válik.⁵⁰¹ Az 5. század folyamán a tisztség nyugaton megszűnik, míg keleten továbbél. Azt tudjuk, hogy az 5. század második felében az uralkodói testőrség parancsnoka volt, ami roppant magas címet jelentett, bőven a civilek fölé helyezte viselőjét. Justinianos korából származó forrásainkban a comes domesticorum mint a protectoreseket (a császár személyéhez rendelt válogatott tisztek) irányító vezető jelenik meg.⁵⁰² Egységeik általában a főváros környékén állomásoztak, de megtalálhatóak voltak sok keleti

⁴⁹⁸ Elképzelhető, hogy maga a feliratot tartalmazó sírkő csak másodlagos helyzetben kerülhetett be a templomba, amit az épületegyüttes igen kései keltezése is alátámaszthat.

⁴⁹⁹ [+Ενθ]άδε κατὰκίτα [ἰ ὁ τής]
[εὐκλ.]ε(ου)ς μνήμης θρά(σαριχ)
[κόμ](ης) δομ(εστίκων) ρέξ Γηπ[αίδων]
[υἱός ?] θραυστίλα της [εὐκλε(ου)ς?]
[μνήμης ὁ]στις ἐζησε[v ἐτη]
[-----] τη ς [---]

ÇETINKAYA 2009. 226. Sajnálatos módon a feliratot ellopták a publikáció elkészültét követő időszakban. Ezúton is szeretném megköszönni a publikáló Haluk Çetinkaya szóbeli közlését a feliratot tartalmazó epitaphium további sorsáról.

⁵⁰⁰ BÓNA 1974, 61. Itt megjegyzendő azonban, hogy a források (jelen esetben Ennodius) Gunderiteth csak egy esetben említik meg: szövetségkötését Trarariccel. ENNODIUS, XII, 61. Más kútfőben nem is szerepel neve, valamint a hozzá menekülő simiumi királyt sem említik meg.

⁵⁰¹ HALDON 1984, 130–132. Feltételezhető, hogy eleinte külön létezett egyfajta kettősség a rendszerben: volt egy külön gyalogsági és lovassági vezető is.

⁵⁰² BRÉHIER 2003, 347.

nagyvárosban is. A comes domesticorum közvetlenül a császár környezetéhez tartozott, Konstantinápolyban működött, és az adminisztrációs feladatok mellett főként ornamentális (díszőrség) szerepük volt.⁵⁰³ A címet birtokló személyek mindenképpen a legbefolyásosabb emberek, a vir illustresek közé tartozhattak.

Érdekes módon a felirat publikálása óta kevés visszhangot kapott mind a hazai, mind pedig a nemzetközi tudományosságban, pedig jelentős segítséget nyújt az események értelmezésével kapcsolatosan. A magas bizánci katonai rang, a konstantinápolyi eltemetés mind az 500-as évek elejének erős bizánci–gepida kapcsolatait erősítik meg, melytől Theoderich joggal tarthatott. Az osztrogót uralkodó ismerte a bizánci diplomácia praktikáit és időben döbbsen rá, hogy ő is Odoacer sorsára juthat. A gepidák geopolitikai helyzetüknél fogva is könnyűszerrel részt vehettek volna a gót uralkodó ellen vezetett megtorló harcokban. Ezt a módszert már korábban is megpróbálta alkalmazni a bizánci vezetés, történetesen éppen Odoacer ellen.⁵⁰⁴ A gepida–bizánci jó viszony magyarázat lehet arra nézve is, hogy a két ízben is elfoglalt Sirmiumot a birodalmi kormányzat egyszer sem követelte vissza a keleti germánoktól, mint azt a 6. század derekán kapcsolatuk válságos periódusában többször is megtette. Talán létezhetett egyfajta megállapodás a két fél között, vagy a bizánciak egyszerűen csak a régió *status quo*-ját akarták biztosítani az 5. század végén egy erős szövetséggel, a számukra megbízhatatlan osztrogótok hátában. Források hiányában nem eldönthető a kérdés, de a gepida–bizánci viszonyt mindenesetre árnyaltabban látjuk a felirat tükrében. Az 500-as évek elejének eseményei után a gepidák és Bizánc között a kapcsolat továbbra is jó maradt, sőt a gepidák talán az 520-as években Bizánci biztatására kisebb betöréseket is vezethettek a gótok uralta Sirmium közvetlen közelében.⁵⁰⁵ A birodalmi befolyás erejét tükrözik az 5. század második felére datálható apahidai (mai Erdély, Kolozsvár mellett) fejedelmi sírok, amelyekben feltehetően a korszak gepida uralkodói nyugodhattak. A temetkezésekben megtalálható bizánci tárgyak, aranyak és insígnák mind egy a császári udvar pompáját kedvelő, azt utánozni kívánó dinasztiaát sejtetnek.⁵⁰⁶ A birodalmi ízléshez történő igazodás – az *imitatio imperii* – nem egyedülálló a korszak Európájában, elég csak az apahidai temetkezésekhez nagyban hasonlító tournai Childeric (Chlodvig édesapja) temetkezés gazdag anyagára utalni. Childeric tournaiban meglelt

⁵⁰³ HALDON 1984, 132–135.

⁵⁰⁴ JOHANNES ANTIOCHEUS FRAG. 214. A kísérletek végül kudarcba fulladt, ugyanis Odoacer és testvére Hunvulf megelőzte a Duna vonalánál 487-ben Itália ellen készülők támadását és két hadjáratban gyakorlatilag teljesen megsemmisítette királyságukat. SCHMIDT 1941, 121–123. WOLFRAM 1991, 266–270.

⁵⁰⁵ SARANTIS 2009, 21–24.

⁵⁰⁶ SCHMAUDER 2002A, 52–54; QUAST 2001; HOREDT–PROTASE 1972.

sírból előkerült leletek jól tükrözik a Birodalommal ápolt jó viszonyt, ugyanakkor egy részük a frank eredetre, míg másik részük pedig a korábbi hun kapcsolatokra enged következtetni. A hun korban felemelkedő germán katonai arisztokrácia tagjai előkelő származásuk és katonai rátermettségük alapján könnyen utat találtak a Bizánci Birodalom hadvezetésének elitje felé, mint azt az ismertetett felirat is jól szemlélteti.⁵⁰⁷

A fegyveres harc nélküli győzelem és a gepida király Bizáncba menekülésével azonban nem értek véget a Sirmium környék harcok. A különböző források – Cassiodorus és Ennodius – a hadjárat folytatása kapcsán megemlítik, hogy Theoderich legyőzte a bolgárokat és visszahódította Itáliának Sirmiumot.⁵⁰⁸ Feltehetően a két eseményt külön kell választani, ugyanis a bolgárok (természetesen bizánci zsoldban) legyőzése már az 505-ös évhez, és a Mundo ellen vezetett bizánci hadjáratához kapcsolódik.⁵⁰⁹ Mundo alakja és származása már számos vitát generált a korszakkal foglalkozó kutatók körében, hiszen életéről igen hézagosan állnak csak az adatok rendelkezésünkre. Pályájának sokszínűsége miatt elsősorban az angol nyelvű szakirodalom (*The Prosopography of the Late Roman Empire* (PLRE) 2. és 3. kötete) annak lehetőségét is felvetette, hogy két Mundo létezett: egy 505 körül Sirmium mellett megjelenő rablóvezér, aki Attilától származott, és egy gepida hadvezér, aki Justinianos idején *Illyrcum magister militum* volt.⁵¹⁰ Bár a két munka nem közli, hogy milyen érvrendszer alapján veti el az azonosságot, de feltehetően a fő indok az 505 és 529 között Mundo pályájára vonatkozó forráshiány lehet. Ezen kívül a PLRE 2. és 3. kötetének szerzői nem tudják összeegyeztetni azt sem, hogy Mundo részben Attila leszármazottja, részben pedig gepida. Ezzel ellentétben főleg a német nyelvű munkák Mundo esetében egy személyről írnak.⁵¹¹ A neves angol lexikon szerkesztői két nagyon fontos forrást – Theophanész és Malalas – nem vettek figyelembe életével kapcsolatban. A két szerző egyértelműen összeköti a kérdéses szakaszban Mundo életpályáját, ugyanis leírják, hogy a fiatal hadvezér a fent említett periódust Theoderich szolgálatában töltötte.

⁵⁰⁷ RUMMEL 2005, 368–375.

⁵⁰⁸ ENNODIUS XII, 60 – 69; „...*regis Theoderici victis Vulgaribus Sirmium recepit Italia...* (CASSIODORUS, CHRONICON 504).”

⁵⁰⁹ Különválasztva és megkülönböztetve tárgyalja: PROSTKO-PROSTYŃSKI 1994, 224–225. Ennodius és Cassiodorus egyszerre említik a két eseményt. Valószínűleg az események helyes kronológiáját (Sirmium elfoglalása, bolgárok legyőzése) Jordanes adja. JORDANES, GETICA, 300–301. Mundo és a bolgárok közötti konfliktust a Bizánci Birodalomban magas posztot betöltő Marcellinus comes 505-re teszi (MARCELLINUS COMES, 505).

⁵¹⁰ Mundo személyéről a nagy késő-antik proszopográfiai gyűjtemény, a PLRE 2. és a 3. kötete tesz említést. (JONES 1980, 767–768; MARTINDALE 1992, 903–905). A PLRE véleménye tükröződik Mundóval kapcsolatban Jordanes *Geticájának* új magyar kiadásában is. KISS 2004, 163, 294. JGYZ.

⁵¹¹ Némely esetben csak félszavas utalások történnek Mundo pályájával kapcsolatban. Mindenképpen egy személynek tekintik: ENSSLIN 1959, 129–131; SZÁDECZKY-KARDOSS 1975; MAENCHEN-HELFEN 1978, 245; POHL 1980; WOLFRAM 1990, 321; WOLFRAM 1991, 209. Az angolszász szakirodalomban ugyanezt a véleményt osztja: CROKE 1982; AMORY 2003, 397–398.

Mundo származásáról a görög és a latin források különböző véleményen vannak: a görög írók (Malalas, Theophanés) kiemelik gepida eredetét, míg az utóbbiak közül Jordanes említi egyedülként a *Getica* 300. fejezetében, hogy Mundo Attila nemzetségéből származik.⁵¹² Marcellinus Comes szerint Mundo *geta* származású volt, ami elég sok problémát vet fel, ugyanis a kora középkorban a *getát* (gót, gepida, germán) több értelemben is használták a források.⁵¹³ Brian Croke felvetette, hogy Mundo nem Attila leszármazottja, hanem az Attila udvarában élő gepida uralkodódinasztiából származik. Croke szerint Jordanes azon adatát, hogy Mundo egykoron Attila nemzetségéből való („*de Attilanis quondam origine descendens*”), nem kell úgy kezelni, hogy ténylegesen Attila családjához tartozott. Véleménye szerint a Jordanes által használt terminus az 5. század derekán jelentette az Attila körül élő *gens*ek arisztokratáit, így akár a gótokét és a gepidákét is. Croke ilyenformán úgy érvel, hogy Mundo tisztán gepida volt.⁵¹⁴ A kifejezésnek ez a Croke-féle önkényes értelmezése tarthatatlan, mivel érvrendszere alapján Jordanesnek minden korábban Attila udvarában élő germán vezető leszármazottjára ezt a terminust kellett volna alkalmaznia. Magának Mundo nevének a lehetséges etimológiája sem segít sokat, ugyanis neve mind germánból, mind pedig törökből levezethető. A puszta etimológia a korszak névanyagának vizsgálatában egyébként sem kecsegtet sok eredménnyel, minthogy az nem minden esetben fejezi ki az egykor élt személy tényleges etnikumát.⁵¹⁵

Mundo apjának nevét egyedül Theophanés és az őt 11. században kivonatoló Kedrénos jegyezte fel Γίεσμος (Giesmos) alakban.⁵¹⁶ Theophanés bár kései forrásnak minősül,

⁵¹² MALALAS 450–451.; THEOPHANÉS A. M. 6032; JORDANES, *GETICA* 301.

⁵¹³ A *geta* kifejezés a késő antikvitás idején elég széleskörű jelentéstartalommal bírt. Gyakorlatilag a *scythia* kifejezéshez hasonlóan ez sem igazán tudott különbséget tenni, az egyes *gens*ek között. A *geta* kifejezést használják a korszakban a gótokra és a gepidákra vonatkozóan is. A korszak különböző *gens*eire kapcsolódó későantik felfogással kapcsolatban elég csak megemlíteni Prokopios adatát, aki például az osztrogótokat, vandálokat, gepidákat és a vizigótok mind a gótok közé sorolja. CROKE 1982, 131; PROKOPIOS, *DE BELLO VANDALICO*, I, 2.

⁵¹⁴ JORDANES, *GETICA* 301; CROKE 1982, 30–31.

⁵¹⁵ A név germán etimológiája megtalálható: DICULESCU 1922. 114–115. A Mundo jelentése: '*védelem, oltalom*' A lehetséges török etimológiára már Vámbéry is felhívta a figyelmet, majd őt követően Pritsak is hasonló álláspontra jutott. PRITSACK 1982, 432, 439, 449. Mundo nevének etimológiájára vonatkozó további szakirodalmat lásd: BYZTURC II, 194. Kifejezetten Mundoval és családjával kapcsolatban emeli ki Maenchen-Helfen, hogy mennyire bizonytalan talajon mozognak a névetimológiára épülő történeti konstrukciók. MAENCHEN-HELFFEN 1978, 260. A német szerző megjegyzi, hogy míg Mundo fia Maurikios görög nevet visel, addig unokája Thiudimund pedig germán nevet. A nevek etimológiájának problémája éppen a hunok esetében merül fel, ugyanis minden hun név jobb esetben kettő, de néha három nyelvből származó etimológiával is rendelkezhet. THOMPSON 2003, 200–202. Hasonló problémák álnak fen Itália első barbár uralkodójának Odoacernek a névetimológiájával kapcsolatban is, amely szintén levezethető török és germán alapon is. MACBAIN 1983, 323–324. A névetimológiákból levonható történeti következtetésekkel kapcsolatban felmerülő problémákra legutóbb Bálint Csanád hívta fel a figyelmet. BÁLINT 2006, 307–308.

⁵¹⁶ „...Μοῦνδος ἐκ τοῦ γένους τῶν Γηπαίδων καταγόμενος, υἱὸς Γίεσμου, ὅστις μετὰ τὴν τελευταίαν ...” THEOPHANÉS, A.M. 6032. Geismuthnak rekonstruálják a keleti germán alapján: DICULESCU 1922, 115; SEVIN 1955, 96. Innen átkerült ez az alak a magyar szakirodalomba: NAGY 1984, 222.

mégis Szádeczky-Kardoss Samu levezetése alapján feltételezhető, hogy adatait Malalas krónikájának mára már elveszett kéziratából nyerhette.⁵¹⁷ Giesmosról mindössze annyi információ van, hogy $\rho\eta\xi$ volt, és Trapstilának, Sirmium gepida királynak a lányát vette el.⁵¹⁸ Először Diculescu, majd őt követően Szádeczky-Kardoss Samu és Walter Pohl is felvázolta Giesmos és Mundo családfáját (27. kép).⁵¹⁹ Jordanes és Theophanés nyomán arra a következtetésre jutottak, hogy Giesmos Ardarich lányának, vagy nőrokonának és Attilának a házasságából származott.⁵²⁰ Apja halálakor még kiskorú lehetett, hiszen nem indult potenciális trónörökösként a hun belháborúban.⁵²¹ 488-ban már biztosan nem élt, ugyanis fia Mundo Malalas és Theophanés adatai szerint is Trapstila udvarában tartózkodott, aki a 488-ig uralkodott. Halála így talán a 480-as évekre helyezhető, azonban közelebbi kronológiai fogódzónk nincsen.⁵²² Giesmos uralkodási területével és a neki alárendelt népességgel kapcsolatban is több hipotézis született már: az Ardarichhoz tartozó hun maradványok fölött uralkodott, a Tisza-vidék és Erdély gepida megszállás alatt lévő részein, sirmiumi alkirály lehetett Trapstila mellett.⁵²³ Természetesen a források hiányában ezeket az elméleteket nem tudjuk megfelelő módon alátámasztani. Giesmosról nem tudni, hogy lehetett-e valamilyen köze Ardarichhoz, vagy valamely nőrokonához. Kútfőink szerint annyi tűnik bizonyosnak, hogy a sirmiumi uralkodócsalád irányába létezett kapcsolata (Trapstila húgának férje). Ha Jordanes adatát is figyelembe vesszük, akkor elképzelhető az is, hogy személyében egy Attila leszármazottal van dolgunk.

Az első biztos fogódzót Mundo korai pályájával kapcsolatban Jordanes *Geticájának* 301. fejezete szolgáltatja: „*Ez az Attila nemzetségéből származó Mundo ugyanis, a gepidák*

⁵¹⁷ SZÁDECZKY-KARDOSS 1975, 166.

⁵¹⁸ MALALAS XVIII, 451, THEOPHANESZ A. M. 6032.

⁵¹⁹ DICULESCU 1922, 114; SZÁDECZKY-KARDOSS 1975, 167; POHL 1980, 290. Megjegyzendő, hogy ezek a családfák és találgatások igen spekulatívak, mivel különböző források egybevetésére épülnek.

⁵²⁰ A hun uralkodók és a germán dinasztiák között fennálló kapcsolatokra több példát is fel tudunk mutatni. Jordanes adatai alapján az első név szerint is ismert hun uralkodó Balamber, a legyőzött osztrogót uralkodó lányát, Vadamercát vette nőül. JORDANES, GETICA, 249. Attilának a források adatai alapján bizonyíthatóan három felesége volt, a Priskosnál szereplő Kreka (Hrekan), egy előkelőjének Eskamnak a lánya, valamint a halála előtt nőül vett germán nevű Ildico. PRISKOS FRAG. 11, 14; JORDANES, GETICA, 254. Mind Jordanes, mind pedig Prosper beszámol arról is, hogy Attila számos utódot hagyott maga után, azonban ezeknek feltehetően jelentős része még kiskorú lehetett apjuk halálakor. Jordanes, GETICA, 259; PROSPER, 453; SCHÄFER 2001, 28. Ezen kívül a germán mondai hagyományban is megőrződött a hun uralkodók és a germán előkelők között létrejövő házassági kapcsolatnak az emlékezete. ECKHARDT 1940, 181–182; SCHÄFER 1997, 104–105. Schäfer Tibor szerint a hun uralkodó és az alávetett népek között létrejövő dinasztikus kapcsolatok tovább erősítették a közöttük fennálló szövetséget és a hűséget. SCHÄFER 1997, 125–127; SCHÄFER 2001, 28. Ezek alapján eléggé valószínűnek tűnik, hogy Attila legerősebb szövetségeseivel, Ardarichhal is törekedett egy dinasztikus kapcsolat létrehozására.

⁵²¹ Schäfer Tibor korábban ismertetett elméletének Giesmos is részét képezi. Véleménye szerint nagykorúsága esetén a gepidák minden valószínűség szerint őt támogatták volna SCHÄFER 2001, 32.

⁵²² POHL 2000, 181. SCHÄFER 2001, 32–33.

⁵²³ SZÁDECZKY-KARDOSS 1975, 167–168; POHL 1980, 295.

elől menekülve átkelt a Danubiuson egy lakatlan, és megműveletlen területre, ahol mindenfelől összegyűlt tolvajokkal, rablókkal, gyilkosokkal elfoglalt egy Herta nevű őrtornyot, mely a Danubius partján állt. Itt vad életet élt, fosztogatta a környéket, és rablóinak királyává tette magát (KISS 2004, 102).⁵²⁴ A forráshely több kérdést is felvet: 1. Miért és mikor menekült el Mundo a gepidáktól 2. hol volt az a terület, amit birtokba vett? Azon kitétel, mely szerint Mundo elmenekült a gepidáktól („*Gepidarum gentem fugiens*”) arra utalhat, hogy unokaöccsével Trasariccal kerülhetett összetűzésbe, akinek sirmiumi területeit elhagyta. Az összekülönbözés lehetőségét csak feltételezni tudjuk, előttünk már csak a menekülés ténye ismert. Pontosabb kronológiai támpont ez esetben nem áll rendelkezésünkre. Annyi tűnik biztosnak, hogy Mundo 488-ban, vagyis nagybátyjának Trapstilának uralkodása alatt még a gepidák között élt. 504-ben már biztosan a Duna vidéken volt, mivel innen kérte a közelben állomásozó gót csapatok segítségét. Ezek alapján távozása a gepida udvarból 488 és 504 közé keltezhető, pontosabb meghatározása nem lehetséges. A hatalom kiépítése a lakatlanná váló egykori keleti birodalomrészhez tartozó területeken nem tarthatott hosszú ideig. A meneküléssel kapcsolatban felmerülhet még egy további igen fontos eshetőség is: Mundot a sirmiumi gepida erők egy része is követhette távozása során, ami akár magyarázatot is adhatna a fegyveres harc nélküli városfeladásra 504-ben. A megosztott és számban is megfogyatkozott helyi gepida csoportok feltételezhetően nem voltak képesek ellenállni az osztrogót seregeknek. Mitöbb forrásaink tanulsága szerint az osztrogóttal való fegyveres konfrontációt kerülő császári vezetés sem nyújtott segítséget Trasaricnak, ami véglegesen megpecsételte sirmiumi uralmának sorsát is. Ha figyelembe vesszük azt a tényt is, hogy a birodalmi területeket elfoglaló Mundo a későbbiekben éppen gót segédcsapatok támogatásával a bizánci erőkkel csap össze, akkor akár egy teljesen új magyarázat is elképzelhető távozásával kapcsolatban. Mundo a déli gepida csoportok körében a Konstantinápoly-ellenes politikai szárnyat képviselhette, szemben unokatestvérének erős bizánci orientációjával. A gepida fegyveresek talán főhatalomtól független magánakcióira és rabló hadjárataira a bizánci foedus időszakában is van információnk.⁵²⁵ Ha egy előkelő származású fegyverforgató vezette ezeket a harcokat – mint jelen esetben Mundo – akkor nagy volt az esélye a függetlenedésre, egyes csoportok leválásra. Ezek fényében távozása akár közvetlenül a gót hadjárat előtti időszakra is tehető.

⁵²⁴ „*Nam hic Mundo de Attilanis quondam origine descendens Gepidarum gentem fugiens ultra Danubium in incultis locis sine ullis terrae cultoribus divagatus et plerisque abactoribus scamariisque et latronibus undecumque collectis turrem quae Herta dicitur super Danubii ripam positam occupans ibique agresti ritu praedasque innectens vicinis regem se suis grassatoribus fecerat.*” Jordanes, GETICA, 301.

⁵²⁵ 517 és 530. Feltételezhetően ezek csak apróbb fosztogató csoportok lehettek. MARCELLINUS COMES, 517, 530. Ezekről a hadjáratokról részletesebben lásd a következő fejezetet.

A Jordanesnél szereplő *scamarák* (lat. *scamarae*), akiknek feje Mundo lett, több késő-antik forrásban is feltűnnek.⁵²⁶ Szádeczky-Kardoss Samu több ízben foglalkozott a *scamarák* problémájával.⁵²⁷ A *scamarák* egy sajátos késő-antik társadalmi-etnikai csoportot alkottak. A Duna vidék és az Észak-Balkán területein említik őket kútfőink. Sorsuk 471–764 között követhető nyomon.⁵²⁸ Fő tevékenységi körük a fosztogatás, útonállás volt. Nem válogattak: az egyszerű szerzetestől kezdve, az avar kagán követségének tagjaiig bárkit megtámadtak a zsákmány reményében. Egyes esetekben kimutatható, hogy barbár csoportokkal együtt hajtának végre támadásokat, rajtaütéseket.⁵²⁹ *Scamarák*, vagy rablóbandák elsősorban olyan határzónákban alakultak ki, ahonnan a római adminisztráció kivonulóban volt, feladatait már nem tudta teljes mértékben ellátni, és még nem adta át a helyét a barbár királyságok nyújtotta intézményes kereteknek. A *scamarák* magját földművesek, korábbi függő csoportok (rabszolgák, colonusok) és a leszakadó barbár elemek alkothatták. A Duna vidéke és az Észak-Balkán kiváló terepet szolgáltatott a *scamarák* létrejöttének és fennmaradásának.

Jordanes leírásában említést tesz arról, hogy Mundo a Dunán átkelve egy *Herta* nevű tornyot szállt meg, és tett központjává. A Dunán történő átkelés arra utalhat, hogy a Mundo által felügyelt terület valahol Sirmiumtól keletre, a Duna bal partján lehetett. A gót történetíró a *Getica* 300. fejezetében Mundo és a bizánci erők összecsapását *Margoplanum* nevű hely mellett írja le, amit a Duna és a Morava folyók közé helyez.⁵³⁰ Marcellinus comes *Margoplanum* helyett *Horreum Magrit* említ, ami valóban a Duna és a Morava között helyezkedett el.⁵³¹ Ezek tükrében az tűnik valószínűnek, hogy a Mundo által a 6. század elején birtokba vett területek a Duna és a Morava összefolyásának vidékre lokalizálhatóak, ami jogilag Bizánchoz tartozott. Mundo központjának, *Herta* tornyának („*turris Herta*”) az azonosítása problémás, ugyanis a késő-antik forrásokban nem szerepel más helyen ilyen nevű erőd. Szádeczky-Kardoss Samu hívta fel arra a figyelmet, hogy *Herta* nevének esetében egy *hapax legomenon*nal van dolgunk. Szádeczky-Kardoss felveti annak a lehetőségét, hogy *Herta* neve egy másik *hapax legomenon*nal, egy a *Heorta* nevű hellyel lehet azonos, amit

⁵²⁶ Scamarákat említ Norricum kapcsán Eugippius Szent Severinus életrajzában. EUGIPPIUS, VITA SANCTI SEVERINI X, 2. Leírásában tolvajokhoz hasonlítja az ártatlan szerzetest elrabló scamarákat „...*praetermeans latrones properanter insequitur, quos vulgus scamarae apellabat.*” Egy későbbi forrás Menander Protektor tudósítása szerint a bizánciakkal folytatott tárgyalás után a hazafelé tartó avar követséget a scamarák megtámadták, és a bizánciak ajándékát ellopták. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 40.

⁵²⁷ SZÁDECZKY-KARDOSS 1968, 1239–1242; SZÁDECZKY-KARDOSS 1974, 657; SZÁDECZKY-KARDOSS 1983, 113–118.

⁵²⁸ SZÁDECZKY-KARDOSS 1983, 114. Szádeczky-Kardoss a bagaudákkal vetette össze őket.

⁵²⁹ A rugiakkal hajtják végre a rajtaütést: EUGIPPIUS, VITA SANCTI SEVERINI, X, 2.

⁵³⁰ „...*Inde contra Savinianum Illyricum mag. mil., qui tunc cum Mundone paraverat conflictum, ad civitatem cognomine Margo planum, quae inter Danubium Margumque fluminibus adiacebat.*” JORDANES, GETICA, 300.

⁵³¹ „*Commissoque ad Horreo Margo proelio.*” MARCELLINUS COMES, 505.

Strabón a Morava környékén élő scordiscusok székhelyeként említ.⁵³² Diculescu szerint *Herta* germán eredetű helynév, megtalálható az ószászban „*hërta*” az óészakiban pedig „*hjarta*” alakban, jelentése: ’központ’, ’palota’.⁵³³ Prostko-Prostyński ez alapján úgy véli, hogy a germán eredetű helynévről nem véletlen hallgatnak a késő-antik források, hiszen az egy konkrét római hellyel lehet azonos. Véleménye szerint *Margum*nak lehetett a germán neve *Herta*, amit Jordanes őrzött meg ilyen egyedi formában.⁵³⁴ A Duna és a Morava környéke kiváló lehetőséget kínált Mundo önállósulásához. A terület gyakorlatilag három hatalom: Bizánc, a gepidák és az osztrogótok határainak találkozásánál helyezkedett el.⁵³⁵ A Duna–Morava környékének megszerzését megkönnyítette, hogy a hun kor óta nem állomásozott jelentősebb bizánci haderő, az egyébként is elhanyagolt határvidéken. Mundo valószínűleg a *scamarák* mellett jelentősebb barbár katonai kísérettel (javarészt gepidák) is rendelkezhetett, ami megkönnyíthette érvényesülési törekvéseit.⁵³⁶

505-ben a bizánci császár Anastasius (491–518) az ifjabb Sabinianust *Illyrcum magister militum*át küldte Mundo ellen, aki bolgárokat bérelt fel hadjáratához.⁵³⁷ Szorult helyzetében Mundo Theoderichhez fordult, aki a Sirmiumban állomásozó Pitzia comest küldte segítségül 2000 gyalogossal és 500 lovassal.⁵³⁸ Valószínűleg ez nem az egész Sirmiumban és Pannonia secundában állomásozó gót haderő lehetett, ugyanis a frissen elfoglalt területek védelmére is kellett hátrahagyni katonákat az alapvetően ellenséges

⁵³² SZÁDECZKY-KARDOSS 1983, 117–118.

⁵³³ DICULESCU 1922, 114–115.

⁵³⁴ PROSTKO-PROSTYŃSKI 1994, 230–231. Margumot 430-ban elfoglalták a hunok, a 441-es első balkáni hadjárat alkalmával pedig le is rombolták. A mai helyén Velika Morava található PROSTKO-PROSTYŃSKI 1994, 235.

⁵³⁵ ROHR 1995, 242–243, 60. jgyt.

⁵³⁶ Erre utalhat Malalas is, amikor megemlíti azt, hogy Mundo embereivel együtt csatlakozott Theoderichhez MALALAS XVIII, 46, 451.

⁵³⁷ JORDANES, GETICA, 300; MARCELLINUS COMES, 505. A bolgárok Kárpát-medencei megjelenésének problémáját először Simonyi Dénes foglalta össze. Ő a hun kortól fogva folyamatosan a Kárpát-medencében élő bolgár népességet feltételezett. SIMONYI 1957, 243–246. A bolgárokról már a 480-as évektől kezdődően rendelkezünk forrásokkal. Az első írott emlék a 480-as évre vonatkozik. Ekkor Ennodius szerint Zénón bérelte fel a bolgárokat Theoderich ellen. ENNODIUS V, 19–21. Azonban Bóna István rámutatott arra, hogy ez csak későbbi interpoláció lehet, az eredeti textusban szarmaták lehettek az Ennodiusnál szereplő bolgárok. A szöveg további problémája, hogy ebben az esetben nem Theoderich Amal, hanem Theoderich Strabo harcolt. BÓNA 1981, 79–97. Simonyi önkényesen használja az auctoradatokat, mivel a bolgárok lakhelye Jordanes alapján a Fekete-tenger északi partvidékén volt a 6. században. JORDANES, GETICA, 37. Ezt megerősíti Zakharias Rhétor is. KMOŠKÓ 2004, 99. A Kárpát-medencében megjelenő bolgárok tehát valószínűleg zsoldosok lehettek. Biztosan a 490-es évektől vannak adataink a bolgárok jelenlétére a térségben. A bolgárok többször betörték a Bizánci Birodalom területére (493, 499, 502), valamint számos zsoldost is adtak a birodalmi hadseregnek (505, 548) ZIMONYI 2005, 183–186. Daniel Ziemann szerint nem tudni, hogy honnan jönnek ezek a csoportok és milyen szervezeti formában vannak jelen. Illyricum és Thracia a két támadási területük, így az is elképzelhető, hogy nem a Fekete-tenger mentén, hanem lejjebb a Dnyeper és Prut körül élhetnek. Az is szintén lehetséges variációként merül fel, hogy a 493-as támadás után foederatiként telepítik be őket Thráciába. ZIEMANN 2007, 48–49.

⁵³⁸ „*Inde contra Savinianum Illyricum mag. mil., qui tunc cum Mundone paraverat conflictum, ad civitatem cognomine Margo planum, quae inter Danubium Margumque fluminibus adiacebat, cum duobus milibus ergo peditum; equitibus quingentis in Mundonis solacia veniens.*” JORDANES, GETICA, 301.

környezetbe. Mundo és Sabinianus erőinek nagyságáról egyenlőre nincsenek megbízható információink. Feltehetően a 10 000 bolgárról szóló adatok túlzóak lehetnek, sokkal valószínűbb, hogy pár ezer főt béreltek fel, vagy mozgósítottak a bizánciak. Mundo seregeinek létszámáról megközelítő adatokkal sem rendelkezünk, de elképzelhető, hogy jó pár ezer főnyi erővel rendelkeznie kellett, különben nem kelthette volna fel a bizánci hadvezetés érdeklődését. A kisebb létszámú rabló és fosztogató sereg ellen a császári kormányzat sem küldött volna egy jelentősebb – még ha nem is tízezer fős kontingenst – az egyik *magister militum* vezetésével.

Mundo Sirmium elfoglalása után valószínűleg Nagy Theoderich szövetségese, vagy alárendeltje lehetett, amire Ennodius „*foederati Mundonis*” kifejezése is utalhat, azonban ezt teljes bizonyossággal nem jelenthetjük ki.⁵³⁹ A szövegkörnyezet alapján nem lehet pontosan meghatározni, hogy mikor került Mundo függőségi helyzetbe Theoderichtől. Ennodius ezeknél a részeknél egyébként sem mindeden esetben kronológiai sorrendbe adja elő az eseményeket. Csak feltételezhetjük, hogy legkésőbb Sirmium elfoglalása (504) lehet az az időpont, amikor az új szomszédal szerződést kötött Mundo. Jordanes adata alapján viszont Sabinianus legyőzése után, a kapott segítség fejében hódolt be Theoderichnek.⁵⁴⁰ A bizánci vezetés vagy Sirmium elfoglalására válaszul indította meg a hadjáratot Theoderich „szövetségese” ellen, vagy pedig egyszerűen a Birodalomba betörő és abból kisebb területet kiszakító seregvezér kelthette fel az érdeklődésüket. Figyelembe véve, hogy mind Ennodius, mind pedig Jordanes szerint Mundo kérte Pitzia segítségét, inkább az utóbbi lehetőség tűnik valószínűbbnek. A keleti hadvezetés kerülni kívánta továbbra is a fegyveres konfliktus kibontakozását az osztrogótokkal, ezért csak a kisebb veszélyt jelentő, a birodalmi államtestből ténylegesen területeket kiszakító betolakodókkal kívánt leszámolni. Az ütközetre *Horreum Magrinál* kerül sor, ahol Pitzia és Mundo közösen győzelmet arattak Sabinianus és bolgár segédcsapatai felett.⁵⁴¹ Malalas és Theophanés adata alapján a hun–gepida vezér 505 után távozott Theoderich Itáliájába, így a Duna–Morava közén létrehozandó önálló államalakulat illúziója végképp semmivé foszlott.⁵⁴² Az általa kormányzott területek egy rövid időre Theoderich Itáliájának részévé vált. Az 504–505-ös év eseményeinek következtében Theoderich és Anastasius között is megromlott a viszony. Egy *magister*

⁵³⁹ ENNODIUS XII, 63; PROSTKO-PROSTYŃSKI 1994, 230.

⁵⁴⁰ „...*Petza subveniens e manibus Saviniani eripuit, suoque regi Theodorico cum gratiarum actione fecit subiectum.*” JORDANES, GETICA 301.

⁵⁴¹ JORDANES, GETICA 300–301; MARCELLINUS COMES, 504. A forrásokban szereplő tízezer bolgár valószínűleg túlzó adat, hiszen ebben az időszakban a bizánci szárazföldi hadsereg sem tudott harmincezer katonánál többet kiállítani. POHL 1988, 37.

⁵⁴² MALALAS XVII, 451; THEOPHANÉS A.M. 6032.

militum legyőzése jelentette az első nyílt konfrontációt 488 után a Birodalom és az osztrogótok között.⁵⁴³

A századforduló és a sirmiumi háború igen bonyolult eseménysorozata a fentebbi okfejtés alapján kronológiai sorban haladva az alábbi képen történhetett: 1. Mundo távozása Trasaric udvarából jelentősebb számú gepidával egyetemben a Duna és Morava közötti területekre (Margum) (év nélkül) 2. Trasaric szövetsége más gepidákkal és feltehetően Bizánccal 3. Theoderich elküldi comeseit Pitziát és Heuricot, hogy foglalják vissza Sirmiumot 4. Trasaric bizánci segítség elmaradása, valamint a korábbi emberveszteségek (Mundo és kíséretének távozása) miatt kénytelen elmenekülni, Pitzia elfoglalja a várost (504) (szövetség Mundóval?) 5. Sabinianus Mundo ellen vezet egy jelentősebb bizánci haderőt bolgárokkal kiegészítve 6. Pitzia 2000 gyalogossal és 500 lovassal Mondo kérésére beavatkozik gepida vezér és a birodalom konfliktusába 7. Margoplanumnál (Margus?) vereséget mérnek közösen Sabinianus seregeire 8. Mundo behódol Theoderichnek és távozik Itáliába. A háború és a fegyveres konfliktus háttérben tehát feltehetően egy gót ellenes céllal alakuló gepida–bizánci katonai szövetség terve álhatott, amit Theoderich minden eszközzel meg akart akadályozni. A bizánciak kihátrálása miatt a fegyveres összecsapás végül elmaradt, a gepida uralkodó a Bóna István által felvetett korábbi állásponttal ellentétben nem Tisza-vidéki rokonaihoz, hanem a Birodalom területére menekülhetett. A Kárpát-medencei eseményeknek igen nagy kihatása volt a korszak európai nagypolitikájára is: 1. A majd egy évtizede húzódó diplomáciai feszültségek után ez volt az első nyílt fegyveres konfliktus a két fél (osztrogót–bizánc) között 2. Elősegítette egy európai méretű Theoderich és szövetségesei ellen irányuló összefogás születését (frank–burgund szövetség), melynél a szállakat a háttérben Bizánc mozgathatta.⁵⁴⁴ A házasságpolitika révén egy az európai barbár uralkodók között létrehozandó szövetséges hálózat kiépítésére törekvő Theoderich álma ezáltal pillanatok alatt hullott darabjaira.

Theoderich a vizigót–frank konfliktus miatt már korábban is írt a thüring, a warn és a herul királynak egy levelet, melyben segítséget kért a vizigót állammal és rokonával II. Alarichal szemben egyre agresszívbban fellépő Clodvig ellen.⁵⁴⁵ A frank–burgund–bizánci

⁵⁴³ Az 505-ös eseményei után Anastasius mind katonai, mind pedig diplomáciai eszközökkel megpróbálta Theoderichet elszigetelni. Az eseményeket követő évben szövetségre lépett a frankokkal, míg 508-ban nyílt katonai konfrontációként megjelent egy bizánci flotta Itália partjainál, és ostrom alá vette Tarrentumot. PROSTKO-PROSTYŃSKI 1994, 238; MARCELLINUS COMES, 508.

⁵⁴⁴ PROSTKO-PROSTYŃSKI 1994, 238.

⁵⁴⁵ CASSIODORUS, VARIAE, III, 3. Ezt a levelet Theoderichnek mindenképpen még a vouilléi csata és a fegyveres konfliktus kirobbanása előtt kellett elküldenie. A kutatás érdekes módon ezt a levelet a nyugati herul uralkodónak tulajdonítja. BARNISH 1992, 47; GILLET 2003, 209; ENNSLIN 1959, 136; SCHMIDT 1941, 560; WOLFRAM 1990, 318. Bár a kutatás egyértelműen amellett érvel, hogy nyugati területeken, a holland–belga partok, a Rajna felső folyása mentén létezett egy Nyugati Herul Királyság, azonban ez kútfő adatokkal

szövetség egyre fenyegetőbb realitása miatt fordulhatott a vouilléi csata (507) után is rögtön bizalommal Itália ura a herul, a thüring, és a warn királyokhoz.⁵⁴⁶ A leveleket még 507-ben Andrew Gillett logikus okfejtése alapján valószínűleg Theoderich egyik vocarese, név szerint Senarius kézbesíthette az említett királyoknak.⁵⁴⁷ Theoderichnek szüksége volt a Balkán szomszédságában egy erős szövetségesre, aki lehetőség szerint képes zaklatni a Bizánci Birodalom határterületeit és a rohamosan terjeszkedő frankokkal is szembe tud szállni. Kézenfekvőnek tűnt, hogy a „harcias” herulok uralkodóját megnyerje magának a cél érdekében.⁵⁴⁸ Természetesen a herulok Itália védelme szempontjából is „kulcs pozíciót” tölthettek be egy bizánci, vagy frank támadás esetén is. A kettős fenyegetettség ténye 508-ban realizálódott, ugyanis ekkor egy bizánci flotta jelent meg Itália partjai mentén.⁵⁴⁹ A helyzet ironiája, hogy Theoderich újdonsült herul szövetségesének éppen ezért, valamint a frank–burgund csapatok előrenyomulása miatt nem tudott segítséget nyújtani a langobard támadás idején (508/510?).⁵⁵⁰

473-ban Sirmium az osztrogótok elvonulása után a gepidák birtokába került, amit a súlyos belharcok miatt a Bizánci Birodalom sem tudott visszaszerezni, pedig jogilag az 5. század második felétől őket illette meg. A 488-as gót átvonulást leszámítva a 6. század elejéig az egykori Pannonia secunda tartományt Sirmiummal együtt a gepida királyok kormányozták, sőt székhelyüket is itt alakították ki. Változást a terület és a korábbi fényét elvesztő város életében csak a 6. század elejének történései hoztak. Theodorich tanulva itáliai elődje, Odoacer, hibájából, a korábbi jelentőségét elvesztő, de még mindig fontos utakat ellenőrző Sirmium visszaszerzésére szánta el magát. A Balkán felől nézve Itália kapujának tekinthető terület birtoklása létfontosságú volt az osztrogótok számára. A Pitzia comes vezette gót erők

véleményem szerint nem támasztható alá. A források tüzetesebb ismeretében azonban azt leszögezhetjük, hogy léteztek nyugatra került herul csoportok, de külön királyságuk léte nem igazolható.

⁵⁴⁶ A politikai szövetség megerősítése érdekében Amalafrida nevű leánytestvérét Herminafridhez adja, a herul királyt fegyverrel örökbefogadja, míg később (523 körül), de valószínűleg korábbi szolgálatainak fejében, a warnok királyának egy díszes damaszkolt kardot küld ajándékba. CASSIODORUS, *VARIAE*, IV, 1; IV, 2; V, 1. Gillett feltételezte, hogy ismét Senarius ment 507 után a türing és a herul királyhoz követségbe, de minden igyekezet ellenére a frank–burgund csapatok 509-re megszállták Provancet. GILLETT 2003, 212.

⁵⁴⁷ A követek személye gyakorta azért kérdéses, mivel a *Variae*ban fennmaradt levelekben Cassiodorus kihúzta a követek neveit, csak az *ille et ille* terminus utal személyükre. GILLETT 2003, 182.

⁵⁴⁸ A herul uralkodó harci erényeire célzó levelében Theoderich is. Szintén erre utal még Prokopios is a *De bello Gothicoban*, ahol azt állítja, hogy a herulok mindössze három évig éltek szomszédaikkal békében. PROKOPIOS, *DE BELLO GOTHICO*, II, 14, 10.

⁵⁴⁹ MARCELLINUS COMES, 508.

⁵⁵⁰ A bizánci flotta megjelenése lekötötte az osztrogótok erőit, még Galliába sem tudtak időbe csapatokat küldeni, csak az 508-as év nyarán kezdték meg az előkészületeket. EWIG 1980, 10–11; WOLFRAM 1990, 314–315. A langobard támadás pontos idejét nehéz meghatározni, ugyanis forrásaink nem kötik konkrét évhez az eseményt. Prokopios csak Anastasius uralkodása alatt említi meg a történeteket. PROKOPIOS, *DE BELLO GOTHICO*, II, 14, 10.; A következő időbeli fogódzót Marcellinus Comes krónikája jelenti, mely az 512-es év során említi meg a herulok recepcióját a Birodalom területére. MARCELLINUS COMES, 512. Paulus Diaconus és a langobard hagyomány ebben az esetben nem használható fel a pontos kronológia meghatározásához.

végül harc nélkül foglalták vissza a provinciát és székhelyét. A kialakult helyzetet tovább bonyolította, hogy az osztrogótok, gepidák és Bizánc mellett számolni kell egy újabb fél, a gepida Attila-leszármazott Mundo feltűnésével is a további harcok során, melyek a bizánciak és a gótok közötti nyílt fegyveres összecsapást hozott. A Sirmium környéki események bár helyi konfliktusként indultak, de további kihatásai jelentősek voltak, mivel egy a bizánciak révén a háttérből irányított osztrogót ellenes szövetség (frank–burgund–bizánci) létrejöttéhez vezetett. Az újonnan előkerült Trasaric-felirat fényében megkockáztathatjuk azt a kijelentést is, hogy maga a háború az alakulófélben lévő gepida–bizánci szövetség megtörésére irányult. A gepidák és a bizánciak között a viszony, a Birodalom területére irányuló kisebb betöréseket leszámítva jó maradt egészen Sirmium 536-os gepida visszafoglalásáig.

V. A Gepida Királyság története a 6. században

V. 1. Kísérletek Sirmium visszaszerzésére

A sirmiumi háború eseményei után egy jó ideig igen kevés információ áll rendelkezésünkre a Kárpát-medencei gepidákról. A keleti germán népcsoport fő politikai célkitűzése a 6. század folyamán végig az elvesztett császárváros visszaszerzése lesz, ami részben előrevetíti a későbbi bizánci–langobard konfliktust is. A Gepida Királyság belső életéről és külkapcsolatairól ebben az időszakban nem igazán emlékeznek meg az auctorok, előtérbe inkább csak a bizánci határokat ért támadások kapcsán kerülnek.

Az egykori Pannonia secunda tartomány és Sirmium környékének, valamint a határ menti területeknek a rendezésére először 510/11 környékén szánja rá magát Theoderich és Anastasios. A megkötött szerződés értelmében az osztrogótok megtarthatják Sirmiumot, azonban az egykori provincia keleti fele, Bassiana központtal átkerül a keleti kormányzat hatáskörébe.⁵⁵¹ Feltételezhetően mind a két területen maradtak az 5. században ide települt gepida csoportok, akik így kikerülnek a Gepida Királyság fennhatósága alól. Ugyanakkor sejthető, hogy a politikai kapcsolataikat a későbbiek folyamán is fenntartják a törzsterületek vezetésével, amire főként Theoderich kormányzatának lépései utalnak.

Vélelmezhetően a bizánciakkal a sirmiumi háborút követő időszakban is megmarad a békés, sőt szövetségi viszony, sőt forrásaink szerint az éves tributumot is tovább folyósítják a gepidáknak.⁵⁵² Némi törést a két fél kapcsolatában csak az 510-es évek derekán tapasztalhatunk. Anastasios szigorú adórendszere és vallási reformjai (a monofizitizmus egyértelmű támogatása) súlyosabb belpolitikai válságot idéztek elő. 513-ban a thrakiai magister militum, Vitelianus az ortodoxia védelmében kel fel a császár ellen és több ízben is Konstantinápolyig jut el csapataival.⁵⁵³ Ezt az igen zavaros politikai helyzetet kihasználva Marcellinus comes 517-es évre vonatkozó krónika bejegyzése szerint „geta” lovas csapatok törnek be Illyriába a Birodalom Duna határainál és meg sem állnak Macedonia prima és

⁵⁵¹ WOLFRAM 1990, 322.

⁵⁵² Az éves adót feltételezhetően Sirmium visszaszerzéséig töretlenül, folyamatosan kiutalják a gepidák részére. Prokopios tudósítása szerint csak az 538–39-es években lehetett egy kisebb törés ennek rendszerében, azonban utána 548-ig újra kezdik folyósítani a megszokott összegeket. PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 33, 8–9; III, 34, 6–24.

⁵⁵³ OSTROGORSKY 2001, 74.

secunda, valamint Thessalia és Epirus Vetus tartományok felpredálásáig.⁵⁵⁴ A hatalmas zsákmány tényét sejteti, hogy a császár az illyricumi prefectust Johannést küldi el a barbárokhoz, hogy ezer arany fontért váltsa ki az elhurcolt foglyokat.⁵⁵⁵ A korábbi szakmunkákban ehhez a hadjáratához és a *geta* népnévhez a szlávok első fosztogató hadjáratát kapcsolták.⁵⁵⁶ Alexander Sarantis azonban kimutatta, hogy a *geta* kifejezést a szlávok megjelöléseként elsőként a 7. századi Theophylaktos Simokattész használja világkrónikájában.⁵⁵⁷ A Marcellinus comes munkájában megjelenő *geta* terminus azonban egyértelműen a különböző Balkánon is fosztogató germán csoportok megjelöléseként szerepel a krónikában.⁵⁵⁸ Constantin Diculescu véleménye szerint pedig egyenesen a gepidákhoz köthető Marcellinus terminusa, amit az is igazol, hogy Mundo említésénél is minden esetben a *geta* kifejezést használja az auctor.⁵⁵⁹ Alexander Sarantis a *geta* terminus mögött egyértelműen a gepidákat vélte felfedezni.⁵⁶⁰ A Birodalmi kormányzatot ezekben az években rendkívüli mértékben leköthette a Vitalianus-felkelés, így nem volt képes kellő mennyiségű embert felszabadítani a tartományok védelmére. A gepidák számára ez a helyzet egy kiváló lehetőséget biztosíthatott a Birodalomtól kicsavarható bevételek növelésére, ugyanis nem tudni, hogy az igen szorongatott helyzetben lévő császári vezetés ekkoriban mennyire tudott törődni az éves adók kiutalásával is. A gepida fosztogatás tényét erősítheti az is, hogy maga a támadás az illyricumi részeket érinthette és a terület prefectusa intézte a foglyok kiváltását is. Egyébiránt Marcellinus comes munkájának mind a három *geta* adata Illyricummal kapcsolatban jelenik meg, mely szintén a gepida azonosítás lehetőségét erősítheti.⁵⁶¹ A régió barbár csoportjai közül a gepidákon kívül még a gótok lettek volna képesek egy hasonló támadás kivitelezésre, azonban az ő kezüket megkötötte az 510/11-es egyezmény.

⁵⁵⁴ „Olla illa, quae in Hieremia uate ab aquilone aduersum nos nostraque delicta saepe succenditur, tela ignita fabricauit maximamque partem Illyrici iisdem iaculis vulnerauit. Duae tunc Macedoniae Thessaliaque uastatae et usque Thermopylas ueteremque Epirum Getae equites depraedati sunt.” MARCELLINUS COMES, 517.

⁵⁵⁵ „Mille tunc librarum auri denarios per Paulum Anastasius imperator pro redimendis Romanorum captiuis Iohanni praefecto Illyrici misit: deficiente pretio uel inclusi suis cum domunculis captiui Romani incensi sunt uel pro muris clausarum urbium trucidati.” MARCELLINUS COMES 517.

⁵⁵⁶ A korai szláv azonosításhoz lásd: SARANTIS 2009, 20; CURTA 2001, 75, 6. jgy. Főként Prokopios adata alapján akarták ezt a támadást az első szláv megjelenéshez kötni. PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 40, 5–6. A szláv csoportok azonban az 530-as évekig nem jelennek meg a Balkánt fosztogató csoportok között. Florin Curta szerint is anakronisztikus Prokopios ezen adata. CURTA 2001, 75–76.

⁵⁵⁷ SARANTIS 2009, 20.

⁵⁵⁸ CROKE 1982, 131.

⁵⁵⁹ DICULESCU 1922, 122. „Idem Sabinianus Sabiniani Magni filius ductorque militiae delegatus contra Mundonem Getam arma construxit.” MARCELLINUS COMES, 505. Maga a *Get* kifejezés mindössze három esetben (505, 517, 530) szerepel egyébiránt Marcellinus comes munkájában. Valószínűleg ezekből a bizonytalanságokból fakadóan nem szerepelteti a forráshelyet gepida forrásgyűjteményében Lakatos Pál sem. LAKATOS 1973.

⁵⁶⁰ SARANTIS 2009, 21.

⁵⁶¹ MARCELLINUS COMES 505, 517, 530.

Marcellinus egyébiránt krónikájában a gótokra a *Gothi* elnevezést használja.⁵⁶² Ezek fényében egyértelműen kijelenthető, hogy az 517-es Marcellinusnál szereplő *geta* betörés a gepidákhoz köthető.

A Sirmium mellett élő gepida csoportokról egy igen érdekes említés is fennmaradt, mely erre az időszakra vonatkozóan az osztrogótokkal fenntartott kapcsolatuk jellegéhez nyújt betekintést. Cassiodorus *Variae*-ja őrzött meg két levelet, mely a Provance felé útnak indított gepida katonákról és családjaikról emlékezik meg. Az első levél Veranus saiohoz, míg a második pedig magukhoz a Gallia határaihoz vonuló gepidákhoz szól.⁵⁶³ A levelek tartalma arra enged következtetni, hogy a vonulás során kisebb nézeteltérés alakulhatott ki a helyi lakosság és a barbár csoport között. Ezek elkerülése miatt Theoderich arra utasította saioját, hogy utaljon ki „háztartásonként” (*condama*) 3 arany solidust az átvonuló gepidáknak, hogy abból tudják fedezni költségeiket (élelem, szekerek javítása, új állatok beszerzése).⁵⁶⁴ Az egységek valószínűleg Venetia és Liguria tartományokon keresztül haladva az osztrogót–burgund–frank háborúba beavatkozó itáliai csapatok megsegítésére indultak el.⁵⁶⁵ Áttelepítésük okaként már a legkorábbi szakmunkákban is elsősorban megbízhatatlanságuk és a Tisza-vidéki csoportjaikhoz való baljós közelségük merült fel.⁵⁶⁶ Bóna István véleménye szintén ehhez a vonulathoz tartozik. A magyar kutató szerint a galliai vándorlás hátterében a készülő bizánci támadástól való félelem is állhatott.⁵⁶⁷ Újabban Cseh János vetette fel annak lehetőségét, hogy a gepida csapatok átcsoportosítása egyszerű gyakorlati elvek és az osztrogót kormányzat hadi szükségletei (emberanyag hiány) miatt történhetett meg.⁵⁶⁸ Sajnálatos módon további források tükrében ez a probléma nem oldható fel. Az azonban kérdésként merülhet fel, hogy mennyire okozhattak problémát ezek a csoportok az osztrogót vezetés

⁵⁶² A legkorábbi időktől kezdve megkülönböztetés nélkül (keleti, vagy nyugati gót csoportok) használja a keleten élő szerző a *Gothi* terminust, egészen az itáliai királyság bukásával bezáróan.

⁵⁶³ CASSIODORUS, *VARIAE* V, 10; V, 11.

⁵⁶⁴ „*Quibus ne aliqua excedendi praeberetur occasio, per unamquamque condamam sumptus eis tres solidos largitas nostra direxit, ut illis cum provincialibus nostris non rapiendi votum, sed commercii sit facultas.*” CASSIODORUS, *VARIAE* V, 10, 2.

⁵⁶⁵ „*Et ideo devotioni tuae praesenti auctoritate delegamus, ut multitudinem Gepidarum, quam fecimus ad Gallias custodiae causa properare, per Venetiam atque Liguriam sub omni facias moderatione transire.*” CASSIODORUS, *VARIAE* V, 10, 2. A gótok részben az Amal-ellenessé váló burgund vezetés, részben pedig a frank veszélytől fenyegetve avatkoznak be a harcokba. Theoderich Tuluin bízta meg az új területek megszállásával. Feltételezhetően ekkor kerülhet majd Itáliához a Durance és Drome közötti, valamint az Iseréig terjedő terület is (ezek mind a Rhône bal partján találhatók). Ezek az új szerzemények egészen 530-ig maradnak gót kézen, utána azonban Amalasuntha elveszti őket. WOLFRAM 1990, 312; CSEH 2002, 31–36.

⁵⁶⁶ DICULESCU 1922, 118. Nem igazán foglalt állást a kérdésben, csak az áttelepítés tényét közli Herwig Wolfram: WOLFRAM 1990, 322.

⁵⁶⁷ BÓNA 1974, 26.

⁵⁶⁸ CSEH 2002, 35. Cseh János szerint a szövegben nincsen arra utaló jel, hogy a gepidákat valamilyen okból, vagy esetleges megbízhatatlanságuk miatt telepítették volna át. Elég csak abba belegondolni, hogy Trasaric távozásának idején is lehettek a bizánci szövetséget ellenző csoportok a sirmiumi udvarban.

számára, ha átvonulásuk és útjuk megszervezése alapvetően zökkenőmentesen történt meg. Ugyanakkor komoly forrástani problémát jelent az is, hogy a konkrét kútfőhelyeken nem szerepel a gepida csoportok korábbi szálláshelyének megjelölése sem. Felmerülhet ebben az esetben az a lehetőség is, hogy pusztán zsoldosokról van szó, akik gót szolgálatba álltak. Ennek azonban ellentmond a szövegben szereplő ingóságokra (*carpentum*) és háztartásokra (*condama*) történő utalás, mely nem csak egyszeri zsoldosokat, hanem kisebb családi közösségeket is sejtet. Ezek fényében sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy valóban Sirmium mellől áttelepített gepidákról lehet szó. Ezek a csoportok feltehetően együttműködtek az itáliai vezetéssel és talán gótbarátok is lehettek, különben egyébként sem maradhattak volna 504 után is ezeken a területeken. A Sirmium környékéről áttelepített gepidákkal ellentétben feltehetően a Gepida Királyság egységei sokkal több gondot jelenthettek az osztrogót kormányzatnak. A Kárpát-medence keleti felét uraló gepida vezetők továbbra is Bizánc szövetségesei voltak, amit jól tükröz a Theoderich halálát követő események láncolata.

Theoderichet követő kiskorú Athalarich helyett édesanyja, a korábbi itáliai király lánya, Amalasuentha ragadta magához régensként a hatalmat. A karizmatikus gót király halálát követő időben több átmeneti bizonytalanság mellett feltehetően felerősödtek azok az erők és törekvések, melyek az átmeneti helyzetből hasznot kívántak húzni. Ezekről az évekről és a hatalomátvétel utáni problémákról számol be többek között Cassiodorus *Variae*-jának egyik 530-as években keletkezett, a Római szenátoroknak címzett darabja is.⁵⁶⁹ A retorikus elemekkel teletűzdelt és gondosan felépített levél külön kitér az Amalasuentha hatalomra kerülésének időszakára és a konstantinápolyi kormányzattal fennálló konfliktusára is, melyből végül győztesen került ki.⁵⁷⁰ Szintén egy, a gót uralkodónő korai éveire vonatkozó hasonló híradás olvasható Prokopios *De bello Gotico*-jában is.⁵⁷¹ A kronológiai szempontból kissé zavaros forrás szerint Amalasuentha uralkodásának elején a Sirmium környéki gepidák ellen

⁵⁶⁹ CASSIODORUS, *VARIAE* XI, 1, 10–12.

⁵⁷⁰ „*Sub hac autem domina, quae tot reges habuit quot parentes, iuvante deo, noster exercitus terret externos: qui provida dispositione libratus nec assiduis bellis adteritur nec iterum longa pace mollitur. in ipsis quoque primordiis, quando semper novitas incerta temptatur, contra Orientis principis votum Romanum fecit esse Danuvium.*” CASSIODORUS, *VARIAE* XI, 1, 10.

⁵⁷¹ „ἀμφὶ τῇ Ἀμαλασοῦνθῃ ἀγγείλει· τῷ δὲ λόγῳ πρεσβευτὴν τὸν Ἀλέξανδρον βασιλεὺς ἔπεμψε, τοῖς τε ἀμφὶ τῷ Λιλυβαίῳ ξυνταραχθεῖς (ἅπερ μοι ἐν τοῖς ἔμπροσθεν λόγοις δεδήλωται) καὶ ὅτι Οὐννοὶ δέκα ἐκ τοῦ ἐν Λιβύῃ στρατοπέδου, δρασμοῦ ἐχόμενοι, ἐς Καμπανίαν ἀφίκοντο, Οὐλίαρίς τε αὐτοὺς, ὃς Νεάπολιν ἐφύλασσε, Ἀμαλασοῦνθης οὐτι ἀκουσίῳ ὑπεδέξατο, Γότθοι τε Γήπαιοι τοῖς ἀμφὶ Σίρμιον πολεμοῦντες, πόλει Γρατιανῇ, ἐν τῇ Ἰλλυριῶν ἐσχατιᾷ κειμένη, ὡς πολεμία ἐχρήσαντο. ἅπερ Ἀμαλασοῦνθῃ ἐπικαλῶν γράμματά τε γράψας τὸν Ἀλέξανδρον ἔπεμψεν. ὃς ἐπειδὴ ἐν Ῥώμῃ ἐγένετο, τοὺς μὲν ἱερεῖς αὐτοῦ εἶασε πρᾶσσοντας ὧν ἕνεκα ἦλθον, ἐς δὲ Ῥάβενναν αὐτὸς κομισθεὶς καὶ Ἀμαλασοῦνθῃ ἐς ὅψιν ἦκων, τοὺς τε βασιλέως λόγους ἀπήγγειλε λάθρα καὶ τὰ γράμματα ἐς τὸ ἐμφανὲς ἔνε χειρίσεν. ἐδήλου δὲ ἡ γραφή τὰδε «Τὸ ἐν Λιλυβαίῳ «φρούριον, ἡμέτερον ὄν, βία λαβοῦσα ἔχεις, καὶ βαρ»βάρους δραπέταξέμοις γεγεννημένους δεξαμένη ἀπο»δοῦναι οὐπω καὶ νῦν ἔγνωκας, ἀλλὰ καὶ Γρατιανὴν «τὴν ἐμὴν τὰ ἀνήκεστα, οὐδὲν σοὶ προσήκον, εἰργάσω.» PROKOPIOS, *DE BELLO GOTHICO* I, 3, 15–17.

indítottak támadást a gót csapatok, utána pedig az Illyricumhoz tartozó Gratianát is felprédálták. Prokopios arról is beszámol, hogy az eset után levélváltásra került sor Justinianos és a gót régens királynő között. Justinianos Gratiana kifosztása miatt emelte fel hangját, amit Amalasuentha megpróbált a gót erők önálló, parancs nélküli akciójaként beállítani.⁵⁷² A későbbi gót uralkodó Vitigis neve is felmerül az események kapcsán, akiről Prokopios megjegyzi, hogy Sirmium körüli harcokban szerzett magának nevet, de még Theoderich idejében.⁵⁷³ Az adott részletet az egyértelmű utalások ellenére is a történészek java része az 530-as évek környékéhez kapcsolja.⁵⁷⁴

Már Constantin Diculescu is úgy értelmezte a forráshelyet, hogy a bizánci vezetés megpróbálta a gepidákat rávenni Sirmium visszaszerzésére, ami végül kudarcba fulladt.⁵⁷⁵ Feltehetően a bizánci támogatás ténye miatt támadhatták meg Gratiana városát a gepidák felett győzelmet arató gót csapatok. Magát az eseménysort Cassiodorus adata alapján Frank Wozniak 527–28 tájára datálta.⁵⁷⁶ Véleménye szerint a harcokban részt vehetett a frissen bizánci szolgálatba lépett Mundo is, herul segédcapatainak élén. Az Attila-leszármazott részvételéről a harcokban azonban forrásaink nem számolnak be. Mundo 505 után egészen az 530-as évekig szem elől vész, ugyanis nem szerepel a gazdagnak mondható itáliai osztrogót forrásokban sem, így nem tudjuk, milyen pozíciót töltött be Theoderich mellett. Malalas rövid beszámolójában csak annyit említ meg, hogy Mundo embereivel együtt Theoderich-ért harcolt.⁵⁷⁷ A fordulat 526-ban, Theoderich halálával állhatott be Attila leszármazottjának pályájában. Mivel csak Theoderichhez köthette hűsége, így feltehető, hogy nem erősítette meg esküjét a gót király unokájának, a kiskorú Athalarich nevében uralkodó Amalasuenthának irányába.⁵⁷⁸ Malalas adata alapján legkésőbb 529-ben távozatott Itáliából, és a Dunához ment, ahol felajánlotta fiával együtt szolgálatait Justinianosnak.⁵⁷⁹ A császár megragadva a lehetőséget kinevezte az illyricumi magister militum tisztség élére. E hivatal

⁵⁷² PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO I, 3, 16–22.

⁵⁷³ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO I, 11, 5.

⁵⁷⁴ A forráshelyet leírása alapján Vitigis hősi harcainak az 504–505-ös eseményekhez kellene kötődnie, akkor azonban már igencsak benne kellett járnia a korban uralomra jutásának idején. Így vélekedett Constantin Diculescu is. DICULESCU 1922, 121.

⁵⁷⁵ DICULESCU 1922, 121–122.

⁵⁷⁶ WOZNIAK 1979, 143–144.

⁵⁷⁷ MALALAS XVIII, 46, 451.

⁵⁷⁸ Hasonló eset ismert a Hun Birodalom felbomlásának időszakából. A különböző germán *gens*ek vezetői sem tartották meg Attila fia irányában esküjüket. CROKE 1982, 134. Theoderich trónját, mivel örököse-unokája, Athalarich még gyermek volt, ideiglenesen régensként lánya, Amalasuantha foglalta el. A keleti udvarral szimpatizáló régensnő megpróbálta a trónörökös római neveltetésben részesíteni, azonban törekvései miatt többször is összeütközésbe került Athalarichhal. HEATHER 1996, 260–263; PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 14–15. A trónörökös 534-ben bekövetkezett váratlan halála megváltoztatta a viszonyokat, Amalasuntha maga mellé vette társuralkodóként unokaöccsét, Theodahadot. JORDANES, GETICA 306.

⁵⁷⁹ MALALAS XVIII, 46, 450–451.

jelentőségét jelzi, hogy Justinianos reformjai után is csak tíz *magister militum* volt a Birodalomban.⁵⁸⁰ Első biztosan datálható fellépésére 530-ban kerül sor, amikor visszaveri az Illyricumra támadó gepidákat és a Tháciát fosztogató bolgárokat.⁵⁸¹ Talán ez a fajta gyors előrejutás nem lehet a véletlen műve. Unokatestvére, Trasaric – mint frissen előkerült *epitaphiuma* is beszámol róla – igen magas pozíciót tölthetett be a császári udvarban. Ha ekkor élhetett még, akkor biztosan igen fontos összekötő kapcsolatot jelenthetett személye Mundo és a Tisza-vidék gepidáinak irányába is. Azonban mindezek ellenére sem tűnik biztosnak Mundo és a herul segédc csapatok részvétele a hadjáratban. A herulok újfent 528-ban kerülnek előtérbe, ugyanis ekkor királyuk, Grepes Konstantinápolyba utazik, ahol a császár jelenlétében megkeresztelkedik.⁵⁸² Az ő mozgósításuk és részvételük nem elképzelhetetlen az események sorában, azonban Prokopios nem emlékezik meg róluk sem a gepida csapatok visszaverésénél. A bizánci katonai részvétel ténye mellett talán éppen Gratiana kifosztása hozható fel érvként. Ha csak szimplán bizánci bízgatásra történt volna a gepida támadás, akkor mi tette volna szükségessé a gót csapatoknak a birodalmi határterületek és városok fosztogatását. Alexander Sarantis szerint a Prokopiosnál olvasható levélváltás és bocsánatkérés egyszerűen csak a Justinianos és Amalasuentha közötti folyamatos baráti viszony alátámasztására szolgált. Erre azért volt szüksége a görög auctornak, mert a gót királynő későbbi cselekedetei és a hatalom átruházásának kísérlete szolgáltatja majd a jogalapot a császárnak az itáliai hadjárat megindításához.⁵⁸³ Az elég nehezen elképzelhető „véletlen hadművelet” epizódjának leírása tehát inkább egyfajta tudálékos magyarázat a munkában, nem pedig történeti tényeket közvetíthet. A gót válaszreakció valószínűleg eléggé egyértelmű lehetett a maga korában, hiszen a Cassiodorusnál megőrzött szenátusi levél is büszkeséggel számol be az osztrogót győzelmekről.⁵⁸⁴ A hadjárat datálása több kérdést is felvet. Az biztosnak tűnik, hogy Amalasuentha uralkodásának legkorábbi éveiben és Mundo 530-as gepida betörés elleni fellépése között kellett hogy megtörténjen az esemény. Ha figyelembe vesszük, hogy a gót támadás a herulok felügyelte területeket érintette és az események kapcsán nem kerül megemlítésre Mundo személye sem – aki 529-től tölti be a

⁵⁸⁰ Constantinus katonai reformjától elkezdve a katonai feladatokat a *magister militum*ok látták el, akik közvetlenül csak a császártól függtek. A *Notitia Dignitatum* összeállításának idején Nyugaton három, keleten pedig öt *magister militum* teljesített szolgálatot. Justinianos felismerte, hogy tovább kell osztani a *magister militum*ok számát, ugyanis a nagyobb területekkel rendelkező magisterek nem mindig tudják ellátni feladatukat. Justinianos idején már tíz *magister* teljesített szolgálatot a Birodalom katonai irányításának élén. BRÉHIER 2003, 346.

⁵⁸¹ MARCELLINUS COMES 530.

⁵⁸² MALALAS XVIII, 6, 427–428.

⁵⁸³ SARANTIS 2009, 22.

⁵⁸⁴ CASSIODORUS, *VARIAE* XI, 1, 10–11.

magister militum per Illyricum posztját – akkor az 527–529 közötti évek tűnnek a legvalószínűbbnek a gepida–bizánci hadjárat időpontjaként. Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a Sirmium visszafoglalását célul kitűző hadjáratra valamikor 526 és 530 között kerülhetett sor. Az indokot a hatalomátvételtől adódó kaotikus állapotok szolgáltathatták. A gepidák mellett feltételezhetően bizánci csapatok (talán herulok) is részt vehettek a támadásban, de Mundo részvétele a harcokban egyelőre kérdésesnek tűnik.

A sikertelen sirmiumi hadjárat után a gepidák érdeklődése feltehetően a birodalmi területek irányába fordulhatott. Marcellinus comes adata szerint 530-ban gepida csapatok törnek be Illyricumba, azonban a frissen kinevezett Mundo visszaveri támadásukat.⁵⁸⁵ Alexander Sarantis véleménye szerint a gepida politika már ekkor döntő fordulatot vehetett, ami előre vetíthette a későbbi évek eseményeit is.⁵⁸⁶ Ugyanakkor azt sem lehet kizárni, hogy a nagyobb zsákmányra és bevételre számító gepida csoportokat könnyebbnek tűnt mobilizálni a védtelennek tűnő birodalmi területek ellen. Ebben az esetben csak egy hasonló fosztogatásról lehet szó, mint amilyen 517-ben is volt, azonban ez kevésbé volt sikeres. Mundo irányítása alá tartozhattak ekkoriban a herul segédcsatatok is, akik a Birodalom egyik legharcedzettebb foederati csapatai voltak.⁵⁸⁷ A bizánci vezetés nem véletlenül Mundot nevezte ki ezekre a területekre. Személyében egy igen kiváló helyismerettel és katonai tapasztalattal rendelkező parancsnok állt rendelkezésükre, aki ugyanakkor előkelő származása miatt a gepidákkal és a környező barbár csoportokkal is könnyen tarthatta a kapcsolatot.⁵⁸⁸ A gepidák és bizánciak közötti viszony gyökeres megváltozása az 530-as évek második felében tapasztalható igazán, ugyanis ekkor sikerül a gepidáknak Sirmiumot újra megszerezniük. Ez a lépésük alapvetően befolyással lesz majd történetükre egészen a királyság bukásáig.

Justinianos a Nika-lázadás elfojtása után ismét nekiállhatott az *Oikonomé* tervezett restaurálásához.⁵⁸⁹ A tárgyalások a Szasszanidákkal már a felkelés előtt elkezdődtek, de csak annak leverése után sikerült megkötni a békét, ami ezúttal tartósnak látszott.⁵⁹⁰ A keleten

⁵⁸⁵ „Mundo Illyricianae utriusque militiae ductor dudum Getis Illyricum discursantibus primus omnium Romanorum ducum incubuit eosque haut paucis ipsorum interemptis fugauit.” MARCELLINUS COMES 530.

⁵⁸⁶ SARANTIS 2009, 23–24.

⁵⁸⁷ A Nika-felkelés idején herul egységekkel jelenik meg, így feltételezhető, hogy irányítása alá tartoztak a királyságuk bukása után a Bizánci Birodalomba menekült, Singidunum mellé letelepített herulok is. „...Μοῦνδος δὲ, Ἰλλυριῶν στρατηγὸς ἀποδεδειγμένος, τύχη τινὶ ξυνεκύρησε βαρβάρους Ἐρούλους ἐπαγαγόμενος κατὰ τινα χρεῖαν ἐς Βυζάντιον μετάπεμψτος ἦκειν...” PROKOPIOS, De BELLO PERSICO I, 24”. A herulokat ott találjuk a bizánci hadseregben több esetben is: részt vesznek az 530-as évek perzsa hadjárataiban, valamint a gót háborúk jelentős részében is. LAKATOS 1978, 89–95.

⁵⁸⁸ SARANTIS 2009, 24.

⁵⁸⁹ CHRYSOS 2006, 40–42.

⁵⁹⁰ Justinianos kisebb huzavonák után, valamint valószínűleg a Nika-felkelés miatt elküldte az új perzsa uralkodóhoz, Huszrauhoz követét Rufinost, aki 532 februárjában megkötötte a békeszerződést Perzsiával. SCOTT 2006, 222–223.

kötött békének köszönhetően Justinianos minden erejét az „elveszett nyugat” visszaszerzésére fordíthatta.⁵⁹¹ Az Osztrogót Királyság elleni támadást gondosan előkészítette a császári vezetés: a bizánci haderő két oldalról harapófogóba fogta a gótok uralta területeket. A Vandál Királyság megdöntése után Belisar Észak-Afrikából áthajózott Szicíliába, ahonnan pedig a 535-ben a Messzinai-szoroson mór, iszauri és bolgár segédcsapataival feltöltött seregével keresztül átkelt az itáliai félszigetre.⁵⁹² A másik bizánci had Dalmácia felől támadta meg az osztrogótokat. A dalmát területek gyakorlatilag Itália egyik fő kapujának minősültek, megszerzésükkel a Balkán felől nézve szabad út kínálkozott Észak-Itáliába. A Dalmácia irányából indított hadműveleteket személyesen Illyrcum magister milituma, Mundo vezette. Az illyr sereg 535-ben kezdte meg támadását, szinte ellenállás nélkül vonult, és még a nyár folyamán elfoglalta Salonát is.⁵⁹³ Theodehad gót király a történetek után sem adta meg magát, sőt Dalmáciában ellentámadásba lendült. Salona eleste után két vezérét, Asinariust és Gripast küldte igen nagy sereggel a területre.⁵⁹⁴ Az osztrogótok először Maurikiosszal, Mundo fiával ütköztek meg, aki a Salona melletti harcok során vesztette életét.⁵⁹⁵ Prokopios színes tudósítása szerint Mundo fia halála miatt érzett dűhe miatt elővigyázatlanul támadt rá a Dalmáciában állomásozó osztrogót erőkre. Az összecsapást a bizánci haderőnek sikerült megnyernie, de a bánattól vezérelt Mundo a csatatéren vesztette életét.⁵⁹⁶ A phüroszi győzelmet arató, de súlyos veszteségeket elszenvedő bizánci vezetésnek végül fel kellett adnia a megszerzett városokat, így Salonát is. 536-ban válaszlépésként Justinianos az új Illyrcumi magister militumot Constantianost küldte el a terület visszaszerzésére, akit a flotta is

⁵⁹¹ 533-ban Justinianos parancsnoka Belisar gyakorlatilag egy nagyobb expedíciós sereggel (18.000 fő) megdöntötte a karthágói központú Vandál Királyságot. Az itáliai Osztrogót Királyságban a trónörökös 534-ben bekövetkezett váratlan halála megváltoztatta a belső erőviszonyokat. Amalasuntha maga mellé vette társuralkodóként unokaöccsét, Theodahadot. JORDANES, GETICA 306. A közös uralkodás azonban nem tartott sokáig, mivel a bizánci érdekeket kiszolgáló uralkodónőt Theodehad megfojtatta a ravennai palota fürdőjében. A helyzet válságossá fordult, mivel ekkor érkezett meg az osztrogót királyi udvarba a bizánci követ, Petros Patrikios is, akinek a királynővel meg kellett volna tárgyalnia lemondásának körülményeit és Itália Bizáncnak történő átadását. ANTONOPULUS 2006, 428–429. A viszony a külsőségek ellenére nem rendeződött a két fél között, így 535-ben kitört a gót háború. MOORHEAD 1994, 75–76, WOLFRAM 1990, 337–338.

⁵⁹² MOORHEAD 1994, 76–78. HEATHER 1996, 263.

⁵⁹³ „Μοῦνδος μὲν οὖν καὶ ἡ ξὺν αὐτῷ στρατιὰ ἐς Δαλματίαν ἀφικόμενοι καὶ Γότθοις τοῖς ἐκεῖνη ὑπαντιάσασιν ἐς χεῖρας ἐλθόντες, νικήσαντές τε τῇ συμβολῇ, Σάλωνας ἔσχον.” PROKOPIOS, DE BELLO GOTICO I, 5, 11; WOLFRAM 1990, 339.

⁵⁹⁴ PROKOPIOS, DE BELLO GOTICO I, 7, 1.

⁵⁹⁵ PROKOPIOS, DE BELLO GOTICO I, 7, 2–4.

⁵⁹⁶ PROKOPIOS, DE BELLO GOTICO I, 7, 4–6. Halálának évével kapcsolatban kronológiai problémák is felmerülnek: Theophanés Mundo életét és halálát a 6032. évnél (539/540) tárgyalja, tehát legalább három-négy évvel későbbre helyezi az eseményt, a Prokopiosnál található 536-hoz képest. Szádeczky-Kardoss Samu véleménye szerint Prokopios a *De bello Goticoban* az 540-es év eseményei kapcsán említi meg Mundo unokájának, Thiudimundnak a menekülését a *tarbesiumi* (Treviso) csatából. Ezek alapján Szádeczky-Kardoss felvetette annak a lehetőségét, hogy Theophanés eredeti forrása Thiudimund menekülésével kapcsolatban visszautalva egyben megemlékezett nagyapjának kalandos életútjáról is. SZÁDECZKY-KARDOSS 1975, 172–174.

támogatott Dalmácia partjai mentén.⁵⁹⁷ A hatalmas túlerőben lévő bizánciakkal szemben a nyomást nem bírva Gripas végül feladta és kiürítette a tartományt. Valószínűleg a gót erők ekkor vonulhattak ki a szomszédos Pannonia secundából is, hiszen a tengerparti tartomány kiürítésével ezek a részek teljesen elszigetelődtek volna az itáliai területektől.

Frank Wozniak véleménye szerint a dunai határokat felügyelő Mundo halála és a gótok dalmáciai területfelhagyása teremtette meg a lehetőséget az 536-os év folyamán arra, hogy a gepidák újra birtokba vegyék Sirmiumot.⁵⁹⁸ Egyes kutatók azonban úgy gondolták, hogy a területet a bizánciaknak sikerült megszállni a gót háborúk kezdetén és a gepidák ezt követően erőszakkal szereztek vissza ezeket.⁵⁹⁹ A kérdés eldöntéséhez egyik fő forrásnak tekinthető Prokopios ellenben már csak a gepida fennhatóság tényét közli.⁶⁰⁰ Érdeemes azonban megjegyezni, hogy Justinianos történetírója az 540-es évek közepénél, egyfajta rövid helyzetkép vázolás keretében említi meg a sirmiumi gepida foglalás tényét. Az adott helyen – miként arra jegyzetében Christou is hivatkozik – nincsen szó korábbi bizánci megszállásról.⁶⁰¹ Legutóbb Alexander Sarantis feltételezte, hogy a gót kiürítés során talán az itáliai vezetés engedte át a területet a gepidáknak.⁶⁰² Ennek oka igen egyszerű lehetett: egy Sirmium birtoklása miatt kirobbanó konfliktus a dunai határok mentén igencsak kapóra jöhetett a szorongatott helyzetben lévő osztrogótoknak. Azt tudjuk, hogy a gót uralkodók az 530-as évek végén diplomáciai eszközökkel próbálták meg az itáliai hadszínteret tehermentesíteni. Többek között a frank és langobardok uralkodót is be akarták vonni egy Bizánc ellenes szövetségbe.⁶⁰³ Ezek alapján az is elképzelhetőnek tűnik, hogy a kiürítés mellett talán átadhatták a várost a gepidáknak, azonban ezt a feltevést írott kútfőkkal nem tudjuk alátámasztani. Annyi mindenesetre biztos, hogy a gepidák a gót–bizánci véres dalmáciai összecsapásokat és a tartomány kiürítését használhatták ki 536 környékén területi okkupációjuk kivitelezésére. Valószínűleg a bizánci kormányzat ekkoriban túl elfoglalt lehetett ahhoz, hogy Sirmium sorsával is törődjön.

Prokopios a már korábban említett helyen (III, 33, 8) megjegyzi, hogy a gepidák nemcsak az egykori császári központot, hanem Dacia több városát is uralták ebben az

⁵⁹⁷ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO I, 7, 16–36.

⁵⁹⁸ WOZNIAK 1979, 146–147.

⁵⁹⁹ DICULESCU 1922, 123 – 125; CHRISTOU 1991, 69.

⁶⁰⁰ „Γήπαιδες δὲ πόλιν τε Σίρμιον καὶ Δακίας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον ἀπάσας καταλαβόντες ἔσχον.” PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III. 33, 8.

⁶⁰¹ CHRISTOU 1991, 69, 77. jgy.

⁶⁰² SARANTIS 2009, 25.

⁶⁰³ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO II, 22, 9–13. Ehhez a követséghez kapcsolta legutóbb Frauke Stein a híres steinbrunni sisakot is, melyet véleménye szerint Itáliában gyártottak. Prokopios forrásában leírta, hogy Wacho langobard királyt értékes ajándékokkal kívánta megnyerni Vitigis, azonban ajánlatát a császárral fennálló szövetségre hivatkozva elutasították. STEIN 2005, 231–234.

időszakban. Emellett a római lakosságot többször kegyetlenül megsarcolták és a tartományt is kifosztották.⁶⁰⁴ Azt sajnos nem tudjuk meg a rövid tudósításból, hogy Prokopios melyik Dacia provinciára utal (Ripensis vagy Mediterranea), azonban a geopolitikai szituációt figyelembe véve az említett tartomány feltehetően Dacia Ripensisszel lehetett azonos. Ugyanakkor továbbra is kérdéses, hogy az egyes események (gepida támadás, a fennhatóság további kiterjesztése Dacia irányába) melyik évekhez kapcsolhatóak. A forráshely és annak időrendi értelmezésében segíthet minket Marcellinus comes 539-es évre vonatkozó krónikabejegyzése. A keleti krónikás itt megemlíti azt, hogy Calluc magister militum eleinte sikerrel harcolt a gepidákkal, majd pedig vereséget szenvedett tőlük és elesett a harcokban.⁶⁰⁵ Callucról ezen kívül mindössze Jordanes *Romanaja* számol be, ahol szintén nincs megnevezve az, hogy melyik terület magister milituma lehetett.⁶⁰⁶ Feltételezhetően Illyricum katonai főparancsnoki posztját tölthette be Mundo és Constantianos után, így fő feladata neki is a dunai határok védelme lehetett.⁶⁰⁷ Feltételezhetően Sirmium gepida kézbe kerülésébe nem nyugodott bele a császári vezetés, ezért küldhette el a frissen kinevezett magister militumot a tartomány visszaszerzésére. Calluc veresége után számottevő katonai erő nem tartózkodott a Duna vidéken, így a határ menti tartományok szabad prédát kínálhattak a gepidák számára. Elégge valószínűnek tűnik, hogy a Prokopiosnál szereplő Dacia környékét érintő fosztogatások ezeknek az éveknek az eseményeihez köthetőek. Sokat mondó, hogy Justinianos 455 óta folyamatosan folyósított évjáradék kiutalását is megtagadja ekkor a gepidáktól.⁶⁰⁸ Azonban mindenképpen megjegyzendő, hogy Calluc veresége után a helyzet stabilizálódhatott a két fél között, hiszen 548-ban már újra arról van adatunk, hogy a bizánciak éves tributumot fizetnek a gepidáknak.⁶⁰⁹ A császári vezetés a Duna-vidék igen bizonytalanná váló politikai és katonai helyzetének stabilizációja céljából ekkor veheti fel először a kapcsolatot a langobardokkal. Frank Wozniak szerint ez a lépés kiválóan szemlélteti, hogy a justinianosi politika milyen

⁶⁰⁴ „...ἐπειδὴ τάχιστα βασιλεὺς αὐτὰς Ἰουστινιανὸς ἀφείλετο Γότθους· ἐξηνδραπόδισάν τε τοὺς ταύτην Ῥωμαίους, ἔτι μέντοι ἐπίπροσθεν αἰεὶ ὁδῶ ἰόντες ἐληΐζοντο βιαζόμενοι τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν. διὸ δὴ βασιλεὺς αὐτοῖς τὰς συντάξεις οὐκέτι ἐδίδου, ὥσπερ εἴθιστο σφᾶς ἀνέκαθεν πρὸς Ῥωμαίων κομίζε.” PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 33, 8–9.

⁶⁰⁵ „*Calluc magister militum cum Gepidas primum feliciter dimicans secundo infelicitur ruit.*” MARCELLINUS COMES 539.

⁶⁰⁶ JORDANES, ROMANA 387. Jordanes a Romana ezen helyén kronológiailag igen zavarosan adja elő az eseményeket. Az ezt megelőző caputban szól a langobardok és bizánciak 552-es gepidák felett aratott diadaláról, majd pedig azt követően számol be Mundo gótok és Calluc gepidák felett aratott győzelmeiről, melyek az 530-as évek második feléhez kapcsolhatóak. Itt feltehetően a Duna-vidék katonai-politikai helyzetének stabilizálásról alkotandó pozitív kép vezérelhetette az ekkor Konstantinápolyban élő gót történétíró. SARANTIS 2009, 25.

⁶⁰⁷ Így vélekedik erről a PLRE III. kötetében Martindale is. MARTINDALE 1992, 266.

⁶⁰⁸ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 33, 9–10.

⁶⁰⁹ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 34, 10.

tökéletes mintául szolgált a 10. században összeállított DAI és a bizánci diplomácia számára is.⁶¹⁰

V. 2. Sirmium a gazdasági és ariánus központ?

Bár a korábbi fényét már az 5. században elvesztette az egykori császárváros, mégis a Balkán és a Duna-vidék életében megtartotta kiemelkedő szerepét. A még mindig álló falak kölcsönöztek igazi fontosságot a folyók és utak összefolyásánál elhelyezkedő településnek. A terület jelentőségét jól jelzi, hogy a gondosan megépített római utaknak köszönhetően (ezeket építették ki először a rómaiak, a provencia megszervezésének első időszakában) a Száva-völgyén keresztül gyorsan elérhetővé vált Itália, ugyanakkor Sirmium a Balkán kulcsának is tekinthető. Ezt a szerepét jól példázza, hogy később az avarok a város megszerzése után indították el nagyszabású rabló hadjárataikat a balkáni bizánci provinciák ellen.⁶¹¹ Az elkövetkezendő évtizedekben erre alapozva a gepida vezetés is kihasználja majd a város geográfiai elhelyezkedéséből fakadó előnyöket is.

Sirmium mindezek mellett továbbra is egy fontos gazdasági központnak számított. A területen többek között a gót fennhatóság időszakában is tovább folytatódott a pénzverés. A bizánci uralkodók képeivel és itáliai királyok felirataival ellátott érmek nagy számban kerülnek ki Sirmiumból. Feltételezhetően ezeket a hagyományokat folytatva a gepidák is önálló éremkibocsátó tevékenységbe kezdenek, amit jól szemléltet a Kunimund monogramjával ellátott pénzek egy köre is. Eddig mindössze egyetlen bizonytalan Turisind érem áll rendelkezésre, a többit mind Kunimund nevében verik.⁶¹² Komoly reprezentációs szerepe nem lehetett ezeknek a pénzeknek, ellenben bekapcsolta a gepida uralkodó réteget a régió gazdasági életébe. A mindössze 11 érem szinte mindegyike a szomszédos bizánci területekről került elő. Ezek alapján feltételezhető, hogy a főként a határ menti gazdasági érintkezések igénye hívta életre az önálló gepida éremverést.

Sirmium kiemelkedő hadászati és gazdasági szerepe mellett korábban vallási központ is volt. Johannes Biclarensis krónikájának 572. événél tesz említést a Gepida Királyság bukásáról, valamint arról, hogy a királyi kincstárat a trónörökösrel együtt egy Trasaric nevű sirmiumi ariánus püspök menekítette Konstantinápolyba.⁶¹³ A forrás több kérdést is felvet: 1.

⁶¹⁰ WOZNIAK 1979, 157–158.

⁶¹¹ NAGY 1976, 83; POHL 1988, 70–75.

⁶¹² DEMO 1994, 27, 147.

⁶¹³ „*Gepidarum regnum finem accepit, qui a Langobardis proelio superati: Cunimundus rex campo occubuit et thesauri eius per Trasaricum Arrianae sectae episcopum et Reptilanem Cunimundi nepotem Iustino imperatori Constantinopolim ad integrum perducti sunt.*” JOHANNES BICLARENSIS, 572.

Sirmiumban mikortól működik ariánus püspökség? 2. Létezette-e külön a gepida királyok fősége alá tartozó gepida ariánus egyház, vagy pedig gót főség alatt állhatott? Sirmiumban az utolsó püspököt 441-ben említi meg Priskos, utána nincsen több adatunk bármilyen itt működő egyházi szervezetről és annak vezetőjéről.⁶¹⁴ 441-es hun támadás után a sirmiumi metropolitaság szerepét jó egy évszázadig a mecedóniai veszi át.⁶¹⁵ Sirmium és számos nagyobb város, melyek főként a 4. században bírtak igen nagy jelentőséggel az egyház számára, ekkor közel egy évszázadra elveszítik kiemelkedő vallási szerepüket. A helyi keresztény közösségek vezetői az értékesebb ereklyékkel és a szentkultusz minden kellékével együtt távoznak a régióból. Természetesen az ilyen mértékű kivonulás is nagyban elősegítette a kevésbé központosított vallási irányzatok, mint például az arianizmus gyorsabb terjedését is a területen. Ariánus egyház a közelben, a szomszédos Dalmatia és Savia tartományokban az osztrogótok felügyelete alatt működött.

Theoderich Itáliájában és a gót királyság egész területén igen nagy mértékű volt a vallási tolerancia. Az ariánusok és a katolikusok között kirobbanó komolyabb konfliktusról semmilyen forrásunk sincsen, sőt Theoderich még a zsidóknak is megengedi a szabad vallásgyakorlást, mint az Cassiodorus leveleiből ki is derül.⁶¹⁶ Az ariánus egyház ebben a közel negyed évszázadban szépen működik és gyarapszik is az egykori nyugati birodalom területén. Itáliában több forrás is külön gót egyháznak nevezi az ariánus hitűek szervezetét, utalva annak népi jellegére is.⁶¹⁷ Megfigyelhető egyébiránt, hogy az egyház tagjainak és vezető személyeinek java része ebben az időszakban is gót, vagy germán nevet visel, ami a katolikusoknál elképzelhetetlen lett volna.⁶¹⁸

Ennek ellenére mégis nagyon kevés presbitert, vagy püspököt ismerünk ebben az időszakban név szerint, sőt a keletre elterülő Savia és Dalmácia provinciákból egyet sem.⁶¹⁹ Az ariánus egyház helyi és központi felépítéséről is alig van információnk. Feltehetően a katolikusokhoz hasonlóan a nagyvárosokban, az ő helyi templomaikkal és szervezeteikkel párhuzamosan működhettek.⁶²⁰ Sokszor a városok szélén, a gót garnizonok szomszédságában,

⁶¹⁴ PRISKOS FRG. 11, 2.

⁶¹⁵ BRATOŽ 2011, 216–218.

⁶¹⁶ BRATOŽ 2002, 85–86.

⁶¹⁷ AMORY 2002, 253–254. Többek között az ún. Ravennai papiruszok is ezt erősítik. A vezetésben részt vettek az egyházi vezetők, a központi egyház lehetett a fővárosban, miként más barbár területeken is. MATHISEN 1997, 689–690.

⁶¹⁸ AMORY 2002, 258–260.

⁶¹⁹ A 27 név szerint is ismert püspökből 18 Ravennából származik és ott látja el hivatalát is, ami jelzi Itália és a királyi központok kiemelkedő szerepét is egyben. BRATOŽ 2002, 86.

⁶²⁰ Az igen hasonló felszerelés, felépítés és építészeti megoldások nagyban megnehezítik az ariánus emlékek elkülönítést. További problémát jelent, hogy a justinianosi visszafoglaló harcok során az igen erőteljes

vagy a centrumban a katolikusok mellett vannak az ariánus egyház központjai. Főként a vegyes etnikumú településeken figyelhető meg ez a fajta kettősség. Gót irányítás alatt álló ariánus egyházak Bratož véleménye szerint teljesen eggyé kovácsolódtak az osztrogót politikai jelenléttel, így főként az alábbi módokon képzelhető el megjelenésük: 1. Zárt gót tömb (Itália pereme, valamint Dalmácia és Savia provinciákban). 2. Olyan centrum, ahol gót megbízottak és nemesek élnek (pl. Siscia). 3. Katonailag fontos terület, ahol gót egységek és megbízott parancsnokok állomásoznak.⁶²¹

Ezeknek az ariánus közösségeknek nem volt egyáltalán központosított jellege, mindegyik közösség és püspökség kvázi regionális szinten működött, nagyon gyakran a hadsereggel és a katonai vezetőkkel egyetértésben. Valamilyen szintű elit és egyházi hierarchia elképzelhető a különböző barbár ariánusok körében, de a niceai hitvallást megközelítő egyházi szervezet működésére egyenlőre nincsen adatunk. Valószínűleg a helyi egyházak életében az alsóbb papság mellett a laikusok is igen kiemelkedő szerepet kaphattak.⁶²²

A Kárpát-medencei gepidák körében a korábbi, a nehezen megragadható pogány hiedelemvilág mellett, a többi keleti germán csoporthoz hasonlóan, a kereszténységnek éppen az ariánus irányzata terjedt el. Már a korabeli szerzők is igen gyakran egy csoportként tekintettek a különböző keleti germán nyelvet beszélő népekre. Prokopios a vandál háborúkról szóló munkájában így fogalmaz: „*Mert mindannyian fehér testűek és szőke hajúak, magasak és jóképűek, valamint ugyanazok a törvényeik és közös a vallásuk is (Mert ezek valamennyien ariánus hiten vannak és valamennyien a gótnak nevezett nyelvet beszélnek).*”⁶²³ Az ariánus térítés kezdetét esetükben igen nehéz pontos dátumhoz kötnünk. Jordanes szerint a gót igetérítőknek és bibliafordításoknak kiemelkedő szerepe lehetett a gepidák körében végbemenő keresztény térítésnél.⁶²⁴ A gepidák esetében feltételezhetően térítésnek kedvező hun uralom (vallási tolerancia), valamint a korábban igen sok ariánus közösséggel és gazdag hagyományokkal rendelkező egykori Pannonia Secunda tartomány megszerzése is nagy jelentőséggel bírhatott. Russel feltételezése szerint a gepidák az osztrogótok hatására

rekatolizációs tevékenységnek nagyon sok ariánus központ és közösség is áldozatul esett, javaik a későbbiekben a katolikus közösségeket gyarapították, mint arról a ravennai papiruszok is beszámolnak.

⁶²¹ BRATOŽ 2002, 87.

⁶²² MATHISEN 1997, 690 – 695.

⁶²³ PROKOPIOS, DE BELLO VANDALICO II, 3–5. Természetesen a keleti germán nyelvet beszélő csoportok ilyen szintű egybekapcsolása a korszakban tudálékos magyarázat lehetett, aminek meghatározó eleme lehetett a külső, biológiai hasonlóság mellett a közös hitvallás is. Prokopios szemléletéhez igen hasonlóan fogalmaz munkájában Jordanes is. JORDANES, GETICA 133.

⁶²⁴ JORDANES, GETICA 133.

valamikor az 5. század végén veszik fel az ariánus kereszténységet.⁶²⁵ Pontos adattal és utalással azonban ebből az időszakból nem rendelkezünk a gepidákról, sőt még a vezető réteg vallását és a körükben terjedő irányzatokat sem ismerjük meg az írott kútfőkből. A gepidák kereszténységéről beszámoló első forrásadatunk igen kései. Prokopios a *De Bello Gothicoban* tudósít elsőként arról, hogy a gepidák az ariánus hitet vallják.⁶²⁶ A forráshely értelmezéséhez mindenképpen meg kell említenünk, hogy maga a kijelentés a langobard–gepida konfliktus keretében értelmezhető. A közelgő langobard–gepida harcok nyitányaként mindkét fél követsége megjelenik a császárvárosban. Sajnos lényegesebb információval ez a forrás sem szolgál az ariánus térítés kezdeteiről és mibenlétéről, mindössze egy egyszerű tényközlés az, amit leszűrhetünk belőle. Természetesen általános következtetések nem vonhatóak le ezek alapján, hiszen tudjuk, hogy éppen a gepidákat bepanaszoló langobard elit is csak politikai okokból veszi fel a „bizánciak” hitét, amit jól tükröz későbbi valláscseréjük is.⁶²⁷

Sirmium esetében nehezen eldönthető, hogy gót, vagy gepida alapokon létrejövő egyházzól beszélhetünk. Az egykori császárváros több ízben is volt osztrogót fennhatóság alatt, ami kedvezhetett a fentebb jelzett helyi ariánus közösség és püspökség kialakulásának is. Sirmium kiemelt fontosságú katonai központ volt a Bizánci Birodalom és az Osztrogót Királyság határvidékén, ahol nagyobb számú katonai haderő is állomásozhatott. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy 536-tól a terület újra gepida ellenőrzés alatt állt. A kérdés továbbra is az, hogy 536–568 között gepida, vagy pedig a korábbi gót hagyományokon szervezett egyházzól beszélhetünk-e. A válasz további forrásadatok hiányában igen nehezen megválaszolható. Bicclarensis igen csonka híradása két értelmezés lehetőséget kínálhat fel: 1. A korábbi osztrogót, vagy még azt megelőző szervezet él tovább a politikai uralomtól függetlenül 2. Egy új gepida alapon szerveződő egyházi szervezetről beszélhetünk.

Maga a Trasaric név nem visz minket közelebb a kérdés megoldásához, mindössze a germán ariánus hagyományok tényleges voltára hívhatja fel a figyelmet. Sirmium 504-es elvesztése után igen sok gepida maradt a területen, akiknek egy részét 523-ban telepítik át Itália és Gallia határvidékére.⁶²⁸ Feltehetően ők és helyben maradt társaik is nagyobb számban térhettek át az ariánus hitre, kivéve, ha már korábban is azt vallották. A legvalószínűbbnek az látszik, hogy 536 után működött tovább a korábbi vallási közösség (gótok által létrehozott), mely az itt székelő gepida uralkodóknak is kiszolgáltatta igényeit, a többi ariánus egyházhhoz hasonlóan.

⁶²⁵ RUSSEL 1994, 138.

⁶²⁶ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO, III, 34, 23.

⁶²⁷ POHL 2000A; FANNING 1981, 241–258.

⁶²⁸ CASSIODORUS, VARIAE, V, 10, 2.

V. 3. Új szereplő a politikai színtéren: a langobardok. A gepida–langobard vetélkedés 552-ig

A langobardok komolyabb politikai tényezőként a 6. század elején jelennek meg a Kárpát-medence térségében. A kora császárkor idején alkotó auctorok többször is megemlékeznek egy kis számú csoportról, mely a langobard nevet viseli, azonban a makomann háborúkat követően írott tudósítások jó ideig nem említik őket.⁶²⁹ A langobardok megjelenésével egy időben jelentkezik a Cseh-medence, Morávia, Ausztria és Pannónia területén a meroving régészeti kultúra keleti ága. Az Európában ekkor elterjedő nagyobb soros temetők (Reihengräberfeld) kialakulása a királyság létrejöttéhez köthető. Ezek a kulturális hatások a mai Csehország területén már a századforduló időszakában jelentkeznek. Mint látható a langobardok történetét a Krisztus születését követő évektől tudjuk nyomon követni, azonban az óriási forráshiány miatt igazi útjukat és politikai-katonai térnyerésüket a 3. század derekát követően ismét csak az 5. század végétől tudjuk forrásokkal is alátámasztva megragadni. Kérdésként merül fel, hogy vajon a Tacitus és Velleius Paterculus által megörökített kis számú törzs és a 6. századi Kárpát-medence nyugati felét, majd később Itáliát is birtokba vevő csoportok között kimutatható-e a kontinuitás vagy sem. Legutóbb, éppen az anyagi kultúra egyes elemeire alapozva, Dieter Quast vélte úgy, hogy a két csoportot a néven kívül semmi sem köti össze, sőt helyette sokkal inkább a thüring etnikumban látta a langobárdokhoz köthető kultúra igazi hordozóit.⁶³⁰ A cseh területeken megjelenő korai meroving kultúra egyes tárgytipusai, valamint a temetkezési szokások számos válfaja nem az Elba-vidékkel, hanem sokkal inkább a korabeli thüring szállásterületekkel mutat rokonságot. A német kutató szerint nem elképzelhetetlen, hogy egyes thüring területekről kiinduló csoportok felvették a germán elitek körében korábban igen nagy presztízzsel bíró népnevet. A jelenség – vagyis a korábbi nagypresztízsű csoport nevének átvétele – nem ismeretlen a korai korszakokban, sőt a

⁶²⁹ A markomann háborúk után gyakorlatilag közel háromszáz éves hiátus figyelhető meg a langobardokról szóló külső tudósítások sorában. Cassius Dio beszámolóit után a langobardok a késő antikvitás történeti munkáiban egyáltalán nem kapnak helyet. Igencsak kérdéses, hogy ez mire vezethető vissza. Egyes feltevések szerint a források hallgatása esetleg a római politika és nézőpont megváltozásával hozható összefüggésbe. A római történetírók a császárkor második felében már sokkal kevésbé voltak tájékozottak a határaik mögött, a Barbaricumban játszódó belső folyamatokkal (talán kivételnek tekinthető Ammianus Marcellinus), figyelmük főként a területükre betörő nagyobb törzsi csoportokra irányult. JOHNE 2008, 49. Az utóbbi évtizedben felmerült már annak a lehetősége is, hogy a langobardok körében egyfajta új etnogenezis játszódott le a császárkor második felében, melynek végeredményét látjuk majd csak viszont a 480-as években. POHL 2008, 4–5. Paulus elbeszéléséből tudjuk, hogy a 400-as években a langobardok hun (a szövegben bolgár szerepel) fennhatóság alá kerülhettek, miként számos más germán csoport az 5. század első felében. PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 16–17. A fennhatóság pusztán tényén túl azonban nem számolhatunk igazi hun jelenléttel területükön. Nem találjuk meg őket a nagy hun hadjáratok nép-felsorolásában sem, ami feltehetően a Kárpát-medencétől való nagyobb távolságuknak tudható be.

⁶³⁰ QUAST 2008, 102–110.

modernkor is szolgált példát az ujugrok révén.⁶³¹ Ugyanakkor nem lehet teljes mértékben a wenskusi „hagyományörző mag” létét sem megkérdőjelezni, mely talán valóban a korai császárkortól kezdve fennmaradhatott, egyúttal új elemeket is integrálva magába, mint ahogy arról a langobard őstörténet összefoglaló krónikák is megemlékeznek.⁶³² A folyamatosan az adott népességhez csatlakozó elemek, melyek az elitet is gyarapították, azonban teljes bizonyossággal nem kimutathatóak, hiszen sem az írott források szűkös volta, sem pedig a régészeti leletanyagból levonható következtetések nem teszik ezt lehetővé. További módszertani problémát rejt magában a régészeti kultúrák egymáshoz igazításának és egymásból származtatásának kényszere is, ami az archeológia kutatások vissza-vissza térő sarokköve. A mai Csehország területén a 4. századig lehet követni a korábbi markomann csoportok anyagi művelődését, amit az 5. században a számos új hatást (későantik elemek, keleti germán és egyéb keleti elemek) magába olvasztó Viničice-csoport vált majd fel.⁶³³ Ezt követően jelenik meg az 5. század végén, a 6. század elején a jellegzetes meroving anyagi kultúra. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy hol találjuk az új tárgyi műveltségben az elvárható langobard törzsterülethez köthető hatásokat. Ezek java része a kerámiaművesség egy szűk csoportjában él tovább, melynek eredete nehezen meghatározható, minthogy a 4. század végéig ezek ismertek voltak a régióban, ugyanakkor – mint már jeleztük – számos hatás érte ezt a lelethorizontot a mai Közép-Németország területéről is. Ezek alapján mindössze annyit tudunk leszögezni, hogy pusztán a régészeti megfigyelések nem visznek minket közelebb a Duna-vidéki népesség pontos eredetéhez. Az anyagi kultúra változása nem csak a császárkorhoz viszonyítva szembetűnő, hanem a Duna-vidéken belül is egy folyamatos fejlődés tanúi lehetünk.⁶³⁴ Pannoniában a számos korábban is itt élő csoport és a Bizánci Birodalom közelsége is csak fokozta a változás mértékét. A helyben maradó germánok mellett kimutatható, hogy az autochton későantik csoportok is jelentősen formálták a langobardok identitását.⁶³⁵

⁶³¹ A mai Kína területén több milliós török nyelvű kisebbség él, akik javarészt a mongol kor után vették fel a muszlim hitet és sok közülük nem volt a korábbi turkesztáni ujugrokhhoz. 1922-től kezdve nevezik őket ujugurnak. VÁSÁRY 2003, 97. Emellett számos példa ismert a történelemből más csoport nevének felvétele kapcsán: Tacitus Germaniájában is feltűnik már ez a fajta eljárás, valamint öt másolva az avarok kapcsán is névfelvételt emleget Theophylactos Simocattés művében. THEOPHYLACTOS SIMOCATTES VII, 8, 5.

⁶³² PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 12.

⁶³³ JIRIK 2007, 137–138; JIRIK 2010, 267–297; TEJRAL 2002; TEJRAL 2005, 112–125; TEJRAL 2008B, 149–168.

⁶³⁴ TEJRAL 2002; TEJRAL 2005.

⁶³⁵ Hegykő-csoport, mely a Fertő-tó környékén található terület temetkezési helyeit takarja, melyben a helyben továbbélő későantik elemek mellett a helyi germán csoportok tagjainak temetkezései is helyet kaptak. BÓNA 1998, 109–112. Újabban Florin Curta próbálta meg bizonyítani, hogy a langobardok és a Bizánci Birodalom közötti érintkezés (546-os szerződés után) helyszíne a Keszthely-Fenekpuszta lehetett, ahová új betelepülők érkeztek egy bizánci misszió keretein belül, magukkal hozva a balkáni és itáliai művészet és építészet hatásait. CURTA 2005, 185–187.

Külső és belső keletkezésű források újra a 480-as évek végén érnek egybe, amikor a langobárdok egyértelműen, főként a külső keletkezésű kútfők alapján, megjelennek a Duna-vidéken. 488-ban a megüresedett és elpusztított Rugi Királyság területét foglalják el, melyet forrásaikban csak korábbi uraikról Rugilandának neveznek. Tato nevű királyuk vezetésével letelepedtek a „Felden”, vagyis a mai Morvamező/Tullnerfeld környékén, de ott az akkor még erősebb herulok uralma alá kerültek, akik adófizetésre is kötelezték őket. Azonban a langobárdoknak igen rövid időn belül terhes lett a herul függőség, ezért felkeltek, majd csatában legyőzték a harcias germán csoportot és benyomultak ellenségeik egykori területére (508–510).⁶³⁶ Az igen erőteljes és harcias herulok legyőzésével kerültek fel ismét csak az európai nagypolitika térképére, ugyanis a Bizánci Birodalom és Itália ura, Theoderich is ekkor érdeklődve figyeli lépéseiket. A herul király, Rodulf Nagy Theoderik fegyverrel örökbefogadott fia és szövetségese volt, ezért a nagykirály kibékítése elsődleges feladat volt.⁶³⁷ A győztes Tato meggyilkolása után Wacho (510–540) ragadta magához a hatalmat 510 körül. A herulok helyébe lépő langobárdok leigázták az észak-pannóniai kis népeket (szvébeket) és létrehozták a Cseh-medence, Morvaország és Pannónia északi része között királyságukat. Wacho a béke érdekében széleskörű diplomáciai kapcsolatokkal és házasságokkal biztosította népét és országát a kor „barbár” Európájában. Wacho révén a langobárd uralkodók rokonsági kapcsolatba kerültek a thüringekkel, a frankokkal és a gepidákkal.⁶³⁸ Feltehetően a langobard hagyományokban rögzített házasságok sorrendje nem a valóságot tükrözi, mint arra Bóna István is rámutatott már. Minden valószínűség szerint a korszakra igen jellemző módon Wacho az uralma alatt maradt herulok fölötti legitimáció céljából feleségül vette a herul király lányát Silingát.⁶³⁹ Ezt követően léphetett házasságra a Fisud thüring király lányával Raicundával, majd pedig a gepida király Elemund lányát, Austrigusát/Ostogothát vette el nőül.⁶⁴⁰ A házasság és a két fél közötti kapcsolatok megszületésének pontosabb datálása a források jellegéből adódóan nem lehetséges. A frigyre feltehetően a frank előrenyomulás hatására kerülhetett sor, ugyanis a langobardok

⁶³⁶ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO II, 14, 8–22. Ettől eltérően, jelentősen elferdítve és kiszínezve adja elő a történetet Paulus Diaconus. A *Historia Langobardorum*ban a konfliktust végül a herulok robbantják ki. PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 19, II, 3.

⁶³⁷ A fegyveres örökbefogadásról lásd később, a forráshely: CASSIODORUS, VARIAE IV, 2.

⁶³⁸ „Wacho habuit uxores tres: Raicundam, filia Fisud regis Turingorum; et postea accepit uxorem Austrigusa, filiam Gippidorum; et habuit Wacho de Austrigusa filias duas, nomen unae Wisigarda, quam tradidit in matrimonium Theudiperti regis francorum; et nomen secundae Walderada, quam habuit uxorem Scusuald rex francorum, quam odio habens, tradidit eam Garipald in uxorem.” ORIGO GENTIS LANGOBARDORUM 4.

⁶³⁹ Így értelmezte a házasságok sorrendjét Bóna István. BÓNA 1993B, 106–107.

⁶⁴⁰ A lányok származása igencsak problémás. Bár mindkét belső forrás azt állítja, hogy a két leánygyermek a gepida feleségtől származik.

mindenképpen nyitni kívántak ezzel a lépéssel keleti szomszédjuk irányába.⁶⁴¹ Ezek fényében talán az 530-as évek, annak is a közepe tűnik egy lehetséges megoldásnak a házasság keletezésre.⁶⁴² A minden irányba létesített szövetségi szálak tették lehetővé azt, hogy a longobárdok az 510–549 közötti években kimaradtak minden nagyobb méretű háborúból.

539-ben Wacho már biztosan Bizánc és Justinianos szövetségese lehetett, ugyanis erre hivatkozva utasítja vissza Vitigis király ajánlatát.⁶⁴³ Kérdéses, hogy ebben a periódusban a langobard csoportok merre élhettek a Kárpát-medence nyugati részén belül. A történeti és a régészeti kutatásban egyfajta vegyes érvelési rendszer jött létre ennek meghatározására, mely a 20. század második felében többször változott. A régészeti leletek keltezését nagyban befolyásolták a történeti források is, sőt a régészeti lelethorizontokat leggyakrabban ezekhez kapcsolták az egyes kutatók. A pannon térségben végrehajtott előrenyomulás pontosabb datálásához elsősorban a langobard belső hagyomány kútfői állnak rendelkezésre. Az *Origo gentis Langobardorum* egyes kéziratai és Paulus Diaconus is megegyezik abban, hogy Pannonia elfoglalását Audoin vitte véghez.⁶⁴⁴ A tartományban eltöltött évek hossza azonban eltérő: míg az *Origo modenai* kéziratában 22 év, addig Paulusnál és a többi belső keletkezésű kútfőben egyaránt a 42 éves uralom szerepel.⁶⁴⁵ Az egyes régészek ezeket a számokat kivonva az 568-as elvonulás dátumából hozták létre különböző elméleteiket. 526, mint Theoderich halálának éve, egyben a déli irányú langobard terjeszkedés egyik lehetséges dátumaként merült fel.⁶⁴⁶ Ezzel szemben 546-hoz a Bizánccal kötött szerződés (Pannonia és Norricum polis átadása) eseményét kapcsolták az egyes kutatók.⁶⁴⁷ Természetesen az egyes szakemberek habitusa nagyban befolyásolta, hogy ki melyik lehetséges időpontot fogadta el a pannonia foglalás dátumaként. Bóna István például az első e témával foglalkozó tanulmányaiban még az 510-től meginduló folyamatos, majd azt követően az európai trendekhez csatlakozva az 526-tól induló, végül pedig az 546-os igen kései foglalás nézetét vallotta.⁶⁴⁸ Bóna az utóbbi esetben már valószínűleg Várady Lászlónak a '80-as években megjelent összefoglalására hagyatkozott.⁶⁴⁹ Legutóbb éppen Vida Tivadar mutatott rá, hogy

⁶⁴¹ BÓNA 1993B, 107.

⁶⁴² Ez annak fényében is lehetséges, ha a lányok kiházását nézzük. DICULESCU 1922, 133–134.

⁶⁴³ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO II, 22, 9–13. Konstantinos Christou szerint erre a kapcsolatfelvételre még jóval a gót háború időszaka előtt sor kerülhetett, valamikor a 6. század 20-as éveiben. CHRISTOU 1991, 65–66.

⁶⁴⁴ ORIGO GENTIS LANGOBARDORUM 5; PAULUS DAICONUS I, 22.

⁶⁴⁵ ORIGO GENTIS LANGOBARDORUM (2. számú kézirat – Modena), 5; PAULUS DICAONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM II, 7.

⁶⁴⁶ Ez a dátum szerepel és került elfogadásra a történeti és régészeti kutatás igen jelentős részének körében: WERNER 1962, 131–134; JARNUT 1982, 21; TEJRAL 2005, 138.

⁶⁴⁷ BENINGER 1940; BÓNA 1993B, 117.

⁶⁴⁸ BÓNA 1956, 234–235; BÓNA 1974, 22–23; BÓNA 1993B, 117.

⁶⁴⁹ VÁRADY 1984, 99–122.

Bóna és a korszakkal foglalkozó régészek alapvetően nem a tipokronológiához és a párhuzamos leletekhez, hanem a történeti forrásokhoz igazította lelethotizontok keltezését.⁶⁵⁰ Az igen szűkös forrásadatok összevetése a régészeti anyaggal azért is tűnik igen problematikusnak, mert ezekből nem tudjuk meg, hogy a langobard belső hagyomány mit értett Pannonia alatt. Elképzelhető, hogy csak a déli, Száva környéki részekre utal, melyet valóban később kezdenek el benépesíteni. Ugyanakkor igen könnyen elképzelhető, hogy az északi területek megszállására már a herulok legyőzése után sor kerülhetett.⁶⁵¹

A fokozatos és Theoderich halála után egyre nagyobb mértékben meginduló terjeszkedés mellett érvként hozható fel, hogy a bizánciak és a gótok is a 6. század 30-as éveire már, mint a háború eseményeibe potenciálisan beavatkozni képes félként számolnak a langobardokkal. Az egyre inkább fokozódó gepida nyomás egyik ellenpólusaként számolt Justinianos vezetése is az új germán népességgel. Prokopios beszámolója szerint az első szövetségekötés után a bizánciak a langobardoknak adják Norricum városát és Pannonia erősségeit, több más várossal és jelentősebb mennyiségű anyagi támogatással együtt.⁶⁵² A szöveghely tanulsága szerint ekkor kerültek szomszédságba a gepidákkal is. Az kérdéses, hogy mit takarhat ez az adomány. Elképzelhető, hogy Prokopios Norricum városa alatt Poetoviot, míg Pannonia alatt pedig az egykori Pannonia Savia és Secunda tartományokat érthette.⁶⁵³ Ez mindenképpen logikus magyarázattal szolgálna a gepidákkal való szomszédság létrejöttére. Magának a területek átadásának volt egy másik nem titkolt célja is: ellensúlyozni kívánta Justinianos az egyre erőszakosabban terjeszkedő frank és gepida hatalmat. A frankok eleinte haboztak, hogy kinek az oldalán avatkozzanak be a gót–bizánci háborúba, végül a saját szakállukra jelentősebb betöréseket hajtottak végre Észak-Itáliába.⁶⁵⁴ Korábban felmerült annak a lehetősége, hogy a gepidákkal összhangban hajtották volna végre itáliai támadásukat 539-ben.⁶⁵⁵ Az erre vonatkozó Agathias részlet ellenben csupán arról számol be, hogy a frank uralkodó, Theudebert szövetséget kötött a gepidákkal és a langobardokkal.⁶⁵⁶ Közös hadműveletekről azért sem lehetett szó, mivel a gepidák alapvetően védekező felek voltak Calluc magister militum 539-es támadásakor és csak legyőzése után kezdhettek el fosztogatni a katonai ellenőrzés nélkül maradt határ menti zónában. Azonban erre a szövetségekötésre később is sor kerülhetett, valamikor éppen az 540-es években, még a frank uralkodó halála

⁶⁵⁰ VIDA 2008A, 346–348.

⁶⁵¹ VIDA 2008A, 347. Vida Tivadar nem tartja lehetségesnek a történeti eseményekhez való keltezés igazítást. Ezek sokkal összetettebb folyamatok részét kellett, hogy képezzék.

⁶⁵² PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 33, 10–11.

⁶⁵³ CHRISTOU 1991, 78–79.

⁶⁵⁴ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 33, 7; IV, 14, 4, 6–8; WOOD 1994, 165.

⁶⁵⁵ BÓNA 1974, 16.

⁶⁵⁶ AGATHIAS I, 4.

előtt (547). A bizánciakat egyébként is aggodalommal tölthette el a frankok terjeszkedése, akik 543-ban már az egykori Noricumra is kiterjesztették hatalmukat.⁶⁵⁷ Ezek fényében talán nem véletlen, hogy a langobardok formálisan és névlegesen ezeket a területeket kapják meg *de jure* Justinianostól. Azt nem tudjuk pontosan, hogy magára az adományozásra mikor kerülhetett sor. Prokopios a gepida–langobard–bizánci kapcsolatokat pár rövid *caputban*, időbeli sorrendben haladva összegzi a gót háborúk III. könyvének 33. fejezetében, de kronológiai fogódzókat nem ad hozzájuk. Több kutató a langobard hagyományban szereplő 22 éves pannoniai regnáláshoz köti a tartomány átruházását, ami így 546-ra datálódik.⁶⁵⁸ Prokopios elbeszélése alapján azonban az átruházásra akár az 548-ra datálható gepida és langobard követjárás előtt is sor kerülhetett.

A korábbi szakmunkák a langobard–gepida szembenállás ominózusabb eseményeit – melyek alább kerülnek tárgyalásra – a következő dátumokhoz kötötték: 547-es első háború, 549-es második háború és az 551-es harmadik háború.⁶⁵⁹ Ezt a kronológiai sort gyakorlatilag Prokopios munkájának belső logikájára és arra a tényre alapozták, hogy a langobardok részt vettek nagyobb erővel az 552-es busta gallorumi csatában. Ennek a kronológiai sornak a revízióját Walter Pohl végezte el, aki újra tüzetesebb vizsgálat alá vette a fő forrásnak számító Prokopios *De bello Gothicóját*.⁶⁶⁰ Pohl szerint az egyes hadjáratok előtt szereplő kronológiai fogódzókat (Belisar leváltása, Germanus és klientúrájának kinevezése, Ióánnés részvétele a gepida hadjáratban), Jordanes *Romanájának* keltezését és az 552-es év eseményeit figyelembe véve a hagyományos dátumok a következőkkel helyettesíthetők: 549, 551, 552.⁶⁶¹ Az alább tárgyalandó eseményeknél magam is ezt a kronológiai sort fogom használni, az 551-es évnél némi korrekcióval élve.

Feltételezhetően ebben a közel tíz éves periódusban (539–549) kerülhetett sor a gepidáknál és a langobardoknál is egy dinasztikus váltásra.⁶⁶² Korábbi adataink szerint a gepidák élén Wacho uralkodásának idején biztosan Elemund volt a király. Az uralkodásának kezdő és záró dátumáról sajnálatos módon semmilyen kronológia fogódzó sem áll

⁶⁵⁷ Ugyanebben az időszakban egyre hevesebb támadásokat intéz a bizánci erők ellen a Totila révén újra erőre kapó osztrogót sereg is Itáliában. A gót és a frank megerősödés miatt eléggé logikusnak tűnik a nyitás a langobardok irányába, mint arra Walter Pohl is rámutatott. POHL 1997, 88–89.

⁶⁵⁸ WOZNIAK 1979, 146; CHRISTOU 1991, 78; BÓNA 1974; POHL 1997.

⁶⁵⁹ SCHMIDT 1941, 537–539; WOZNIAK 1979, 147–150; CHRISTOU 1991, 90–91; BÓNA 1974, 18.

⁶⁶⁰ POHL 1996; POHL 1997. Walter Pohl kronológiai rendszerét követte legutóbbi munkáiban Alexander Sarantis is: SARANTIS 2009; SARANTIS 2010; SARANTIS 2013.

⁶⁶¹ POHL 1996, 27–30; POHL 1997, 90–91. Germanus kinevezésére 548 után kerülhetett sor. Ő fogadott fiát Ióánnést küldi el klientúrája többi tagjával (Constantianos és Buzes) együtt a gepida veszély megfékezésére.

⁶⁶² 540, vagyis Wacho halála után minden megváltozott, ugyanis fia (Waltari) gyámjának kinevezett Audoin (általa a Gausus nemzetség) került hatalomra, aki szakítva elődje politikájával egyértelműen Bizánc és Justinianos mellett kötelezte el magát, amely a gepidákkal és frankokkal való szakítást jelentette. POHL 1997, 89–90.

rendelkezésünkre.⁶⁶³ Az feltételezhető csupán, hogy ő uralkodhatott akkor a gepidák felett, amikor Sirmium újra visszakerül a Gepida Királyság birtokába. Annyi bizonyos, hogy a fentebb jelzett konfliktus időszakában már nem élt, hiszen Prokopios Turisindet nevezi meg a gepidák uraként.⁶⁶⁴ A *De bello Gothico* egy későbbi fejezetéből azt is megtudjuk, hogy Turisind Elemund halála után annak fiát, Ostrogothát elűzte és magához ragadta a hatalmat.⁶⁶⁵

A gepida–langobard szomszédság, ahogyan azt a bizánciak is várták – fegyveres összecsapásokba torkollott. Ennek rendezésére és egy bizánci szövetség reményében feltételezhetően 548-ban egy gepida és egy langobard követség kereste fel a császárt konstantinápolyban.⁶⁶⁶ Először a langobard követeket fogadta Justinianos, akik rögtön a gepidák becsmérlésébe kezdtek. Többek között a szerződések megszegését (és a fölöslegesen nekik juttatott éves jövedelmeket), Sirmium és Dacia egyes városainak jogtalan birtoklását, a helyi lakosság rabszolgaságba vetését és utolsó elemként az ariánus hitet róták fel a gepidák bűneiként.⁶⁶⁷ A következő napon a gepida követek javarészt a régi szerződésekre és barátságokra hivatkozva próbálták meg a császárt oldalukra állítani.⁶⁶⁸ Véleményük szerint a langobardok, mint új szereplők a politikai palettán túl agresszívak és gyengeségük okán kérik a bizánci segítséget. A keleti germánok beszéde egy igen fontos elemmel zárul: a császár vagy az ő oldalukon avatkozzon be, vagy pedig maradjon semleges a konfliktusban.⁶⁶⁹ Justinianos végül gondos értékelés után úgy döntött, hogy a langobardokat támogatja a harcok során.

Egyes kutatók a követjárás során elhangzó beszédek teljes mértékben hitelesnek vélték, míg legutóbb Alexander Sarantis mutatott rá, hogy ezek a retorikus igénnyel megszerkesztett részek inkább klasszikus görög–római irodalmi paneleket tartalmaznak.⁶⁷⁰ A két germán csoport által tartott beszéd sokkal inkább tűnik egyfajta olyan irodalmi

⁶⁶³ Bóna véleménye szerint az ő regnálásához köthető az 530-as évek gepida felemelkedése: Sirmium visszafoglalása és a frank szövetség is. BÓNA 1993B, 169. Szintén hozzá kapcsolja Sirmium visszaszerzését Alexander Sarantis is. SARANTIS 2009, 26–27. A problémát azonban az jelenti, hogy a források ezeknél az eseményeknél nem említik meg a gepida király személyét, mivel minden esetben csak maga a népnév szerepel.

⁶⁶⁴ PROKOPIOS, *DE BELLO GOTHICO* III, 34, 4–5.

⁶⁶⁵ PROKOPIOS, *DE BELLO GOTHICO* IV, 27, 19–20. A még kisgyermek korban lévő Ostrogotha a forrás tanulsága szerint a langobardokhoz menekült, ahol végül egészen meggyilkolásáig élt. Ha a történetek még Wacho uralkodása alatt történtek, akkor feltételehetően a langobard befogadás elősegítésében fontos szerepet játszott testvére Ostrogotha/Austrigusa is. Ha már Audoin regnálása alatt történtek az események, akkor pedig minden bizonnyal egy potenciális gepida trónkövetelőként is szívesen láthatták.

⁶⁶⁶ PROKOPIOS, *DE BELLO GOTHICO* III, 34, 1–4.

⁶⁶⁷ PROKOPIOS, *DE BELLO GOTHICO* III, 34, 6–24.

⁶⁶⁸ PROKOPIOS, *DE BELLO GOTHICO* III, 34, 26–39.

⁶⁶⁹ „«παισιν ἐς Ῥωμαίους τετύχηκεν εἶναι. ὧν ἐνθυμου»μένους ὑμᾶς μάλιστα μὲν κατὰ τὸ ξυμμαχικὸν αἰτοῦ» μὲν σὺν ἡμῖν ἐπὶ Λαγγοβάρδα εἶναι δυνάμει τῇ «πάσῃ· εἰ δὲ μὴ, ἐκποδὼν ἀμφοτέροις στήναι. ταῦτα «γὰρ βουλευόμενοι δίκαιά τε ποιεῖτε καὶ λίσαν ἐπιτη»δεῖως τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ.»» PROKOPIOS, *DE BELLO GOTHICO* III, 34, 39.

⁶⁷⁰ WOZNIAK 1979; SARANTIS 2009, 29. Prokopios stílusáról és műveiben szereplő klasszikus irodalmi előképekről és sablonokról: CAMERON 1985, 218–221.

megoldásnak, ahol Prokopios bizánci nézőpontból értékeli a két fél nyújtotta előnyöket és hátrányokat. Természetesen a követjárás megtörténtehez nem férhet kétség, mindössze az elhangzott beszédek valós voltával kapcsolatban merülhetnek fel kételyek. A retorikai igényrel szerkesztett követi szónoklatokból azonban több dolog is kiolvasható: 1. A gepidák jóval erősebbek voltak, mint ellenfeleik, amit az is bizonyít, hogy nekik Bizánc semlegessége is elegendő lett volna a konfliktus során; 2. Justinianos továbbra is igényt formált Sirmiumra és a környező területekre; 3. A langobard követ szerint a bizánciak továbbra is folyósítják a gepidáknak az éves tributumot; 4. A gepidák az 540-es években több ízben is zaklathatták az illyricumi tartományokat, valamint Dacia tartományra (valószínűleg Ripensisre) és több nagyvárosára is kiterjesztették befolyásukat.

Ahhoz, hogy a gepidák Dacia Ripensis és Mediterranea területére kiterjessék hatalmukat, mindenképpen a felső moesiai szakaszokat is ellenőrzésük alá kellett vonniuk. Ezeken a részeken – főként Singidunumban – éltek ekkoriban herul csoportok, akiket valószínűleg már Justinianos telepített ezekre a határ menti területekre. A források tanulsága szerint Singidunum mellett Naissus – ami már Dacia Mediterraneában helyezkedett el – lehetett a másik operatív központja ezeknek a csoportoknak.⁶⁷¹ A herulok a langobardoktól elszenvedett vereség után több részre szakadtak. Egy jelentősebb közösség maradt a langobardok irányítása alatt, míg más csoportok északra vándoroltak.⁶⁷² Egy másik részük egy ideig a gepidák szomszédságában élt, azonban a tőlük elszenvedett vereség után recepciót kértek Anastasiostól.⁶⁷³ A császár – több kutató véleménye szerint – Bassianae környékén telepíti le őket a dunai határszakaszon, azonban erre nincsen adat az írott kútfőkben.⁶⁷⁴ Egy kisebb lázadás után a bizánciak szigorúbb ellenőrzés alá vonják megmaradt alakulataikat. A következő biztos időpont a Birodalomban élő herul csoportok történetében 527 és 528-ra tehető, ugyanis ekkor Justinianos fogadja vezetőiket a császárvárosban és felveszik tőle a

⁶⁷¹ SARANTIS 2010, 375–379. Singidunum és Naissus lehetett az a két operatív központ, melyekből kiindulva ezek a barbár alakulatok ellenőrizhették az egész illyricumi határszakaszt.

⁶⁷² PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO II, 15, 1. Ezek a herul csoportok a szlávokon keresztül vándorolnak Prokopios leírása szerint északra és a warnok és dánok mellett telepednek le a legendás Theune-szigetén, mely Dél-Skandináviával azonosítható.

⁶⁷³ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO II, 14, 27. Ebben a részben tudhatjuk meg, hogy az egykori rugi területekre vándorolhatott ez a közösség, ami nem azonos Rugilandával. Ez azokat a részeket takarhatta, ahová a rugiak menekült csoportjai megérkeztek az osztrogótokhoz az Odoacertől elszenvedett vereség után. Ez valahol a Tiszától délre lévő területeket jelenthette, lehet, hogy már a bizánci részeket is érinthette.

⁶⁷⁴ Korábban a kutatásban elterjedt nézet valószínűleg Stein monumentális munkájára vezethető vissza. STEIN 1949, 305–306. Az írott források ellenben nem szolgálnak közelebbi adattal ezzel kapcsolatosan. Marcellinus comes is csak annyit említ, hogy római városokban telepítik le őket. MARCELLINUS COMES 512; SARANTIS 2010, 369.

keresztséget is.⁶⁷⁵ Maga az aktus tudatos tervezés eredménye lehetett, hiszen Justinianos szeretett volna létrehozni egy olyan herul vezető réteget, mely sok szállal kötődik hozzá és vallása révén egyben lojálisnak is bizonyul. A megálmodott rendszer uralkodásának korai szakaszában tökéletesen működhetett is, hiszen a herul csapatok több ízben is megvédehették Illyricumot, valamint ott találjuk őket a Nika-felkelést leverő és az Észak-Afrikát elfoglaló csapatok között is.⁶⁷⁶ Egy nagyobb törés a bizánci–herul kapcsolatokban Ochus nevű királyuk meggyilkolása után következett be. Prokopios tudósítása szerint a herulok azért gyilkolták meg uralkodójukat, mert pusztá barbárságtól vezérelve nem akartak több királyt maguk fölött.⁶⁷⁷ Természetesen a bizánci történetírónál olvasható indok egyfajta, a hippokratészi égöv felfogásra visszavezethető sablon, melynek értelmében a királyság intézménye enyhíti a barbár közösségek vadságát. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a túlzott bizánci befolyást ellenző herul csoportok tagjai gyilkolták meg Ochust.⁶⁷⁸ Az mindenesetre érdekes, hogy a király halála után nem sokkal egy követség indul az északon élő herulokhoz, hogy új uralkodót találjanak maguknak az ott élő királyi leszármazottak közül.⁶⁷⁹

Míg a herul követség úton volt északra, a helyzetet kihasználva Justinianos saját maga nevezett ki vezetőt a herulok élére Suartuas személyében, aki sokáig Konstantinápolyban élt.⁶⁸⁰ Azonban az északi követség is idővel visszatért két jelölttel: Aordus és öccse Datius, akiket kétszáz herul ifjú követett.⁶⁸¹ Az új uralkodók elől végül Suartuasnak menekülnie kellett Konstantinápolyba, ahol császári támogatásban reménykedhetett. Justinianos megpróbált mindent latba vetni jelöltjének érdekében, de ez a próbálkozás nem járt sok eredménnyel. Az Aordus vezetése alá kerülő herulok a bizánci nyomástól félve a gepidák személyében találtak új szövetségesre.⁶⁸² Walter Goffart véleménye szerint az egész északi királykeresés története csak egy olyan tudálékos irodalmi konstrukció, mellyel Prokopios megpróbált magyarázatot adni a császárellenes herul felkelésre.⁶⁸³ Sajnálatos módon Goffart nézete kontrollforrások hiányában teljes mértékben nem igazolható, de mindenesetre valóban

⁶⁷⁵ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO II, 14, 33; MALALAS XVIII, 6, 427. Feltételezhetően Prokopios jelen adata túlzó lehet, hiszen ekkor nem térhetett át minden herul az ortodoxiára, inkább csak királyukra és kíséretére szűkíthető le ez a kör. STEINACHER 2010, 350–351.

⁶⁷⁶ JORDANES, ROMANA 363; MARCELLINUS COMES 530.

⁶⁷⁷ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO II, 14, 38–42.

⁶⁷⁸ SARANTIS 2010, 394.

⁶⁷⁹ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO II, 15, 28.

⁶⁸⁰ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO II, 15, 30–33. Természetesen Prokopios leírásában a herul egységek kérik a császárt, hogy adjon nekik új uralkodót.

⁶⁸¹ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO II, 15, 26.

⁶⁸² „Βυζάντιον ἀποδρὰς ὤχετο. καὶ βασιλεὺς μὲν πάσῃ δυνάμει κατὰγειν ἐς τὴν ἀρχὴν αὐτὸν ἐν σπουδῇ ἐποιεῖτο, Ἑρούλοι δὲ δύναντι τῶν Ῥωμαίων δειμαίνοντες Γήπαισι προσχωρεῖν ἔγνωσαν. αὕτη μὲν Ἑρούλοις αἰτία τῆς ἀποστάσεως γέγονε.” PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO II, 15, 36.

⁶⁸³ GOFFART 2009, 209. Goffart nézetét több kutató is osztotta az utóbbi időben: STEINACHER 2010, 353–355; SARANTIS 2010, 394–395.

egy lehetséges alternatívát kínál. Az erőviszonyokat nézve mindenképpen az Aordus vezette lázadó csoportok lehettek erőfölényben, hiszen a későbbi összetűzések alkalmával is majd kétszeres túlerőben vannak a császári hűségen maradt egységekkel szemben (3000–1500 fő). A gepidák hibájaként többször felrőtt Dacia provinciában található városok birtoklása feltehetően a herul lázadáshoz köthető. A helyben maradt császárpárti herulok szövetségesként hívták a gepidákat, akik ezáltal Dacia Ripensis, Mediterranea és Felső-Moesia tartományokra is kiterjeszthették érdekszférájukat és részben fennhatóságukat is. Alexander Sarantis véleménye szerint a bizánci beavatkozás a gepida–langobard konfliktusba nem a két fél egymás elleni kijátszása miatt történt meg. A bizánci vezetés a jelentős fegyveres erő bevetésével sokkal inkább azt akarta elkerülni, hogy a herul átállás révén egy egységes gepida vezetés alatt álló koncentrált hatalom jöjjön létre a Balkán előterében.⁶⁸⁴ A herulok elvesztése egyrészt a már kialakult dunai védelmi rendszerben egy nagyon súlyos rést eredményezett, másrészt ugyanakkor hátráltatta az esetleges itáliai segítségnyújtás lehetőségét is, ami elengedhetetlen lett volna a gót háború lezárásához. A három illyricumi tartomány felügyeletének elvesztése komoly érvágást jelenthetett a birodalmi vezetésnek, amit csak egy komolyabb fegyveres fellépéssel lehetett helyreállítani.

Az 539-es harcokat követően egészen az ominózus 549-es évig nincs összetűzés a gepidák és a bizánciak között, a kisebb, korszakkal foglalkozó krónikák (Marcellinus comes) legalábbis nem számolnak be ilyen esetről.⁶⁸⁵ Ellenben Dacia városainak birtoklása és egy korábbi Prokopios-hely mást sejtet. A kaisareai történétíró a langobard területátengedések alkalmával (546 környéke) megemlíti, hogy a langobardok ezek után betörték Dalmatiába és Illyricumba egészen Epidamnos határáig (Epirus Nova tartomány), ahonnan számos római hurcoltak el rabszolgának, akik közül sokaknak sikerült elmenekülnie.⁶⁸⁶ Az adott forráshely nagyban ellentmond a bizánci–langobard szövetségről kialakított képnek. Christou korábban felvetette, hogy az adott mondat szerkesztése igen homályos, ezért nehezen azonosítható a fosztogató csoport is.⁶⁸⁷ A betörést tárgyaló mondat úgy fejeződik be, hogy a langobardok az Istertől délre lévő részeket is megszállták, így a gepidák szomszédai lettek. A következő mondat csak az igen homályos *αὐτοὶ* névmással indul, mely nem feltétlenül a langobardokra

⁶⁸⁴ SARANTIS 2009, 30–33.

⁶⁸⁵ Marcellinus comes munkája csak az 548-as évig követi nyomon az eseményeket. Az utolsó fejezetek egyébként főként Itáliára és a keleten történt harcokra koncentrálnak.

⁶⁸⁶ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 33, 11–12. A földrajzi régiókról és a justinaiusi területrendezést érintő reformokról részletesebben lásd: SARANTIS 2013, 787–790.

⁶⁸⁷ CHRISTOU 1991, 83–84.

utalhat.⁶⁸⁸ Christou véleménye szerint ez a rész sokkal inkább vonatkozhat az előző mondat végén szereplő gepidákra, mint a szövetségüket Bizánccal elmélyítő langobardokra.⁶⁸⁹ Ha hozzávesszük még, hogy a gepidák komolyabb terjeszkedést hajtottak végre Dacia Ripensis területén – főként a herulok átállása révén – ezekben az években, akkor a langobard segítségnyújtás kapcsán árnyalhatjuk a császári politika igazi mozgatórugóit is.

A császár le kívánta zárni az Itáliában egyre hosszabbra nyúló konfliktust is, amihez a megfelelő emberutánpótlást a balkáni provinciákból akarta biztosítani.⁶⁹⁰ Ennek azonban igen komoly gátját jelentették a gepida fosztogatások. A gepida hatalom további erősödésnek és a dunai határok mentén kialakuló nagyobb hatalmi koncentrációnak a megakadályozása miatt Justinianos egy igen nagy létszámú hadat küldött a langobardok megsegítésére. A sereget Ióannés vezette Konstantianos, Buzes és Aratius segítségével.⁶⁹¹ A hadjárat komolyságát jelzi, hogy a három magister militum mellé tízezer lovast adott a császár, valamint Philemuth vezetésével ezeröttszáz herult is.⁶⁹² A langobard csapatokkal kiegészülve ez egy igen komoly erőnek tekinthető, hiszen ilyen nagyságú seregek csak igen ritkán vonultak ebben az időszakban a Duna vidéken.⁶⁹³ Justinianos tizenhatalmezer emberrel vezényelte le a Vandál Királyság megdöntését, míg a szláv törzsek megregulázására is egy tizenöt ezer főből álló kontingenst küldött át a Dunán.⁶⁹⁴ A hatalmas sereg útjáról és hadműveletének helyszínéről nem tudósít Prokopios. Mindössze annyit tudunk meg, hogy a sereg útjába a gepidák oldalán álló háromezer herul került, Aordus és Datius vezetésével, akiket igen súlyosan megvert a

⁶⁸⁸ „καὶ αὐτοὶ μὲν Δαλμάτας τε καὶ Ἰλλυριοὺς μέχρι τῶν Ἐπιδάμνου ὁρίων ληϊσάμενοι ἡνδραπόδισαν, ἐπειδὴ τε τῶν τινες αἰχμαλώτων ἐνθένδε φυγόντες οἴκαδε ἀποκομιζέσθαι ἰσχυσαν, περιούντες τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν οἱ βάρβαροι οὗτοι ἅτε Ῥωμαίοις ἔνσπονδοι ὄντες ἦν τινος τῶν ἀποδράντων ἐπιγνοίεν ἐνταῦθα, ὥσπερ ἀνδραπόδων οἰκείων δεδραπετευκότων ἐπελαμβάνοντο, τῶν τε γειναμένων ἀφέλκοντες ἐς τὰ οἰκεία ξὺν αὐτοῖς.” PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 33, 12.

⁶⁸⁹ CHRISTOU 1991, 83–84.

⁶⁹⁰ POHL 1997, 91–92. Belisar leváltása után az itáliai helyzet megoldását Germanustól várta a császár. Germanusnak először a balkáni helyzetet kellett orvosolnia, csak utána indulhatott volna el Itália felé. A sikeres hadjárat után Serdicában telelt seregével, de a szlávok betörése megakadályozta a sereg elvonulását. A szlávok elleni harcokat követően az előkészületek közben váratlanul meghalt a fővezér, így az itáliai segítségnyújtás még váratott magára.

⁶⁹¹ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 34, 40–41. Aratius Narses testvére volt, sokáig a perzsa fronton szolgált, majd több magas katonai posztot is betöltött (talán magister militum is volt). MARTINDALE 1992, 103–104. Buzes maga is magister militum volt, egyszer Lazicában, majd azt követően keleten is (Magister Militum per orientalem). MARTINDALE 1992, 254–257. Kontarianos Illyricum magister militum volt. Részt vett az itáliai és Mundot követően a dalmáciai harcokban is. MARTINDALE 1992, 334–337. Ióannés az 510-es években több felkelést is szító Vitalianus unokaöccse volt, katonai pályafutása során ő is birtokolta a magister militum per Illyricum posztját. MARTINDALE 1992, 652–661.

⁶⁹² PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 34, 40–42.

⁶⁹³ A gepidák ellen 11500 főből álló sereg megy a bizánciak részéről, míg más hadjáratokra ebben az időszakban Prokopios adatai szerint 4500–8000 ezer embert tudnak küldeni. A tapasztalt hadvezérek küldése mellett ezek a létszámadatok is azt mutatják, hogy ez a hadművelet elsődleges prioritást élvezett. SARANTIS 2013, 770–772.

⁶⁹⁴ A szlávok ellen vezetett hadjárat létszámadataihoz lásd: PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 29, 1–3.

bizánci sereg.⁶⁹⁵ A herulok töredéke ekkor visszatért a bizánciak szolgálatába. A gepidák látva a hatalmas erőfölényt, békét kértek a langobardoktól és a bizánciaktól is.⁶⁹⁶ A szerződés eredményeként elveszítették Dacia és felső Moesia városai feletti ellenőrzésüket, de Sirmiumot továbbra is megtarthatták. A langobardokkal való összezsapás reményében csatlakozott korábban a gepidákhoz a langobard trónkövetelő Ildigés is népéből és szlávokból álló igen jelentős kíséretével együtt.⁶⁹⁷ A várt bizánci–langobard–gepida összezsapás elmaradása miatt a fiatal trónörökösnek is menekülnie kellett, ugyanis Audoin kérte kiadatását a békekötés alkalmával.⁶⁹⁸ A herulok és Ildigés csapataival kiegészülve feltehetően a gepida had is jelentős erőt képviselhetett, azonban Turisind nem kívánt kockáztatni. A megvert herulok töredékei valószínűleg így sem mind térhettek vissza bizánci szolgálatba, feltehetően egy csoportjuk a gepidák létszámát gyarapíthatta a későbbiekben is.

Justinianos rendezve a dunai határok mentén kialakult nagyobb krízist, folytatta előkészületeit az itáliai hadjáráshoz. A langobardok és a gepidák ellenben továbbra sem hagyták abba az egymással folytatott vetélkedést. 550/551-re keltezhetően mind a két fél felkészült egy újabb összezsapásra, ami azonban a két sereg körében kitört pánik miatt elmaradt.⁶⁹⁹ Prokopios a *De bello Gothicoban* mindössze csak annyit említ meg, hogy mindkét oldalon a csataterre vonuló hadak körében kitört pánik miatt a seregek megfutottak, még vezéreik sem tudták maradásra készíteni őket.⁷⁰⁰ Azt nem tudni, hogy milyen előjel miatt menekültek fejvesztve a seregek. Bóna István feltételezte, hogy egy teljes holdfogyatkozás (549. június 25–26.) lehetett olyan ómen, ami miatt a felek beszüntették a harcot.⁷⁰¹ A holdfogyatkozás miatt kialakuló pánik azonban megkérdőjelezhető, hiszen a szöveghely alapján már a harchoz készülő és felvonuló csapatok soraiban tört ki a pánik, nem pedig az éjszakai táborozás során. Más égi jelenségként még a napfogyatkozás jöhet számításba. A napfogyatkozás miatt megghiúsult összezsapások már számos alkalommal fordultak elő az

⁶⁹⁵ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 34, 44–45.

⁶⁹⁶ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 34, 45–46.

⁶⁹⁷ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 35, 18–19. Ildigés (*Hildichis* alakban) a langobard hagyományban Wacho fiaként jelenik meg. ORIGO GENTIS LANGOBARDORUM 3. Ildigés Prokopios tudósítása szerint Wacho unokaöccsének Risiulfusnak volt a fia. A langobard király fia születése után elűzte unokaöccsét, aki végül a warnoknál halt meg. Risiulfus idősebb fia meghalt, Ildigés pedig elmenekült a szlávokhoz. Azt nem tudni, hogy a Turisindhez érkező langobard trónörökös mekkora sereggel rendelkezett. Egyes felvetések szerint az Itáliában parancsnoksága alá tartozó 6000 szláv harcos már ekkor vele tarthatott. SARANTIS 2009, 31.

⁶⁹⁸ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 35, 19–22. Ildigis ezután visszatér a szlávokhoz, majd pedig egy közel 6000 főből álló sereggel Totlia segítségére siet az itáliai harcokban. Alakulatával Venétiában sikerül megvernie Lazarust. A sikerek után azonban mégsem küzd tovább a gótok oldalán, hanem visszatér a Duna-vidék szlávjaihoz.

⁶⁹⁹ 551-re helyezik a történeteket: . A korábbi időszakra, konkrétan az 549-es évhez keltezték az eseményt: DICULESCU 1922, 139–142; SCHMIDT 1941, 537.

⁷⁰⁰ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 18, 5–11.

⁷⁰¹ BÓNA 1974, 17.

ókor és a középkor folyamán is.⁷⁰² Az 550 és 551-es évben több napfogyatkozást is kimutatott már a kutatás, sőt némelyik ezek közül igen hosszú is volt, de ezek közül nem lehetett mindet látni a térségben. Az 550. november 24-ére keltezett napfogyatkozás pontosan keresztülhaladt a Kárpát-medencén és Konstantinápolyon is. Ez egy 99–98%-os gyűrűs fogyatkozás volt, melynek köszönhetően tiszta időjárási viszonyok mellett szinte teljesen eltűnt a Nap.⁷⁰³ Emellett az 530-as évektől kezdve számos különös természeti jelenséget figyeltek meg a Mediterráneumban és Észak-Európában is. Többek között ebben az időszakban rejtik el a nagyobb, hosszú időn keresztül gyűjtött kincseket is Skandinávia területén.⁷⁰⁴ Audoin és Turisind „az istenek akarataként” értelmezve a történeteket két éves időtartamra békét kötöttek és rendezték a felmerülő területi kérdéseket.⁷⁰⁵

A gepidák azonban félve az újabb bizánci beavatkozástól már korábban segítségül hívták a kutrigurokat, akik már jóval a béke megszületése után érkeznek csak meg. Ha figyelembe vesszük, hogy 550-es év novemberében történt meg a „meghiúsult csata, akkor a kutrigurok késlekedése is érthetővé válik. Valószínűleg ők már csak a következő évben – nomád szokás szerint – indították el seregeiket. Érkezésük 551 tavaszára tehető, így mind a Prokopios hely adata (késés), mind pedig a fentebb ismertetett természeti jelenség pontos keltezése teljes összhangot mutat. A szöveg szerint a két fél *symachiát*, azaz rövid távú katonai együttműködést kötött, aminek teljesítése után nem volt több kötelezettségük egymás irányába.⁷⁰⁶ Chinialon vezetésével közel tizenkétezer kutrigur harcos jött a gepidák megsegítésére.⁷⁰⁷ A kutrigurokat a történeti források éppen a gepida segítségnyújtás idején említik meg először. A 6. század derekán egy igen bonyolult kép rajzolódik ki a pontusi steppe nomád hatalmi struktúrájában.⁷⁰⁸ A korábban gyakran emlegetett bolgárok helyét az

⁷⁰² Hasonló pánik tört ki a peloponnészoszi háború alatt a Koroneia mellett, Kr. e. 394. augusztus 14-én. Több példa ismert még az ókor és a középkor folyamán arra, hogy napfogyatkozás miatt futnak meg a seregek és vezetőik kénytelenek békét kötni. PONORI THEWREWK 1999, 350–354.

⁷⁰³ Ezúton is szeretném megköszönni Sánta Gábor szíves szóbeli közlését és a melléklet NASA linket is, melyen jól látható a feltételezett napfogyatkozás területe is. <http://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsearch/SEsearchmap.php?Ecl=05501124>

⁷⁰⁴ Az aktív izlandi vulkánműködés ebben a periódusban több ízben is igen elhomályosította a napot, aminek igen súlyos következményei voltak a természetre és az éves termésekre nézve is világszerte. Morten Axboe ehhez az időszakhoz kapcsolja az isteneknek szánt északi kincshorizont keltezését is. Véleménye szerint a későbbi Ragnarökről alkotott képzetek kialakulása is az 530–550-es évek különös természeti jelenségeire vezethetőek vissza. AXBOE 2001, 129–131.

⁷⁰⁵ Walter Pohl véleménye szerint az itt leírt békeszünet nagyban hasonlít a korábban bizánci császároknak Perzsiával kötött 5 éves fegyverszüneteihez. Talán ezekben az eseményekben és a két fél közötti diplomáciai érintkezésben is a császári vezetés kezét láthatjuk. POHL 1997, 92.

⁷⁰⁶ „...ων ἐς τὴν ὁμαχμίαν ἐπάγεσθαι διεννοοῦντο. ἐπεμψαν οὖν παρὰ τῶν Κουτρίγουρων τοὺς ἄρχοντας.”

PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 18, 14; SYRBE 2012, 295; POHL 1997, 80–83.

⁷⁰⁷ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 18, 12–13.

⁷⁰⁸ A helyzetet tovább bonyolítja, hogy több csoport is feltűnik ebben az időszakban a bizánci forrásokban, de a krónikák előszeretettel alkalmazzák ezekre az etnikumokra a hun megnevezést. Van több olyan nomád nép is, melyet csak egyszer említenek meg az írott kútfők SYRBE 2012, 304. Feltételezhetően a Fekete-tenger feletti steppe vidéken igen nagy átalakulások mentek végbe éppen ebben a periódusban.

írott kútfőkben egy rövid időre a kutrigurok és az utrigurok veszik át. Azt nem lehet jelenlegi forrásadottságaink mellett eldönteni, hogy a két csoportnak milyen volt a kapcsolata a területen korábban uralmat gyakorló bolgárokkal. Egyes elképzelések szerint mindkét nép egy kisebb bolgár törzs lehetett, mely magához ragadta a főhatalmat, míg mások szerint olyan új nomád közösségek voltak, akik éppen a bolgárokat olvasztják be.⁷⁰⁹ Prokopios munkájában a fent említett két csoportot egyértelműen megkülönbözteti az általa leírt hun (bolgár?) etnikumtól.⁷¹⁰

A gepidák a helyzet megoldásaként a hozzájuk későn érkező „szövetségeseket” végül csónakokkal átszállítják a Dunán, hogy a Birodalom területeinek fosztogatásából szerezzenek zsákmányt. A kutrigur lovasok elsősorban a gepidákkal szemben elhelyezkedő illyricumi szakaszokat prédálják fel.⁷¹¹ Az ekkorra már igen gondosan kiépített thrákiai és illyricumi limesen igen nagy problémát jelentett volna a betörés, így a vérvesztéssel nem járó megoldást a gepidák biztosították számukra.⁷¹² A váratlan nomád betörésre nem tudott igazán gyorsan reagálni a császári hadvezetés, ezért inkább a diplomácia eszközéhez folyamodtak. A kutrigurok szomszédságában található utrigurokhoz és krími gótokhoz küldtek követeket, akiket sikerült rávenniük az Illyricumot fosztogató nomádok szállásterületének megtámadására.⁷¹³ A kutrigurokat irónikus módon éppen a bizánci vezetés értesítette a területeiket ért támadásról és szabad elvonulást is biztosítottak nekik Thrákián keresztül.⁷¹⁴

A kutrigur szövetség és a kiválóan kivitelezett Balkán elleni támadás is jól szemlélteti, hogy a gepida hatalom ebben az időszakban igen nagy presztízsre tett szert Kelet-Közép-Európában. A gepida uralkodók politikai kapcsolatai ekkor gyakorlatilag az Al-Duna és a Fekete-tenger vidékéig is elértek. Sirmium megszerzése és megtartása egy fontos mérföldkönek tekinthető. Az egykori tartományi központ ebben az időben a Balkán Achillész-sarkának számított, hiszen a bizánci flotta is csak a Singidunumig terjedő dunai határszakaszt tartotta ellenőrzése alatt.⁷¹⁵ A kiépített thrákiai és illyricumi védelmi rendszer ezen a ponton volt a legsebezhetőbb, hiszen mint a kutrigur eset is jól mutatja, itt könnyedén átkelhetek a gepidák által is támogatott fosztogató csoportok és a kiépített hadi utakon haladva igen

⁷⁰⁹ Erről összefoglalóan lásd: ZIEMANN 2007, 95–96.

⁷¹⁰ ZIEMANN 2007, 96.

⁷¹¹ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 18, 12–18.

⁷¹² SYRBE 2012, 296.

⁷¹³ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 18, 18–23.

⁷¹⁴ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 19. A császári diplomácia felkészültségét jelzi, hogy egy Sinnion nevű, a vandál háborúkat is megjárt törzsükbe tartozó személyt küld el tárgyalni a nomádokkal. A diplomáciai megoldás sikeres volt, sőt egy közel 2000 főből álló csoportjuk bizánci szolgálatba is áll, amelyet Thrákiában telepítenek le.

⁷¹⁵ SARANTIS 2009, 31; SARANTIS 2013, 765–767.

mélyen benyomulhattak a Birodalom északi tartományaiba. Az erődítési munkálatok a balkáni régióban már igen korán elkezdődhetnek. Bár a monumentális vállalkozásról Prokopios a *De Aedificiis*ben számol be és egyértelműen Justinianos érdeként tünteti fel, azonban mára egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ezeknek a felújítási és építési munkáknak a java része már elődje, Anastasios alatt megkezdődött.⁷¹⁶ Justinianos uralkodásának elején, az adminisztratív reformokkal karöltve elkezdett nagyszabású építkezések révén egy igen bonyolult, többlépcsős védelmi rendszer jött létre.⁷¹⁷ A határok mentén sorakozó erődök mellett a nagyobb utak és csomópontok mellett is őrtornyok és fallal megerősített települések hálózata épült ki.⁷¹⁸ Természetesen a tartományi központokat, bár fallal vették körbe, de nagyon sok esetben az adminisztrációs és vallási élet színterei is tovább működtek ezeken a helyeken.⁷¹⁹ A vidéki települések egy része természetesen nem rendelkezett fallal, így a lakosság a közeli megerősített helyeken vészelhette át a betörő ellenség támadását. A barbár csoportoknak gyakorta igen nagy távolságokat is meg kellett tenniük ezeken a gondosan kiépített részeken, mire szabad prédát találhattak maguknak. Az ellentámadások biztosítására nagyon sok erődben megfigyelhetőek a felvonuló hadseregek ellátására szolgáló óriási magtárak is.⁷²⁰ Igazi értelemben vett városias élet és annak körülményei (utcahálózattal együtt) inkább a Fekete-tenger partjánál és az Al-Dunánál maradtak meg. Rurális településekről igen korlátozott mértékben állnak csak rendelkezésünkre információk. Feltételezhetően igen jelentős lehetett ezeknek is az aránya, noha régészetileg megfogható nyomuk egyelőre kevésbé tapasztalható, ugyanakkor számos rendelkezés utal rájuk ebben az időszakban.⁷²¹

⁷¹⁶ SARANTIS 2013, 780.

⁷¹⁷ Justinianos a hármas osztatú védelmi rendszer kiépítését a Balkánon – Florin Curta véleménye szerint – az 539-40-es nagy nomád (kutrigur?) betörés után kezdte el egyre gondosabban kiépíteni. CURTA 2001, 150–169.

⁷¹⁸ Ezek java része természetesen méretében jelentősen lecsökkent. A Balkán tele lesz kis magaslati erődökkel. Ezekben főként kisebb méretű mozgékony lovas alakulatok vannak jelen, akik fel tudják venni a harcot a betörő, igen gyors barbár csapatokkal is. Igen kevés a fegyverlelet, de a 6. század végén már az avar hatás is érzékelhető (kengyelek). CURTA 2013, 837–839. Természetesen feltételezhető, hogy voltak polgári lakosok is a megerősített helyek szomszédságában. Ezek az erődök tudták ellenőrizni az átjárókat és utakat, valamint meg a polgári településeket is. Kérdéses, hogy a fallal körbevett településeket minek tekintjük: refugiumnak, vagy erődöknek. A vidéki lakosság száma már ebben az időszakban is folyamatosan fogy, de még biztosítani tudja saját maga és a katonaság számára az élelmiszerellátást. A vidéki gazdaság javarészt a 6. század végére összeomlik.

⁷¹⁹ Az Al-Duna mentén sok nagyváros megmarad, utcahálózattal és teljesen normális életével, de vannak példák, hogy az erődök környékén is ez tapasztalható. Lásd: Caricin Grad esete. Feliratok tanulsága szerint a helyi lakosság is végzett az erődítési munkálatokat, amit az építési feliratok is bizonyítanak (céhek). SARANTIS 2013, 792.

⁷²⁰ A belső tartományok (Scythia, Dacia Mediterranea) városaiban gyűlhetek össze az egységek a nagyobb hadjáratok és ellentámadások alkalmával. A határon főként barbár származású katonaság él és szolgál, ezek temetői megtalálhatóak a táborok közelében is. IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 130–135. Iatrus és egyéb hasonló volumenű támadások is, melyek gyakran a Duna vonalát is átlépheték. SARANTIS 2013, 787.

⁷²¹ Kérdéses, hogy mennyire szorulnak vissza a mezőgazdasági termelőmunka színterei. A kisebb erődökben és mellettük sok munkaeszköz elföldelése nagyon gyakori jelenség. Ezek főként igásállatok nélkül végrehajtott kiskerti gazdálkodásra utalnak. Voltak polgári lakosok is az erődök szomszédságában. Ezek az erődök tudták

Ezek és a magányosan elhelyezkedő templomok, kolostorok természetesen a betörő barbár alakulatok egyik fő célpontjának számíthattak.⁷²² Valószínűleg igen jelentős lehetett a rabszolgaként elhurcolt bizánci lakosság aránya is az 530–560-as évek barbár betörései alkalmával.

A jobban védett thrákiai limes szakaszt 551-ben szláv csoportok kerülték meg, akik végigpusztították Illyricum jelentős részét. Az időben reagálni képtelen császári vezetésnek csak kisebb támadásokra futotta az erejéből. A szláv fosztogatók végül a Dunán a gepidák segítségével távoznak, akik fejenként egy arany solidust kérnek átszállítási díjként.⁷²³ Feltételezhetően a támadás megindulása előtt is ezeken a részekon vonulhatták át a szláv csoportok. Kérdésként merül fel, hogy ezek a „fosztogatók” honnan érkeztek és milyen kapcsolatot ápoltak a gepidákkal. A szláv és ant csoportok az 530-as években tűnnek fel a bizánci írott kútfőkben és elsősorban a Balkán területén véghezvitt betöréseikről híresünek el.⁷²⁴ Egyes pletykák szerint az 540-es években meginduló nagyobb támadássorozataik mögött Totila politikája sejthető, azonban ezek csak korabeli híresztelések, nem pedig más forrásokkal is igazolható tények.⁷²⁵ A szláv törzsek ebben az időszakban az Al-Dunától északra fekvő területeken élhettek, a Közép-Visztula, Bug, Dnyeper folyók vidékén.⁷²⁶ A szlovák kutatás – napjainkban főként Gabriel Fusek a fő képviselője – véleménye szerint azonban már ekkor is élhettek szláv közösségek a Kárpát-medence területén belül. Fusek az írott kútfők adatai alapján is biztosra veszi, hogy a szlávok már a gepidák és a langobardok északi szomszédai lehettek. Prokopios és az angolszász Widsith-ének is arról számol be, a szlovák kutató szerint, hogy a szlávok a germánok mellett élhettek.⁷²⁷ Forrástanilag azonban ez az állítás nem igazolható, mivel Prokopios egyik helyen sem említi meg a szomszédság tényét. A gepidák esetében mindössze a fosztogatásokban nyújtott segítségnyújtásokról

ellenőrizni az átjárókat és utakat, meg a polgári településeket is. Curta Maurikios tudósítása alapján arra gondol, hogy ezekre a megerősített helyekre hordják be az eszközeiket a vidéki lakosok és itt vészeli át a betöréseket. CURTA 2013, 838–839.

⁷²² Ezekről a településekről és monostorokról összefoglalóan: CURTA 2001, 142–149.

⁷²³ „...διόπερ βασιλεὺς ἐδυσφορεῖτο, οὐκ ἔχων τὸ λοιπὸν ὅπῃ ποτὲ αὐτοὺς ἀναστέλλοι διαβαίνοντας ποταμὸν Ἰστρον, ἐφ' ᾧ ληΐσονται τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν, ἢ ξὺν ταῖς ὠφελίαις τὴν ἀποπορείαν ποιουμένους ἐνθὲνδε, ἢ θελὲ τε τούτων δὴ ἕνεκα Γηπαίδων τῷ ἔθνει ἐς συνθήκας καταστήναι τινας.” PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 25, 6.

⁷²⁴ Az antok többször is szerepelnek bizánci zsoldosként a gót háborúk eseménysorozatában. Ők feltételezhetően békés kapcsolatokat ápoltak a császári vezetéssel. Curta szerint az antok voltak a langobardok mellett a gepida ellenes szövetség másik pólusa, azonban erre utaló kútfő egyenlőre nem ismert. CURTA 2001, 82. Az első nagyobb betörésüket 545-ben Narses veri vissza.

⁷²⁵ Ezekre a híresztelésekre történő utalás: PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 40, 31–32.

⁷²⁶ A legkorábbi híradások a 6. században ezekre a területekre helyezik csoportjaik első megjelenését. BRATHER 2008, 53. A szláv őshaza és szláv csoportok visszavezetése a történeti források adatai alapján a késő császárkorig jelenlegi kutatási helyzetben nem lehetséges.

⁷²⁷ FUSEK 2008, 645–646.

emlékezik meg. A régészeti anyag értékelése még több problémát vet fel. Fusek és a szlovák kutatás általános álláspontja szerint is a korai szlávokhoz köthető ún. Prága-Korčák-kultúra elemei már a Kárpát-medence germán korszakában is megjelennek a mai Szlovákia nyugati és keleti részén is.⁷²⁸ A Kassai-medencétől délre található újabb ásatások alapján már egyenesen a Felső-Tisza vidékig terjesztik ki a korai szláv megtelepedés emlékeit.⁷²⁹ A szlovák régészek szerint a gepidák 472-es dél felé húzódásával ez a régió teljesen kiürült, így legkésőbb a század végéig, 6. század elejéig szláv csoportok szállhattak meg ezt a „senki földjét”.⁷³⁰ A problémát azonban az jelenti, hogy a prága-típusú kerámia és a településobjektumok igen nehezen keltezhetőek. Ha nincsen valamilyen import árú ezeken a településeken, akkor a leletanyag pontosabb datálása szinte lehetetlen. A szlovák kutatókkal ellentétben, a magyar és a romániai kutatás is kizártnak tartja ezt a korai szláv etnikai meghatározást és a keltezési javaslatot is.⁷³¹ A Felső-Tisza vidéken és attól északra és keletre elterülő részeken a szórványosan előforduló Prága-kultúrához kapcsolható elemek Sanciu véleménye szerint legkorábban a 6. század végén–7. század elején jelennek meg.⁷³² Ezeknek a közösségeknek a felbukkanása mindenképpen az Avar Kaganátus hatalmi struktúrájának kialakulásához köthető.

A gepidákkal szövetségben álló szláv csoportok feltehetően az Al-Dunától északabbra található régióban élhettek. Az 540-es évek derekától szinte évente (545, 548, 549, 550, 551) hajtanak végre betöréseket a Duna vidéken, Illyricum mellett főként Thrákia és Dalmatia

⁷²⁸ FUSEK 2008, 648–652. Prága-Korčák-kultúra egy igen nagy területen terjed el Kelet-Európában a 6. század kezdetétől. Alapvetően két kronológiai fázisa van, melynek a régebbi szakasza a 6. század végén és 7. század fordulóján ér véget. A kultúrát az egyszerű, szinte díszítetlen kerámia, a félig földbe mélyített házak kőkemencével és a szegényes hamvasztásos temetkezések jellemzik. Ha nem található keltező értékkel bíró import lelet ezek mellett az anyagok mellett, akkor szinte lehetetlen a pontosabb kormeghatározás. BRATHER 2008, 56–61. A szlovák kutatók főként történeti eseményekre alapozva próbálták meg már a 6. század időszakára bevándoroltatni a szlávokat a mai Szlovákia területén belülre. A szvébek 470-es veresége és a gepidák délebbre húzódásában látták azt a történeti lehetőséget, melyet a szláv csoportok kihasználhattak és az üresen maradt területekre benyomulhattak. Nyugat-Szlovákiában az utóbbi időszakban kissé árnyalódott a helyzet, ugyanis egyre több új germán anyag kerül elő a délebbi területeken (a mai Galánta területén). Ezek alapján Fusek például egymás mellett élést, vagy korlátozott germán jelenlétet feltételez csak. A későantik-germán hatásokat mutató kerámia és egysoros csontfésű jelenlétére alapozva pedig az egyidejűség és a korai szláv jelenlét mellett foglal állást. FUSEK 2008, 650–652.

⁷²⁹ FUSEK–OLEXA–ZÁBOJNÍK 2010, 338–348. A feltárt nižná myšl’ai településen félig földbe mélyített, kőkemencés házak és a korai időszakra jellemző prága-típusú kerámia látott napvilágot.

⁷³⁰ A szlovák kutatás gyakorlatilag megpróbálta feleleveníteni Kazimierz Godlowski ’80-as években született elméletét, mely szerint a legkorábbi szláv emlékek már az 5. század végén megjelennek a Felső-Tisza vidékén. GODLOWSKI 1980.

⁷³¹ ISTVÁNOVITS 2001, 177–180; STANCIU 2004. Istvánovits Eszter szerint a Csörsz-árokotól északra igen szórtak és ritkák a lelőhelyek. Az itt élő szlávok alávetett elemek lehettek, akik az avarokkal együtt érkeznek a területre. Az északi kapcsolatok megszűnése is jelzi, hogy nem önszántukból érkeztek a régióba.

⁷³² STANCIU 2004, 353–354. A Felső-Tisza vidék szláv anyagának keltezésében kissé megengedőbb, elképzelhetőnek tartja, hogy akár a 6. század első harmadában is megtelepedhettek itt csoportjaik.

provinciákat érintik katonai akcióik.⁷³³ Rajtaütéseik és nagy seregeket megmozgató akcióik (550) jelentősen késleltetik Balkánon állomásozó bizánci csoportok átcsoportosítását az itáliai hadszíntérre. Bár csak két adat áll rendelkezésünkre a gepida segítségnyújtásról, de nem elképzelhetetlen, hogy az Illyricumot érintő támadásaik mögött több ízben is a germán politika kezét sejtethetjük. Szállásaikról kiindulva a Duna vonalán haladva könnyen elérhették a gepidák sirmiumi központját, ahonnan a csapatok átszállítása már könnyebb feladat volt. A fosztogatásokból jelentős bevételekre tehetett szert Turisind és udvara is, mint azt Prokopios forráshelye is szemlélteti.

A gepida „rév” működése a Dunán komoly fejtörést okozott a császári vezetésnek, ugyanakkor mégsem Justinianos, hanem a langobardok tették meg az első lépést. A gepidák és a langobardok között egyre inkább egy újabb konfliktus érlelődött. A gepidák a diplomáciai hátteret rendezve követeket küldtek Konstantinápolyba, hogy a langobardokhoz hasonló szövetséget kössenek a császárral. Prokopios szerint Turisind továbbra is tartott attól, hogy Justinianos ismét beavatkozik a két fél vetélkedésébe.⁷³⁴ Mindezek ellenére Justinianos beleegyezett a szerződés megkötésébe, sőt tizenkét szenátor jelenlétében szentesítette is azt.⁷³⁵ A kronológiai fogódzók nélküli leírás szerint már a követtség után értesült arról a császár, hogy a gepidák ismét szláv csoportokat szállítottak át a Dunán.⁷³⁶ Válaszlépésként Justinianos egyértelműen a langobardok mellé állt a készülő konfliktus alkalmával. Az igazi indok a bizánci részvételre azonban sokkal banálisabb volt: a gepidák révén fennálló folyamatos bizonytalansági faktort (barbár csoportok áteresztése határaikon) meg kellett szüntetni a Balkán előterében.⁷³⁷ Ez Bizánc számára létfontosságú volt, ugyanis a Totila révén újra erőre kapó itáliai Osztrogot állam elleni döntő összecsapáshoz szükséges volt a béke az északi határok mentén.⁷³⁸ Az Itáliába vezető felvonulási utak szempontjából sem volt mellékes a gepidák és a langobardok közötti fegyvernyugvás biztosítása. A Száva völgye kulcsfontosságúnak tekinthető, mint fő felvonulási terület Itáliai felé. A gepidák erőteljes szembenállása már így is számos kárt okozott a Bizánci államnak: nekik köszönhetően támadták meg többek között a kutrigurok és szláv csoportok is a Birodalmat.⁷³⁹ Másrészt nem elhanyagolható szempont volt a béke révén felszabaduló és hadra fogható barbár katonai erő

⁷³³ CURTA 2001, 81–89.

⁷³⁴ „Ἐν τούτῳ δὲ Γήπαιδές τε καὶ Λαγγοβάρδαι αὐθις πολεμῆσιόντες ἐπ' ἀλλήλους ἦσαν. Γήπαιδές τε τὴν Ῥωμαίων δειμαίνοντες δύναμιν (ἀνήκοοι γὰρ οὐδαμῇ ἦσαν ὡς Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς ὁμαιχμίαν διωμότως πρὸς Λαγγοβάρδας πεποίηται) φίλοι καὶ ξύμμαχοι...” PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 25, 7.

⁷³⁵ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 25, 7–11.

⁷³⁶ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 25, 10.

⁷³⁷ SARANTIS 2009, 35–36.

⁷³⁸ POHL 1996, 28–30.

⁷³⁹ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 18, 12–25; IV, 25, 5–6.

sem, amit főként a langobardok biztosítottak.⁷⁴⁰ A cél érdekében a bizánciak fegyveresen is támogatták a velük szövetséges langobardokat a gepidák ellenében.⁷⁴¹ Justinianos ekkor Audoin segítségére küldte a korábban elhunyt Germanus két fiát, Justinianost és Justinost, Aratiust, a korábbi herul vezető Suartuast, valamint Thoderich unokáját, a thüring Amalafridast is.⁷⁴² A bizánci haderő először Ulpianáig vonult fel. Itt Prokopios szerint a sereg egy része visszamaradt a belső, vallási színezetű lázadás elfojtására és csak Amalafridas kísérte el a langobard uralkodót további útjára. Ulpianából kiindulva az immáron langobardokkal kiegészült közös hadsereg betört a Gepida Királyság területére, ahol súlyos vereséget mértek ellenfelükre.⁷⁴³ A csataterőről a győzelem hírért küldő Audoin Prokopios szerint levelében arról panaszkodott a császárnak, hogy nem tudhatta maga mellett a teljes számára ígért haderőt, míg ő jelentős egységekkel támogatja a Totila elleni háború során a bizánciakat.⁷⁴⁴ Alexander Sarantis szerint Justinianos, minthogy mindkét fél irányába elkötelezett volt – csak ürügyként kívánta felhasználni az ulpianai lázadást, ugyanis a kivárással a korábbi gepidákkal kötött egyességet sem sértette meg.⁷⁴⁵ Kérdéses, hogy a harcok után volt-e még idő a langobard csapatok csatlakozására a Narses vezette fősereghez. Nem elképzelhetetlen, hogy Audoin kettéválasztotta erejét és egy jelentősebb csoport Narses Salonaban várakozó seregéhez vonult. A Dalmatiában állomásozó bizánci főerőknek legkésőbb 552 áprilisában el kellett indulniuk Itáliába, ahol júniusban került sor a döntő összecsapásra Totilával. Az Ulpianában hátrahagyott egységek vezetői az itáliai hadjárat során nem szerepelnek Prokopios tudósításában, sőt mint arra Walter Pohl is rámutatott, vagy Illyricumban, vagy pedig keleten tűnnek fel ezt követően.⁷⁴⁶ Ugyanakkor a kaisareiai történetíró azt is megemlíti munkájában, hogy Narses jelentős mértékben kiegészítette seregét illyricumi és thrákiai egységekkel is.⁷⁴⁷ Az ismert katonai vezetők és magister militumok

⁷⁴⁰ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 26, 12–13. A langobardok a sorsdöntő itáliai hadjárat alkalmával 2500 harcost és 3000 további harcost szolgálatukba fogadva vonultak fel bizánci oldalon. A forrásrészletben szereplő *ὁμαίχμια* kifejezés a fegyveres együttműködésen túlmutató szövetséges viszony meglétére utal, amit még 547-ben kötött egymással a két fél. Walter Pohl értekezik részletesebben a langobardok és a Birodalom kapcsolatát kifejező görög terminusokról. POHL 1997, 80–81.

⁷⁴¹ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO 25, 10–11.

⁷⁴² Amalafridas Theoderich lányának és a hatalmát veszített thüring királynak, Hermenafridnak a gyermeke volt. Még Vitigis elfogása idején került a császárvárosba, ahol tehetségét felismerve, Justinianos parancsnoknak nevezte ki a bizánci hadseregen belül. Emellett Audoin testvérét vette nőül, így még több indoka mutatkozott a hadjáratban való részvételle. PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 25, 11–12.

⁷⁴³ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 25, 13–14.

⁷⁴⁴ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 25, 15. Alexander Sarantis szerint Audoin követsége és panaszra utalhat, hogy a langobardok megosztották erőiket és csak egy részük tudta felvenni a harcot a gepidákkal. SARANTIS 2009, 36.

⁷⁴⁵ SARANTIS 2009, 35.

⁷⁴⁶ POHL 1997, 94.

⁷⁴⁷ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 26, 7–10.

közül az itáliai seregben csak Germanus fogadott fia, Ióánnés szerepel egységeivel együtt.⁷⁴⁸ Ugyanakkor nem teljesen zárható ki, hogy az Ulpianában hátrahagyott egységek egy jelentős része, valamint a langobardok is a gepida hadjárat után csatlakoztak Narses seregéhez.

A bizánci szövetséghez és a csatában résztvevő jelentős számú császári erőhöz azonban kétség nem férhet. Jordanes szerint Attila ideje óta nem volt ekkora csata a régióban és a gigantikus méreteket eltúlozva közel hatvanezer résztvevőről számol be. A gót történetíró egyébiránt a *Romanában* a langobard–bizánci közös győzelem tényét ünnepli.⁷⁴⁹ Ennek a csatának az emlékét őrizte meg Paulus Diaconus is munkájában az ún. „asfeldi” ütközet alatt, melynek szintén monumentális jellege volt a leírás alapján.⁷⁵⁰ A további időszak gepida politikai aktivitását figyelembe véve mindenképpen egy súlyos vereséget mérhettek a szövetségesek a Kárpát-medence keleti felét uraló germánokra. Audoin panaszában talán a sikerek kiaknázásának hiánya, valamint a gepidák teljes megsemmisítésének és a Sirmium környéki területek megszállásának igénye rejtőzhetett meg. Christou szerint Justinianos mindenképpen egy langobard győzelmet akart, de nem egy olyat, mely felboríthatja a kialakulóban lévő erőegyensúlyt a két fél között.⁷⁵¹ A bizánci kormányzat nem engedhetett meg magának nagyobb csapatelvonásokat ebben az időszakban. A szövetséges erők feltehetően számukban még így is jóval meghaladhatták a gepida hadak erejét. A csatát követő későbbi eseményeknél egyértelműen megjelenik Prokopios szövegében, hogy a gepidák nem csak a langobardokkal, hanem Justinianossal is békét kötöttek.⁷⁵² Ez az adat is azt erősítheti, hogy a császár nagyobb erőkkel vett részt Amalafridason keresztül a küzdelemben.

A harcok pontosabb helyszínéről sajnálatos módon nem számol be Prokopios, csak annyit közöl, hogy a Gepida Királyság területén történt meg. Korábban Constantin Diculescu a Duna–Tisza közére helyezte a harcokat, azonban Konstantinos Christou rámutatott, hogy ebben az esetben a bizánciak sokkal nehezebben csatlakozhattak volna a langobard

⁷⁴⁸ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 26, 11.

⁷⁴⁹ „*Langobardorum gens, socia Romani regni principibus, et Theodahadi sororis filiam dante sibi imperatore in matrimonio iungens regi suo, contra emulos Romanorum Gepidas una die pugna commissa eorum pene castra pervasit, cecideruntque ex utraque parte amplius lx milia; nec par, ut ferunt, audita est in nostris temporibus pugna a diebus Attilae in illis locis ...*” JORDANES, ROMANA 386–387.

⁷⁵⁰ PAULUS DIACUNUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 23. Természetesen a langobard szerző nemes egyszerűséggel elhallgatta a bizánci segítség tényét.

⁷⁵¹ CHRISTOU 1991, 94.

⁷⁵² PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 27, 19–21. Ez az adat ellentmond Sarantis azon vélekedésének, mely szerint a császár egyfajta kettős fegyverként küldi el Amalafridast. Ha vereséget szenvednének, akkor a langobard király rokonaként, ha ellenben győzelmet aratnak, akkor pedig, mint bizánci hadvezér jelenhetett volna meg. SARANTIS 2009, 35–36.

sereghez.⁷⁵³ A görög történész szerint a csata valahol a Száva és Duna közötti területen játszódhatott le.⁷⁵⁴ A gepidák fő ereje ekkoriban valószínűleg a Duna és Száva közötti szakaszon állomásozhatott, ahonnan bármikor végrehajthattak gyors katonai akciókat szomszédaik ellen.⁷⁵⁵ A hagyományos datálások a küzdelmet valamikor 551-re helyezik, azonban Walter Pohl a korabeli bizánci külpolitikát és elbeszélő források időrendjét áttekintve az események megtörténtét 552 elejére valószínűsíti.⁷⁵⁶ Ezt a keltezést támaszthatja alá a korábbi 550-es meg nem valósult összecsapás időpontja is, amit Prokopios tudósítása szerint két éves fegyverszünet követett. Újabb Brian Croke vont a kétségbe Pohl keltezésnek helyességét. Véleménye szerint Jordanes *Romanaja* legkésőbb 551 márciusában elkészülhetett, aminek utolsó bejegyzése éppen a langobard–bizánci siker volt. Ezt összevetve Prokopios adatával, miszerint az esemény a gót háborúk tizenhetedik évében következett be, a csata 551–552 márciusa közé, annak is korai időpontjára tehető.⁷⁵⁷ Ezzel ellentétben Alexander Sarantis szerint a korai datálás esetén a langobardok majd egy évet vesztegelhettek volna Dalmatiában, ami nagyon kétélű fegyvernek bizonyulhatott volna, ismerve az Itáliában véghezvitt fosztogatásaikat.⁷⁵⁸ Sarantis Audoin panaszát is ezek fényében úgy értelmezi, hogy a langobardok 5500 fős kontingense már elindult Narsesszel a gót hadjárat „befejezésére”. A gót háborútól függetlenül a gepida fenyegetés, mely a Balkán bizánci hegemoniáját is veszélyeztette igen komoly súllyal eshetett latba. A datálásánál felmerülő problémát sajnos éppen Prokopios munkájának bizonytalan kronológiai fogódzói jelentik. A kaisareai krónikás az Itálián kívüli történeteket nagyon gyakran röviden, epizódszerűen foglalja össze, és nem mindig ügyel a kronológia pontos betartására sem. A fentebbi eszmefuttatás alapján két lehetséges megoldás kínálkozik a hadjárat kronológiájának és a langobard erők nagyságának meghatározására: 1. Audoin a gepida hadjárat előtt kettéosztja az erőit a gepidák és a gótok ellen; 2. A langobard egységek előbb a gepida hadjáratban vesznek részt, aztán pedig Narsesszel mennek a gótok ellen. A Totila elleni felvonulás és a busta gallorumi csata során Prokopios szerint Audoin követői közül 2500 langobard fegyveres és további 3000 ezek

⁷⁵³ DICULESCU 1922, 144; CHRISTOU 1991, 95.

⁷⁵⁴ CHRISTOU 1991, 95.

⁷⁵⁵ Bóna István szerint a langobard hagyomány az összeütközést Pannoniába helyezi. BÓNA 1974, 8. A Paulus féle művekben nem szerepel Pannonia, vagy bármely más város megnevezése a csata helyszínéként, a gót történetíró a *Historia Romanab*an mindössze csak annyit jegyez meg, hogy Audoin idején kapják meg Pannoniát a Langobardok. Ezt követően számol be az összecsapásról. Valószínűleg ez téveszthette meg a magyar kutatót. PAULUS DAICONUS, *HISTORIA ROMANA* XVI, 20.

⁷⁵⁶ POHL 1996. 33–34. A korábbi 551-es datálások: DICULESCU 1922, 146; SCHMIDT 1941, 539; BÓNA 1974, 9–10. A régebbi szakmunkák főként azért keltezik a korábbi időszaka a hadjáratot és a csatát, mivel véleményük szerint így van lehetősége elvonulni a langobard és a gepida erőknek is Narsesszel együtt Itáliába.

⁷⁵⁷ CROKE 2005, 483–489.

⁷⁵⁸ SARANTIS 2009, 36.

szolgáiként vett részt.⁷⁵⁹ Összességében 5500 langobard harcos található az itáliai harcokban, ami ismerve egy-egy népvándorlás kori germán királyság haderejét, eléggé tetemes számnak tekinthető. Kissé zavaróan hat, hogy Prokopios miért választja külön a bizánci sereg langobard szövetségeseit és miért nem egy egységként kezeli őket. Ezen a ponton talán annak a lehetősége is felmerülhet, hogy a langobard uralkodó csak késve tudott a gepida konfliktus miatt csatlakozni további erőivel a bizánci sereghez. Egy ilyen jelentős létszámú haderő esetén talán számolhatunk azzal, hogy Narses bevárta a gepida hadjáratból visszaérkező langobard csapatokat. A fent jellzett kérdések és a *De bello Gothico* szövege számos igen homályos pontot és utalást tartalmaz, így nem minden esetben lehet biztos kijelentéseket tenni az 552-es gepida hadjárat és az azt követő események kapcsán sem.

Összegzésképpen megállapítható, hogy 552 tavaszán a bizánci kormánynak sikerült a dunai határok mellett békét kényszeríteni a gepidákra. A harcok után, vagy azzal egy időben a langobardokkal kiegészült császári csapatok folytatták útjukat Itália felé, hogy felszámolják Totila gót uralmát. A *De bello Gothico* későbbi fejezetéből azt is megtudjuk, hogy a béke létrehozásában Justinianosnak is jelentős szerepe lehetett.⁷⁶⁰

V. 3. Részvétel az itáliai hadjáratban?

A korábbi szakvélekedések szerint a langobardok mellett a gepidák is részt vettek az Osztrogot Királyság felszámolását célzó nagyszabású hadműveletben.⁷⁶¹ Mint a gepida hadjáratot tárgyaló részben már láthattuk, egyelőre az is kérdésesnek tűnik, hogy a langobard erőknél a harcokban résztvevő csoportjai csatlakoztak Narses seregéhez. A gepidák szerepvállalását az említett eseményekben Prokopios gót háborújának egyik passzusára alapozza a történeti kutatás. 552-ben az itáliai gót háborút lezárni kívánó Narses csapatai között többek között a gepidák is megemlítik: „...és Asbadus, egy rendkívüli vitézségű fiatal gepida, aki törzséből 400 rendkívül derék harcost vezetett.”⁷⁶² Asbad később a mindent eldöntő busta gallorumi csata után maga ejt halálos sebet a gót uralkodón.⁷⁶³ A forrást Pohl és Bóna is úgy értelmezte, hogy a gepidák nyugati szomszédaikkal, a langobardokkal,

⁷⁵⁹ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 26, 11–12.

⁷⁶⁰ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 27, 19–21.

⁷⁶¹ DICULESCU 1922, 119, 149 – 150; BÓNA 1974, 17. CHRISTOU 1991, 97; SARANTIS 2009, 36–37.

⁷⁶² PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV. 26. 13. „... καὶ Ἀσβαδος, νεανίας τις, Γήπαις γένος, διαφερόντως δραστήριος, ὁμογενεῖς τετρακοσίους ξὺν αὐτῷ ἔχων.”

⁷⁶³ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 32, 22–25. Diculescu Prokopios leírását nagyon egyedi módon úgy értelmezte, hogy Asbad korábban már szolgált Totila zsoldjában. Véleménye szerint a gót király a halálos döfés előtt felismerte korábbi követőjét és éppen ezért kéri számon rajta azt, hogy urára támad szolgája. DICULESCU 1922, 119.

ellentétben nem voltak képesek nagyobb alakulatokkal megsegíteni Bizáncot.⁷⁶⁴ 5500 langobard mellett mindössze 400 gepida vett részt Asbad nevű vezérükkel a hadjáraton. Ennél a pontnál azonban érdemesebb megnézni a tágabb szövegösszefüggést is. Korábban Prokopios megemlíti, hogy Narses a készülő itáliai hadjáratához nagy mennyiségű pénzt kapott a császártól, melyből rendezhette az elmaradt zsoldot és új egységeket toborozhatott. Javarészt Illyricum és Thrákia tartományok erőiből tölti fel a gótok ellen készülő hadát. A Narses seregében résztvevő segéderőket a kaisareai történetíró egyenként nevezi meg, valamint azt is felsorolja, hogy milyen létszámban indulnak hadba Bizánc oldalán. A népfelsorolást a langobardokkal kezdi a görög auctor, s megjegyzi, hogy királyukkal, Audoinnal szerződést kötött a császár, és hathatós arany ajándék ellenében bocsátotta rendelkezésére harcosait.⁷⁶⁵ A langobardokat követi a különböző, a bizánci erőket zsoldosként segítő csapatok felsorolása: a herulok Philemuth parancsnoksága alatt, hunok Dagisthaius, perzsa renegátok Kabades és végül gepidák Asbad vezetésével.⁷⁶⁶ Prokopios leírásából nem derül ki, hogy ezek a gepidák miként kerültek a bizánci kötelékbe, azonban érdekes, hogy a bizánci zsoldban álló csapatok között kaptak helyet a felsorolásban. A langobard erők megkülönböztetett leírása mellett ez az adat talán arra utalhat, hogy a szöveghelyen említett gepidák külön toborzott egységeként szerepeltek a hadjáratban. Ugyanakkor a gót király a csata előtt tartott buzdító beszédében külön kitér azokra a népekre (langobardok, herulok, hunok), akik Bizánc oldalán vesznek részt a harcokban igen tetemes jutalom és pénz reményében.⁷⁶⁷ Ezen a ponton Prokopios érdekes módon nem szerepelteti a gót király szájába adott retorikus beszédben a gepidákat, mint bizánci szövetségeseket és zsoldosokat. Az 550-es években a korábbi gepida–bizánci viszony egyébként is mélyponton volt, sőt mint láttuk az itáliai hadjáratot megelőzően a langobardok éppen erős bizánci segédcsatásokkal mértek nagyobb vereséget a gepidákra.⁷⁶⁸ Elégge valószínűnek tűnik, hogy a Bizánccal rossz viszonyt ápoló királyság nem kívánt nagyobb erőkkel hozzájárulni a „római” fegyverek sikeréhez. A forráshely értelmezésekor azt a lehetőséget sem szabad elvetni, hogy a gepidákat az 551/552-es harcok után nem királyuk bocsátotta Justinianos rendelkezésére, hanem maguk a bizánciak

⁷⁶⁴ BÓNA 1976. 72; POHL 1980. 296.

⁷⁶⁵ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV. 26. 12. „...καὶ Αὐδοῦν, ὁ Λαγγοβαρδῶν ἡγούμενος, χρήμασι πολλοῖς ἀναπεισθεὶς Ἰουστινιανῷ βασιλεῖ καὶ τῇ τῆς ὁμαιχμίας ξυνθήκῃ, πεντακοσίου τε καὶ δισχιλίου τῶν οἱ ἐπομένων ἀπολεξάμενος ἄνδρας ἀγαθοὺς τὰ πολέμια ἐς ξυμμαχίαν αὐτῷ ἔπεμψεν, οἷς δὴ καὶ θεράπεια εἶπετο μαχίμων ἀνδρῶν πλέον ἢ τρισχιλίων.” POHL 1997, 80–81.

⁷⁶⁶ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV. 26. 12–13.

⁷⁶⁷ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 30, 17–18.

⁷⁶⁸ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV. 25. 7–15.

toborozták őket. Ez a gyakorlat a későbbi időszakban is megfigyelhető: 575-ben az Avar Kagánátus területéről tölthették fel csapataikat a perzsák ellen készülő bizánciak.⁷⁶⁹

A gepida területeken sorozott zsoldosok eshetősége mellett még felmerülhet az is, hogy ez a kontingens már korábban is bizánci zsoldban szolgált. Gepida származású zsoldosként a justinianosi érában egyedül egy Philegagos nevű személyt említenek meg forrásaink.⁷⁷⁰ Ő a perzsa fronton, Laziciában teljesített szolgálatot éppen a gót háborúkkal egy időben. A kútfők sorát tovább vizsgálva maga Asbad egy másik helyen is megjelenik a *De bello Gothicoban*. 550-ben két szlávokból álló fosztogató csapat is sikeresen törte át a dunai határokat és benyomult a Balkánra. Ebben az időben egy Asbad nevű személy egy lovascsapat élén Tzurullumban (Thracia) állomásozott. A szláv fosztogatás hírére a betörő ellenség nyomába eredt és kisebb számú lovasságával megsemmisítette őket.⁷⁷¹ Asbadról ezen a helyen Prokopios annyit közöl, hogy Justinianos testőre volt, konkrétan a candidatusok egységéből.⁷⁷² Személyével kapcsolatban nem szól a bizánci történetíró származásáról. Korábban Philegagos származását is csak egyszer említi meg, pedig több ízben is szerepelteti egy fejezetben belül. Azt tudjuk, hogy Narses az itáliai hadjárat előtt a szövetséges zsoldosok hosszú sora mellett főként Illyricumból és Thraciából töltötte fel seregét. A neves prozopographiai gyűjtemény Asbad esetében – Mundohoz hasonlóan – két személyről számol be.⁷⁷³ A források és történeti események összezsengéséből azonban az a lehetőség is felmerülhet, hogy a két külön helyen szereplő Asbad nevű katona egy és ugyanazon alak lehetett. Korábban láttuk, hogy éppen a császár körüli testőrségben kapott helyet Trasaric egykori gepida király is, feltételezhetően az őt követő gepida kíséretének tagjaival együtt.⁷⁷⁴ A barbár származású személyek alkalmazása a bizánci hadseregben és annak vezetésén belül a justinianusi érában egyébként is igen magas volt, ami nem zárja ki a feltételezés helyességét. Maga az Asbad névalak csak egyetlen kútfőnél, éppen Prokopiosnál fordul elő a korszak gazdagnak mondható forrásanyagában. A név feltételezhetően egy keleti germán eredetű *Hasbad* formára vezethető vissza, melynek jelentése szép harc, vagy üdvös harc lehetett.⁷⁷⁵

⁷⁶⁹ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 44. Szádeczky-Kardoss Samu feltételezi, hogy itt is toborozhattak a bizánciak embert, ugyanis korábban avaroknál említett személyek jelennek meg a perzsa fronton.

⁷⁷⁰ PROKOPIOS, *DE BELLO GOTHICO* IV, 8, 14–15.

⁷⁷¹ PROKOPIOS, *DE BELLO GOTHICO* III, 38, 4–6.

⁷⁷² A candidatusok elsősorban bátorságuk és hadi rátermettségük alapján kerültek be a császári elit testőrség soraiba, Számos kiváltsággal rendelkeztek, nevüket állítólag fehér színű tunicájukról kapták. HALDON 1984, 129–130.

⁷⁷³ PLRE III; MARTINDALE, 1019. Itt két külön személyként jelenik meg alakja: egy gepida harcos és a császár testőre.

⁷⁷⁴ CATINKA 2009.

⁷⁷⁵ SEVIN 1955, 95.

Ezek fényében az mindenképpen kijelenthető, hogy az Asbad névalakban szereplő személyek germán származású zsoldosok lehettek. A Prokopios által leírt események pedig azt is sejtetik, hogy jelen esetben egy és ugyanazon személyről beszélhetünk. A gepidák a súlyos vereség után egyébiránt nem engedhették meg, hogy ha még igen csekély arányban is, de a császár rendelkezésére bocsássonak embereket. A busta gallorumi harcokban részt vevő, Asbad vezetése alatt harcoló kis 400 fős kontingens valószínűleg egy zsoldos alakulat része lehetett.

V. 4. Langobard követség, Alboin hőstette és fegyverrel örökbefogadás?

Prokopios szerint mind a császárral, mind pedig a langobardokkal egy hosszú távú békét kötnek 552-ben a gepidák. Nem sokkal a szerződés életbelépte után újabb követség érkezett a gepidákhoz, mely a hozzájuk menekült Ildigés kiadatását kérte.⁷⁷⁶ Bár a kissé retorikus túlzásokkal túlterhelt szöveg szerint a kérés nagy dilemma elé állította a gepida uralkodót (nem akarta megsérteni a vendégjogot és nem kívánt népével vitát), ugyanakkor nem akart egy újabb háborút sem a császárral, sem pedig a langobardokkal. Turisind egy alternatív megoldásként követi útján megkérte Audoint, hogy az ő udvarába menekült Ostrogothot adja ki neki. A diplomáciai pathelyzet megoldásaként végül mind a két trónkövetelőt titokban meggyilkolják, aminek módjáról Prokopios sem kíván beszámolni munkájában.⁷⁷⁷

Paulus Diaconus *Historia Langobardorum* első könyvének 23–24. fejezetében olvasható a későbbi Alboin király ifjúkori kalandja. A történet szerint a langobard trónörökös, Alboin nem foglalhat helyet addig atyja asztalánál „*a míg valamely idegen nemzet királyától fegyverzetet nem kap*”.⁷⁷⁸ A langobard trónörökös 40 ifjút véve maga mellé ellátogat a szomszédos gepida királyhoz, hogy apja rá kirótt feladatát teljesítse. A próbát nagyban nehezíti, hogy korábban a gepida király Turisind fiát, Thorismodot, Alboin a legenda szerint az „*asfeldi*” csatában saját kezűleg ölte meg.⁷⁷⁹ A langobard trónörökös jövetelének célját

⁷⁷⁶ A langobard trónkövetelő újabb szláv kitérők után Konstantinápolyba megy, ahol a császári udvarban tartózkodik igen sokáig. Audoin azonban ezt megtudva, a két fél között élő szerződésekre és szövetségekre hivatkozva kéri Justinianost, hogy adja ki neki Ildigést. A langobard trónkövetelő ezt megtudva, elmenekül egy gót harcos, Goar, segítségével és Thrákia érintésével eljutnak a Dunáig, ahol az őrséget kijátszva végül sikerül Ildigésnek követőivel együtt gepida területre szöknie. PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 27, 1–18.

⁷⁷⁷ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 27, 22 – 29. Ez egy roppant érdekes rész, ugyanis itt Prokopios közli, hogy ő a gonosz cselekedet módját nem kívánja olvasóival megosztani, elégedjenek meg csak annyival, hogy a két trónkövetelő így fejezte be életét.

⁷⁷⁸ BOKOR 1901, 96; PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 23.

⁷⁷⁹ PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 24.

nyíltan közli a gepida királlyal, aki lakomát rendez tiszteletére és maga mellé, jobbára, halott fiának helyére ülteti vendégét. A kezdetben békés lakomát a gepida király szavai teszik majdhogynem végzetessé: „*Kedves előttem – úgymond – az a hely, de annak az embernek a látása, aki most ott ül, nagyon nehezemre esik.*”⁷⁸⁰ Ezek után a gepidák és a langobardok kölcsönösen sértegetik egymást, a kiélezett helyzetben már a kardok markolatán pihennek a kezek. A pattanásig feszült helyzetet végül Turisind oldja meg, a vendégbarátság szentségére hivatkozva lecsillapítja övét, majd elhunyt fia fegyvereivel megajándékozva békességben küldi vissza atyjához Alboint.

Érdekes momentumnak tartható, hogy a történet nem kapott helyet a Paulus munkája előtt keletezett langobard elbeszélő kútfőkben.⁷⁸¹ Maga az elbeszélés több ponton is a germán hősénekek, és a későbbi izlandi sagák világát idézi. Az olvasó, mint ahogy arra Egon Wamers is utalt, Paulus Diaconus leírásában könnyen egy latin nyelvű környezetbe bújtatott hősének elengedhetetlen kellékeit fedezheti fel. Jelen van a történetben a germán hős királyok csarnoka, asztala, a drámaian kiélezett megszólalások, heccelések, a rá adott sértő válaszok, a bosszú, a felingerlés és a vérontás lehetősége is.⁷⁸² A kutatás, Paulus Diaconus elejtett megjegyzését alapul véve, már korábban is feltételezte, hogy Alboin alakja köré számos monda és legenda épült.⁷⁸³ Itáliában a langobard időszakban számos hősének létezett, nem csak Alboinról, de a korábbi legendássá vált osztrogót uralkodóról, Theoderichről is. Az egyik ilyen írott formában is töredékesen ránk maradt történet az ún. Hildebrandlied.⁷⁸⁴

Érdemes egy pár szót ejteni a kaland történeti beágyazottságáról is. Komoly problémát rejt magában, hogy Paulus Diaconus által használt kronológia több ponton is hibás, hiányos, valamint nehezen követhető.⁷⁸⁵ Ennek okán a történet pontos idejét nehéz meghatározni, kronológiailag egyedül az „*Asfelden*” vívott csata (552) tekinthető fogódzónak, ugyanis annyi

⁷⁸⁰ GOMBOS 1901, 96. „*Amabilis*” inquit „*mihi locus iste est, sed persona quae in eo residet satis ad videndum gravis*”. PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 24.

⁷⁸¹ Alboin „sagája” nem szerepel a langobard hagyományt őrző 7. század közepén összeállított *Origo Gentis Langobardorum*-ban, sem pedig a később, a 9. század elején lejegyzett, de kevésbé manipulált *Historia Langobardorum codicis Gothani*-ban sem. ORIGO GENTIS LANGOBARDORUM 4.; HLCG 4. Alboinról ezekben a művekben csak a Kunimund elleni harcot és annak megölését jegyzik fel.

⁷⁸² WAMERS 1988, 83. Walter Goffart főként nevesebb germanistákra támaszkodó véleménye szerint is a germán *Heldenlieder*ek fő vonásai érhetőek itt tetten. GOFFART 1988, 386–387. Szintén hasonló élcelődő jelenet lelhető fel az angolszász Beowulf énekekben is, a hős Beowulf és Unferth keverednek szóváltásba. BEOWULF 500–555. Aron Gurevics a középkori individuumot bemutató művében a sagák fő ismertetőjegyeiként határozta meg a hős elleni sértést, mely a konfliktus alapját képezi. Ezekre a sértésekre a leggyakrabban megtorlás a válasz, ugyanis a hősök érdemei igazán ezen viszályok során mérettetnek meg. A sagák konfliktusának gyakorta központi témája egy-egy korábbi párviadal során elesett rokon halálának a megtorlása is. GUREVICS 2003, 54–59.

⁷⁸³ „*Alboin vero ita praeclarum longe lateque nomen percerebuit, ut hactenus etiam tam apud Baioariorum gentem quamque et Saxonum, sed et alios eiusdem linguae homines eius liberalitas et gloria bellorumque felicitas et virtus in eorum carminibus celebretur.*” PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 27.

⁷⁸⁴ WAMERS 1988, 80–81.

⁷⁸⁵ GOMBOS 1901, 70; GOFFART 1988, 379–381.

bizonyos, hogy az esemény ezután történt.⁷⁸⁶ Ebből fakadóan az események terminus post quemje 552. Szintén biztos pontnak tekinthető, hogy a langobardok élén forrásunk Audoint említi, aki az 560-as évek közepéig uralkodhatott a népe felett. Ezek alapján az eseményekre valamikor 552 és 565 között kerülhetett sor.

A történet valószerűsége kontrollforrásokkal nem támasztható alá, de mint minden mondai elemeket tartalmazó történetnek, ennek is számos, a valóságban gyökerező eleme található, akárcsak a *Hunnerschlachtlied*eknek.⁷⁸⁷ 552 után bő egy évtizedig (565/566) nincs információnk a gepidák és a langobardok közötti komolyabb konfliktusról. A harcok lezárásaként a kölcsönös megbékélés jeleként mind a két fél egyaránt kivégeztette az egymás udvaraiban tartózkodó potenciális trónkövetelőket.⁷⁸⁸ Talán a további megbékélés jegyében kerülhetett sor többek között Alboin látogatására a gepida udvarba.⁷⁸⁹ A belső keletkezésű, valószínűleg az első lejegyzésük során is már manipulált, langobard források hallgatnak, vagy torzítanak a gyászos eseményekkel kapcsolatosan. A langobard trónkövetelő, a törvényes Lething nemzetségből származó Hildigis halálát még 552 előtt tárgyalják, a szintén Lething Wacho uralkodásának idején.⁷⁹⁰ Ez azonban téves lehet, hiszen Prokopios egyértelműen az 552-es gepida–langobard háborút követő békekötés után tesz említést a kettős gyilkosságról.⁷⁹¹

Kissé ironikusan hat, hogy a vendégbarátság szentségét sugalló parabolikus történet helyén éppen ennek a szokásnak sárba tiprásával járó eseménynek, Hildigis meggyilkolásának kellene állnia. A vendégbarátság és a vendégek sértetlensége a korabeli germán jogoknak is fontos részét képezi.⁷⁹² Itt azonban nem feltételezhető tudatosság Paulus Diaconus szerkesztésében, ugyanis a szerző a korábbi langobard orális hagyományt továbbvivő és a 7. században lejegyzett *Origo gentis Langobardorum* alapján dolgozott. A langobard

⁷⁸⁶ POHL 1996, 33–34; SCHMIDT 1941, 539; BÓNA 1974, 9–10.

⁷⁸⁷ A korábbi gót–hun összecsapások emlékét őrzi az ún. *Hunnerschlachtlied*. WAMERS 1988, 72–73. A félig hun származású gót Hlöd harca rokonaival több ízben is megtörténhetett, ha más szereplőkkel is a hun korszak alatt. A korábbi legendás gót király, Ermanarich is szintén a hőselemek világába került. Alakja Jordanes révén kerülhetett be feltételezhetően a későbbi északi *Hamdismal* énekbe is. GSCHWANTLER 1980, 193–197.

⁷⁸⁸ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO 27, 19–29.; POHL 1996. 34–33. A gepida és a langobard királyi udvarokban egyaránt a másik nép korábbi legitim uralkodódinasztiájának tagjai nyertek menedéket. 552-ben a békülés jeleként sor került kivégzésükre. Audoin Ostrogothát, Elemund király fiát, míg Turisind az előkelők révén kifejtett kisebb ellenállás ellenére pedig a lething Hildigist tétette el láb alól.

⁷⁸⁹ Így értelmezi a történeteket: MENGHIN 1985, 38; POHL 2008B, 28.

⁷⁹⁰ ORIGO GENTIS LANGOBARDORUM 4. Szövegegyezések alapján is kimutatható, hogy Paulus Diaconus a korábban lejegyzett langobard hagyomány alapján dolgozott. PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 21.

⁷⁹¹ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 27, 19–29.

⁷⁹² Hlothner és Eardic kenti királyok törvényei (673–685?) tesznek utalást a vendégek szentségére két ponton is: „13. Ha valaki fegyvert ránt ott, ahol emberek isznak és nem történik sérülés (fizessen) egy shillinget annak akinek a serlegét elvitte és tizenkét shillinget a királynak. 14. Ha a házat vérrontás mocskolja be, fizetessék az embernek (akié a ház) a védelem megsértésének ára és ötven shilling a királynak.” SZÁNTÓ 1992.

hagyományokat feltehetően Grimuald király idejében jegyezték le, aki a Lething-dinasztia királyainak uralkodását kívánta befeketíteni, minthogy ő a Lethingektől a hatalmat erőszakosan megszerző Gausus családból származott.⁷⁹³ Az események helyes kronológiáját ennek okán, mint ahogyan arra már Walter Pohl is rámutatott, Prokopios *De bello Gothico*ja adja meg, melyet műve megírásához nem használt fel a langobard mester.

Egy igen egyedi és érdekes szokásról is beszámolnak 5–6. századi forrásaink, nevezetesen a fegyverek átadásával végrehajtott örökbefogadásról. A történeti kutatás véleménye szerint a fentebb ismertetett történet éppen Alboin *per arma adopti*óját, azaz fegyverrel történő örökbefogadását örökíti meg.⁷⁹⁴ A latin nyelven keletkezett munkákban az alábbi terminusokkal írják körbe a kora középkori rítust: *armis filius factus, factus est per arma filius, per arma fieri posse filium, per arma nascaris, in arma eum filium adoptavit*.⁷⁹⁵ A német nyelvű szakirodalomban ezt a kifejezést egyszerűen csak Waffensohnschaftnak, vagy magát az örökbefogadott személyt Waffensohnnak fordítják le a latin textusokban leggyakrabban előforduló *arma* és *filius* szavak házasítása révén.⁷⁹⁶ A német nyelvterületen ez a szó már igen hamar megjelent, sőt Johann Casspar Zeussnak a „*németek és rokontörzseik*” történetét feldolgozó hatalmas munkája révén már 1837-ben a történettudományi berkekben is meghonosodott.⁷⁹⁷ Magyar nyelvre elsőként Bóna István ültette át a terminust, a bevett német szókapcsolat tükörfordításával „fegyveres fiú, fegyverrel fogadott fiú” formában.⁷⁹⁸ Legutóbb Kiss Magdolna Jordanes *Geticá*jának fordításában, valamint a kritikai jegyzetapparátusában a fegyver-fiú kifejezéssel tolmácsolta a német terminus technicust.⁷⁹⁹ A kutatók hosszú sorának állásfoglalása szerint egyértelműen germán sajátosságról beszélhetünk, mely a Tacitus és Paulus Diaconus munkái között eltelt közel hét évszázadban a források szintjén is egyértelműen kimutatható. Érveik alapján a gót Gensimundus, a szvéb Hunimundus, az osztrogót Theoderich, Eutharichus, Athalarichus, a herul Rodulf és Alboin esett át az *adoptio per arma* rituáléján. A következőkben meg fogom vizsgálni, hogy vajon Alboin „kalandja” valóban értelmezhető-e a germán szokás részeként. A pontosabb megismeréshez és a helyes következtetések levonásához azonban elengedhetetlen magának a forrásoknak és az *adoptio*

⁷⁹³ BÓNA 1993B, 170, 174.

⁷⁹⁴ POHL 1988, 56; WOLFRAM 2006, 49–51; BÓNA 1974, 10; BÓNA 1993B, 105, 171.

⁷⁹⁵ CASSIODORUS, *VARIAE* VIII, 9, 8, VIII, 1, 3, IV, 2, 1, IV, 2, 2; JORDANES, *GETICA* 289.

⁷⁹⁶ POHL 1988, 56; WOLFRAM 1990, 255, 264, 271, 318, 328, 335; WOLFRAM 2006, 49–51.

⁷⁹⁷ Zeuss a Theoderich és az ismeretlen, általa is Rodulffal azonosított, herul király között létrejövő kapcsolatot jellemezte így: „...er wurde selbst von dem mächtigen Herrscher der Ostgothen der Ehre eines Waffensohnes nach deutscher Sitte für würdig erachtet.” ZEUSS 1837, 480.

⁷⁹⁸ BÓNA 1974, 10; BÓNA 1993B, 105, 171. Bóna a terminussal feltehetően az általa is előszeretettel használt Ludwig Schmidt féle germán népek történetét feldolgozó monográfiában találkozhatott. SCHMIDT 1941.

⁷⁹⁹ KISS 2004, 159–160, 281. jgy., 208, 209.

per arma filius rítusnak a tüzetesebb vizsgálata, mely önmagában is számos érdekes pontot rejt magában. A *per arma filius adoptio* szokásának vizsgálatához érdemes áttekinteni azokat a kortárs kútfőtudósításokat, melyek segítségével fel lehet tární a rítus jellegét és főbb vonásait. Ehhez mindenképpen szükséges az egyes örökbefogadók és örökbefogadottjaik felsorakoztatása, kapcsolatuk jellegének rövid vizsgálata, valamint az adott szituációk elemzése, mely révén maga a hagyomány is jobban körvonalazódhat. Annyit előjáróban azonban le lehet szögezni, hogy az 5–6. századot leszámítva, más korszakból nem ismert a szokás és arra utaló nyom. A szokás és a történet további tüzetesebb elemzése révén talán árnyaltabb képet nyerhetünk az 550 – 560-as évek gepida – langobard kapcsolatairól is.

A legkorábbi ismert személy, akit biztosan fegyver átnyújtásával adoptáltak a gót Gensimundus volt. Athalaricus osztrogót király Tuluin patriciusnak címzett levele, amit Cassiodorus *Variae*-ja őrzött meg, számol be a legendás Gensimundusról: „*Itt áll a gót nép becsületességének példája: maga a földkerekségszerte éneklésre méltó Gensimundus, akit egyedülként csak fegyverekkel tettek fiúvá, olyannnyira fogadalommal lácolta magát az Amalokhoz, hogy buzgón szolgálta azok örököseit is. Őt olyannyira bármennyire is citálták a hatalomhoz, saját vagyonát mások javára fordította és igen-igen megfontoltan mindabból, amit képes volt összegyűjteni magának, ő mégis kevéssel beérte. És ennekokáér dicsőíti őt miközöüllünk a hagyomány.*”⁸⁰⁰ Herwig Wolfram szerint Gensimundus azonosítására több variáció is elképzelhető: azonos lehetett a Jordanes *Getica*-jából ismert Gesimunddal, aki segített leverni a lázadó gótokat a hunoknak, vagy pedig a gót *interregnum* idején tevékenykedő személy lehetett, a három testvér kiskorúsága alatt uralkodó személy.⁸⁰¹ Egyéb forrás hiányában a kérdés eldöntése nem lehetséges. Számunkra a legfontosabb tény, hogy a szokás első adatolt megjelenése valamikor a 4. század vége és az 5. század első fele közötti időszakra datálható.

A következő, a szakirodalom vélekedése szerint is, szintén fegyver révén örökbefogadott fiú a szvév Hunimundus volt, akinek esetéről Jordanes számol be a

⁸⁰⁰ „*Extat gentis Gothicae huius probitatis exemplum: Gensimundus ille toto orbe cantabilis, solum armis filius factus, tanta se Hamalis devotione coniunxit, ut heredibus eorum curiosum exhibuerit famulatum. quamvis ipse peteretur ad regnum, impendebat aliis meritum suum et moderatissimus omnium quod ipsi conferri poterat, ille parvulis exhibebat. atque ideo eum nostrorum fama concelebrat.*” CASSIODORUS, *VARIAE* VIII, 9, 8.

⁸⁰¹ WOLFRAM 1990, 255. Az osztrogótok hun uralom alatti negyven éves *interregnum*-áról Jordanes ír munkájában. JORDANES, *GETICA* 250–252. A szöveghellyel kapcsolatos filológiai problémákra legutóbb Schäfer Tibor hívta fel a kutatás figyelmét: SCHÄFER 1997, 100–104. A hun uralom alatt élő gót Amal nemzetség geneológiája feltehetően egy tudatos „kanonizáción” esett át, melynek célja a dinasztia osztogótok feletti töretlen uralmának legitimizációja volt. Korábban Peter Heather éppen ezért érvelt amellett, hogy a korszakban osztrogótok élén megjelenő személyek közül a *mundus* végződésű nevek kilógnak az Amal dinasztia tagjainak sorából. HEATHER 1989, 119. A fentebb tárgyalt szövegben talán valóban a három Amal testvérről utalhat a forrásban szereplő *heredibus* többes számú kifejezés is.

Geticában.⁸⁰² Amíg a Pannoniában székelő osztrogótok határaiknál a hunokkal harcoltak, addig a szvév Hunimundus kifosztotta Dalmatiát és elhajtotta a gótok nyájait. A gót Thiudimer király ezt megtorolva az elbizakodott szvévekre a Balaton (*ad Lacum Pelsodis*) mellett támadt rá. Az elfogott szvévekkal és királyukkal azonban kegyes volt az osztrogót uralkodó: „*De mivel (Thiudimer) kedvelte a könyörületességet, miután bosszút állt, kegyet gyakorolt, s helyreállította a békét a suavusokkal, és azt (Hunimundust), akit elfogtak, fiává fogadta, majd visszaküldte övével együtt Suaviába.*”⁸⁰³ Jól látható, hogy az adott forrásrészletben valóban egy örökbefogadásról van szó, azonban ennek elengedhetetlen részét képező fegyver, vagy fegyverek átnyújtását nem említi meg szerzőnk. Mindezek ellenére Herwig Wolfram szerint jelen esetben szintén egy *Waffensohnnak* tekinthetjük a szvév uralkodót.⁸⁰⁴ Bár a fegyver, vagyis a *per arma* terminus valóban hiányzik a textusból, mégis eléggé kétséges azt feltételezni, hogy a két barbár uralkodó a római jog adoptálási eljárásai alapján járt el. Ezért még ha kétely is támad az emberben, nem lehet teljes mértékben elvetni a lehetőségét annak, hogy jelen esetben is a *per arma adoptio* szokásáról lehet szó.

Talán a legjelentősebb személy, aki valóban részesült a fegyverek átadásával járó örökbefogadásban, az az osztrogót Nagy Theoderich. Theoderich helyzete különleges, hiszen örökbefogadója maga Zénon császár volt. A nehéz helyzetben lévő császárnak a balkáni provinciák békéjét veszélyeztető különböző gót csoportokat egymással is szembe kellett fordítania, amihez az egyik lehetséges megoldásának az egyik csoport támogatása tűnt. A császár bizalmával a polgárháború idején vele ellenségesen viselkedő Theoderich Straboval ellentétben az Amal nemzetséghez tartozó Theoderichet tűntette ki, akit több megtiszteltetésben is részesített: patriciusi rangot adományozott neki, valamint magister militummá nevezte ki.⁸⁰⁵ Szintén ezeknek az intézkedéseknek a keretében a császár fegyverrel is fiává fogadta az Amal család törvényes uralkodóját. Az események kronológiája bizonytalan, feltételezhetően 476 és 480 között adományozhatta meg a címmel a császár az Amal uralkodót. Erről az eseményről, bár nem a maga helyén, Jordanes számol be a

⁸⁰² JORDANES, GETICA 274.

⁸⁰³ KISS 2004, 97. „*Et dum multum esset amator misericordiae, facta ultione veniam condonavit reconciliatusque cum Suavis eundem, quem ceperat, adoptans sibi filium, remisit cum suis in Suavia*”. JORDANES, GETICA 274.

⁸⁰⁴ WOLFRAM 1990, 264; WOLFRAM 2006, 50–51.

⁸⁰⁵ MALCHUS FRG. 18, 4.; JORDANES, GETICA 289. Mindezek mellett a császár a későbbiek során consuli címet adományozott Theoderichnek, triumphus tartását engedélyezte, valamint egy lovas szobrot is emeltetett tiszteletére. A *per arma* adoptálásra Wolfram véleménye szerint 476-ban került sor. WOLFRAM 1990, 271. Ezzel szemben Dietrich Claude 476 és 480-as év közé helyezi az eseményeket. CLAUDE 1989, 28. A consuli címet csak 484-ben birtokolta Theoderich. CASSIODORUS, CHRONICA 1312; MARCELLINUS COMES, CHRONICON 484. Zénontól kapott magas tisztségeire utal Athalaricusnak egy 526-ban I. Justinoszhoz címzett levele is. CASSIODORUS, VARIAE VIII, 1, 3.

Geticában.⁸⁰⁶ Jordanes a szokást az „*in arma eum filium adoptavit*”-tel fejezi ki. Ez az első, de nem az utolsó eset, hogy egy barbár uralkodónak egy császár az örökbefogadója. Külön kiemelendő, hogy a fegyveres örökbefogadás mellett Theoderichnek Zénon consuli címet is adományozott 484-ben.

Theoderich 515-ben a Hispániában élő távoli Amal leszármazott Eutharicust összeházasította lányával, Amalasuenthával. Az ezt követően Theoderich örökösének számító Eutharicust az ellenséges bizánci–gót viszony enyhülésének jelenként I. Justinos császár szintén fegyverrel fiává fogadta.⁸⁰⁷ Theoderichhez hasonlóan Eutharicus is consuli tisztségben részesült az 519-es évben, sőt magával a császárral közösen töltötték be ezt a („pálmaágas ragyogással” járó) megtisztelő posztot.⁸⁰⁸ A két tisztség együttes viselése nem lehet véletlen, hiszen így egyrészt a barbárok szokása, másrészt a római polgárjogi eljárás is egyszerre jutott érvényre. A gót és a bizánci uralkodók között úgy tűnik, hogy ez egy idő után bevett szokásnak tekinthető, hiszen Eutharicus utódja és örököse, Athalaricus is levélben fordult az elődjei által már korábban megkapott jogok biztosításáért.⁸⁰⁹ „*És ennek okáért a kegyet nem hosszasan, hanem röviden kérem, minthogy most nekem adtátok fiúnak járó szeretetreméltóságot, akkor adjátok meg nekem apáméhoz hasonló örökbefogadásnak az örömét is.*”⁸¹⁰ Sajnos Justinos császár válasza már nem maradt fent, így nehéz eldönteni, hogy a gyermek uralkodó megkaphatta-e az elődeit megillető jogokat. Dietrich Claude amellet érvelt, hogy Athalarichus nem részesült a fegyveres fiúvá avatás szokásában, amit több ponton is alátámasztott. Egyrészt Athalarichus utódainak (Amalasuintha és Theodahadus) a császárhoz küldött leveleiben nem említik meg igényeik között az Athalaricus által is birtokolt címet, sőt elismerésük érdekében más érveket hoznak fel (a fennálló *amicitia* ápolása, Amalok legitim sora). Másrészt a Birodalom Athalaricus elődjeinek a lekötelezettje volt, amiért cserébe egyértelmű volt az adott címek adományozása.⁸¹¹ Theoderich halála után az itáliai osztrogót állam helyzete egyébként sem volt stabil, amit a Bizánci Császárság sem kívánt a korábbi szövetségi viszony látszatát sugalló rangok adományozásával megerősíteni.

⁸⁰⁶ JORDANES, GETICA 289. Jordanes a fegyveres fiúvá avatást, a triumphus tartását és a szobor állítását is mind Theoderich 488-as Itáliába küldése előtti fejezetben tárgyalja.

⁸⁰⁷ „*Desiderio quoque concordiae factus est per arma filius, qui annis vobis paene videbatur aequaevus.*” CASSIODORUS, VARIAE VIII, 1, 3.

⁸⁰⁸ „*...vos genitorem meum in Italia palmatae claritate decorastis.*” CASSIODORUS, VARIAE VIII, 1, 3. CASSIODORUS, CHRONICA 1361–1362. A császárral közösen azonban csak az 519-es évben töltötték be a consuli hivalt: MARCELLINUS COMES, CHRONICON 519; CASSIODORUS, CHRONICA 1363.

⁸⁰⁹ CASSIODORUS, VARIAE VIII, 1.

⁸¹⁰ „*Atque ideo pacem non longinquus, sed proximus peto, quia tunc mihi dedistis gratiam nepotis, quando meo parenti adoptionis gaudia praestitistis.*” CASSIODORUS, VARIAE VIII, 1, 4.

⁸¹¹ CLAUDE 1989, 29–30. Theoderichnek feltehetően Zénon támogatásért, míg Eutharicus a császárellenes 513–514-es felkelés alatt tanúsított segítségért és pápai közreműködés biztosításáért cserébe kaphatta meg a megtisztelő címet.

Athalarichust követően Totila volt az a gót király, aki megpróbálta még a császár és az osztrogótok között kialakult kapcsolatot békésebb útra terelni. Az osztrogót király Róma 547-es visszafoglalása után levélben fordult Justinianoszhoz, akitől a korábbi békés viszony visszaállítását kérte.⁸¹² Levelében Totila a korábbi barátságos római–gót viszony utáni váagnak ad hangot, amikor még a gót uralkodók atyjuknak szólították a császárt. Claude éppen ezekre a szavakra, valamint a régi békés korszakok (Theoderich és Anastasius alatti) visszaidézésére, alapozta azon álláspontját, hogy Totila bizonyos talán az *adoptio per arma* szokását is fel kívánta éleszteni.⁸¹³ Ezek a kísérletek azonban teljesen eredménytelenek voltak, mivel Justinianos végig usurpatorként kezelte a gót királyt.

Az osztrogót királyok és a bizánci császárok mellett a 6. század folyamán természetesen barbár *rexek* között is születtek fegyverek átadásával járó örökbefogadások. Az egyik legismertebb és a szakirodalom által is legtöbbször idézett példa erre Theoderich és az ismeretlen herul király (Rodulf) között létrejövő adopció.⁸¹⁴ Theoderich levele Cassiodorus *Variae*-jében maradt fenn, amely a kutatás véleménye alapján 507 táján keletkezhetett.⁸¹⁵ Ez a forrás azért kifejezetten fontos, mivel a korábbi példákkal ellentétben, ahol csak a pusztán terminus és az adoptálás ténye maradt fenn, itt nyerhetünk betekintést abba, hogy mit is jelenthetett a korabeli germánok körében ez a rítus. A levél elején és a továbbiakban is a gót uralkodó fontosnak tartja kiemelni, hogy a fegyveres fiúvá avatás igen nagy tisztesség, csak bátorsággal és vitézséggel lehet kiérdemelni.⁸¹⁶ Igen fontos, hogy az örökbefogadottnak atyját mindenképpen és minden körülmények között tisztelni kell, sőt ahogyan azt Theoderich szemléletesen fogalmazza: „és ebben a tettben oly nagy erő van, hogy előbb akarnák magukat megölni, mint hogy valamiféleképpen úgy tűnjék, hogy apjukhoz durvák”.⁸¹⁷ Ez az elgondolás nagyban hasonlít a bizánci keresztapaság intézményének, valamint az antik pater–filius

⁸¹² PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO III, 21, 23–24.

⁸¹³ CLAUDE 1989, 30–31. A dolog szépséghibája, hogy Theoderich és Anastasius között a viszony korántsem volt mindig felhőtlen. 497-ig folyamatos volt a feszültség, ugyanis Festus követjárásáig Zénón utódja vonakodott elismerni Theoderichet. VÁRADY 1984, 54. Az időlegesen rendeződő kapcsolatokat a sirmiumi háború (504–505) kirobbanása sodorta újra mélypontra.

⁸¹⁴ CASSIODORUS, VARIAE IV, 2. A kutatók egyöntetű véleménye, hogy ezt a levelet a Kárpát-medencében székelő Rodulf királynak címezte Theoderich. Már Zeuss is emellett érvelt, mint őt követően a germán történelemmel foglalkozó szakemberek egész sora. ZEUSS 1837, 480; MENGHIN 1985, 38; SCHMIDT 1941, 340, 552; WOLFRAM 1990, 318; POHL 2008A, 5.

⁸¹⁵ GILLET 2003, 207; MEYER-FLÜGEL 1992, 190–191.

⁸¹⁶ „Per arma fieri posse filium grande inter gentes constat esse praeconium, quia non est dignus adoptari, nisi qui fortissimus meretur agnoscere. in subole frequenter fallimur. CASSIODORUS, VARIAE IV, 2, 1. Et ideo more gentium et condicione virili filium te praesenti munere procreamus, ut competenter per arma nascaris, qui bellicosus esse dinosceris.” CASSIODORUS, VARIAE IV, 2, 2.

⁸¹⁷ „Per arma fieri posse filium grande inter gentes constat esse praeconium, quia non est dignus adoptari, nisi qui fortissimus meretur agnoscere”. „...quando vinculo animi obligantur extranei, et tanta in hoc actu vis est, ut prius se velint mori quam aliquid asperum patribus videatur infligi.” CASSIODORUS, VARIAE IV, 2, 1.

tiszteleten és függőségen alapuló viszony fő vonásaira is.⁸¹⁸ A két fél között kvázi egy szerződés jön létre, mely során a fiúnak fel kell esküdnie (*devotio*) az apjára.⁸¹⁹ Természetesen a hűségért cserébe Theoderich védelmét is magáénak tudhatja ellenségeivel szemben, vagyis az eskü révén a két nép közötti szövetségi viszony is szorosabbá válik.⁸²⁰ A levél különlegességét fokozza, hogy megjelenik benne Theoderich uralkodói és saját hatalmának erőteljes öntudata, mikor az ajándékoknál is magasabb rangra emeli az ő *iudiciáját*, mellyel megajándékozza a herul királyt.⁸²¹ Az eskü mellett Theoderich újdonsült fiának a rítus keretében és a szövetség megpecsételéseként természetesen lovat, kardot, pajzsot és egyéb meg nem nevezett fegyvereket is küldött.⁸²² A forrásból az is kiderül, hogy a megbízott követ olvasta fel a levelet és tolmácsolta barbár nyelven tartalmát, valamint neki kellett a megerősítés, a visszacsatolás tényét is rögzítenie.

Egy igen komoly problémát jelent, hogy a kutatás gyakran az adott terminus nélküli eseteket is a rítus szerves részeként kezel.⁸²³ Az egyik többet idézett példa a perzsa I. Kawad fiának, Khusronak az esete, aki barbár szokás szerint szeretné örökre fogadtatni magát a császárral. Problémás, hogy a forrásrészletben nem szerepel maga a fegyver, valamint a barbár szokást Prokopios nem ismerteti részletesebben. A perzsa féllal egyébként is más módszereket alkalmaztak a bizánci császárok.⁸²⁴ Szintén hasonló kutatói eljárás, amikor fegyverek adományozása és a politikai szövetségkötés tényét kapcsolják egybe a *per arma adoptio* szokással. Az egyik ilyen ismert eset a szvéb Remismundusé, akit a vizigót uralkodó tüntetett ki a bizalmával és engedélyezte uralomra lépését.⁸²⁵ A probléma, hogy történetéből hiányzik maga az örökbefogadás ténye. Jordanes csak a szövetséget, míg Hydatius a fegyver ajándékozását és feleségének visszaküldését említi meg. Mint korábban láttuk, Jordanes, ha adoptálásról van szó, akkor annak tényét nem rejti véka alá, hanem néven nevezi a problémát.

Forrásaink során végigérve ideje számot vetni és az általános következtetéseket levonni. Kút főink tudósításait egybevetve világosan látszik, hogy egy szigorú-hierarchikus szokásról beszélhetünk. Minden vizsgált esetben két fél, egy örökbefogadó és egy

⁸¹⁸ MACRIDES 2006, 359–362. A késő antikvitás idején az apa–fiú kapcsolatok irodalmi (galliai) vonatkozásaihoz lásd: ZITTEL 2009.

⁸¹⁹ „*ille a te devotionem petit, qui te magis defensare disponit*”. CASSIODORUS, VARIAE IV, 2, 3.

⁸²⁰ „*qui te magis defensare disponit*”. CASSIODORUS, VARIAE IV, 2, 3.

⁸²¹ „*Sed quae sunt omnimodis fortiora, largimur tibi nostra iudicia*.” CASSIODORUS, VARIAE IV, 2, 2.

⁸²² „*damus tibi quidem equos enses clipeos et reliqua instrumenta bellorum*”. CASSIODORUS, VARIAE IV, 2, 2.

⁸²³ PROKOPIOS, DE BELLO PERSICO I, 11, 22.

⁸²⁴ A bizánciak a Szaszanida dinasztia tagjaival szemben sokkal inkább a római polgárjogi eljárások szellemében cselekedtek, és ennek a gyakorlatnak a betartásával végezheték örökbefogadási ceremóniáikat is. CLAUDE 1989, 32–35. A sorból talán csak egyedül Khusro esete lóg ki, ahol barbár szokás szerinti adoptálási eljárást nevez meg forrásunk szerzője Prokopios.

⁸²⁵ HYDATIUS, 226; JORDANES, GETICA 234; WOLFRAM 1990, 206.

örökbefogadott viszonya fedezhető fel. A szokás résztvevőit figyelembe véve, két csoport körvonalazódik, mely egyben élesen el is válik egymástól: az imperator és a rex/stirps Amalorum, valamint a rex Amalorum és rex gentis variosorum barbarorum köre. Azonban az mindenképpen megállapítható, hogy közös vonások határozzák meg magát a rítust. Minden esetben megfigyelhető, hogy az örökbefogadó apa potenciálisan magasabb hatalmat birtokol, mint az örökbefogadott, sőt két alkalommal a bizánci császár volt az adoptáló személy. Az eskü fontosságát jelzi, hogy a gót királyok levelezéseiben két alkalommal is szóba kerül a *devotio* fogalma. Ezekben az esetekben érdekes módon a gót származású örökbefogadottak megkapták a római jog szerint a consuli címet is. Egyértelműnek tűnik, hogy erre a két fél közötti kölcsönös bizalom megerősítésére volt szükség. Egyrészt barbár szokás szerint fegyverek átadásával örökbefogadták a bizánci császárok a gót uralkodókat, másrészt a római hagyományok folytatásaként sor került a consuli beiktatásra is, ezáltal is elismerve a két fél egymástól eltérő jogszokásait. A Bizánci Birodalom történetének ebben a korai szakaszában még megvolt az a fajta diplomácia rugalmasság, amely a rangban alattuk álló barbár tárgyalófél szokásait is tiszteletben tartotta, sőt azokat felhasználva születtek meg a megállapodások is.⁸²⁶ Az 5–6. század bizánci uralkodói, mint ahogyan arra Dietrich Claude is rámutatott, a valós vérségi kapcsolatok pótlására, azok helyett alkalmazták a mesterséges rokonsághoz vezető eljárást, hogy magukhoz kössék a barbár fejedelmeket.⁸²⁷ A „barbár” római jogtól idegen adoptálási rítussal gyakorlatilag a bizánci diplomácia eszköztárát bővítették ki a Római Birodalom örökösei. A bizánci történelemnek ebben a korai szakaszában nem volt egyébként sem népszerű a bizánci uralkodócsalád nőtagjainak kiházásítása, a politikai rokonteremtésnek ez a módszere egyszerűbbnek és célravezetőbbnek tűnhetett.⁸²⁸ Bréhier a Bizánci Birodalom intézményeit bemutató monumentális munkájában a szokást egy lapon említette a császárok által a későbbiek során alkalmazott keresztapaság és a lelki fiú intézményével.⁸²⁹ A *per arma adoptio* valóban ezek sorába illik bele, hiszen az imént felsorolt szokások is politikai alapon nyugvó, de végtére is „rokoni” kapcsolatokat eredményeznek a két fél között. Szintén a közös vonások közé sorolható, hogy a

⁸²⁶ CHRYSOS 2006, 46–47.

⁸²⁷ CLAUDE 1989, 29–30, 37–38.

⁸²⁸ A későbbiekben VII. (Bíborbanszületett) Konstantinos császár fogalmazta meg a DAI 13. fejezetében azt az I. Konstantinos császárnak tulajdonított elvet, mely szerint a császárságnak nem ildomos barbár szokásokat folytató és nem keresztény uralkodókkal politikai szövetségre lépni, esetleges dinasztikus kapcsolatokat létesíteni. DAI 13. A birodalom korai évszázadaiban ez az elv szinte makolátlanul érvényre is jutott, alig van tudomásunk ezt a hagyományt megbolygató néhány esetről. MACRIDES 2006, 362–365.

⁸²⁹ BRÉHIER 2003, 300–301.

keresztapaság és a lelki fiúi intézménynél is maga az apa a hatalmasabb személy, akinek az aktus révén az újdonsült fiú is egyben lekötelezettjévé válik.⁸³⁰

Ennél is tovább megy Várady László, mikor ezt a szokást a 4. századi barbárokkal szemben alkalmazott cliensi szerződésekhez hasonlította, melyekben a barbár uralkodók teljes mértékben alárendelődtek a római fél elvárásainak.⁸³¹ Véleménye szerint Theoderich és utódjai – akár a császári trónon, akár az osztrogótok élén történt váltás – minden esetben kliensi függésük megerősítésének tekintették a fegyveres örökbefogadás aktusának megújítását. Természetesen az osztrogótok példája egyedi, hiszen az ő általuk kormányzott „cliensi” területek, az egykori Nyugati Birodalom törzsterületeit képezték.⁸³² Várady koncepciójának azonban ellentmond többek között Theoderich 497 után és a későbbiekben is kifejtett politikája, melyben a Birodalomtól való függetlenedés számos pontja fellelhető. Az tény, hogy Athalarichus esetében kiskorúságának és az utódlás problémáinak (gyermekkor, régensség), valamint a külső politikai elismerésnek volt kulcsfontosságú szerepe.

Az általánosan levonható következtetések mellett azonban érdemes egy központi problémát, magát a szokás eredetét is megvizsgálni. A különböző kutatóktól származó interpretációk szerint a szokás egyértelműen általános germán jelenségnek tekinthető, bár elszórta felmerült a bizánci származtatás lehetősége is.⁸³³ A germán eredet szellemében írta meg többek között Herwig Wolfram is a *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 33. kötetében a Waffensohn szócikket.⁸³⁴ A német kora középkort kutató iskola prominens alakja végigveszi azokat a Tacitus Germániája és Paulus Diaconus langobard története közötti időszakban keletkezett forrásokat, melyekben az általánosan elfogadott vélekedések szerint mind fellelhetőek a fegyverrel örökbefogadott fiak.⁸³⁵ Wolfram összefoglalásában is kiemelt szerepet kapnak a már általam is felsorakoztatott gót példák, azonban a német kutató a legegységesebb forrástani következtetéseket nem vonja le az általa is mintaszerűen sorba

⁸³⁰ Bizáncban nagyon sokáig divatos volt magas ranggal és hatalommal rendelkező személyeket keresztapának felkérni. Ilyenkor az örökbefogadott gazdag ajándékokat kapott, amiknek viszonzása természetes kötelességnek számított. A mesterséges rokonság ténye gyakran generációkon keresztül meghatározta a családok egymáshoz való kapcsolatát. Maga a rítus természetesen az egyházi misztérium részleteivel vegyült egybe. MACRIDES 2006, 359–362.

⁸³¹ VÁRADY 1984, 50–52. Várady főleg Ammianus Marcellinus munkájából merítve sorakoztatja fel példáit. AMMIANUS MARCELLINUS 17, 2. A származatuk vezérei többek között így nyilatkoztak a rómaiakkal kötött szerződés után: „Kijelentette, hogy mostantól fogva csak neki és a római hadvezéreknek tartoznak engedelmeskedni.”

⁸³² VÁRADY 1984, 52.

⁸³³ Ha egyértelműen nem is, de Dietrich Claude kifejezetten az osztrogót–bizánci érintkezés és rokonteremtés egyedi formájának tekinti a szokást. CLAUDE 1989. Határozottabban a bizánci eredet mellett Beat Meyer-Flügel érvelt. Érvként hozta fel Prokopios *De bello Persico*jának helyét, ahol barbár szokás szerint adoptálták a leendő perzsa uralkodót a bizánciak. MEYER-FLÜGEL 1992, 189.

⁸³⁴ WOLFRAM 2006, 49–51.

⁸³⁵ WOLFRAM 2006, 50–51.

állított források rendjéből. Az imént felsorolt kútfőtudósítások adoptálási történetének közös vonása, hogy valamennyi csak a Cassiodorus–Jordanes névvel fényjelzett gót hagyományban maradt fenn. A *per arma filius*okra vonatkozó valamennyi adat és maga a terminus is csak Jordanes *Geticájában*, ami több szállal kötődik Cassiodorus elveszett *Historia Gothorum*ához, valamint a Cassiodorus révén megőrződött gót uralkodói levelekben érhető tetten.⁸³⁶ A gót hagyományoktól eltérő, más latin nyelven fennmaradt barbár ihletettséggű forrás nem számol be fegyverrel örökbefogadott fiúkról. A fegyver átadásával járó örökbefogadáshoz hasonló aktust egyedül Tours-i Gergely említ meg a Meroving uralkodókkal kapcsolatban. 585-ben Guntharn király II. Childeberttel tartott találkozásáról így számol be a toursi püspök: „*Ezután Guntharn király Childebert király kezébe adta a lándzsát, így szólt: Ez a jelképe annak, hogy valamennyi hatalmamat neked adom.*”⁸³⁷ Korábban, 577-ben, Guntharn örökös hiányában már fiává fogadta az akkor még csak 7 éves unkaöccsét, mely rítus során trónjára ültette és védelmül pajzsot, valamint az ellenség távol tartására lándzsát nyújtott át neki.⁸³⁸ A királyi trón (*cathedra*), a lándzsa (*hasta*) és a pajzs (*parma*) már Chlodvig idején is a frank uralkodói szimbólumok részét képezte, de a későbbiek során nem állandósult jelenlétük az uralkodói reprezentációban, nem váltak insigneiké.⁸³⁹ Ebben az esetben a fegyverek valóban a hatalmat szimbolizálják, azonban átadásukkal nem jár automatikusan együtt az örökbefogadás. Guntharn és unokaöccsének történetében nem érzékelhető az a fajta függőségi, cliensi viszony, mellyel a gót királyok esetében már találkozhattunk. A fegyverek a frank hatalmi szimbólumok között valóban szerepelnek, de mint ahogyan ezt az 577-es események kapcsán is láttuk, inkább csak járulékos szimbolikus kelléknek tekinthetők, sem mint egy mesterséges rokoni kapcsolatot megteremtő szakralizált, elvont jelentéstartalmat sugalló eszköznek.

A Cassiodorus-Jordanes féle hagyomány kizárólagossága mellett azt is joggal jelenthetjük ki, hogy az Amal nemzetséghez tartozó alakok is kizárólagossággal bírnak a fegyveres adoptálások történetében. Az első példát Gensimundus szolgáltatta, aki valamikor az 5. század első felében részesülhetett a különleges eljárásban. Hunimundust is, habár a *per arma* terminus hiányzik a szövegből, joggal gondolhatjuk fegyverrel örökbefogadott fiúnak, hiszen mint az a történetből is kiderül az adoptáló gót király célja a függőségi viszony létrehozása volt. A szintén magas birodalmi megtiszteltetésben részesített Chlodvig esetében várhatnánk még el, ha az általános germán eredetet vesszük figyelembe, a szokás

⁸³⁶ Cassiodorus és Jordanes munkáinak kapcsolatához lásd: CROKE 1987; GOFFART 1988, 23–31.

⁸³⁷ „*Post haec rex Gunthchramnus, data in manu regis Childeberthi hasta, ait: Hoc est indicium, quod tibi omne regnum meum tradedi.*” GREGORIUS TURONENSIS VII, 33.

⁸³⁸ GREGORIUS TURONENSIS II, 38.

⁸³⁹ GREGORIUS TURONENSIS II, 38; WEIDEMANN 1982, 20–21.

megjelenését. A frank király az 508-as évben megkapta a megtisztelő patriciusi címet, valamint az év consuljává is megválasztatta Anastasius, fegyveres adoptálásáról azonban hallgatnak kútfőink.⁸⁴⁰ A Chlodvigot uralkodói mintaképnek tekintő Tours-i Gergely, aki részletesen szól művében a frank király consullá avatásának ünnepéről, valószínűleg egy hasonlóan magas megtiszteltetést nem mulasztott volna el megemlíteni.⁸⁴¹ Természetesen valamennyi, a germán gensék uralkodói között ajándékozott fegyvert is badarság lenne e szokás szerves részeként értelmezni. Egyértelműen látszik, hogy ezt az egyedi rítust nem lehet egy általános germán sajátosságnak tekinteni, hiszen ez kizárólagosan a gót uralkodók révén jelenik meg a korszak írott forrásaiban. Bár nem elképzelhetetlen, hogy más népek és uralkodók körében is létezett hasonló szokás, ám kútfő tudósítások hiányában ezt nem tudjuk biztosan kijelenteni. A forrásokból kirajzolódó kép egy az 5–6. század közötti időszakban az osztrogót uralkodók körében elterjedt és alkalmazott rítus egykorvult kontúrjait rajzolja meg, ha halványan is. A pontosabb datálásra és időbeli rétegzésre nincs lehetőség, hiszen ennek lehetőségét forrásaink adottságai jelentősen leszűkítik. Külön érdekesség, hogy a Bizánci Birodalom császárai is meglátták a szokás felhasználásában rejlő diplomáciai lehetőséget gót politikájukban és mint láttuk, fel is használták. Ezek fényében érdemes megvizsgálni, hogy az Alboin történetében olvasható momentumok hogyan viszonyulnak a *per arma adoptio* rituáléjához?

Mivel a kutatók a történetet egyértelműen Alboin *per arma adoptio*jaként kezelik, igen fontos, ha megvizsgáljuk, hogy milyen kifejezéseket használ Paulus Diaconus a történet során. A langobard szerző a kaland leírásának elején mindössze annyit említ, hogy „*a rege gentis exteræ arma suscipiat*”.⁸⁴² Adopcióról itt egyáltalán nem esik szó, ami pedig az egyik elengedhetetlen része a korábban ismertetett szokásnak. Ugyanez figyelhető meg a *caput* végén is, ahol mindössze csak arról értesülünk, hogy a bölcsen cselekvő gepida király fia fegyvereivel ajándékozta meg a langobard trónörököszt.⁸⁴³ Összességében, tehát leszögezhetjük, hogy bár fegyverek ajándékozásáról valóban szó esik a történetben, azonban a fiúvá fogadást semmilyen formában sem említik meg. Paulus előtt nem voltak ismeretlenek Cassiodorus és Jordanes munkái, ezekből műve megírása során több ízben is merített, ellenben az általuk használt fegyveres adoptálási eljárás terminusa teljesen hiányzik a

⁸⁴⁰ EWIG 1980, 10–11. PLASSMANN 2006, 132–137.; WEIDEMANN 1982.

⁸⁴¹ GREGORIUS TURONENSIS II, 38. A consullá avatási szertartás során megkapta a frank király a *tunica blatteat*, a *clamys* és a rítushoz elengedhetetlen *diademat* is. Emellett a *consul* és az *augustus* címeket viselte a továbbiakban a frankok uralkodója. Utódai azonban a császári megtisztelő címét nem alkalmazták uralkodói titulátúrájukban, ami szintén bizonyítja, hogy egyszeri gesztusról van szó jelen esetben. WEIDEMANN 1982, 23.

⁸⁴² PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 23.

⁸⁴³ „*Sumensque Turisindus arma Turismodi filii sui, ea Alboin tradidit, eumque cum pace incolumem ad patris regnum remisit*”. PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 24.

langobard klerikus leírásaiból. Ezzel szemben a római gyökerekre visszamenő, *capillatura* és *barbatoria*, azaz a haj és szakáll levágásával járó örökbefogadás szokását két ízben is megemlíti.⁸⁴⁴

Alboin története a korábban tárgyalt kora középkori szokás alapvető vonásait egyáltalán nem tartalmazza. A két résztvevő fél között jelen esetben nem áll fenn és nem is jön létre a meghatározó függőségi viszony, sőt a gepida király jelen esetben és politikai helyzetben rangban és megbecsülésben egyáltalán nem áll a langobard uralkodó felett. A langobard *rexek* szerepe egyébként is ezidőtájt értékelődött fel a gepidákkal szemben.⁸⁴⁵ A langobard uralkodók tehát egyáltalán nem voltak rászorulva arra, hogy kliensi viszonyba kerüljenek a gepida királlyal.

Ha azonban Alboin nem volt a gepida király fegyverrel örökbefogadott fia, akkor miként is értelmezhető a Paulus révén fennmaradt kalandos történet? Általános diplomáciai eljárásnak tekinthető a drága értékek, elsősorban fegyverek ajándékozása, de a germán-skandináv kultúrkörben ennek még kiemelkedő szerepe volt. A fegyverek ajándékozása a legrégebbi időre visszamenő germán szokások körébe tartozik. Már Tacitus is megemlíti a *Germania* 15. caputjában az 1. század germánjai kapcsán, hogy: „*Kiváltképpen örvendeznek a szomszédos népek ajándékainak, melyeket nemcsak egyének küldenek, ha nem a közösségek is: válogatott lovakat, pompás fegyvereket, kitiüntetések s nyakláncokat...*”.⁸⁴⁶ Ezeknek a törzseknek-népeknek a kultúrájában a fegyver egyben a megcsillogtatott harci erényeknek, magának a harcoknak a kultuszával hozható összefüggésbe, ezért is olyan kiemelten fontos ajándékozásuk. A szövetségek megerősítése és a béke jeleként a kora középkor germán uralkodói is gyakran éltek hasonló gesztusokkal. Theoderich király a warnok királyának küldött ajándékkul egy damaszkolt spathát, szövetségük megerősítése céljából.⁸⁴⁷ Már több régész is feltételezte, hogy az osztrogót uralkodók szövetségi ajándékának tartható számos díszfegyver, elsősorban az ún. baldenheimi-típusú sisakok.⁸⁴⁸ Hasonlóan a béke jeleként küldött Brunichild királynő az ariánusról katolikus hitre áttért I. Reccarad hispániai vizigót

⁸⁴⁴ Mindkét örökbefogadási eljárásról Paulus Diaconus számol be művében. Tasot a ravennai exarcha családja el arra hivatkozva, hogy örökbe akarja fogadni, míg Liutprand királyt Martel Károly fia, Pipin fogadja örökbe hajának levágásával. PAULUS DIACONUS, *HISTORIA LANGOBARDORUM* IV, 37, VI, 53; RIETSCHER 1913, 39; WOLFRAM 2006, 50.

⁸⁴⁵ POHL 1996, 29–30.

⁸⁴⁶ TACITUS, *GERMANIA* 15.

⁸⁴⁷ CASSIODORUS, *VARIAE* V, 1.

⁸⁴⁸ Frauke Stein feltételezte több, Itáliában készített, baldenheim-i típusú díszsisakról, hogy azok a 6. századi osztrogót uralkodók diplomáciai, szövetségi ajándékai lennének. A steinbrunni sisakkal kapcsolatban Prokopios forráshelyére (II, 22) hivatkozva tett maga szerint is spekulatív, ám megfontolandó feltételezést. Az adott forráshelyen olvasható, hogy Vitigis osztrogót király drága ajándékokat küldött 539-ben a langobard Wachonak, hogy megnyerje szövetségesül a bizánciak ellenében. Stein felveti, hogy a Steinbrunnban talált sisak, talán ennek a fejedelmi ajándéknak lehetett a része. STEIN 2005, 231–234.

királynak egy arannyal és drágakövekkel díszített pajzsot.⁸⁴⁹ Hydatius külön kiemeli a vizigót II. Theoderich és a szvév Remismundus között létrejövő békénél, hogy: „*Remismund követeket küldött Theoderichhez, aki viszonzásképpen elküldte sajátjait Remismundhoz fegyverekkel és egyéb ajándékokkal, sőt Remismund nála lévő feleségét is visszaadta.*”⁸⁵⁰ A 11. században lejegyzett, de a 6. századi gyökerekig visszanyúló, Beowulf énekből megtudjuk, hogy Hrotgar király Beowulf apjának gyilkos tettét is drága kincsekkel váltotta meg.⁸⁵¹ A kört bezárva, talán kissé kései lejegyzésű (13. század), de 8–9. századra vonatkozó mondanivalója okán nem haszontalan idézni a szintén azonos kultúrközegeben keletkezett *Hávamál* jó tanácsának sorait sem:

„Váltsanak fegyvert,
valamint köpenyt
a barátok bizalommal,
ajándék s viszonzás
máris jó barátság,
ha másra nem vélik.”⁸⁵²

Ezek fényében joggal értelmezhető a Paulus Diaconusnál fennmaradt történet a langobardok és gepidák között létrejövő megbékélés, vagy mint azt maga az elbeszélés is sejteti, talán rájuk erőszakolt béke parabolikus történeteként. A mondai háttérből is élesen rajzolódik ki a konfliktusok lezárásaként értelmezhető előkelő követjárás és a diplomáciai közeledést elősegítő ajándékozás gesztusa. A majd évtizedes fegyvernyugvás idején valóban lejátszódhatott hasonló esemény, mely során a langobard trónörökös megajándékozhatta díszes fegyverzettel a gepida uralkodó. Az már csak véletlen egybeesésnek tekinthető, vagy talán mesterien alkalmazott írói eljárásnak tekinthető, mely a jelenet feszültségének kielézésére szolgál, hogy Turisind saját fiának fegyvereit adja oda Alboinnak. Véleményem szerint ez a mozzanat is jelentősen közrejátszhatott abban, hogy a tudós utókor akarva-akaratlanul is belelássa a gótoknál létező fegyveres örökbefogadás intézményét a történetbe. A Paulus révén feljegyzett monda jól kapcsolódik az Alboinnról szóló hősi éneksorozatba,

⁸⁴⁹ GREGORIUS TURONENSIS IX, 28. Nem véletlen, hogy pajzsot küld, hiszen a frank uralkodószimbólumok között szerepel és a katonai beiktatásoknál is több ízben megjelenik a frankok történetében. A védelem szimbóluma. Kiss Attila ehhez a fejedelmi ajándékhoz hasonlította a Sárvíz mellett előkerült, véleménye szerint díspajzs részét képező lemezeket. KISS 1997, 108. Kiss Attila felvetését újabban Jörg Kleemann cáfolta. KLEEMANN 2007.

⁸⁵⁰ SZÉLL 2005, 50.; HYDATIUS 226. Az eseményről Jordanes is beszámol a *Geticában*, de ő nem említi meg a fegyverek küldését. JORDANES, GETICA 234.

⁸⁵¹ BEOWULF 470–472.

⁸⁵² HÁVAMÁL 48.

egyben kiemelve a király ifjúkori bátorságát és vakmerőségét.⁸⁵³ Az Alboinról szóló történetnek a *Historia Langobardorum*ban valóban a hőseket, a későbbi sagák világát idéző íve fut végig, hiszen megtalálható benne a halálos párviadal, a vakmerő helytállás, és a tragikus bosszúval vegyített halál egy-egy epizódja is. Valós történelmi események és karakterek gyakran kínálhattak kiváló alapot a korabeli naív népi epika szóbeli hagyományozódásnak.

V. 5. Balkáni terjeszkedés a régészeti leletek tükrében?

Mint láthattuk a Hun Birodalom 455-ös bukása után a Kárpát-medence keleti felében megalakuló Gepida Királyság a térség meghatározó politikai hatalmává vált, hiszen gyakorta képes volt beleavatkozni a bizánci állam és az ekkor Itáliát uraló osztrogótok közötti konfliktusokba, sőt a 6. század közepén több ízben is veszélyeztette a bizánci hegemoniát a Balkán térségében.⁸⁵⁴ Ezen időszak alatt a Bizánci Birodalomból „Gepidiába” érkező tárgyi emlékek egész sora ismert, míg a gepida kézművesek által készített produktumok –, mint ahogy arra korábban Dieter Quast is felhívta a figyelmet, – egyelőre ismeretlenek a bizánci fennhatóság alatt álló szomszédos balkáni területekről.⁸⁵⁵ Ez már csak azért is érdekesnek hathat, mert a források egyértelműen beszámolnak az 530–540-es években a gepidák észak-balkáni terjeszkedéséről.

A bizánci területekkel szomszédos gepida leletanyag elkülönítése is számos problémát vet fel. A Duna és Száva között elhelyezkedő sirmiumi területek közelében eddig javarészt szórványleletek kerültek elő.⁸⁵⁶ A területen egyetlen gepidaként értelmezett temetője a kormandina-jakovoi volt.⁸⁵⁷ A Sirmium környéki lelőhelyekkel kapcsolatban felmerül még

⁸⁵³ Paulus Diaconus Alboin ifjúkori erényei közül egyedül az *audaciát* emeli ki. Uralomra lépése után a *liberalitas*, a *gloria bellorum*, a *felicitas* és a *virtus* is egyaránt az Itáliát elfoglaló király jelzőjévé válik, szinte már a legendás Lamisso király magasságába emeli a langobard klerikus hőst. PLASSMANN 2006, 210–211.

⁸⁵⁴ SARANTIS 2009, 21–26.

⁸⁵⁵ QUAST 2001, 441. Az utóbbi időszakban egyre nagyobb érdeklődés követi a Bizánci Birodalom korai periódusának anyagi kultúráját. A kutatásban komoly problémaként merül fel a „bizánci” és a „mediterrán” eredetű kifejezések alkalmazása is. A bizánci állam nagysága és regionális sokszínűsége miatt egyre inkább bevett dolognak számít, hogy a kutatásban külön vizsgálják már a Birodalom egyes nagyobb műhelykörzeteinek (Itália, Egyiptom, Balkán, Kis-Ázsia, Konstantinápoly) tevékenységét is. Egyre komolyabb problémát vet fel, hogy mit tekintünk bizáncinak, vagy mediterránnak egyáltalán. Egyre több energiát fordítanak a szomszédos barbár területek vizsgálatára is, mivel az egykori Birodalom területén a sírleletekből származó kisleletek száma igen csekélynek tekinthető, míg a szomszédos, főként barbár csoportok temetőiben ezek is szép számmal megtalálhatóak. DRAUSCHKE 2008, 367–369; BÁLINT 2004, 37–42.

⁸⁵⁶ CSALLÁNY 1961, 238–242; VINSKI 1957, 43–51. A kutatás Sirmiumot leszámítva eddig főként fegyveres sírokat (Batajnica) és szórványként előkerülő fegyvereket (javarészt spathak) tudott az adott régióban a gepidákhoz kapcsolni.

⁸⁵⁷ DIMITRIJEVIĆ 1960, 5–50.

egy további komoly módszertani probléma is: a keleti germánok egyes csoportjait (osztrogót, gepida, herul és a további írott forrásokban is említett germán nyelvet beszélő nép) csupán régészeti eszközökkel nem lehetséges elkülöníteni és szétválasztani egymástól. Azt sem tudjuk biztosan, hogy hol húzódott a tényleges határ és melyik területek mikor tartoztak Bizánchoz, vagy a gepidákhoz. Feltehetően a fegyveres temetkezések és a 20. század első felében előkerülő fegyver leletek a gepida főség nyomaiként értékelhetők. Ellenben nem jobb a régészeti kutatás helyzete a Dunához közel eső gepidáklakta területeken sem. A Bizánci Birodalom szomszédságában fekvő nyugat-bánáti régióban igen alacsony a korszakhoz köthető gepida soros temető kultúra emlékeinek száma. Mindössze néhány 20–30 síros temető és egy-két teleprészlet ismert egyelőre. Ez a lelőhelysűrűségben mutatkozó visszaesés főként a korábbi szarmata időszak emlékeihez viszonyítva szembeötlő.⁸⁵⁸

A Duna menti limesen több lelőhelyről is ismerünk feltehetően germán közösségekhez köthető temetkezési helyeket. Ezek jelentős része Singidunum és attól keletre eső régióból kerül elő. Ezek a temetők nagyon gyakran erődök mellett figyelhetők meg, a bennük található leletanyag alapján pedig a 6. század első és középső harmadára keltezhetőek.⁸⁵⁹ A sírok anyagában természetesen a sok újonnan megjelenő bizánci elem mellett (tárgyak és temetkezési szokások is) a karakteres germán hatás (langobard, alamann, gepida, thüring vidékekkel kapcsolatok) továbbra is kitapintható marad.⁸⁶⁰ A viminaciumi temető publikálói ezt az igen vegyes régészeti csoportot az itt állomásozó herulok, vagy más bizánci zsoldban álló germán csoport emlékanyagaként tartják számon. Emellett a Viminaciumtól keletre eső Duna szakasz mindkét oldalán igen sok szórványlelet ismert, melyek főként pecsételt kerámiából és ötgombos fibulákból állnak. Ezek a pontosabb leletkontextusok ismerete nélkül nehezen meghatározhatók és értelmezésük során több eshetőség is felmerül. A határ menti kapcsolatok mellett számolhatunk a gepida terjeszkedés időszakában akár kisebb beköltöző csoportokkal is. Ellenben ezek a közösségek a Morava völgyének jól védett területeit már elkerülik.⁸⁶¹ Ugyanakkor továbbra is kérdésként merül fel, hogy ezek a tárgyi emlékek nem köthetőek-e esetleg a határ menti foederati csoportokhoz, akiknek anyagi műveltsége nagyban hasonlított a határ másik oldalán élőkéhez.

Újabban Anna Haralambieva szentelt több tanulmányt is a témának, melyekben a bolgár szerzőnő az általa gepidaként meghatározott Al-Dunától délre előkerülő régészeti

⁸⁵⁸ Szerbiában van egy nagy „fehér folt”, sok publikálatlan lelőhellyel és lelettel, ami miatt nem tudjuk pontosan a gepida korszak lelőhelyeit és azok elterjedési területét térképre vetíteni. IVANIŠEVIĆ–BUGARSKI 2008 45–47.

⁸⁵⁹ IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI 2002, 124–127; IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 132–134; MILINKOVIĆ 2011, 131–132.

⁸⁶⁰ IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 133.

⁸⁶¹ ŠPEHAR 2012, 52.

leleteket ismertette.⁸⁶² Véleménye szerint a mai Bulgáriából javarészt szórványként előkerülő fibulák és sasfejes csatok egy része a gepidákhoz köthető, vagy legalábbis az ő kulturális hatásukat tükrözi.⁸⁶³ A korábban gepida területeken előállított tárgyak a keleti germán népcsoport szállásterületétől igen távol (Baltikum, mai Franciaország, Lengyelország északi része) is ismertek, melyek előkerülését a kutatás leginkább az elitek közötti igen intenzív kapcsolatokkal szokta magyarázni.⁸⁶⁴ Érdekes, hogy a Balkán esetében az ilyen kontaktok egyenlőre ismeretlenek, ezért szükséges a szűkös írott források mellett a régészeti leletek alapján is tüzetesen megvizsgálni, hogy milyen gepida „gyanús” leletek kerültek elő az Al-Dunától délre fekvő területeken, vagy egyáltalán jelen esetben valóban beszélhetünk-e a Kárpát-medencében élő germán népcsoport mesterei által létrehozott produktumokról. A másik igen lényeges kérdés, hogy számolhatunk-e gepida jelenléttel az adott régióban – mint arra az anyagközlők is utalnak munkáikban –, vagy ha nem, akkor egyáltalán milyen magyarázatot tudunk adni a barbár területen készített tárgyaknak a Bizánci Birodalom északkelet balkáni provinciáiba kerülésére. Az ilyen és ehhez hasonló kérdések főként a régészet módszertanát érintő, valamint az értelmezési lehetőségek korlátait is feszegető további problémaköröket generálnak.

A régészeti szakirodalomban a népvándorlás kori leletekkel kapcsolatosan már számos alkalommal merült fel az etnikai azonosítás lehetősége és kérdése.⁸⁶⁵ A 20. század első felében a legkiemelkedőbb kutatók munkáiban is gyakori módszertani sablonnak minősült a tárgyak vándorlása = etnikumok vándorlása képletet használta a népi- vagy személyes migrációk felvázolásakor, azonban napjainkra egyre több kétely merült fel ezzel kapcsolatban. Az Al-Dunától délre több fibula és sasfejes csat látott napvilágot, amiket gepida régészeti leletanyaghoz és műhelyekhez sorolt az újabb kutatás (30. kép). Azonban mindenképpen megjegyzendő, hogy a tárgyak vizsgálatánál nem elégséges csak az alapformák elemzése, hanem érdemes külön az egyéb részleteket is körültekintően szemügyre venni, hiszen az ördög mindig ezekben rejlik. Egy-egy tárgycsoport részletekbe menő vizsgálatakor

⁸⁶² HARALAMBIEVA 2001; HARALAMBIEVA 2012.

⁸⁶³ HARALAMBIEVA 2001, 454–455; HARALAMBIEVA 2010, 453–459.

⁸⁶⁴ A mai Dél-Franciaországban előkerülő darabokat Bóna István – Cassiodorus két levele alapján – gepida bevándorlókhoz kötötte, akiket Theoderich telepített át Sirmium környékéről 523-ban Provanceba, határvédelmi feladatok ellátására. BÓNA 1976, 58; CASSIODORUS, VARIAE. V, 10. Bóna elméletét legutóbb Michel Kazanski kezelte igen kritikusan, főként a sasfejes csatok kapcsolatrendszerét vizsgálva, mivel véleménye szerint ezek a darabok nem Sirmium mellett, hanem sokkal inkább a Tisza-vidéken és Erdélyben készülhettek. KAZANSKI 2010, 127–130. A másik esetben (Baltikum, Lengyelország) valóban az elitek közötti érintkezésről tudunk beszélni, minthogy a Tisza-vidéki példányokkal szinte teljesen megegyező darabok ismertek már igen régtől kezdve alt-kosseweni temetkezéséből. ÅBERG 1919, 116–119; WERNER 1977, 89–90; RUDNICKI 2010.

⁸⁶⁵ BRATHER 2000; BRATHER 2004. Brather véleményével szemben Volker Bierbrauer foglalmazta meg igen markánsan álláspontját: BIERBRAUER 2005.

meghatározó az egyes részletek kiemelt megfigyelése, mely az osztályozás és tipológia elengedhetetlen része.

A mai Bulgária közigazgatási területén belül összesen négy darab fibula látott napvilágot, melyeket Anna Haralambieva a gepida területeken előkerült és feltehetően nagyjából ott is készített példányokkal vetett össze.⁸⁶⁶ Ezeknek a ruhakapcsoló tűknek közös ismertetőjegye a félkör formájú fej és a trapéz formájúra kialakított láblemez (31. kép). A fejlemezen minden esetben öt darab profilált gomb helyezkedik el, míg a láblemez stilizált állatfejben végződik. A fibulák felszínét (a fej- és a láblemezt egyaránt) spirál, inda díszek és S-minták díszítették, egy esetben pedig háromszög formájú niello berakás nyomait is megfigyelték a fibula szegélyén (31. kép. 4.). Három fibulát ezüstből készítettek préseléssel, egyet pedig bronzból öntöttek.⁸⁶⁷ Ezek az ötgombos fibulák az itáliai Osztrogót Királyságban, valamint a Duna-vidéken az 5. század végi és 6. század első harmada közötti időszak női viseletének igen széles körben elterjedt elemét képezték.⁸⁶⁸ Feltételezhetően ezeket a darabokat is osztrogót előképekről másolták az ismeretlen mesterek.

Az 5. század vége és a 6. század első harmada közé datált „osztrogót” öt gombos fibulák idővel igen széles körben elterjedtek a germán, főként meroving világon belül is, de az egyes mesterek minden esetben alakítottak rajtuk, ezáltal számos új formát hoztak létre.⁸⁶⁹ Az egységes forma és díszítőmotívumok alkalmazása ellenére is jól látszik, hogy a Tisza-vidéken a belső fejlődés következtében számos egyedi helyben készült példány is született.⁸⁷⁰ Bár az ékszer végét díszítő állatfej formája (a bordázott nyakkal), valamint a díszítés sok esetben megegyeznek az itáliai fibulákkal, mégis ezek struktúrája és főként a méretük (a Tisza vidéken készített darabok jóval kisebbek, mint itáliai előképeik) alapján mutathatóak ki eltérések a két régió kézműves hagyományaiban (32. kép. 1–3.).

Ezeket a fibulákat az 5. és 6. század fordulóján készítették és még a 6. század első felében is használatban maradtak. Ezen darabokat idővel a helyi műhelyekben a bronzból öntött pont-kör díszítéssel ellátott változatok követik a Tisza-vidék és Erdély gepida leletanyagában (32. kép. 4.).⁸⁷¹ Az előbb bemutatott bulgáriai darabokról egyértelműen

⁸⁶⁶ HARALAMBIEVA 2001, 454; HARALAMBIEVA 2010, 253–254.

⁸⁶⁷ HARALAMBIEVA 2001, 457–459.

⁸⁶⁸ BIERBRAUER 1975, 89–114; BIERBRAUER 2007, 110–113; NAGY 1993, 72–73; NAGY 1997, 51–52; TEJRAL 2002, 318–326.

⁸⁶⁹ LOSTER–PLETERSKEI 2003, 93–104.

⁸⁷⁰ BIERBRAUER 1975, 217–230; KOCH 2001, 229–232; MENKE 1987, 214–230; LOSTER–PLETERSKEI 2003, 102–104; TEJRAL 2002, 318–326.

⁸⁷¹ NAGY 2005, 110–113. A pont-kör díszes fibulák egy részének használati ideje feltehetően időben egybeeshetett az itáliai hagyományok nyomán készített három és öt gombos fibulákéval. B. TÓTH 2012, 105–108.

kijelenthető, hogy azok a Tisza-vidékről, vagy az egykori „Gepidia” más műhelyeiből származhatnak, ugyanakkor a korszak itáliai hatásait sem lehet teljes mértékben kizárni. A területen egyébként is maradtak vissza gót csoportok, akik tartották a kapcsolatot Itáliába vándorolt rokonaikkal.

Haralambieva véleménye szerint van egy további igen markáns leletcsoport, mely a keleti germán Gepida királyság kézműves műhelyeiből származhat: a sasfejes csatok. A korai kutatás (Rusu alapján) ezeknek a tárgyaknak az eredetét egészen a Krím-félszigetig vezette vissza, mivel a legtöbb darab a korai időszakban erről a területről került elő.⁸⁷² A Tisza-vidékről és Erdélyből ismert példányokat első ízben Kovrig Ilona és Bóna István kezelte különálló csoportként, hiszen a krími gót temetők időközben megszülető újabb kronológiája alapján (Ambroz) egyértelművé vált számukra, hogy a sasos csatok Krím-félszigeten gyártott típusát az erdélyi és a Tisza-vidéki példányokról másolták.⁸⁷³ Újabban részletekbe menően Nagy Margit vizsgálta az adott tárgycsoportot és időben egymást követő 3 fő típust különített el: a Tisza-vidéki, az erdélyi és a Duna menti variánsokat (33. kép).⁸⁷⁴ Véleménye szerint a legkorábbi darabokat a Tisza menti műhelyekben készítették, mivel a csatok szíjszorítóinak díszítő elemei alapján igen sok hasonlóságot mutatott ki a pannóniai és az itáliai ékvéséses-kőberakásos csatokkal, amiket ezek alapján az 5–6. század fordulójára tudott keltezni (33. kép. 1–2.).⁸⁷⁵ A hasonló stíluskritikai szempontokat (a csattest és a csat karika díszítése) figyelembe véve az is egyértelművé vált, hogy az erdélyi példányok időben fiatalabbak és feltehetően a Tisza-vidéki előképekről másolták őket (33. kép. 3–4.). A Duna menti típus formai jegyei mindkét előbb említett csoporttal kapcsolatba hozhatóak – valamint az osztrogót spiráldíszes keretű csatokkal is – így lehetséges, hogy azokat is a két terület kézműves hagyományainak ismeretében állították elő talán valamikor a 6. század elején (33. kép. 5–6.).⁸⁷⁶ Nagy Margit a korábban Haralambieva révén ismertté vált bulgáriai példányokat is ebbe az eléggé vegyes eredetű és ötvös hagyományokat magában egyesítő csoportba sorolta be.

A 70-es évek óta immár egyértelmű, hogy a korábban legidősebbnek tekintett Krím-félszigeten előkerült sasfejes csatok alkotják a legfiatalabb kronológiai csoportját az adott tárgytípusnak. A helyben igen nagy számban gyártott viseleti elem első előképei a Tisza-vidékről, Erdélyből, és a Duna-vidékről kerültek el a Krím-félszigetre a 6. század első

⁸⁷² RUSU 1959; VINSKI 1968; NAGY 2002, 365–366.

⁸⁷³ BÓNA 1976, 58–59; KOVRIG 1957; AMROZ 1968; AJBABIN 2011, 51–53, 90–94.

⁸⁷⁴ NAGY 2002, 365–366.

⁸⁷⁵ NAGY 2002, 369.

⁸⁷⁶ NAGY 2002, 368–369.

harmadában, ahol a helyi krími gót női viseletnek hamar alapvető részévé váltak, sőt használatuk egészen a 7. század végéig kimutatható.⁸⁷⁷ A krími gótok temetőiből ismert anyag alapján két fő csoport különíthető el: a boszporuszi és a dél-krími típus (34. kép).⁸⁷⁸ Mindkét csoport legkorábbi példányai a 6. század dereka és második fele közé keltezhetőek és használatuk időben bőven túlmutat a gepida és más germán törzsek által lakott területek sasfejes csatjainak gyártási és viseleti időkeretein.

Az öt fő sasfejes csat típus elkülönítésében alapvetően meghatározó a madár nyak kiképzésének formája, a csőr alakja és állása, valamint a szíjszorító és a csatkarika díszítése és annak struktúrájában megfigyelhető eltérések. Az általunk vizsgált Al-Duna mentén előkerült sasos csatok nyaka trapéz formájú és a szíjszorító spirálokkal és S-indákkal, a nyak pedig zezzug vonalsorokkal díszített (35. kép. 1.). Hasonló darabok a Tisza-vidék és Erdély területéről nem ismertek, mivel a Tisza mentén előkerülő példányok esetében a nyak ívelt, míg az erdélyieknél téglalap formájú, a madarak fején pedig egy derékszögű pánt díszítés figyelhető meg.⁸⁷⁹ Egy további igen lényeges elem is hiányzik még az Al-Duna mentén előkerülő csatokról: a szíjszorító közepét díszítő kereszt motívum.

Ezek a leletek sokkal inkább hasonlítanak a boszporuszi-típusba sorolható sasfejes csatokhoz, amelyek esetében a legkorábbi készítési időként is csak a 6. század közepe merülhet fel.⁸⁸⁰ Érdekes, hogy a Tisza-vidéki és erdélyi típusba sorolható sasos csatok eddig nem kerültek elő Bulgáriából (még a szomszédos területekről sem), míg a gepida műhelyekben készített darabok a Kárpát-medencétől igen messze található régiókból (Baltikum, mai Lengyelország és Franciaország) is ismertek.⁸⁸¹

A krími gótok és a Bizánci Birodalom között igen intenzívek voltak a kapcsolatok a 6. század folyamán, hiszen a germán csoport több esetben is harcolt bizánci szövetségben (pl. a kutrigurok ellen), valamint kulturális téren meghatározónak tekinthető a konstantinápolyi gyámkodás hatására végbemenő vallásváltás (az ortodoxia felvétele a krími gótoknál) is.⁸⁸² A két fél közötti érintkezésnek természetesen régészeti vetülete is van, ami főként a krími gót temetők leletanyagában érhető tetten. Krími hatásként éppen a gót kézműves hagyományok

⁸⁷⁷ AJBABIN 2011, 90–94; AJBABIN–CHAJREDINOVA 2009, 16; CHAJREDINOVA 2010, 88–89.

⁸⁷⁸ AJBABIN 2011, 234–235.

⁸⁷⁹ NAGY 2002, 365. Ezek a pántok feltehetően a vadászatra használt sólymoknál is jól ismert szemtakaró sapkákat akarták megjeleníteni az ismeretlen mesterek.

⁸⁸⁰ AJBABIN 2011, 234–235; NAGY 2002, 368–369.

⁸⁸¹ KAZANSKI 2010, 127–130; ÅBERG 1919, 116–119; WERNER 1977, 89–90; RUDNICKI 2010.

⁸⁸² A krími gótok ortodoxiára történő áttéréséhez és követségük a császárhoz lásd: PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 5, 11–13; háború a kutrigurok ellen Bizánc megsegítésének céljából: PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 18, 21–23. Részben ennek is köszönhető (az utrigur szövetség mellett), hogy a Birodalom központi tartományai tehermentesültek a nagyobb károktól.

legjellegzetesebb termékei, a sasfejes csatok jutnak el a balkáni régióba, amelyek főként az Al-Duna vidék bizánci erődjeiből kerültek elő. A két régió és népesség közötti kapcsolatokat az is jelentősen elősegíthette, hogy Theoderich elvonulása után (488) is maradtak a területen gótok, akik közül Justinianos sokakat telepített át a Krímbe.⁸⁸³

Ezek fényében egyértelműen kijelenthető, hogy az Al-Duna mentén előkerülő sasfejes csatok semmiféle kapcsolatot sem mutatnak a gepida leletanyagból ismert példányokkal, sőt feltételezhetően fiatalabbak is náluk. A Bulgáriában előkerült darabok térben legközelebbi analógiái Kovinból és egy Észak-Szerbiai lelőhelyről ismertek, de az igazi előképeiket és formai jegyeiben is megegyező rokon darabokat sokkal inkább a Krímben találhatjuk meg. Nagy Margit az iratusi példánnyal kapcsolatban tett azon megállapítása is ezt az álláspontot erősítheti, hogy egyes sasfejes csatok csak a 6. század közepe után kerültek a Krímből a területre, ahol további másolatokat is készítettek róluk (36. kép. 2.).⁸⁸⁴

A Bulgáriában előkerült sasfejes csatokat nem lehet a gepida anyagi kultúra és jelenlét részeként kezelni, de úgy tűnik, hogy az ötgombos fibulák esetében valószínűsíthető, hogy azokat az egykori „Gepidiában” állították elő. Egy igen fontos kérdésként merül fel ezekkel a „gepida” kisleletekkel kapcsolatban, hogy hogyan kerülhettek a Bizánci Birodalom területére és egyáltalán hogyan tudjuk értékelni jelenlétüket. Az interpretáció lehetőségét tovább nehezíti, hogy ezek a tárgyak nem egy zárt leletkomplexumból (pl. sír, településobjektum stb.) ismertek, hanem sokkal inkább, mint szórványok kerültek be a helyi múzeumok gyűjteményeibe.

Az utóbbi időben a távolabbi területekről származó leletek kiértékelésénél egyre nagyobb teret nyer a hagyományos és az antikvárius régészeti módszertan alapvetései mellett a többdimenziós megközelítési mód is (37. kép).⁸⁸⁵ A tradicionális régészeti interpretáció értelmében ezeket a tárgyakat, mint egy migráció (akár kisebb közösségeket érintő, vagy személyes mobilitás) lenyomataként is értékelhetjük, mely egyáltalán nem célravezető, ismervé a számos egyéb magyarázat nyújtotta eshetőség számát és valószínűségét. Pusztán az írott kútfők ismeretében is nagyon csekély az esély a migráció és foglalás kimutatására, minthogy ezt a területet a gepidák a 6. század 40–50-es éveiben nem foglalták el, és nem is fosztották ki (maximum szövetségeseik). A régészetben egyébiránt egy idegen népesség pár évtizedes jelenlétének meghatározása is igen problémás, nem hogy pár év időtartam megragadása. Az Al-Duna vidékéről a katonai jelenlét nyomai (fegyver leletek, fegyveres

⁸⁸³ GOMOLKA-FUCHS 1993, 356–358.

⁸⁸⁴ NAGY 2002, 369. Az iratusi példány esetében a korábbi mintakincs már igen nehezen kivehető, szinte értelmetlenné torzult.

⁸⁸⁵ DRAUSCHKE 2008, 367–370, 416–423; BRATHER 2004, 517–566.

sírok) is hiányoznak, helyettük éppen a női viselet szerves részét alkotó fibulák és sasos csatok sem az erőszakos foglалás tényét erősíthetik.

A gepida politika főként Sirmium és Singidunum vidékére összpontosított és a befolyási övezetük egyes időszakokban még Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea, valamint Moesia I. tartományok nyugati felére terjedt ki. Ugyanakkor nem kizárható, hogy ezek a fibulák más úton (kereskedelem, árucseré, személyes mobilitás, rabló- vagy háborús zsákmány) kerültek el az Al-Duna vidékére.⁸⁸⁶ A két hatalom közötti politikai érintkezéseknek számos régészeti vetülete is van, hiszen több bizánci-mediterrán tárgy (övcsatok, aláhajtott lábú fibulák, bronz öntött kereszt) ismert a Tisza-vidékről, amiket az Al-Duna mentén elhelyezkedő bizánci erődökben készítettek a 6. század derekán és második felében.⁸⁸⁷ Korábban több régész is a hasonló „Gepidiából” származó tárgyak hiányára hívta fel a kutatás figyelmét, azonban újabban több új lelet (ötgombos fibulák és pecsételt kerámiák) kerültek elő a Singidunumtól keletre elterülő vidékről (38. kép).⁸⁸⁸ Ezek a leletegyüttesek is jól mutatják, hogy a „gepida” ötgombos fibulák az Al-Dunától délre nem elszigetelve jelennek meg, hiszen immár a határok mentén a szomszédos tartományokból is ismertek példányaik. Talán ezt a jelenséget is úgy érdemes értelmezni, mint a két határ menti terület (Gepidia és a Bizánci Birodalom) közötti fennálló folyamatos érintkezés – ennek módja, mint láttuk többféle lehet – igen halványan megmaradt lenyomatát. A bizánciak és a gepidák közötti kapcsolattartásban komoly szerepet játszhattak a herulok is. A germán herulok a 6. század első harmada óta Singidunum környékén éltek, mint a Birodalom zsoldosai, akiknek igen jó kapcsolatuk volt a Tisza-vidék, a Duna-vidék és az északi (Skandinávia) területek irányába is, mint ahogyan azt a viminaciumi temetők és az ulpianai sír esete is jól szemlélteti.⁸⁸⁹ Nem kizárt, hogy ők is betölthettek egyfajta közvetítő szerepet a két hatalom és természetesen a két régió anyagi javainak cseréjében.

⁸⁸⁶ Az utóbbi évtized német nyelvterületen megjelent munkái számos új lehetőséget kínálnak a többdimenziós értékelésekhez: DRAUSCHKE 2008, 416–420, BRATHER 2004, 551–559.

⁸⁸⁷ Sucidava típusba sorolható övcsatok a Tisza-vidéken: Hódmezővásárhely–Kishomok 65. sír, BÓNA–NAGY 2002, 61; Szőreg–Téglagyár XI. sír NAGY 2005, 123; Szőreg–Téglagyár 103. sír, NAGY 2005, 133; Szentes – Nagyhegy 29. sír, CSALLÁNY 1961, Taf. 13–14; Hódmezővásárhely–Kishomok 106. sír, BÓNA–NAGY 2002, 76; Magyarcsanak–Bökény 10. sír, NAGY 2005, 100. Aláhajtott lábú fibulák a Tisza-vidékről: Szentes–Berekhat 102. sír, CSALLÁNY 1961, Taf. LXXV. 1; Kiszombor–B 88. sír, CSALLÁNY 1961, CXXXIV, 9; Hódmezővásárhely–Kishomok 23. sír, BÓNA–NAGY 2002, Taf. 11. 2–3; Kiszombor–B 146. sír, CSALLÁNY 1961, CXXXV. 2; Szolnok–Zagyva-part 18. sír, CSEH 2005, Taf. 39. 18. 1–2; Szentes–Kökényzug 59. sír, CSALLÁNY 1961, Taf. XIV, 9–10. Az alábbi tárgyak készítésének helyével kapcsolatban felmerülő nézetek: SCHULZE–DÖRLAMM 2002, 143–144, 145; UENZE 1992, 146–154; VIDA 2009, 251–153, Fig 9.

⁸⁸⁸ ŠPEHAR 2012, 46–51.

⁸⁸⁹ IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 119–123, 131–134; MILINKOVIĆ 2011, 131–132. A temető korábbi etnikai értelmezéseihez lásd: ZOTOVIĆ 1993, 183–189. Az ulpianai sír értelmezéséről legutóbb Milinković értekezett: MILINKOVIĆ 2003, 177–178.

Természetesen egy további eshetőség is felmerülhet: a Balkánon szolgálatot teljesítő gepida zsoldosokhoz kapcsolhatóak a tárgyi emlékek. Egy adatunk van is egy Philegaos nevű bizánci szolgálatba szegődött gepidáról, akit Prokopios említ meg munkájában.⁸⁹⁰ Bár mindössze egy igen csonka kútfőhely áll rendelkezésünkre a bizánci zsoldban álló gepidáról, azonban nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a germán csoportok köréből toborzott zsoldosok jelenléte általánosnak tekinthető a Birodalom területén belül. A bizánci államnak szüksége volt ebben a periódusban a barbár származású zsoldosokra a Duna- és Balkán vidéken, mivel a reguláris egységek (természetesen más barbár törzsek katonáival együtt) a Birodalom restaurációjának érdekében a justinianosi visszafoglaló háborúkban voltak érdekeltek. A Bizánci Birodalom balkáni és Al-Duna mentén található erődjei a gazdag leletanyag mellett egyszersmind egy igen fontos módszertani buktatót is rejtene magukban: az itt szolgálók vegyes eredete. Az ilyen zsoldosokhoz köthető anyag kimutatásának nehézségeit jól szemlélteti Caričin Grad erődje, ahol bár a régészeti leletanyagban jelentkező különböző hatásokat (germán, lovasnomád és szláv) el lehetett különíteni, mégis igen súlyos további kérdést jelent a kutatás számára, hogy az itt szolgáló zsoldosok eredetét és entitását is meghatározza.⁸⁹¹ Több forrás is beszámol a dunai provinciákba telepített barbár csoportokról (herulok), akik a Birodalmat, mint hűséges, egy csoportba vezényelhető harcosok szolgálták. Mellettük azonban ott élhettek és küzdhettek az írott kútfőkben nem szereplő, akár távoli vidékekről érkező germán törzsek fiaiból toborzott harcosok is.⁸⁹² A korai bizánci hadseregben egyébiránt különböző népek egységei harcoltak egymás mellett, melyek saját fegyvereiket használták, így gyakorta a vegytiszta „bizánci” meghatározása is igencsak sok kérdést vet fel.

Összességében megállapítható, hogy a gepidákhoz köthető régészeti emlékek száma a Singidunumtól keletre fekvő területén igen csekély. Az ötgombos fibulák valóban származhatnak az egykori „Gepidiából”, míg a sasfejes csatokkal kapcsolatban egyértelműen kijelenthető, hogy azok a 6. század második felének Krím-félszigetén található gót kézműves műhelyekből kerültek ki, tehát mindenképpen a Gepida Királyság bukása idején, vagy pedig azt követően juthattak el az Al-Duna vidékére. A két régió (Kárpát-medence keleti fele és a Balkán) között élénk kapcsolatok álltak fent a 6. század közepén és második felében, amit jól tükröz, hogy az Al-Duna mellett elhelyezkedő erődökben gyártott tömegáruk a Tisza-vidékre és Erdélybe is eljutottak. A mai Bulgária területén előkerült fibulák datálása igen kérdéses,

⁸⁹⁰ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO IV, 8, 14–15. A dolog szépséghibája, hogy Philegaos nem a balkáni tartományokban, hanem a perzsák ellen harcolt bizánci zsoldosként.

⁸⁹¹ IVANIŠEVIĆ 2010; IVANIŠEVIĆ 2012, 58–61.

⁸⁹² QUAEST 2012. 366; DRAUSCHKE 2008, 389, 420.

aminek fő oka, hogy a Tisza-vidéki régészeti anyag sem rendelkezik – a jól keltezhető leletegyüttesek hiányában – biztos kronológiai háttérrel. Bár az Al-Duna vidékén gyártott tárgyak nagyobb számban kerültek el „Gepidiába”, mégis a fordított esetet ritkaságnak kell tekintenünk. Ezeknek a leleteknek a területre kerülését különböző módokon értelmezhetjük (csere, zsákmány, kereskedelem, zsoldosok), mégis minden bizonnyal leginkább a migráció és a hódítás zárható ki a lehetséges interpretációk sorából. Ezek alapján ismét csak bebizonyosodott, hogy egy-két tágabb leletkontextussal nem rendelkező tárgyra alapozva nem érdemes összetett történeti konstrukciókat építeni. A gepidák számára a Nyugat-Balkán bírt igen nagy jelentőséggel, hiszen Sirmium és Singidunum volt az 5. és 7. század között a Balkán kulcsa az északról jövő barbár támadóknak. Az ettől a térségtől keletre elhelyezkedő területeken jelenlétük sem az írott kútfők, sem pedig a régészeti leletanyag alapján nem kimutatható.

VI. Gepidák fegyveres ereje az írott és régészeti források fényében: a Tisza-vidék példája

Mind a hazai, mind pedig a nemzetközi régészeti szakirodalomban igen komoly problémát jelent a fegyveres sírok leletanyagából levont egyoldalú következtetések megléte. Ezek általában megpróbálnak rögtön a fegyveres réteg nagyságára és az egykori csapatnemek összetételére következtetni belőlük, azonban ez nem mindig célravezető. Egyes régészeti csoportok, mint a gótokkal kapcsolatba hozható leletanyag esetében, a kutatás külön felhívja arra a figyelmet, hogy rituális okok miatt nem kerültek be a fegyverfogó férfiak sírjaiba egykori harceszközeik, más alkalmakkor viszont a fegyverzet összetételének és arányának elemzésekor nem merül fel a fegyveradás rítusának eltérő voltából adódó különbségek megléte.⁸⁹³ Ezek vizsgálata fontos, hiszen még azonos időszakon belül az egységes szállásterületeken is nagyobb regionális eltérések mutatkoznak a fegyverzet összetételének arányában. Az újabb német és angolszász kutatás felfigyelt arra a tényre, hogy a meroving kultúrkörön belül az azonos típusú és funkciójú fegyverek is változó gyakorisággal és összetétellel kerülnek elő.⁸⁹⁴ Ez természetesen a soros temető korszak (*Reihengräberfeld Horizont*) legkeletibb részeire is érvényes, hiszen a gepida fegyverzet összetételét tekintve a nyugati területekhez képest természetszerűleg bizonyos eltéréseket mutat.

A gepida hadak létszámadatát a korábbi kutatás, elsősorban a történeti és régészeti adatok elegyítése révén és az akkor még nem kellő kifinomultságú módszertan megléte nélkül igencsak alábecsülte. Bóna István 1974-ben megjelent munkája óta tartja magát az a nézet, hogy a gepida férfinépességnek csak töredéke volt fegyverforgató, a jelentős része már paraszti sorban élt, nem vett részt a korszak fegyveres összecsapásaiban. Bóna ezen elképzelését az írott kútfők szűkre szabható információi mellett javarészt a Tisza-vidék soros temetőinek fegyveres sírszámaira alapozta. A népvándorlás korának kiemelkedő kutatója nagyjából a temetők halottjainak 10 %-át tekintette a fegyveres férfi népesség tagjának. A hadseregen belül véleménye szerint az íjjal és lándzsával felfegyverzett közsabadok alkották a döntő többséget, a kifejezetten specializált harcos réteg csak a gepida sereg töredékét képezte. Bóna ezt tartotta az egyik legfőbb indoknak arra nézve, hogy a jól felfegyverzett langobardokkal szemben a gepidák a nagyobb összecsapásoknál alulmaradtak.⁸⁹⁵

⁸⁹³ BIERBRAUER 1994, 80–81, 105–108.

⁸⁹⁴ SIEGMUND 2000, 210–213.

⁸⁹⁵ BÓNA 1974, 62–63. Bóna számításai szerint 163 gepida harcos jutott 85 langobárd harcosra, azonban a fegyverzet összetételében mutatkozó időkülönbségek kiegyenlítetté tették ezt az arányeltolódást.

Mindenképpen megjegyzendő azonban, hogy a Bóna féle elemzés alapjául szolgáló temetőanyag sajnálatos módon eléggé vegyes képet tükröz. Mivel a feltárások jelentős részére még a 20. század első felében került sor, ezért gyakran olyan adatok veszttek el, vagy nem kerültek lejegyzésre, amik ma már értékes új vizsgálatok alapkövei lehetnének. Többek között hiányzik még az új „corpusok” temetőközlésinél is az elhunytak pontosabb életkor meghatározása, ami érdekes új vizsgálati szempontokhoz segíthetné hozzá a kutatást.⁸⁹⁶ Heinrich Härke az angolszász fegyveres sírok olyan beható elemzését végezte el, amelyben a korcsoportonkénti megoszlás szempontja és más természettudományos vizsgálati elv is fontos szerepet kapott.⁸⁹⁷ Szintén komoly problémát jelent, hogy a régebbi feltárások során nem minden esetben figyelték meg a fegyverek helyzetét a sírokban, és gyakran a leletek méreteit sem közölték. A század eleji ásatásokon az akkori ásatástechnológia módszereiből adódóan még nem foglalkoztak kellő mértékben a sírrablások problémájával sem.⁸⁹⁸ A korszak más germán csoportjaihoz hasonlóan ma már tudjuk, hogy a gepida temetők jelentős részét is kirabolták, így számos díszfegyver eshetett áldozatul a nemesfém után kutató sírrablók fosztogatásának.⁸⁹⁹

1993-ra két rövid összefoglaló lexikoncímszó is megjelent a gepida fegyverzetről és társadalomról a többszerzős „Hunok–gepidák–langobardok” című kötetben.⁹⁰⁰ Nagy Margit a gepida társadalomról írva a korábbi gyakorlattal ellentétben sokkal óvatosabban fogalmazott. Olyan lényeges momentumokra is felhívta a kutatás figyelmét, mint a brutális mértékű sírrablás a soros temetőkben, mely révén csak egy torz vetületét látjuk viszont az egykori valóságnak. Rövid összefoglalásában rámutatott még egy nagyon fontos elemre: a Tisza-vidék temetőiben a fegyveresek aránya nagyon széles skálán mozog.⁹⁰¹

A gepidák esetében szintén igen komoly szerepet kapnak a fegyveres sírok a társadalom és a korabeli katonai erőviszonyok rekonstruálásában. Valóban a relatíve könnyebb fegyverzet és a fegyveresek kisebb száma miatt maradtak alul a gepidák a langobardokkal és az avarokkal vívott összecsapások során? A temetők fegyveresei tényleg a

⁸⁹⁶ Itt két temető képez kivételt: Hódmezővásárhely-Kishomok, valamint a Szőreg-Téglagyár. BÓNA–NAGY 2002; NAGY 2005.

⁸⁹⁷ HÄRKE 1992, 179–214.

⁸⁹⁸ A korai ásatásokból származó adatvesztés nem hazai specifikum, hiszen még a német területek Meroving-korral foglalkozó régészete is számtalanszor szembesül ezzel a problémával. THEUNE 2004, 354–355. A skandináviai helyzet sem jobb, hiszen 1000 férfi temetkezésből mindössze 361 biztos, mindenre kiterjedő antropológiai adat áll a kutatás rendelkezésére. JØRGENSEN 1999, 161.

⁸⁹⁹ BÓNA–NAGY 2002, 90–93; NAGY 1993, 64–65, 95–96.

⁹⁰⁰ CSEH 1993, 61–63; NAGY 1993, 64–65.

⁹⁰¹ Nagy Margit a Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 1998-ban megjelent Gepiden címszó régészetre vonatkozó részeinél gyakorlatilag megismétli ezen álláspontját. NAGY 1998. A szentesi régiót bemutató írásában a fegyveres sírokhoz társadalmi nivót kapcsol. NAGY 1997, 54–55.

gepida társadalom erős rétegzettségére és feudalizálódására utalnak? Ezek azok a kérdések, melyeket csak az írott kútfők és a régészeti leletek önálló környezetükben történő vizsgálata válaszolhat meg szabatosan és mélyrehatóan. A Tisza-vidék fegyveres temetkezéseinek elemzésekor érdemes áttekinteni a pontos számadatokat, a fegyverkombinációkat és a leletek összefüggéseit is. Bár a gepida szállásterület egy igen jelentős részét alkotja Erdély, de sajnálatos módon a királyság fennállásának időszakára eső emlékek és temetkezési helyek (Kurt Horedt Malomfalva-csoportja) publikáltsági szintje jelenleg nem elegendő egy nagyobb elemzés elkészítéséhez. Ebből az időszakból egyedül csak a Malomfalvi temető ismert azon lelőhelyek közül, melyben több, rabolatlan fegyveres sír is volt, azonban az egy lelőhely alapján nehéz, sőt indokolatlan egy egész régióra általánosságban érvényes képet felvázolni.

VI. 1. Írott források

A kortárs auctorok sajnos kevés adatot közölnek a gepida fegyveresekről, valamint magukról a fegyverekről is. A kevés írott forrásból levonható tanulságok rendszerezésére Walter Pohl vállalkozott több ízben. Először 1980-ban megjelent, a hun kor utáni Kárpát-medence történetét taglaló tanulmányában fogalmazta meg véleményét.⁹⁰² Szerinte a Pannóniában megtelepedő népekhez hasonlóan a gepidák nem tudták felülrétegezni a későantik lakosságot, minthogy nem egykori római területeket szálltak meg. A provinciális lakosság hiányában, akikkel mezőgazdasági és ipari szükségleteiket előállíthatták volna, saját maguknak kellett letelepedett, paraszti életmódot folytatniuk. Ezen a ponton Pohl kiemeli, hogy ezeket a folyamatokat nem lehet csupán írott kútfőkkel igazolni, ezért ez csak hipotetikus modellként kezelhető. Ennek ellenére mégis úgy véli, hogy a gepidák esetében csak egy szűk fegyveres rétegről beszélhetünk, mivel a társadalom nagyobbik hányadát a félszabad jogállású paraszt tömegek alkották.⁹⁰³ A specializált harcos réteg meglétére Prokopios forráshelyét hozza fel példaként: a gepidák az 552 folyamán vívott busta gallorumi csatában mindössze 400 harcossal vettek részt, míg a langobardok 3000 fővel képviseltették magukat. A bécsi kutató szerint a leletanyagban megjelenő fegyveres férfi temetkezések, melyek szoros összhangban állnak a korabeli társadalom felépítésével, a langobardokhoz viszonyítva elenyészők, mint ahogyan azt az írott kútfők is érzékeltetik. Ezen a ponton azonban a körérvelés klasszikus jelenségével találkozunk: Pohl elméleti modelljét kellő mennyiségű írott adat híján Bónára hivatkozva kívánja igazolni. Bóna István 1974-es könyvének német változatában viszont

⁹⁰² POHL 1980.

⁹⁰³ POHL 1980, 296.

régészeti megközelítésből rekonstruálja a langobardokhoz viszonyítva „szegényebb” gepida társadalmat és fegyveres réteget!⁹⁰⁴ Mindezek ellenére Pohl alapvetően egy stabil erő („passzív hegemonia”) képviselőjeként értékeli a Gepida Királyságot a Közép-Duna vidékén. A gepidák konszolidálták az itt maradt barbár eredetű (hun, szarmata) népességet, így a kis etnikai csoportokkal (szkír, rugi) ellentétben fenn tudták tartani hatalmukat a régióban. A *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 11. kötetében Pohl már sokkal árnyaltabban nyilatkozik a gepidák társadalmáról.⁹⁰⁵ Elismeri, hogy a langobardokkal szemben a gepidák még mindig komoly ellenfélnek bizonyultak, Bizánc szempontjából csak a langobardok megjelenésével értékelődött le kissé a szerepük, ám fenntartja azon véleményét, hogy a gepidáknál csak egy szűk réteg volt fegyverviselő, harcos. Említést tesz még egy szűkebb arisztokratikus csoportról is (*λόγῆμοι*), amely képes az uralkodót némelykor sakkban tartani.⁹⁰⁶ Walter Pohl nézetének értékelésekor nem tekinthetünk el a „passzív hegemonia” és a „specializált fegyveres réteg” egymással szorosan összefüggő fogalmainak beható vizsgálatától. A „passzív hegemonia”, a korszak küzdelmeitől távol maradó gepidák képe akkor kerülhet új megvilágításba, ha megszemléljük a kortárs híradásokat.

A Bóna és Pohl nevével fémjelzett kutatási irányzat szerint a gepida vezetés és az uralkodó hatalmának korlátozott jogköre is nagyban befolyásolta és egyben determinálta is a gepida terjeszkedés lehetőségét. A gepida királyok mellett álló nemességről mindössze Prokopios *De bello Gothico*-jából értesülhetünk, ahol a bizánci auctor a *Λογῆμοις* terminussal fejezi ki az előkelőket.⁹⁰⁷ Korábban főként Bóna István érveinek köszönhetően a kutatás ebben a nemesi rétegben egy az uralkodó hatalmát korlátozó csoportosulást feltételezett.⁹⁰⁸ A pontos szöveghelyet vizsgálva azonban ez az álláspont nem tartható, hiszen ott csak az szerepel, hogy a gepida király felvetésével (a langobard Ildigés trónkövetelő átadása Audoinnak) a tanács nem ért egyet. a nemesek némi retorikus túlzással élve az alábbi módon érvelnek a kiadatás ellen: „*A gepida népnek inkább rögtön asszonyostul gyermekestül kellene elpusztulnia, mint egy olyan bűn által vétkezni.*”⁹⁰⁹ Ez az „ellenállás” igazából a vendégbarátság szentségét védi, bár sikertelenül, hiszen mint tudjuk a langobard trónkövetelőt végül minden tiltakozás ellenére meggyilkolták. A gepida uralkodó hatalmát nem korlátozhatták a Bóna által személyük mellé állított nemesi tanácsok. Éppen a 6. század időszakában, Sirmium elfoglalása és egyéb nagyobb bevételek (szlávok után szedett fejpénz,

⁹⁰⁴ BÓNA 1976, 72; POHL 1980, 296.

⁹⁰⁵ POHL 1998, 138–139.

⁹⁰⁶ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO, IV, 27, 23.

⁹⁰⁷ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO, IV, 27, 22.

⁹⁰⁸ BÓNA 1974, 61.

⁹⁰⁹ PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO, IV, 27, 22.

fosztogató hadjáratok, bizánci adók) révén presztízse inkább emelkedhetett népe körében. A fegyveres elit és kíséret fenntartásához szükséges gazdasági hatalommal és javakkal biztosan rendelkezett, hiszen Johannes Biclarensis is a gepida uralkodó kincseinek Konstantinápolya szállításáról ad hírt.⁹¹⁰ Az uralkodók által gyűjtött kincs, a *thesaurus*, szolgáltatta Matias Hardt szerint a germán királyok igazi hatalmát, ugyanis hozzá hű kíséretüket is ebből ajándékozták meg és kapcsolták magukhoz.⁹¹¹

A gepidák fegyveres összecsapásairól az alábbi évekből van biztos adatunk: 469, 488, 504, 517, 527–530, 530, 536, 539, 549, 550, 551, 552, 566, 567. A szűkös forrásanyag ellenére is jól látszik, hogy majd évtizedenként vívtak egy-egy jelentősebb háborút, ami egyáltalán nem a passzivitás felé mutató jellemző. Az 504-ig terjedő időszakban ritkán lépnek fel támadólag, az 530-as évektől kezdődően azonban már ők a kezdeményezők, amiben javarészt közrejátszik a térség politikai erőviszonyainak átrendeződése, valamint Bizánc más irányú lekötöttsége is. A gepida „passzivitással” nem állították szembe ez idáig a korszak langobard „passzivitását.” A langobardok 510-től egészen 546-ig nem keverednek bele nagyobb konfliktusba, ugyanakkor belső keletkezésű forrásaikból tudjuk, hogy a szvébeket ebben az időszakban hódoltatják.⁹¹² A gepida belső keletkezésű kútfők hiányában nem tudjuk, hogy a langobardokhoz hasonlóan részt vettek-e olyan fegyveres konfliktusban, amelyek esetleg a bizánci és a nyugati források tudósításaiból, látóköréből hiányoznak.

A „specializált harcos réteg” feltételezése Prokopios *De bello Gothico*jának egy kitételéből fakad. Az előző fejezetben láthattuk, hogy a gepida erők részvételére igen csekély lehetőség mutatkozott az 552-es évben. Még az is kérdésként merült fel, hogy Asbad egyáltalán a gepida király egyik alattvalója volt-e, vagy pedig Prokopios által más helyen is megemlített császári testőr. Bár pontos létszámadatot nem közölnek forrásaink, azonban az sejthető, hogy éppen a 6. század időszakában komolyabb hadi potenciállal rendelkeztek a gepidák. Az 549-ben ellenük küldött 11000 fős bizánci sereg, melyet három tapasztalt magister militum vezetett, valamint a szintén nem elhanyagolható erőt képviselő langobard csapatok közös ereje mind azt sejteti, hogy a gepida had is hasonló nagyságrendű lehetett. Éppen ezekben az évtizedekben a herul és szláv csapatok is több ízben jelennek meg az írott forrásokban, melyek a központi gepida haderő létszámát emelhették. Az időleges szövetségesnek tekinthető lázadó herulok maguk is közel 3000 fős kontingenssel rendelkeztek. Ezek fényében feltételezhető, hogy a gepida sereg létszáma a régió többi erejéhez mérten

⁹¹⁰ JOHANNES BICLARENSIS, 572.

⁹¹¹ HARDT 2004, 31–40; 300–304.

⁹¹² ORIGO GENTIS LANGOBARDORUM, 4.

nagynak számított. Walter Pohl szerint egy-egy nagyobb barbár népcsoport ebben az időszakban jobb esetben 10-15000 harcost tudott kiállítani (az avarok közel 20000-et), sőt még justinianos kori bizánci seregei sem haladhatták meg a 20000 fős határt.⁹¹³ Ennél nagyobb erők ellátására a korszak gazdasági és infrastrukturális hálózata nem is lett volna képes, talán még a 10000 harcos is túlzásnak minősíthető egy-egy barbár csoport esetében.⁹¹⁴ A gepida hatalom erejét hűen tükrözi az is, hogy a 6. század folyamán általában csak több fél közös fellépése (bizánci–langobard, langobard–avar) révén szenvedtek vereséget a csatamezőn.

Szintén kevés forráshely utal a gepidák által használt fegyverekre. Erről csak négy szerző tesz említést: Ennodius (473–521) a *Panegyricus dictus Theoderico regi*⁹¹⁵, Jordanes (5. század vége–6. század közepe) a *Getica*⁹¹⁶, caesareai Prokopios (6. század) a *De bello Gothicoban*⁹¹⁷, míg Paulus Diaconus (730–799) a *Historia Langobardorum*⁹¹⁸ (1. táblázat). Olyan igényű munka, – mint Maurikios *Stratégikonja* – mely révén komplexebb képet kaphatnánk a gepidák harci kultúrájáról az írott források alapján, nem áll rendelkezésünkre. Szerzőink javarészt a hadviselésben járatlan személyek voltak, Prokopioszt kivéve egyikük sem vett részt hadjáratban.⁹¹⁹ Az írott forrásanyag nem alkalmas a Kárpát-medencei gepidák egyes fegyvereinek leírására: az antikvitástól öröklött és a kora középkorban is továbbélő sematikus germánábrázolást alkalmazzák. A legtöbb terminus a közelharc fegyvereire vonatkozik, mindössze egy forráshely utal a gepidák által alkalmazott távolsági harc eszközeire (2. táblázat).

VI. 2. Fegyverek aránya a Tisza-vidéki temetőkben

A hazai és a nemzetközi szakirodalom, mint a korábban idézett bécsi történész Walter Pohl is, a gepida fegyverek arányának meghatározásakor alapvetően a Bóna István által közölt adatokra támaszkodott. A népvándorlaskor iskolateremtő kutatója szerint a gepida temetkezéseknek mindössze a 10 %-a volt fegyveres sír, ami a korszak viszonyai között egy

⁹¹³ POHL 1988, 37. A bizánci haderő persze nagyobb létszámú lehetett, ez az adat csak az egy időpontba, nagyobb hadjáratokhoz, egy helyre összpontosított haderő létszámát takarhatja.

⁹¹⁴ Ennek értékeléséhez lásd: VESZPRÉMY 2006.

⁹¹⁵ *Gladius*: ENNODIUS, VII, 29; *lancea, telum*: ENNODIUS VII, 31.

⁹¹⁶ *Gladius*: JORDANES, GETICA, 261; *ensis*: JORDANES, GETICA, 262; *arma*: JORDANES, GETICA, 99.

⁹¹⁷ *Ξίφος*: PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO, III, 1; *δόρυ*: PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO, IV, 32.

⁹¹⁸ *Gladius*: PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM, I, 24.; *spolium*: PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM, I, 23.

⁹¹⁹ A középkori hadtörténetírás forrásairól és a hozzájuk kapcsolódó forrástani problémákról részletesebben Veszprémy László ír. VESZPRÉMY 2006.

igen kötött helyzetű társadalom meglétére enged következtetni. Bóna számításai alapján ez az arány a langobardoknál nagyjából 20 % körüli értékeken mozog, sőt a Kárpát-medence nyugati felét magukénak tudó germánok nehéz közelharc fegyverzet terén jóval felszereltebbek voltak keleti szomszédaiknál (8. táblázat).⁹²⁰

A népvándorlaskor langobardjainak ilyen mértékű felfegyverzettsége azonban igen csalóka, ugyanis a korszak professzionális katonáskodó törzsi-nemzetségi társadalmi esetében sem találhatók ilyen magas arányszámok. A Meroving-kor Európájának temetői nagyon eltérő képet mutatnak a fegyvermelléklettel ellátott sírok terén. Némely igen ritka esetben a temetők férfijainak többsége harceszközökkel együtt kerül sírba, ám a legáltalánosabbnak az tekinthető, amikor az eltemetett férfiak 40–50 %-a részesül fegyvermellékletben.⁹²¹ Heinrich Härke 47 angolszász temetőt vizsgált meg az 5–7/8. század közötti periódusból, a temetkezések 18%-ában volt fegyver, a férfiak csontvázas temetkezéseiben pedig ez az arány 47%, ami megfelel a fentebb vázolt európai kontinentális átlagnak.⁹²² Az egykori alamann szállásterületeken ezek az arányok még nagyobb ingadozásokat mutatnak a 6–7. század viszonylatában, minthogy egyes régiókban 70, míg más földrajzi egységekben 20–30 %-ot tesz ki a fegyveres férfisírok aránya. Az ilyen mértékű eltérések létrejöttében a területre vonatkozó adatokat összegyűjtő Claudia Theune szerint több tényező is meghatározó lehet: eltérő helyi hagyományok (korábbi provinciális lakosság), más területről érkező népesség és tradíciók átvétele.⁹²³ Természetesen fontos megjegyezni, hogy a temetők fegyveres sírjainak aránya igen gyakran csalóka lehet, mivel sok esetben a magas arányszámok egyszerű és könnyen deponálható fegyvereket takarhatnak (1–2 nyílhegy, *saxok*). A 7. században igen kiváló példa erre a *saxok* tömeges megjelenése a temetkezések anyagában.⁹²⁴

A germán világtól függetlenül a Kárpát-medencei avar népesség körében Szentpéteri József számításai alapján is csak a férfiak egyötöde kapott túlvilági útjára mellékletül fegyvert. Ezek az adatok akkor válnak érdekessé, ha hozzátesszük, hogy a korabeli források milyen nagy arányban számolnak be az avarok hadjáratairól. Szentpéteri a fegyveres sírok és a társadalom kapcsolatáról több kérdést is felvetett: „*A fegyveresek létszáma az ismert adatok szerint az avar kori férfi lakosságnak megközelítőleg egyötöd*

⁹²⁰ BÓNA 1974, 62–63.

⁹²¹ STEUER 1970, 360.

⁹²² HÄRKE 1992, 217.

⁹²³ THEUNE 2004, 358–360. A soros temetők létrejöttéről és a bennük található fegyvermellékletek eredetéről legutóbb összefoglalóan Fehr értekezett: FEHR 2010, 755–763. Véleménye szerint nem biztos, hogy minden esetben csak barbár eredetű lehet a fegyvermelléklet adás szokása, megjelenése inkább egyfajta új vegyes elit kialakulását jelezheti.

⁹²⁴ REISS 2007, 222; THEUNE 2004, 360; JØRGENSEN 1999, 163–164, 168.

részét jelenti. Ez az arány rámutat arra, hogy a korabeli szabadok körében jogosan feltételezett általános fegyverviseléshez nem járult a harci eszközök mindenhol, mindenki számára és minden időben gyakorolt temetkezési szokása. Egyelőre magyarázatra vár az is, hogy szabad jogállásuk jelvényével (veretes övvel) a 2.201 fegyveresnek alig fele része, 1.045 fő rendelkezett – csupán 48 százalékuk! A vizsgált személyek alig egyharmad része kora avar kori (587 fő, 27 %), s több mint kétszer annyi volt a biztosan késő avar kori harcosok létszáma (1.524 fő, 69 %), rajtuk kívül 90 fő egyelőre "avar kori" fegyveresként van nyilvántartva.”⁹²⁵

A langobardok körében mind a Pannoniai fázis, mind pedig az itáliai településterületen a korszak átlagát bőven meghaladó mértékben voltak jelen a fegyveres férfiak temetkezései.⁹²⁶ Legutóbb Paolo de Vingo mutatott rá arra, hogy a 6–7. századi langobardok körében a harcos kultuszának milyen kiemelkedő fontossága volt.⁹²⁷ Belső keletkezésű forrásaik is jól érzékeltetik a király – aki a hadsereg vezetője, a fegyveres harcosok társadalmat szervező személy – fontosságát, valamint az ő hatalmát biztosító harcos elit kiemelkedő szerepét; amely egyben hagyományaik megőrzésének is fontos alappilléreül szolgált. Ez a harcos-ideológiát reprezentáló szemléletmód igen jól nyomon követhető a korszak temetkezéseiben. Véleményem szerint a belső forrással nem rendelkező gepidák és a harcos mentalitást mind a régészeti, mind az írott források terén is túlreprezentáló langobardok ilyen mérvű összevetése nem járható út. Megjegyzendő azonban, hogy a korábban egységesnek vélt pannóniai szállásterület anyaga a közzétételnek köszönhetően már koránt sem mutat olyan egységes képet. A Bóna féle rendszerbe bajosan illeszthető be többek között Kajdacs-Homokbánya és Tamási-Csikólegelő temetője a fegyverzetben mutatkozó eltéréseivel.⁹²⁸

A Tisza-vidék gepida lakosságának a temetők képe alapján – ahogy arra Bóna is rámutatott – valóban mindössze 13,3 %-a volt fegyverviselő. 1222 temetkezésből mindössze 161 sírba került fegyver az elhunyt mellé. Ha azonban megvizsgáljuk, hogy milyen a fegyveres sírok aránya, a biztonsággal férfinak meghatározható temetkezéseken belül, akkor egészen más eredményre jutunk.

⁹²⁵ SZENTPÉTERI 1993, 164–165.

⁹²⁶ A változások a két terület között természetesen tetten érhetőek, hiszen Itáliában új kulturális elemek is színezik majd a langobardok kultúráját. Itáliában összességében a fegyveres sírok száma csökken, de elsősorban a reprezentáció szempontjából megnő a pajzsok és *spathák* előkerülési aránya, valamint a *saxok* száma is megugrik (korábban a Kárpát-medencében nem beszéltek a langobardok esetében *saxokról*). BARBIERA 2005, 127–129.

⁹²⁷ DE VINGO 2008, 293–294.

⁹²⁸ Kajdacs-Homokbánya és Tamási-Csikólegelő temetői esetében már a korábbi kutatásban is felmerült, az Elba-vidék, Alsó-Ausztria és a Morva-medence területeivel fenntartott gazdag kapcsolatrendszer és feltételezhető migráció lehetősége is. Összefoglalóan VIDA 2008A, 346, 348–349.

1222 sírból biztosan 381 temetkezés volt férfi sír, tehát a férfi lakosság 42 %-a tartozhatott a fegyverfogók csoportjába (3. táblázat).

Ezek az arányok teljesen megfelelnek a korszak európai átlagának. Nem szabad elfeledkeznünk arról a lényeges momentumról, hogy a Tisza-vidéki temetők antropológiai anyaga töredékesen feldolgozott, így a fenti adatok is épp ilyen töredékesen tükrözik a valóságot. A korábbi ásatásokból származó embertani anyag jó része sem a nem, sem az életkor szempontjából nem meghatározható, sőt ezek jelentős része ma már nem lelhető fel. Kishomok 12 (13,2 %); Szolnok–Szanda 27, Szőreg–Téglagyár 14 (12 %), Magyarcsanak–Bökény 9 (22 %), Tiszafüred 9 (47 %), Szentese–Nagyhegy 32 (41 %) halottjának nemét nem lehetett a régészeti anyag alapján sem megállapítani.⁹²⁹

Nem szabad említés nélkül hagynunk azt sem, hogy a Meroving-kor temetőinek akár a 80 % is a sírablások áldozatául eshetett (bár többek között a Felső-Duna vidéken szerencsésebb a helyzet). Ez nincs másként a Kárpát-medence keleti felében sem, hiszen az újabb adatok alapján a gepida temetők sírjainak átlagban a felét kirabolták. Az újabb közlések közül szemléletes Hódmezővásárhely–Kishomok temetője, melynek sírjait is ilyen brutális mértékben fosztották ki. Több temetkezés is kifejezetten a díszfegyverek után kutató sírablók áldozatául eshetett. A szolnok–szandai temető 122. sírjában egy hengeres alakú mészkőgyöngy került elő a temetkezés földjéből, fegyvermelléklet nélkül.⁹³⁰ A helyzet érdekessége, hogy ezek a mészkőgyöngyök kizárólagosan *spathák* mellett találhatóak. Ezek alapján könnyen elképzelhető, hogy a sírból kiemelték a nemesfémekkel díszített fegyvert. A Hódmezővásárhely–Kishomoki temetőben a 42. és a 82. rablott sírban is érdekes módon csak egy-egy *sax* került elő a halott férfiak mellől.⁹³¹ Mind a két temetkezést kirabolták, sőt a 82. sír *spathához* tartozó hegyének töredéke ebben az esetben is a díszfegyver utáni rabló kutatás emlékét őrzi.

A fegyveres sírok arányának meghatározásakor figyelembe kell venni a temetkezési hely típusát is. A Gepida Királyság fennállása alatt a kisebb tanyák, udvarházak melletti és a nagy soros temetők mind-mind más arányszámokat mutatnak.⁹³² A magányos temetkezésekben természetesen 100 % a fegyveresek száma, míg a családi temetőben, vagy egy nagyobb soros temetőben ez a szám 20–60 % között mozog (3. táblázat). Természetesen

⁹²⁹ BÓNA–NAGY 2002, 143; BÓNA 2002, 236; NAGY 1997, 52; NAGY 2005, 194. Tiszafürednél számításba kell venni a brutális mértékű rablást is.

⁹³⁰ BÓNA 2002, 217.

⁹³¹ BÓNA–NAGY 2002, 51, 67–69.

⁹³² NAGY 1993, 60–61.

ezek az arányszámok sem minden esetben tükrözik a valóságot, hiszen a temetők egy jó része nem teljesen feltárt.⁹³³

A korábbi germán kutatás már részletesebben foglalkozott a Meroving-kori fegyveres leletanyag regionális különbségeivel és annak lebontásával. Frank Siegmund 2000-ben megjelent monográfiájában a fegyverzet alapján területi modelleket hozott létre az egykori frankok és alamannok által lakott régiók régészeti emlékeinek vizsgálatakor.⁹³⁴ Siegmund regionális rendszerében markáns eltérések mutatkoznak az egyes területek fegyverzetének összetételében is: míg az általa elkülönített déli területeken főként a *spatha-sax*⁹³⁵, addig a nyugati részeken a lándzsahegy és balta a meghatározó.⁹³⁶ A fegyvermellékletek és arányaik régióként, sőt akár temetőről temetőre mind összetételben, mind pedig arányszámban is eltérőek lehetnek, ahogyan arra az angolszász fegyveres temetkezések részletes elemzése is rámutatott.⁹³⁷ A Tisza-vidék gepida anyagát vizsgálva e különbségek, a szomszédos pannoniai langobardokhoz viszonyítva megvannak, azonban temetőnként különböző képlet áll elő itt is. A fegyverek száma és eloszlása alapján szinte minden temető külön egységként kezelendő, az egyes jól körülhatárolható mikrorégiókban sincsenek megbonthatatlan rendszerek. A Szentesi környéki temetőkben a fegyveres férfiak aránya eltérő, ami részben a feltárások mértékének köszönhető, míg a fegyverzet összetételében hasonlóságok figyelhetőek meg. Mindhárom szentesi nekropoliszokban nagyjából azonos arányban találhatóak meg a közelharci (*spatha*, *sax*, *langsax*, lándzsahegy), a távolsági fegyverek. A szentesi mikrorégió vizsgálata igen

⁹³³ NAGY 1997, 52–54.

⁹³⁴ Siegmund a fegyverekre vonatkozó adatait összesítő táblázatban közölte, mely alapján 5 „modellhez” jutott, melyeket végül egyesített egy nyugati és egy déli variánsként. SIEGMUND 2000, 189–212. Érdekes, hogy egyes fegyvereknek a vizsgálatát, mint a páncélok, sisakok és a nyílhegyek különböző szempontok miatt (mobilitás, egyes életkorhoz tartozó jellemző mellékletek) nem vette figyelembe.

⁹³⁵ A magyar szakirodalomban nem található egységes terminológiai rendszer az egyélű vágófegyverekkel kapcsolatban. A német szakmunkákban a Meroving-kor egyélű vágófegyvereinek elkülönítésére több lehetséges megoldás született. Berthold Schmidt a középnémetországi kora népvándorlás-kori anyagot bemutató munkájában az alábbi csoportokat állította fel: *Schmalsax* (keskeny *sax*), *Breitsax* (széles *sax*), *Langsax* (hosszú *sax*) (SCHMIDT 1961, 150). Legutóbb Az egyélű vágófegyverek főbb csoportjait a méret, szélesség és súly figyelembevételével is rendszereztek: *Kurzsax* (rövid *sax*), *Schmalsax* (keskeny *sax*), *leichte Breitsax* (könnyű széles *sax*), *schwären Breitsax* (nehéz széles *sax*), *Langsax* (hosszú *sax*) (SASSE 2001, 82.) Méreteiket nézve a *langsax*ok 50–70 cm, a *sax*ok pedig 25–40 cm közötti értékeken mozognak. A magyar kutatásban Bóna István és Cseh János alkalmazta elsősorban az 50–70 cm-es egyélű vágófegyverekre (*langsax*, *schmale langsax*) a *scramasax* kifejezést (CSEH 1989, 73; BÓNA 2002, 206). A *scramasax* terminust a kora középkor történetírói közül elsőként Tours-i Szent Gergely használta *Historia Francorum* című munkájában. A műben maga a szerző adja meg az ófrank *scramasax* etimológiáját: „...hosszú késsel, amit a népnyelven *scramasax*nak neveznek” (GREGORIUS TURONENSIS, HISTORIA FRANCORUM III, 18). Max Martin vetette fel, hogy a *scramasax* terminussal Tours-i Szent Gergely a frankok jellegzetes fegyverére a *saxra* utalt, nem pedig az 50–70 cm közötti értéken mozgó *langsax*okra. A frank területeken a Meroving-kor korai időszakában nem számítottak elterjedt fegyvernek az 50–70 cm *langsax*ok. Martin véleménye szerint magát a *scramasax* kifejezést nem használják a 6. századot követő időszakban az írott kútfők sem (MARTIN 2004, 163–164). Véleményem szerint éppen ezért lenne érdekesebb használni a *scramasax* kifejezés helyett a Nagy Margit révén már magyar szakmunkában is alkalmazott *langsax*, vagy *keskeny pengéjű langsax* kifejezést.

⁹³⁶ SIEGMUND 2000, 174–213.

⁹³⁷ HÄRKE 1992, 218.

kiváló, hiszen egy területen három sorostemető is adott. A hódmezővásárhelyi temetkezési helyek esetében azonban nem mutatható ki ilyen összefüggés, ami részben éppen a különböző temetőtípusokból is (sorostemető, családi temető) adódik. Hasonló problémával állunk szemben a Zagyva vidékén is, hiszen a két értékelhető szolnoki temető nagyságában és felépítésében (típusában) és időrendjében is eltérő.⁹³⁸

A gepida nekropoliszok harcosai aránylag egységes rítus szerint lettek túlvilági útjukra bocsátva. A temetők sírcsoportjai általában egy-egy gazdagabb fegyveres férfi sírja köré rendeződtek. A szőreg-téglagyári temető gerincét például a fegyveres sírok alkották, köréjük temették az asszonyokat és a gyermekeket.⁹³⁹ Ez azonban nem minden esetben törvényszerű, ugyanis a Szőregen a több fegyverrel eltemetett férfi a temető délkeleti oldalán található, míg Szentes–Kökényzugon a középső sírcsoportokba temették el a hasonló gazdagságú férfit.⁹⁴⁰ Azt sajnos nem tudjuk, hogy milyen mechanizmusok befolyásolták az egykori közösségekben a temetkezés menetét, feltehetően a család és a kisebb közösségen belüli külső reprezentációnak kiemelkedő szerepe lehetett.⁹⁴¹ A gepidák esetében is gyakorta megfigyelhető, hogy a legkorábbi, az egyes temető részeket nyitó fegyveres férfi sírok a közösségek, családok vezetői lehettek, a többi fegyveres temetkezés is ezek köré csoportosul.⁹⁴²

VI. 3. Nem és kor szerinti megoszlás

A fegyver mellékletadás korcsoportonkénti lebontása igen fontos eredményeket hordozhat magában. A Meroving-korban megfigyelhető tendencia, hogy fegyvert főként az idősebbek mellé helyeznek a temetéskor, míg a fiatalabb korosztályokba tartozók relatíve *kevesebb és könnyebb* felszereléssel vannak ellátva.⁹⁴³ A nehezebb támadó harceszközök főként *maturus* korú halottak mellett találhatók meg, ami inkább reprezentációs igényeket, mint *funkcionális* jelleget mutat. A férfiak esetében az újabb szemléletű elemzések rámutattak, hogy az életkor előrehaladtával arányosan nő a sírba helyezett fegyvermennyiség is.⁹⁴⁴ Általában igen fontos dolognak tekinthető az elhunytak pontos életkora, mivel a temetők elsősorban családok

⁹³⁸ Megjegyzendő, hogy a Szolnok–Zagyvapart csak temetőkezdemény és feltehetően a 6. század első harmadában felhagyják használatát.

⁹³⁹ NAGY 1983, 159.

⁹⁴⁰ CSALLÁNY 1961, 33; GALLINA 1999, 95.

⁹⁴¹ BRATHER 2008, 252–259.

⁹⁴² Kiváló példák erre Szőreg–Téglagyár, Szolnok–Szanda, Szentes–Nagyhegy temetői. STEUER 1982, 435–440. Az angolszászok esetében is megfigyelhető a jelenség: HÄRKE 1992, 217.

⁹⁴³ BRATHER 2004A, 502–504.

⁹⁴⁴ BRATHER 2004B, 29–31.

sírcsoportjaiból állnak és a családon belül mindenkinek megvan a foglalkozásából, társadalmi és antropológiai életkorból adódó pozíciója. A legtöbb monográfia csak a felnőtt és gyerek kettéválasztást végzi el, és nem vizsgálja a különböző mellékletek életkor-specifikusságát.⁹⁴⁵

A Tisza-vidéki gepidák körében is megfigyelhető, hogy fegyvert mellékletül felnőtt férfiak kaptak másvilági útjukra. Mindenképen érdemes megjegyezni azonban, hogy fegyverek női sírokból is kerülnek elő. Általában láncpáncélként meghatározható összerozsdásodott láncszemek találhatóak a női temetkezésekben.⁹⁴⁶ A szokás egyáltalában nem ismeretlen a Meroving-kor germánjainál, hiszen hasonlóak figyelhetőek meg az alamannoknál is, akik védő amulettként helyezik a nemesasszonyok sírjaiba a lamellás páncél darabjait.⁹⁴⁷ A dunántúli langobardoknál Tamási-Csikólegelő 37. sírjában egy kislány temetkezésében találták meg egy láncpáncél nagyobb töredékét.⁹⁴⁸ Az ilyen mellékletek általában a vas mágikus erejébe vetett hittel hozhatók összefüggésbe.⁹⁴⁹ A női sírokból található fegyverek mellett szintén egyedi esetnek minősül a két lósírból előkerült lándzsahegy is a Tisza-vidéken.⁹⁵⁰

Pontos életkor-adataink a hódmezővásárhely-kishomoki és a szőreg-téglagyári temető sírjainál szinte maradéktalanok. A fent említett temetkezési helyeket leszámítva még Kiszombor–B. és Szolnok–Szanda esetében ismert a fegyveres sírok antropológia életkoradatainak közel 50%-a. Ám a többi Tisza-vidéki lelőhellyel kapcsolatban katasztrofális a helyzet, a nagy sírszámú Szentes melletti temetőkből mindössze két adat áll

⁹⁴⁵ Mint ahogy arra már Sebastian Brather a pleidelsheimi temető kapcsán rámutatott a leggazdagabb mellékletek a felnőtt korban kerülnek be a temetkezésekbe (20 és 50 között, de lányoknál már 14 éves kortól!). Nőknél 14 és 60 év között figyelhető meg ez a fajta gazdagság, míg a férfiaknál rövidebb ez a periódus, 20 és 40 év közé esik. A nőknél feltehetően a biológiai tényezők mellett is kitolódik ez a gazdag kor, mely összefüggésben van a társadalomban betöltött szerepekkel. A férfiaknak a társadalmi reputáció szempontjából kevesebb idejük van, bár érdekes, hogy náluk hamar megszűnik ez a bőség, de a nőkhöz képest a *maturus* és a *senilis* korosztály halottjaira is odafigyelnek, több melléklet van ezekben temetkezésekben. BRATHER 2004B, 29–31.

⁹⁴⁶ Sente-Berekhat 89; 139, 190. sír (CSALLÁNY 1961, 80, 84, 88); Hódmezővásárhely-Gorzsá 29. sír (CSALLÁNY 1961, 262.); Szőreg 79. sír (NAGY 2005, 132).

⁹⁴⁷ CHRISTLEIN 1979, 73.

⁹⁴⁸ BÓNA–HORVÁTH 2009, 158.

⁹⁴⁹ A női sírba kerülő páncélszem részlet a *pars pro toto* elve alapján a páncél egészének védőfunkciójával is felruházhatta az elhunyt személyt a másvilági útja során, másrészt az élőknek is biztonságot jelenthetett a visszajáró halottal szemben. Nagyon sok táskák közelében kerül elő, feltehetően a férfiak az újrashasznosítandó fémeket is összeszedték. A láncszemek értékelésével kapcsolatban még két lehetőség merül fel: vagy a késtokot rögzítő fémlánc lehetett langobard analógiák alapján, vagy a női viselet részét képezhettek (NAGY 2005, 164.) Azonban ezeknek ellentmond a láncszemekben található szegecselések jelenléte, valamint az is, hogy megfigyelhetően a láncszemek sorba vannak fűzve, több esetben is kétsornyi töredék kerül elő a sírokból.

⁹⁵⁰ Szőreg–Téglagyár 116. sír (NAGY 2005, 133–134.); Törökszentmiklós–Batthyány utca 54/A (CSEH 2005, 43–44). Megjegyzendő, hogy a lósírból előkerülő lándzsahegyek már az avar korszak felé mutatnak, hiszen ez a szokás akkor terjed el széles körben. Dobos Alpár az erdélyi lovas temetkezések kronológiai és etnikai értelmezése során igen *mértéktartóan* járt el, ugyanis nem akart kizárólagosan állást foglalni egyik, vagy másik elmélet mellett sem. DOBOS 2010, 387–389. Balogh Csilla az avar korszakban megjelenő szimbolikus lószerszámos temetkezéseket éppen a gepidákkal hozta összefüggésbe. BALOGH 2009, 18.

rendelkezésünkre. Ezek fényében a töredékes információkból levonható következtetéseket is igen elővigyázatosan kell kezelni!

A közelharc fegyvereket javarészt az *adultus* és a *maturus* korban helyezik a Tisza-vidéken a halottak mellé. A leggyakrabban a *maturus* korban kerül a sírba *spatha*, de megfigyelhetőek több esetben *adultus* korban lévő személyek mellékletei között is (1. ábra). Ezekben az esetekben azonban megjegyzendő, hogy a *spatha* mellékletes *adultus* korú halottak már sokkal közelebb álltak a *maturus* korhoz, mint a *juvenis*hez.⁹⁵¹ Külön érdekesség, hogy a Szőreg-Téglagyáron karddal eltemetett *adultus* korú férfiak 170–180 cm magasak voltak, tehát kiemelkedtek a kor Tisza-vidéki 167–169 cm közötti férfi átlagmagasságából (5. táblázat).⁹⁵²

A halottak mellé a leggyakrabban az *adultus* és a *maturus* korban kerül lándzsa melléklet gyanánt. Egy-egy esetben a szonok–szandai temetőben található *juvenis* és *senior* korú elhunyt mellett is a jellegzetes germán közelharc fegyver.⁹⁵³ A *saxok* magukban főként *adultus* korú férfiak mellékleteként fordulnak elő, de természetesen a *spathák* mellett a *maturus* korban lévő halott mellett kerültek elő Hódmezővásárhely–Kishomokon (2. ábra, 5. táblázat). A védőfegyverek esetében mindössze három adat áll rendelkezésünkre: az egyetlen sisak töredék egy kirablott *maturus* férfi, míg a két pajzsdudor egy *adultus* kor második felében járó és egy *maturus* korú temetkezésből került elő.

Az alamann és más nyugati germán népesség körében a legtöbb nyílveszőt a fiatalabb, gyermekek, ifjak temetkezéseiben lehet fellelni. Az íjakat és a nyilakat a nyugati szakirodalom éppen ezért általában gyermek és fiatal korosztály fegyverként tartja számon.⁹⁵⁴ A gepida temetőkben hasonló esetre mindössze három példát tudunk felmutatni: Szolnok–Szanda 93. és 190., valamint Tiszafüred–Nagykenderföldek 11. sír.⁹⁵⁵ Az eltemetett fiatalok egységes rítus szerint lettek elhantolva, mindegyikük egy-egy kisebb méretű nyílveszőt kapott mellékletül, amit a bokák mellé helyeztek. A Kárpát-medencéből a Hegykő-csoport temetkezéseivel kapcsolatban korábban Bóna István idézett hasonló esetet. A hegykői 55. sírba temettek el egy 8–10 éves fiút, akinek bokája mellé helyezték kétélű köpűs nyílcsúcsát.⁹⁵⁶ Szintén Hegykőn a 75. sírban feküdt egy *infans* II.–*juvenis* korosztályhoz

⁹⁵¹ Szentes–Kökényzug 68. sír 40–45 éves *adultus*, már a két korosztály határán volt, a Kiszombor–B. 310. sírjának halottja pedig 30–45 között hunyt el.

⁹⁵² BÓNA–NAGY 2002, 144.

⁹⁵³ Szolnok–Szanda 72. és 113. sír. BÓNA 2002, 211, 216.

⁹⁵⁴ KOCH 2001, SASSE 2001, 90. BRATHER 2004B, 31. LOHRKE 2004, 98–100.

⁹⁵⁵ BÓNA 2002, 214, 228, 248.

⁹⁵⁶ BÓNA 1964, 132; BÓNA–HORVÁTH 2009, 47.

tartozó elhunyt, akinek bokája mellé helyeztek két nyílhegyet.⁹⁵⁷ Ezen kívül még 3 esetben figyelhető meg a langobard szállásterületen gyermekek körében nyílhegy mellékletes temetkezés.

Brigitte Lohrke az alamann gyermektemetkezéseket feldolgozó monográfiájában kimutatta, hogy a gyermeksírokban található nyílhegyek száma az életkorral egyenes arányban nő.⁹⁵⁸ Míg a gyermekek és *infans* I. korosztály sírjaiban 1–3 darab hegy az átlagos, addig az *infans* II. és *juvenis* korosztály elhunytjai mellé már a 4–13 darabot is deponálnak túlvilági útjukra.

Sajnálatos módon éppen a legtöbb íjászfelszereléshez tartozó eszközt felmutató szentesi temetők kapcsán nem rendelkezünk pontosabb nem és életkor meghatározással. Ezek fényében lehet, hogy más megvilágítást nyerne az íjászok kiemelkedő számának problémája is. A Szentcsanak-Kökényzug 45. sírjának 145 cm-es testmagasságú halottjáról feltételezhető, hogy a nyílvevővel eltemetett személy *juvenis*, vagy *adultus* korú lehetett.⁹⁵⁹ A felvetést erősítheti az a tény is, hogy ennél a temetkezésnél is mindössze két nyílhegy került elő a jobb láb mellől. Ezen kívül igen figyelemre méltó, hogy a berekháti temető 19 íjászmelléklettel eltemetett sírjából tizenkettőben csak mindössze egyetlen nyílhegy került deponálásra. Ez magyarázható a nagyfokú rablással is, de ugyanakkor a nyugati analógiákat figyelembe véve mindenképpen elgondolkodtató lehet.

Pontosabb életkor meghatározással íjászmellékletes síroknál 6 esetben rendelkezünk: Kiszombor-B. 63., Szentcsanak-Nagyhegy 23., Szolnok–Szanda 7, 59, 60. és Szőreg–Téglagyár 73. sír (5. táblázat).⁹⁶⁰ Ezek közül a temetkezések közül 3 *maturus* korú, valamint egy-egy *senior*, *adultus* és *infans* II. korosztályhoz tartozó elhunyt volt (3. ábra). A többi adat hiányában a szolnok–szandai temető helyi jellegzetességeként kezelhető az idősebb korosztály (2 *maturus*, 1 *senilis*) sírjaiban megjelenő távolsági fegyver erős túltreprezentálása, bár hasonló jelenséggel a pleidelsheimi temetőnél is találkozhatunk.⁹⁶¹ Ezek fényében talán nem meglepő, hogy több nyílhegyet (6–12 darab) is elsősorban az *adultus* és a *maturus* korú temetkezésekben találhatunk. A dunántúli langobardoknál is a kettőnél több nyílhegygel rendelkező

⁹⁵⁷ BÓNA–HORVÁTH 2009, 55.

⁹⁵⁸ LOHRKE 2004, 99–100. TAB 27.

⁹⁵⁹ CSALLÁNY 1961, 30.

⁹⁶⁰ NAGY 2005, 132.

⁹⁶¹ BRATHER 2004B, 29.

temetkezések főként az *adultus* és a *maturus* korosztály sírjaiból kerülnek elő.⁹⁶² Feltéhetően ezekben az esetekben tegezbe helyezték a nyílveesszőket.

VI. 4. Fegyverek, fegyverkombinációk

A fegyvertípusok száma és kombinációjuk aránya már Bóna elméletének is fontos részét képezte. A Tisza-vidékről ismert 161 fegyveres sírnál 121 esetben csak egy, míg 41 alkalommal pedig több fegyver is előkerült a sírokból. A 121 magában előkerülő fegyver feltéhetően nem az életben is használt harceszközök teljes deponálásának eshetőségét erősíti meg (4. táblázat). A magában előkerülő fegyverek nagy aránya is jól tükrözi, hogy a fegyveres sírok közel 73 %-a nem szolgálhat biztos forrásbázissal a fegyverzet rekonstruálását célzó vizsgálatokhoz, ugyanis eléggé valószínűtlen, hogy egy ember csak egyetlen fegyverrel rendelkezett volna.

Ezt a felvetést igazolja többek között, hogy a korabeli frank törvénykönyvekben általában a lándzsa és a pajzs minden esetben közösen szerepel, tehát egymást kiegészítő fegyverként értelmezhető, bár a nyugati temetkezésekben is csak gyakorta a lándzsahegy kerül elő.⁹⁶³ Ha valakit csak egy lándzsával, vagy egy *spathával* bocsátottak túlvilági útjára, az nem jelenti azt, hogy ne rendelkezett volna esetleg egy pajzzsal, melynek fémszerelékek híján a régészeti nyomát sem találhatjuk meg.⁹⁶⁴ Éppen ezért Heinrich Härke szerint a temetőekben található fegyveres sírokból nem az egykor volt valóság tükröződik vissza. Az életben használt fegyverek közül jó pár hiányozhat a sír inventárákból, melyek talán a temetkezési rítus miatt nem kerülnek a halottak mellé. Ebből fakadóan Härke nem tartja célravezető módszernek az egyes fegyverkombinációk manuális levetítését, általában minden esetben érdemes értékelni egy kombináció valószínűségét is.⁹⁶⁵ Érdekes, hogy a jól feldolgozott angolszászok esetében a férfi társadalom 25%-át a *sax*-szal, lándzsával, pajzzsal, és *franciskával* (hajítóbaltaival) eltemetett személyek adják, míg az írott kútfők javarészt a nehezebb támadófegyverekről számolnak be.⁹⁶⁶ Ugyanakkor arányaiban mérve kevés a nehezebb támadófegyverrel eltemetett halott, melynek oka az lehet, hogy drága volt a fegyver,

⁹⁶² Hegykő-Mező utca 62. sír; Szentendre–Pannonia telep 46. sír; Szentendre–Pannonia telep 89. sír; Tamási–Csikólegelő 20. sír; Tamási–Csikólegelő 34. sír; Tamási–Csikólegelő 40. sír; Tamási–Csikólegelő 53. sír. BÓNA–HORVÁTH 2009, 49–50, 115–116, 135–136, 147–148, 155–156, 159–160, 166–168.

⁹⁶³ DRÖGE 1981, 111–112; STEUER 1970, 364.

⁹⁶⁴ A pajzsok mellett természetesen kerülhetett a sírokba más fából, vagy szerves anyagból készült fegyver is. Az európai fa fegyverekről összefoglalóan: CAPELLE 1982.

⁹⁶⁵ HÄRKE 1992, 117–120.

⁹⁶⁶ HÄRKE 1992, 221. A hősínekben elsősorban a kard és a védőfegyverek szerepelnek, de a csataleírások alkalmával igen gyakori a lándzsával és pajzzsal alakzatban történő harc leírása.

valamint az előállítás is, így inkább generációkon keresztül továbbhagyományozhatták az utódokra.⁹⁶⁷

A mindössze egy fegyverrel eltemetett halottak mellé a legtöbbször, számszerít 42 eset (34,7 %), nyílvevő, és talán a hozzá tartozó, múlandó anyagból készült új kerül mellékletül.⁹⁶⁸ Ezt követi 41 (33,8 %) lándzsahegy. A lándzsahegyek, ha lehetséges elkülönítésük, a közelharc és a távolsági fegyverek közé is sorolhatóak. A Meroving-kor klasszikus hajítódárdái, az *angok* nem találhatók meg a gepida leletanyagban, ám hajítólándzsák egy-két esetben kimutathatóak.⁹⁶⁹ A közelharc fegyverei jóval kisebb arányban vannak jelen: *spatha* 16 (13,2 %), *langsax* 5 (4,1 %), *sax* 4 (3,3 %). Az egy fegyverként sírba kerülő példányok között a pajzsdudorok jelenléte (7darab –5,7 %) arra hívja fel a figyelmet, hogy a temetkezések jelentős részét megbolygatták (4. táblázat).

Fegyverkombináció 41 esetben fordul elő, s nagyrészt a közelharc fegyverei (*spatha*, *langsax*, pajzs, *sax*, lándzsa) dominálnak (6. táblázat). A 41 kombinációból 30 esetben lehet a közelharc fegyverek dominanciájára következtetni (73 %). A fegyverkombinációkon belül 23 esetben (56 %) vannak jelen *spathák*, melyek inkább a specializált nehéz közelharc fegyverek használata felé mutatnak. Ezeknek az adatoknak a fényében erősen kérdésesé válik a gepida harcosok gyengébb felszereltségét valló nézet. Ugyanakkor több kombináció (sisaktöredék nyílheggyel) egyaránt mutatja, hogy a század eleji ásatásokon nem jegyezték fel minden esetben a sírrablások tényét, mely révén további adatvesztéssel számolhatunk.⁹⁷⁰

⁹⁶⁷ A kard, mint generációkán át továbbörökített családi ereklye jelenik meg az angolszász *Beowulf* énekben is: „*Hrunting nevű kardját, a nagy markolatút, metsző acélból, mérgező ág-dísszel, ki ősi örökség kincséből maradt rá...* (BEOWULF, 1456–1458).” A kora középkori hősepikából kiindulva még az is elképzelhető, hogy ajándékozták a drágább fegyvereket. A *Beowulf* énekben több alkalommal is utalnak hasonló cselekedetre. (BEOWULF. 1022, 1456–1460.) A Kárpát-medencéből is ismert hasonló eset: Turisind halott fia Thorismod fegyvereivel ajándékozza meg a langobard Alboint. PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM, I, 24.

⁹⁶⁸ A népvándorlás korából szerencsés körülmények között kerültek elő új maradványok az oberflächti, az altdorfi és nydami leletekből. RIESCH 2002, 18–28.

⁹⁶⁹ Az *angok* bár formailag és tipológiailag a lándzsákhoz tartoznak, azonban logikus megfontolások alapján sokkal inkább sorolhatóak a távolsági, hajítófegyverek (*Speerek*) közé. Gepida területeken ez idáig nem került elő klasszikus *ango*, a Kárpát-medencéből egyedül Nikitschről és Szentendréről (45. sír) ismert (BENINGER–MÄRHEIM 1970, 34; BÓNA–HORVÁTH 2009, 115.) A lándzsákban belül elsősorban a kisebb (25 cm alatti), a köpühöz képest kisebb pengéjű (1:1,2) könnyebb példányok lehettek távolsági fegyverek (REIB 1994, 68–73; REIB 2007, 219.) Hajító lándzsa lehetett a Kisköre-Pap tanya 43. sírjának két példánya, mely típusnak a használata a kora avar korban is kimutatható (BÓNA 2002, 192–194; CSIKY 2007, 213–314). Ezek a fegyverek is feltehetően már az avar korban kerülnek eltemetésre. Főleg méretük alapján tarthatjuk hajítódárdának a következő példányokat: Kiszombor 337. (TÖRÖK 1936, 119.), Szentcsanak 24. (CSALLÁNY 1961, 73), 132.; Szentcsanak-Nagyhegy 66., 38., 74. (CSALLÁNY 1961. 52, 54–56.), Szentcsanak-Kökenyzug 80. (CSALLÁNY 1961, 37)

⁹⁷⁰ A szentes-berekháti temetőben két darab sisak pánt bronz töredéke, és egy bal oldali arcvédő lemez került elő. A 15. sírban az arcvédő lemez töredéke mellett összerozsdásodva találták meg egy láncpáncél részlet maradványait, ami ebben az esetben a tarkóvédő láncpáncéllal lehetett azonos (CSALLÁNY 1961, 71, 75) Kiss Attila 1983-es cikkében azt vetette fel, hogy ezek a leletek esetleg egy sírból kerültek elő, és a sírszámokat csak a későbbiek során összekeverték. (KISS 1983, 181.)

A nyugati germán kultúra régészeti hagyatékában igen markáns csoportot képviselnek a fegyverkombinációk alapján a könnyebb és távolsági fegyverzettel (*sax*, lándzsa, balta, nyíl) felszerelt harcosok.⁹⁷¹ A gepidák körében a *sax*–lándzsa–nyílhegy együttes aránya 20 % körüli értéken mozog–7 db (17,5 %)-, így még mindig egy meghatározó részét alkotja a leletanyagoknak.

Robert Reiß értékelése alapján a kora Meroving-kori frank fegyveres síroknak is két típusa körvonalazódik az Alsó-Rajna (Niederrhein) vidéki régióban: a könnyű fegyverzetű távolsági fegyverekkel és a nehézfegyverzetű közelharci fegyverekkel felszerelteké.⁹⁷² Érdekes, ide tartozó megfigyelés, hogy a westheimi temetőben a hajítódárdák főként távolsági fegyverekkel, és ritkán *spathá*val kombinálva, míg a döfőlándzsák pedig inkább a *spathá*kkal és más közelharci fegyverekkel egyetemben kerülnek napvilágra.⁹⁷³ A 6. század fegyvermellékletek tekintetében igen kedvez a távolsági fegyvereknek. A sírok 26%-ában van hajítódárda, vagy más távolsági fegyver. Ez az arányszám a Reiß által használt Siegmund féle⁹⁷⁴ Alsó-Rajna vidékre létrehozott 10 fázisra osztható kronológiájának 6. (580/590–610/620) periódusra visszaesik 9,7%-ra. A távolra ható harceszközök (*ango*, *franciska*, hajítódárda) a 3 (480–510/520)–4 (510/525–565) periódusban meghatározók a fegyverkombinációknál, minthogy azok 28%-át alkotják.⁹⁷⁵ A specializált távolsági fegyverrel másvilágra bocsátottak száma a 6. század végéig magas volt, azonban azt követően lassan átadják helyüket a csak közelharci fegyverekkel eltemetett személyeknek. Feltehetően a korszak csatáit könnyűfegyverzetűek kezdték meg, majd a nehézfegyverzetűek test-test elleni küzdelme határozta meg a harc kimenetelét. A meroving kor java részében feltehetően az alakzatban harcoló egységek határozhatták meg a csataterék képét.⁹⁷⁶

Mint látható, a gepidák távolsági fegyvereinek magas száma egyáltalán nem tekinthető *egyedi* esetnek, sokkal inkább a korszak kontinentális germán kultúráját idézik a hasonló adatok is. Legutóbb Jaroslav Tejral is felhívta a kutatás figyelmét arra, hogy bár a Közép–Duna (Cseh-medence) vidéken, az egykori langobard területeken, igen magas (70 %) a

⁹⁷¹ RIESCH 2002, 72–74.

⁹⁷² REISS 2007, 223. Korábban Heiko Steuer is hasonló álláspontra jutott. Steuer 1968-as tanulmányában az egyes fegyverkombinációk alapján állított fel négy csoportot: 1. Test-test elleni harc fegyverei 2. Alakzatban harcolók fegyverei 3. Távolsági harcászati fegyverei (íj, nyíl) 4. Lovas fegyverzet (lovas felszerelés) (STEUER 1968, 60–61.)

⁹⁷³ REISS 1994, 191–194; REISS 2007, 222. Az 5. század második fele és a 6. század vége között jóval több a hajító balta (*franciska*), mint a közelharci fegyver (*spatha*, *sax*), a század végére azonban az arányok megváltoznak és a közelharci fegyverek, főként pedig a *sax* kezd dominálni. A 3. fázisban inkább a *spatha* az mely nagyobb arányban van, *sax*szal nagyon kevés esetben fordulnak elő közösen. A 7. századra az arányok azonban megfordulnak és nagyobb számban jelennek meg a lándzsa és *sax* párosítások.

⁹⁷⁴ SIEGMUND 1998.

⁹⁷⁵ REISS 2007, 228–231.

⁹⁷⁶ STEUER 1970.

fegyveres férfi temetkezések aránya, de teljes (lándzsa, pajzs, *spatha*) fegyverzetű sír szinte alig található. Ezzel szemben *igen nagy* számban vannak jelen a hajítódárdával és íjakkal eltemetett férfiak sírjai.⁹⁷⁷ A korábban egységesnek vélt pannoniai langobard temetőkben is egyre inkább kitapinthatóak a hasonló jelenségek. Kajdacs–Homokbánya és Tamási–Csikólegelő temetője a fegyverzet szempontjából egyenesen eltér a megszokott dunántúli temetősablontól, ugyanis fegyveres férfiak sírjaiban abszolút a könnyű harceszközök (*sax*, nyílhegy) dominálnak, vagy azonos mértékben vannak jelen a közelharc fegyvereivel.⁹⁷⁸

A sírba található nyílcsúcsok esetében felmerülhet annak a lehetősége is, hogy nem harci, hanem vadászeszköz szimbólumaként kerülhetnek a temetkezésbe (*Überbewaffnung*). Ezt az eshetőséget főleg akkor érdemes fontolóra venni, mikor jellegzetes közelharc fegyverek társaságában kerülnek elő az íjászat reliktumai.⁹⁷⁹ A vadászfegyverek elkülönítése a régészeti leletanyagon belül szinte lehetetlen feladat. A vadászat és az íj azonban éppen a 6. század folyamán kezdett egyre inkább a nemesi, előkelő rétegek privilégiumává válni a nyugati germánok körében. Ekkor születtek meg az első törvények (*Lex Salica*), melyek korlátozták az egyszerű emberek szabad vadászathoz való jogát. Claus Dobiát szerint a vadászat privilegizáltságára utal a 6. századtól kezdve a telepekről eltűnő vadcsont anyag, valamint, hogy egyes előkelők sírjaiba a törvények által is szigorúan védett állatok kerülnek eltemetésre.⁹⁸⁰

A szentesi temetőkben összpontosuló nagyszámú íjászmelléklet problematikáját tovább bonyolítja, hogy java részük nem a korszak germánjainak körében széles körben elterjedt kétélű köpűs, hanem a háromélű nyéltüskés példányok közé tartozik. A nyílhegyek és azon belül is a háromélű példányok magas jelenlétére mind a hazai, mind pedig a nemzetközi kutatás is felfigyelt már. Nagy Margit és Bodo Anke is rámutatott arra a tényre, hogy a Szentes környéki temetőkben az íjász felszereléssel eltemetettek igen nagy arányban fordulnak elő.⁹⁸¹ Nagy Margit azt a fontos körülményt is hangsúlyozta, hogy a nyílcsúcsokkal eltemetett harcosok mellett legritkábban található más fegyver melléklet gyanánt. A fegyverek közül csak íjjal és nyíllal eltemetettek személyek 69 %, a nyílcsúcsoknak pedig közel 44,3 % a szentesi temetők anyagában található (4. ábra).

⁹⁷⁷ TEJRAL 2005, 155.

⁹⁷⁸ Emellett megjegyzendő, hogy jó pár temetkezés feltételezhetően a langobardok elvonulása után lett megásva. BARBIERA 2005, 41–42, 62; SCHMIDTOVÁ–RUTKAY 2008, 392–396; VIDA 2008A, 347–348.

⁹⁷⁹ Hajdúszoboszló–Bajcsy Zsilinszky u. (ISTVÁNOVITS–NEPPER 2005, 46–47), Magyarcsanak–Bökény 4. (NAGY 2005, 98.), Szentes–Kökényzug 57. (CSALLÁNY 1961, 33), Szentes–Berekhát 109 (CSALLÁNY 1961, 82), Hódmezővásárhely–Kishomok 106. (BÓNA–NAGY 2002, 76), Kiszombor B. 310. (CSALLÁNY 1961, 188–189), Szőreg–Téglagyár IX. sír. (NAGY 2005, 123)

⁹⁸⁰ DOBIAT 1997, 720–722.

⁹⁸¹ BÓNA–NAGY 2002, 116, TAB. 27–32.

A három temetőben a három élű nyílhegyek aránya igen magas, összesen 60,5 %-át alkotják a leletanyagnak. A Tisza-vidék soros temetőiivel összevetve külön érdekes kiemelni, hogy a Szentes melletti három temetőben található a háromélű nyílhegyek 65,5 %-a. Anke a hun-kori háromélű nyílhegyek további használatáról külön fontosnak tartotta kiemelni, hogy azok a gepida soros temetőkben (Szentes környéke) igen nagy arányban vannak jelen. A szentesi temetőknel több lehetőséget is felvetett a nagyszámban előkerülő háromélű nyílhegyekkel kapcsolatban: azok nagyrészt a hun-kor utáni évtizedekben kerültek a temetkezésekbe, használatuk a helyben maradó hun-kori lakosság beolvadásához köthető.⁹⁸² A háromélű nyílhegyek nem csak a hun-kort követő évtizedekben mutathatóak ki, mivel használatuk átnyúlik a 6. század fordulóján is. A szőreg-téglagyári temető 73. sírjában is ismertek még a leletanyag alapján 6. század első harmadára keltezett példányok.⁹⁸³ A soros temető korszakban a gepidáknál a hun-kori példányokhoz képest nagyobb darabok (9–12 cm) kerülnek elő. Könnyen elképzelhető, hogy a korábbi hagyományok alapján, de már maguk gyártották tovább a hatékony fegyvert. Igen komoly problémát jelent, hogy az íjász sírok java részében Szentes környékén nincsen jól keltezhető kísérő lelet, ami nagyban megnehezíti ezeknek a temetkezéseknek a pontosabb datálását. Ez azért is zavaró lehet, mivel a háromélű nyílhegyek a hun kort követően az avar periódusban jelennek meg ismét tömegesen a régióban.

A hazai szakirodalomban a gepida íjászmellékletes temetkezésekkel kapcsolatos erős szkepszis feltételezhetően a langobard anyaggal és a langobard írott kútfőkkel kapcsolatos összehasonlításból ered. Bóna a langobard társadalom rekonstruálásánál főként a 7–8. századi itáliai törvénykönyveket használta fel, mely eljárás mondhatni korszakjelenségnek számított. Paulus Diaconus és az *Edictus Rothari* íjköteggel felszabadított langobard rabszolgáinak képe az egész meroving kutatás sablonjává vált, a többi germán közösség társadalmának és fegyveres rétegének rekonstruálásához is előszeretettel hivatkozták. Azóta természetesen több ponton is kritika érte ezt a módszertani megoldást. Az igazi gondot azonban az jelentette, hogy a langobard társadalommal párhuzamosan, a gepida közösségekre is egy hasonló sablont próbált meg alkalmazni, ami azért sem célravezető, minthogy a gepida társadalomról nincsenek sem belső, sem pedig külső értesüléseink. Az írott forrásokból nyerhető adatok régészeti jelenségek értelmezéséhez mindenáron történő felhasználásának irányába támasztott igény olyan erősnek bizonyult, hogy teljesen elsikkadtak az olyan döntő momentumok, mint a

⁹⁸² ANKE 1998, 68–69.

⁹⁸³ NAGY 2005, 132.

temetkezési rítus torzító hatása a fegyvermelléklet adás szokásánál, vagy pont egyes tárgytipusok életkor specifikussága, mint azt a nyílhegyek kapcsán láthattuk.

A fentebb vázolt fegyverkombinációk és arányszámok levetítése a Gepida Királyság fennállásának teljes korszakára nem célravezető, ugyanis a tárgyalt adatok több mint egy évszázad temetkezéseit foglalják magukba. A 161 fegyveres sír java része a 6. század első és második harmadából származik, azonban az 5. és a 6. század utolsó harmadára keltezhető temetkezések is találhatók a leletanyagban.⁹⁸⁴ Ebben az esetben a helyes kutatói eljárás a horizontálistatigráfiára épülő temetők elemzésének használata lehet, amit azonban nagyban megnehezít ezek és a Tisza-vidékre egységesen alkalmazható kronológiai rendszer hiánya. A fegyvermellékletes férfiak temetkezésinek pontos datálása további összetett problémát jelent, minthogy igazán jó keltező értékű tárgy kevés esetben található bennük. Elsősorban a Meroving-kor széles körben elterjedt valamint a mediterrán–bizánci műhelyek termékeiként számontartott övcsat típusok nyújthatnak némi támpontot a keltezéshez.⁹⁸⁵

A kronológiát figyelembe véve igen érdekes eredményt kapunk. A nehezebb fegyverekkel, teljes fegyverzettel eltemetettek inkább a gepida korszak vége felé figyelhetőek meg nagyobb számban. Ez a folyamat azonban nem tekinthető egyedi jelenségnek, hiszen a kontinentális germán anyagban is hasonló folyamatok játszódnak le. Megjegyzendő, hogy ezeknek a fegyvereknek egy része feltehetően már 567 után került sírba.⁹⁸⁶

A gepidákra vonatkozóan nem találunk olyan írott forrást, ami az egykori fegyveres réteg pontos felépítését elénk tárhatná. A korábban többek által is idézett Prokopios-hely sem alkalmas a fegyverek arányának kimutatására. A langobárd, frank és más korai germán jogi és elbeszélő kútfők rávetítése a gepida fegyveres társadalomra szintén nem célravezető. Sajnálatos módon az írott források és a régészeti eredmények kritika nélküli egyeztetéséből

⁹⁸⁴ A legtöbb fegyveres sír az angolszászok esetében is a 6. század első fele és közepe közé datálható, ami a források alapján egy békés időszak volt. A háborús időkben nagyobb szükség volt a fegyverekre, szemben a békés időkben jobban lehet deponálni őket. Békés periódusokban az ilyen rituálék egyben a harcos státuszt is kifejezik. Szimbolikus cselekvésről van szó, egy rituáléről. HÄRKE 1992, 218.

⁹⁸⁵ Ugyanerre a problémára hívta fel a kutatás figyelmét Jaroslav Tejral is a cseh és morvaországi anyag értékelésekor. TEJRAL 2005, 155. Pajzstövisek csatok: MARTIN 1989, 133–138; NAGY 2004, 148; a délnémet kronológia alapján főként a 6. század első felére datálhatóak (SD 5-Phase, 530–555). KOCH 2001, 85. Valamint a szintén jobban keltezhető példányok közé tartoznak a bizánci Sucidava-típusú övcsatok és a bizánci eredetű övek. NAGY 1993, 76.

⁹⁸⁶ A gepida korszak végén kerülhetett sor a Szőreg-Téglagyár 128. sírjának, valamint a Hódmezővásárhely 1, 7. sírjának eltemetésére. Az utóbbi két sír mind a bennük található fegyveranyag (pajzsdudor, Hellmitzheim-típusú lándzsahegy), mind pedig a tausirozott garnitúrák alapján inkább a 6. század végére keltezhetőek (KOCH 2001, 323; NAGY 2004, 149–150). A hódmezővásárhelyi temetkezések 567 utáni keltezésére utalt már Wielfried Menghin is monográfiájában, ugyanis az általa létrehozott ún. D csoportba (580–625) sorolta. MENGHIN 1983, 43.

több esetben is kialakult a népvándorláskor más területein is meghatározó vegyes érvelések rendszere.

A Tisza-vidéken a férfinépesesség közel fele kapott mellékletül túlvilági útjára fegyvert, ami a Meroving-kor germán átlagaitól egyáltalán nem tér el. Ennél sokkal inkább kiugró a langobard területeken a férfilakosság körében tapasztalható fegyvermellékletek óriási száma. Egy már letelepült és egy dinamikusan új fegyveres elemeket magukba integráló népesség ilyen módú összehasonlítása nem tűnik járható útnak.

Problémát jelent a temetkezések elemzésénél, hogy a Tisza-vidéki temetőknél csak töredékénél rendelkezünk pontos életkor meghatározásokkal, amik alapját képezhetnék a teljességre törekvő vizsgálatoknak. A rendelkezésünkre álló adatok alapján azonban a korszak letelepedett kontinentális germán átlagától a gepida temetkezések nem térnek el.

A fegyverek és kombinációik aránya szintén nagyban hasonlít a Meroving-korszak más területein tapasztalhatókhöz. A hatodik század első felében főként a távolsági fegyverek a meghatározóak, míg a század közepétől kezdve egyre inkább a közelharc fegyverek felé tolódik el ez az arány. A fegyverkombinációkon belül abszolút a közelharc fegyverei dominálnak, szemben a távolsági fegyverekkel. A távolharc fegyvereinek dominanciája egyébként is kétségesnek tűnik, mivel ezen harceszközök főként egy területen (Szentés) összpontosulnak, valamint feltételezhető, hogy több esetben életkor-specifikus mellékletnek tekinthetők. A brutális sírablások nem kímélték meg a fegyveres temetkezéseket sem, erre utalnak a sírban maradt szerelések, valamint az egyedi fegyverkombinációk is.

Régészeti forrásaink nem minden esetben alkalmasak a korabeli társadalom felépítésének és a fegyverek arányának meghatározásához, számolnunk kell a temetkezési szokás erőteljes torzító hatásával is. Mivel a temetés maga is rituális cselekményként fogható fel, éppen ezért az ott eltemetésre kerülő fegyverek sem tekinthetők minden esetben a valós életben használt harceszközöknek. Az egykori élet jóval sokrétűbb lehetett: ideje tehát elbúcsúznunk attól a nézettől, mely a temetők képe alapján az élők világát kívánta maradéktalanul megrajzolni!

VII. A Gepida Királyság bukása és a népesség avar kori továbbélése

VII. 1. A Gepida Királyság bukása

Az 552-es békekötést követően bő egy évtizedig nincsen adatunk a gepidák tevékenységről Duna-medencén belül. Feltételezhetően a bizánci–langobard szövetség közös katonai akciója jelentősebb csapást mérhetett a gepida erőkre, amit híven tükröz az is, hogy ezek után nem vezetnek támadást a bizánci limeseken túlra.⁹⁸⁷ 552 után azonban a langobardok és a bizánciak közötti viszony a szövetségesiből semlegessé válhatott át. Az itáliai hadjárat alatt a langobardok több ízben is a bizánci parancsok ellenére fosztogattak. Később az elhidegülés hatására újra felerősödik körükben a frank orientáció is, amit a langobard trónörökös Alboin és I. Chlotar király lányának a frigye is csak igazol.⁹⁸⁸ A langobardokkal ellentétben a gepidák semmilyen külpolitikai megnyilvánulásáról nincsen adatunk ebből a bő egy évtizedből.⁹⁸⁹ A korábbi aktív szerepüket a Balkán ellen intézett fosztogató támadásokban a kutrigurok és a szláv csoportok veszik át.

Az 560-as évek derekára vonatkozóan rendelkezésünkre áll egy későbbi forrás, mely beszámol a gepidák és langobardok között kibontakozó újabb konfliktusról. A Maurikios császár testőrének meggyilkolása miatt elfogott gepida tanúvallomása során egy igen színes történettel állt elő, melyben a gyilkosság indítékául szolgáló arany öv eredetére tért ki.⁹⁹⁰ Az elbeszélés szerint az arany övet a langobard–gepida háborúk idején szerezte. Az elbeszélés idején már új uralkodók ülnek mind a két trónon: Alboin és Kunimund. A konfliktus okát az szolgáltatja, hogy Alboin elrabolja Kunimund lányát, ami miatt kitör a háború a két fél között. A gepidák vereséget szenvedtek a harcokban, ezért II. Justinoszhoz fordultak segítségül, aki vejét Baduariost küldte el segítségül a moesiai és scythiai segédcsapatokkal.⁹⁹¹ A langobardok

⁹⁸⁷ A másik fontos szempont a portyák visszaszorulásában az lehetett, hogy a sikeres itáliai harcok után a bizánci haderő egy része is hazatérhetett.

⁹⁸⁸ „...*Chlotharius rex Francorum Chlotsuindam ei suam filiam in matrimonium sociavit.*” PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 27; JARNUT 1982, 25. Korábban többen feltételezték, hogy már Itáliában is lehetett valamilyenfajta összejátszás a két fél között, ez azonban forrásokkal nem igazolható. CHRISTOU 1991, 98–99.

⁹⁸⁹ Korábban Constantin Diculescu feltételezte, hogy a gepidák az erősödő szláv csoportokkal kerülhettek ekkoriban összetűzésbe. DICULESCU 1922, 152. A román történész elméletét Corippus panegyricusára alapozta. CORIPPUS, I, 254–256. A leírásban szereplő *getae* alakot ő a szlávok szinonimájának tekintette. A *getae* a szlávok nevéként azonban elsőként majd csak Theophylaktos Simokattés használja. Ehhez lásd: CURTA 2001, 75–76.

⁹⁹⁰ THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES VI, 10, 7–12.

⁹⁹¹ Az elbeszélésben a gepida király gazdag ajándékokkal nyeri el a császár jóindulatát. Olajos Terézia Theophylaktos magyar kiadásának jegyzetanyagában feltételezte, hogy az ajándékok igazából Sirmium átadására utalhattak. OLAJOS 2012, 1142.

végül alulmaradtak a gepida–bizánci csapatokkal szemben a következő ütközetben. A kissé „saga” szerű történet egyetlen kronológiai fogódzójának az tekinthető, hogy – miként a gepida gyilkos megemlíti elbeszélésében – már Justinianos utódjának, II. Justinosnak az uralkodása alatt játszódik. Justinianos novemberben hal meg, így elképzelhető, hogy az összecsapás már csak a következő évben történhetett meg. Theophylaktos tudósításának hitelességét erősítheti, hogy a Gepida Királyság bukását közvetlenül megelőző eseményeknél Menander protéktor külön megemlíti a korábbi segítségnyújtást Kunimundnak.⁹⁹² Szintén Menander töredékéből tudjuk meg, hogy a gepida király a segítség fejében valószínűleg megígérhette Sirmium átadását is a császárnak.

II. Justinos uralomra kerülésekor alapvetően szakított elődje politikájával és beszüntette a különböző népeknek folyósított évjáradékok kifizetését is.⁹⁹³ A kiegyensúlyozott, nagyobb hatalmi koncentrációk kialakulását szem előtt tévesztve sokkal inkább a Birodalom gyarapodása került előtérbe. Ez alapvető változást hozott a Barbaricumban élő csoportok és korábbi szövetségesek életében. A legnagyobb veszélyt Bizánc számára ebből a szempontból az avarok jelentették.⁹⁹⁴ Az avarok 557-ben jelentek meg a Kaukázus előterében, majd rögtön felvették a kapcsolatot az alánok fejedelmén, Sarosioson keresztül a bizánci vezetéssel. 558-ban avar követség járult Konstantinápolyba az uralkodó elé egy Kandich nevű követ vezetésével. A szorult helyzetben lévő I. Justinianosnak éppen kapóra jött a Kaukázus előterében megjelenő új nomád hatalom. A császár évjáradék fejében szövetségeseivé fogadta az avarokat, akiket a dunai tartományokra támadó dél-orosz

⁹⁹² MENANDER PROTEKTOR FRG., SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 32–33.

⁹⁹³ WOZNIAK 1979, 157; CHRISTOU 1991, 100–101; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 27–28.

⁹⁹⁴ Az avarok eredete máig igen homályos, megoldásában sem a régészeti, sem pedig a történeti források nem igazán igazítanak el bennünket. Ez idáig három elmélet fogalmazódott meg eredetükkel kapcsolatban: a zsuau-zsuau, a heftalita és ezek kombinációja. A kínai és bizánci írott forrásokra alapozva a zsuau-zsuau elméletet még a 18. században Deguignes alkotta meg, és azóta is a kutatás jelentős része ezt a nézetet vallja. Az ellene felhozható egyik ellenérv az, hogy a kínai források nem emlékeznek meg nyugat felé menekülő zsuau-zsuauokról. ERDÉLYI 1982, 15–16. A heftalita elméletet Marquart alkotta meg (1914) főként a türk-bizánci követjárások alkalmával az avarokat varchonitaknak nevező (uar-hun rejlik a varchonita összetétel mögött, ami a heftaliták két törzsét jelöli) türk követ állításaira alapozva. MARQUART 1914; ERDÉLYI 1982, 16–17. A várkony helynevek összekapcsolásának problémájáról: FELFÖLDI 2001, 35. A magyar régészet oldaláról Bóna István alkotott egy harmadik, az előző kettőt egyesítő megoldást. Véleménye szerint a nyugatra menekült zsuau-zsuau csoportok az éppen végnapjait élő Heftalita Birodalmat elhagyó elemeket is magukba olvasztva jelentek meg Európában. Érveit a belső-és közép-ázsiai analógiákkal támasztotta alá. BÓNA 1984, 310–313. Legutóbb Dobrovits Mihály a pseudo-avar kérdést elemezve a zsuau-zsuau teória mellett foglalt állást. Véleménye szerint a kagán méltóság először Kr. u. 265 körül jelent meg a kínai forrásokban, mint a hsien-piknél használatos méltóságnév. A cím egyenértékű lehetett a hiungnuknál használt *sanjü* címmel, vagyis viselőjét az „ég fiának”, tetteiben az „égi felhatalmazással bíró” személynek, a kínai császárral egyenrangú, sőt talán felette is álló személynek ismerték el. A címet később a zsuau-zsuauk bukása után a türkök birtokolták. Annak érdekében, hogy ennek kizárólagosságát biztosítsák kezdték el terjeszteni az ál-avar koncepciót. A türkök számára a későbbiekben igen fontos volt, hogy Bizánc ne ismerje el az avar fejedelmet kagánnak. DOBROVITS 2000, 193. Azonban feltételezhető, hogy a Theophylaktosnál megmaradt pseudo-avar terminus egy Tacitusig visszamenő antik reminiscencia lehet.

steppei nomádok ellen használt fel. Az avarok teljesítették a szerződésben meghatározott feladatukat, és az 550-es évek végén egymás után hódoltatták meg a szaragurok, szavirok, utrigurok és kutrigurok népét.⁹⁹⁵ 562-ben az avarok a teljesített kötelezettségekre hivatkozva követséget menesztettek Justinianoszhoz az Al-Duna vidékéről, és letelepedésre alkalmas földet – konkrétan Schytia minort – kértek maguknak a császártól. A császár Pannonia Secundat ajánlotta fel a nomádoknak, azonban ők ezt visszautasították. Az erőszakos foglalás megakadályozására Baján ellen a bizánciak határzárat rendeltek el, melynek áttörésével az avarok meg sem próbálkoztak.⁹⁹⁶ Ezt követően Justinianos még egy ízben kihasználta a nomád szövetségesek adta lehetőségeket, ugyanis a frankok elleni harcra bujtotta fel az avarokat, akik a Kárpát-medence megkerülésével valószínűleg Thüringia tartomány felé vezettek hadat, ahol vereséget szenved Austrasia királyától, Sigiberttől.⁹⁹⁷ Walter Pohl 1988-as alapvető monográfiájában a fentebb tárgyalt két cselekményt felcserélte, ugyanis véleménye szerint az avarok frankok elleni támadása a részét képezte Justinianos frank ellenes új nyugati politikájának. A határok menti összezördülés a hadjáratról visszatérő avar seregekkel eshetett meg, mivel Pohl érvei szerint a nagyobb diplomáciai konfliktus után sokkal nehezebb lett volna rávenni az avarokat a támadásra.⁹⁹⁸ Az mindenesetre érdekes, hogy Justinianos Pannonia Secundát ajánlotta fel nomád szövetségeseinek, melyet ekkoriban éppen a gepidák és részben a langobardok birtokoltak. Valószínűleg ez a lépés is a dunai barbárok megosztását célozta volna.

A császár halála után mindössze hét nappal avar követség jelent meg a bíborszéket elfoglaló II. Justinos előtt, akitől a Justinianossal kötött szerződésük meghosszabbítását és évjáradékuk felemelését követelték.⁹⁹⁹ A sikertelen követjárás után az avaroknak a már megerősített al-dunai határszakaszt ezúttal fegyverrel sem sikerült áttörniük, így a már jól bevált útvonalon Thüringia felé vonultak, ahol ezúttal ők mértek súlyos vereséget I. Sigibertre, aki csak ajándékokkal és hatalmas sarccal tudta megvásárolni az avarok békéjét.¹⁰⁰⁰ 566/567 fordulóján a frank területeken tartózkodó avar kagánt felkeresték Alboin követei, akik a

⁹⁹⁵ SZÁDECZKY-KARDOSS 1994, 21.

⁹⁹⁶ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 22–23.

⁹⁹⁷ GREGORIUS TURONENSIS IV, 23. A thüringiai lokalizáció Paulus Daiconus munkája alapján lehetséges: PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM II, 10. Siegbert I. Chlotar frank király harmadik fia, 561–575 között Austrasia királya. Leánytestvére Chlodowintha Alboin langobard király első felesége volt. 572-ben a Gallián keresztül visszavonuló szászok miatt összetűzésbe kerül a langobardokkal. 575-ben Fredegunda királynő első férfi áldozata ő lesz a családi belviszályban. BÓNA 1993B, 172–173.

⁹⁹⁸ POHL 1988, 44–46. Pohl ezen a helyen a többi szakmunkától eltérően 562-re keltezi a frank küzdelmeket, míg az azt követő évre az Al-Duna mentén történt eseményeket.

⁹⁹⁹ MENANDER 8; BLOCKLEY 1985, 93–97; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 27–28.

¹⁰⁰⁰ GREGORIUS TURONENSIS IV, 29; PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM II, 10.

gepidák és bizánciak elleni szövetség tervét tárták elé.¹⁰⁰¹ Baján a segítségnyújtásért cserébe a langobard állatállomány tizedét kérte, valamint győzelem esetén a zsákmány felét és a gepidák összes földjét.¹⁰⁰² Menander protéktor töredékei szerint az avar–langobard szövetség hírére a gepidák ismét felkeresték a császárt, akitől katonai segítséget kértek. A korábban elmaradt sirmiumi részek átadása miatt Justinos vonakodott felvonultatni a haderejét a dunai határoknál, sőt annak szétszórtságával magyarázta a késlekedést. Menander elbeszélése szerint a gepidák után érkező langobard követeknek sikerült végül a császárt rábírniuk arra, hogy maradjon független a harcok alatt. A bizánci császár motivációi nagyon kérdésesek az adott események során. Feltehetően –, mint azt a későbbi események is kiválóan szemléltetik, – a kivárássra játszott azért, hogy visszaszerezhesse Sirmiumot.

567 tavasszán-nyarán indíthatták meg a szövetségesek a harmadik gepida–langobard háborút, melynek végül igazi haszonélvezői az avarok lettek. Azt nem tudni, hogy az események és a pontos harcterek a királyság mely részein voltak. A langobardok minden bizonnyal a Száva és Duna közötti szakaszon intéztek támadást. Paulus Diaconus elbeszélése szerint, bár a langobard erők aratnak megsemmisítő vereséget a gepidák felett, de a korábbi hagyományokkal dolgozó krónikás azt is megemlíti munkájában, hogy a langobardok támadását az avarok betörése a gepida területekre már megelőzte.¹⁰⁰³ Az még kérdéses, hogy az avarok melyik irányból közelítették meg a gepida szállásokat. Korábban Ludwig Schmidt azt feltételezte, hogy a Duna mentén haladva, a bizánciak jóváhagyásával támadhatták meg a keleti germánokat.¹⁰⁰⁴ Ennek a lehetőségnek azonban ellent mond a bizánciak és avarok között II. Justinos uralkodásának kezdete óta megfigyelhető feszültség. Konstantinos Christou ellenben úgy vélte, hogy az avar csapatok Olténia felől haladva a Bánáton keresztül, vagy pedig északról, a Kárpátok irányából közelíthették meg ellenségeiket.¹⁰⁰⁵ A frank területeken állomásozó avar erők ezt az utóbbi lehetőséget erősíthetik. A feltételezhetően megosztott gepida erők mindkét harctéren vereséget szenvedtek. A langobardok elleni küzdelem során

¹⁰⁰¹ Bóna véleménye szerint a két fél közötti közvetítésben jelentős szerepe lehetett Alboin sógorának, a legyőzött Sigisbertnek is. Sajnálatos módon azonban erről írott kútfő nem emlékezik meg. BÓNA 1993B, 111.

¹⁰⁰² MENANDER PROTECTOR Frag. 12; BLOCKLEY 1985, 128–129; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 32–33. A szövetségről megemlékezik munkájában Paulus Diaconus is: „Alboin vero cum Avaribus, qui primum Hunni, postea de regis proprii nomine Avars appellati sunt, foedus perpetuum iniit.” PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 27.

¹⁰⁰³ „Qui cum adversus eum e diverso properarent, Avars, ut cum Alboin statuerant, eorum patriam invaserunt. Tristis ad Cünimundum nuntius veniens, invasisse Avars eius terminos edicit. Qui prostratus animo et utrimque in angustiis positus, hortatur tamen suos primum cum Langobardis configere; quos si superare valerent, demum Hunnorum exercitum e patria pellerent.” PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 27.

¹⁰⁰⁴ SCHMIDT 1941, 541.

¹⁰⁰⁵ CHRISTOU 1991, 104–105.

elesik a gepida király Kunimund és lánya, Rosamunda Alboin kezébe kerül.¹⁰⁰⁶ Sirmiumot a megmaradt gepida erők végül átadják a császári vezetésnek és Bonos hadvezér csapataival bevonul a területre.¹⁰⁰⁷ Feltételezhetően ekkor számos menekült érkezik a területről a dunai limes bizánci oldalára. A gepidák jelentős része azonban, mint arról a későbbi írott kútfők is beszámolnak, az avarok fennhatósága alatt élte életét.¹⁰⁰⁸

VII. 2. Gepidák az avar kori Dunántúlon?

Sebastian Brather 2000-ben a *Germániában* közölt tanulmánya és 2004-es *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie* címet viselő könyvének megjelenése óta egy igen parázs vita bontakozott ki a népvándorlaskort kutató régészek között a német nyelvterületen.¹⁰⁰⁹ A német szerző, a korábbi kutató generációk régészeti kultúra és az írott kútfőkből ismert etnikumok azonosíthatósága, valamint a régészeti leletanyag egyes elemeinek automatikus etnikai értelmezése ellen érvelt munkáiban. Brather szerint a korai korszakokban sok esetben nem az etnikai tényezők, hanem a gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatok voltak a meghatározóak. Bratherrel ellentétben fejtette ki álláspontját többek között Volker Bierbrauer, aki a régészeti leletanyag egyes esetekben jogos etnikai interpretációjára hívta fel a kutatás figyelmét.¹⁰¹⁰ Bierbrauer példái között szerepelt az írott forrásokból jól adatolható itáliai langobard beköltözés és az egységes langobard lelethorizont felemlítése is.¹⁰¹¹

Brather etnikai azonosítás terén túlzott óvatosságra intő munkájával szemben fejtette ki véleményét Peter Stadler is, a 6–7. századi Kárpát-medence régészeti leletanyagát

¹⁰⁰⁶ „In eo proelio Alboin Cunimundum occidit, caputque illius sublatum, ad bibendum ex eo poculum fecit. Quod genus poculi apud eos "scala" dicitur, lingua vero Latina patera vocitatur. Cuius filiam nomine Rosimundam cum magna simul multitudine diversi sexus et aetatis duxit captivam; quam, quia Chlotsuinda obierat, in suam, ut post patuit, perniciem, duxit uxorem.” PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM I, 27. Walter Pohl feltételezése szerint a gepida hercegnőre azért is volt szüksége Alboinnak, hogy házasságuk révén jogot formálhasson a gepida fegyveres erők egy részére is, akikre Itáliában volt szüksége. POHL 1988, 56–57.

¹⁰⁰⁷ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 33.

¹⁰⁰⁸ „...sed universi qui superesse bello poterant aut Langobardis subiecti sunt, aut usque hodie Hunnis eorum patriam possidentibus duro imperio subiecti gemunt.” PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM, I, 27.

¹⁰⁰⁹ BRATHER 2000; BRATHER 2004. A kora középkori etnikumok és a régészet kapcsolatáról részletes kutatástörténeti áttekintést nyújt Vida Tivadar írása. VIDA 2006. Írása végén helyesen emeli fel a hangsúlyt a Brather jelezte vonal túlzott szkepticizmusával szemben, ugyanis érdemes bizonyos keretek között teret engedni az etnikai értelmezéseknek a régészeten belül.

¹⁰¹⁰ BIERBRAUER 2004.

¹⁰¹¹ BIERBRAUER 2004, 50–53. Bierbrauer ezen kívül példaként említi még a nyugati gótok franciaországi, az osztrogótoknak a Csernyahov-kultúrában, a langobardok kora császárkori, valamint a 6–7. századi bajuvárok és alamannok Leech környéki jól elkülönülő régészeti leletanyagait is.

illetően.¹⁰¹² Stadler a *Kulturwandel in Mitteleuropa* kötetben publikált írásában az írott források és a régészet adatai alapján a kora avar korszakban külön megfogható etnikumnak tekintette a kaganátus vezetését alkotó avarokon kívül a bolgárokat, kutrigurokat, dunai szvéveket és a gepidákat (39. kép).¹⁰¹³ A jellegzetes nyugati típusú meroving kultúrkörhöz kapcsolódó leleteket (spathák, saxok, pajzsdudorok, sisakok, vas taúsírozott övcsatok, fibulák), melyek főként a Dunántúlon és Erdélyben jelentkeznek, a gepidákhoz és a szvévekhez kapcsolta az osztrák kutató. Stadler véleménye szerint az Avar Kaganátus 630-as években bekövetkező krízisekor a Dunántúlról gepida csoportok vándorolnak nyugati területekre, ahol leletanyaguk jól elválik, valamint a Tisza vidékre, ahol a tiszafüredi temető legkorábbi fázisában igazolható jelenlétük.¹⁰¹⁴ Kérdésként merül fel, hogy hogyan kerülnek az alapvetően 567-ig a Tisza vidéket, Erdélyt és az egykori *Pannonia secunda* tartományt kezükben tartó keleti germánok a Dunántúlra, ahonnan pusztán régészeti módszerekkel kívánták további sorsukat nyomon követni? Peter Stadler ebben az esetben korábbi régészeti leletanyagra alapozott teóriákat használt fel (Fettich Nándor, Kiss Attila), melyeket az írott kútfők és az azokat feldolgozó modern munkák (Walter Pohl) adataival egyeztetett. A Kárpát-medencén belüli vándorlások rekonstrukciójánál a '30-as évek módszertani modelljeit idéző tárgyak vándorlása = különböző etnikumok migrációja módszertani sablont alkalmazta. A kérdés árnyaltabb vizsgálatához és a gepidák avar kori továbbélésének vizsgálatához, a vegyes érvelést (*gemischte Argumentation*) elkerülendő, érdemesebb az írott kútfők adatait és a régészeti anyagból leszűrhető következtetéseket saját környezetükben vizsgálni, ugyanis erre eddig nem került sor.

Az avar kori gepidák régészeti hagyatékának kutatása már az első temetőfeltárásokkal együtt megkezdődött. Kovács István az avar korban is használt mezőbándi temető esetében helyesen állapította meg, hogy azt a gepida kort követően az avar időszakban is használják.¹⁰¹⁵ Az írott kútfők adatait elsőként Paul Reinecke vizsgálta az 1928-as *Germániában*.¹⁰¹⁶ Az 1930-as években a magyar régészet művészettörténeti irányzatát

¹⁰¹² STADLER 2008, 657.

¹⁰¹³ STADLER 2008, 661–662, 675–677. Stadler véleménye szerint az írott forrásokban megjelennek a szvévek is az avar kori Kárpát-medencében. Állítása azonban téves, hiszen írott forrás nem számol be ittlétükről, csupán Paulus Diaconus egy részlete alapján feltételezhető, hogy maradtak csoportjaik egykori szállásterületükön. PAULUS DIACONUS II, 26; SZÁDECKY-KARDOSS 1998, 34.

¹⁰¹⁴ STADLER 2008. 670–671, 675–677. A temetőt közzétevő Garam Éva ezzel szemben más véleményen volt. Garam szerint a temető legkorábbi fázisában található germán anyag valóban a gepidákhoz köthető, de ezek a gepidák a korábbi alföldi elődeik helyben maradt avar fennhatóság alatt élő leszármazottai. GARAM 1995, 378. Az avar temetőben a gepidák elkülönítése egyes germán típusú tárgyak segítségével történt meg (fülbevaló, csontfésű, kerámia, ovális vascsat, vas övveret, bronz szíjvég, orsógomb, alpi típusú övveret).

¹⁰¹⁵ KOVÁCS 1913, 388.

¹⁰¹⁶ REINECKE 1928, 96.

képviselő Fettich Nándor vetette fel annak eshetőségét, hogy a II. germán állatstílusban készült kárpát-medencei tárgyak avar fennhatóság alatt dolgozó gepida ötvösök termékei lennének, jelenlétük avar közegben pedig egyenesen a széttelapított gepidákat mutatná.¹⁰¹⁷ A kárpát-medencei gepida emléktárgyak első nagy összefoglalója Csallány Dezső is kitért egy fejezet erejéig „corpusában” az 567 utáni gepida továbbélés kérdésére.¹⁰¹⁸ Csallány a temetkezési rítus elemeit (tájolás) és egyes leleteket vélt avar korra is keltezhető gepida sajátosságoknak. Vizsgálódásába belekerültek tipikus avar kori elemek is, valamint olyan tárgyak, melyek gepidákhoz kötése igen kérdéses.¹⁰¹⁹ Meg kell említeni azonban, hogy több alkalommal helyesen ismerte fel azokat a tárgytípusokat, melyek valóban az 568 utáni időszakra keltezhetőek.¹⁰²⁰ Csallány Dezső mind a három korábbi gepida szállásterületen (Tisza vidék, Sirmium környéke, Erdély) a 7. század elejéig régészeti módszerekkel is bizonyítható továbbélő lakosságként kezelte a gepidák.

A '70-es évek végén bontakozott ki egy igen éles vita Bóna István és Kurt Horedt között az Erdélyben továbbélő gepidákról. Horedt az 1977-es *Daciában* közölt tanulmányában négy periódusra osztja Erdély kora népvándorlás korát. A 3. fázisban vannak a gepida soros temetők, melyek záródásának legkésőbbi időpontja a 6. század harmadik negyede. Az erdélyi szász kutató szerint Erdélyben a gepida kort követően (Horedt 4. fázis) nem mutatható ki a régészeti leletanyagban kontinuitás, a meroving kultúrából ismert új elemek betelepülő germán csoportokhoz köthetők, akikről az írott források nem tudósítanak.¹⁰²¹ Horedt szerint az új lakosok (germán sósók!) a Torda vidéki sóbányák és só útvonal őrzésére települtek le ezen a területen. Ezzel szemben Bóna István a Maros (Mezőbánd, Marosvásárhely, Marosnagylak, Marosveresmart) és a Nagy-Küküllő (Baráthely) völgyében elhelyezkedő temetők esetében feltételezhetőnek tartotta a gepidák nagyarányú továbbélését. Az erdélyi gepidák anyagi kultúrája Bóna szerint a 7. század elején valóban gazdagodott avar, szláv, valamint nyugati meroving elemekkel, melyek mögött idegen betelepülők is sejthetők.¹⁰²²

¹⁰¹⁷ MAROSI-FETTICH 1936, 63–93; FETTICH 1943, 15–17; FETTICH 1958, 366–371; FETTICH 1965, 107–110.

¹⁰¹⁸ CSALLÁNY 1961, 346–360.

¹⁰¹⁹ Érdekes módon Csallány korábbi fibulatípusokat is itt sorolt fel, mint a továbbélő gepidák nyoma. Ezeknél a részeknél főként a bizánci áruk kerülnek még felsorolásra. CSALLÁNY 1961, 354–357.

¹⁰²⁰ A kerek pajzsdudorok, vonókések, hajtűk, női csüngős viselet (a szentes–nagyhegyi 84. sír ereklyetartója), mint valóban gepida kor után továbbra is használt elemek jelennek meg. Szintén helytállóak Csallány megfigyelései az állattemetkezésekkel (főként lovas) kapcsolatosan. CSALLÁNY 1961, 349–353.

¹⁰²¹ HOREDTE 1977, 261–265; HOREDTE 1987, 12–13. A Horedt által szerepeltetett, csupán régészeti adatokkal alátámasztott betelepülés teóriák nem voltak ismeretlenek korábban sem a Kárpát-medence népvándorlás korát kutató régészek előtt. Korábban a környei temető közzététele során bontakozott ki hasonló jellegű teória, ahol a szerzők szinte már összetett történetet kerekítettek a leletanyag értelmezéséből (6. század elején verbuvált bizánci szolgálatban álló zsoldos csapatok). Módszertani téren kiváló kritikáját nyújtja a kérdésnek Tomka Péter. TOMKA 1973.

¹⁰²² BÓNA 1978; BÓNA 1986, 163–164; CSEH 1990, 29.

A Dunántúl, mint a gepida maradványok lehetséges továbbélésének helyszíne, az 1970-es évek végén, a Kölked mellett előkerült temetők és telep feltárásának értékelésekor született meg. Kiss Attila először az 1979-es *Folia Archeologiában*, majd később több helyen – elsősorban mintaszerűen a közreadott temető feldolgoásaiban, – is közzétette a Dunántúli gepida továbbélést hangsúlyozó nézeteit.¹⁰²³ A szerző a feltűnően nagy számú kora avar korszakra keltezhető dél-kelet dunántúli germán jellegű leletanyag létre próbált meg választ találni említett munkáiban. Kiss Attila külön megvizsgálta a korszak írott forrásokból leszűrhető, valamint a régészeti anyag értelmezéséből fakadó adatokat, melyeket végül egyeztetve megalkotta az avar kori dunántúli gepida enklávé elméletét. A kizárólagos gepida továbbélésre írott források alapján az alábbi érveket állította fel: 1. Az Avar Kaganátuson belül 567 után egyedül a gepidákat említik meg, mint alávetett germán csoportot a kortárs kútfők; 2. Konstantinápoly 626-os avar ostromakor részt vettek kontingenseik avar fennhatóság alatt, 50 évvel a királyság bukása után is(!); 3. A 9. századi *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Bajorok és karantánok megtérése) említ Alsó-Pannoniában (Pannonia inferior) gepidákat.¹⁰²⁴ Véleménye szerint a Kárpát-medencében az avar korszakban a germán törzsek közül egyedül a gepidák jelenléte mutatható ki az írott kútfők szintjén is.¹⁰²⁵

Kiss Attila a régészeti leletanyagot azért tekintette jól vizsgálhatónak, mert az alapvetően steppei típusú nomád kultúra és a letelepedett germán csoport anyagi műveltsége között jól látható markáns eltérések mutatkoznak. A régészeti anyagon belül két csoportot különített el a szerző, melyeket elsődleges (die primäre Quellengruppe) és másodlagos források (sekundäre Quellen) körének nevezett meg (40. kép). Az elsődleges források azokat a tárgytípusokat takarták, melyek 567 előtt a Tisza vidéken és a kora avar kori Dunántúlon is egyaránt megtalálhatóak: fegyverzet (spathák, pajzsdudorok, kétélű köpüs nyílcsúcsok), viseleti elemek (kétoldalas csontfésűk, fülbevalók, ovális övcsatok, négyszögletes vas övveretek), használati eszközök (juhnyíró ollók, vonókések, pecsételt kerámia) (41–42. kép).¹⁰²⁶ A másodlagos források körébe olyan leletek tartoznak, melyek az avar kori germán jellegű anyagnak határozhatóak meg.¹⁰²⁷ Kiss szerint a Kárpát-medencét elfoglaló avarok a

¹⁰²³ Kiss 1979; Kiss 1987; Kiss 1992; Kiss 1996; Kiss 2001.

¹⁰²⁴ Kiss 1987, 204; Kiss 1992, 37–38.

¹⁰²⁵ A gepidák mellett a feltételezhető, hogy langobardok is maradtak korábbi szállásterületükön, valamint az itáliai avar kalandozások alkalmával és menekültekként is kerülhettek vissza a Kárpát-medencébe. POHL 1988, 229. Teljes vándorlással egyébiránt sem lehet számolni egy-egy népesség esetében. A teljes vándorlások irodalmi toposzára Vajda László hívta fel a kutatás figyelmét. VAJDA 1995.

¹⁰²⁶ Kiss 1992, 51–56.

¹⁰²⁷ Kiss 1992, 56–58. Háromszög alakú csattesttel ellátott csatok, vas szíjvég, vas vagy bronz köberakásos övveret, négyszögletes bronz áttört övveret, bronz szíjvég.

Tisza-vidéken visszamaradt gepidákat korábbi szállásterületükről egyszerűen áttelepítették. A régészeti anyag, mely germán és nyugati meroving kultúrkörből jól ismert, bár lehet import, azonban Kiss szerint nem kereskedelmi áruként kezelendő. Véleménye szerint a tárgyi kultúra mellett a rítus révén megmaradnak a sajátos gepida karakter nyomai is az avar-kori temetkezésekben. A Kölked-A temető korai fázis temetkezései (580–630) köthetők egyértelműen a gepidákhoz, a középső és a kései periódusban már igen intenzív az avar behatás a leletanyagban.

Kiss Attila érveivel szemben hamar megjelentek az első ellenérvek is Bálint Csanád és B. Tóth Ágnes tollából.¹⁰²⁸ Míg B. Tóth Ágnes főként a két terület nem teljesen összeegyeztethető kerámiájára utalt, addig Bálint Csanád a teljes érvelést vonta kétségbe, és a Kiss Attila által létrehozott rendszer az etnikum = tárgy képlet manuális leképezésének tekintette. Bálint Csanád ugyanakkor felhívta arra a lényeges momentumra is a figyelmet, hogy az írott kútfők nem emlékeznek meg az Avar Kaganátuson belüli áttelepítésről.¹⁰²⁹ Véleménye szerint a továbbélő gepidák emlékeit főként korábbi szállásterületükön, azon belül is főként Erdély kora avar kori anyagában érdemes keresni.¹⁰³⁰

Bár a dunántúli gepida enklávé elméletnek valóban megjelentek egyes elemeit firtató bírálatok, azonban érdemes röviden áttekinteni az elmélet egy-két tartópillérét. A Kiss Attila által elkülönített régészeti emlékek valóban megtalálhatóak az 567 előtti leletanyagban, de jelenlétük nem csak az egykori gepida területeken érhető tetten. Az elsődleges források között felsorolt tárgytípusok jórészt megtalálhatóak a langobardok 567 előtti pannoniai leletanyagában is (43. kép),¹⁰³¹ valamint a másodlagos források köre (négyzetes veretek, vas csatok) nem etnikus, sokkal inkább azonos kronológiai fogódzóként kezelhető, mely a korszak meroving kultúrkörén belül széles körben elterjedtnek tekinthető.¹⁰³²

A régész-szerző által kialakított rendszer egyes esetekben nem következetes. Például az elsődleges források köréből kimaradnak a fibulák, melyek megtalálhatóak mind a gepida

¹⁰²⁸ BÁLINT 1995, 310–312; B. TÓTH 1993, 75.

¹⁰²⁹ Az írott források terén nagyon fontos megfigyelésnek számít még, hogy nem csak a gepidák vannak jelen a germán kultúrát hordozó csoportok közül az avar kori Kárpát-medencében. Bálint Csanád ezen a ponton utalt Samo történetére, aki maga frank kereskedő volt, feltételezhetően nem egyedül élt övéi közül ilyen státuszban avar területen.

¹⁰³⁰ BÁLINT 1989, 176–177.

¹⁰³¹ Spathák, pajzsdudorok, nyílcsúcsok, kétoldalas csontfésűk, juhnyíró ollók, ovális övcsatok mind megtalálhatóak a pannoniai langobardok anyagában is, minthogy ezek a korszak meroving anyagi kultúrájának Európa szerte általánosan használt részei voltak. BÓNA–HORVÁTH 2009.

¹⁰³² Kiss Attila munkájában felhívta erre a problémára a figyelmet, ellenben véleménye szerint ezek a tárgyak a Kárpát-medence avar korában egyedül germán kultúrát hordozó gepidákhoz köthetők. KISS 1992.

korszak, mind pedig a kora avar periódus leletanyagában egyaránt.¹⁰³³ Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a fibulák típusai a két terület és időhorizont esetében nem egyeznek meg. A Dunántúl keleti felén található kora avar temetőkben egyébiránt számos olyan típus is megtalálható, mely Itáliához és a langobard kézműves hagyományokhoz köthető (44. kép).¹⁰³⁴ Ezek fényében talán megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy a fibulák alkották azoknak a leleteknek a körét, mely a prekoncepció áldozatául estek.

Érdekes módon az altípusonkénti egyezés problémája az esetek többségében nem figyelhető meg. Az elsődleges forrásoknál bár a tárgytypus, azaz maga az alapforma valóban megegyezik, de azok a meroving kronológiai révén szembetűnően későbbi fejleménynek tekinthetők. A leglényegesebb szegmens, azaz a pontos altípusok szintén nem azonosak a gepida és az avar korszak leletanyagában. Ez a probléma kiválóan érzékelhető a pajzsdudorok vizsgálata során. Kiss Attila szerint mind a két, a gepida korszakban is használt pajzsdudor típus (kúpos és félgömbös), fellelhető az avar kori germánok körében. Ezzel a megállapítással azonban az a probléma, hogy csak a pajzsdudor egy jellemzőjét, konkrétan a fedél típusát, emeli ki, ami alapján akár a római kor és az avar korszak pajzsdudorai között is találhatnánk természetesen egyezéseket. A gepida korszakban klasszikus értelemben vett kúpos fedelű példányok csak az 5. század végén és 6. század első harmadában fordulnak elő. Az avar kori pajzsdudorokról hiányzik ennek egy lényeges eleme, mely a gepida időszakban megtalálható: a tüske gombos végződéssel. Ezen kívül nem hasonlítja össze jobban a két régió és korszak anyagának esetében a fedél formáját, a karima alakját és nagyságát, csatlakozását a fedélhez, ami nélkül nem lehet igazán kronológiai megfigyeléseket tenni az adott fegyvertípus esetében. A gepida területeken főként a Hübener-féle tipológia 1–3. típus példányai találhatók meg, míg az avar korszak kelet dunántúli temetkezéseiben az 5–6. típusba sorolható darabok fordulnak elő, melyek egyértelműen a meroving korszak fiatalabb példányai közé tartoznak.¹⁰³⁵ A fegyverzet összetétele sem vethető össze minden szempontból a korábbi korszakok arányával. Csiky Gergely nemrégiben rámutatott, hogy a kora avar dunántúli temetőkben bár a közelharc fegyverekkel eltemetett személyek száma más avar területekhez képest magas, azonban a meroving területek átlagait meg sem közelíti. Ugyanakkor nagyon egyedi és speciális kombinációk (pajzsdudor–nyílhegyek) és fegyvereket érintő szokások

¹⁰³³ Az avar kori fibulákkal Garam Éva és Vida Tivadar foglalkozott részletesebben. GARAM 2003; VIDA 2005. Vida Tivadar kifejezetten a meroving kultúrkör és a kora avar kori Kárpát-medence fibuláinak kapcsolatát vizsgálta. Véleménye szerint jól nyomon követhető területünkön is a páros fibulaviseletről a korongfibula használatának irányába történő elmozdulás. A tipikus meroving viseleti elemnek számító tárgyak helyi és mediterrán hatásokat mutatnak, idomulnak a kora avar kori ízléshez. VIDA 2005, 84–87.

¹⁰³⁴ Cividale típusú fibulák: Kölked-Feketekapú-B 85. és 439. sír. Korongfibula: Kölked-Feketekapú-B 119. sír. KISS 2001, 206, 277–278; VIDA 2005, 84–87.

¹⁰³⁵ HÜBENER 1989, 90–91.

(lándzsa ló sírban) is előfordulnak itt, ami a nyugati germánság körében teljesen idegennek számít.¹⁰³⁶

Ezen kívül érdemes megemlíteni, hogy a dunántúli közösségek az előnyös földrajzi elhelyezkedésnek köszönhetően anyagi kultúrájukban is nyomon követhetően, mind a Mediterráneummal, a langobard Itáliával, mind pedig a meroving Európával igen élénk és intenzív kapcsolatokat áptak.¹⁰³⁷ A területen megjelenő tárgyak mellett a szoros kapcsolatokat jelzik a meroving viselet változásának és új trendjeinek megjelenése és elterjedése is a dunántúli közösségekben.¹⁰³⁸ Vida Tivadar ezeket a kapcsolatokat figyelembe véve írásában nem kapcsol etnikumot a dél-dunántúli közösségekhez, a rájuk alkalmazott avar kori germán terminus is mértéktartó. Az avarokkal együtt harcoló, szabad, jól reprezentált, díszfegyverekkel eltemetett helyi germán arisztokrácia, véleménye szerint, kívül esik a korszak görög auctorainak látó- és érdeklődési körén, vagy pusztán avarként jelennek meg a történeti munkákban.

VII. 3. A továbbélés színterei: Alföld és Erdély

Érdemes egy pillantást vetni a Dunántúlon kívül található germán típusú leltekre, elsősorban az egykori szállásterület központjaira, Erdélyre és a Tisza-vidékre. A legkésőbbi erdélyi soros temetők etnikai interpretációja és ilyen alapú elkülönítése gyakorlatilag már feltárásuk időszakában megkezdődött. Az első és a későbbi csoportnak is nevet adó mezőbándi temető publikálása során a feltáró Kovács István rögtön állást is foglalt a sírmező használóinak személyéről. Véleménye szerint a temetkezési hely alaplakosságát a gepidák alkották, míg a temető szélén elhelyezkedő lósírok pedig feltehetően az Erdélyt is megszálló avarok jelenlétéhez köthetők.¹⁰³⁹ Kovács feltárása után, de még a század elején került sor többek között a marosveresmarti és a marosvásárhelyi temetkezések felfedezésére is, melyek szintén ehhez a csoporthoz sorolhatóak.¹⁰⁴⁰

Az erdélyi és romániai kutatásban a második világháború utáni politikai kurzusváltás nagyban meghatározta a népvándorlás kor értelmezés lehetőségeit és irányvonalait is. A helyi régészek és történészek eleinte az erős szovjet nyomás és katonai jelenlét miatt a szovjet-

¹⁰³⁶ CSIKY 2012, 115–116.

¹⁰³⁷ VIDA 2008, 38–40.

¹⁰³⁸ A női csüngős viselet: VIDA 1996; VIDA 2000A; férfi spatha-öv viselet, jellegzetes meroving övtípusok (Weihmörting, Civezzano) nyomon követhető változásai: VIDA 2000 B; VIDA 2008, 23–24.

¹⁰³⁹ KOVÁCS 1913, 387–388.

¹⁰⁴⁰ KOVÁCS 1915; ROSKA 1934; DOBOS 2011; DOBOS 2013, 92–93.

oroszkora középkor kutatáshoz igazodva Erdély legkorábbi szláv emlékanyagának felderítésére törekedtek.¹⁰⁴¹ Ebben az időszakban került feltárásra a későbbiek szempontjából fontosnak tekinthető több lelőhely, mint például a malomfalvi telep és temetője is.¹⁰⁴² A szovjet csapatok kivonulása után egy erős hangsúlyváltás volt érzékelhető: ekkor a román tudományosság fő célkitűzése a helyi, római kortól továbbélő lakosság emlékeinek kimutatása lett.¹⁰⁴³ Az Erdély és Románia történetében csak epizódszerepet kapó úgynevezett „vándor népek” emlékanyagának ismertetése csak a helyi lakossággal fenntartott kapcsolataik miatt volt érdekes.

A romániai népvándorlás kutatás kiemelkedő alakja, a szász származású Kurt Horedt is ebben a periódusban kezdte meg munkásságát, mely során Erdély kora középkorának teljes feldolgozására törekedett. Már az '50-es években megalkotta Erdély népvándorlás korának kronológiai egységeit, amit igazán a '70-es években tökéletesített.¹⁰⁴⁴ Véleménye szerint a legkorábbi csoportot az ún. Apahida kör alkotta az 5. század második felére keltezhető gazdag leletanyagot tartalmazó temetkezéseivel. Ezt követték az ún. Malomfalva csoport temetkezései, melyek a 6. század első felétől indulva jelennek meg és etnikai hordozóinak egyértelműen a gepidákat tartotta. Ennek a horizontnak a záró dátumát nála is nagyban befolyásolta az 567-os történeti vízválasztó, de véleménye szerint egy-két helyen akár a 6. század végét is megélhetik a legkésőbbi közösségek. Az ezt követő lelethorizontot a Mezőbánd–Marosveresmart csoport képviseli (46. kép). Véleménye szerint a két névadó lelőhelyhez hasonló temetkezési helyek már a 7. században indulnak meg és minden kétséget kizáróan a század közepéig keltezhetőek. A korábbi időszak gepida lakosságával nem mutatnak kontinuitást, az újabb meroving elemek alapján inkább egy meg nem nevezett újabb germán etnikum beköltözését vélelmezi.¹⁰⁴⁵ Horedt úgy vélte, hogy a két horizont között nincsenek régészeti alapon is kimutatható kapcsolatok. 1977-es nagy tanulmányában ezt a két csoportot átnevezte III és IV-es erdélyi fázisnak, ami a lényegen alapvetően nem változtatott.¹⁰⁴⁶ Horedt igen karakteres kronológiai rendszerével és etnikai értelmezéseivel szemben Bóna István emelte fel a szavát. Bóna szerint a mezőbándi temetőhöz hasonló

¹⁰⁴¹ Az erdélyi soros temetők kutatásáról és a különböző politikai irányvonalak szerepéről abban: DOBOS 2011, 179–186.

¹⁰⁴² Az anyag publikálására csak évtizedekkel később kerülhetett sor: POPESCU 1974; HOREDTE 1979.

¹⁰⁴³ DOBOS 2013, 94–95.

¹⁰⁴⁴ HOREDTE 1958A, 97–104; HOREDTE 1977, 261–265.

¹⁰⁴⁵ HOREDTE 1977, 261–265. Horedthez hasonló elméletet dolgozott ki Rusu is a marosnagylaki temető népességével kapcsolatosan. Véleménye szerint a helyi lakosság sóbányászatból élt és ezzel magyarázhatóak gazdag bizánci-mediterrán kapcsolatai. RUSU 1962. A „sóurak”, azaz a só felügyeletének ellenőrzésére betelepült germánság ötlete Horedtnél valószínűleg ide vezethető vissza.

¹⁰⁴⁶ HOREDTE 1977.

lelőhelyek még a gepida korszakban indulnak és a 7. század első harmadában továbbra is használatban maradnak. A magyar kutató rendszerében a Tisza-vidék és Erdély leleteinek nagyfokú egyezése és a közös pontok nem zárják ki a malomfalvi és a mezőbándi temetők hordozóinak kontinuitását.¹⁰⁴⁷ Később azonban Horedthez hasonlóan Bóna is a kései mezőbándi típusú temetőkben megjelenő újabb nyugati meroving környezetből érkező leleteket egy germán bevándorlási hullámhoz kötötte.¹⁰⁴⁸ A különböző kulturális változások és más területekről érkező hatások erőteljes megjelenésében a '70–80-as években a kelet-közép európai, de még a nyugati régészeti kutatás is gyakran feltételezte vándorlás és migráció lehetőségét.¹⁰⁴⁹

A romániai rendszerváltás után a korszak fő kutatója, Radu Harhoiu, erős revízió alá vette a korábban meghatározónak számító Horedt-féle elméleteket. Harhoiu a mezőbánd típusú temetők (nála II. fázis) használatát a szász kutatóval ellentétben már a 6. század utolsó harmadában megindította és feltételezte azt is, hogy ezek népessége azonos lehet a korábbi gepida időszakéval.¹⁰⁵⁰ Ő volt az, aki elsőként a kutatásban, a 7. században nagyobb arányban megjelenő lósírokat nem a nomád avarokhoz és kutrigurokhoz, hanem a továbbélő gepidákhoz kapcsolta.¹⁰⁵¹ Véleménye szerint a helyi gepida népesség megtartva meroving és bizánci kapcsolatait – amit jeleznek a területen megjelenő fiatalabb tárgyak is – egy jelentős akkulturációs folyamaton megy át az avar kor korai periódusában.

Legutóbb Dobos Alpár mutatott rá, hogy a Horedt-féle III. és IV. fázis temetői között nem lehet olyan éles váltás kronológiai téren. A Marosnagylak 12. sírjában található korai csat, a függőviselet és az almandin gyöngyök nagy száma is azt sejteti, hogy lehetnek átfedések és közös pontok is a két kulturális egység között.¹⁰⁵² Dobos szerint a kutatásban élénken élő 567-

¹⁰⁴⁷ BÓNA 1979, 37–50.

¹⁰⁴⁸ Bóna az Erdély történetének első kötetében nem tudni, hogy Horedt elméleteire alapozta-e elképzeléseit, de ezek mindenesetre nagyban hasonlítanak az erdélyi szász kutató korábbi véleményéhez. BÓNA 1986, 163–164.

¹⁰⁴⁹ Ezekről összefoglalóan: BRATHER 2004.

¹⁰⁵⁰ HARHOIU 1999–2001, 127–130; HARHOIU 2001, 142–145; BÂRZU–HARHOIU 2008, 526–527.

¹⁰⁵¹ Az erdélyi kutatásban a ló temetkezések és a lovas sírok visszatérő módon egyfajta etnikai indikátorként jelentkeztek. Mint láttuk már Kovács mezőbándi ásatainak feldolgozásánál is elsősorban az avar entitás kifejezői voltak. KOVÁCS 1913, 387–388. A lósírok Csallány Dezső elképzeléseinek is fontos részét képezték, ugyanis ezek alapján keltezte az erdélyi temetők java részét már az avar korra. CSALLÁNY 1961, 246–260. Később Bakó Géza kapcsolata őket az avaroktól vereséget szenvedő és később Erdélybe menekülő kutrigurokhoz. BAKÓ 1960, 26–27. A problémát azonban az jelenti, hogy a kutrigurokról szóló utolsó híradás 568-as évhez köthető, amikor is Baján Dalmácia felpredálására küldi őket. Valószínűleg a kutatás egyetemesen keveri őket a bolgárokkal, akiknek avar ellenes beháborújáról valóban megemlékeznek a források. Legutóbb Dobos Alpár mutatott rá, hogy az erdélyi lovas temetkezések etnikai besorolása nem lehetséges, ugyanis számos kulturális hatást (meroving, nomád) egyesítenek magukban. DOBOS 2011.

¹⁰⁵² DOBOS 2013, 100–101. Dobos szerint talán közelebb vihetne minket a kérdés megválaszolásához a baráthelyi 3. temető esete. Az említett nekropolisztól pár száz méterre található 6. századi sírcsoport kapcsolata egyelőre még nem tisztázott a kora avar korra keltezhető sírmezővel. Ennek meghatározása a régi feltárás miatt sajnos ma már nem lehetséges.

es dátum csak egyfajta gátat jelent. Feltételezhető ugyanis a leletek tüzetesebb vizsgálata alapján, hogy a Malomfalva-típusú temetők egy része később záródik, míg a Mezőbánd-típusúak pedig korábban kezdődnek. A kései temetők esetében azt is megjegyzi, hogy azok záró dátuma sem egységes.¹⁰⁵³ Ezeknek a lelőhelyeknek a korai szakaszában valóban meghatározóak a meroving kapcsolatok, amit az újabb tárgyak megjelenése is jelez. Ugyanakkor a korábbi kultúrából is kimutathatóak továbbélő elemek (kerámiaművesség, övcsüngős viselet) is jelen vannak, azonban ezek – véleménye szerint – nem biztos, hogy egy etnikai kontinuitást tükröznek.¹⁰⁵⁴ A meroving kulturális folytonosság mellett megfigyelhetőek eltérések is, mint többek között a kengyelfibulák hiánya és a korongfibulák alacsony száma. Helyettük nagyon gyakran a helyi jellegzetességnek tekinthető „ujjas” fibulák figyelhetők meg.¹⁰⁵⁵ A Horedt-féle IV. fázis temetői kulturális téren főként a kelet dunántúli kora avar kori csoporttal mutatnak erőteljesebb kapcsolatot. Dobos Alpár ezeket az egyezéseket a két régió anyagában nem egyfajta etnikai eltéréssel magyarázza, hanem egyszerűen csak a korszak meroving divatjának (fegyverek, viselet, díszítésmód) követésével. Véleménye szerint az sem tűnik járható útnak, hogy az avarokat teljesen negligáljuk Erdély kora avar periódusából, mint azt példának okáért Harhoiu is megtette. Ebben a korszakban nem beszélhetünk az Avar Kaganátus területén sem vegytiszta avar kultúráról és csoportokról, hiszen a különböző hatások és az azokat hordozó személyek gyakorta egymás mellett élhettek.¹⁰⁵⁶ Bár Dobos alapvetően hajlik annak lehetősége felé, hogy a kései soros temetők alapnépességét a gepidák alkotják, azonban a kultúra heterogenitása miatt nem találja tanácsosnak az etnikai alapú kérdésfeltevések további feszegetését.

Legutóbb Gáll Ervin foglalkozott az erdélyi leletanyag „avarizációjának” kérdésével. Véleménye szerint az avarság már igen korán megszállta a jelzett területek főbb csomópontjait és a folyóvölgyek térségét. Ennek igen egyszerű oka volt: a sóbányászat további folytonosságát és felügyeletét kívánták megoldani a nomád foglalkók.¹⁰⁵⁷ Az erdélyi kutató szerint a beköltöző avar elit és a helyi germán/késői gepida lakosság között igen érdekes kapcsolati háló alakulhatott ki, mely végül valóban a népesség akkulturációjához, majd asszimilációjához vezethetett. A helyi lokális gepida közösségek vezetői mindenképpen

¹⁰⁵³ DOBOS 2013, 99–103.

¹⁰⁵⁴ DOBOS 2013, 102–103.

¹⁰⁵⁵ A korábbi szakmunkák ennek fibulaformának az eredetét Joachim Werner munkája alapján a szlávokig vezették vissza. WERNER 1950, 166–172. Mára ezzel kapcsolatosan egyre több kétely merül fel. Ehhez bővebben lásd: CURTA 2001, 247–270.

¹⁰⁵⁶ DOBOS 2013, 105. Az Avar Kaganátus anyagi kultúrájában számos különböző kulturális elem volt jelen. Feltehetően közel egy évszázados belső fejlődés eredményeként jön majd csak létre a politikai hatalmat is kifejező egységes anyagi kultúra. VIDA 2009, 108–115; BÁLINT 2010, 160–161.

¹⁰⁵⁷ GÁLL 2014, 307–308.

idomulhattak a foglalók elitjének szokásaihoz és anyagi műveltségéhez, ennek mértéke azonban régióként és a centrumoktól mért távolságok arányában is igen eltérő lehetett. Gáll erősen bírálta Harhoiu rendszerét, mely szerinte igen merev. A baráthelyi temetőben például a lovas temetkezések szokásának egy része nem mutat olyan jellegzetességeket, melyek mindenképpen a germán alaplakossághoz köthetők.¹⁰⁵⁸ Ebben az időszakban sor kerülhet a helyi alaplakosság politikai-katonai és szerkezeti integrációjára, mely révén a helyi gepida elit és társadalom és vezetőréteg újjáalakulásáról és újabb öndefiníciójának megszületéséről beszélhetünk.¹⁰⁵⁹

A baráthelyi 3. temető közzététele és Harhoiu hozzá kapcsolódó elméletei mindenképpen élénkítőleg hatottak a kései soros temetők kutatására. A temető anyagát végignézve valóban egyfajta kulturális sokszínűség figyelhető meg, de a korábbi időszak tárgyi művelődésének elemei is fellelhetők itt. Több temetkezésből is ismertek a korábbi horizontra jellemző egyszerű formakincset követő övcsatok is, amik főként spathák társaságában fordulnak elő (47. kép).¹⁰⁶⁰ Szintén a korábbi gepida anyagi kultúra továbbélő elemeként értékelhetők a kétsoros csontfésűk és egyes kerámiaformák is.¹⁰⁶¹ A fegyverzet formakincsében, arányaiban és eredetében is ez a fajta igen vegyes kép bontakozik ki. A korábban is használt spathák, levél alakú lándzsahegyek (Csiky III/1 és 2) és kétélű nyílhegyek mellett ebben a periódusban jelennek meg a korábban ritkának számító kurzsaxok, a nádlevél alakú lándzsahegyek és a szakállas nyílhegyek is nagyobb számban (49. kép).¹⁰⁶² A fegyveres sírokban a ruházat rögzítésére a Kárpát-medence más régióihoz hasonlóan főként egyszerű bizánci–mediterrán eredetű csatokat használnak.¹⁰⁶³ A női viselet terén megfigyelhető változásnak tekinthetők a korábbi időszakhoz képest nagyobb számban megjelenő mellkeresztek, csüngők és az ún. „ujjas” fibulák is (49. kép, 2).¹⁰⁶⁴

Ezek és a különböző újonnan megjelenő tárgytipusok, valamint rítusok alapján egyenlőre valóban nehéz meghatározni az erdélyi soros temetők használóinak etnikumát. A számtalan továbbélő elem mellett szembetűnő a korszakra jellemző újabb meroving és bizánci

¹⁰⁵⁸ GÁLL 2014, 305.

¹⁰⁵⁹ GÁLL 2014, 305–308. Gáll elméleti lehetőségeket felvázoló tanulmányában még nem tudta biztosan eldönteni, hogy valóban csak egy kisebb betelepülő avarság felügyeli-e ezeket a közösségeket. Véleménye szerint a hatalom gyakorlásának egy egyedi módja lehetett, hogy új nyugati germán csoportokat is hoztak a korábbiak közé. Ezen a ponton a korábbi Horedt, majd később Bóna-féle érvrendszer sajátosságaival szembesülhetünk.

¹⁰⁶⁰ Baratei-3. temető 12, és 157., 185. sír. BÂRZU 2010, Taf. 4, Taf. 26, Taf. 32.

¹⁰⁶¹ BÂRZU 2010, 72.

¹⁰⁶² BÂRZU 2010, 118–123. Ilyen eléggé vegyes kép figyelhető meg a 218. sírban is, ahol a spatha mellett egy Pápa-típusba sorolható övcsat, egy nádlevél alakú lándzsahegy (Csiky I. csoport), szakállas nyílhegyek és egy kurzsax látott napvilágot. BÂRZU 2010, Taf. 36.

¹⁰⁶³ BÂRZU 2010, 109–112.

¹⁰⁶⁴ BÂRZU 2010, 80–81, 96–98.

anyag nagyarányú beáramlása is. A baráthelyi temetőben emellett megjelennek a steppei kultúra elemei is, ha nem is nagy mennyiségben. Ezek fényében talán valóban feltételezhetünk egyfajta helyi kontinuitást, azonban a nagyon sok új hatás között a valódi gepidát kimutatni irreleváns elvárásnak tűnik.

Erdéllyel szemben a Tisza-vidék anyagának vizsgálatát igen sokáig meghatározta az ominózus 568-as dátum, aminek köszönhetően nem születtek összefoglalások a lelőhelyek záró dátumának meghatározására. Az Tisza-vidék avar korban is továbbélő gepida régészeti emlékeinek kimutatására érdekes módon éppen Kurt Horedt tett kísérletet az 1985-ös *Germánia* hasábjain. A szász kutató szerint az avar kori gepidákat a nagy Tisza-vidéki soros temetők szegényes vagy melléklet nélküli halottjaiban (essetleg kirablott) fedezhetjük fel. Ezek a sírok főként a temetők déli szélein találhatóak, gyakran kora avar kori temetkezések mellett (45. kép).¹⁰⁶⁵ Horedt véleménye megfontolandó – minden tudományos háttér szándéka mellett is, – de minden kétséget kizáró bizonyítására nincs lehetőség.¹⁰⁶⁶ Legutóbb Dobos Alpár figyelte meg, hogy Horedt eljárásában a korszakra jellemző Christlein-féle *Qualitätsgruppen* elmélet hatása köszön vissza.¹⁰⁶⁷ Eszerint a sírok leletanyaga és azok érték szerinti rendezéséből nyerhető csoportok egyfajta hierarchikus társadalmi modellt rajzoltak fel.¹⁰⁶⁸ A gepidák, mivel az avar kagán alattvalói voltak minden bizonnyal a társadalmi hierarchia alján, a szolgák szintjén helyezkedhettek el. Ezt a prekonceptiót azonban napjainkra egyre jobban megcáfolta a gazdag Dél-Dunántúlon feltárt kora avar kori anyag és maguk az erdélyi Mezőbánd-típusba sorolható temetők is. Az Avar Kanagátus a korábban ismertetett nomád hatalmi struktúrákhoz hasonlóan nem egy belső elnyomó rendszer lehetett, mivel hűség fejében mindenki megtalálhatta itt is a maga számítását. A szolga státuszának egyébként is ellentmond a gepidák Konstantinápoly ostromában betöltött katonai szerepvállalása is.¹⁰⁶⁹

Horedt feltevését korábban részben igazolta az egerlövői temető 31. sírja. Az egerlövői temető szegényes 31. sírjából II. Justinos (565–578) érem került elő, mely alapján a publikáló arra a következtetésre jutott, hogy az alföldi gepidák valóban elszegényedve éltek meg az avar fennhatóság időszakát (50. kép).¹⁰⁷⁰ Ellenben a Tisza-vidék temetőinek további vizsgálata

¹⁰⁶⁵ HORED T 1985, 164–168.

¹⁰⁶⁶ Horedt eljárása mögött felfedezhető az a szándék, hogy saját elméletét mentse. Ha a forrásokból is ismert továbbélő gepida közösségeket a Tisza-vidékre lokalizálja, akkor a saját maga által létrehozott erdélyi 4. kronológiai horizont betelepülő új germánjait védi meg gepida voltuktól. Ugyanakkor fel akarta oldani az írott források adataiból adódó ellentmondásokat is.

¹⁰⁶⁷ DOBOS 2013, 97.

¹⁰⁶⁸ CHRISTLEIN 1973.

¹⁰⁶⁹ THEOPHANES A.M. 6093, THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES VIII, 3, 15.

¹⁰⁷⁰ LOVÁSZ 1991, 61–62.

révén találhatunk olyan emlékeket, melyek már az avar korban kerülhettek a földbe. A terület leletanyagának keltezésében a legnagyobb problémát a kőbe vésett és egyben „szent tehénként” kezelt 567-es dátum indukálja. A történeti források adatát figyelembe véve a kutatás a temetők használatát, és a sírokban található leleteket automatikusan a királyság bukása előtti periódusra keltezte. Az ominózus 567-es dátum egyébiránt nem csak a gepida, hanem a langobard leletanyag kronológiájának meghatározásakor is okozott már problémákat. A szentendrei temető 30. sírjának tausírozott Weihmörtingen-típusú veretét Bóna kifejezetten még az exodus (567) előtti langobard pannoniai terméknek minősítette, azonban ezt már több kutató is kétségbe vonta.¹⁰⁷¹ Uta von Freeden a meroving párhuzamok alapján ezt a példányt a 6. század utolsó negyedére keltezte, egyben felvetve egyes langobard csoportok helyben maradásának, vagy visszatérésének lehetőségét is.¹⁰⁷² Bár az írott kútfőkben gyakorta teljes vándorlások és migrációk képe bontakozik ki, mégis az egykori valóság sokkal sokszínűbb lehetett, így több esetben is számolhatunk helyben maradó csoportokkal. A régi területek és az „új haza” között éppen a legkorábbi periódusban igen intenzív kapcsolatok mutathatóak ki, melynek részét képezi a visszavándorlás is.¹⁰⁷³ Némely új ásatás anyaga és a korábbi feltárások új szemléletű értékelései is azt a lehetőséget sejtetik, hogy a langobard területeken is kimutatható a bűvös 567/568 utánra keltezhető emléktárgyak a soros temetőkben.¹⁰⁷⁴ Legutóbb éppen a bratislava–rusovcei (Pozsony–Oroszvár) temető példája szemléltette, hogy vannak a pannoniai langobard emléktárgyaknak is biztosan a 6. század végére keltezhető darabjai. Az egyik sír – melynek halottját II. állatstílussal díszített spatha verettel temették el – C¹⁴ adatai az elhunytat és másvilági útjára magával vitt mellékleteit is egyaránt a 6. század végére 7. század elejére helyezték.¹⁰⁷⁵

A kései gepida leletanyag értékelésekor egyik üdítő kivételként jelent meg Nagy Margit keltezési kísérlete Hódmezővásárhely-Kishomok temetőjének 1. és 7. sírjaival kapcsolatban (58. kép). A szerzőnk szerint az 1-es és 7-es sírok a legfiatalabbak a temetőben, ezeknek a tárgyai a 6. század középső harmadában készültek, de az eltemetésre a század

¹⁰⁷¹ BÓNA 1974, 57.

¹⁰⁷² FREEDEN 2000, 111–113. Az itáliai langobard és a dél-német anyagban érdekes módon csak a 6. század végén, 7. század elején jelennek meg a tausírozott övgarnitúrák. Az eset visszatérő példája a magyar népvándorlás kor kutatásának. A kőbe vésett dátumok miatt előszeretettel határozzuk meg az egyes leletek korát idősebbnek, mint azt a párhuzamok engedik. A Kárpát-medence ezek révén egyes tárgytípusok elsődleges előfordulásának bölcsőjévé válik. Ugyanez vonatkozik a Hódmezővásárhely-Kishomok 7. sírjának tausírozott garnitúrájára is.

¹⁰⁷³ BRATHER 2004, 551–559.

¹⁰⁷⁴ BÓNA–HORVÁTH 2009.

¹⁰⁷⁵ SCHMIDTOVA–RUTTKAY 2008, 392–396.

utolsó harmadában kerülhetett sor.¹⁰⁷⁶ Munkája és eredményei nem előzmény nélküliek, hiszen korábban már Wielfried Menghin is felhívta az említett temetkezések esetében arra a figyelmet, hogy az azokban található anyag a 6. század utolsó harmadára, végére keltezhető.¹⁰⁷⁷ A kishomoki 1. és 7. sírok legjobban datálható példányai, a tausírozott veret mellett, a félkörös tetejű pajzsdudorok, melyeket félgömb alakú díszgombokkal vannak a pajzshoz rögzítve, valamint a félkörös tető is egy poncolt díszgombban végződik. A tausírozott vasból készült csat eddig formai párhuzam nélkül áll. Nagy Margit legjobb analógiáját a bülachi temető 6. század derekára datált sírjában fedezte fel. A forma egyes elemei és a díszítés azonban főként a kora avar kor germán jellegzetességeket mutató, 6. század utolsó harmadára keltezett temetkezéseiből ismert.¹⁰⁷⁸ Bár az 5. és 6. század folyamán is alkalmazhatták a technikát a helyi germán kézművesek (főként vas csatok csatkarikáján sávosan), azonban egyelőre nagyobb mennyiségben nem kerültek elő ilyen darabok. A meroving anyagban a tausírozott technikával készített övszerelések nagyobb példányszámban csak a 6. század végén jelennek meg.¹⁰⁷⁹ Maga a csat különleges, ugyanis a pajzstövisű csattüske felületén egy kétkörös tausírozásos díszítés figyelhető meg. Heinrich-Tamáska Orsolya ez alapján kétségbe vonta, hogy a 7. sír példánya 568 előtt készülhetett volna.¹⁰⁸⁰ A kishomoki pajzsdudorok legközelebbi rokon példánya a Morken-Harf temető 2. sírjában található meg, melyet egy II. Tiberios (578–582) érem keltez. Szintén hasonló példányok fordulnak elő a Krefeld–Gellep 1782-es, Pleidelsheim 244-es, valamint a vendeli temető 14. sírjában (57. kép, 3–4).¹⁰⁸¹ Az analógiák között szerepel a mosonszentjánosi előkelő temetkezés pajzsdudora is, mely alapján Bóna István még 567 előtti langobard példánynak minősítette a kishomoki darabokat is (59. kép).¹⁰⁸² A mosonszentjánosi II. sír pajzsdudorát és pajzsfogóját – hasonlóan a kishomoki fegyverhez – félgömbös fejű aranyozott szögecsék

¹⁰⁷⁶ NAGY 2004, 174.

¹⁰⁷⁷ MENGHIN 1983, 40–43, 59–60. Menghin a kora középkori kardok feldolgozása során a hódmezővásárhelyi temetkezéseket a D periódusba sorolta, melynek temetkezéseit 580 és 620 közé keltezte.

¹⁰⁷⁸ NAGY 2004, 149.

¹⁰⁷⁹ MENGHIN 1994, 13–15.

¹⁰⁸⁰ HEINRICH-TAMÁSKA 2005, 25–27.

¹⁰⁸¹ MENGHIN 1983, 251, 268, 270; MENGHIN 2002, 66; KOCH 2001, 326–328. A pleidelsheimi példány az Ursula Koch által felállított dél-német kronológia SD 7. periódusába sorolható, melynek időhatárait a szerző 580 és 600 közé tette. Véleménye szerint ennek a pajzsdudor típusnak, mind Észak-Európa, mind pedig az itáliai langobard területek felé is vannak kapcsolatai. KOCH 1999, 184. Hasonló felépítésű és igen díszes példányok ismertek az angolszász fegyveres anyagban, melyeket főként az erőteljes skandináv kapcsolatok meglétével magyaráz a kutatás. DICKINSON 1992, 16. A skandináviai eredetet újabban Möllenberg cáfolta monográfiájában. Véleménye szerint az északi leletanyagban nem gyakori a poncolásos dísz, sőt a kontinentális anyagban több kapcsolat lelhető fel. Skandináviában ez a fegyverforma nem tekinthető igazán gyakorinak sem. A párhuzamok alapján azonban elmondható, hogy mindenképpen a század második felére, végére keltezhető. MÖLLENBERG 2011, 126–128.

¹⁰⁸² A 7. sír gombján látható formakincs leginkább az itáliai langobard temető, Cividale–Gallo sírjaiban található pajzsdudorok formáival mutat rokonságot. NAGY 2004, 154.

díszítették, csúcsán aranyozott poncolt díszű korong volt. A szembetűnő formai egyezések alapján Bóna István azt feltételezte, hogy a korai díszpajzsok a gepidáknál talán langobard műhely alkotásai voltak.¹⁰⁸³ Sajnálatos módon a mosonszentjánosi temetkezések anyaga eddig közöletlen, ezért részletesebb vizsgálatokhoz nem használható fel, a sírok keltezése sem ismert. A langobard anyagban ezen kívül azonban nem találhatók meg hasonló típusú pajzsdudorok Pannoniában, ellenben az Itáliai fázisban már ismertek ilyen példányok.¹⁰⁸⁴ A mosonszentjánosi sírok többi, részben fotón, részben pedig rajzon közölt kísérellete (a négyzetes szíjszorítóval ellátott ezüst csat, a kúpos végű üveg pohár) ellenben felveti annak az eshetőségét is, hogy ezek a temetkezések is a langobard horizont legkésőbbi, vagy akár korai avar kori részéhez tartozhatnak (59. kép).¹⁰⁸⁵ A formai párhuzamok és analógiák alapján a tárgyak egy része talán még később, azaz a 6. század utolsó harmadában is készülhetett.

Mint látható elemeiben megragadhatóak olyan leletek, melyek keltezése akár a bűvös 567 utáni időszakra tehető. Korábban az ilyen típusú tárgyakat szinte automatikusan korábbinak keltezték, hiszen ezeknek illeszkedniük kellett a történeti források adatai nyújtotta kronológiai rendszerhez. Egyik utóbbi munkájában Jaroslav Tejral is felhívta a kései Duna-vidéki anyaggal kapcsolatos időrendi problémákra a figyelmet. Saját kronológiai rendszerében létrehozott egy pannoniai-itáliai fázist, melynek keltezését tág időkeretek (567–600) mellett határozta meg.¹⁰⁸⁶ Módszere a gepida leletanyagra is érvényesíthető, hiszen egyre jobban körvonalazódik egy a 6. század utolsó harmadára keltezhető lelethorizont, mely a az egységes meroving kori kultúra közös vonásai alapján összeköti Tisza-vidék soros temetőinek legkésőbbi elemeit, valamint az erdélyi és a Duna-vidéki temetőket. A máig hiányzó belső időrend és a kutatásban évtizedek alatt kialakult vegyes érvelések beépülése miatt egyre inkább úgy tűnik, hogy ezeknek a lelőhelyeknek a keltezése erős revízióra szorul. A záró fázis meghatározásában a különböző külső kronológiai rendszerek és a jól datálható, széles körben elterjedt meroving formák és mediterrán-bizánci árúk lehetnek segítségünkre. A 6. század dereka egy nagyobb vízválásztónak tűnik a Tisza-vidéken, ugyanis ekkor jelenik meg számos olyan tárgytípus, melyek korai példányainak használata még a Gepida Királyság

¹⁰⁸³ BÓNA 1993B, 125–127. Bóna véleménye szerint a félgömbös aranyozott szögfejek már a kora császárkori langobard fegyvereken is előfordultak. A problémát azonban az jelenti, hogy a Kárpát-medence és a korai császárkori anyagi kultúrája között igen nehéz párhuzamot vonni. Egyes díszítő elemek a fegyvereken nagyon gyakran századokon keresztül megfigyelhetők egy-egy kultúrkörön belül is. Ezek alapján még igen nehéz langobard mesterek által készített darabként értelmezni a hódmezővásárhelyi példányt.

¹⁰⁸⁴ BIERBRAUER 2008, Abb. 18.

¹⁰⁸⁵ KOCH 2001, 247–248. A hasonló típusba sorolható poharakat Ursula Koch a 6. fázisába (555–580) sorolta. A csat keltezéséről lásd lejjebb, a gepida leletek ismertetésénél. A mosonszentjánosi szarvassal rokonítható temetkezések időben nagyobb szóródást mutatnak, de általánosságban megfigyelhető, hogy főként a 6. század második fele és a 7. század eleje között kerülnek eltemetésre. DOBIAT 2005, 85–88.

¹⁰⁸⁶ TEJRAL 2005, 174–175.

fennállásának időszakához, ugyanakkor földbe kerülésük talán már az avar uralom periódusához kapcsolható. Ebben az átmeneti fázisban kezdenek el többek között olyan igen jellegzetes viseleti elemeket – mint a különböző női sírokból jól megfigyelhető övcsüngők – is hordani a Kárpát-medencében, amik a germán korszakot követő avar időszakban is ugyanúgy megfigyelhetők germán környezetben.¹⁰⁸⁷ Ezeknek a tárgyaknak a kiválasztása és időbeli elhatárolása roppant bonyolult feladat. Az elkövetkezőkben főként olyan típusokat (fegyverek, csatok, fibulák) emelek ki, melyek keltezése a különböző külső kronológiai rendszerek alapján is a 6. század derekára, annak második felére helyezhető.

A fegyverformák gyakran évtizedeken keresztül változatlanok maradnak, sőt a régebbi típusokat is párhuzamosan gyártják és használják az újakkal együtt, ami igen komoly problémát indukál a datálásnál. Szerencsés esetben a jól keltezhető kísérőleleteknek köszönhetően jobban megragadható egy-egy ilyen tárgy használatának időszaka is. A 6. század közepe ilyen szempontból egy szerencsés periódusnak tekinthető, hiszen a meroving-világban belül is számos új típus ekkor jelenik meg. A szőreg-téglagyári temetőben a 23, 69, 128-as sírok kardjai kis trapéz formájú bronzból öntött gombokban végződnek, ezekhez hasonló megoldás gepida területeken máshol nem lelhető fel (51. kép, 1–2).¹⁰⁸⁸ A gombokat egy kis vasszög segítségével rögzítették a markolat végződéséhez. Hasonló bronz gombban végződő kardok kerültek elő a szomszédos langobard területekről, a szentendrei és a kajdaci temető sírjaiból is.¹⁰⁸⁹ Maguk a trapéz formájú bronz gombok a Rajna-vidéken és a Duna felső folyása mentén is széles körben elterjedt típusnak számítanak az 5. század második fele és a 6. század közepe–vége között eltelt időszakban (51. kép, 5). A geometrikus formák alapján már Wielfried Menghin is feltételezte, hogy azok bizánci hatásra jelennek meg a germán fegyverzetben.¹⁰⁹⁰ A gomb típus azonban megtalálható a dél-német temetőkben, valamint az itáliai langobard horizont legkorábbi periódusában is (57. kép, 4).¹⁰⁹¹ A Kárpát-medencében hasonló módon díszített spatha az avar kor korai szakaszából is ismert.¹⁰⁹² Az gepida soros temetőkben található példányok mellett kísérő mellékletül előfordult egy

¹⁰⁸⁷ VIDA 1996; VIDA 2000A. A csüngős viselet végeit díszítő ún. amulett-kapszulák általában a pogány és keresztény szinkretista hitvilág elemeit testesítették meg. VIDA 2005, 337–338. A Kárpát-medence keleti felében megfigyelhető csüngős viseletről újabban: DOBOS 2013.

¹⁰⁸⁸ Hasonló piramis formájú bronz gombban végződő kardról számol be Rusu a marosnagylaki temető 6. sírjának kardja folytán. RUSU 1962, 275. Azonban az előzetes publikációban nincs kép a kardról, így nem dönthető el, hogy valóban a szőregihez hasonló típusú kardgombokról van-e szó ténylegesen a publikációban.

¹⁰⁸⁹ Kajdacs–Homokbánya 31. sír (BÓNA–HORVÁTH 2009, 70–72); Szentendere-Pannoniaterlep (BÓNA–HORVÁTH 2009, 113–115).

¹⁰⁹⁰ MENGHIN 1983, 76–77, 320; NAGY 2005, 169.

¹⁰⁹¹ KOCH 2001, 84–85; LOSERT–PLETERSKI 2003, 402. Itáliában az ilyen szereléssel ellátott spathák még a 7. század első feléből is kerülnek elő. BIERBRAUER 2008, 150, Abb. 18.

¹⁰⁹² Pécs-Köztető 30. sír. KISS 1977, 94–96. A spatha mellett egy balgota típusba sorolható övcsat is volt, mely megerősíti a lelet 7. századi datálását.

pajzstövisek, valamint a szintén kései leletek közé tartozó négyzetes szíjszorítóval ellátott csat is.¹⁰⁹³ Ezek alapján összességében mindenképpen egy átmeneti típusról beszélhetünk, mely megjelenik a 6. század derekán, de használata akár túl is nyúlhat ezen az időszakon.

A gepida leletanyag egyik nagy csoportját alkotják, az ún. félgömb formájú pajzsdudor típusok. Magas félgömbös fedelű *umboja* volt a szőregi 128. sírban eltemetett teljes fegyverzetű harcosnak, melynek legjobb párhuzamát Erfurtban lehet megtalálni (56. kép, 3). Maga a forma a 6. század középső harmadára keltezhető.¹⁰⁹⁴ Az európai analógiák szintén egy igen hosszú használati időt sejtetnek, hiszen a szőregivel rokon példányok mind a kontinensen, mind pedig a Brit-szigeteken az egész 6. század folyamán használatban vannak.¹⁰⁹⁵ A gepida régészeti anyag legszebb félgömbös pajzsdudorai, a fentebb ismertetett aranszerelékekkel ellátott hódmezővásárhely-kishomoki példányok, melyek azonban ezekhez a példányokhoz képest későbbinek (6. század utolsó harmada) minősülnek.

Emellett a Gyula – Kálvária lelőhelyen előkerült két egyedi szórvány darab érdemel még figyelmet (56. kép, 1–2).¹⁰⁹⁶ Ezek jellegzetessége, hogy igen magas karimájuk van, mely enyhén ívesen csatlakozik a fedélrészhez. Az egyik esetében a fedél alacsony félgömbös formájú, közepén nem található meg a pálca gombbal, míg a másiknál kissé íveltebb, a vége pedig gombbal ellátott. Ehhez igen hasonló példányok ismertek a schretzehimi temető 127. és 548. sírjából is, melyhez melléklet gyanánt egy Weihmörting-típusú spathaöv szereléke is került.¹⁰⁹⁷ A másik gyulai pajzsdudorhoz hasonló darabok, magas karimával még esetleg gombbal is kiegészülve szintén a késői leletanyag körébe tartoznak a meroving kor fegyverzetében. Szintén igen kései umbonak számít a Szőreg–Téglagyár IX. sírjában talált példány is. Az íves karima és a lapítottabb kúpos forma általában a 6. század végének, 7. század elejének nyugati pajzsdudor formái közé tartozik.¹⁰⁹⁸

Szintén igen karakteres részét képezik a gepida fegyveres temetkezéseknek a fűzfalevél formájú (a német *spitzoval*), rombikus átmetszetű pengével ellátott

¹⁰⁹³ Emellett a 128. sír egy magányosan eltemetett lósír mellett feküdt és a felfüggesztési rekonstrukciója is a későbbinek tekinthető kétpontos típusba tartozik bele. NAGY 2005, 120.

¹⁰⁹⁴ NAGY 2005, 173.

¹⁰⁹⁵ KOCH 2001, 62. Koch M 103-as típusba sorolható be a közeli párhuzam. Az angolszász rokon példányok (3. formacsoport) az egész 6. század folyamán használatban vannak, sőt talán még a 7. század elején is. DICKINSON 1992, 15–17. A 6. század második felére datálódik szintén ez a magasabb példány. LOSERT–PLETERSKI 2003, 452.

¹⁰⁹⁶ BÓNA 2002, 31, Taf. 2, 9, Taf. 5, 4.

¹⁰⁹⁷ KOCH 1977, 115; Taf. 29, 8, Taf. 114, 13.

¹⁰⁹⁸ LOSERT–PLETERSKI 2003, 452. Az altenerdingi temető 483. sírjában talált darab a század végére keltezhető.

lándzsahegyek.¹⁰⁹⁹ Az ún. lánccsóva formájú pengével készített, vagy más néven Hellmiztheim-típusba tartozó lándzsahegyek szintén a későbbi leletek körét gyarapítják.¹¹⁰⁰ A legszebb példányok szintén a hódmezővásárhelyi 1. és 7. sírból származnak (52. kép, 1).¹¹⁰¹ A korábban publikált és igen töredékes leletanyagban sajnos egyelőre nincsenek hasonló jó megtartású darabok.¹¹⁰² A két lándzsahegy legjobb párhuzama az erdélyi kora avar korra keltezhető soros temetőkben került elő, a mezőbándi temető 49., 142. és a marosvásárhelyi 9. és 14., valamint a szászújvárosi temető 14. sírjából (52. kép, 2).¹¹⁰³ Bóna szerint egyértelmű, hogy a fűzfalevél alakú lándzsahegyek a Kárpát-medence területén alakultak ki, a gepidáknál és a langobardoknál. Az erős, keskeny, hosszúpengéjű lándzsák megjelenésének fő oka a bizánci fegyverzetben megjelenő változások lehettek. A 6. század folyamán perzsa hatásra terjedtek el a bizánciak és a nomád népek körében a vaslemezekből összefűzött lamellás páncélok, melyeket a korábbi széles pengéjű lándzsahegyek már nem voltak képesek átütni. Csak a keskeny, tömör pengéjű lándzsahegyek tudtak behatolni a lemezek közé.¹¹⁰⁴ Problémát jelent azonban Bóna érvrendszerével kapcsolatban, hogy az ilyen típusú lándzsahegyek gyakorlatilag a nyugati és északi germán területeken is fellelhetők közel azonos időpontban, vagy sokszor már korábban is. Ursula Koch mutatott rá arra, hogy a kishomoki sírok (1., 7.) esetében valószínűleg északi típusú darabokról lehet szó.¹¹⁰⁵ Heinrich Härke adatai alapján az ilyen típusú lándzsahegyek az egész 6. század folyamán igen gyakoriak az angolszász temetőkben, valamint Gotland és Skandinávia területein a korai Vendel-kortól kezdve kerülnek be igen nagy számba a sírokba.¹¹⁰⁶

Eddig összesen egyetlen olyan sír ismert a gepida leletanyagban, melyből egyszerre két lándzsahegy is előkerült: Kisköre-Pap-tanya 43. sír (53. kép, 1).¹¹⁰⁷ A lándzsahegyek

¹⁰⁹⁹ Szőreg-Téglagyár 10. sír (NAGY 2005, 124 – 125); Szolnok-Szanda 8 és 9. sír (BÓNA 2002, 204); Tiszaroff (CSEH 2005, 38); Hódmezővásárhely – Kishomok 106. sír (BÓNA–NAGY 2002, 76). LOSERT–PLETERSKI 2003, 433–434.

¹¹⁰⁰ KOCH 2001, 62, 84; LOSERT–PLETERSKI 2003, 438.

¹¹⁰¹ BÓNA–NAGY 2002, 41, 43–44.

¹¹⁰² Még talán ehhez a típushoz sorolható a szentes-kökényzugi 57. sírből származó példány is CSALLÁNY 1961, 33.

¹¹⁰³ KOVÁCS 1913, 323, 345; KOVÁCS 1915, 284, 290; DOBOS 2012, 68. A román régészek, elsősorban Kurt Horedt, az erdélyi gepida leletanyagban sűrűn előforduló rombikus átmetszetű, fűzfalevél alakú lándzsahegyeket a nomád jellegű leletanyag közé sorolták be. Bakó Gábor a mezőbándi temetőt elemző cikkében egyenesen a kora avar típusú kopjahegyekkel veti össze a bándi temetőből előkerült gepida lándzsahegyeket. BAKÓ 1960, 27–29. A legnagyobb különbségre, ami a gepida fűzfalevél alakú lándzsahegyek és az avar kopják között fennáll, Bóna István világított rá 1978-as cikkében. BÓNA 1978, 158. Szerinte a legnagyobb eltérés a méreteken található meg, ugyanis a 20–25 cm hosszú avar kopjakkal szemben a gepida lándzsák elérik a közel 35–40 cm-es hosszát is. Ennél azonban sokkal részletesebb és pontosabb meghatározások állnak már a lándzsahegyek típusai kapcsán rendelkezésünkre: CSIKY 2007; DOBOS 2012, 44.

¹¹⁰⁴ BÓNA 1978, 157–159.

¹¹⁰⁵ KOCH 1999, 194–195.

¹¹⁰⁶ HÄRKE 1992, 95.

¹¹⁰⁷ BÓNA 2002, 192–194.

Csiky Gergely III/2-es formacsoportjába tartoznak, fő jellegzetességük a hosszú levél formájú bordával ellátott penge és az igen vékony köpű.¹¹⁰⁸ Ezek a darabok a köpű igen kicsi átmérője és könnyű súlyuk alapján feltehetően hajító fegyverek lehettek. A Kárpát-medence germán korszakából más lelőhelyről egyelőre nem ismertek hasonló darabok. Ezzel szemben a 6. század derekától mind a meroving világban, mind pedig a kora avar kori Kárpát-medencéből kerülnek elő hasonló hegyek, általában párosával (53. kép, 3).¹¹⁰⁹ Legutóbb Csiky Gergely hívta fel a kutatás figyelmét arra, hogy ezek a fegyverek már nem a gepida, hanem sokkal inkább az avar korszak fegyverzetéhez köthetők.¹¹¹⁰ Véleménye szerint a temetőből több anyag (42. sír csatja és a prága-típusra emlékeztető edény) is mind az avar kori keltezés lehetőségét erősíthetik.¹¹¹¹ Hasonló példányok kerültek elő a viminaciumi temető 113. sírjából is, amiket a publikálók a temetkezésben található övcsat alapján a 6. és 7. század fordulójára kelteztek.¹¹¹² A viminaciumi lelet is csak megerősítheti azt a gyanút, hogy a kiskörei lándzsahegyek már nem a gepida korszak fegyverzetéhez köthetők

A jellegzetes 6. század második felében és középső harmadában megjelenő fegyverek mellett főként a különböző meroving és mediterrán övcsatok alkotják még a 6. század derekára keltezhető leletanyagot. Az ún. suicidava-típusú övcsatok az Al-Duna vidék erődjeiben gyártott övgarnitúrák egyik legismertebb darabjai, melyek a Kárpát-medencébe, annak is főként keleti felébe is eljutnak. A suicidava-típusú csatok közös jellemzője, hogy mindegyik példány bronzból készül, a csatkarika és a csattest egybeöntött és a szíjszorítót áttört mintával díszítik. A mediterrán csatokkal foglalkozó monográfiájában Schulze-Dörlamm két fő csoportba sorolta be ezek példányait (D1 és D2). Érdekes módon a D2-es típusba tartozó darabok a korábbiak, hiszen feltehetően a 6. század első harmada és dereka között juthattak el az Al-Duna vidékének Justinianos-kori erődjeiből (a Balkán mellett fő elterjedési területük is ide esik) a gepida szállásterületre (60. kép).¹¹¹³ Jellegzetességük a maszkyszerű áttörés a szíjszorítón. A másik csoport (D1) területileg sokkal nagyobb szóródást mutat, mivel a dunai limes mellett a Kárpát-medencében és a nyugatabbra található germán területeken is kerülnek elő darabjai. Ezeknek a csatoknak egyedi jellegzetességük a kereszt és

¹¹⁰⁸ CSIKY 2007, 313–314.

¹¹⁰⁹ KOCH 2001, 62, 75. Hasonló eset Baráthely 3. temetőjéből: 21 és 22. sírban is két hasonló példány került elő. BÂRZU 2010, Taf. 6, 1–2, Taf. 7, 1–2.

¹¹¹⁰ CSIKY 2013, 80–81.

¹¹¹¹ DOBOS 2013, 99–100; CSIKY 2013, 81–82.

¹¹¹² IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 23.

¹¹¹³ SCHULZE-DÖRLAMM 2002, 152–155. A típusba sorolható darabok előfordulása gepida területen: Hódmezővásárhely–Kishomok 65. sír: BÓNA–NAGY 2002, 61; Szőreg–Téglagyár XI. sír (S-fibulával): NAGY 2005; Szőreg–Téglagyár 103. sír: NAGY 2005; Szentés–Nagyhegy 29. sír. CSALLÁNY 1961, Taf. XXV, 13–14, Pécska (Pecica): CSALLÁNY 1961, Taf. CCXIII. 13.

félhold alakú áttörés a szíjszorítón.¹¹¹⁴ A D1-es típusba sorolható példányok későbbiek, mint a D2-es csoportéi, hiszen legtöbbjük a 6. század dereka és a 7. század eleje közé datálható (61. kép). A suicidava-típusú csatok az avar korszakban, annak is legkorábbi fázisában, is megtalálhatóak a Kárpát-medencében.¹¹¹⁵ Az áttört csatok ezek fényében mindenképpen a legkésőbbi gepida leletek közé sorolhatóak. Egyelőre az még kérdéses, hogy a legfiatalabb darabjaik eljutnak-e a Kárpát-medence keleti felébe a gepida korszakban. A dunántúli langobard temetőkből az ilyen fajta övszerelések egyelőre hiányoznak. Érdekes, hogy a legkorábbi darabok mellett több olyan tárgy is előkerül, mely a bizánci eredetet és a kései keltezés lehetőségét erősíti.¹¹¹⁶

Szintén a mediterrán eredetű övalkatrészek közé tartozik a Magyarcsanád–Bökény 17. sírjából előkerült pajzsformájú, üreges kiképzésű ellenveret is, melynek a közepén található kis ovális mezőben egy párducszerű lényt ábrázolt az ismeretlen mester (62. kép, 2).¹¹¹⁷ A rokon példányok térben igen nagy szóródást mutatnak, hiszen Kis-Ázsiától kezdve Itáliában, Dalmáciában és még a Közel-Keleten is ismertek hasonló darabok (62. kép, 1). Schulze-Dörlamm monográfiájában a 6. század vége és a 7. század dereka közé helyezte ezt az övszerelék típust.¹¹¹⁸ Szintén igen kései példánynak tekinthetőek az ún. Martinovka-típusú veretek is (63. kép).¹¹¹⁹ A korábbi kutatás véleménye szerint ezek tárgyak az avar korban jelennek meg a Kárpát-medencében, azonban legutóbb Balogh Csilla mutatott rá, hogy a legkorábbi darabok már a 6. századi germán környezetben is megfigyelhetők.¹¹²⁰ Véleménye szerint a legkorábbi veretek egyike éppen a szentes-nagyhegyi temető 29. sírjából került elő (63. kép, 3).¹¹²¹ Ezt a példányt öntötték és áttört maszkkal díszítették, felerősítést pedig az egybeöntött apró szögletes fülekkel oldották meg. Balogh Csilla úgy véli, hogy mind a felerősítés módja, mind pedig a készítési technikája (öntés szemben a préseléssel) alapján ezek a veretek nem a steppei, hanem a Krím és Al-Duna-vidék bizánci példányaival mutatnak rokonságot. Készítési helyüket ennek fényében a Bizánci Birodalomhoz kötötte és a gepida–

¹¹¹⁴ SCHULZE-DÖRLAMM 2002, 145–151. A típusba sorolható példányok: Hódmezővásárhely–Kishomok 106. sír: BÓNA–NAGY 2002, 76; Magyarcsanád–Bökény 10. sír: NAGY 2005.

¹¹¹⁵ GARAM 2001, 97.

¹¹¹⁶ Ilyen volt a kishomoki 106. sír langsaxszal és nyéltüskés kétélű nyílhegygel. Ezek a nyílhegyek főként az Al-Duna–Balkán-vidék bizánci erődjeiben fordulnak elő nagyobb számban. IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 41; UENZE 1992. Taf. 40, 45–54.

¹¹¹⁷ NAGY 2005, Taf. 23, 17, 3. Nagy Margit a dalmáciai példányt ismerve egy nyugat-mediterrán gyártási helyet feltételezett az adott példánynak.

¹¹¹⁸ SCHULZE-DÖRLAMM 2002, 214–217.

¹¹¹⁹ A lelettípusról részletesebben: CSALLÁNY 1934, 212; SOMOGYI 1987, 130–148; GARAM 2001.

¹¹²⁰ BALOGH 2004. 250–251, 260–261.

¹¹²¹ CSALLÁNY 1961, 50–51, Taf. XXV.

bizánci kereskedelmi kapcsolatok emlékeként tartotta őket számon.¹¹²² A másik, szintén a csoportba tartozó példány a Magyarcsanád-Bökénymindszent 6. (Csallány által D-nek nevezett) sírjából került elő (63. kép, 1).¹¹²³ Az ólomból kivágott oldalpálcás szíjvég legközelebbi analógiái is szintén a fentebb jelzett régió irányába mutatnak, miként a Keszthely környékén előkerült darabok is.¹¹²⁴ Az előkerülés körülményeit tüzetesebben megvizsgálva Balogh Csilla arra a megállapításra jutott, hogy a magyarcsanádi lelet véletlen keveredett a sír anyagához, így nem bizonyítható gepida környezetből való származása.¹¹²⁵

Egy igen egyedi formáját képviselik a gepida területeken előkerült övcsatoknak a téglalap alakú szíjszorítóval rendelkező példányok, melyekhez gyakran egy szintén téglalap formájú háti veret és egy hosszúkás pajzs formájú szíjvég is társul (64. kép, 1–5).¹¹²⁶ Ezeknek általában széles bázisú (a szíjszorítóval azonos szélességű) a csatpecke, a csat és a szíjszorító nincs mereven rögzítve, alapanyaguk ezüst és bronz.¹¹²⁷ A szíjszorítót több esetben sávosan osztják fel és kisebb félkörív alakú poncolással kialakított díszítő sorral látják el.¹¹²⁸ Igen hasonló díszítési eljárások figyelhetők meg a háti vereteken is. A csattípus legközelebbi analógiáit Nagy Margit a poncminták hasonlósága és a balkáni párhuzamok alapján az Al-Duna vidéki műhelyekig vezette vissza.¹¹²⁹ A legközelebbi rokon példányok a mosonszentjánosi 1. és az ulpianai előkelő hölgy, valamint a viminaciumi temető sírjában lelhetőek fel (64. kép, 8–9).¹¹³⁰ Az alapforma azonban nem az Al-Duna vidék bizánci erődjéből és a Bizánci Birodalomból származhat, hanem feltehetően nyugatról. A felépítésében és alakjában teljesen megegyező, ugyanakkor sokkal díszesebb (ezüst filigrán) ún. Concevreaux-típus példányait eleinte az Észak-Galliai műhelyekben állították elő, majd pedig onnan kisugározva a Rajna-vidéken és Itáliában is fokozatosan elterjedt.¹¹³¹ Ezeknek egyszerűbb, szintén sávozással és poncolással díszített változatai az ún. Ennery- és

¹¹²² Magát a martinovkai kincsleletet a kutatás korábban a szlávokhoz és az antokhoz kötötte, azonban mára egyre inkább elfogadottabbá vált, hogy az előkerült tárgyak a bizánci kultúrához kapcsolhatóak. BÁLINT 1989. 90–91; CURTA 2001, 212–223.

¹¹²³ NAGY 2005, 98–100; CSALLÁNY 1961, 140–141.

¹¹²⁴ BALOGH 2004, 160–161.

¹¹²⁵ BALOGH 2004, 21. jgy.

¹¹²⁶ Ilyen leletek ismertek a Tisza-vidékről: Hódmezővásárhely–Kishomok 23. sír: BÓNA–NAGY 2002; Szőreg – Téglagyár 68. sír: Szolnok–Szanda 135. sír: BÓNA 2002; Szolnok – Szanda 115. sír: Szentes–Berekhat 42. sír: CSALLÁNY 1961, 75–76, Taf. 70, 3.

¹¹²⁷ Az általánosan elterjedt csatpecekhez képest egy egyszerűbb, de ugyanúgy poncolt díszekkel ellátott pajzstövisek pecekkel látták el a hódmezővásárhelyi példányt. NAGY 2004, 159–160.

¹¹²⁸ Ugyanakkor előfordulnak egyszerűbb, díszítetlen példányok is, mint a szolnok–szandai 135. sír darabja. Ennek csak a szegélyét díszítették a fentebb jelzett módon.

¹¹²⁹ NAGY 2004, 160.

¹¹³⁰ BÓNA 1974, 105, 74. kép; IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 24; MILINKOVIĆ 2003, 177–178.

¹¹³¹ WINDLER 1989, 192–193; WINDLER 1994, 52–54.

Weingarten-típusba sorolhatóak (64. kép, 6–7).¹¹³² Ezeket a csatokat a kutatás igen egységesen a 6. század 2. negyede és középső harmadának időszakára, vagyis a 6. század derekára és második felére keltezi.¹¹³³ Az egyedi, főként a Tisza-vidéki fémművesség körében előforduló helyi poncminták és egyszerűbb kivitelű példányok alapján arra következtethetünk, hogy a nyugati csatformát helyben is elkezdtek másolni a gepida mesterek.¹¹³⁴

A női sírok kronológiáját a jól keltezhető késeinek minősíthető importdarabok hiányában igen nehéz meghatározni.¹¹³⁵ A gepida női viselet szerves részét képezték az ún. ötgombos félkörös fej és rombikus láblemezzel ellátott fibulák.¹¹³⁶ Ezek alapformái az itáliai osztrogót fibulaművesség darabjaira vezethetők vissza, azonban egyedi helyi formák is kialakultak. Nagy Margit véleménye szerint ezeket az ötgombos fibulákat a kronológiai és tipológiai sorban is az ötgombos és a négyzetes láblemezű, bronzból öntött ponckör dísszel ellátott fibulák követik.¹¹³⁷ Korábban a malomfalvi leletanyagot feldolgozó monográfiájában Kurt Horredt ezt a fibulatípust egyenesen a legkésőbbi gepida lelethorizontba sorolta.¹¹³⁸ B. Tóth Ágnes azonban rámutatott arra is, hogy az egyes típusok és a róluk másolt egyszerűbb kivitelű bronzból készült másolatok gyártási és használati ideje között nem biztos, hogy olyan nagy szakadék húzódhat.¹¹³⁹ Ez valószínűleg igaz lehet a három gombos és a korábbi nagyobb méretű fibulák másolatai esetében, melyeket valamikor az 5. század végén és 6. század elején állíthattak elő. Ezek fényében Nagy Margit egy hosszan működő, egyszerűbb kivitelben gyártott árúkra specializálódott műhelykört feltételezett.¹¹⁴⁰ Az azonban továbbra is kérdésként merül fel, hogy az ötgombos és téglalap alakú fejlemezzel ellátott pontkör díszes fibulák gyártásának és használati idejének mi lehet a felső határa. Sajnálatos módon ezekben a temetkezésekben nem található más, jól keltezhető tárgy, mely alapján ezt a kérdést meg tudnánk válaszolni.¹¹⁴¹ Pusztán tipológiai szempontból mindenképpen ezeket a darabokat

¹¹³² WINDLER 1989, 188–192.

¹¹³³ KOCH 2001, 64; WINDLER 1989, 190. Így vélekedett a leletek keltezéséről az altenerdingi temető 14. és 674. sírja kapcsán: LOSERT–PLETERSKI 2003, 215.

¹¹³⁴ Ez a fajta poncminta figyelhető meg a szentes-nagyhegyi 84. sír ereklyetartóján is, melyet Vida Tivadar helyben előállított utánezatnak tartott. VIDA 2009, 267. Hasonló poncminták gepida lelőhelyeken: Hódmezővásárhely–kishomoki 23. sír övcsatja. NAGY 2004, 225.

¹¹³⁵ A skandináviai import fibulákhoz lásd: NAGY 2007.

¹¹³⁶ BIERBRAUER 1975, 217–230; KOCH 2001, 229–232; MENKE 1987, 214–230; LOSERT–PLETERSKI 2003, 102–104; TEJRAL 2002, 318–326.

¹¹³⁷ NAGY 1993, 72–73; NAGY 2005, 110–113.

¹¹³⁸ HOREDTE 1979.

¹¹³⁹ B. TÓTH 2012, 105–108.

¹¹⁴⁰ NAGY 2005, 188.

¹¹⁴¹ A szentes-berkháti temető 61. sírjában található példány mellett egy almandin készlet mellett előkerült még egy madárfibula öntőmintája is. CSALLÁNY 1961, 77. Rác Zsófia a gepida területeken gyártott madárfibulákat az 5. század vége és 6. század első harmada közé keltezte. Már ő is felhívta rá a figyelmet, hogy ezeket a tárgyakat, miként a női temetkezések nagy hányadát igen nehéz datálni. RÁCZ 2011, 175.

gondolhatjuk a legkésőbb gyártott és használt ruhakapcsoló alkalmatosságnak a gepidák körében.

Sokkal jobb helyzetben vagyunk az ún. kései, bronzból öntött, tekercselt és különböző egyszerűbb díszítéssel ellátott aláhajtott fibulák esetén. Ezeket a termékeket – a suicidava-típusú övcsatokhoz hasonlóan – az Al-Duna vidékének erődjeiben állították elő.¹¹⁴² Hódmezővásárhely–Kishomok 23. sírjából került elő eddig az egyetlen hasonló példány a gepida területekről (65. kép, 1).¹¹⁴³ A kishomoki fibula legjobb analógiái a kora avar korszak a késő antik és germán japcsolatokkal bíró dunántúli lelőhelyeiről ismertek (65. kép, 2).¹¹⁴⁴ Az egyszerűbb formai kialakítással rendelkező, bronzból és vasból készült példányok nagyobb arányszámban megfigyelhetők a Tisza-vidék temetőiben.¹¹⁴⁵

A különböző tárgytípusok mellett a későbbi időhorizontba sorolhatóak feltételezhetően a ló és lószerszámos temetkezések is. A Tisza-vidéken megtalálhatóak a külön gödörbe eltemetett, a feltehetően részleges és a jelképes lovas temetkezések is. A korábbi kutatás főként Erdély kapcsán ezt a szokást az avar etnikumhoz kapcsolata, azonban a gepida korról szinte egy időben a langobardok körében is megjelenik ez az egyedi temetkezési eljárás.¹¹⁴⁶ A meroving világban már igen korai időszakról kezdve ismertek a lovas temetkezések. Az első és talán leghíresebb lelet a híres Childerich sír, ahol közel 25 hátast temettek el a frank uralkodó testét rejtő halom alá.¹¹⁴⁷ Az első lovas temetkezések az 5. század végétől kezdve megtalálhatóak a soros temetőkben, azonban gyakoriságuk csak a 6. század végén és 7. század elején válnak.¹¹⁴⁸ Az még egyelőre kérdéses, hogy maga a temetkezési szokás milyen eredettel bír. Manapság felmerült már annak a lehetősége is, hogy az első lósírok Duna-vidéki bevándorlókkal, vagy közép-németországi csoportokkal (thüringek) terjednek el a meroving soros temetőkben.¹¹⁴⁹

A Tisza-vidéken a hódmezővásárhelyi, a törökszentmiklósi és a szőregi nekropoliszokból ismertek ilyen temetkezések. Szőregen a három külön gödörbe elföldelt hátast a temető szélén találjuk meg. Szintén a temető ezen felében helyezkedtek el a késői

¹¹⁴² SCHULZE-DÖRLAMM 2002, 143–144, 145; UENZE 1992, 146–154.

¹¹⁴³ Hódmezővásárhely–Kishomok 23. sír: BÓNA–NAGY 2002, Taf. 11, 2–3.

¹¹⁴⁴ VIDA 2009, 251–253, Fig 9.

¹¹⁴⁵ Szentes–Berekhat 102. sír: CSALLÁNY 1961, Taf. LXXV. 1; Kiszombor–B 88. sír: CSALLÁNY 1961, CXXXIV, 9; Kiszombor–B 146. sír: CSALLÁNY 1961, 180; Hódmezővásárhely–Kishomok 23. sír: BÓNA–NAGY 2002, Taf. 11, 2–3; Kiszombor–B 146. sír: CSALLÁNY 1961, CXXXV, 2; Szolnok–Zagyva-part 18. sír: CSEH 2005, Taf. 39, 18, 1–2; Szentes–Kökényzug 59. sír: CSALLÁNY 1961, Taf. XIV, 9–10.

¹¹⁴⁶ Az erdélyi lovas temetkezések értelmezéséről: KOVÁCS 1913; BAKÓ 1960; HORED T 1977. Dobos Alpár az erdélyi lovas temetkezések kronológiai és etnikai értelmezése során igen mértéktartóan járt el, ugyanis nem akart kizárólagosan állást foglalni egyik, vagy másik elmélet mellett sem. DOBOS 2010, 387–389.

¹¹⁴⁷ PÉRIN–KAZANSKI 1997, 173–179.

¹¹⁴⁸ MÜLLER–WILLE 1970, 122–124, 156.

¹¹⁴⁹ SCHACH–DÖRGERS 2008, 723–726.

fegyveranyagot rejtő 103. és 118. számú sírok is, melyek halottjaihoz feltehetően a 116. és a 111. magában eltemetett ló is tartozhatott. Nagy Margit szerint ezek a lovak nem teljes formában, hanem csak részlegesen kerültek be a gödrökbe, azonban erre utaló nyom egyenlőre nem ismert.¹¹⁵⁰ A Szőreg–Téglagyár 116. sír és Törökszentmiklós–Batthyány utca 54/A jelzésű objektum (mely talán sír lehetett) esetében a magányosan eltemetett ló mellől egy lándzsahegy is előkerült.¹¹⁵¹ Megjegyzendő, hogy a lósírból származó lándzsahegyek már az avar korszak felé mutatnak, hiszen ez a szokás akkor terjed el széles körben.¹¹⁵² A hódmezővásárhely-kishomoki 2. sírban a korai dokumentációs anyag szerint csak egy magában elföldelt ló koponya került a halott fölé.¹¹⁵³ Ehhez hasonló rítus az avar korszakból ismert még.¹¹⁵⁴

Eddig három darab lószerszámos temetkezés került elő a Tisza-vidékről. Ezek mindegyike fegyveres sír volt, ráadásul a kísérő leletek is mind a fentebb ismertetett kései tárgyak köréből kerültek ki. Az egykori háttér emlékét az egyszerű csikózábla fejezte ki, mely mind a meroving, mind pedig a steppei leletanyagnak is egyik alapvető formája.¹¹⁵⁵ Balogh Csilla az avar korszakban megjelenő szimbolikus lószerszámos temetkezéseket éppen a gepidákkal hozta összefüggésbe, és germán eredetűként határozta meg.¹¹⁵⁶ Bár a germán eredet elképzelhetőnek tűnik, azonban az már sokkal kérdésesebb, hogy ezek a közösségek államalakulatuk fennállásának idején már alkalmazták-e ezt a temetkezési formát. Összességében elmondható, hogy mind a magányos lósírok, mind pedig a jelképes ló temetkezések igen későn jelennek meg a Tisza-vidék temetőiben. Feltételezhető, hogy a helyi hagyományok továbbélnek, de ugyanakkor egyfajta avar kulturhatással is számolhatunk esetükben.

A fentebb ismertetett tárgyakról és szokásokról összegzésképpen megállapítható, hogy általában nem magányosan és elszigetelten, hanem egymással együtt, kombinálódva fordulnak elő. A trapéz formájú öntött bronz kardgombbal felszerelt spathák mellett megtalálhatóak a négyzetes szíjszorítóval ellátott csatok, vagy a lósírok is, míg jelképes lovas temetkezések szintén hasonló tárgyakkal együtt kerülnek elő. A Tisza-vidéken, a soros temetőkön belül, kimutatható egy szűkebb csoport, melynek mellékletei a 6. század dereka és

¹¹⁵⁰ DOBOS 2011, 388; NAGY 2005, 135–137. Korábban így értékelte őket Csallány Dezső is: CSALLÁNY 1961, 166.

¹¹⁵¹ NAGY 2005, 133–134; CSEH 2005, 43–44.

¹¹⁵² KISS 1962, 154–156.

¹¹⁵³ BÓNA–NAGY 2002, 42.

¹¹⁵⁴ NAGY 2004, 143.

¹¹⁵⁵ Judit Oxele a hódmezővásárhelyi példányt az Ament-féle AM III-fázisra, azaz a 6. század közepére, második felére datálta. OXELE 1992, 19–25.

¹¹⁵⁶ BALOGH 2009, 18.

utolsó harmada között kerültek eltemetésre. Ennek a csoportnak egy részét feltehetően már az avar korszakban elhunyt személyek alkothatták. A külső kronológiai rendszerek közül talán az Urusla Koch nevével jelzett dél-német SD 6 (555–580) fázis időhatárai feleltethetők meg leginkább az Alföld kései gepida temetkezéseivel (54–55. kép).¹¹⁵⁷ Ezt az egybeesést támasztják alá azok a tárgyak is, melyek mind a két területen előfordulnak a fentebb jelzett időhatárok között. A soros temetők használata megfigyelhető 567 után is, azonban avar hatások csak részben érhetők tetten, mivel elsősorban a korábbi meroving és bizánci-mediterrán kapcsolatrendszerek maradnak továbbra is dominánsak. A legkorábbi avar foglalkozók feltételezhetően a fennhatóságuk alá kerülő autochton lakosságtól elkülönülve nyitják meg első sírmezőiket. Ez jelentős eltérést jelent az Erdélyben található kései soros temetőkhez képest, ahol az erős meroving és bizánci kapcsolatrendszer mellett a 7. század folyamán már a keleti steppei eredetű kulturális hatások is egyre erősebbek. Feltételezhetően az erdélyi kései soros és a kelet-dunántúli korai avar temetők használata ugyanabban az időszakban kezdődik meg, mint amikor a Tisza-vidék legkésőbbi sírjai a földbe kerülnek. Ezek a közös metszéspontok lehetnek azok, amik a kora avar kutatást egyfajta „gepida” áttelepítés elméletének megalkotásáig vezethették. Bár a gepidák igen súlyos vereséget szenvednek az avar–langobard seregektől, azonban a vidéki rurális elit megmaradhatott és immár új politikai keretek között próbálhatott meg érvényesülni. A továbbélő és részben újjászerveződő fegyveres elit, amit az írott források is említenek, megmarad, de már avar uralom alatt. Azonban megjegyzendő, hogy a gepida soros temetőkben érdekes módon megfigyelhetők, ha igen halványan is a legkorábbi avar hatások. Álljon itt egy teljesen egyedi példa, ami azt sejteti, hogy már a foglalkozó avarok emléktárájának első jelei is fellelhetők a Tisza-vidék gepida soros temetőinek anyagában.

A szentes-nagyhegyi temető 7. sírjában egy nagyon érdekes egyélű keskeny pengéjű langsax került elő. Hossza bőven meghaladja a Tisza-vidék gepida korú temetőiből és a nyugati, dél-német területekről ismert vágófegyverekét (H.: 72 cm, penge sz.: 2,9–1,6 cm.) (66. kép, 1).¹¹⁵⁸ A gepida területen előkerült daraboktól eltér még a hát és a markolat kiképzése is, ugyanis előbbi nem ívelt, míg utóbbi pedig nem az él vonalában, hanem középen helyezkedik el. Legközelebbi formai párhuzama a weingarteni temető 515. férfi temetkezéséből került elő, melynek hossza 78,6 cm (ebből a markolat h.: 13,3 cm, penge h.: 65,3 cm), szélessége pedig 3 cm, valamint a hüvelyt egy kis ezüst lemezzel díszítették a

¹¹⁵⁷ KOCH 2001, 85–87.

¹¹⁵⁸ CSALLÁNY 1961, 45.

torkolatánál (67. kép, 1).¹¹⁵⁹ Magát a temetkezést az egyéb mellékletek és a sír helyzete alapján a publikáló Claudia Theune is a temető legkorábbi (saját kronológiája alapján) „A” jelű fázisához sorolta, melynek időhatárát az 5. század második felében határozta meg.¹¹⁶⁰ A sírban nyugvó férfi feltételezhetően a temető alapító csoportjához tartozhatott, akiknek temetkezései a sírmező délnyugati részén összpontosulnak.¹¹⁶¹ Megjegyzendő, hogy a 238. sír elhunytja mellé, aki szintén ehhez a korai csoporthoz sorolható, egy 65 cm hosszúságú keskeny langsaxot is helyeztek a temetés során. Theune szerint ezek a fegyverek – miként a korai leletek is – jelzik az ide érkező csoportok vegyes eredetét. A keskeny langsaxok véleménye szerint a Duna-vidéki, vagy akár közvetlen nomád (hun) hatásként is értékelhetőek. Mégis kérdésként merül fel a korai, e korszak anyagában szokatlanul hosszú példány konkrét eredete. A Kárpát-medencében az 5. század második felére datálhatóan ilyen hosszúságú egyélű vágófegyvereket nem ismerünk, az átlagos méretarány 50–70 cm között mozog, 3–4 cm-es pengeszélességgel. A hun korra és a hun kort követő időszakra datálható Léva/Levice-Rétiföldek és Altlussheim sírjának fegyvere volt még rekonstruálhatóan 70 cm hosszúságú.¹¹⁶² A majd 80 cm körüli példány bár egyedinek számít, némely esetben már az avar kor egyélű kardjaira emlékeztet, mint ahogyan arra korábban Michel Kazanski (megfogalmazásában protoszablya) is felfigyelt.¹¹⁶³ Nem lehetetlen ugyanakkor, hogy a mindig kísérletezésre kész kovácsok egyedi alkotása lehetett a rekord hosszúságúnak számító példány.

A formai párhuzamok mellett érdemes megvizsgálni a nagyhegyi keskeny pengéjű langsax kronológia helyzetét is. A sír teljes egészében beleillik a temető struktúrájába, mind tájolása, mind pedig elhelyezkedése révén is. Mellette az 5. számú temetkezésben egy ezüst ötgombos fibulával és gyöngyökkel eltemetett nő nyugodott, míg a 8. sírban egy spatha-sax-lándzsahegy fegyverkombinációval és klasszikus pajzstövises csattal túlvilági útjára bocsátott férfi. Sajnálatos módon biztosan datálható lelet igen kevés található a sírban. Egyedül, a feltehetően fegyverszártya részeként számon tartható kis bronz pajzs alakú szíjszorítóval ellátott övcsat jöhet számításba a keltezés során, melyet a viminaciumi temetőben található

¹¹⁵⁹ ROTH–THEUNE 1995, 154.

¹¹⁶⁰ THEUNE 2001, 330.

¹¹⁶¹ THEUNE 2009, 25, 28. Az ebbe a periódusba tartozó férfiak sírjai: 77, 231, 232, 238, 409, 419, 510, 515, 712. Övcsatjaik egyszerűek, eleinte kobeldorn, majd azt váltja a pajzstövísi csoport, általában vonaltausírozás, és ékvésés is díszíti ezeket. A 238. sír érdekes, szintén hosszú schmalen langsaxot tartalmazott, ez is a temető délnyugati részén van, mint a korai temetkezések java része. Nagyon érdekes, hogy 65 cm hosszú példányról van szó, ami kissé hosszabb a korszak egyéb példányaihoz képest. Ezek a halottak javarészt 40 éves korban szenderültek jobblétre, így feltételezése alapján az 5. század közepén vándorolhattak ide.

¹¹⁶² ANKE 1998, 96–97.

¹¹⁶³ KAZANSKI 1991, 133.

párhuzama alapján a 6. század derekára keltezhetünk (66. kép, 3).¹¹⁶⁴ Szintén ezt a datálást erősítheti meg számunkra a sírban található lándzsahegy is, melynek igen kiváló párhuzamai vannak a kora avar korszakból. A levél alakú lándzsahegy típus a korábbi meroving leletanyagban is előfordul, a dél-német temetők kronológiája alapján pedig a 6. század derekára keltezhetőek legkorábbi példányaik (66. kép, 2).¹¹⁶⁵ A szentes-nagyhegyi temetőben – mint korábban is láttuk már – nem számít ritkának a 6. század derekára, második felére datálható leletek köre, elég csak a 29. sír korai martinovka-típusú veretére és sucidava-típusú csatjára utalni, vagy a szintén későnek tekinthető 84. sír poncolt ereklyetartója.¹¹⁶⁶ Nem kizárható, hogy az említett két temetkezés halottja már nem a Gepida Királyság fennállásának időszakában, hanem sokkal inkább az avar honfoglalást követően került földbe. Ebben az esetben azonban igen komoly lehetőségként merül fel, hogy nem egy langsaxszal, hanem sokkal inkább egy egyélű karddal van dolgunk. Talán perdöntő lehet a leleteket közlő Csallány Dezső megfigyelése is, aki szerint a nagyhegyi 7. sír „kardja” a penge utolsó él előtti 7 cm-es szakaszában kétélűvé válik, ezzel szablyaszerű tulajdonságokat kölcsönöz a fegyvernek.¹¹⁶⁷ Csallány leírása alapján egy igen korai periódusra datálható fokéllal ellátott egyélű karddal szembesülhetünk, ami további kronológiai problémákat vet fel.¹¹⁶⁸ A nagyhegyi példány mind méretében, felépítésében, mind pedig a kísérőleleteiben eltér a többi hasonló fegyvertől, ami az avar kori keltezés lehetőségét erősítheti, ugyanakkor nem zárható ki a helyi, gepida időszakban történő készítés eshetősége sem. Az avar kori keltezés lehetősége mellett esetleg a wingarteni példányhoz hasonlóan egy egyedi készítésű darabként is tekinthetünk a fegyverre, azonban a tágabb összefüggések mégsem ezt az eshetőséget valószínűsítik. Ennek fényében a vizsgált példányt talán a helyben maradó közösségek avar hadakkal folytatott közös akcióira és az együttélésből adódó kultúrcterére utalhat. Hasonló jelenségeket főként a baráthelyi temetőben láthatunk, de ott főként a spathák mellett jelennek meg a nádlevél formájú lándzsahegyek. A lelet ilyen környezetben való értelmezése azonban jelentős mértékben módosíthatja, sőt akár előbbre (6. század utolsó harmada, vége?) is hozhatja az egyélű kardok megjelenésének korát a Kárpát-medence anyagában.

A soros temető periódus lezárása utáni időszakból is rendelkezünk még írott kútfőutalásokkal az avar területeken élő gepida közösségekről. Ezek fényében továbbra is kérdésként merül fel, hogy meddig követhetők nyomon a gepida közösségek emlékei a Tisza-

¹¹⁶⁴ IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 25. Itt is kard felfüggesztésére szolgálhatott a hasonló példány.

¹¹⁶⁵ Csiky Gergely osztályozásában a levél alakú, spitzoval típus III/1. típusába sorolható. CSIKY 2007, 313–314.

¹¹⁶⁶ BALOGH 2004, 250–251, 260.

¹¹⁶⁷ CSALLÁNY 1961, 258.

¹¹⁶⁸ 68. kép, 2–3. SIMON 1991, 270–271, 281–282. 70 cm a legrövidebb egyélű kard, átlagosan 83,1–95,9 cm hosszúak, a fokéles kard 97 cm hosszú, és az egyélű kardok 3–3,9. SIMON 1993, 174–177.

vidéken. A soros temetők legkésőbb a 6. század utolsó harmadában záródnak, ami után felmerül a kérdés, hogy érdemes-e egyáltalán az Alföld fokozatosan átalakuló anyagi kultúrájában a korábbi germánok nyoma után kutatni. Egy-két újabb előkerült sír és temetőrészlet arra enged következtetni, hogy a két népesség összeolvadására és közös életére már a korai időszakban is sor kerülhetett. Az elmúlt években Tiszagyenda határában feltárt temetőben többek között a biztosan avar korra keltezhető, jellegzetesen keleti típusú és a korábbi periódus germán leletei egyszerre fordulnak elő. A nekropolisz egyik legkiemelkedőbb sírjában lovával temették el azt a harci vezetőt, aki túlvilági útjára egy Weihmörting-típusú spathaövet karddal, egy nádlevél formájú kopját, egy bronz edényt és egy a kishomoki példányhoz nagyban hasonlító pajzsdudort is kapott (70. kép, 1). A sírt egy Maurikios (582–602) érem keltezte az avar kor korai periódusára (71. kép, 2).¹¹⁶⁹ A sír fegyverzetének igen jó analógiáját a hódmezővásárhely-kishomoki 1. és 7. fegyveres temetkezése szolgáltatja. A Közép-Tisza vidékről Tiszagyenda mellett szintén ebből a korai periódusból ismertek még leletek Tiszaburáról, Tiszafüredről és Szihalom-Budaszögről (70. kép, 3–4).¹¹⁷⁰ Ezek közös jellemzője, hogy mind a 6. század meroving női viseletének darabjait (stylus-tű, második állatstílussal díszített övcsat, madárfejekkel díszített korongfibula, embermaszkokkal díszített amulett kapszula) rejtik magukban.¹¹⁷¹ Vida Tivadar szerint ezek a leletek is jól jelzik, hogy a Közép-Tisza vidéken a kora avar kor elején számolni lehet egy külön germán entitással, talán éppen a továbbélő gepida csoportokkal. Ezek a közösségek erdélyi társaikhoz hasonlóan követik a korszak meroving divatját és már a steppei avar kultúra elemei is felfedezhetőek mindennapjaikban.¹¹⁷² Sajnálatos módon a tisztánlátást nagyban gátolja, hogy a legkiemelkedőbb leletek korai feltárásokból származnak, valamint az újabb ásatások anyagai egyelőre még közöletlenek.

A régészeti leletanyag összefoglalásánál leszögezhetjük, hogy mindenképpen egy igen színes kép tárulkozik elénk a korábbi időszakok kutatói elképzeléseihez képest. A dunántúli kora avar kori leletanyag etnikai meghatározása nem lehetséges, az igen gazdag itáliai és meroving világgal fenntartott kapcsolatai azonban elvitathatatlanok. A korábbi gepida jelző

¹¹⁶⁹ KOCIS 2010, 17–19. A temetőről egyelőre csak előzetes közlemények állnak a kutatás rendelkezésére. Ezek alapján igen nehéz többet mondani, mivel a katalógusokba általában csak a legkiemelkedőbb leletek kerültek be eddig. A pajzsdudort leszámítva az előkelő harcos sírjának fegyverösszetétele nagyban megegyezik az erdélyi hasonló korra datálható kései soros temető horizont fegyveres temetkezéseivel.

¹¹⁷⁰ CSALLÁNY 1961, 215–216, Taf. CXCVI; FODOR–VIDA 2013.

¹¹⁷¹ Az amulett kapszula minden valószínűség szerint a 6. és 7. század fordulójára, vagy pedig a 7. század első harmadára datálható. FODOR–VIDA 2013, 169. A madárfejekkel díszített korongfibula az analógiái alapján feltételezhetően a 6. század második harmadában, vagy végén készülhetett. KOCH 2001, 252–253. A baráthelyi 3. temetőben található meg a tiszaburai csat igen jó párhuzama, melyet szintén II. állatstílussal díszítettek. Ennek datálása szintén egybeesik a fentebb említett leletekével. BÂRZU 2010, 105.

¹¹⁷² FODOR–VIDA 2013, 169–170.

helyett talán érdekesebb lenne a Vida Tivadar által is alkalmazott avar kori germán terminust használni ennek a horizontnak az anyagára. Tüzetesebb módszertanilag elemzések és megfontolások alapján a Kölked környéki temetők egyelőre nem mutatnak minden téren rokonságot az 567 előtti gepida leletanyaggal, így az esetleges áttelepítés lehetőségét is kizárhatjuk. Ezzel szemben mind Erdélyben, mind pedig a Tisza vidéken a bűvös 567-es évet követően egészen a század utolsó harmadáig folytatódnak az 5. század végén megkezdett soros temetők. Az átmeneti horizont – mely mind a két korszakot érintheti – meghatározásában főként a korábbi meroving és mediterrán kapcsolatok továbbélése alapján következtethetünk. Az erdélyi területeken a 6. század végén nyitják meg az ún. Mezőbánd-típusú sírmezőket, melyek egy igen sokrétű kapcsolatrendszerrel (korábbi helyi, időbe megegyező meroving, mediterrán és steppei) rendelkeznek. Maga az etnikai interpretáció ezek esetében módszertani szempontból igen problematikus, azonban a kultúra hordozói között feltételezhetően megtalálhatjuk a helyben továbbélő, de anyagi műveltségükben jelentősen átalakuló gepida közösségeket is. Az erdélyi-medence mellett ma már a Közép-Tisza vidékén is körvonalazódik egy azokkal azonos időben létező, a korábbi meroving anyagi műveltséget folytató közösség nyoma is. Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk róla, hogy a korábbi igen sok adatvesztéssel járó feltárások miatt a déli területekről is számos hasonló anyag vesztett el mára a kutatás számára. Ehhez igen jó példát szolgáltatnak a kishomoki két fegyveres sír, valamint a magyarcsanádi leletek is, melyek időbeli egyezést mutatnak a tiszagyendai előkelő tárgyi hagyatékával. Bár a gepida vezető réteg önállóságát valóban elvesztette 567-ben, azonban helyi szinten továbbra is élhettek közösségek – ha nem is egy egységes tömbben – a nomád főség alatt.

VII. 4. Továbbélés az írott források tükrében

A régészeti kutatástörténet és a leletanyag értelmezési problémáinak áttekintése után a következőkben érdemes megvizsgálni, hogy az írott kútfők tudósításai hogyan is emlékeznek meg 567 után a Kárpát-medencében továbbélő gepidákról. Vizsgálatunkban a primér források mellett megjelennek majd a filológusi-történeti állásfoglalások is, melyek egyes igen lényeges pontokon (*Conversio*) nem függetlenek a korábban tárgyalt régészeti elméletek eredményeitől sem. A legtöbb avar kori gepidákra vonatkozó forrás természetesen az Avar Kaganátus fennállásának korai periódusából ismert, a 7. század közepét követő, külpolitikai tekintetben is elzárkózó időszakból alig van említés.

567-ben a közös avar és langobard támadásnak sikerült megdöntenie a Gepida Királyságot, a gepidák egy része bizánci területekre távozott, valamint Euagriustól tudjuk, hogy Sirmium kapuit is a fosztogató avar és langobard erőkkel szemben a bizánci csapatoknak nyitották meg.¹¹⁷³ A harcban legyőzött gepidák egy része az Alboin vezette langobard csapatokhoz csatlakozott, akikkel együtt részt vettek Itália meghódításában (és a langobardok további etnogenezisében), azonban a népesség nagyobb része az avarok fennhatósága alá került, mint ahogy arról Paulus Diaconus is tudósít: „*A gepidák nemzetsége viszont annyira megfogyatkozott, hogy ettől az időtől fogva nem volt többé saját királyuk, hanem azok, akik a háborút túlélhették, vagy a langobardok alattvalói lettek, vagy mind a mai napig kemény uralom alatt nyögnek, miután hazájukat a hunok (ti. avarok) vették birtokukba.*”¹¹⁷⁴

Konstantinápoly ostromáig az írott kútfők adatai alapján a Kárpát-medence egy etnikai tekintetben sokszínű terület volt, ahol nomád, germán, szláv és mediterrán elemek egyfajta szimbiózisa jött létre, melynek fenntartását nagyban elősegítette a Kaganátusba beáramló bizánci aranybevétel. A különböző csoportok identitásának megőrzésénél igen fontos mozzanat, hogy bár a kaganátust megalapító nomádok kilépnek a saját nomád társadalmuk biztosította keretek közül, de nem tudnak létrehozni egy olyan univerzális ideológiát, mely révén a fennhatóságuk alá kerülő közösségeket teljes egészében integrálhatnák.¹¹⁷⁵ Az etnikai homogenizáció azért sem megy könnyen, mert a beáramló óriási bevételek elosztása továbbra is fenntartja a kaganátus megalakulása előtt fennálló etnikai közösségeket, melynek új vezetői a bevételekből részesülve lojálisak a nomád hatalomhoz.¹¹⁷⁶ Ez a kép csak a bizánci „aranyfolyam” elapadása után változik meg, hiszen a Karoling-korra a korábbi etnikai sokszínűséget felváltja az egységesülő avar társadalom képe.¹¹⁷⁷

A gepida csoportok nem minden előzmény nélkül olvadnak bele ebbe a nomád főség alatt létrejövő rendszerbe. Kútfőink tanulsága szerint a gepidák az elkövetkező fél évszázadban javarészt a kagáni hatalom elől menekülő dezertőrként, bizánci szolgálatba átvált személyekként jelennek meg, de a nomád hatalmi struktúrába beilleszkedő egykori szállásaikon továbbélő, az avar erőkkel együtttharcoló csoportokról is vannak értesüléseink.

Az avarok Kárpát-medencei honfoglalásuk után igen offenzívan léptek fel új szomszédaikkal, a bizánciakkal szemben. A nomád gyakorlathoz igazodva az uralmuk alá

¹¹⁷³ EUAGRIUS V, 12; LAKATOS 1973, 89–90, SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 33.

¹¹⁷⁴ PAULUS DIACONUS I, 27, POHL 1988, 56–57.

¹¹⁷⁵ Ennek a tipikus nomád jelenségnek a türkőknél való megjelenésére: VÁSÁRY 1983, 200–201.

¹¹⁷⁶ Ez a modell ismert volt már a korábbi európai hun történelemből is. Erre részletesebben: SCHÄFER 2001, 27.

¹¹⁷⁷ POHL 1987, 50–52. Régészeti szempontból: BÁLINT 2010, 160–161.

tartozónak tekintettek minden gepidát, így a bizánci területekre menekülteket is. Már a 70-es években felmerült a régészeti kutatásban is, hogy egyes germán temetők és leletek az avarok elől a Birodalomba menekült gepidákhoz köthetők. Elsőként Simoni Katica volt az a régészek közül, aki a kamenovoi temetőt a keleti germánok jelenlétéhez kötötte. A kései aláhajtott lábú fibulák, a pontkör díszes fibula, a fegyverek (lándzsahegyek, kurzsa) és a pecsételt kerámia alapján vélte úgy, hogy a fent említett temető az 550–600 közötti periódusra datálható, ami egybevágott a Gepida Királyság bukásának történeti tényével is.¹¹⁷⁸ Újabban a viminaciumi temető feldolgozói is úgy vélték, hogy a viminaciumi III. fázisban megjelenő új germán szokások és leletek szintén a gepidákhoz köthetők, akiket a bizánci vezetés a határ menti erődökbe telepített le.¹¹⁷⁹ Mihailo Milinković már egyenesen a vezető réteg nyomainak régészeti megragadását is lehetségesnek vélte. A jelica-gradinai magaslati erőd templomán kívül felfedezett germán gyermeksír (madárfejes korongfibula, pajzstövises csat és pecsételt kerámia) koponyája torzított volt, mely ebben az időszakban már csak a gepidákra jellemző a régióban (71. kép).¹¹⁸⁰ Az említett leletek minden valószínűség szerint igazolják, hogy a gepida menekülteknek, ha csak igen vékony szálon is, de megragadhatók emlékei az írott kútfők tudósításai mellett.

Az 570-es években az avar-bizánci tárgyalások visszatérő momentuma, Sirmium átadása mellett, egy Usdibad nevű gepida férfi és a többi gepida dezertőr kiadatása.¹¹⁸¹ 567 utáni években az avarok elfoglaltságát kihasználva a gepidák közül többen is követték Usdibadnak és társainak a példáját. A kortárs vizigót történetíró Johannes Biclarensis az 572-es évnél tárgyalja Kunimund vesztes csatáját és az avarok megsemmisítő győzelmét a gepidák felett. Míg a forráshely első fele a királyság megdöntéséről számol be, addig a *caput* második részében a gót szerző külön kiemeli, hogy a megölt gepida király, Kunimund kincseit az ariánus püspök Trasaric és a király unokája/unokaöccse (a latin szövegben *nepos*) Reptila vitte Konstantinápolyba.¹¹⁸² A korábbi történeti kutatás véleménye szerint az eseményeket Johannes Biclarensis tévesen datálta 572-re, hiszen azoknak az 567-es krízis időszakában

¹¹⁷⁸ SIMONI 1978, 210–214.

¹¹⁷⁹ IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 135.

¹¹⁸⁰ MILINKOVIĆ 2008, 552–554. A templom mellett talált madárfejekkel díszített fibula megegyezik a korábban fentebb említett tiszaburai példánnyal. A koponya torzítás a Gepida Királyság fennállása alatt folyamatosan szokásban maradt, sőt elképzelhető, hogy egy-két esetben annak továbbélése is korábbi germán közösségekhez köthető. MIHÁCSI-PÁLFI 2013, 37, 40–41.

¹¹⁸¹ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 34–37. Usdibadosról mindössze Menander protektor forrása számol be. Menander mindössze annyit közöl róla, hogy bizánci fennhatóság alá szökött, valamint az avar kagán kiadatását követelte több ízben is. MARTINDALE 1992, 1396. Ehhez képest Bóna István munkájában a sirmiumi gepida sereg vezetőjének titulálja, Kunimund egyik titkos ellenlábasának. BÓNA 1974, 84.

¹¹⁸² JOHANNES BICLARENSIS 572. A krónika magyar fordítása: HORVÁTH 2008.

kellett bekövetkezniük.¹¹⁸³ A hagyományos értelmezésektől eltérő megoldást egyedül Szádeczky-Kardoss Samu kínált munkájában. A filológus szakember olvasatában nem a caput egésze, csupán a gepida püspök és királyi sarj menekülése vonatkozott az 572 évre. A filológus-szerző feltételezte, hogy a gepidák gerillaszerű ellenállást tanúsítottak az avarokkal szemben, melyet csak a császár és a kagán között létrejövő béke hatására hagytak fel. A bizánci–avar kapcsolatban beállt enyhülést használhatták fel az örökösök a dezertálásra.¹¹⁸⁴ Szádeczky-Kardoss érvelését erősítheti, hogy az 568–569-es követség alkalmával az avar követek Usdibados mellett nem említik sem a bizánci területre menekült püspököt, sem pedig Kunimund törvényes utódjának kiadatását. Sajnálatos módon kútfőink adatai nem olyan részletesek, hogy azokból rekonstruálhassuk a 6. század második felének gepida uralkodó dinasztiáját. Ebből fakadóan nem tudjuk azt sem, hogy Usdibados milyen pozíciót tölthetett be a kései Gepida Királyságban. Az azonban joggal feltételezhető, hogy a gepida királyi család és a nemesség jelentős része avar fennhatóság alá kerülhetett. A nomád birodalom szervezésének elengedhetetlen elemeként a meghódított csoport élére hozzájuk lojális vezetőket helyeztek, akik esetleg csak részben kötődtek a hatalmát fosztott uralkodó dinasztiához. A gepidák esetében ezek a folyamatok források hiányában nem rekonstruálhatóak, azonban meglétüket kizárni sem lehet. A fentebb vázoltak tükrében Szádeczky-Kardoss az esemény datálását érintő megjegyzése helytállónak tűnik.

Az 580-as és 590-es években főként a gepida szökevényekről tudósítanak a bizánci kútfők. 582-ben a kagán haragja elől menekülő avar fősámánt Bokolabrast hét dezertőr gepida kísérte el a Birodalom területére.¹¹⁸⁵ 591-ben egy vadászat alkalmával a bizánci hadseregben szolgáló gepidáról ír Theophylaktos Simokattés, aki díszes aranyövéért meggyilkolja a császár testőrét.¹¹⁸⁶ Valószínűleg ez a személy is az avar fennhatóság elől menekülhetett bizánci szolgálatba, ugyanis későbbi bírósági tárgyalásán, amiről szintén Theophylaktos emlékezik meg, kiderült, hogy a gepida–langobard (566) harcok idején még nem lehetett fegyverforgató korban.¹¹⁸⁷ 594-ben az Al-Dunai szlávok elleni hadjárat alkalmával szönik át a

¹¹⁸³ Bóna István Usdibados „árulásával” együtt tárgyalja a gepida püspök és trónörökös szökését, mely egyenes következménye volt az előbbinek. BÓNA 1974, 84; POHL 1988, 58; SCHMIDT 1941, 542. Schmidt nem adja meg az esemény pontosabb datálását. Lakatos Pál forrásgyűjteményében nem tér ki az esemény datálásával kapcsolatban felmerülő problémákra, egyszerűen az 567-re vonatkozó források között tárgyalja az eseménysorozatot. LAKATOS 1973, 86.

¹¹⁸⁴ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 41.

¹¹⁸⁵ THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES I, 8, 1–9; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 51, 53.

¹¹⁸⁶ THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES VI, 2, 4–8; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 90–91.

¹¹⁸⁷ THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES VI, 10, 4–18. Az elrabolt övet a gepida férfi be akarta olvasztatni Konstantinápolyban, azonban az ötvösnek gyanús volt a dolog, ezért lefogattatta és a palotába vitette gyanútlan megrendelőjét, ahol tolmács segítségével hallgatták ki. Tárgyalása során először azt állította, hogy az arany övet maga szerezte (a langobard király fiától) az 566-os gepida–langobard összecsapások során, amikor a bizánciak

bizánciakhoz egy keresztény gepida, aki információival nagyban hozzájárul Priskos győzelméhez.¹¹⁸⁸

Az 599-re datálhatóan Theophylaktos Simokattés tollából származik az első tudósítás avar területen élő gepidákról. Az avar törzsorszáig előretörő Priskos bizánci hadvezér 4000 fős felderítő erői a Tiszán átkelve a gepidák 3 települését/körzetét fedezik fel.¹¹⁸⁹ Az éppen mulatságot ülő és lerészegedő barbárokat meglepik a bizánciak és az erősen túlzó adat alapján közülük 30000 mészárolnak le. A történet helyszínének pontos meghatározása nem lehetséges, ugyanis kevés információ áll a teljes eseménysor rekonstrukciójához rendelkezésünkre. Annyi biztos, hogy Priskos Viminaciumból indult útnak, észak felé haladva ért előbb a Tiszához, ahol összechapott több ízben is a kagán csapataival. Walter Pohl avar monográfiájában a gepida falvakat a Duna-Tisza közé eső területre lokalizálta.¹¹⁹⁰ Meghatározása logikusnak tűnik, hiszen a Tiszán átkelve valóban a Duna-Tisza közti területekre juthattak a felderítő csapatok. Ebben a régióban azonban a korábbi korszakokban nem mutatható ki a gepida jelenlét. Elképzelhető, hogy délebbre, a mai Bánát, vagy Bácska, esetleg maga a Tisza-vidék déli pereme eshetett áldozatul a bizánci támadásnak.

Maga az esemény azon túlmenően, hogy megjelennek benne az avar fennhatóság alatt falvaikban élő gepidák, mind vallástörténeti, mind pedig az identitástudat megőrzésének szempontjából fontos. Már több kutató felvetette korábban, hogy a Theophylaktosnál olvasható helyi ünnep egyfajta pogány germán rituálé lehetett, az alapvetően felszínesen krisztianizálódott gepidák körében.¹¹⁹¹ Hasonló ünnepekről a kora középkori auctorok több esetben megemlékeznek a germán kultúrkör népeinél.¹¹⁹² A különböző istenségek, túlvilági lények számára fenntartott kultushelyek általában egybeestek a kora középkorban a hatalmi központokkal, mint ahogy azt a skandináviai példák is mutatják. Az előkelők csarnokai nem csak a hatalom központjai voltak, hanem egyben a törzsi-népi vallási kultusz helyszínei, ahol a ciklikusan ismétlődő kultikus események is megrendezésre kerültek.¹¹⁹³

Kunimundot támogatták. Vallatása során végül kiderült, hogy a testőr gyilkosság útján jutott az övhöz. Szádeczky-Kardoss a tolmács alkalmazása miatt feltételezte, hogy a gepida férfi nem élhetett régóta a Birodalomban, talán egyike lehetett a Bokolabrást kísérő hét gepidának. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 91, 11. jgy.

¹¹⁸⁸ THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES VI, 8, 13–19; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 98–101. Az adott helyen a bizánci auctor a *khóron* kifejezést használja, melynek jelentése: falu, körzet. Olajos Terézia szerint Theophylaktos túlzó adatai mögött valószínűleg az sejthető, hogy Priskos hadinaplójának adataiból dolgozott, mely a sikereket felnagyította. OLAJOS 2012, 1390 jgy., 1394 jgy.

¹¹⁸⁹ THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES VIII, 3, 11–12; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 134–135.

¹¹⁹⁰ POHL 1988, 157.

¹¹⁹¹ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 135; SEVIN 1955, 107; GALLINA 1999, 104.

¹¹⁹² ADAM BREMENSIS IV, 25–26; MERSEBURGI THIETMAR, CHRONICON I, 17; GREGORIUS TUORIENSIS, VITA S. GALLI 2; BEDA VENERABILIS, DE TEMPORUM RATIONE 15; GREGORIUS MAGNUS, DIALOGI 3, 27, 28. Ezek a források mind pogány ünnepekről, rituálékról tudósítanak.

¹¹⁹³ SIMEK 2003, 87–97; SIMEK 2006, 35–41.

A Theophylaktosnál szereplő történet másik értelmezési lehetősége: az identitás megőrzését célzó ünnep. A korai identitástudat kérdésével foglalkozó egyiptológus, Jan Assmann szerint a csoporttudat, a közös emlékezet, átadásának helyszínei már az ókori társadalmakban is az év egyes szakaszaiban megtartott ünnepek voltak.¹¹⁹⁴ Ezek adtak alkalmat arra, hogy az eredetmítoszokat, szokásokat, a közös szemiotikai rendszer elemeit átadják a következő generációknak is. Ezek a ceremóniák, ünnepek, szokások Assmann szerint egyben az identitásrendszer infrastrukturális csatornáit is. A politikai elnyomás esetében az identitás megőrzésének egyik alapköve a kulturális és egyes egyedi esetekben a vallási elhatárolódás lehetett. A Theophylaktosnál megőrzött történet ilyen értelmezése mindenképpen fényt derít arra, hogy miért lehettek még közel fél évszázaddal is az Avar Kaganátus területén belül – feltehetőleg az egykori szállásterületükön – hagyományaikat ápoló, magukat gepidaként meghatározó közösségek. A nomád birodalmak eleve nem törekedtek a különböző etnikai csoportok identitásának megbontására, viszonylagos belső önállóságukért cserébe ellenben megkövetelték a rendszeres szolgáltatásokat (adók, ajándékok) és katonai segéderők küldését a hadjáratok alkalmával.¹¹⁹⁵

Az önálló életet élő falvak mellett az Avar Kaganátus katonai erejében is találunk gepidákat. Theophanés a Priskos vezette 599-es hadjárat alkalmával a bizánciak foglyai közül 3200-at gepidaként határozott meg, azonban adata több szempontot is figyelembe véve, kritikával kezelendő. A 9. századi szerző ezeket a részeket Theophylaktos Simokattés munkájából kivonatolta, aki nem említi munkájában a foglyok között a gepidákat. Az eredeti forrás 3000 avar, 4000 és 2200 barbár, valamint 8000 szláv, míg Theophanés 3000 avar, 800 szláv, 3200 gepida és 2000 barbár hadifogolyról számol be a győztes csata után.¹¹⁹⁶ Sajnálatos módon Theophanés kézirati hagyománya ezen a ponton eléggé hiányos, az ide vonatkozó számadatokat már Carolus de Boore is a Theophanés latin fordítását őrző Anastasius Bibliothecarius kéziratából egészítette ki.¹¹⁹⁷ 599-et követően gepida csapatokról a kagán mellett csak Konstantinápoly 626-os ostrománál tudósít szintén Theophanés, ahol bolgárok és szlávok is segítettek az avar erőket. A gepidák forrásokkal is adatolhatóan mindössze két alkalommal jelennek meg a kaganátus haderejében, szemben a több hadjáratban is

¹¹⁹⁴ ASSMANN 2004, 67, 89, 140–141, 203–206.

¹¹⁹⁵ BARFIELD 1992, 5–8. Ehhez lásd a hun kori fejezetben idézett Plano Carpini-féle forrást. PLANO CARPINI VII, 2.

¹¹⁹⁶ THEOPHANES A.M. 6093; THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES VIII, 3, 15.

¹¹⁹⁷ ANASTASIUS BIBLIOTHECARIUS 173–174. ...*vivos autem optinerunt avarum quidem tria milia, Sclavinos vero octingentos et Gepedum tria milia ducentos, nec non et duo milia barbarorum*... LAKATOS 1973, 111–112; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 134–135. Theophanés több, az említett pontok mellett, eltér az események helyszínének meghatározásánál is. Az ő kézirataiban az összecsapásra nem a Tiszánál, hanem a Dunánál került sor.

megemlített szlávokkal és bolgárokkal.¹¹⁹⁸ Természetesen nem biztos, hogy ez az egykori valóságot tükrözi, hiszen számos forrás nem közöl adatokat a kagán mellett harcoló erőkről. Az alapvetően Bizánc történetét megörökítő szerzőktől nem várható el, hogy minden részletre, adott esetben az avar haderők etnikai összetételére is kiterjedjen a figyelmük.¹¹⁹⁹ Theophanész adata jól jelzi a korai Avar Kaganátus katonai erejének etnikai sokrétűségét, mely a további századokban egyre kevésbé jelenik meg a források szintjén is.

A kora avar kori gepidák és hun kori elődek helyzete kínálja az összehasonlítás lehetőségét, ugyanis egyazon etnikum két ízben is a Kárpát-medencét uraló nomádok alattvalójává vált. Walter Pohl 1988-as monográfiájában el is végzi a két történeti periódus összevetését, melyek között véleménye szerint a legnagyobb különbség a vezető réteg nomád birodalomba betöltött szerepében mutatkozik. A germán előkelők Attila idején betagozódtak a Hun Birodalom kötelékébe, konkrétan annak vezető elitjébe, ezzel szemben Baján idején nem ismerünk igazán hasonló státuszban gepida, vagy más etnikumhoz tartozó vezetőket. Véleménye szerint a történeti forrásokban a kaganátus elitje, a fegyverfogó, reprezentatív elem mindig a meghatározó, a többről kevesebb az információ. Ugyanakkor az egyes csoportok között nagy lehetett az átjárás, hiszen nem minden magát avarnak valló volt kizárólagosan lovasnomád, valamint nem minden gepida lehetett csak letelepült közösség tagja.¹²⁰⁰ A helyzet érdekessége mégis az – mint azt a források is kiválóan bizonyítják, – hogy a különböző *gens*ek nem játszanak olyan nagy szerepet az uralkodó elitben.¹²⁰¹

Walter Pohl jól érzékelteti a két periódus közötti különbségeket, de amíg a források tanulságait kiválóan értékeli, addig nem vizsgálja meg a korszakra vonatkozó történeti munkák minőségét és jellegét. A hun korból csak Jordanes révén ismerjük az elitet és annak etnikai összetételét, ugyanis a barbár származású történetíró saját felmenői és a gótok története révén maga is érintett volt a Hun Birodalom elitjének (a *logadesek*nek) etnikai meghatározásában. A gótok mellett említett gepidák az Attila korban – mint már a korábbi fejezetekben említésre került – a két csoport közös származástudata miatt kaptak helyet Jordanes elbeszélésében.¹²⁰² Az avar korból javarészt olyan görög nyelvű források állnak rendelkezésre, melyek csak az avarokról emlékeznek meg, a kagán környezetéhez tartozó nem

¹¹⁹⁸ POHL 1988, 227–228, 335–326.

¹¹⁹⁹ BÁLINT 2006, 289.

¹²⁰⁰ POHL 1988, 225–226.

¹²⁰¹ POHL 1988, 226.

¹²⁰² JORDANES, GETICA 94–95; JORDANES, ROMANA 331, CHRISTIENSEN 2002, 337–339. Jordanes munkájában szinte kizárólag az Amal nemzetség tagjait, valamint a gepidákat Ardarich királyukkal nevezi meg (a Hun Birodalomba tartozó csoportokat egyszerűen csak „a többi nép” kifejezéssel írja le a szerző). Hasonló megoldással találkoztunk már a Romana 331. caputjában is. Ennek oka feltehetően az lehetett, hogy Jordanes és a gót hagyomány is rokonnépnek ismerte a gepidákat, mint ahogyan a gót eredetmonda is beszámol róla.

avar etnikumhoz tartozó vezetőkről nincs adatuk. Nincs egy Jordaneshez hasonló barbár származású történetíró, aki saját közösségének az avar éra alatti történetét megörökítette volna, így csak feltételezésekre vagyunk utalva. Másrészt hiányzik egy Priskoshoz hasonló részletes szemtanúi leírás is a kagánról és környezetéről, ami a hunok esetében megtalálható.¹²⁰³ Priskos fragmentumaival kapcsolatban azonban mindenképpen megjegyzendő, hogy azok sem számolnak be részletesen a hun elit etnikai összetételéről, ugyanis a görög auctor csak a hun és a szkíta terminusokat használja művében.¹²⁰⁴

Az avar történelem forrásokban legszegényebb periódusa a 7. század dereka és a 8. század vége közötti időszak, aminek egyenes következménye, hogy a Kaganátus nem avar népeiről is alig vannak információink. A 7. század dereka után nagy átalakulásokon megy át az Avar Kaganátus: a korábban tapasztalható etnikai sokszínűség eltűnik, kútfőink kizárólag egységes avar etnikumról emlékeznek meg.

Másfél százados forráshiátus után először a 8. század végén említik kútfőink a gepidákat. Theodulfus orleansi püspök 7. carmenjében, melynek témája a kapzsiság, említi az alaktalan avarok mellett, a pannoniai gepidákat is.¹²⁰⁵ Ez az első forrás, ahol lakóhelyükként szerepel az egykori római tartomány. A forráshely értelmezésénél le kell szögezni, hogy alapvetően antik és keresztény szerzők szentenciáitól hemzsegő költeményről van szó. A versben használt népnév alak (*Gipes*) egyedinek tekinthető, a késő antikvitás, kora középkor időszakában inkább a *Gepidae* (Jordanes, Ennodius), *Gipides* (Corripus), *Gebodus* (Prosper) alakok voltak használatban.¹²⁰⁶ Az egyedi népnév megjelenése mögött több dolog sejthető: 1. a népnév a nyelv változása folytán belső fejlődésen ment keresztül; 2. torzult alakban jutott el a szerzőhöz; 3. pusztán a metrika követelte meg az eltérést. A népnév változását jelző kontrollforrások hiányában legvalószínűbbnek az utóbbi tűnik, ugyanis a disztichonban megírt költemény metrikája mindenképpen indokolja a korábban használt népnévi alak rövidülését.

Theodulfot követően a gepidák szintén Pannonia lakóiként jelennek meg a 9. század 70-es éveiben keletkezett *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* című egyházi vitairatban.¹²⁰⁷ A korábbi történeti-filológiai kutatás teljes egészében hitelt adott a forráshely

¹²⁰³ PRISKOS FRAG. 11, 13. Priskos munkájában csak közvetett utalások találhatók az Attila kori elit meghatározásánál. Priskos főként a szkíta terminust használja mind a nomád, mind a hun udvarban található vezető etnikumának meghatározására. Egyes elejtett megjegyzéseiből azonban megtudjuk, hogy görög származású *logadesek* is találhatók a hun elitben. Germán vezetők *expressis verbis* nem jelennek meg Priskos leírásában.

¹²⁰⁴ THOMPSON 2003, 23.

¹²⁰⁵ „... *Quod deformis Abar Pannonicusque Gipes.*” THEODULPHUS, CARMEN 7, 32; LAKATOS 1973, 116.

¹²⁰⁶ NEUMANN 2000, 165.

¹²⁰⁷ A *Conversio* megírásának idejére és a szerző kilétére összefoglalóan: WOLFRAM 1995, 193, 197.

gepidákra vonatkozó adatának.¹²⁰⁸ Kiváló példa erre az 1979-es edictiójában Herwig Wolfram véleménye: „... tehát még 870-ben is léteztek pannoniai gepidák, akik mint egy etnikum tűnnek fel.”¹²⁰⁹ Wolfram ezen megjegyzése mind a későbbi történeti, mind pedig a régészeti irodalomba szerves egészként épült be, sőt Kiss Attila ezeket a gondolatokat több ízben is idézte munkájában.¹²¹⁰ Azonban érdemes áttekinteni, hogy milyen szövegkritikai érvek jelennek meg a német szerző 9. századi gepida továbbélést bizonyító elemzésében. A Gepida Királyság történetének rövid áttekintése után a szerző Paulus Diaconus gondolatait idézi az avar fennhatóság alatt maradt gepidákról, ami alapján még a 8. században is sejthető az etnikai kontinuitás. Az igazi megdöbbentő rész azonban csak ezek után következik: Wolfram a gepidák Pannonia jelenléte mellett nem filológiai érveket sorakoztat fel, hanem a magyar régészet eredményeire hivatkozik.¹²¹¹ Ebben az esetben a klasszikus körérvelés jelenségével állunk szemben. Az eset jól tükrözi, hogy a kora középkor kutatásában még a legjelentősebb történeti munkák sem nélkülözik a kör és vegyes érvelés meglétét.¹²¹²

A hasonló körérvelés elkerülésének céljából a szekunder szakirodalom citációja helyett érdemesebb a forrás szintjére lehatolni, nem kiragadva egyes momentumokat a szövegből, hanem magát az adott forráshelyet elemezni. A *Conversio* két helyen emlékezik meg a gepidákról, azonban számunkra a 6. caput adatai érdekesek.¹²¹³ A karantán misszió előtt az ismeretlen szerzőnek lehetősége nyílik rá, hogy felvázolja Pannonia történetét 377 és 803 között.

„A régi időkben ugyanis a rómaiak uralkodtak a Dunától délre Alsó-Pannonia (*Pannonia Inferior*) tájain és körülötte a szomszédos területeken, s ott maguk a saját védelmükre várakat és erődítményeket emeltek és sok más építményt, amint azt máig láthatni. Még a gótokat és a gepidákat is uralmuk alá hajtották. Ám az Úr születése utáni 377. évet követően és utóbb a Dunától északra fekvő pusztaságok lakói, a hunok elhagyták szállásaikat,

¹²⁰⁸ SCHMIDT 1941, 543.

¹²⁰⁹ „Nimmt man c. 7 (6) beim Wort, dann hätte es also noch 870 pannonische Gepiden gegeben, die als eigenes Ethnikon auffielen.” WOLFRAM 1979, 105.

¹²¹⁰ Wolfram gondolatai megjelennek Walter Pohl avar monográfiájában is: POHL 1988, 230. Pohl elfogadja a *Conversio* tudósításának hitelét, ami véleménye szerint azért is érdekes, mivel a királyság bukása után 300 évvel később is adatolhatóan fennmaradt a gepida név. Kiss Attila már avar kori gepidákat kutató tanulmányaiban is hivatkozza az előbbieket: KISS 1987, 204; KISS 1992, 38.

¹²¹¹ Ekkor még nem került sor a kölkedi feltárások eredményeinek előzetes közlésére, Wolfram a szóbeli információt köszöni meg Kiss Attilának. WOLFRAM 1979, 105, 18. jgy.

¹²¹² A problémára korábbi munkáiban Bálint Csanád is felhívta már a figyelmet: BÁLINT 1995; BÁLINT 2006.

¹²¹³ *CONVERSIO* 3, 6. A 3. caput csak megelőlegezi a 6.-ban leírtakat, azonban igen fontos kiemelni, hogy a Pannonia Inferior mint a gepidák egykori szállásterülete ekkor jelenik meg először a műben.

és átkelvén a Dunán kiűzték a rómaiakat, a gótokat és a gepidákat. A gepidák közül azonban egyesek máig is ott élnek.”¹²¹⁴

Az idézett szöveghely több pontján is felmerülnek kérdések és problémák. Egyrészt tisztázni kell a térbeli kereteket, mit ért a *Conversio* szerzője Pannonián. Az ezen kívül forrásban szereplő népeket, kapcsolatukat a tartománnyal, valamint ezek kapcsán az ismeretlen szerző által felhasznált forrásokat is érdemes a továbbiakban szemügyre venni.

A *Conversioban* a gepidák lakhelyeként mind a 3., mind pedig a 6. caputban Alsó-Pannonia, vagyis Pannonia inferior szerepel. Ez a terminus technicus a terület elnevezésére a Traianus-féle provincia átalakítások után született meg a Kr. u. 2. század elején.¹²¹⁵ Ezt követően a diocletianusi reformok már két részre osztották a Pannonia Inferiort, Pannonia Valeria és Pannonia Secunda tartományokra.¹²¹⁶ A késő antikvitás és a kora középkor szerzői azonban igen sokszor használják a terület megnevezésére eltérő terminusokat. Az egykori traianusi Pannonia Superior és Inferior terület felosztási rend jelenik meg Eugippius *Vita Sancti Severini*jében is.¹²¹⁷ Egyedi esetnek minősíthető Jordanes eljárása, aki Pannonia Interior (Belső Pannonia) tartományt is megnevez a *Geticában*.¹²¹⁸ A kora középkor során gyakran csak magában a Pannonia tartomány nevet használják, a Raetia, Noricum és Itália szomszédságában található területek meghatározására.¹²¹⁹ Az ókori jelentéstartalom mellett Karoling-kori utóélete is van az egykori római provinciális elnevezésnek. Megjegyzendő, hogy az antik elnevezésektől a karoling korszakban sem térnek el, hiszen a terület lokalizációjához csak az antik geográfiai munkák és térképek álltak rendelkezésre az Avar Kaganátus felbomlásának idejéig. A kaganátus bukása után a területet a Frank Birodalomba integráló karoling adminisztráció általában egységes tartományként kezeli, de 828-ig megtalálható a klasszikus kettéosztott tartománynév is az okleveles anyagban.¹²²⁰ 828-ig (a bolgár támadásig) Pannonia inferior közigazgatási értelemben vett tartományba beletartoztak a Dráva–Száva között elterülő területek is, melyeknek központja Sirmium volt. A 9. század végére a Dráva és Száva közötti részeket már nem tekintették Pannoniához tartozó földnek.¹²²¹ A közigazgatási mellett egy egyházmegyei értelmezési köre is van az egykori római tartomány nevének: Egyházzogi szempontból Pannonia inferior fogalma a Drávától északra fekvő területeket takarja, melybe nem tartoztak bele a korábban valóban gepidák

¹²¹⁴ NÓTÁRI 2005, 181.

¹²¹⁵ MÓCSY 1975, 98–100.

¹²¹⁶ MÓCSY 1974, 103–105.

¹²¹⁷ WOLFRAM 1995, 69–70.

¹²¹⁸ JORDANES, *GETICA* 274.

¹²¹⁹ WOLFRAM 1995, 69.

¹²²⁰ BÓNA 1984, 347–349.

¹²²¹ WOLFRAM 1995, 70.

uralta római területek. Ezt a határmegvonást alátámasztja a *Conversio* 8. caputja, ahol a karantánok területét a Duna és Dráva összefolyásáig bezárólag határozza meg a névtelen szerző, melyet már nem tekint Pannonia részének.¹²²² A kutatásban Herwig Wolfram révén elfogadottá vált, hogy a *Conversio*ban ez az egyházmegye rejlik a Pannonia elnevezés mögött, szemben a közigazgatási terület jelentésével. Mind a *Conversio*, mind pedig a korabeli okleveles anyag tanulságai alapján a 9. század 70-es éveire a Rába–Bakony–Balaton nyugati vidéke–Dráva határolta területeket tekintették Pannoniának.¹²²³

A szöveghelyen található három népcsoport (rómaiak, gótok, gepidák) által birtokolt közös terület egy helyre lokalizálható: a diocletianusi Pannonia secundába, annak is elsősorban a Sirmium környéki területeire. Pannonia Secunda azonban nem tartozik bele a Pannoniai egyházkörzet fogalmába. A Drávától északra található területen az írott kútfők révén csak a gótok és a rómaiak jelenléte mutatható ki, a gepidák ott tartózkodásával nem számolhatunk.¹²²⁴

A rómaiak, gótok és a gepidák esetében egyértelműen a korábbi Kárpát-medencére vonatkozó forrásokból megismerhető csoportokkal van dolgunk, ellenben a hun népnév használata ebben az esetben anakronisztikus. Az *Conversio* ismeretlen szerzője által használt hun terminus alatt egyszerre érti az 5. század hunjait és az avarokat is.¹²²⁵ Herwig Wolfram szerint a névtelen író a hunt egyszerűen a lovasnomád csoportok közös megnevezéseként tünteti fel.¹²²⁶ A frank források már Nagy Károly hadjárata körüli időszakban is használták az avarokra a hun megnevezést. Alcuin egy levelében így fogalmaz: „*Hasonlóképpen az avarok is, akiket mi hunoknak mondunk...*”.¹²²⁷ Az elnevezés mögött feltehetően a hasonló életmód, és az azonos területek birtoklásának összekapcsolódása sejthető a latin nyelven író auctorok körében. Az avarok és hunok azonosításának kiinduló pontja több középkori toposzhoz hasonlóan Sevillai Izidorus *Etimologiae* című munkája volt, melynek szövegtani kapcsolata is kimutatható a későbbi munkákkal.¹²²⁸

A hun terminus problematikus értelmezési köre mellett összekuszálódik a terület története is a 6. caputban. A rómaiak, a szöveghely tanulsága szerint a gótokra és a gepidákra

¹²²² CONVERSIO 8.

¹²²³ KISS 2001, 75.

¹²²⁴ A *Conversio* szerzője főként korábbi irodalmi tradíciókból merít munkájához, nincs a gepidák kapcsán helyi hagyományokra építő forrása.

¹²²⁵ „...*Hasonlóképpen összefoglalást kell adni az avarokról is.*” CONVERSIO 6.

¹²²⁶ WOLFRAM 1979, 104.

¹²²⁷ ALCUIN, EPIST 7, 32. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 276.

¹²²⁸ „...*Hugnos antea Hunnos vocatos, postremo a rege suo Auares appellatos...*”. SEVILLAI IZIDOR, ETIMOLOGIAE IX, 2, 66. Az Izidornál található királyról kapott népnév visszatérő antik toposz. Isidorus művét kivonatolta többek között Paulus Diaconus is, aki a hun és avar azonosság gondolatát is tőle kölcsönzi. PAULUS DIACONUS I, 27, II, 10, IV, 26, IV, 37; GIEBAUF 2006, 97–98.

is kiterjesztették hatalmukat még a hunok bejövetele előtt. Hasonló eseményekre nem kerülhetett sor, főleg a gepidák esetében, hiszen a hun kor előtt még nem éltek csoportjaik a római provincia szomszédságában sem.¹²²⁹ A hunok bejövetelét 377-hez kapcsolja a szerző, mely adat feltételezhetően Marcellinus Comes munkájából származik (427).¹²³⁰ Bár az esemény datálása valószínűleg ide vezethető vissza, de a leírás, mint ahogy arra Lošek is rámutatott edictiójában, Orosius munkájával is igen szoros, szinte szó szerinti egyezéseket mutat.¹²³¹ Problémás azonban, hogy sem Marcellinus comesnél, sem pedig Orosiusnál nem szerepelnek a gepidák. Tovább tetézi a szöveghellyel kapcsolatos aggályokat, hogy Pannonia történetéből kimarad annak teljes hun kort követő germán korszaka, mely részben az avarok és hunok azonosításának következménye lehet. A *Conversio* szerzője nem szolgai módon másol, önálló elemeket szűr be munkájába, mint ahogy ezt a Fredegar krónika és a *Gesta Dagoberti I. regis francorum* felhasználása is mutatja.¹²³² A 6. caputot gyakorlatilag egy tudálékos kompilációként értékelhetjük, melynek forrásértéke Pannonia 9. század előtti történetére vonatkozóan igen csekély.

Ezek tükrében érdekesen hat, hogy a fentebb tárgyalt részletet összességében nem tekinti komoly forrásértékkel bíró helynek a történeti kutatás, ellenben annak egyetlen mozzanata (gepidák továbbélése) teljes hitelt érdemlően kerül be a különböző modern feldolgozásokba. A *Conversio De Gepidis autem quidam adhuc ibi resident* mondatát már korábban összevetették Paulus Diaconus első könyvének 27. fejezetében közölt adatokkal, azonban a Wolfram névvel jelzett történeti kutatás Paulus Diaconus forrásának felhasználását teljes egészében elvetette.¹²³³ Bár pontos szövegtani megegyezések nem figyelhetők meg, de az egyes szerkezeti elemek (időhatározó, helyhatározó szerkezet, ige) az eltérő kifejezések használata ellenére is hasonlóságot mutatnak. Paulus tudósítása részletesebb, a *Conversio* szerzője csak a mondat tartalmának kivonatolására vállalkozhatott, amit saját történeti keretébe illesztett be. Véleményem szerint nem lehet ilyen élesen elhatárolódni ennek az eshetőségétől, hiszen Paulus Diaconus munkájának több 8–9. századi kézírata is

¹²²⁹ Ehhez lásd: II. fejezet.

¹²³⁰ „...Pannoniae, quae per quinquaginta annos ab Hunnis retinebantur, a Romanis receptae sunt.” MARCELLINUS COMES, 427. Az 50 év kivonásával kapjuk meg a *Conversio*-ban szereplő 377-et. WOLFRAM 1979, 104; LOŠEK 1997, 32.

¹²³¹ „Sed post annos nativitatis Domini CCCLXXVII et amplius Huni ex sedibus suis in aquilonari parte Danubii in desertis locis habitantes, transfretantes Danubium expulerunt Romanos et Gothos et Gepidos.” CONVERSIO 6. „Tertio decimo...anno imperii Valentis gens Hunorum, diu inaccessis seclusa montibus, exarsit in Gothos eosque...ab antiquis sedibus expulit.” OROSIUS, HISTORIAE ADVERSUS PAGANOS 7, 33, 9.

¹²³² NÓTÁRI 2007, 251–252.

¹²³³ „...usque hodie, Hunnis eorum patriam possidentibus, duro imperio subiecti gemunt.” PAULUS DIACONUS I, 27; WOLFRAM 1979, 24; WOLFRAM 1995, 285.

ismert, többek között Regino is nagyban merített művéből, mindemellett a középkor egyik legismertebb és legtöbbet kivonatolt (100 fennmaradt kézirat) szerzőjéről van szó.¹²³⁴

Világosan látszik, hogy a *Conversio* esetünkben nem használható a gepida maradványok történetének biztos nyomon követéséhez. A 9. századi forrásaink (2 forráshely!) érdekes módon nem korábbi szállásterületükön emlékeznek meg a gepidákról, melynek okára nem tudunk biztos magyarázattal szolgálni. A gepidák Pannoniába kerülése forrásokkal nem nyomon követhető. Esetleges kora avar kori áttelepítésükről források nem emlékeznek meg, ezek hiányában ezt a folyamatot rekonstruálni kétséges. A kora avar korszakban bizánci kútfőkkel is adatolhatóan az egykor szállásterületük déli részén biztosan éltek még közösségeik. Ha el is fogadjuk a *Conversio* adatát, akkor sem tudjuk meghatározni, hogy mikor és honnan (Alföld, Sirmium környéke) érkezhettek ide ezek a csoportok. Az is érdekesen hat, hogy a kora avar kori színes etnikai hagyományok hordozói közül (bolgár, mediterrán, germán, szláv) éppen a gepidák etnikai hagyományai mutattak olyan erősséget, hogy azt 300 éven keresztül megőrizte volna az adott közösség emlékezete.

Az is felmerülhet, hogy a pannoni gepidák csak egyszerűen a karoling kor tudálékos szerzőinek alkotásai lennének. II. Eugenius pápa egy Pilgrim révén interponált oklevelében a későbbi *Avaria* és *Moravia* területein emlékezik meg a rómaiak és a gepidák ideje alatti térítő tevékenységekről.¹²³⁵ Kérdéses, hogy a rómaiak mellett miért éppen a gepidák szerepelnek, akiknek történetéről a nyugati források kevéssé emlékeznek meg még királyságuk fennállásának időszakában is.

1988-as monográfiájában Walter Pohl is felhívta a figyelmet arra, hogy ha teljes etnikai kontinuitást nem feltételezhetünk a 6. századi és a Karoling-kori források gepidái között. A bécsi szerző szerint a majd 300 éves különbség, valamint az erős avar, és keleti behatások révén egy újabb etnogenezis játszódhatott le a germán közösségben, mely azonban nevét szívósan megőrizte. A *Conversio* 6. caputjának részletesebb elemzése azonban bizonytalanná teszi az embert a „bécsi iskola” fejének etnikai kontinuitást sugalló véleményével szemben.

Összegzésképpen mindenképpen leszögezhető, hogy az avar kor gepidáinak dunántúli jelenléte sem a régészeti leletek, sem pedig az írott kútfők segítségével nem bizonyítható kellő mértékben. A legnagyobb problémát a kutatásban az egymásba fonódott vegyes érvelések jelenléte indukálja. Körérvelések és vegyes érvelések kerültek bele mind a történeti, mind

¹²³⁴ WAITZ 1878, 28. A langobard szerző első kéziratai természetesen Itáliából ismertek, de már a 9. század elejéről is kerültek elő munkái az Alpokon túl található kolostorokból.

¹²³⁵ LAKATOS 1973, 116.

pedig a régészeti szakmunkákba, melyek egy idő után kibogozhatatlanul olvadtak egymásba, a különböző szerzők ezeket észre nem véve evidenciaként kezelték az egyes hipotéziseket is. Ennek egyenes következménye, hogy két külön horizontot, egy 6. század végén induló és a 7. század derekáig nyomon követhető régészeti (horizont) egybemosódott egy a 8. század végére, 9. századra vonatkozó egyébként sem biztos írott forrásanyag tudósításaival. Forrásainkban avar fennhatóság alatt főként a görög nyelven író auctorok munkáinak köszönhetően közel fél évszázadon keresztül, ha csonkán is, de nyomon követhető az Avar Kaganátusban élő gepidák története. Theophylaktos Simokattés a 7. század elején saját falvaikban élő, tradícióikat őrző közösségekről tudósít. Az etnikailag sokrétű korai avar periódus után a 8. század végére és a 9. századra datálhatóan már Pannonia területén élő gepidákról tudósítanak kútfőink. A 9. század fő forrásának számító *Conversio* értesülései kritikával kezelendők, ugyanis az ismeretlen szerző az adott helyen korábbi források adatait egységes egésszé alakítva adja elő. A szerző célja ezzel nem Pannonia történetének nyomon követése lehetett, csupán az avar és karantán misszió előzményeinek bemutatására szolgál a rövid leírás.

VIII. Összegzés

Feltételezhetően gepida politikai csoportok története valamikor a 2–3. század időszakában kezdődik meg, amikor a gótok elvonulása után a Visztula mentén visszamaradt közösségek új politikai egységbe szerveződnek. A latin nyelven fennmaradt források a 3. század derekán kezdik el megemlíteni első „kalandozóikat” a római határok előterében. A császárkor folyamán közösségeik a Visztula alsó és középső folyása mentén élhettek. A római határok közelébe nagyon ritkán sikerült eljutniuk, ez okozta összeütközéseiket is az egyre erőszakosabb gótokkal. A korábbi kutatásban jelentkező véleményekkel szemben biztosnak tűnik, hogy a gepidák nem telepednek meg a Kárpát-medencében a 3. század folyamán. A római limesektől való nagyobb távolságukat jelezheti az is, hogy csoportjaikat nem említik meg a késő római történetírók a dunai Barbaricum belső és rómaiak ellen folytatott harcai során sem. A kor viszonyai között egy ilyen mértékű passzivitás szinte elképzelhetetlennek tűnik egy római határok mentén élő etnikum esetében. A hun korig feltételezhetően maradnak korábbi szállásterületükön, majd csak a vandálok és szarmata csoportok elköltöztetésével és a hun központ Kárpát-medencei áthelyezésével kerülhetnek közösségeik a régióba.

A hozzájuk kapcsolt 4. század végén megnyitott és 5. század során használt Tiszadob és Ártánd-csoport temetői olyan általános, a korszakra jellemző leleteket és rítusokat foglalnak magukba, melyből az egyedi, egy entitáshoz köthető jegyeket nem lehet kiválasztani. Feltételezhetően az igen sok átalakulással járó 5. század igen sok változást hozott a gepida népesség életében is. A hunok melletti sikeres hadjáratok révén egy új harcos elit jön létre körükben, melynek kiemelkedő és nagy presztízzsel bíró vezetője Ardarich lesz. A gepidákat részben tekinthetjük a hun kor győzteseinek is, hiszen a katonai sikerek révén feltehetően számos újabb csatlakozó és beolvadó csoport színesíti majd a korábbi gepida tradíciókat. Forrásokkal is adatolhatóan biztosan részt vesznek a 447-es, 451-es és 452-es hun hadjáratban is, azonban nem kizárható, hogy már korábban is szereplői a nomád főség alatti harci cselekményeknek. Sajnálatos módon jelen forrásadottságok és a régészeti interpretáció korlátai mellett nem lehetséges a keleti germán népesség pontosabb lokalizációja a Kárpát-medencén belül.

A Hun Birodalom felbomlása után a Kárpát-medence egyik legerősebb csoportjának számítottak, mely nagyrészt a nomád állam fennállásának idején elért presztízsnövekedésüknek is köszönhető. A történeti folyamatok és a régészeti leletek fényében is nyilvánvalónak tűnik, hogy a gepida hatalom megszervezése az új területek felett

egy elhúzódó folyamat része lehetett. A korábbi hunkori lakosság konszolidálása nem minden esetben történhetett meg fegyveres erő bevetése nélkül, mint azt a telepek példája is mutatja. Ugyanakkor a helyben élő hunok és a hun kori szarmaták értékes új elemekkel gazdagíthatták a szűk gepida elitet, mely hatalmát fegyverei sikerének köszönhette. A hun korból felemelkedő fegyveres arisztokrácia hatalmát valószínűsíthetően éppen ezeknek a csoportoknak a felülrétegzésével biztosíthatta. A gepida etnogenezis mindenképpen egy új fázisába léphetett a hun korszakot követő évtizedekben. Belső források hiányában ezek az események azonban nem ragadhatóak meg egykönnyen. A 460–70-es évek nagyobb, főként gót ellenes harcaiból a „pacifikálásnak” köszönhetően kimaradtak, azonban a többi fegyveres csoport gyengülését kihasználva véglegesen a régió meghatározó politikai erejévé váltak. Hatalmuk konszolidációját biztosíthatta még a Bizánccal fenntartott folyamatos jó viszony is.

A gótok elvonulása után sikerül kiterjeszteniük hatalmukat Sirmiumra és közvetlen környezetére is. A terület megszerzését egy kisebb közösség hajthatta végre, hiszen Ennodius adata szerint ebben az időszakban külön vezetői vannak a sirmiumi és a korábban megszerzett részeknek is. A foglalás után nem keverednek konfliktusba a konstantinápolyi vezetéssel sem, amit jól mutat a két fél között fennálló kapcsolatok töretlen rendszere is. A 6. század elején Anastasios a számára egyre nagyobb gondot jelentő Theoderich ellen akarhatta kihasználni a sirmiumi gepida erőket, azonban a gót király megelőzhette a szövetség terveit. A korszak diplomáciai háttérjátszmáiba enged betekintést a nemrégiben felfedezett Trasaric-felirat is, mely biztossá teszi a bizánciak és gepidák között fennálló szövetségesi viszonyt.

A 6. század során bár több betörésük is érinti a bizánci területeket, de ez alapvetően nem jelent változást a két fél viszonyrendszerében. Theoderich halálát követően a herul csapatokkal együtt kísérelhették meg az egykori császárváros visszafoglalását, sikertelenül. Ezt követően gyökeres változásokon megy át a gepida politika. A gót háború kirobbanása után az osztrogót–bizánci erők dalmáciai lekötöttségét kihasználva 536-ban újra megszerzik az ismét magára hagyott Sirmiumot. A justinanoszi vezetés ebbe nem nyugodva bele kísérel meg a város visszacsatolását a Birodalomhoz, de próbálkozásuk kudarcba fullad (Calluc magister militum veresége és halála). Az 540-es évek derekáig a gepidák kihasználva a császári csapatok lekötöttségét több ízben is kifosztatják az illyricum északi határán fekvő városokat. A herul segédc csapatok lázadásának köszönhetően időlegesen Singidunumra és több daciai (Ripensis és Mediterranea), valamint moesia városra is kiterjeszthetik fennhatóságukat. A két dunai város és Illiricum határát azonban nem lépik túl erőikkel, hiába próbálta egy-két régész a mai Bulgáriai területén megjelenő szórvány leletek egy részét ezekhez a folyamatokhoz kapcsolni.

Justinianosnak az elkövetkezendő évtized ügyes politikájával azonban sikerül megakadályoznia egy újabb hatalmi koncentráció kialakulását a dunai határok mentén. A gepidákkal szemben a langobardokat kezdi el pártolni és több ízben is segédcsapatokat ad melléjük a keleti germánok ellen. A Gepida Királyság erejét jól jelezheti, hogy az 549-es hadjárat során a langobard sereget egy 11500 bizánci kontingens is kíséri, három tapasztalt magister militum vezetésével. Turisind király a Sirmium környéki átkelőhelyek birtoklásának köszönhetően több ízben is átenged más barbár csoportokat (kutrigurok, szlávok) a területén, akik a Balkán fosztogatása miatt hátráltatják Justinianos itáliai terveinek megvalósítását. Az egyre több problémát jelentő Gepida Királyság terjeszkedését végül az 552-es bizánci–langobard közös hadjárat töri meg. Az itáliai harcokban az eddigi véleményekkel ellentétben feltehetően nem vehettek részt a gepida erők, ami indokoltnak is tűnik az elszenvedett súlyos vereség után. A következő közel egy évtizedből szinte egyetlen forrás sem áll rendelkezésünkre a keleti germánokról, azonban a kutatók jelentős része ehhez az időszakhoz kötötte Alboin követjárását a gepida udvarba. Az eseményt a történészek jelentős része úgy értelmezte, hogy Alboin ekkor a gepida király Turisind fegyverek révén örökbefogadott fia (Waffensohn) lett. A Paulusnál olvasható, sok „saga” szerű elemet tartalmazó elbeszélés ilyen értelmezése azonban téves, ugyanis a szokás feltételezhetően csak a gót királyok és bizánci császárok, valamint a gót uralkodók és más barbár vezetők viszonylatába működött.

Justinianos halála után az északi határoknál kialakult korábbi szövetségi rendszerek végképp felbomlottak. Utódja II. Justinos már a gepidák oldalán lép fel azok langobardok elleni küzdelme során. Az ekkor regnáló gepida király Kanimund azonban nem adja át a bizánciaknak Sirmiumot, mely súlyos következményeket von maga után. A császári segítség elmaradása miatt a gepidák nem tudnak ellenállni a langobardok és avarok közös támadásának, így önálló államalakulatuk is felbomlik.

A gepidák egy része távozik Alboinnal Itáliába, míg a népesség nagyobb hányada valószínűleg avar fennhatóság alatt él tovább. Korábban Kiss Attila révén széles körben elterjedtek azok a nézetek, melyek a gepidák avar kori szállásterületét a Kelet-Dunántúlra lokalizálták. A történeti források és régészeti leletanyag kritika nélküli elegyítése révén megalkotott koncepció mára már egyre inkább tarthatatlannak látszik. A *Conversio* részletes elemzése jól mutatja, hogy ismeretlen szerzője csak korábbi munkák adatainak tudálékos összeszerkesztése révén helyezi a keleti germánokat a Dunántúlra. Ezzel szemben a kortárs bizánci források és a régészeti anyag is azt mutatják, hogy a megmaradt helyi közösségek és azok vezetői saját korábbi lakhelyükön vészeli át királyságuk bukását. Erdély mellett egyre inkább úgy tűnik, hogy a Tisza-vidék anyagában is kimutathatóak olyan elemek, melyek az

avar kora történő keltezés lehetőségét erősítik. Az Alföld nagy soros temetői nem záródnak automatikusan 567-el, feltételezhetően még a 6. század utolsó harmadában is használják azokat. Az újabb ásatási eredményeknek köszönhetően már több helyen is megragadható a Tisza-vidéken (főként a középső folyásvidéken) azoknak a közösségeknek a köre, melyek a korszak meroving kultúrájával párhuzamos fejlődést mutatva avar főség alatt élik életüket. A 626-os konstantinápolyi ostromig biztosan kimutatható a gepidák etnikai továbbélése a Kárpát-medencében. A 7. század derekát követő, mind az anyagi kultúra, mind pedig a források terén tetten érhető avar egységesülés után biztos információ már nem áll rendelkezésünkre róluk.

A gepidákról és önálló államalakulatukról kialakított képet a kutatásban alapvetően Bóna István elméletei határozták meg, melyek a nemzetközi szakmunkákba is beépültek. A magyar régész a gepida fejlődést minden esetben a szomszédos langobardokhoz viszonyította. Főként a régészeti leletanyagból levonható történeti következtetések alapján alakult ki a gepidák kötött „félfeudális” társadalmát, gyenge királyi hatalmat és gyengébb fegyveres erő meglétét valló gondolatsor láncolat. Ennek azonban teljes mértékben ellentmond a történeti források, valamint a régészeti anyag tüzetesebb elemzése is. A gepidák egyáltalán nem játszottak alárendelt szerepet a két fél viszonyában és a Duna-vidék politikájában sem. Feltételezhetően éppen ellenkező relációról beszélhetünk, hiszen 552-ig egy erős, terjeszkedésre is képes germán királyság képe bontakozik ki a különböző írott források elemzése révén. Csak a kiváló justinianosi külpolitika volt képes megakadályozni azt, hogy a Gepida Királyságból egy olyan hatalmi gócpont váljon, mely veszélyeztetheti a bizánciak balkáni érdekeltségeit. A gepida állam bizánciakkal szembeni fellépéseiben főként a Birodalmon kívül rekedt barbár fejlődési modell tipikus jeleit fedezhetjük fel, melynek egyik meghatározó eleme a saját társadalom szembehelyezése egy szomszédos magaskultúráéval (ilyen volt Herwig Wolfram ún. „hun alternatívája” is). Sirmium elfoglalása ellenben jelentősen változtatott ezen a helyzeten, hiszen általa részben a gepidák is ráléptek egy olyan új fejlődési útra, mely a római uralmi rendszerbe és annak hagyományaiba való beilleszkedést vonta maga után. Az önálló egyházszervezet (még ha részben a gótoktól is örökölt), valamint az önálló pénzverés megindulása mind ezt a lehetőséget sejtetik. Ez a fejlődés azonban az 567-es vereséggel véglegesen megszakadt és torzóban maradt. Mégis a gepidák szerepe a régió történetében sokkal jelentősebb volt, mint azt a korábbi szakmunkák (Alexander Sarantis kivételével) sejtetni vélték.

Bibliográfia

Források

- ADAM BREMENSIS – Adam Bremensis: *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. Tomus 2. Ed. Schmeidler, Bernhard. Hannover, 1917.
- AGATHIAS – *Agathias Myrinaei Historiarum libri quinque*. Rec. Keydell, Rudolphus. Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Vol. II. Berlin, 1967.
- AMMIANUS MARCELLINUS – Ammianus Marcellinus: *Róma Története*. Ford. Szepesy Gyula. Jegyz. és utószó: Adamik Tamás. Budapest, 1993.
- ANASTASIUS BIBLIOTHECARIUS – *Theophanis Chronographia. Vol II. Theophanis vitas Anastasii tripertitam*. Rec. de Boor, Carolus. Lipcse, 1885.
- ANONIMUS VALESIANUS – *Consularia Italica. Anonymi Valesiani Pars Posterior*. In: *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi*. Tomus 9. Ed. Mommsen, Theodor. Berlin, 1892.
- BAYAN ČOR K3–k4 – Berta Árpád: *Szavaimat jól halljátok... A türk és ujjur rovásírásos emlékek kritikai kiadása*. Szeged, 2004.
- BEOWULF – *Beowulf*. Ford. Szegő György. Szerk. és előszó: Halácsy Katalin. ELTE Anglisztika Tanszék. Budapest, 1994.
- CAESAR, DE BELLO GALLICO – Caesar, C. Julius: *Bellum Gallicum*. Ed. Klotz, Alfred. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipzig, 1932.
- CASSIODORUS, CHRONICA - Cassiodori Senatoris Chronica. *Monumenta Germaniae Historica. Auctorum Antiquissimorum*. Tomus XI. Ed.: Mommsen, Theodor. Berlin, 1894. 109–161.
- CASSIODORUS, VARIAE – CASSIODORUS, VARIAE – Magni Aurelii Cassiodori Senatoris Variarum Libri Duodecim. In: *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi* Tomus 12. Ed. Mommsen, Theodor. Berlin, 1898.
- CICERO: *Az Állam*. Ford. Hamza Gábor, Jegyz. Havas László. Budapest, 1995
- CONVERSIO – Lošek, Fritz: *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg. Monumenta Germaniae Historica Studien und Texte*. Band 15. Hannover, 1997.
- DAI – Bíborbanszületett Konstantín: *A Birodalom kormányzása*. Ford. Moravcsik Gyula. Szeged, 2003.
- EDICTUS ROTHARI – Edictus Rothari: In: *Leges Langobardorum 643–866*. Ed.: Beyerle, Franz. Witzzenhausen, 1962². 2–159.
- EUAGRIUS – Euagrius: *The Ecclesiastical History of Euagrius with the Scholia*. Ed. Bidez, Joseph–Parmentier, Léon. London, 1898/1964.
- EUGIPPIUS, VITA SANCTI SEVERINI – *Eugippii Vita sancti Severini* In: *Monumenta Germaniae Historica. Auctores antiquissimi 1,2*. Ed. Sapppe, Hermann. Berlin, 1877.
- FIEBIGER 1917 – *Inscriptensammlung zur Geschichte der Ostgermanen*. Ed. Fiebiger, Otto. Denkschriften der kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philologische-Historische Klasse. Band 60. Wien, 1917.
- GEORGIUS TURONENSIS, VITA S. GALLI – Georgius Turonensis: *Vita Sancti Galli. Georgii Turonensis opera 2. Miracula et opera minora*. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptorum rerum Merovingicarum*. Tomus I, 2. Ed.: Krusch, Bruno. Hannover, 1885.
- GREGORIUS TURONENSIS – Gregorii episcopi Turonensis *Historiarum libri decem*. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptorum rerum Merovingicarum*. Tomus 1, 1. Ed. Krusch, Bruno–Levison, Wilhelm. Hannover, 1937/1951.

- GREGORIUS MAGNUS, DIALOGI – Ex Gregorii Magnii dialogorum libris. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX*. Ed.: Waitz, Georg. Hannover, 1878. 524–540.
- HÁVÁMÁL – Bernáth István: *Skandináv mitológia*. Budapest 2005.
- HIERONYMUS, EPISTOLAE – Hieronimys, Eusebius: Epistolae. In: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* 54–55. Ed. Hilberg, Ilig. Wien – Leipzig, 1910–1912.
- HISTORIA AUGUSTA – *Scriptores Historia Augusta*. Ed. Hohl, Ernst. Lipsae, 1965.
- Historia Augusta – Scriptores Historiae Augustae*. Edidit Ernestus Hohl, Lipsiae 1927. 2. Vol.
- HLcG – HISTORIA LANGOBARDORUM CODICIS GOTHANI. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX*. Ed.: Waitz, Georg. Hannover, 1878. 7–11.
- HYDATIUS HYDATIUS – Hydatii Lemicii continuatio chronicorum Hieronymianorum ad. a. 468. In: *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi*. Tomus 11. Ed.: Mommsen, Theodor. Berlin, 1894. 1–36.
- JOHANNES BICLARENSIS – Iohannis abbatis Biclarensis chronica. Chronica minora saec. IV. V. VI. VII. In: *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi*. Tomus 11. Ed. Mommsen, Theodor. Berlin, 1894. 207–220.
- JORDANES, GETICA – Jordanes: Getica (De summa temporum vel origine actibusque gentis Gothorum). In: *Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi Tomus 5*. Ed. Mommsen, Theodor. Berlin, 1882. 53–138.
- JORDANES, ROMANA – Jordanes: Romana (De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum). In: *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi*. Tomus 5. Ed. Mommsen, Theodor. Berlin, 1882. 1–52.
- JULIUS HONORIUS – Cosmographia Julii Caesaris. Excrepta eius sphaerae vel continentia. In: *Geographi Latini Minores*. Coll., rec., prolegomenis instruxit. Riese, Alexander. Heilbronnae, 1878. 24–25.
- LAZIUS 1600 – Lazius, Wolfgang: *De aliquot gentium migrationibus sedibus fixis, reliquiis, linguarumque initiis et immutationibus ac dialectis*. Francfurti, 1600.
- LEX BURGUNDIONUM – Lex Burgundionum. In: *Monumenta Germaniae Historica Leges* Tomus 3. Ed. De Salis, L. R. Hannover, 1892. 497–630
- MALALAS – *The Chronicle of John Malalas*. Trans.: Jeffreys, E. – Jeffreys, M. – Scott, R. (Byzantina Australiensia 4.) Melbourne, 1986.
- MALCHUS FRG. – Malchus: Fragmenta. In: Blockley, R. C.: *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. Liverpool, 1981.
- MAMERTINUS – *Mamertini panegyricus genethliacus Maximiano Augusto dictus*: Panegyriques Latins Tome I. Eds. Galletier, Édouard. Paris, 1949. 41–65.
- MARCELLINUS COMES – Marcellini V. C. Comitum Chronicon. Chronica minora saec. IV. V. VI. VII. In: *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi*. Tomus 11. Ed.: Mommsen, Theodor. Berlin, 1894. 37–108.
- MEANDER – Blockley, Roger C.: *The History of Menander the Guardsman*. Trans.: Blockley, Roger C. Liverpool 1985. ARCA Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs 17.
- MERSEBURGI THIETMAR – *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*. Ed.: Wattenbach, Wilhelm–Kurze, Friedrich. MGH *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. Tomus 54. Hanover, 1889.
- MTT – A Mongolok Titkos Története. Ford.: Ligeti Lajos. Budapest, 2004.²
- OGL – Origo gentis langobardorum. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX*. Ed.: Waitz, Georg. Hannover, 1878. 1–6.

- OROSIUS – Paulus Orosius, *Historiarum adversus paganos libri VII*. Ed.: Zangemeister, Carolus. In: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* 5. Wien, 1882.
- PAULUS DIACONUS, *HISTORIA LANGOBARDORUM* – Pauli Historia Langobardorum. In: *Monumenta Germaniae Historia Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX*. Ed. Waitz, Georg. Hannover, 1878. 12–188.
- PAULUS DIACONUS, *HISTORIA ROMANA* – Paulus Diaconus: *Historia Romana*. *Monumenta Germaniae Historica Scriptores Rerum Germanicum in usum scholarum. Tomus 49*. Ed. DROYSEN, HANS. Berlin, 1879.
- PLANO CARPINI – Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini, és Rubruk útjelentései. Közre adja: Györffy György. Budapest, 1965.
- PLINIUS – Plinius: C. Plinius Secundus d. Á.: *Naturkunde. Lateinisch-Deutsch. Bücher III/IV. Geographie: Europa*. Herausgegeben und übersetzt von Gerhard Winkler in Zusammenarbeit mit Roderich König. Darmstadt 1988. *Buch VI. Geographie Asien*. Herausgegeben und übersetzt von Kai Brodersen. Darmstadt, 1996.
- PRISKOS, FRAG – Blockley, R. C.: *The fragmentary classicising historians of the later Roman Empire : Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. Liverpool, 1981.
- PROKOPIOS, DE BELLO GOTHICO – *Prokopios: Gotenkriege*. Griechisch-Deutsch Übers.: Veh, Otto. München, 1978.²
- PROKOPIOS, DE BELLO PERSIACO – *Prokopios: Persenkriege*. Griechisch-Deutsch Übers.: Veh, Otto. München, 1970.
- PROKOPIOS, DE BELLO VANDALICO – *Prokopios: Vandalkriege*. Griechisch-Deutsch Übers.: Veh, Otto. München, 1971.
- PROSPER – *Prosper Tiro: Epitoma Chronicon*. In: *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi Tomus 9*. Ed. Mommsen, Theodor. 341–499.
- PTOLEMAIOS, GEÓGRAPHIKA – Ptolemaios: *Geographica*. Ed. C. F. A. Nobbe. Leipzig 1843–1845. (Repr. Hildesheim 1966.)
- RAVENNAS ANONYMUS, COSMOGRAPHIA – *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*. Ed. Schnetz, Joseph. *Itineraria Romana* 2. Leipzig, 1940.
- SALVIANUS – Salviani presbyteri Massiliensis libri qui supersunt. In: *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi Tomus I*. Ed. Halm, Karol. Berlin, 1877.
- SEVILLAI ISIDOR – SEVILLAI ISIDOR: *ETYMOLOGIAE SIVE ORIGINE*. Ed. Lindsay, W.M. Oxford, 1911
- SIDONIUS APOLLINARIS – *Sidonius Gaius Sollius Apollinaris: Epistulae et carmina*. *Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi Tomus 8*. Ed.: Leutjohann, Christian. Berlin, 1887
- SÓKRATÉS Szókratész egyháztörténete. Ókeresztény írók IX. Szerk.: Vanyó László; ford.: Baán István. Budapest, 1984.
- SOZOMENOS – *Sozomenos: Kirchengesichte*. Hrgs.: Bidez, Joseph–Hansen Günther Christian. Berlin, 1960.
- STRABÓN – Strabon: *Geographica*. Ed. A. Meineke. 3 Bande. Leipzig, 1852/53.
- TABULA PETENGERIANA – *Tabula Petengeriana. Itineraria Romana*. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana dargestellt von Miller, Konrad. Stuttgart, 1961.
- TACITUS, GERMANIA – P. Cornelii Taciti Libri qui supersunt. Tomus II, fasc. 2, Germania, Agricola, Dialogus de oratoribus. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Ed.: Koestermann, Ericus, Lipsiae, 1957.
- THEODOLPHUS – Theodolphus Aurelianensis episcopus: *Carmina*. Ed.: Dümmler, Ernst. In: *Monumenta Germaniae Historica Poetae*. Tomus I. Berlin, 1880.
- THEOPHANÉS – *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284 – 813*. Trans. Cyril Mango–Roger Scott. Oxford, 1997.

- THEOPHYLAKTOS SIMOKATTÉS – *The History of Theophylact Simocatta: An English Translation with Introduction*. Transl.: Michael and Mary Whitby. Oxford, 1986.
- ZÓSIMOS – *Zosimos: Neue Geschichte*. Übers. und eing. von Veh, Otto.; durchgesehen und erläutert von Rebenich, Stefan. Stuttgart, 1990.

Feldolgozások

- ÅBERG 1919 – Åberg, Niels: *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit*. Uppsala, 1919.
- ÅBERG 1923 – Åberg, Niels: *Goten und Langobarden in Italien*. Uppsala, 1923.
- ADAMIK 2009 – Adamik Tamás: *Római Irodalom. A kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*. Budapest, 2009.
- AJBABIN 2011 – Ajbabin, A. I. *Archäologie und Geschichte der Krim im Frühmittelalter*. Monographien des Römisch-Germanisches Zentralmuseums Mainz. Band 98. Mainz, 2011.
- AJBABIN–CHAJREDINOVA 2009 – Ajbabin, A. I.–Chajredinova, E. A. *Das Gräberfeld beim Dorf Lučistoe*. Monographien des-Germanisches Zentralmuseums Mainz. Band 83. Mainz, 2009.
- ALFÖLDI 1926 – Alföldi András: A keleti gótok betelepülése Pannoniába. In: *Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. Születésének ötvenedik évfordulójára*. Budapest, 1926. 121–126.
- ALTHEIM 1959 – ALTHEIM, FRANZ: *Geschichte der Hunnen*. 5 Bande. Berlin, 1959.
- AMORY 2003 – Amory, Patrick: *People and Identity in Ostrogothic Italy 489–554*. Cambridge, 2003.
- AMROZ 1968 – Ambroz, A. K.: Dunajskie elementy v rannesrednevekovoj kul'ture Kryma (VI–VII vv.). *Kratkie soobščenija Instituta archeologii Akademii Nauk SSSR* 113 (1968) 10–23.
- ANKE 1998 – Anke, Bodo: *Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts*. Wiesbaden, 1998.
- ANKE 2007 – Anke, Bodo: Der reiternomadische Steppenkrieger. In: *Attila und die Hunnen*. Speyer, 2007. 219–225.
- ANTONOPULUS 2006 – Antonopulos, P. T.: A bizáncii diplomácia burkolt céljai. In: *A bizánci diplomácia*. Szerk. Jonathan Shepard–Simon Franklin. *Varia Byzantina* XI. Budapest, 2006. 427–433.
- ASSMANN 2004 – Assmann Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 2004.
- AXBOE 2001 – Axboe, Morten: Amulet pendants and a darkened sun. In: *Roman gold and the and the development of the early Germanic kingdoms Aspects of technical, socio-political, socio-economic, artistic and intellectual development, A.D. 1–550*. Symposium in Stockholm 14–16 November 1997. Ed. Magnus, Bente. Stockholm 2001. 119–136.
- BACHRACH 1992 – Bachrach, S. Bernard: The Hun Army at the Battle of Chalons (451): An Essay in Military Demography. In: *Ethnogenese und Überlieferung. Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung*. Hrgs. Brunner, Karl–Berta, Brigitte. Wien–München, 1994. 59–67.
- BACHRACH 1994 – Bachrach, S. Bernard: Old Kaspars: Attila's Invasion of Gaul in the literary Sources. In: *Fifth-century Gaul: A Crisis of Identity?* Eds. Drinkwater, John–Elton, Hugh. Cambridge, 1992. 38–48
- BAKAY 1978 – Bakay, Kornél: Bestattung eines vornehmen Kriegers vom 5. Jahrhundert in Lengyeltóti (Komitat Somogy, Kreis Marcali). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 30 (1978) 149–172

- BAKÓ 1960 – Bakó Gábor: A mezőbándi temető népének és anyagi kultúrájának eredetéről. *Archaeológia Értesítő* 87 (1960) 22–31.
- BÁLINT 1989 – Bálint, Csanád: *Die Archäologie der Steppe. Völkerschaften zwischen Volga und Donau im 6.–10. Jahrhundert*. Wien–Köln, 1989.
- BÁLINT 1995 – Bálint Csanád: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Régészeti tanulmányok*. Magyar Östörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995.
- BÁLINT 2004 – Bálint Csanád: A Mediterráneum és a Kárpát-medence kapcsolatai a kora középkori régészet szemszögéből. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk. Erdei Gyöngyi–Nagy Balázs. Monumenta Historica Budapestinensia 14 (2004) 37–42.
- BÁLINT 2006 – Bálint Csanád: Az ethnosz a kora középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai). *Századok* 140 (2006) 277–347
- BÁLINT 2010 – Bálint, Csanád: A contribution to research on ethnicity: a view from and on the east. In: *Archaeology of Identity–Archäologie der Identität*. Hrsg. Pohl, Walter–Mehofer, Mathias Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17. Wien, 2010. 145–182.
- BALOGH 2004 – Balogh Csilla: Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica* 10 (2004) 241–303.
- BALOGH 2009 – Balogh Csilla: Az Avar kori ló, lovas és lószerszámos temetkezések a Duna-Tisza közén. In: „*In terra quondam Avarorum*”. Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. Szerk. Somogyvári Ágnes–V. Székely György. Archaeologica Cumanica 2. Kecskemét, 2009. 9–42.
- BANNER 1934 – Banner János: Ásatások a hódmezővásárhelyi határ batidai és gorzsai részében. *Dolgozatok* 9–10 (1933–34) 251–271.
- BARBIERA 2005 – Barbiera, Irene: *Changing Lands in Changing Memories. Migration and Identity during the Lombard Invasion*. Biblioteca di Archeologia Medievale 19. Firenze, 2005.
- BĂRBULESCU 2008 – Bărbulescu, Mihail: Mormântul princiar germanic de la Turda/Das germanische Fürstengrab von Turda. Publicariile Institutului de Studii Clasice 10. Cluj-Napoca, 2008.
- BARFIELD 1981 – Barfield, Thomas J.: The Hsiung-nu Imperial Confederacy: Organization and Foreign Policy. *Journal of Asian Studies* 41/1 (1981) 45–61.
- BARFIELD 1992 – Barfield, Thomas J.: *The Perilous Frontier. Nomadic Empires and China*. Cambridge, Oxford, 1992.
- BARNISH 1992 – Barnish, Samuel J. B.: *Selected Variae of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator*. Translated text of historians Volume 12. Liverpool, 1992.
- BARTUCZ 1936 – Bartucz Lajos: A kiszombori temető gepida koponyái. *Dolgozatok* 12 (1936) 178–204.
- BÂRZU 2010 – Bârză, Ligia: *Ein gepidisches Denkmal aus Siebenbürgen. Das Gräberfeld 3 von Bratei*. Bearbeitet von Harhoiu, Radu. *Archaeologica Romania* 4. Cluj-Napoca, 2010.
- BÂRZU–HARHOIU 2008 – Bârză, Ligia–Harhoiu, Radu: Gepiden als Nachbarn der Langobarden und das Gräberfeld von Bratei. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen*. Hrsg. Bemann, Jan–Schmauder, Michael. Bonn, 2008. 513–578.
- BENINGER 1940 – Beninger, Eduard: Die Langobarden an der March und Donau. In: *Vorgeschichte der deutschen Stämme. Westgermanen*. Hrsg. Reinerth, Heinrich. Leipzig–Berlin, 1940. 827–864.
- BENINGER–MÄRHEIN 1970 – Beninger, Eduard–Mitscha-Märheim, Herbert: Das langobardische Gräberfeld von Nikitsch, Burgenland. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 43. Eisenstadt, 1970.

- BEOWULF = *Beowulf*. Ford. SZEGŐ GYÖRGY. Szerk. és előszó Halácsy Katalin. ELTE Anglisztika Tanszék. Budapest, 1994.
- BERTA 2004 – Berta Árpád: *Szavaimat jól halljátok... A türk és ujjur rovásírásos emlékek kritikai kiadása*. Szeged, 2004.
- BIERBRAUER 1975 – Bierbrauer, Volker: *Die ostgotischen Grab-und Schatzfunde in Italien*. Spoleto, 1975.
- BIERBRAUER 1980 – Bierbrauer, Volker: Zur chronologischen, soziologischen und regionalen Gliederung des ostgermanischen Fundstoffes des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa. In: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*. Hrsg. Daim, Falko – Wolfram, Herwig. Wien, 1980. 131–142.
- BIERBRAUER 1991 – Bierbrauer, Volker: *Das Frauengrab von Castelbolognese in der Romagna (Italien). Zur chronologischen, ethnischen und historischen Auswertbarkeit des ostgermanischen Fundstoffes in Südosteuropa und Italien. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 38 (1991) 541–592.
- BIERBRAUER 1994 – Bierbrauer, Volker: Archäologie und Gesichte der Goten vom 1.–7. Jahrhundert. *Frümittelalterliche Studien* 28 (1994) 51–171.
- BIERBRAUER 1998 – Bierbrauer, Volker: Gepiden in der Wielbark-Kultur (1.–4. Jahrhundert n. Chr.)? Eine Spurensuche. In: *Studien zur Archäologie des Ostmeerraumes von der Eisenzeit zum Mittelalter. Festschrift für Müller-Wille, Michael*. Hrsgs. Wesse, Anke. Neumünster, 1998. 389–403.
- BIERBRAUER 2004 – Bierbrauer, Volker: Zur ethnischen Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie. In: *Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters*. Hrsg. Pohl, Walter. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 8. Wien, 45–84.
- BIERBRAUER 2006 – Bierbrauer, Volker: Gepiden im 5. Jahrhundert – Eine Spurensuche. In: *Miscellanea Romao-Barbarica. In honorem septagenarii magistri Ion Ioniăta oblata*. Eds. Michailescu-Bîrliaba, Virgil – Hriban, Catalin – Munteanu, Lucian. București, 2006. 167–216.
- BIERBRAUER 2007 – Bierbrauer, Volker: Neue ostgermanische Grabfunde des 5. und 6. Jahrhunderts in Italien. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 39 (2007) 93–124.
- BIERBRAUER 2008 – Bierbrauer, Volker: Die Langobarden in Italien aus archäologischer Sicht. In: *Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung*. Hrsgs. Landschaftsverband Rheinland/Rheinisches Landesmuseum Bonn. Bonn, 2008. 108–151.
- BLOCKLEY 1985 – Blockley, Roger C.: *The History of Menander the Guardsman*. Trans. Blockley, Roger C. ARCA Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs 17. Liverpool, 1985.
- BOLLÓK 2006 – Bollók Ádám: Új irány a kora középkori etnogenezis kutatásban? Gillett, Andrew (szerk.): *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*. (Studies in the Early Middle Ages 4.) Turnhout, 2002. *Korall* 24–25 (2006) 265–282.
- BÓNA 1961A – Bóna István: Az újhartyáni germán lovassír. *Archaeologiai Értesítő* 88 (1961) 192–209
- BÓNA 1961B – Bóna István: Népvándorlás kor. In: *A kisvárdai vár története*. Szerk. Éri István. Kisvárdai, 1961.
- BÓNA 1964 – Bóna István: VI. századi germán temető Hegykőn II. *Soproni Szemle* 15 (1964) 131–140.
- BÓNA 1969 – Eugippius: *Vita Sancti Severini*. A bevezető tanulmányt írta Bóna István, fordította az ELTE BTK Régészeti Tanszékének hallgatói munkaközössége. *Antik Tanulmányok* 16 (1969) 265–320

- BÓNA 1974 – Bóna István: *A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében*. Budapest, 1974.
- BÓNA 1974 – Bóna István: *A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében*. Budapest, 1974.
- BÓNA 1976 – Bóna, István: *Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Longobarden im Karpatenbecken*. Budapest 1976.
- BÓNA 1976 – Bóna, ISTVÁN: *Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Longobarden im Karpatenbecken*. Budapest, 1976.
- BÓNA 1978 – Bóna István: Erdélyi gepidák–Tisza-menti gepidák. Régészeti kutatás-módszertani és leletértelmezési problémák. *A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei* 27 (1978) 123–170.
- BÓNA 1979 – Bóna, István: Gepiden in Siebenbürgen – Gepiden an der Theiß (Probleme der Forschungsmethode und Fundinterpretation). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 31 (1979) 9–50.
- BÓNA 1981 – Bóna, István: *Das erste Auftreten der Bulgaren im Karpatenbecken; Probleme, Angabe und Möglichkeiten*. *Studia Turcica Hungarica* 5 (1981) 79–112.
- BÓNA 1984 – Bóna István: A népvándorlaskor és kora középkor története. In: *Magyarország története I/1*. Főszerk. Székely György. Szerk.: Bartha Antal. Budapest, 1984. 265–373
- BÓNA 1986 – Bóna István: Dáciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: *Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig*. Szerk. Makkai László–Mócsy András. Budapest, 1986. 159–188
- BÓNA 1986A – Bóna István: Dáciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: *Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig*. Szerk. Makkai László–Mócsy András. Budapest, 1986. 159–188.
- Bóna 1986A – Bóna István: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei 1. In: *Szabolcs-Szatmár műemlékei 1. Magyarország műemléki topográfiája 10*. Szerk. Entz Géza. Budapest, 1986. 15–91.
- BÓNA 1988 – Bóna, István: Ungarns Völker im 5. und 6. Jahrhundert. In: *Germanen Hunnen und Awaren Schätze der Völkerwanderungszeit*. Hrgs. Menghin, Wilfried – Springer, Tobias – Wamers, Egon. Nürnberg, 1988. 116–129.
- BÓNA 1993A – Bóna István: *A hunok és nagykirályaik*. Budapest, 1993.
- BÓNA 1993B – Bóna István: Gepidák;; A langobardok; Langobardok régészeti emlékei, Langobard fegyverzet, Clodoswintha/Clotusinda/Chlodesinda. In: Bóna István–Cseh János–Nagy Margit–Tomka Péter–Tóth Ágnes: *Hunok–Gepidák–Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szeged 1993. 52–58; 102–115; 115–120; 125–127; 168–169.
- BÓNA 1998 – Bóna, István: Das longobardische Gräberfeld von Hegykő. In *Man and the Animal World. Studies in Archaeozoology, Archaeology, Anthropology and Palaeolinguistics in Memoriam Sándor Bökönyi*. Eds. Bartosiewicz, László–Anreiter, Peter P.–Jerem, Erzsébet–Meid, Wolfgang *Archeolingua* 8. Budapest. 109–120.
- BÓNA–HORVÁTH 2009 – Bóna, István –Horváth, Jolán B.: *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn*. Monumenta Germanorum Archeologica Hungariae Vol. 6. Monumenta Langobardica. Budapest, 2009.
- BÓNA–NAGY 2002 – Bóna, István–Nagy, Margit: Hódmezővásárhely-Kishomok. In: Bóna, István–Nagy, Margit: *Gepidisches Gräberfeld am Theissgebiet I*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae. Budapest 2002. 34–189.
- Bóna–Szabó 2002 – Bóna, István–Szabó, János Győző: Tarnaméra-Urak dűlője Bóna, István–Nagy, Margit: Hódmezővásárhely-Kishomok. In: BÓNA, István–NAGY, Margit: *Gepidisches Gräberfeld am Theissgebiet I*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae. Budapest, 2002. 240–242.

- BOWLUS 1995 – Bowlus, Charles R.: Ethnogenesis Models and the Age of Migrations: A Critique. *Austrian History Yearbook* 26 (1995) 147–164.
- BÖHME 1994 – Böhme, Horst Wolfgang: Der Frankenkönig Childerich zwischen Attila und Aëtius. Zu den Goldgriffspathen der Merowingerzeit. In: *Festschrift für Otto-Herman Frey zum 65. Geburtstag*. Hrgs. Dobiat, Claus. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte Band 16. Marburg, 1994. 69–110.
- BRATHER 2000 – Brather, Sebastian: Ethnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie. *Germania* 78/1 (2000) 139–177.
- BRATHER 2004 – Brather, Sebastian: *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen, Alternativen*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde Band 42. Berlin–New York, 2004.
- BRATHER 2004A – Brather, Sebastian: *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen, Alternativen*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde Band 42. Berlin–New York, 2004.
- BRATHER 2004B – Brather, Sebastian: Kleidung und Identität im Grab. Gruppierungen innerhalb der Bevölkerung Pleidelsheim zur Merowingerzeit. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 32 (2004) 1–58.
- BRATHER 2008 – Brather, Sebastian: Kleidung, Bestattung, Ritual. Die Präsentation sozialer Rollen im frühen Mittelalter. In: *Zwischen Spätantike und Frühmittelalter*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Band 57. Hrgs. Brather, Sebastian. Berlin–New York, 2008. 237–273.
- BRATHER 2008A – Brather, Sebastian: *Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde Band 61. Berlin–New York, 2008.²
- BRATOŽ 2002 – Bratož, Rajko: Die Beziehungen zwischen den ethnischen und konfessionellen Gruppen (Katholiken, Arianer, Heiden) im Ostalpen- und Mitteldonaunraum im Lichte der schriftlichen Quellen. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonaunraum*. Hrgs. Tejral, Jaroslav. Spisy Archeologického Ústavu av cr Brono. Brno, 2002. 73–94.
- BRATOŽ 2011 – Bratož, Rajko: Die kirchliche Organisation in Westillyricum (vom späten 4. Jh. bis um 600)–Ausgewählte Fragen. In: *Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. Hrgs. Heinrich-Tamáska, Orsolya Castellum Pannonicum Pelsoense Vol. 2. Budapest–Leipzig–Keszthely, 2011. 211–248.
- BRÉHIER 2003 – Béhier, Louis: *A Bizánci Birodalom intézményei*. Varia Byzantina VII. Budapest, 2003.
- BYZTURC II – Moravcsik, Gyula: *Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in der byzantinischen Quellen*. Berlin, 1983.³
- CAMERON 1985 – Cameron, Averil: *Procopius and the sixth century*. Berkeley, 1985.
- CAPELLE 1982. – Capelle, Torsten: Erkenntnismöglichkeiten ur- und frühgeschichtlicher Bewaffnungsformen. Zum Problem von Waffen aus organischem Material. *Bonner Jarbücher* 182 (1982) 265–288.
- CASSIODORUS, CHRONICA – Cassiodori Senatoris Chronica. In: *Monumenta Germaniae Historica Auctorum Antiquissimorum. Tomus 11. Chronica minora saec IV. V. VI. VII. II*. Ed. MOMMSEN, THEODOR. Berlin, 1894. 109–161.
- CASTRITIUS 1995 – Castritius, Helmuth: Barbari-antiqui barbari. Zur Besiedlungsgeschichte Südostnoricums und Südpannoniens in der Spätantike (Ende des 4. bis Mitte des 6. Jahrhunderts n. Chr.). *Frühmittelalterliche Studien* 29 (1995) 72–85

- ÇETINKAYA 2009 – Çetinkaya, Haluk: An Epitaph of a Gepid king at Vefa Kilise Camii in Istanbul. *Revue des Études de Byzantines*. Tomus 67 (2009) 225–229.
- CHAJREDINOVA 2010 – Chajredinova, Elzara: Byzantinische Elemente in der Frauentracht der Krimgoten im 7. Jahrhundert. In: *Byzanz – Das Römerreich im Mittelalter. Teil 3. Peripherie und Nachbarschaft*. Hrgs. Daim, Falko– Drauschke, Jörg. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Band 84/3. Mainz, 59–94.
- CHRISTIANSEN 2002 – Christensen, Arne Soby: *Cassiodorus, Jordanes and the history of the Goths. Studies in a migration myth*. Kopenhága, 2002.
- CHRISTIE 1999 – Christie, Neil: *The Lombards: The Ancient Longobards*. The Peoples of Europe. Oxford, 1999.
- CHRISTLEIN 1973 – Christlein, Reiner: Besitzabstufungen zur Merowingerzeit im Spiegel reicher Grabfunde aus Westund Süddeutschland. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 20 (1973) 147–180
- CHRISTLEIN 1979 – Christlein, Reiner: *Die Alamannen: Archäologie eines lebendigen Volkes*. Stuttgart, 1979.
- CHRISTOU 1991 – Christou, Konstantinos P: *Byzanz und die Langobarden Von der Ansiedlung in Pannonien bis zur endgültigen Anerkennung (500–680)*. Athen, 1991.
- CHRYSOS 2006 – Chrysos, Evangelos: Bizánci diplomácia 300–800: eszközök és célok. In: *A bizánci diplomácia*. Szerk. Franklin, Simon–Shepard, Jonathan. Varia Byzantina XI. Budapest, 2006. 39–58.
- CLAUDE 1989 – Claude, Dietrich: Zur Begründung familiäre Beziehungen zwischen dem Kaiser und barbarischen Herrschern. In: *Das Reich und die Barbaren*. Hrgs. Chrysos, Evangelos–Schwarcz, Andreas. Wien, 1989. 25–56.
- CROKE 1982 – Croke, Brian: Mundo the Gepid: from Freebooter to Roman General. *Chiron* 12 (1982) 125–135.
- CROKE 1987 – Croke, Brian: Cassiodorus and the Getica of Jordanes. *Classical Philology* 82/2 (1987) 117–134.
- CROKE 2005 – Croke, Brian: Jordanes and the immediate past. *Historia* 5/4 (2005) 473–94.
- CURTA 1999 – CURTA, FLORIN: Hiding behind a piece of tapestry: Jordanes and the Slavic Venethi. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 47 (1999) 321–340
- CURTA 2001 –Curta, Florin: *The making of the Slavs. History and archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*. Cambridge studies in medieval life and thought. Fourth series. Cambridge, 2001.
- CURTA 2005 – CURTA, FLORIN: Before Cyril and Methodius: Christianity and barbarians beyond the sixth-and seventh-century Danube frontier. In: *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages*. Ed. Curta, Florin. Ann Arbor/Mi. 181–219.
- CURTA 2013 – Curta, Florin: Horsemen in Forts or Peasants in Villages? Remarks on the Archaeology of Warfare in the 6th to 7th c. Balkans. In: *War and warfare in late antiquity*. Eds. Sarantis, Alexander–Christie, Neil. Leiden–Boston, 2013. 809–852.
- CZEGLÉDY 1969 – Czeglédý Károly: *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 8. Budapest, 1969.
- CSALLÁNY 1903 – Csallány Gábor: Régi germán sírmező a szentesi határban. *Archaeologiai Értesítő* 23 (1903) 14–22.
- CSALLÁNY 1904 – Csallány Gábor: Régi germán sírmező a szentesi határban II. *Archaeologiai Értesítő* 24 (1904) 153–170
- CSALLÁNY 1941 – Csallány Dezső: A szentes-nagyhegyi gepida sírlelet (1939) és régészeti kapcsolatai. *Archaeologiai Értesítő* (1941) 127–161
- CSALLÁNY 1942 – Csallány Dezső: Gyöngyöcsüngödíszes gepida fibulák. *Archeologiai Értesítő* (1942) 329–331;

- CSALLÁNY 1961 – Csallány, Dezső: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u.Z.)*. ArchHung. 38. Budapest 1961.
- CSALLÁNY 1961 – Csallány, Dezső: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u.Z.)*. Archaeologia Hungarica 38. Budapest, 1961.
- CSEH 1989 – Cseh János: Egy gepida harcos fegyverzete a Közép-Tisza-vidékről. *Jászkunság* 35 (1989/5) 71–78.
- CSEH 1990 – Cseh János: Adatok az V–VI századi gepida emléktárhelyekhez. *Szolnok Megyei Múzeum Évkönyve* 7 (1990) 29–77
- CSEH 1993 – Cseh János: A gepida fegyverzet. In: Bóna István–Cseh János–Nagy Margit–Tomka Péter–Tóth Ágnes: *Hunok–Gepidák–Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szeged, 1993. 63–64.
- CSEH 2002 – Cseh János: Cassiodorus, *Variae*. V, 10 – 11. In: *Ember és környezete*. Szonok, 2002. 31–37.
- CSEH 2005 – Cseh, János: Szolnok–Zagyva-part, Törökszentmiklós–Batthyány u. 54/A. In: Cseh, János–Istvánovits, Eszter–Lovász, Emese–Mesterházy, Károly–Nagy, Margit–Nepper M., Ibolya–Simonyi, Erika: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Budapest, 2005. 18–33, 40–45.
- CSIKY 2007 – Csiky Gergely: A kora avar lándzsák tipológiája. *Archaeologiai Értesítő* 132 (2007) 305–323.
- CSIKY 2012 – CSIKY GERGELY: Fegyverzet és társadalom az avar régészet tükrében – a dunántúli germán kontinuitás kérdése. In: *Hadak útján. Népvándorlaskor fiatal kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete*. Szerk. Petkes Zsolt. Budapest – Szigethalom, 2012. 109–120.
- CSIKY 2013 – Csiky Gergely: Az avar közelharc fegyverek története. Funkcionális megközelítés. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem-és Régiségtárából* 6–7, 71–92.
- DAHN 1911 – Dahn, Felix: *Die Könige der Germanen. Das Wesen des ältesten Königtums der germanischen Stämme und seine Geschichte bis Auflösung des Karolingischen Reiches*. II. Band. Leipzig, 1911.
- DEMO 1994 – Demo, Željko: *Ostrogothic coinage from collections Croatia, Slovenia and Bosnia&Herzegovina*. Situla 32. Ljubljana, 1994.
- DE VINGO 2008 – De Vingo, Paolo: From farmers to warriors and conquerors. A comparison of Longobard ethnogenetic development and archaeological data. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 59 (2008) 277–311.
- DICKINSON 1992 – Dickinson, Tania: *Early Anglo-Saxon Shields*. London, 1992.
- DICULESCU 1922 – Diculescu, Constantin: *Die Gepiden*. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des Rumänischen Volkes. Band 1. Halle, 1922.
- DIMITRIJEVIĆ 1960 – Dimitrijević, Danica: Gepidska nekropola “Kormadin” kod Jakova. – Die gepidische Nekropole “Kormadin” bei Jakovo. *Rad Vojvodanskih Muzeja* 9(1960) 5–50.
- DOBESCH 1994 – Dobesch, Gerhard: Zur Vorgeschichte der Markomannenkriege. In: *Markomannenkriege. Ursache und Wirkungen*. Hrgs. Friesinger, Herwig–Tejral, Jaroslav–Stuppner, Alois Spisy Archeologického Ústavu av cr Brono 1. Brno, 1994.
- DOBIAT 1997 – Dobiát, Claus: Die Jagd in merowingischer Zeit. In: *Die Franken. Les Francs. Wegbereiter Europas 5. bis 8. Jahrhundert*. Hrgs. Wiczorek, Alfried–Périn, Patrick–von Welck, Karin–Menghin, Wilfried. Mainz, 1997. 720–722.
- DOBIAT 2005 – Dobiát, Claus: Cervus domesticus. Die Jagd mit dem Lockhirsch im frühen Mittelalter. In: *Reliquiae gentium. Festschrift für Horst Wolfgang Böhme zum 65.*

- Geburtstag. Teil I.* Hrsg. Dobiat, Claus. Internationale Archäologie Studia Honoraria 23. Rahden, 2005. 79–102.
- DOBOS 2010 – Dobos Alpár: Az erdélyi soros temetők lovastemetkezései. In: *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában*. Szerk. Körösfői Zsolt. Molnár István Múzeum Kiadványai 3. Székelykeresztúr, 2010. 377–404.
- DOBOS 2011 – Dobos, Alpár: The Reihengräberfelder in Transylvania after 100 years of archaeological research. *Acta Archaeologica Carpathica* 46 (2011) 171–206.
- DOBOS 2013 – Dobos Alpár: Gepidák vagy avarok? Az erdélyi kora avar kori soros temetők kutatásának kérdéseiről. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem-és Régiségtárából* 6–7, 93–118.
- DOBOS–OPREANU 2012 – Dobos, Alpár–Opreanu, Coriolan Horațiu: *Migration period and early medieval cemeteries at Fantanelle (Bistrița-Năsăud county)*. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum Vol 5. Cluj-Napoca, 2012.
- DOBROVITS 2000 – Dobrovits Mihály: „Avarnak nevezték magukat”– Teophylaktosz álavarjainak kérdéséhez. In: *Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája*. Szerk. Bende Livia–Lőrinczy Gábor–Szalontai Csaba. Szeged, 2000. 191–196.
- DRAUSCHKE 2008 – Drauschke, Jörg: Zur Herkunft und Vermittlung „byzantinischer Importe“ der Merowingerzeit in Nordwesteuropa. In: *Zwischen Spätantike und Frühmittelalter*. Hrsg. Brather, Sebastian. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Band 57. 367–423.
- DRÖGE 1981 – Dröge, Dagmar Hupper: Schutz und Angriffswaffen nach den Leges und verwandten fränkischen Rechtsquellen. In: *Wörter und Sachen im Lichte der Beziehungsforschung*. Hrsg. Schmidt, Ruth-Wiegand. Arbeiten für Frühmittelalterforschung Band I. Berlin–New York, 1981. 108–127.
- ECKHARDT 1940 – Eckhardt Tibor: Attila a mondában. In: *Attila és hunjai*. Szerk. Németh Gyula. Budapest, 1940. 143–216
- EGGERS 2008 – Eggers, Martin: Die Verwendung und Bedeutung des Begriffes „Pannonien“ in historischen und geographischen Quellen des Frühmittelalters. *Chronica* 6 (2006) 6–27.
- ENSSLIN 1959 – Ensslin, Wilhelm: *Theoderic der Grosse*. München, 1959.²
- ERDÉLYI 1982 – Erdélyi István: *Az avarság és kelet a régészeti források tükrében*. Budapest, 1982.
- EWIG 1980 – Ewig, Eugen: *Die Merowinger und das Imperium*. Opladen, 1980.
- FANNING 1981 – Fanning, Steven C.: Lombard Arianism Reconsidered. *Speculum* 56/2 (1981) 241–258.
- FEHR 2010 – Fehr, Hubert: *Germanen und Romanen im Merowingerreich*. Ergänzungsbände zum Reallexikon des Germanischen Altertumskunde Band 68. Berlin–New York, 2010.
- FELFÖLDI 2001 – Felföldi Szabolcs: Avar kori helynévi nyomok a Kárpát-medencében (Várkony). In: *A Kárpát-medence és a steppe*. Szerk. Márton Alfréd. Magyar Őstörténeti Könyvtár 14. Budapest, 1997. 28–39.
- FETTICH 1943 – Fettich Nándor: A népi és kulturális kontinuitás a Kárpát-medencében a régészeti adatok alapján (Völkische und kulturelle Kontinuität im Karpatenbecken auf Grund archäologischer Quellen). Budapest, 1943. 1–47.
- FETTICH 1958 – Fettich Nándor: A regősénekekről. Über die Regös-Lieder. *Ethnographia* 69 (1958) 352–380.
- FETTICH 1965 – Fettich, Nándor: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. *Studia Archaeologica* III. Budapest, 1965.
- FINÁLY 1889 – Finály Henrik: *Az apahidai lelet*. *Archaeologiai Értesítő* 9 (1889) 403–423.

- FISCHER 2008 – Fischer, Andreas: Attila, die Franken und die Schlacht auf den Katillaunischen Feldern. In: *Hunnen zwischen Asia und Europa*. Hrgs. Historischen Museum der Pfalz Speyer. Speyer, 2008. 185–194.
- FODOR–VIDA 2013 – Fodor László–Vida Tivadar: Kora avar kori temetőrészlet Szihalom-Budaszögről. *Archaeologiai Értesítő* 138 (2013) 157–173.
- FREEDEN 2000 – Freeden, Uta: Das Ende engzelligen Cloisonnés und die Eroberung Südarabiens durch die Sasaniden. *Germania* 78/1 (2000) 97–124.
- FRÖLICH 2008 – Fröhlich, Thomas: The Study of the Lombards and the Ostrogoths at the German Archaeological Institute of Rome, 1937–1943. In: *Archaeology and National Identity in Italy and Europe 1800–1950*. Eds. de Haan, Nathalie–Eickhoff, Martijn – Schwegman, Marjan. Turnhout, 2008. 183–213.
- FUSEK 2008 – Fusek, Gabriel: Frühe Slawen im Mitteldonauegebiet. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen*. Hrgs. Bemann, Jan–Schmauder, Michael Bonn, 2008. 645–656.
- FUSEK–OLEXA–ZÁBOJNÍK 2010 = Fusek, Gabriel–Olexa, Ladislav–Zábojník, Jozef: Nové sídliskové nálezy z Nižnej Myšle. K problematike včasnოსlovenského osídlenia horného Potisia. *Slovenská Archeológia* LVIII–2 (2010) 337–363.
- GÁLL 2014 – Gáll, Ervin: The Avar conquest and what followed. Some ideas on the process of ‘Avarisation’ of Transylvanian basin (6th–7th centuries). In: *Archäologische Beiträge Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. Hrgs. Cociş, Sorin. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 7. Cluj-Napoca, 2014. 295–324.
- GALLINA 1999 – Gallina Zsolt: A gepidák hitvilága. In: *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön*. Szerk. Havassy Péter. Gyulai Katalógusok 7. Gyula, 1999. 94–106.
- GARAM 1995 – Garam, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Cemeteries of the Avar Period in Hungary. Vol. 3. Budapest, 1995.
- GARAM 2001 – Garam, Éva: *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*. Monumenta Avarorum Archaeologica 5. Budapest, 2001.
- GARAM 2003 – Garam Éva: Avar kori fibulák. *Archeologia Értesítő* 128 (2003) 95–123.
- GAUB 2009 – Gauß, Florian: *Völkerwanderungszeitliche „Blechfibeln.“ Typologie, Chronologie, Interpretation*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Band 67. Berlin–New York, 2009.
- GEARY 2002 – Patrick J. Geary: *Europäische Völker im frühen Mittelalter Zur Legende vom Werden der Nationen*. Frankfurt, 2002.
- GIBBON 1776–1786 – GIBBON 1776–1788 – Gibbon, Edward: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Vol. I, 1776; Vols. II, III, 1781; Vols. IV, V, VI. London, 1788–1789.
- GISSAUF 2006 – Giessauf, Johannes: *Barbaren–Monster–Gottesgeisseln: Steppennomaden im europäischen Spiegel der Spätantike und des Mittelalters*. Graz, 2006.
- GILLET 2003 – Andrew Gillett: *Envoys and Political Communication in the Late Antique West, 411–533*. Cambridge, 2003.
- GINDELE 2011 – Gindele, Robert: A császárkori és kora népvándorlás kori anyagi kultúra fejlődésének aspektusai Északnyugat-Románia területén. In: *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában*. Szerk. Körösfői Zsolt. Molnár István Múzeum Kiadványai 3. Székelykeresztúr, 2010. 205–248.
- GODLOWSKI 1980 – Godlowski, Kazimierz: Zur Frage der völkerwanderungszeitlichen Besiedlung in Pommern. *Studien zur Sachsenforschung* 2 (1980), 63–106.
- GODLOWSKI 1986 – Godlowski, Kazimierz: Gegenseitige Beziehungen zwischen der Wielbark- und der Przeworsk-Kultur, Veränderungen ihrer Verbreitung und das Problem

- der Gotenwanderung. In: *Archaeologia Baltica* 7. „*Peregrinatio Gothica*” 1. Ed. Kmiecinski, Jerzy. Łódź, 1986. 125–152
- GODLOWSKI 1994 – Godlowski, Kazimierz: Die Barbaren nördlich Westkarpaten und das Karpatenbecken – Einwanderung, politische und militärische Kontakte. *Specimina Nova* IX 1993 (1994) 65–89.
- GOFFART 1988 – Goffart, Walter: *The Narrators of the Barbarian History (AD 550–800): Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon*. Princeton, 1988.
- GOFFART 2009 – Goffart, Walter: *Barbarian Tides. The Migration Age and the Later Roman Empire*. Philadelphia, 2009.²
- GOMBOS 1901 – Paulus Diaconus: *A longobardok története*. Ford. Gombos F. Albin. Középkori Krónikások 1. Brassó, 1901.
- GOMOLKA-FUCHS 1993 – Gomolka-Fuchs, Gudrun. Ostgermanische Föderaten im spätrömischen Heer. Hinweise in der materiellen Kultur auf die ethnische Zusammensetzung der Bevölkerung vom 4.–6. Jahrhundert in Nordbulgarien. In: *L'Armée Romaine et les barbares du IIIe au VIIe siècles*. Eds. Vallet, Françoise–Kazanski, Michel. Paris, 1993. 355–360.
- GÖCKENJAN 1972 – Göckenjan, Hansgerd: *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*. Wiesbaden, 1972.
- GSCHWANTLER 1980 – Gschwantler, Otto: Ermanarich, sein Selbstmord und die Hamdirsage zur Darstellung von Ermanarichs Ende in Getica 24, 129 f. In: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*. Hrsg. Daim, Falko–Wolfram, Herwig. Wien 1980. 184–204.
- GUREVICS 2003 – Gurevics, Aron: *Az individuum a középkorban*. Budapest, 2003.
- HABERSROH 2000 – Haberstroh, Jochen: *Germanische Funde der Kaiser- und Völkerwanderungszeit aus Oberfranken*. Vorgeschichte Reihe–A Band 82. Kallmünz 2000.
- HAHN 1968 – Hahn István: Bevezetés. In: *Historia Augusta*. Ford. Terényi Imre Vál. Ferenczy Endre. Budapest, 1968.
- HAJDÚ–MARCSIK 2012 – Hajdu Tamás – Marcsik Antónia: Késő szarmata/hunkori gödör embertani leleteinek vizsgálata tiszabura-pusztataskony I. 3. lelőhelyről. In: *Hadak útján. Népvándorlások fiatal kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete*. Szerk. Petkes Zsolt. Budapest – Szigethalom, 2012. 61–70.
- HALDON 1984 – Haldon, John F.: *Byzantine praetorians an administrative, institutional and social survey of the opsikion and tagmata, c. 580–900*. Bonn, 1984.
- HAMPEL 1905 – Hampel, József: *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–II*. Leipzig, 1905.
- HAMPEL 1905 – Hampel, József: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. Bd. I–III. Braunschweig, 1905.
- HARALAMBIEVA 2001 – Haralambieva, Anna: Gepidisches Erbe südlich der unteren Donau. In: *International Connection of the Barbarians of the Carpatian Basin in the 1st–5th centuries A. D.* Eds. Istvánovits, Eszter–Kulcsár, Valéria. Aszód, 453–460.
- HARALAMBIEVA 2012 – Kharalambieva, Anna: Gepids in the Balkans: A survey of the archaeological evidence. In: *Neglected barbarians*. Ed. Curta, Florin. Studies in the early middle ages volume 32. Turnhout, 2010. 245–262.
- HARDT 2004 – Hardt, Mathias: *Gold und Herrschaft Die Schätze europäischer Könige und Fürsten im ersten Jahrtausend*. Europa im Mittelalter 6. Berlin, 2004.
- HARHOIU 1999–2001 – Harhoiu, Radu: Quellenlage und Forschungsstand der Frühgeschichte Siebenbürgens im 6.–7. Jahrhundert. *Dacia* 43–45 (1999–2000) 97–158.

- HARHOIU 2001 – Haroiu, Radu: Archäologische Kulturgruppen des 6.–7. Jahrhunderts in Siebenbürgen. Forschungsgeschichtliche Überlegungen. *Slovenská Archeologia* 49 (2001) 139–163
- HÄRKE 1992 – Härke, Heinrich: *Angelsächsische Waffengraber des 5. bis 7. Jahrhunderts*. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 6. Köln, 1992.
- HARMATTA 1986 – Harmatta Jónos: Előszó. In: Attila és hunjai. Szerk. Német Gyula. Budapest, 1986.² I–XXI.
- HARMATTA 1999 – Harmatta János: A hunok eredete. *Antik Tanulmányok* 43 (1999) 227–238.
- HEATHER 1989 – Heather, Peter: Cassiodorus and the Rise of the Amals: Genealogy and the Goths under Hun Domination *The Journal of Roman Studies* 79 (1989) 103–128.
- HEATHER 1995 – Heather, Peter: The Huns and the End of the Roman Empire in Western Europe. *English Historical Review* CX (1995) 4–41.
- HEATHER 1996 – Heather, Peter: *The Goths*. The peoples of Europe. Oxford, 1996.
- HEATHER 2005 – Heather, Peter: *Fall of Roman Empire. A new history of Rome and the Barbarians*. Oxford, 2005.
- HEATHER 2011 – Heather, Peter: *Invasion der Barbaren. Die Entstehung Europas im ersten Jahrtausend nach Christus*. Übers. Jendricke, Bernhard–Seu, Rita–Wollermann, Thomas. Stuttgart, 2011.
- HEINRICH–TAMÁSKA 2005 – Heinrich-Tamáska, Orsolya: *Studien zu den awarenzeitlichen Tauschierarbeiten*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 11. Innsbruck, 2005.
- HOREDT 1958 – Horedt, Kurt: *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*. Bukarest, 1985.
- HOREDT 1971 – Horedt, Kurt: Zur Gesichte der frühen Gepiden im Karpatenbecken. *Apulum* 9 (1971) 705–712
- HOREDT 1971 – Horedt, Kurt: Zur Gesichte der frühen Gepiden im Karpatenbecken. *Apulum* 9 (1971) 705–712
- HOREDT 1977 – Horedt, Kurt: Der östliche Reihengräberkreis in Siebenbürgen. *Dacia* (1977) 251–268.
- HOREDT 1979 – Horedt, Kurt: *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*. Bonn, 1979.
- HOREDT 1985 – Horedt, Kurt: Das Fortleben der Gepiden in der frühen Awarenzeit. *Germania* 63 (1985) 164–168.
- HOREDT 1987 – Horedt, Kurt: Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, Probleme und Ergebnisse. In: *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*. Hrgs. Hänsel, Bernard. München, 1987. 11–26.
- HOREDT–PROTASE 1972A – Horedt, Kurt –Protase, D. : Das zweite Fürstengrab von Apahida (Siebenbürgen). *Germania* 50 (1972) 174–220.
- HORVÁTH 2008 = Horváth Emőke: Iohannes Biclarensis krónikája. *Aetas* 2008/1, 116–127.
- HULLÁM 2012 – Hullám Dénes: A Przeworsk-kultúra hamvasztásos temetkezéseinek időrendi vizsgálata a kárpát-medence északkeleti részén. In: *Hadak útján. Népvándorláskor fiatal kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete*. Szerk. Petkes Zsolt. Budapest – Szigethalom, 2012. 83–96.
- HÜBENER 1989 – Hübener, Wolfgang: Über merowingerzeitliche Schildbuckel. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 21 (1989) 85–97.
- ISTVÁNOVITS 1991 – Istvánovits Eszter: Adatok a Felső-Tisza-vidék 4–5. századi történetéhez a tiszadobi temető alapján. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85 (1991) 29–54.
- ISTVÁNOVITS 1993 – Istvánovits, Eszter: Das Gräberfeld aus dem 4.–5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 45 (1993) 91–146.

- ISTVÁNOVITS 1998 – Istvánovits Eszter: Adatok az Észak-Alföld IV. század végi–V. század elejei lakosságának etnikai meghatározásához. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologia* 4 (1998) 309–324.
- ISTVÁNOVITS 1999 – Istvánovits, Eszter: Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag – a settlement of the 5th century. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 41 (1999) 173–254.
- ISTVÁNOVITS 2000 – Istvánovits, Eszter: Völker im nördlichen Theisstal am Vorabend der Hunnenzeit. In: *Gentes, reges, Rom. Auseinandersetzung–Annerkennung – Anpassung*. Hrgs. Bouzek, Jan–Friesinger, Herwig–Pieta, Karol–Komoróczy, Balázs. Spisy Arch 16. Brno, 2000, 197–208.
- ISTVÁNOVITS 2001 – Istvánovits Eszter: Korai szláv település maradványai Kisvárdai határában. *Jósza András Múzeum Évkönyve* 43 (2001) 165–183.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995 – Istvánovits Eszter–Kulcsár Valéria: Szálfegyverek és íjak a Dunától keletrefekvő Kárpát-medencei szarmata Barbaricumban. *Altum Castrum* 4 (1995) 9–32.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1999 – Istvánovits, Eszter–Kulcsár, Valéria: Sarmatian and Germanic people at the upper Tisza region and south Alföld at the beginning migration period. In: *L'occident romain et leurope centrale au debut des grandes migrations*. Hrgs. Tejral, Jaroslav–Pilet, Christian–Kazanski, Michel. Spisy archeologickeho ustavu aver Brno 13. Brno, 1999. 67–94.
- ISTVÁNOVITS–NEPPER 2005 – Istvánovits, Eszter–Nepper, Ibolya: Hajdúszoboszló-Bajcsy-Zsilinszky U. 60. In: Cseh, János–Istvánovits, Eszter–Lovász, Emese–Mesterházy, Károly–Nagy, Margit–Nepper M. Ibolya–Simonyi, Erika: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Budapest, 2005. 46–49.
- IVANIŠEVIĆ 2010 – Ivanišević, Vujadin: Caričin Grad – The fortifications and the intramural housing in the lower town. In: *Byzanz–das Römerreich im Mittelalter Teil 2,2. Schauplätze*. Hrgs. Daim, Falko–Drauschke, Jörg. Monographien des Römisch-Germanisches Zentralmuseums. Band 84/2. Mainz, 2010. 1–29.
- IVANIŠEVIĆ 2012 – Ivanišević, Vujadin: Barbarian settlements in the interior of Illyricum: the case of Caričin Grad. In: *The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration*. Ivanišević, Vujadin–Kazanski, Michel. Collège de France CNRS Centre de Recherche D'Histoire et Civilisation de Byzance. Monographies 36. Paris–Beograd, 2012. 57–69.
- IVANIŠEVIĆ–BUGARSKI 2008 – Ivanišević, Vujadin–Bugarski, Ivan: Western Banat during the Great Migration Period. In: *The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period*. EDS. Niezabitowska-Wiśniewska, Barbara–Juściński, Marcin–Łuczkiewicz, Piotr –Sadowski, Sylwester Monumenta Studia Gothica V. Lublin, 2008. 39–62.
- IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI 2002 – Ivanišević, Vujadin–Kazanski, Michel: La nécropole de l'époque des Grandes Migrations à Singidunum. *Singidunum* 3 (2002) 101–157.
- IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006 – Ivanišević, Vujadin–Kazanski, Michel–Mastykova, Anna: *Les Nécropoles de Viminacium à l'époque des grandes migrations*. Collège de France – CNRS Centre de Recherche D'Histoire et Civilisation de Byzance Monographies 22. Paris–Beograd, 2006.
- JARNUT 1982 – *Geschichte der Langobarden*. Suttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1982.
- JARNUT 2004 – Jarnut, Jörg: Germanisch : Plädoyer für die Abschaffung eines obsoleten Zentralbegriffes der Frühmittelalterforschung In: *Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters*. Hrgs. Pohl, Walter. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 8. Wien, 2004. 107–113.

- JÍŘÍK 2007 – Jiřík, Jaroslav: Entstehung und Entwicklung der sogenannten Vinařice-Gruppe im Nordteil des Böhmisches Beckens, Forschungsstand und Interpretationsversuch. In: *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsbildung in der Völkerwanderungszeit*. Hrsg. Tejral, Jaroslav. Spisy Archeologického Ústavu av cr Brono 26. Brno, 2007. 121–146.
- JÍŘÍK 2010 – Jiřík, Jaroslav: Bohemian Barbarians. Bohemia in Late Antiquity. In: *Neglected barbarians*. Ed. Curta, Florin. Studies in the Early Middle Ages 32. Turnhout. 263–317.
- JOHNE 2008 – John, Klaus-Peter 2008: Die Langobarden in den Schriftquellen bis zu den Markomannenkriegen. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen*. Hrsg. Bemmman, Jan–Schmauder, Michael. Bonn, 2008. 43–50.
- JONES 1980 – Jones, A.H.M.: *The Prosopography of the Late Roman Empire II. A.D. 395 – 527*. Cambridge, 1980.
- JOOS 1997 – JOOS, RAINER: Adam, Arminius und Hermann in der Schule. Lehrplan und Schulbuch bestimmen den Unterricht. In: *Die Alamannen. Ausstellungskatalog*. Hrsg. Archäologischen Landesmuseum von Baden-Württemberg. Stuttgart, 1997. 31–36.
- JØRGENSEN 1999 – Jørgensen, Anne Nørgård: *Waffen und Gräber. Typologische und chronologische Studien zu skandinavischen Waffengräbern 520/530 bis 900 n. Chr.* Nordiske Fortidsminder Serie B Volume 17. København, 1999.
- KACANOWSKI 1993 – Kaczanowski, Piotr: Einige Bemerkungen über die „barbarischen“ Waffenfunde von römischem Boden. *Specimina Nova* 9 (1993) 131–156.
- KAZANSKI 1991 – Kazanski, Michel: À propos des armes et des éléments de harnachement „orientaux“ en occident à l'époque des grandes migrations (IVe-Ve s.). *Journal of Roman Archaeology* 4, 123–139.
- KAZANSKI 2010 – Kazanski, Michel: Les Gepides en Gaule. In: *Zwischen der Steppe und dem Reich. Archäologische Studien für Radu Harhoiu zum 65. Geburtstag*. Hrsg. Măgueru, Andrea–Gáll, Ervin. București, 2010. 127–130.
- KAZANSKI 2012 – Kazanski, Michel: Radaigaise et la fin de la civilisation de Černjahov. In: *The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration*. Eds. Ivanišević, Vujadin–Kazanski, Michel. Collège de France CNRS Centre de Recherche D'Histoire et Civilisation de Byzance. Monographies 36. Paris–Beograd, 2012. 381–391.
- KHAZANOV 1984 – Khazanov, Anatoly: *The nomads and the outside worlds*. Cambridge, 1984.
- KIDD 1990 – Kidd, Dafydd: Gilt-Silver and Garnet-Inlaid sheath fittings from Hungary. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 20 (1990) 125–127.
- KISS 1962 – Kiss Attila: Az avarokori lovas-temetkezés szokasanak vizsgálat. *Jannus Pannonois Múzeum Évkönyve* (1962) 153–162.
- KISS 1977 – Kiss, Attila: *Avar Cemeteries in County Baranya*. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 2. Budapest, 1977.
- KISS 1979 – Kiss, Attila: Das Gräberfeld und die Siedlung der awarenzeitlichen germanischen Bevölkerung von Kölked. *Folia Archaeologia* 30 (1979) 186–192.
- KISS 1983 – Kiss Attila: Egy Baldenheim-típusú sisak a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Gyűjteményében. *Archaeologiai Értesítő* 110 (1983) 274–281.
- KISS 1983A – Kiss, Attila: Die Skiren im Karpatenbecken, ihre Wohnsitze und ihre materielle Hinterlassenschaft. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 35 (1983) 95–131.
- KISS 1987 – Kiss, Attila: Das Weiterleben der Gepiden in der Awarenzeit. In: *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*. Hrsg. Hänsel, Bernard. München, 1987. 203–218.
- KISS 1992 – Kiss, Attila: Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: *Awarenforschungen*. Hrsg. Daim, Falko. Archaeologia Austriaca Monographien I. Wien, 1992. 35–134.

- KISS 1996 – Kiss, Attila: *Das awarenzeitlichen gepidische Gräberfeld von Kölked-Feletekapu A*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2. Innsbruck, 1996.
- KISS 1997 – Kiss, Attila: Der goldene Schildrahmen von Sárvíz aus dem 5. Jahrhundert und der Skirenkönig Edica. *Alba Regia* 26 (1997) 83–132.
- KISS 2001 – Kiss, Attila: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B*. Monumenta Avarorum Archaeologica 6. Budapest, 2001.
- KISS 2004 – *Iordanes: Getica. A gótok eredete és tettei*. Közreadja: Kiss Magdolna. Budapest, 2004.
- KISS–FAZEKAS 2005 – Kiss Magdolna–Fazekas Ferenc: Hol játszódt le a Boli folyó menti csata? *Antik Tanulmányok XLIX* (2005) 265–272.
- KLEEMANN 2005 – Kleemann, Jörg: Die Trägen kamen zu spät“–Zur ethnischen Interpretation ostgermanischen Fundstoffes. In: *Cum grano salis. Beiträge zur europäischen Vor- und Frühgeschichte. Festschrift für Volker Bierbrauer zum 65. Geburtstag*. Paffgen, Bernard–Pohl, Erns–Schmauder, Michael. Friedberg 2005, 219–235.
- KLEEMANN 2007 – Kleemann, Jörg: Bemerkungen zum Cloisonnierten Goldbeschlag vom Sárvíz. *Archaeológiai Értesítő* 132 (2007) 123–141.
- KOCH 1977 – Koch, Ursula: *Das Reihengräberfeld von Schretzheim. Teil 1*. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Serie A. Band XIII. Berlin, 1977.
- KOCH 1999 – Koch, Ursula: Nordeuropäisches Fundmaterial in Gräbern Süddeutschlands rechts des Rheins. In: *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken*. Hrgs. Freeden, Uta–Koch, Ursula–Wieczorek, Alexander. Mannheim, 1999. 175–195.
- KOCH 2001 – Koch, Ursula: *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 60. Stuttgart, 2001.
- KOCSIS 2010 – A tiszagyendai régészeti ásatás (2006–2007) leletei. In: *Örök megújulás. Az ezredforduló új szerzeményei a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Szerk. Pallos Lajos. Budapest, 2010, 17–19.
- KONTNY–NATUNIEWICZ–SEKUŁA 2007 – Kontny, Bartosz –Natuniewicz- Sekuła, Magdalena: A Wielbark Culture piece of Weaponry? Remarks concerning the Astonishing Find at the cemetery at Krosno (Crossen). In: *Weapons, Weaponry and Man (In memoriam of Vytautas Kazakevičius)*. Ed. Bliujiene A. Kłajpeda, 2007. 160–170.
- KONTNY–NATUNIEWICZ–SEKUŁA 2011 – Kontny, Bartosz –Natuniewicz- Sekuła, Magdalena: *Weklice. A Cemetery of the Wielbark Culture on the Eastern Margin of Vistula Delta (Excavations 1984–2004)*. Monumenta Archaeologica Barbarica XVII. Warszawa, 2011.
- KOSSINA 1911 – Kossina, Gustav: *Die Herkunft der Germanen. Zur Methode der Siedlungsarchäologie*. Mannus-Bibl. 6. Würzburg, 1911.
- KOVÁCS 1913 – Kovács István: A mezőbándi ásatások. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem-és Régiségtárából* 4 (1913) 265–429.
- KOVÁCS 1915 – Kovács István: Marosvásárhelyi ásatások. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem-és Régiségtárából* 6 (1915) 226–325.
- KOVÁCS 2011 – Kovács Tamás: Szenátori családok pártharcai az 5. század végén. *Aetas* 2011/3, 124–139.
- KOVRIG 1951 – Kovrig Ilona: A tiszalöki és a mádi lelet. *Archaeologiai Értesítő* 78 (1951) 113–120.
- KÓHEGYI–VÖRÖS 2011 – Kőhegyi Mihály–Vörös Gabriella: Madaras-Halmok. Kr.u. 2–5. századi szarmata temető. *Monográfiák-Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem régészeti tanszékéről*. Szeged, 2011.
- KRAUTSCHICK 1999 – Krautschick, Stefan: Hunnensturm und Germanenflut. *Byzantinische Zeitschrift* 1999, 10–67.
- KRISTÓ 1980 – Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980.

- KRISTÓ 1996 – Kristó Gyula: *A magyar állam megszületése*. Szegedi Középkor történeti Könyvtár 8. Szeged, 1996.
- KULCSÁR 1998 – Kulcsár Valéria: *A Kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai*. Aszód, 1998.
- KULIKOWSKI 2007 – Kulikowski, Michael: *Rome's Gothic Wars. From the third century to Alaric*. Cambridge, 2007.
- LAKATOS 1973 – Lakatos, Pál: *Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden*. Acta Universitas de Attila József Nominatae Acta Antiqua et Archaeologica 17. Opuscula Byzantina 2. Szeged, 1973.
- LAKATOS 1978 – Lakatos, Pál: *Quellenbuch zur Geschichte der Heruler*. Acta Antiqua et Archaeologica Szegediensis 21. Szeged, 1978.
- LAKATOS 1983 – Lakatos Pál: A gepidák kora (kb. 454-567/568). Írott történetük. In: *Szegedi története I.* Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1983. 152–154.
- LEBECQ 2002 – Lebecq, Stephane: The Two Face of King Childeric. History, Archaeology, Historiography. In: *Integration und Herrschaft. Ethnische Identitäten und soziale Organisation im Frühmittelalter*. Hrgs. Pohl, Walter–Diesinger, Max. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 3. Band. Wien, 2002. 119–132.
- LOHRKE 2004 – Lohrke, Brigitte: *Kinder in der Merowingerzeit. Gräber von Mädchen und Jungen in der Alemannia*. Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrhunderts. Band 9. Freiburg, 2004.
- LOŠEK 1997 – Lošek, Fritz: Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg. *Monumenta Germaniae Historica Studien und Texte*. Band 15. Hannover, 1997.
- LOSERT–PLETERSKEI 2003 – Losert, Hans – Pleterski, Andrej: *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und „Ethnogenese“ der Bajuwaren*. Berlin–Bamberg–Ljubljana, 2003.
- LOTTER 2003 – Lotter, Friedrich: *Völkerverschiebungen im Ostalpen-Mitteldona-Raum zwischen Antike und Mittelalter (375–600)*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Band 39. Berlin–New York, 2003.
- LOVÁSZ 1987 – Lovász Emese: A tiszakarádi germán temetőről. In: Régészeti kutatások Északkelet-Magyarországon. *A Herman Ottó Múzeum Közleményei* 24 (1987) 10–14.
- LOVÁSZ 1991 – Lovász Emese: Újabb adatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye 5–6. századi történetéhez (Az egerlövői temető). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–1985 (1991) 55–72.
- LOVÁSZ 2005 – Mezőkövesd-Mocsolyás. In: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. Hrgs. Cseh, János–Istvánovits, Eszter–Lovász, Emese–Mesterházy, Károly–Nagy, Margit–Nepper, M. Ibolya–Simonyi, Erika. *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 2. Budapest, 2005. 50–53.
- MACBAIN 1983 – Macbain, Brian: odovacer the hun? *Classical philology* 78 (1983) 323–327.
- MACRIDES 2006 – Macrides, Ruth: Dinasztikus házasságok és politikai rokonteremtés. In: *A bizánci diplomácia*. Szerk. Franklin, Simon–Shepard, Jonathan. *Varia Byzantina* XI. Budapest, 2006. 357–381.
- MAĆZYŃSKA 2003– Maćzyńska, Magdalena: Das Ende der Przeworsk Kultur. In: *Die Vandalen. Die Könige–Die Eliten–Die Krieger–Die Handwerker*. Nordstemmen, 2003. 185–202.
- MAENCHEN-HELFEN 1978 – Maenchen-Helfen, J. Otto: *Die Welt der Hunnen*. Wien–Köln–Graz, 1978.
- MAROSI–FETICH 1936 – Marosi András–Fetich Nándor: Dunapentelei avar sírleletek. Trouvailles avars de Dunapentele. *Archaeologia Hungarica* 18. Budapest, 1936.

- MARQUART 1914 – Über das Volkstum der Komanen. Abh. AW Goningen N.F. 13 (1914) 25-238.
- MARTIN 1989 – Martin, Max: Bemerkung zur chronologischen Gilderung der frühen Merowingerzeit. *Germania* 67 (1989) 121–141.
- MARTIN 2004 – Martin, Max: Mit Sax und Gürtel ausgestattete Männergräber des 6. Jahrhunderts in der Nekropole von Krajn (Slowenien). In: *Slovenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche Anfänge der slowenische Etnogenese*. Hrgs. Bratož, Rajko. Lubijana, 2004. 143–198.
- MARTINDALE 1992 – MARTINDALE 1992 – Martindale, James R.: *The Prosopography of the Late Roman Empire III. A.D. 527–641*. Cambridge, 1992.
- MARTINDALE 1992 – Martindale, James R.: *The Prosopography of the Late Roman Empire III. A.D. 527–641*. Cambridge, 1992.
- MÁRTON 1996 – Márton Alfréd: Szakralitás és hatalom a türkőknél. *Aetas* 1996, 74 –76.
- MASEK 2012 – Masek Zsófia: kora népvándorlás kori települések kutatása Rákóczi-falva–Bagi-földek 5.–8.–8a. lelőhelyek területén. In: *Hadak útján. Népvándorláskor fiatal kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete*. Szerk. Petkes Zsolt. Budapest – Szigethalom, 2012. 43–60.
- MATEI 1982 – Matei, T.: *Al treilea mormânt princiar de la Apahida*. *Acta Museum Napocensis* 19 (1982) 387–391.
- MATHISEN 1997 – Mathisen, R. W.: Barbarian Bishops and the Churches "in barbaricis gentibus" during LateAntiquity. *Speculum* 72 (1997) 664–697
- MEGAY 1952 – Megay Géza: Hun–germán sírleletek a borsodmegyei Szírmabesenyőről. *Archaeologiai Értesítő* 79 (1952) 132–134.
- MENGHIN 1983 – Menghin, Wielfried: *Das Schwert im Frühen Mittelalter*. Stuttgart, 1983.
- MENGHIN 1985 – , Wilfried: *Die Langobarden. Geschichte und Archäologie*. Stuttgart, 1985.
- MENGHIN 2002 – Menghin, Wielfried: *Die Langobarden. Archäologie und Geschichte*. Stuttgart, 2002.²
- MENKE 1987 – Menke, Manfred: Alemannisch-italische Beziehungen von späten 5. bis zum 7. Jahrhundert aufgrund archäologischer Quellen. In: *Die transalpinen Verbindungen der Bayern, Alemannen und Franken bis zum 10. Jahrhundert*. Hrgs. Beumann, Helmut–Schröder, Werner. Nationes 6. Sigmaringen, 1987. 125–346.
- MESTERHÁZY 1989 – Mesterházy, Károly: Ethnische und Handelsbeziehungen zwischen der Weichselmündung und der Ungarischen Tiefebene in der römischen Kaiserzeit. *Archaeologia Baltica „Peregrinatio Gothica”* 8. Łódz, 1989. 185–202.
- MESTERHÁZY 2007 – Mesterházy, Károly: Bemerkungen zum gepidischen Corpus. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 58 (2007) 265–293.
- MESTERHÁZY 2009 – Mesterházy, Károly: Eine Gräbergruppe mit nordsüdlicher Grablegung im gepidischen Gräberfeld von Biharkeresztes–Ártánd-Nagyfarkasdomb. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hung.* 60 (2009) 73–95
- MEYER-FLÜGEL 1992 – Meyer-Flügel, Beat: *Das Bild der ostgotisch-römischen Gesellschaft bei Cassiodor. Leben und Ethik von Römern und Germanen in Italien nach dem Ende des Weströmischen Reiches*. Bern–Frankfurt–New York–Paris–Wien, 1992.
- MIHÁCZI-PÁLFI 2013 – Mihácz-Pálfi Anett: Avar kori torzított koponyás temetkezések a Tiszántúlon. In: *Acta Iuvenum Sectio Archaeologica I*. Szerk. Pintér-Nagy Katalin–Takács Melinda. Szeged, 2013. 32–51.
- MILINKOVIĆ 2003 – Milinković, Milinko: О тзв. Женском германском гробу из Улпијане/Über das sgn. Germanische Frauengrab aus Ulpiana. In: *Memorial de Jovan Kovačević*. Eds. Bunardžić, R.–Mikić, Ž. Belgrade, 2003. 143–178.
- MILINKOVIĆ 2008 – Milinković, Milinko: Die spätantik-frühbyzantinischen befestigten Höhenanlagen in Serbien. In: *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den*

- Ardennen bis zur Adria*. Hrsg. Steuer, Heiko–Bierbrauer, Völker. Ergänzungsband zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Band 58. Berlin–New York, 2008. 533–557.
- MILINKOVIĆ 2011 – Milinković, Milinko. Völkerwanderungszeitliche Funde und Befunde im heutigen Serbien unter besonderer Berücksichtigung von Gamzigrad. In: *Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum*. Hrsgs. Bülow, Gerda v.–Zabehlicky, Heinrich. Bonn, 2011. 129–142.
- MÓCSY 1974 – Mócsy András: *Pannonia a késői császárság idején*. Budapest, 1974.
- MÓCSY 1975 – Mócsy András: *Pannonia a korai császárság idején*. Budapest, 1975².
- MOORHEAD 1994 – Moorhead, James: *Justinian*. London–New York, 1994.
- MÖLLENBERG 2011 – Möllenberg, Solveig: *Tradition und Transfer in spätgermanischer Zeit. Süddeutsches, englisches und skandinavisches Fundgut der 6. Jahrhunderts*. Ergänzungsbande zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Band 76. Berlin–Boston, 2011.
- MÜLLER-WILLE 1971 – Pferdegrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 20–21 (1971) 119–248.
- NAGY 1976 – Nagy Ádám: Az Al-Duna menti bizánci városok pusztulása és a balkáni avar hadjáratok (568–626) néhány kérdése. *Cumania* 4 (1976) 79–88.
- NAGY 1983 – Nagy Margit: A gepidák kora (454–567/8). In: *Szeged története I/1*. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1983. 154–162.
- NAGY 1984 – Nagy Margit: Az i. e. I.–i. u. 6. század. In: *Hódmezővásárhely története I*. Szerk. Nagy István. Hódmezővásárhely, 1984 189–228
- NAGY 1993 – Nagy Margit: Gepida temetkezések és vallási élet; Gepida fibulák Gepida társadalom; Gepida–bizánci kapcsolatok, Szentes–Berekhát, Szentes–Nagyhegy. In: Bóna István–Cseh János–Nagy Margit–Tomka Péter–Tóth Ágnes: *Hunok–Gepidák–Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak*. Magyar Östörténeti Könyvtár 6. Szeged, 1993. 60–61, 70–73, 164, 76–77, 95–96.
- NAGY 1997 – Nagy Margit: Szentes és környéke az 1–6. században. Történeti Vázlat és régészeti lelőhelykataszter. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica* 3 (1997) 39–95.
- NAGY 1998 – Nagy, Margit: Gepiden. Archäologie. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 11. Hrsgs. Beck, Heinrich–Steuer, Heiko–Timpe, Dieter. Berlin–New York, 1998. 115–140.
- NAGY 2002 – NAGY, MARGIT: Die gepidischen Adlerschnallen und ihre Beziehungen. *Budapest Régiségei* 36 (2002) 363–392.
- NAGY 2004 – Nagy Margit: A hódmezővásárhely-kishomoki gepida temető (elemzés). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologia* 10 (2004) 129–240.
- NAGY 2005 – Nagy, Margit: Magyarcsanád–Bökény; Hódmezővásárhely–Sóshalom, Szőreg–Téglagyár. In: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. Hrsgs. Cseh, János–Istvánovits, Eszter–Lovász, Emese–Mesterházy, Károly–Nagy, Margit–Nepper, M. Ibolya–Simonyi, Erika. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Budapest, 2005. 97–116 120–202.
- NAGY 2007 – Nagy Katalin: Segédnépek szerepe az avar hadseregben. In: *Középkortörténeti tanulmányok* 5. Szerk. Révész Éva–Halmágyi Miklós. Szeged, 2007. 105–117
- NAGY 2007 – Nagy Margit: Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken (Kr. u. 3–6. század) (*Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im Gebiet der Mittleren Donau, 3.–6. Jahrhundert n. Chr.*). Monumenta Germanorum Archaeologiae Hungaricae 5. Budapest, 2007.
- NÉGYESI 2000 – Négyesi Lajos: Gondolatok a lovasság csapatnemeiről. (A könnyű- és nehézlovasság problematikája.) In: *Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak*

- konferenciája*. Szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba. Szeged, 2000. 375–378.
- NÉMETH 1930 – Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, 1930.
- NÉMETI 2008 – Németi, Sorin: Potaissa im 5.–6. Jh. n. Chr. In: Mihail Bărbulescu: *Mormântul princiar germanic de la Turda/Das germanische Fürstengrab von Turda*. Publicariile Institutului de Studii Clasice 10. Cluj-Napoca, 2008.
- NEUMANN 2000 – Günther Neumann: A népnév eredete. Nagy Mmargit–Günther Neumann–Walter Pohl–B. Tóth Ágnes: *A gepidák. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologia* 6 (2000) 165–167.
- NEUMANN 2008 – Neumann, Günther: *Namenstudien zum Altgermanischen*. Hrgs. Hettrich, Heinrich–van Nahl, Astrid. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Berlin – New York, 2008.
- NÓTÁRI 2005 – Nótári Tamás: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged, 2005.
- NÓTÁRI 2007 – Nótári Tamás: *A salzburgi historiográfia kezdetei*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 23. Szeged, 2007.
- OHNACKER 2003 – Ohnacker, Elke: *Die spätantike und frühmittelalterliche Entwicklung des Begriffs barbarus. Ein interdisziplinärer Versuch der Beschreibung distinktiver und integrativer gesellschaftlicher Konzepte*. Soziologie LIT Band 41. Münster, 2003.
- OKULICZ 1989 – Okulicz, Jerzy: Das Gräberfeld von Weklice. Zur Besiedlungsgeschichte des Weichseldeltaumes in der römischen Kaiserzeit. *Archeologia* 40 (1989) 115–127.
- OLAJOS 2012 – Theophylaktosz Szimokattész: *Világtörténelem. Magyar Östörténeti Könyvtár* 26. Budapest, 2012.
- OPREANU 2014 – Opreanu, Coriolan Horatiu: Latin or Greek? The case of the inscriptions and the monograms on the golden rings from the royal grave Apahida i (romania) and the hoard from Reggio Emilia (Italy). In: *Archäologische Beiträge Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. Hrgs. Cociș, Sorin. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 7. Cluj-Napoca, 2014. 277–291.
- OSTROGORSKY 2001 – Georg Ostrogorsky: *A bizánci állam története*. Budapest, 2001.
- OXELE 1992 – Oxele, Judit: *Studien zu merowingerzeitlichem Pferdegeschirr am Beispiel der Trensen I–II*. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit A 16. Mainz am Rhein, 1992.
- PÁRDUCZ 1950 – Párducz, Mihály: *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III*. Archaeologia Hungarica 30. Budapest 1950.
- PÁRDUCZ 1959 – Párducz, Mihály: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 11 (1959) 309–398.
- PÁRDUCZ 1972 – Párducz Mihály: Sarmatisches Gräberfeld der Hunnenzeit von Bugac-Pusztaháza. *Cumania* 1 (1972) 115–129.
- PÁRDUCZ–KOREK 1948 – Párducz Mihály–Korek József: Germán befolyás a Maros-Tisza-Körös szög késő szarmata emlékégyében. *Archeologiai Értesítő* (1946–48) 291–311.
- PÉRIN–KAZANSKI 1997 – Périn, Patrick – Kazanski, Michel: Das Grab Childerichs I. In: *Die Franken. Les Francs. Wegbereiter Europas 5. bis 8. Jahrhundert*. Hrgs. Wiczorek, Alfred – Périn, Patrick – von Welck, Karin – Menghin, Wilfried. Mainz, 1997. 173–182
- PIETA 1987 – Die Slowakei im 5. Jahrhundert. IN: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Hrgs. Menghin, Wilfried–Springer, Tobias–Wamers, Egon. Nürnberg, 1988. 385–397.
- PINTYE–SÓSKÚTI–WILHELM 2003 – Pintye Gábor–Sóskúti Kornél–Wilhelm Gábor: A kiskundorozsma-nagyszéki szarmata település legkésőbbi fázisa. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* (2003) 215–234

- PLASSMANN 2006 – Plassmann, Alheydis: *Origo gentis. Identitäts-und Legitimitätsstiftung in früh-und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*. Orbis Medievalis Vorstellungswelt des Mittelalters Band 7. Berlin, 2006.
- POHL 1980 – Pohl, Walter: Die Gepiden und die gentes an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches. In: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*. Hrsg. Daim, Falko – Wolfram, Herwig. Wien, 1980. 239–305.
- POHL 1987 – Pohl, Walter: Das awarische Khaganat und die anderen Gentes im Karpatenbecken (6.–8. Jh.). In: *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*. Hrsg. Hänsel, Bernard. München, 1987. 41–52.
- POHL 1988 – Pohl, Walter: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München, 1988.
- POHL 1994 – Pohl, Walter: Tradition, Ethnogenese und literarische Gestaltung: eine Zwischenbilanz. In: *Ethnogenese und Überlieferung. Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung*. Hrsg. Brunner, Karl–Berta, Brigitte. Wien–München, 1994. 9–26.
- POHL 1996 – Pohl, Walter: Die Langobarden in Pannonien und Justinians Gotenkrieg. In: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau im 6.–11. Jahrhundert*. Hrsg. Bialeková, Darina–Zabojník, Jozef. Bratislava, 1996. 27–36.
- POHL 1997 – Pohl, Walter: The Empire and the Lombards: treaties and negotiations in the sixth century. In: *Kingdoms of the Empire. The Integration of Barbarians in Late Antiquity*. Ed.: Pohl, Walter. The transformation of the Roman world 1. Leiden–New York–Köln, 1997. 75–134.
- POHL 1998 – Pohl, Walter: Die Gepiden. Gesichte. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 11. Hrsg. Beck, Heinrich–Steuer, Heiko–Timpe, Dieter. Berlin–New York, 1998. 131–140.
- POHL 2000 – Walter Pohl: Történelem. In: *Nagy Margit–Neumann Günther–Walter Pohl–B. Tóth Ágnes: A gepidák. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve –Studia Archaeologica VI (2000) 165–185*.
- POHL 2000A – Walter Pohl: Deliberate Ambiguity: The Lombards and Christianity. In: *Christianizing peoples and converting individuals*. Eds.: Wood, Ian – Armstrong, Guyda. International Medieval Research 7. Turnhout, 2000. 47–58.
- POHL 2002 – POHL, WALTER: Ethnicity, Theory, and Tradition: A Response. In Gillett, Andrew (Szerk.): *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Age*. Studies in the Early Middle Ages 4. Turnhout, 2002. 221–240.
- POHL 2008 – Pohl, Walter: Die Langobarden – zwischen der Elbe und Italien. In: *Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung*. Hrsg. Landschaftsverband Rheinland/Rheinisches Landesmuseum Bonn Bonn, 2008. 23–34.
- POHL 2008A – Pohl, Walter: Migration und Ethnogenesen der Langobarden aus Sicht der Schriftquellen. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen*. Hrsg. Bemann, Jan–Schmauder, Michael. Bonn, 2008. 1–12.
- PONORI THEWREWK 1999 – Ponori Thewrewk Aurél: Napfogyatkozások és történelem. *Természet világa*, 130/8 (1999) 350–354.
- POPESCU 1974 – Popescu, D.: Das gepidische Gräberfeld von Morești. *Dacia* 18 (1974) 189–239
- PRIEN 2005 – Prien, Roland: *Archäologie und Migration. Vergleichende Studien zur archäologischen Nachweisbarkeit von Wanderungsbewegungen*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Aus dem Institut für Ur-und Frühgeschichte der Universität Heidelberg. Band 120. Bonn, 2005.

- PRITSAK 1982 – Pritsak, Omeljan: The Hunnic Language of the Attila Clan. *Harvard Ukrainian Studies* 6 (1982) 428–476.
- PROHÁSZKA 2003 – Prohászka Péter: A perjámosi sír (1885) és helye az 5. századi lemezfibulás női temetkezések között. *Archaeologiai Értesítő* 128 (2003) 71–93.
- PROHÁSZKA 2004 – Prohászka Péter: *Az osztrópataikai vandál királysír*. Esztergom, 2004.
- PROSTKO-PROSTYŃSKI 1994 – Prostko-Prostyński, Jan: *Utraeque res publicae: The Emperor Anastasius I's Gothic Policy (491–518)*. Poznań, 1994.
- QUAST 1996 – Quast, Dieter: Schmuckstein-und Glasschnallen des 5. und frühen 6. Jahrhunderts aus dem östlichen Mittelmeergebiet und dem „Sasanidenreich“. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 26 (1996) 333–345.
- QUAST 2001 – Quast, Dieter: Byzantinisch–gepidische Kontakte nach 454 im Spiegel der Kleinfunde. In: *International Connection of the Barbarians of the Carpatian Basin in the 1st–5th centuries A. D.* Eds. Istvánovits, Eszter–Kulcsár, Valéria. Aszód, 2001. 431–452.
- QUAST 2002 – Quast, Dieter: Höfensiedlungen – donauländische Einflüsse – Goldgriffspathen Veränderungen im archäologischen Material der Alamannia im 5. Jahrhundert und deren Interpretation. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonaauraum*. Hrsg. Tejral, Jaroslav. Spisy Archeologického Ústavu av cr Brono. Brno, 2002. 277 – 290.
- QUAST 2008 – Quast, Dieter: Die Langobarden in Mähren und im nördlichen Niederösterreich – ein Diskussionsbeitrag. In: *Archäologie der Identität*. Hrsg. Pohl, Walter–Mehofer, Matthias. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters Band 17. Wien, 2008. 93–110.
- QUAST 2012 – Quast, Dieter: Einige alte und neue Waffenfunde aus dem frühbyzantinischen Reich. In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Ed. Vida, Tivadar. Budapest, 2012. 351–370.
- RÁCZ 2011 – RácZ Zsófia: Madárfibulák a gepida korból. *Archaeológiai Értesítő* 136 (2011) 165–179.
- REINECKE 1928 – Reinecke, Paul: Die archäologische Hinterlassenschaft der Awaren. *Germania* 12 (1928) 87–98.
- REIB 1994 – Reiß, Robert: *Der merowingerzeitliche Reihengräberfriedhof von Westheim. Forschungen zur frühmittelalterlichen Landesgeschichte im südwestlichen Mittelfranken*. Wissenschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums. Band 10. Nürnberg, 1994.
- REIB 2007 – Reiß, Robert: Nahkampf und Fernkampf in der Merowingerzeit. Eine Studie über Waffentechnik und Kampfweise der Franken vom ausgehenden 5. bis zur Mitte des 8. Jahrhunderts n. Chr. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 39 (2007) 211–244.
- RIESCH 2002. = Riesch, Holger: *Pfeil und Bogen zur Merowingerzeit. Eine Quellenkunde und Rekonstruktion des frühmittelalterlichen Bogenschießens*. Wald-Michelbach, 2002.
- ROHR 1995 – Rohr, Christian: Der Theoderich-Panegyricus des Ennodius. *Monumenta Germaniae Historica Studien und Texte* 12 XXXVII. Hannover, 1995.
- RÓNA-TAS 1997 – Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1996.
- ROSENFELD 1955 – Rosenfeld, H.: Wielandlied. Lied von Frau Helchen Söhnen und Hunnenschlachtlied. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 77 (1955) 204–248.
- ROSKA 1930 – Roska Márton: Az érmihályfalvai germán sír. *Archaeologiai Értesítő* 44 (1930) 229–232.
- ROSKA 1934 – Roska, Márton: Das gepidische Grabfeld von Vereşmort-Marosveresmart. *Germania* 18 (1934) 123–130
- ROTH-THEUNE 1995 – Roth, Helmuth – Theune, Claudia: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld bei Weingarten I. 1*. Katalog der Grabfunde. Forschungen und Berichte zur Vor-und Frühgeschichte in Baden-Württemberg. Band 44/1. Stuttgart, 1995.

- RUDNICKI 2010 – Rudnicki, Marcin: Zespół zabytków z grobu 368 w Kosewie. Uwagi ponad 100 lat po odkryciu In: *Terra Barbarica. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin*. Eds. Urbaniak, Agnieszka–Prochowicz, R. Łódź–Warszawa, 2010. 445–456.
- RUMMEL 2005 – Rummel, Philipp von: *Habitus Barbarus. Kelidung und Representation spatantiker Eliten im 4. und 5. Jahrhundert*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Band 35. Berlin–New York, 2005.
- RUSSEL 1994 – Russell, James C. *The Germanization of Early Medieval Christianity: A Sociohistorical Approach to Religious Transformation*. Oxford, 1994.
- RUSU 1959 – Rusu, Mircea. Pontische Gürtelschnallen mit Adlerkopf (VI.–VII. Jh. u. z.). *Dacia* 3 (1959) 485–522.
- RUSU 1962 – Rusu, Mircea: The Prefeudal Cemetery of Noșlac (VIth–VIIth centuries). *Dacia* 6 (1962) 269–292.
- SARANTIS 2009 – Sarantis, Alexander: War and Diplomacy in Pannonia and the Northwest Balkans during the Reign of Justinian: The Gepid Threat and Imperial Responses. *Dumbarton Oaks Papers* 63 (2009) 21–24.
- SARANTIS 2010 – Sarantis, Alexander: From Allied Barbarians to Roman Provincials. In: *Neglected barbarians*. Ed. Curta, Florin. Studies in the early middle ages volume 32. Turnhout, 2010. 361–403.
- SARANTIS 2013 – Sarantis, Alexander: Military Encounters and Diplomatic Affairs in the North Balkans during the Reigns of Anastasius and Justinian. In: *War and warfare in late antiquity*. Eds. Sarantis, Alexander–Christie, Neil. Leiden–Boston, 2013. 759–808.
- SASSE 2001 – Sasse, Barbara: *Ein frühmittelalterliches Reihengräberfeld bei Eichstetten am Kaiserstuhl*. Landesdenkmalamt Baden- Württemberg. Stuttgart, 2001.
- SCHACH-DÖRGERS 2008 – Schach-Dörgers, Helga: Zur Pferdegrabsitte in der Alamannia während der frühen Merowingerzeit. *Germania* 86 (2008) 701–727.
- SCHÄFER 1997 – Schäfer, Tibor: *Untersuchungen zur Gesellschaft des Hunnenreiches auf kulturanthropologischer Grundlage*. Bochum, 1997.
- SCHÄFER 2001A – Schäfer Tibor: A hun királyi intézmény és hatalom. In: *A Kárpát-medence és a steppe*. Szerk. Márton Alfréd. Magyar Őstörténeti Könyvtár 14. Budapest, 1997. 19–27.
- SCHÄFER 2001B – Schäfer Tibor: A hun birodalom felbomlása. In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Szerk.: Felföldi Szabolcs– Sinkovics Balázs. Magyar Őstörténeti Könyvtár 15. Budapest, 2001. 25–35.
- SCHÄFER 2008 – Schäfer Tibor: Die Teilnehmer an der Barbareninvasion am Silvestertag des Jahres 406. *Chronica* 7/8 (2007–2008) 184–191.
- SCHINDLER 1940 – Schindler, Reinhard: *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefäße*. Leipzig, 1940.
- SCHMAUDER 2002A – Schmauder, Michael: *Oberschichtgräber und Verwahrkunde in Südosteuropa im 4. und 5. Jahrhundert. Zum Verhältnis zwischen dem spätantiken Reich und der barbarischen Oberschicht aufgrund der archäologischen Quellen*. Archaeologia Romanica 3. Bukarest, 2002.
- SCHMAUDER 2002B – Michael Schmauder: Verzögerte Landnahmen? Die Dacia Traiana und die sogenannten Decumates agri. In: *Integration und Herrschaft. Ethnische Identitäten und soziale Organisation im Frühmittelalter*. Hrsgs. Pohl, Walter –Diesenberger, Maximilian. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 3. Wien, 2002. 185–217.
- SCHMAUDER 2007 –Schmauder, Michael: Der Erde anvertraut. Die Verwahrkunde im Umkreis der hunnischen Völkerkonföderation. In: *Attila und die Hunnen*. Speyer, 2007. 229–237.
- SCHMIDT 1941 – Schmidt, Ludwig: *Die Ostgermanen*. München, 1941²
- SCHMIDT 1942 – Schmiedt, Ludwig: *Geschichte der Wandalen*. München, 1942.

- SCHMIDTOVÁ–RUTKAY 2008 – Schmidtová, Jaroslava–Rutkay, Matej: Das langobardische Gräberfeld von Bratislava–Rusovce. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen*. Hrsgs. BEMMANN, Jan–Schmauder, Michael. Bonn, 2008. 377–398.
- SCHULZE-DÖRLAMM 2002 – Schulze-Dörlamm, Mechtild: *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Teil I. Die Schnallen ohne Beschläg mit Laschenbeschläg und mit festem Beschläg des 5. bis 7. Jahrhunderts*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer. Band 30. Mainz, 2002.
- SCOTT 2006 – Scott, Robert: Diplomácia a 6. században: Jóannész Malalas írásai. : *A bizánci diplomácia*. Szerk. Jonathan Shepard–Simon Franklin. Varia Byzantina XI. Budapest, 2006. 215–224.
- SEVIN 1955 – Sevin, Heinrich: *Die Gebiden*. München, 1955.
- SIEGMUND 1998 – Siegmund, Frank: *Merowingerzeit am Niederrhein. Die frühmittelalterlichen Funde aus dem Regierungsbezirk Düsseldorf und dem Kreis Heinsberg*. Rheinische Ausgrabungen Band 34. Köln–Bonn, 1998.
- SIEGMUND 2000 – Siegmund, Frank: *Alemannen und Franken*. Ergänzungsbände zum Reallexikon des Germanischen Altertumskunde. Band 23. Berlin–New York, 2000.
- SIKLÓSI 2006 – A régészeti kultúra fogalmának változása és az etnikai identitás azonosítása az ősrégészeti kutatásokban. *Korall* 24–25 (2006) 73–88.
- SIMEK 2003 – Simek, Rudolf: *Religion und Mythologie der Germanen*. Stuttgart, 2003.
- SIMEK 2006 – Simek, Rudolf: *Götter und Kulte der Germanen*. München, 2004.
- SIMON 1991 – Simon László: Korai avar kardok. *Studia Comitatus* 22 (1991) 286–346.
- SIMON 1993 – Simon László: Adatok a szablyák kialakulásáról. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31/2 (1993) 171–192.
- SIMONI 1978 – Simoni, Katica: Dva priloga istraživanju germanskih nalaza seoba naroda u Jugoslaviju. *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu* 10–11 (1977–78) 209–233
- SIMONYI 1957 – Simonyi, Dezső: *Die Bulgaren des 5. Jahrhunderts im Karpatenbecken*. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 10 (1957) 139–146
- SÓSKÚTI–WILHELM 2005 – Sóskúti Kornél–Wilhelm Gábor: A Maty-ér mente történeti képe az 5. században. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* (2005) 99–115.
- ŠPEHAR 2012 – Špehar, Perica. The Danubian *limes* between *Lederata* and *Aquae* during the Migration period. In: *The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration*. Eds. Ivanišević, Vujadin–Kazanski, Michel Collège de France CNRS Centre de Recherche D'Histoire et Civilisation de Byzance. Monographies 36. Paris–Beograd, 35–56.
- STADLER 2008 – Stadler, Peter: Ethnische Verhältnisse im Karpatenbecken und Beziehungen zum Westen zur Zeit des Awarischen Khaganats im 6. und 7. Jahrhundert. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen*. Hrsgs. Bemann, Jan–Schmauder, Michael Bonn, 2008. 657–678.
- STANCIU 2004 – Stanciu, Ioan: Die ältesten Slawen in der Gegend der oberen Theiß. Eine kurze Untersuchung der Problematik im Lichte der Daten aus dem Nordwesten Ruminiens. In: *Zborník na počesť Danny Blalekovej*. Ed. Fusek, Gabriel. Nitra, 2004. 347–356.
- STANCIU 2008 – Stanciu, Ioan: Etapa finală a epocii romane imperiale și inceputul epocii migrațiilor in Barbaricum-ul din nordvestul Romaniei. *Ephemeris Napocensis* 18 (2008) 147–169.
- STARK 1999 – Stark, Robert: Die Bedeutung der Schatzfunde als archäologisches Quellen. In: *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó*. Hrsgs. Seipel, Wilfried. Wien, 1995. 169–175.
- STEIN 1949 – Stein, Ernst: *Histoire du Bas-Empire*. Paris, 1949.

- STEIN 2005 – Stein, Frauke: Helm von Steinbrunn-Ein ostgotisches Ehengeschenk? In: *Die Langobarden –Herrschaft und Identität*. Hrgs.: Pohl, Walter – Erhart, Peter: Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9, Wien 2005. 225–236.
- STEINACHER 2006 – STEINACHER, ROLAND: Rex oder Räuberhauptmann? Ethnische und politische Identität im 5. und 6. Jahrhundert am Beispiel von Vandalen und Herulern. In: *Grenzen und Entgrenzungen. Historische und kulturwissenschaftliche Überlegungen am Beispiel des Mittelmeerraums*. Eds. Bartscher, Beate-Bechter-Haider, Peter W.– Mertz, Birgit –Baumgartner-Rollinger, Robert. Saarbrücker Beiträge zur Vergleichenden Literatur-und Kulturwissenschaft 36. Würzburg, 2006. 309–330.
- STEINACHER 2010 – STEINACHER, ROLAND: The Herules. Fragments of a History. In: *Neglected barbarians*. Ed. Curta, Florin. Studies in the early middle ages volume 32. Turnhout, 2010. 321–364
- STEINACHER 2012 – Steinacher, Roland: Zur Identitätsbildung frühmittelalterlicher Gemeinschaften. Überblick über den historischen Forschungsstand. In: *Die Anfänge Bayerns. Von Raetien und Noricum zur frühmittelalterlichen Baiovaria*. Hrgs. Fehr, Huber –Heitmeier, Irmtraut. St. Ottilien, 2012. 73–124.
- STEUER 1968 – Steuer, Heiko: Zur Bewaffnung und Sozialstruktur der Merowingerzeit. *Ein Beitrag zur Forschungsmethode. Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 37 (1968) 18–87.
- STEUER 1970 – Steuer, Heiko: Historische Phasen der Bewaffnung nach Aussagen der archäologischen Quellen Mittel- und Nordeuropas im ersten Jahrtausend n. Chr. *Frühmittelalterliche Studien* 4 (1970) 348–383.
- STEUER 1982 – Steuer, Heiko: *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften Göttingen, Philosophisch-historische Klasse. Folge 128. Göttingen, 1982.
- STEUER 1987 – Steuer, Heiko: Helm und Ringschwert Prunkbewaffnung und Rangabzeichen germanischer Krieger Eine Übersicht. *Studien zur Sachsenforschung* 6 (1987) 190–236.
- STICKLER 2002 – Stickler, Timo: Aëtius. *Gestaltungsspielräume eines Heermeisters im ausgehenden Weströmischen Reich*. Vestigia. Beiträge zur Alten Geschichte. Band 54. München, 2002.
- SYRBE 2012 – Syrbe, Daniel: Reiternomaden des Schwarzmeerraums (Kutriguren und Utiguren) und byzantinische Diplomatie im 6. Jahrhundert. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 65/3 (2012) 291–316.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1968 – Szádeczky-Kardoss, Samu: Scamarae. In: *Pauly-Wissowa Reallexikon Supplementband XI* (1968). 1239–1242
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1974 – Szádeczky-Kardoss, Samu: Scamarae. In: *Pauly-Wissowa Reallexikon Supplementband XIV* (1974). 657.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1975 – Szádeczky-Kardoss, Samu: Die Geschichte des Attila-Abkömmlings Mundo und ihre Chronologie bei Theophanes. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 10–11 (1974–1975) 165–174.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1983 – Szádeczky-Kardoss, Samu: Zur Geschichte der spätantiken sozialen Bewegung der Skamarer (Scamarae). In: *Actes du VIIe Congrès de la Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques (FIEC)*. Vol. II. Budapest, 1983. 113–118.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1996 – Szádeczky-Kardoss Samu: Az avarok története Európában, In: *Árpád előtt és után*. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc. Szeged, 1996. 21–30.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1998 – Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998.

- SZÁNTÓ 1992 – Szántó Richárd: *Korai angolszász törvények I. A kenti törvények*. Documenta Historica 6. Szeged, 1992.
- SZENTPÉTERI 1993 – Szentpéteri József: Az avar kori hadsereg legfelsőbb vezető rétege a régészeti források tükrében. *Tisicum–A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 8 (1993) 163–176.
- SZÜCS 1992 – Szücs Jenő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása: két tanulmány a kérdés előtörténetéből*. Magyar Őstörténeti Könyvtár. Utószó. Zimonyi István. Szeged, 1992.
- TEJRAL 1999 – Tejral, Jaroslav: Die spätantiken militärischen Eliten beiderseits der norisch-pannonischen Grenze aus der Sicht der Grabfunde. In: Germanen beiderseits des spätantiken Limes. Hrsg. Fischer, Thomas–Gundolf, Peter–Tejral, Jaroslav. Spisy Archeologického Ústavu av ČR Brno. 14. Köln–Brno, 1999. 217–292.
- TEJRAL 2002 – Tejral, Jaroslav: Beiträge zur Chronologie des langobardischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. In: Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum. Hrsg. Tejral, Jaroslav. Spisy Archeologického Ústavu av cr Brono. Brno, 2002. 313–358.
- TEJRAL 2005 – Tajral, Jarolsav: Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch langobardischen Nachlasses. In: *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*. Hrsg. Pohl, Walter–Erhard, Peter. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9. Wien, 2005. 103–200.
- TEJRAL 2008 – Tejral, Jaroslav: Das Hunnenreich und die Identitätsfragen der barbarischen "gentes" im Mitteldonauraum aus der Sicht der Archäologie. In: *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur-und Identitätsbildung in der Völkerwanderungszeit*. Hrsg. Tejral, Jaroslav. Spisy Archeologického Ústavu av cr Brono 26. Brno, 2008. 55–119.
- TEJRAL 2008B – Tejral, Jaroslav: Ein Abriss der frühmerowingerzeitlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum bis zum Anfang des 6. Jahrhunderts. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen*. Hrsg. Bemann, Jan–Schmauder, Michael. Bonn, 2008. 549–583
- TEJRAL 2012 – TEJRAL, JAROLSAV: Cultural or ethnic changes? Continuity and discontinuity on the Middle Danube ca a.d. 500. In: *The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration*. Eds. Ivanišević, Vujadin–Kazanski, Michel. Collège de France CNRS Centre de Recherche D'Histoire et Civilisation de Byzance. Monographies 36. Paris–Beograd, 2012. 115–188.
- THEUNE 2001 – Theune, Claudia: Zur Chronologie merowingerzeitlicher Grabinventare in Weingarten und der Alamannia. In: *Archäologisches Zellwerk. Beiträge zur Kulturgeschichte in Europa und Asien. Festschrift für Helmuth Roth zum 60. Geburtstag*. Eds. Pohl, Ernst–Recker, Udo–Theune, Claudia. Internationale Archäologie Studia Honoria. Band 16. Rahden, 2001. 319–344.
- THEUNE 2004 – Theune, Claudia: *Germanen und Romanen in Alemannia. Strukturveränderungen aufgrund der archäologischen Quellen vom 3. bis zum 7. Jahrhundert*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Band 45. Berlin–New York, 2004.
- THEUNE 2009 – Theune, Claudia: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Weingarten*. Früher zu archaologischen Denkmalern in Baden–Württemberg 26. Stuttgart.
- THOMPSON 1958 – Thompson, E. A.: Early Germanic Warfare. *Past and Present* 14 (1958) 2–22.
- THOMPSON 2003 – Thompson, E. A.: *A hunok*. Ford. Felföldi Szabolcs. Debrecen, 2003.
- TIHELKA 1963 – Tihelka, Karel: Knižecí hrob z období stěhování narodu u Blučiny, okr. Brno-venkov. *Památky archeologické* 54 (1963) 467–498.
- TOMKA 1973 – Tomka Péter: A környei avar kori temető történeti értékeléséhez. *Antik Tanulmányok* 20 (1973) 227–231.

- TOMKA 1993 – Tomka Péter: Hun temetkezés és hitvilág In: Bóna István–Cseh János–Nagy Margit–Tomka Péter–Tóth Ágnes: *Hunok–Gepidák–Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak*. Magyar Östörténeti Könyvtár 6. Szeged 1993. 20.
- TOMKA 2007 – Tomka, Péter: Über die Bestattungssitten der Hunnen. In: *Attila und die Hunnen*. Speyer, 2007. 252–258.
- TOMKA 2008 – TOMKA, PÉTER: Zwischen Hsiung-nu und Hunnen aus archäologischer Sicht. In: *Hunnen zwischen Asia und Europa*. Hrgs. Historischen Museum der Pfalz Speyer. Speyer, 2008. 91–100.
- B. TÓTH 1993 – B. Tóth Ágnes: Gepida fazekasság. In: Bóna István–Cseh János–Nagy Margit–Tomka Péter–Tóth Ágnes: *Hunok–Gepidák–Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak*. Magyar Östörténeti Könyvtár 6. Szeged 1993. 75–76.
- B. TÓTH 1994 – B. Tóth Ágnes: Kora népvándorlás kori sírok Tápé-Szentégláégetőn. In: *A kőkortól a középkorig*. Szerk. Lőrinczy Gábor. Szeged, 1994. 285–309.
- B. TÓTH 1996 – B. Tóth, Ágnes: Die Gepiden während der Hunnenzeit. In: *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen+Awaren*. Hrgs. Daim, Falko. Eisenstadt, 1996. 111–112.
- B. TÓTH 1999 – B. Tóth Ágnes: „Gothiscandza” –tól a Tisza vidékig. A gepidák eredete, vándorlása, korai régészeti emlékei. In: *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön*. Szerk. Havassy Péter. Gyulai Katalógusok 7. Gyula, 1999. 11–29.
- B. TÓTH 2006 – B. Tóth, Ágnes: *Gepidische Siedlungen im Theissgebiet*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae. Vol. 4. Monumenta Gepidica. Budapest, 2006.
- B. TÓTH 2012 – B. Tóth Ágnes: Gepida sírok a mezőberényi Tücsök-halomból (Békés megye). In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Ed. Vida, Tivadar. Budapest, 2012. 93–128.
- TÖRÖK 1936 – Török Gyula: A kiszombori germán temető helye a népvándorláskori emlékeink között. *Dolgozatok* 12 (1936) 101–154.
- TÜTKEN–KNIPPER–ALT 2008 – TÜTKEN – KNIPPER –ALT 2008 – Thomas Tütken, Corina Knipper und Kurt W. Alt. Mobilität und Migration im archäologischen Kontext: Informationspotential von Multi-Element-Isotopenanalysen (Sr, Pb, O). In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen*. Hrgs. Bemmman, Jan–Schmauder, Michael Bonn, 2008. 13–42.
- UENZE 1992 – Uenze, Syna. *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec*. Münchner Beiträge zur Vor-und Frühgeschichte 43. München, 1992.
- VÁCZY 1940 – Váczy Péter: A hunok Európában. In: *Attila és hunjai*. Szerk. Németh Gyula. Budapest, 1940. 61–142
- VADAY 1984 – H. Vaday Andrea: Késő szarmata agyagbográcsok az Alföldön. — Spätsarmatenzeitliche Tonkessel von der Tiefebene. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980/81–1 (1984) 31–42.
- VADAY 1985 – H. Vaday Andrea: A bagi lelet. Újabb adatok a késő szarmata besimított kerámia kérdéséhez. *ArchErt* 112 (1985) 25–35.
- VADAY 1989 – H. Vaday, Andrea H.: Die sarmatischen Denkmäler der Sarmatenzeit des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaenus* 17–18 (1988–1989) 1989.
- VADAY 1997 – H. Vaday Andrea: Atipikus szarmata telepjelenség a Kompolt-Kistéri tanya 15. lelőhelyén. *Agria* 33 (1997) 77–107.
- VADAY–DOMBORÓCZKY 2001 – H. Vaday Andrea–Domboroczky László: Mezőszemere, Kismari-fenék. Spätkaiser-frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail. *Agria* 37 (2001), 5–206.
- VAJDA 1995 – Vajda László: A népvándorlások kérdéséhez. *Századok* 129 (1995) 107–143.
- VÁRADY 1984 – Várady, László: *Epochenwechsel um 476. Odoaker, Theoderich d. Gr. Und die Umwandlungen. Anhang: Pannonica*. Budapest, 1984.

- VÁSÁRY 1983 – Vásáry István: Nép és ország a türköknél. In: Nomád társadalmak és államalakulatok. Szerk. Tőkei F. Budapest, 1983. 189–193.
- VÁSÁRY 1986 – Vásáry István: *Az arany horda*. Budapest, 1986.
- VÁSÁRY 2001 – Vásáry István: *A régi Belső-Ázsia története*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 19. Szeged, 2003.²
- VESZPRÉMY 2006 – Veszprémy László: A középkori hadtörténetírás és forrásai. *Hadtörténelmi Közlemények* 119 (2006/2) 517–523.
- VIDA 1996 – Vida, Tivadar: Bemerkungen zur awarenzeitlichen Frauentracht. In: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Hrsg. Bialeková, Darina–Zábojník, Josef. Bratislava, 1996. 107–112.
- VIDA 2000A – Vida, Tivadar: Die Ziergehänge der awarenzeitlichen Frauen im Karpatenbecken. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 51 (1999/2000) 367–377.
- VIDA 2000B – Vida, Tivadar: Merowingische Spathagurte der Awarenzeit. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (2000) 161–175.
- VIDA 2005 – Vida Tivadar: Az avar kori meroving típusú korongfibulák. *Wosonszky Mór Múzeum Évkönyve* 27 (2005) 81–94.
- VIDA 2006 – Vida Tivadar: Az etnikum kérdése a német kora középkori régészetben 1945 után. *Korall* 24–25 (2006) 203–215.
- VIDA 2008 – Vida, Tivadar: Conflict and coexistence: the local population of the Carpathian Basin under Avar rule (sixth to seventh century) In: *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. Ed. Curta, Florin. Leiden, 2008. 13–46.
- VIDA 2008A – Vida, Tivadar: Aufgaben und Perspektiven der Langobardenforschung in Ungarn nach István Bóna. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen*. Hrsg. Bemmman, Jan–Schmauder, Michael Bonn, 2008. 343–362.
- VIDA 2009 – Vida, Tivadar: Local or Foreign Romans? The Problem of the Late Antique Population of the 6th–7th Centuries AD in Pannonia. In: *Foreigners in Early Medieval Europe: Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility*. Ed. Quast, Dieter. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Band 78. Mainz, 2009. 251–253.
- VIDA 2009A – Vida Tivadar: "...kérték, hogy Pannoniában lakhassanak." Az avarok letelepedése. In: *Régészeti Dimenziók. Tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből*. Szerk. Anders Alexandra–Szabó Miklós–Raczky Pál. Budapest, 2009. 105–122
- VINSKI 1957 – Vinski, Zdenko: Arheoloski ppomenici velike Seobe Naroda u Srijemu. *Situla* 2 (1957) 3–77.
- VINSKI 1968 – VINSKI, Zdenko: Adlerschnallenfunde in Jugoslawien. In: *Liber Iosepho Kostrzewski Octogenario a veneratoribus dicatus*. Ed. Jazdzewski, K. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1968. 314–325.
- VINSKI 1978 – Vinski, Zdenko: Archäologische Spuren ostgotischer Anwesenheit im heutigen Bereich Jugoslawiens. In: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini*. Novi Sad, 1978. 33–47.
- VÖRÖS 1983 – Vörös Gabriella: Hunkori szarmata temető Sándorfalva-Eperjesen. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1982–83, 129–172.
- VÖRÖS 1992 – Vörös Gabriella: Későszarmata falu emlékei Tápé-Széntégláégető lelőhelyről. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1991/1992-1 (1992) 11–29.
- WAITZ 1878 – Waitz, Georg: Praefatio. Pauli Historia Langobardorum. In: *Monumenta Germaniae Historia Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX*. Ed. Waitz, Georg. Hannover, 1878. 12–188.

- WAMERS 1988 – Wamers, Egon: Die Völkerwanderungszeit im Spiegel der germanischen Heldensagen. In: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Hrgs.: Menghin, Wilfried–Springer, Tobias –Wamers, Egon. Nürnberg, 1988. 69–94.
- WEIDEMANN 1982 – Weidemann, Margarete: *Kulturgesichte der Merowingerzeit nach den Werken Gregors von Tours*. Römisch-germanisches Zentralmuseum Monographien. Band 3.2. Mainz, 1982.
- WENSKUS 1961 – Wenskus, Reinhard 1961: *Stammesbildung und Verfassung*. Köln, 1961.
- WERNER 1950 – Werner, Joachim: Slawische Bugelfibeln des 7. Jahrhunderts. In: *Reinecke Festschrift zum 75. Geburtstag von Paul Reinecke*. München, 1950. 150–172.
- WERNER 1962 – Werner, Joachim: *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. Bayer. Akad. Wiss., Phil.-Hist. Kl., Abh. N. F. 55 A München, 1962.
- WERNER 1977 – Werner, Joachim: Der Grabfund von Tauraplis, Rayon Utna und die Verbindung der Balten zum Reich Theoderichs. In: *Archäologische Beiträge zur Chronologie der Völkerwanderungszeit*. Hrgs. Kossack, von. G.–Reichstein, J. Antiquitas 3. Band 20. Bonn, 1977. 87–92.
- WINDLER 1989 – Windler, Renata: Ein frühmittelalterliches Männergrab aus Elgg (ZH) Bemerkungen zu einem filigranverzierten Schnallentyp. *Jahrbuch der schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte* 72 (1989) 182–200.
- WINDLER 1994 – Windler, Renata: *Das Gräberfeld von Elgg und die Besiedlung der Nordostschweiz im 5.–7. Jh.* Zürcher Denkmalpflege Archäologische Monographien 13. Zürich, 1994.
- WIRTH 1999 – Wirth, Gerhard: *Attila. Das Hunnenreich und Europa*. Stuttgart, 1999.
- WOLAGIEWICZ 1986 – Wolagiewicz, Ryszard: Die Goten im Bereich der Wielbark-Kultur. In: *Archaeologia Baltica 7. „Peregrinatio Gothica“* 1. Ed. Kmiecinski, Jerzy. Łódź, 1986. 63–98.
- WOLFRAM 1979 – Wolfram, Herwig: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien–Köln–Graz, 1979.
- WOLFRAM 1990 – Wolfram, Herwig: *Die Goten*. München, 1990.³
- WOLFRAM 1991 – Wolfram, Herwig: *Das Reich und die Germanen: Zwischen Antike und Mittelalter*. Berlin, 1991.
- WOLFRAM 1995 – Wolfram, Herwig: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. Mitteilung der Institut für Österreichisches Geschichtsforschung. Ergänzungsband 31. Graz–Wien–Köln, 1995.
- WOLFRAM 2004 – Herwig Wolfram: Origo et religio. Etnikai hagyományok és irodalom a kora középkori szövegekben. *Aetas* 2004/2, 5–21.
- WOLFRAM 2005 – Wolfram, Herwig: Frühes Königtum. In: *Das frühmittelalterliche Königtum. Ideelle und religiöse Grundlagen*. Hrgs. Erkins, Franz-Reiner. Ergänzungsbande zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Band 49. Berlin–New York, 2005. 42–64.
- WOLFRAM 2006 – Wolfram, Herwig: Waffensohn. In: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*. Band 33. Hrgs. Beck, Heinrich–Geuenich, Dieter–Steuer, Heiko. Berlin–New York, 2006. 49–51.
- WOLFRAM 2009 – Wolfram, Herwig: Das römische Königtum der Germanen. Ein Überblick. In: *Der frühmittelalterliche Staat*. Hrgs. Pohl, Walter– Weiser, Veronika. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 16. Wien, 2009. 3–10.
- WOOD 1990 – Wood, Ian: Ethnicity and the Ethnogenesis of the Burgundians. In: *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern I*. Hrgs. Wolfram, Herwig–Pohl, Walter. Wien. 53–69.

- WOOD 1994 – Wood, Ian: *The Merovingian Kingdoms 450–751*. London–New York, 1994.
- WOZNIAK 1979 – Wozniak, Frank: "Byzantine Diplomacy and the Lombard-Gepidic Wars," *Balkan Studies* 20 (1979), 139–158.
- WOZNIAK 1981 – Wozniak, Frank: East Rome, Ravenna and Western Illyricum: 454–536 A.D. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 30/3 (1981) 351–382
- ZEISS 1930 – Zeiss, Hans 1930: Zur ethnischen Deutung frühmittelalterlicher Funde. *Germania* 14 (1930) 11–24.
- ZEUSS 1837 – Zeuss, Johann Caspar: *Die Deutschen und Nachbarstämme*. München, 1837.
- ZIEMANN 2007 – ZIEMANN, DANIEL: Vom Wandervolk zur Grossmacht. Die Entstehung Bulgariens im frühen Mittelalter (7.–9. Jahrhundert). Köln–Weimar–Wien, 2007.
- ZIMONYI 2005 – Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglaláskor előtti magyarokról. A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 22. Budapest, 2005.
- ZITTEL 2009 – Zittel, Diemut: Zwischen Emotion und Normerfüllung–Verwandschaftliche Beziehungen in den Schriften spätantiker gallischer Autoren. *Klio* 91 (2009/1), 162–195.
- ZOTOVIĆ 1993 – Zotović, Ljubica: Die gepidische Nekropole bei Viminacium. *Starinar* 43 – 44 (1993) 183–199.

Mellékletek

Képek

historisch	grobchronologisch	feinchronologisch	absolute Daten
ältere Kaiserzeit	Eggers Stufe A	frühaugusteisch	40/30–20/10 v. Chr.
	Eggers Stufe B1	mittelaugusteisch spätaugusteisch	20/10 v.–0/10 n. Chr. 0/10–20/30 n. Chr.
mittlere Kaiserzeit	Eggers Stufe B2		50/60 n. Chr.
	Eggers Stufe C1	Godłowski C1a Godłowski C1b	160/170 n. Chr. 200/210 n. Chr.
jüngere Kaiserzeit	Eggers Stufe C2		250/260 n. Chr.
	Eggers Stufe C3		310/320 n. Chr.
Völkerwanderungszeit	Eggers Stufe D	Böhme Stufe I Böhme Stufe II	350/360 n. Chr. 400/420 n. Chr.
	Böhner Stufe I		
Frühmittelalter	Böhner Stufe II	Böhme Stufe III	420/430– 480/490 n. Chr.
		Schmidt Gruppe IIa	450 n. Chr.
	Böhner Stufe III	Schmidt Gruppe IIb	480 n. Chr.
		Schmidt Gruppe IIIa	525 n. Chr.
	Böhner Stufe IV	Schmidt Gruppe IIIb	560 n. Chr. 600–700 n. Chr.

1. kép: A római császárkor relatív időrendje (HABERSTROH 2000 nyomán)

2. kép: A Wielbark és a Csernyahov-kultúra elhelyezkedése (B. TÓTH 1999, 2. KÉP)

3. kép: a Wielbark-kultúra és expanziója a C1a periódusban (BIERBAUER 1994, FIG. 9)

4. kép: 4. század végi – 5. század eleji lelőhelyek az Alföldön (ISTVÁNOVITS 1998, 1. KÉP). Tiszadob-típusú temetők (négyzettel jelölve): 1. Mezőszemere–Kismari fenék 2. Sándorflava – Eperjes 3. Szihalom – Budaszög 4. Szihalom – Pamlényi tábla 5. Tápé-Malajdok 6. Tiszadob – Sziget 7. Tiszakarád-Inasa 8. Tiszavalk-Kenderföldek. Ártánd-típusú temetők (körrel jelölve): 1 – 2. Ártánd – Nagy és Kisfarkasdomb 3. Kisvár – Darusziget 4. Záhony.

6. kép: A Tiszadobi temető és jellegzetes tájolási formái (ISTVÁNOVITS 1991 nyomán)

7. kép: N–K és É–D tájolású sírok a tiszadob-szigeti temetőben (ISTVÁNOVITS 2000, ABB. 2)

8. kép: fegyverek az ártánd-kisfarkasdombi temetőből és analógiáik. 1: Ártánd–Kisfarkasdomb (Mesterházy 2007; TEJRAL, 1999 nyomán) 2: Horgos és Csongrád leletei (TEJRAL 1999 alapján)

9. kép: Edények az ártánd-kisfarkasdombi temetőből és Madaras-halmokról. 1. Ártánd-Kisfarkasdomb (MESTERHÁZY 2007 ALAPJÁN) 2. Madaras-Halmok (Kőhegyi–VÖRÖS 2010, 261, 271. KÉP)

10. kép: Hun kori sírok. 1:Lébény (BÓNA 1993A, 38. KÉP) 2: Ártánd-Nagyfarkasdomb (MESTERHÁZY 2009, ABB. 1.)

11. kép: Szírmabesenyő, magányos temetkezés a D2/D3 periódusból (MEGAY 1952)

12. kép: „Gödörhullák” a tiszaföldvári telepről a (VADAY 1997; Kép. 3, 4, 7, 8)

13. kép: „Gödörhullák” az Alföldön a hun kor után (VADAY 1997, 16. kép). Jelölés: Csillag – hulla a gödörben;
Hullám: Besimított figurális edények Kör: Kiöntőcsöves edények; Háromszög: Bográcsok.

Rau 1972	Bierbrauer 1980	Menke 1986	Tejral 1988	Bierbrauer 1991	Zeit
Jüngere Kaiserzeit Endphase	C 3		C 3	C 3	380
frühe Völkerwanderungszeit	D 1 Horizont Villafontana		nachčernjachovzeitlich	D 1 Phase Villafontana	390
		D 1			400
					410
	D 2 Horizont Untersiebenbrunn / Laa a. d. Thaya			D 2a Phase Untersiebenbrunn / Hochfelden	420
Attila-Horizont					430
		D 1 / D 2 - Attila-Bledazeit	Horizont Smolin / Laa a. d. Thaya-Vranja	D 2b Phase Laa a. d. Thaya / Bakodpuszta	440
					450
	D 3 Domolospuszt / Bascordas	D 2	D 3	D 3 Domolospuszt / Bascordas	460
					470
		D 3			480

14. kép. A kora népvándorlás kor relatív kronológia rendszerei relatív (BÄRBULESCU 2008, TAF. 32)

15. kép: Lemezfibulák a D2/D3 periódusból: Perjámos, Sucidava, Bakodpuszta, Balsa (PROHÁSZKA 2003, 7. KÉP)

16. kép: A korai időszakban előkerült előkelő női temetkezések az 5. század második feléből. 1: A tiszalöki sír (KOVRIK 1952) 2: Székely (BĂRBULESCU 2008, Taf. 23, 3.)

17. kép. A tordai előkelő női temetkezés (BĂRBULESCU 2008 NYOMÁN). 1: A sír rajza 2. A különleges csat 3: A két ezüstfibula 4: Borostyán gyöngy 5: Poliéder végű fülbevalók 6: Bronz tükör

18. kép: Mezőkövesd–Mocsolyás 2. sírja (LOVÁSZ 2005 NYOMÁN)

19. kép: Leletek az apahidai sírokból (SCHMAUDER 2007 NYOMÁN)

20. kép: Leletek az apahidai sírokból (SCHMAUDER 2007 nyomán)

21. kép: A Duna vidék fegyveres arisztokráciája a hun kor utáni évtizedekből. 1: Bešenov 2. Komárnó 3. Blučina 4. Bratislava – Devínská Nová Ves (TEJRAL 1999, ABB. 36)

22. kép: Az érmihályfalvi és az orosi előkelő fegyveresek leletei. 1: Érmihályfalva 2: Oros (TEJRAL 1999, ABB. 37; ABB. 38, 1)

23. kép: Az ártándi és a soros temetők „egyezési pontjai”. 1: Ártánd–Lencéscsomb 3. sír (MESTERHÁZY 2005, TAF. 1, 3, 1) 2: Szolnok–Szanda 77. sír. (BÓNA 2002, TAF. 39, 77, 1, 3.) 3: Ártánd–Nagyfarkascsomb 71. sír (MESTERHÁZY 2009, ABB. 3, 8) 4: Hódmezővásárhely–Kishomok 82. sír (BÓNA–NAGY 2002, TAF. 23, 82, 1) 5: Biharkeresztes – Toldi útfél 6. sír (MESTERHÁZY 2005, TAF. 4, 1) 6: Hódmezővásárhely–Kishomok 51. sír (BÓNA–NAGY 2002, TAF. 16, 51, 2–3).

24. kép: A soros temetők legkorábbi férfi leletei: 1. Szentcsanak 37. sír (CSALLÁNY 1961) 2. Szolnok – Szanda 30. sír (BÓNA 2002) 3–4. Torda–Ratul Sanmihailenilor 1. és 2. sír (NÉMETI 2008)

25. kép: Langsaxok a germán világból az 5. század második felében. 1: Léva/Levice 2: Eschborn 3: Eschling 4: Basel-Kleinhüningen 5: Pouan 6: Childerich sír (Tournai) (KAZANSKI 2012 nyomán)

26. kép: a soros temetők legkorábbi női leletei: 1: Szolnok – Szanda 91. sír (BÓNA 2002, TAF. 41, 91, 1) 2: Szőreg – Téglagyár 19. sír (NAGY 2005, TAF. 97, 4) 3: Szolnok – Szanda 114. sír (BÓNA 2002, TAF. 44, 114, 3) 4: Hódmezővásárhely–Kishomok 105. sír (BÓNA – NAGY 2002, TAF. 25, 1–2) 5: Szolnok–Szanda 118. sír (BÓNA 2002, TAF. 44, 118, 1)

27. kép: Mundo családfája Szádeczky-Kardoss és Pohl nyomán (SZÁDECZKY-KARDOSS 1975; POHL 1980)

28. kép: A „Thrasaric-felirat (ÇETINKAYA 2009)

29. kép: A Bizánci Birodalom balkáni provinciái az 5. és 6. században (SARANTIS 2009, FIG 1.)

30. kép: A „gepida” leletek elterjedése a mai Bulgáriában (HARALAMBIEVA 2001, ABB. 1. nyomán) 1–2: Gigen 3: Kap Kaliakra 4: Kalugeriza 5–6: Krivina 7: Novgrad 8: Rišpass 9: Starmen.

31. kép: Ötgombos fibulák Bulgáriából (HARALAMBIEVA 2001, ABB. 2. nyomán) 1–2: Gigen 3: Novgrad 4: Starmen

32. kép: Fibulák a Tisza-vidékről. 1: Szentés – Kökényzug 81. sír (NAGY 1997, ABB. 19, 1.) 2: Szentés – Nagyhegy 81. sír (NAGY 1997, ABB. 19, 2) 3: Szentés–Nagyhegy 64. sír (CSALLÁNY 1961) 4: Magyarcsanád – Bökény 23. sír (NAGY 2005, ABB 9, 1.)

33. kép: a gepida sasfejes csatok elterjedése (NAGY 2002, ABB. 17 alapján) Jellmagyarázat: Kör – Tisza-vidéki típus; Négyzet – Erdélyi típus; Háromszög – Duna menti típus.

34. kép: A sasfejes csatok típusai (NAGY 2002 ALAPJÁN): 1–2: Tisza-vidéki típus (Szentés–Nagyhegy Grab 15; 77) 3–4: Erdélyi típus (Szamosjenő/Fundătura; Kerč) 5–6: Duna menti típus (Kovin; Nordserbien)

35. kép: Sasfejes csatok a Krím-félszigetről: 1: Boszporuszi típus (Kerč Kammergrab 152/1904, AJBABIN 2011, ABB. 38, 5) 2–3: Dél-Krími típus (Suuk-Su, Ajbabin 2011, Abb 40, 7; Lučistoe Kammergrab 42/1 Bestattung, AJBABIN–CHAJREDINOVA 2009 TAF. 202.)

36. kép: Sasfejes csatok Bulgáriából (HARALAMBIEVA 2001, Abb 3, 1–2. nyomán). 1: Rišpass 2: Krivina.

37. kép: Elosztási folyamatok Drauschke nyomán (DRAUSCHKE 2008, ABB. 15.)

38. kép: „Germán” leletek a 6. századi dunai limes mentéről (ŠPEHAR 2012 NYOMÁN). 1: Orșova 2: Negotin 3: Kamenova Međa.

39. kép: Az Avar Kaganátus etnikai csoportjai Peter Stadler interpretációjában (STADLER 2008 alapján)

40. kép: „Germán/gepida” leletek a Dunántúl kora avar kori temetőiből (KISS 1992, Taf. 1.)

41. kép: Az avar kori spathák elterjedési térképe (KISS 1992, KARTE 1.)

42. kép: A gepida kori spathák elterjedési térképe (KISS 1992, KARTE 2.)

43. kép: Szentendre – 1: Pannónia telep 82. sír (spatha) 2: Hegykő–Mező utca 18. sír (fibula) 3: Hegykő – Mező utca 61. sír (nyílhegy) 4: Hegykő – Mező utca 72. sír (vonókés) 5: Rácalmás – Újtelep 4. sír (pecsételt kerámia) 6: Tamási–Csikólegelő 42. sír (pajzsdudor) (BÓNA–HORVÁTH 2009, TAF. 158, 3; TAF 115, 1. TAF. 132, 6. TAF 123, 13; TAF, 145, 2; 176, 5.)

44. kép: itáliai fibulák Kolked-B temetőjéből. 1: Kolked-Feketekapu-B 85. sír 2: Kolked-Feketekapu-B 438 (KISS 2001, TÁFF. VIII, 2)

45. kép: A Horedt által jelzett elszegényedett gepidák a Tisza-vidék soros temetőiben (a köra szegény sírokat, a fekete téglalap az avar kori temetkezéseket jelöli). 1: Szőreg-Téglagyár 2: Szentés - Nagyhegy (HORED T 1985 ALAPJÁN)

46. kép: Az erdélyi Mezőbánd – Marosveresmart csoport elterjedése (DOBOS 2013, 1. TÉRKÉP)

47. kép: Korai csatok a baráthelyi 3. temetőből. 12. sír; 157. sír; 185. sír (BARZU 2010, TAF. 1, 12, 1; TAF. 26, 157, 2; TAF. 32, 185, 7)

48. kép: Női viselet új elemei a baráthelyi 3. temetőben. 1: 23. sír 2: 237. sír 3: 237. sír (BARZU 2010, TAF. 23, 130, 5; TAF. 39, 237, 1, 3),

49. kép: A kulturális sokszínűség a harcosok temetkezésében. Baráthely 3. temetőjének 218. sírja (BARZU 2010, TAF. 36, 218)

50. kép: Az egerlővői teemtő és II. Justinos érme a 31. sírből (LOVÁSZ 1991, 61–62)

51. kép: Öntött trapéz formájú bronz kupakkal felszerelt spathák. 1: Szőreg–Téglagyár 68. sír (NAGY 2005, ABB. 31) 2: Szőreg – Téglagyár 128. sír (NAGY 2005, TAF. 64, 1) 3: Tamás – Csikólegelő 24. sír (BÓNA–HORVÁTH 2009, TAF. 177, 2) 4: Castrum Silicis/Monselice 748/749 kettőssír (BIEBRAUER 2008, ABB, 45.) 5: Az öntött trapéz formájú bronz kupakkal felszerelt spathák elterjedési térképe (MENGHIN 1983, KARTE 4.)

52. kép: Hellmitzheim-típusú lándzsahegyek 1. Hódmezővásárhely – Kishomok 7. sír (BÓNA – NAGY 2002, TAF. 72, 3) 2. 14. sír (DOBOS–OPREANU 2011, PL. 37, 9) 3: A Hellmitzheim-típusú lándzsahegyek elterjedése Dél-Németországban (KOCH 2001, ABB. 126)

53. kép: Kisköre-Pap tanya lelőhely lándzsahegyei és kései leletei, valamint analógiái. 1.: Kisköre-Pap tanya 43. sír lándzsahegyei (BÓNA 2002, TAF 29, 6–7.) 2: Kisköre-Pap tanya 42. sír csatja (BÓNA 2002, TAF 29, 42, 1) 3: A baráthelyi 3. temető 22. sírjának lándzsahegyei (BARZU 2010, TAF. 7. 22, 1–2) 4: A CSiky Gergely féle avar kori lándzsahegy tipológia III/2-es csoportjának elterjedése (jelmagyarázat: háromszög: három lándzsa egy sírban , kör: két lándzsa egy sírban négyzet: egy lándzsa egy sírban CSIKY 2007, 7. KÉP)

54. kép: Ursula Koch Dél-Német 6. fázisának férfi leletei (KOCH 2001, ABB. 23)

55. kép: SD 5–6. fázis (KOCH 2001, ABB. 22.)

56. kép: Kései pajzsdudorok a Tisza-vidék a soros temetőiből. 1: Gyula – Kálvária szórványlelet (BÓNA 2002, Taf. 2, 9) 2: Gyula – Kálvária szórványlelet (BÓNA 2002, TAF. 5, 4) 3: Szőreg–Téglagyár 128. sír (NAGY 2005, Taf. 64, 8) 4: Szőreg – Téglagyár IX. sír (NAGY 2005, TAF. 45, IX, 3)

57. kép: A hódmezővásárhely-kishomoki pajzsdudorok és párhuzamaik. 1: Hódmezővásárhely –Kishomok 1. sír (Bóna – Nagy 2002, Taf. 6) 2: Hódmezővásárhely –Kishomok 7. sír (BÓNA – NAGY 2002, TAF. 9) 3: Pleisdelsheim 244. sír (KOCH 2001, ABB. 130) 4: Morken-Harf 2. sír (MENGIN 1983, 251, 268, 270)

58. kép: A hódmezővásárhely-kishomoki temető 1. és 7. sírjának jellegzetes mellékletei (BÓNA–NAGY 2002, TAF. 6–9.)

59. kép: A Mosonszentjánosi előkelő sírok anyaga (I–II). 1: Vödör (Bóna 1974, 13. kép) 2: csont játék figuák 3: tál 15 (PUSZTAI 1988, 291)

60. kép: Sucidava D2-es típusú csatok és elterjedésük (Schulze-Dörlamm 2002, Abb 58)

61. kép: Sucidava D1-es típusú csatok és elterjedésük (SCHULZE-DÖRLAMM 2002, Abb 54)

62. kép: Pajzs formájú, üreges kiképzésű ellenveret, középen található kis ovális mezőben egy párducszerű lény ábrázolásával 1: A típus elterjedése (SCHULZE-DÖRLAMM 2002, Abb. 78) 2. Magyarcsanád-Bökény 17. sír (NAGY 2005, TAF., 23, 17, 3)

63. kép: Martinovka típusú veretek és Sucidava típusú (D1) csat. 1. Magyarcsanád-Bökény 6. (D) sír (Nagy 2005, Taf 21, 6, 1) 2: Szentés-Nagyhegy 29. sír (BALOGH 2004) 3. Szentés-Nagyhegy 29. sír (BALOGH 2004)

64. kép: Négyzetes szíjszorítóval ellátott ún. Weingarten-típusú övcsatok. 1: Szolnok – Szanda 135. sír (Bóna 2002, Taf. 46, 1–2) 2: Szolnok–Szanda 155. sír (Bóna 2002, Taf. 48, 1) 3: Szőreg–Téglagyár 128. sír (Nagy 2005, Abb. 19, 68) 4: Szentés – Berekhát 42. sír (Bóna – Nagy 2002, Abb. 63, 3) 5: Hódmezővásárhely – Kishomok 23. sír (Bóna – Nagy 2002, Abb. 63, 4) 6: A Weingarten típusú övcsatok elterjedése (Windler 1989, Abb. 23) 7: Az ulpianai magányos női temetkezés (Bóna – Nagy 2002, Abb. 62, 1–2) 8: Viminacium 141. sír (Bóna – Nagy 2002, Abb. 62, 3 –4) 9: Mosonszentjános 1. sír (Bóna – Nagy 2002, Abb. 62, 5 – 6).

65. kép: Aláhajtott lábú fibulák és elterjedésük 1: Hódmezővásárhely – Ksihomok 23. sír (BÓNA – NAGY 2002, TAF. 11, 2) 2: Aláhajtott lábú fibulák az avar korban (GARAM 2003 alapján) 3: Az aláhajtott lábú egybeöntött példányo kelterjedése (VIDA 2009, FIG, 9).

66. kép: Szentes–Nagyhegy 7. sír leletei (CSALLÁNY 1961 nyomán)

67. kép: A szentesi sír leleteinek párhuzamai. 1: Weingarten 515 sír (ROTH-THEUNE 1995 nyomán) 2: Kölked-Feketekapu A 227 sír (KISS 1996 NYOMÁN) 3: Gyód-Máriahegy 67 sír (KISS 1977 NYOMÁN) 4: Kor avar kori lándzsahegy Csiky III/1 típusa (CSIKY 2007)

70. kép: Avar kori germán leletek a Közép-Tisza vidékéről. 1: Tiszagyenda, az előkelő harcos temetkezésének fegyverei (KOC SIS 2010, 18); Tiszagyenda I. Maurikios érme (KOC SIS 2010, 20) 3: Szihalom-Budaszög 2. sír (FODOR–VIDA 2013, 3. kép, 1) 4: Szihalom-Budaszög 2. sír amulett verete (FODOR–VIDA 2013, 7. KÉP, 1 – 2) 5: Tiszavasvári leletek (CSALLÁNY 1961)

71. kép: Leletek a jelicai magaslati erődből (MILINKOVIĆ 2008; Abb. 15, 16, 19, 20) 1: Jelica-Gradina lelőhely 2. Jelica-Gradina összesítő rajza 3. Jelica-Gradina „A” jelzésű temploma 4: Sírleletek az „A” templom mellől 5: Kerámia leletek a lelőhelyről

Táblázatok és ábrák

Fegyverterminus	Említés
Ensis	1
Gladus	2
Ξιφος	1
Δορυ	1
Lancea	1
Arma	3
Telum	1
Spolium	1
Tutela	1

1. táblázat: Fegyverek említése a gepidákra vonatkozó forrásokban.

Fegyvertípus	Esetszám
Szűrő-vágó fegyver	5
Szálfegyver	2
Távolsági fegyver	1

2. táblázat: A forrásokban szereplő fegyvertípusok egymáshoz viszonyított aránya.

Temető	Sírszám/fegyveres sír	Százalék (%)	Férfi sírok száma	Fegyveres férfi sírok (%)
Békésszentandrás–Sirató	6/1	16,6 %		
Biharkeresztes–Toldiútfél	13/1	7,7 %	3	33,3 %
Derecske–Újpatika	3/1	33,3 %	1	100 %
Gyula–Fővenyes	1/1	100%	1	100 %
Hódmezővásárhely–Gorzsza	32/2	6,25 %	14	14,3 %
Hódmezővásárhely–Katona István- halom	10/2	20 %	5	40 %
Hódmezővásárhely–Kishomok	107/7	6,5 %	32	21,9 %
Kardoskút	5/1	20 %	2	50 %
Kétegyháza	19/1	5,3 %	7	14,3 %
Kisköre–Pap tanya	9/1	10,1 %	3	33,3 %
Kiszombor–B	154/12	7,8 %	37	32,4 %
Klárafalva	11/2	18,2 %	5	40 %
Lökösháza	1/1	100 %	1	100 %
Magyarcsanak–Bökénymindszent	41/4	9,8 %	13	30,8 %
Szenetes–Berekhát	306/52	17 %	93	56 %
Szentes–Kökényzug	77/7	9 %	27	26 %
Szentes–Nagyhegy	79/14	17,8 %	21	66,6 %
Szolnok–Szanda	223/26	11,7 %	66	39,4 %
Szolnok–Zagyvart	6/1	16,6 %	3	33,3 %
Szőreg–Téglagyár	97/21	21,6 %	41	51,2 %
Tiszafüred–Nagykenderföldek	20/3	15 %	4	75 %

3. táblázat: A fegyveres sírok aránya temetőnként a teljes népesség és a férfiak körében a Tisza-vidéken.

Fegyver neve	Esetszám
Nyílcsőcs	111 (42 sír)
<i>Spatha</i>	16
Lándzsa	41

Pajzsdudor	7
<i>Sax</i>	4
<i>Langsax</i>	5
Tőr	2
Páncél	4

4. táblázat: A magában előkerülő fegyverek száma.

Temető/sír	Életkor	Magasság	Fegyver
Hódmezővásárhely–Kishomok 7. sír	40 éves ?	170 cm	Pajzsdudor, lándzsahegy, spatha
Hódmezővásárhely–Kishomok 42. sír	Adultus (35–40)	160 cm	Sax
Hódmezővásárhely–Kishomok 64. sír	Maturus (50)	182 cm	Spatha, sax
Hódmezővásárhely–Kishomok 82. sír	Maturus	170 cm	Sax (spatha hegye?)
Hódmezővásárhely–Kishomok 96. sír	Maturus (50)	170 cm	Lándzsahegy, sisaktöredék
Szőreg–Téglagyár 9. sír	Maturus	170 cm	Spatha
Szőreg–Téglagyár 10. sír	Maturus	170 cm	Lándzsahegy
Szőreg–Téglagyár 23. sír	Adultus	180 cm	Spatha
Szőreg–Téglagyár 38. sír	Adultus	170 cm	Lándzsahegy
Szőreg–Téglagyár 40. sír	Maturus	165 cm	Spatha
Szőreg–Téglagyár 44. sír	Maturus	166 cm	Lándzsahegy
Szőreg–Téglagyár 64. sír	Adultus	170 cm	Spatha
Szőreg–Téglagyár 68. sír	Felnőtt ?	155 cm	Spatha, lándzsahegy, sax
Szőreg–Téglagyár 69. sír	Adultus	175 cm	Spatha
Szőreg–Téglagyár 73. sír	Adultus	170 cm	Lándzsahegy, nyílcsúcsok
Szőreg–Téglagyár 103. sír	Maturus	?	Spatha
Szőreg–Téglagyár 128. sír	Felnőtt?	168 cm	Spatha, pajzsdudor, lándzsahegy
Szentes – Nagyhegy 23. sír	Maturus 40–45	?	Nyílcsúcs
Szentes – Kökényzug 68. sír	Adultus 40–45	187 cm	Spatha
Kiszombor B. 24. sír	Adultus 35–39	?	Lándzsahegy
Kiszombor B. 30. sír	Adultus 35–39	?	Lándzsahegy
Kiszombor B. 63. sír	Infans II.	?	Nyílcsúcs
Kiszombor B. 229. sír	Maturus 45–55	?	Lándzsahegy
Kiszombor B. 308. sír	Adultus 30–39	?	Pajzsdudor
Kiszombor B. 310. sír	Adultus 30–45	?	Spatha, nyílhegy
Kiszombor B. 330. sír	Adultus 25–35	?	Lándzsahegy
Szolnok – Szanda 6. sír	Maturus 50–55	170 cm	spatha
Szolnok – Szanda 7. sír	Maturus 40–50	162 cm	nyílhegy
Szolnok – Szanda 9. sír	Maturus 40–45	154 cm	lándzsahegy
Szolnok – Szanda 24. sír (nő)	Adultus 30–35	158 cm	Páncél maradványok
Szolnok – Szanda 40. sír	Adultus 30–35	160 cm	lándzsahegy
Szolnok – Szanda 59. sír	Senior 60–X	162 cm	nyílcsúcs
Szolnok – Szanda 60. sír	Maturus 40–50	167 cm	nyílcsúcs
Szolnok – Szanda 70. sír	Adultus 35–39	? (szétdúlt)	lándzsahegy
Szolnok – Szanda 72. sír	Juvenis 16–18	146 cm	lándzsahegy
Szolnok – Szanda 77. sír	Adultus 30–35	156 cm	tőr
Szolnok – Szanda 113. sír	Senior 60–X	174 cm	Sax, lándzsahegy
Szolnok – Szanda 125. sír	Maturus 40–45	172 cm	lándzsahegy
Szolnok – Szanda 128. sír	Maturus 45–55	164 cm	spatha

5. táblázat: A hódmezővásárhely–kishomoki, a szőreg–téglagyári, a kiszombori és a szentesi temetők életkor és magasság adatai.

Fegyverkombináció	Esetszám
Spatha–pajzs–lándzsahegy	4
Sisak–spatha–pajzsdudor–lándzsahegy	1
Langsax–nyílhegy–lándzsahegy	1
Spatha–pajzs	5
Spatha–sax	2
Spatha–langsax	1
Spatha–nyílhegy	1
Lándzsahegy–pajzs	2
Pajzs–langsax–lándzsa	1
Lándzsa–spatha	6
Balta–nyílcsúcs–lándzsahegy	1
Tőr–spatha	1
Nyílhegy–spatha–lándzsahegy	2
Pajzs–spatha–nyílcsúcs	1
Sisak–nyílcsúcs	2
Nyílhegy–lándzsa	5
Tőr–nyílhegy	2
Langsax–tőr	1
Sisak–láncpáncél	1
Sax–lándzsahegy	1
Lándzsahegy–sax	1
Lándzsa–langsax	1
Sax–lándzsa–spatha	1
Sax–nyílcsúcs	1
Nyílhegy–láncpáncél	1

6. táblázat: A gepida fegyveres sírokban előforduló fegyver kombinációk.

Fegyvertípus	Sírból előkerült fegyver	Szórványként előkerült	Összesen
Spatha	40	4	44
Sax	12	1 (?)	13
Langsax	7	1 (?)	8
Tőr	5	–	5
Lándzsahegy	71	6	77
Pajzsdudor	19	3	22
Sisak	3	–	3
Nyílcsúcs	226	18	244

7. táblázat: A Tisza vidéki gepida területeken előkerült fegyverek száma (sír –és szórványleletek).

Temető	Sírszám/fegyveres sír	Százalék (%)	Férfi sírok száma	Fegyveres férfi sírok (%)
Gyöng-Vásártér	6/2	33,3 %	2	100%
Hegykő-Mező utca	81/19	23,5 %	32	59,4 %
Kajdacs-Homokbánya	48/5	12,5 %	13	38,5%
Kádárta-Ürgemező	7/3	42,8 %	3	100 %
Kápolnásnyék– Kastélykert	4/1	25 %	2	50 %

Rácalmás-Újtelep	20/2	10 %	2	100 %
Szentendre-Pannoniatelep	90/17	18,8 %	35	48,6%
Tamási-Csikólegelő	53/14	26,4 %	19	73,4 %
Vörs	41/5	12,2 %	8	62,5 %
Várpalota-Unio homokbánya	30/3	10 %	7	42,9 %

8. táblázat: 4. melléklet: A fegyveres sírok aránya temetőnként a teljes népesség és a férfiak között a dunántúli langobard temetőkből.

1. ábra: A spathák korcsoportonkénti lebontása.

2. ábra: Lándzsahegyek korcsoportonkénti lebontása.

3. ábra: Nyílhegyek korcsoportonkénti lebontása.

4. ábra: A csak nyílhegyekkel eltemetettek százalékos (%) aránya a Tisza-vidéki temetők fegyveres sírjain belül.